

นิทานสังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิทานสังวรธรรม

เทศนาพิเศษ

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เทศนาพิเศษ, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-34-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปก : พระเทพพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริยญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒

พิมพ์ที่ : บริษัท ปัญญณ์ตร์ บุ๊คส์ บายดิ้ง จำกัด

๓๖ หมู่ ๘ ถ.คลองถนน ต.เสาธงหิน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี ๑๑๑๔๐

โทร ๐-๒๑๙๐-๔๔๒๘-๙, ๐๘๑-๘๕๔-๐๗๕๙

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจน้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฏฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

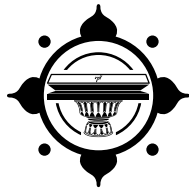
คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๒๕ คือเทศนาพิเศษ ซึ่งเป็นการรวมพระธรรมเทศนาของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ที่ทรงนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นพระเปรียญ จนถึงทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระศาสนโสภณ พระธรรมเทศนาเหล่านี้ทรงแสดงในงานต่าง ๆ ต่างวาระต่างงาน ฉะนั้น ชื่อกัณฑ์และชื่อธรรมจึงอาจซ้ำกันบ้าง

เนื่องจากพระธรรมเทศนาเหล่านี้ เป็นเทศน์เฉพาะงาน ส่วนใหญ่จึงไม่เคยพิมพ์เผยแพร่มาก่อน แต่บางเรื่องก็เคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้วหลายครั้ง การพิมพ์ครั้งนี้ จึงเท่ากับเป็นการอนุรักษ์ต้นฉบับไว้ไม่ให้สูญ

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

เทศนาพิเศษ

สารบัญ

เทศนาพิเศษ เล่ม ๑

อภิธานิยธรรมกถา	๓
สัจจัมมกถา	๑๐
จิตตภาวนากถา	๑๖
ปิยकरणธรรมกถา	๒๓
สาราทานกถา	๓๐
อนาตุรจิตตกถา	๓๔
ปัจฉิมโถวาทกถา	๓๘
ธัมมัญญูกถา	๔๔
ธรรมาธรรมกถา	๔๘
ชั้นธัมมสนกถา	๕๖
วิทญฺฐธรรมเทศนา สังคหกถา	๖๐
วิทญฺฐธรรมเทศนา อาโรคยกถา	๖๗
วิทญฺฐธรรมเทศนา สันติกกถา	๗๔
วิทญฺฐธรรมเทศนา	๘๐
วิทญฺฐธรรมเทศนา	๘๗
อนุตตรธรรมเทศนา	๙๔
ปุญญมิตตกถา	๑๐๐
วิทญฺฐธรรมเทศนา วิสาขเทศนา	๑๑๐
วิสาขธรรมกถา	๑๑๕
โทรทศนธรรมเทศนา วิสาขเทศนา	๑๒๒
วันมาฆบูชา	๑๒๗
เทศนาพิเศษ	๑๓๒
เทศนาอานิสงส์กฐิน	๑๔๑

เทศนาพิเศษ เล่ม ๒

ทูลลพบุคคลกถา	๑๕๑
เย ธัมมาติปฏติกถา	๑๕๗
เถรกรณธรรมกถา	๑๖๓
อัปมาทกถา	๑๖๗
อาโรคยปรมาลาภาติกถา	๑๗๑
โอฆตรณกถา	๑๗๖
อัปมาทกถา	๑๘๓
สุทธิมรรคกถา	๑๘๘
บัตถิตตตถา	๑๙๔
ติลักขณกถา	๒๐๑

บันทึกเทศนา

บันทึกพระธรรมเทศนา วันมหาปวารณา	๒๑๓
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๑๕
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๑๕
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๑๗
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๒๑
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๒๔
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๒๘
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๓๓
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๓๕
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๓๗
บันทึกแนวพระธรรมเทศนาฉาปนกิจ	๒๔๐
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๔๒
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๔๕

บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๔๘
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๕๑
พระโอวาทสมเด็จพระสังฆราชเจ้า	๒๕๔
พรวันสงกรานต์	๒๕๖
บันทึกวันถวายน้ำสงกรานต์	๒๕๘
พระธรรมเทศนาไตรสิกขาโดยสังเขป	๒๖๐
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๖๔
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๖๘
บันทึกพระธรรมเทศนาไตรสิกขา	๒๗๒
บันทึกแนวพระธรรมเทศนากัณฑ์ศักราช	๒๗๕
วันธรรมสวนะกิ่งชุมชนปักข์	๒๗๗
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๘๑
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๘๔
คำชี้แจง	๒๘๗
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๘๘
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๙๑
บันทึกพระธรรมเทศนา	๒๙๔
กิ่งชุมชนปักข์ มาฆมาส	๒๙๗
บันทึกพระธรรมเทศนา	๓๐๑
บันทึกพระธรรมเทศนา อัฐมิมัชชา	๓๐๖
บันทึกพระธรรมเทศนา	๓๐๙
บันทึกพระธรรมเทศนา	๓๑๓
บันทึกพระธรรมเทศนา	๓๑๗
บันทึกความทรงจำสมเด็จพระสังฆราช	๓๒๑
ความทรงจำสมเด็จพระสังฆราช	๓๒๑

พระธรรมเทศนา และ ศราทธพรดเทศนา

อุโบสถเทศนา	๓๒๗
วิทยุธรรมเทศนา	๓๓๕
ปฎิรูปเทสวาสาทิกถา	๓๔๑
สัทธินทรียกถา	๓๔๖
สวากขาตธรรมกถากัณฑ์อุโบสถ ภาคเช้า	๓๕๓
ธาตุวิมังคสุดตถกถา	๓๖๐
สังฆารูปสมสุขกถา	๓๖๘
โตทยยมานวบัญญัติ ที่ ๙	๓๗๘
ธรรมวินัยกถา	๓๙๑
กัตถัญญกตเวทีกถา	๔๐๓
อัจจุคคตาวาจากถา	๔๑๖
ภัททกสีล ภัททิกาทิฎฐีกถา	๔๒๒
พุทธรูปปาทาทิสุขกถา	๔๓๐
สตินิวารณกถา	๔๓๗
พุทธานุสสติกถา	๔๔๔
เสฎฐฐีชีวิตกถา	๔๔๙
สันติโสรัจจสมาธิกถา	๔๕๙
กรรมและคติธรรมดา	๔๖๓
กุลธรรมกถา	๔๖๘
มโนนิวารณกถา	๔๗๕
ยโสภีวิวัฒนกถา	๔๘๒

เทคนิคพิเศษ

เล่ม ๑

อภิธานิยธรรมกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯลฯ

สตฺต โว ลิจฺฉวี อภิธานิเย ธมฺเม เทเสสฺสามิติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชชนา พระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแต่พระราชกุศลทักษิณานุปทาน ในเบื้องต้นแห่งพระราชพิธีฉัตรมงคล เฉลิมพระราชสมบัติสิริรัชพรรษาปีนี้ ด้วยว่า วันนั้ใกล้จะถึงพระราชพิธีฉัตรมงคล เฉลิมพระราชสมบัติสิริรัชพรรษาดำเนินไปตามโบราณราชประเพณี สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระกตัญญูกตเวทิตาคุณอันประเสริฐ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชกุศลทักษิณานุปทานเป็นเบื้องต้น พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้ เจ้าพนักงานผู้เตรียมการได้เชิญพระโกศพระบรมอัฐิ สมเด็จพระบรมราชบูรพการีขึ้นประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ภายในทนต์พญาลมมหาเศวตฉัตร และเชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวารคู่พระบรมอัฐิประดิษฐานในพระที่นั่งบุษบกมาลา ประกอบด้วยเครื่องบรมอิสริยราชูปโภคพร้อมสรรพ ครั้นแล้ว สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ทรงพระราชอุทิศถวายส่วนพระราชกุศลทั้งนี้เพื่อเป็นผลสัมฤทธิ์

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในพระราชพิธีทักษิณานุปทาน เบื้องต้นแห่งพระราชพิธีฉัตรมงคล วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

พระราชหิตสุข แต่สมเด็จพระบรมราชาบูรพการี ความสัมฤทธิ์ผลนี้ พึงมีโดยฐานนิยม
สมตามพระพุทธานุศาสนีที่ตรัสไว้ว่า

ออยญ โข ทกฺขิณา ทินฺนา สงฺฆมฺหิ สุปฺตฺถิจิตา
ทีฆมฺรุตฺตํ หิตายสฺส จานโส อุกฺกบฺปติ

แปลความว่า ทักขิณาที่ให้แล้ว ตั้งอยู่ดีแล้วในสงฆ์นี้แล สำเร็จเพื่อเกื้อกูลแก่
ผู้ที่ละไปนั้น โดยฐานะตลอดกาลนาน ดังนี้

สมเด็จพระบรมราชาบูรพการีทุกพระองค์ ได้ทรงเป็นพระราชบูรพการี ผู้ทรง
มหันตคุณูปการ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ เพราะได้ทรงประดิษฐาน ได้ทรงดำรง
พระมหาเศวตฉัตรและพระบรมราชวงศ์ โดยสันตติสืบต่อมาโดยลำดับ จึงทรงเป็น
พระบรมราชาบูรพการี ที่พึงถวายความเคารพของสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ผู้ทรงดำรงพระมหาเศวตฉัตรเฉลิมไพศวริยราชสมบัติในปัจจุบัน

อนึ่ง สมเด็จพระบรมราชาบูรพการีผู้ทรงปกครองประเทศชาติในอดีตสืบมาโดย
ลำดับนั้น ชื่อว่าได้ทรงเป็นพระราชบูรพการีของประเทศชาติ โดยส่วนรวม เพราะได้
ทรงเป็นองค์พระประมุข กอบกู้ประเทศชาติ ดำรงประเทศชาติ เกื้อกูลประเทศชาติ
ให้เจริญ ได้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ได้ทรงบำบัตทุกข์ บำรุงสุข และเป็นมิ่งขวัญ
ของอาณาประชาราษฎร์ ประชาชนชาวไทยทั้งชาติในปัจจุบันผู้เกิดมามีประเทศชาติ
เป็นที่รวมกันอยู่เป็นสุขโดยอิสระเสรี มีศาสนาเป็นที่นับถือ มีพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นสรณะโดยบริสุทธิ์บริบูรณ์ก็เพราะสมเด็จพระบรมราชาบูรพการีในรัชสมัย
นั้น ๆ ได้ทรงปกป้องรักษาไว้ ฉะนั้น จึงทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นพระราชบูรพการี
ที่พึงเคารพสักการะของประชาชนชาวไทยทั้งชาติ

อันชาวไทยนั้น เมื่อตั้งชาติขึ้นเป็นหลักฐาน ก็มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์
พระประมุขผู้ปกครองโดยลำดับมา เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกและ
พระพุทธศาสนาแผ่มาถึง ก็ได้รับพระพุทธศาสนาเป็นที่นับถือโดยมั่นคงสืบมา
ชาติ พระมหากษัตริย์ และพระพุทธศาสนาจึงเป็นไตรรงค์คือองค์ ๓ ที่เป็นนิมิตหรือ
เครื่องหมายของความเป็นคนไทย หรือ ประชาชาติไทยโดยสมบูรณ์ทุกกาลสมัย

แม้ในทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงปรารภถึงประชุมชนหรือรัฐ ก็ได้ตรัสไว้ว่า *ราชา มุขิ มนุสฺसानิ* พระราชาเป็นประมุขของหมู่มนุษย์ *ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณิ* พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ และในอัครัญญสูตร ได้ตรัสอธิบายอรรถของคำว่า “ราชา” ไว้ว่า *ธมฺเมเน ปเรสํ รมฺยเซติ* แปลว่า ยังชนทั้งหลายอื่นให้ยินดีขึ้นบานโดยธรรม ดังนี้

พระราชาเป็นที่ยินดีขึ้นบานเป็นมิ่งขวัญของหมู่ชนอย่างไร มีตรัสแสดงอธิบายไว้ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ด้วยทรงปรารภถึงพระราชาผู้จักรพรรดิโดยความว่า ข้ออัศจรรย์ในพระราชาผู้จักรพรรดิคือ ถ้าชาติตยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท สมณบริษัท เข้าเฝ้า บริษัทนั้น ๆ ก็มีใจยินดีด้วยการได้เฝ้าได้เห็น ถ้ามีพระราชดำรัสตรัสด้วย ก็มีใจยินดีด้วยพระราชดำรัส ถ้าทรงนิ่ง ก็ไม่อ้อม คือพากันกระหาย อยากจะได้อันดับพระราชดำรัสอีก ดังนี้

ส่วนชื่อว่า “โดยธรรม” ในคำว่า “ให้ยินดีขึ้นบานโดยธรรม” นั้น จะถวายเป็นวิสัยขนาดด้วยยกธรรมหมวดหนึ่ง เรียกว่าอภิธานิยธรรม แปลว่า ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญโดยส่วนเดียว พระบรมศาสดาตรัสแสดงแก่เจ้าลิจฉวี จึงเรียกว่า ลิจฉวีอภิธานิยธรรม มี ๗ ข้อ และตรัสแสดงแก่ภิกษุ จึงเรียกว่าภิกขุอภิธานิยธรรม มี ๗ ข้อเท่ากัน ลิจฉวีอภิธานิยธรรม สำหรับคฤหบดี ภิกขุอภิธานิยธรรม สำหรับบรรพชิต มีข้อความแห่งธรรมเหล่านี้คล้ายคลึงกันโดยมาก ต่างแต่บางข้อบางประการตามความเหมาะสมแก่ภาวะของคฤหบดีและบรรพชิตเท่านั้น ดังจะยกลิจฉวีอภิธานิยธรรมขึ้นเป็นที่ตั้ง และนำภิกขุอภิธานิยธรรมเข้าเทียบตามลำดับข้อ ตามพระบาลีบทอุทเทสว่า *สตฺต วิ ลิจฺฉวี อภิธานิเย ธมฺเม เทเสสฺสามิ ตํ สุนาถ สารุํกํ มนสิกโรถ* เป็นอาทิ แปลความว่า ดูกร ลิจฉวีทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมแก่พระองค์ทั้งหลาย จงทรงสดับธรรมนั้น ทำไว้ในพระทัยให้ดี ดังนี้แล้ว ตรัสต่อไปทีละข้อดังนี้

ข้อหนึ่ง トラบใดที่วชิชทั้งหลายหมั่นประชุมกันเนื่อง ๆ มากด้วยการประชุมกัน トラบนั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียว ไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุก็มีความเช่นเดียวกัน ข้อนี้มีเหตุผลเห็นได้ชัดว่า กิจการของหมู่ชนจำต้องมีการประชุมหารือ

ตกลงกันโดยรอบคอบถูกต้องและโดยสามัคคีเอกภาพ จึงจะเกิดตบะคือความเพียรที่รวมกำลังกันทำกิจกรรมนั้น ให้บังเกิดความสำเร็จเลิศประโชยชนได้เต็มที่ ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องหมั่นประชุมปรึกษาหารือ และทำความตกลงโดยสามัคคีธรรม

ข้อสอง トラบไตที่วัชชีทั้งหลายเมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกและพร้อมเพรียงกันทำกรณียะ คือกิจที่พึงทำของวัชชี トラบนั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุก็มีความเช่นเดียวกัน แม้ข้อนี้ก็มีเหตุผลเห็นได้ชัด เพราะตรัสเน้นถึงความสามัคคีไม่วิวาทแตกแยกกัน ในเวลาประชุม ในเวลาเลิกประชุม และในเวลาปฏิบัติงานอันเป็นกรณียะคือกิจที่พึงทำหรือหน้าที่ ผู้มีหน้าที่อย่างใด ก็ปฏิบัติหน้าที่นั้นของตนด้วยดี แม้จะต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน ก็ได้ชื่อว่าทำโดยพร้อมเพรียงกัน เพราะรวมอยู่ในส่วนอันเดียวกัน

ข้อสาม トラบไตที่วัชชีทั้งหลายไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือประพตวัชชีธรรมของเก่าตามที่บัญญัติไว้ トラบนั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายก็มีความเช่นเดียวกันว่า ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้ทรงบัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้ ถือประพตติในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติไว้ แม้ข้อนี้มีเหตุผลที่พึงพิจารณาว่า หมายถึงไม่บัญญัติไม่ถอนโดยฉิธรรม เช่นโดยพลการหรือโดยอคติ บัญญัติเก่าที่ติดอยู่แล้ว เหมาะสมอยู่แล้วก็ลงตัวอยู่แล้ว ก็ถือประพตติตาม ไม่ใช่ว่าของเก่าแล้วจะต้องเลิกเสีย ต้องบัญญัติขึ้นใหม่ ถ้าบัญญัติขึ้นใหม่ไม่ดี เลิกถอนบัญญัติเก่าที่ติดอยู่แล้ว ก็จะเป็นไปเพื่อความเสื่อม ส่วนภิกษุบริษัท พึงเคารพปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วโดยแท้

ข้อสี่ トラบไตที่วัชชีทั้งหลายทำความเคารพนับถือบูชาท่านผู้ใหญ่ เชื่อฟังถ้อยคำของท่านผู้ใหญ่เหล่านั้น トラบนั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุก็มีความเช่นเดียวกันว่า ทำความเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญู คือรูราตรี หมายถึงผ่านวันคืนมานาน บวชนาน เป็นสังฆมิตร สังคมบริณายก เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน แม้ข้อนี้มีเหตุผลที่เห็นได้ชัดว่า ในทุกหมู่ จำต้องมี ความเคารพนับถือผู้ใหญ่ผู้เป็นหัวหน้าในหมู่ จำต้องเห็นความสำคัญในอันที่ฟังคำของผู้ใหญ่ผู้เป็นหัวหน้า ถ้าขาดธรรมข้อนี้เสีย คือ ไม่มีที่จะเคารพ ไม่มีที่จะเชื่อฟังกัน

ก็จะหมดหลักยึดเหนี่ยวของหมู่ ต่างคนต่างทำ หมดความสามัคคี จะเกิดความเสื่อมวิบัติโดยแท้ ฉะนั้น จึงต้องมีผู้ใหญ่มีหัวหน้าโดยลำดับชั้น เป็นที่เคารพนับถือเชื่อฟัง จึงจะมีความเจริญสวัสดิ

ข้อห้า ตราบใดที่วัชชีทั้งหลายไม่ข่มขืนบังคับกุลสตรีกุลกุมารีให้อยู่ ตรานั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายมีข้อความว่า ไม่ลู่อานาจแห่งตณหาอันเป็นเหตุให้มีภพชาติใหม่ที่เกิดขึ้น แม้ข้อนี้ก็มิเห็นเหตุผลที่เห็นได้ชัด

ข้อหก ตราบใดที่วัชชีทั้งหลายจักสักการะเคารพนับถือซึ่งเจดีย์แห่งวัชชีทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอก ทำพิธีกรรมอันประกอบด้วยธรรมที่เคยให้มาแล้วแก่เจดีย์เหล่านั้นไม่ให้เสื่อม ตรานั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายมีข้อความว่า ยินดีในเสนาสนะป่า แม้ข้อนี้ก็มิเห็นเหตุผลที่เห็นได้ชัดว่า วัตถุหรือสถานเป็นที่เคารพนับถือบูชาของชาวบ้านชาวเมือง อันเรียกว่าเจดีย์เป็นสิ่งที่พึงนับถือในทางที่ชอบถูกต้อง ซึ่งจะให้เกิดประโยชน์เป็นที่บำรุงจิตใจของคน และอาจให้เกิดประโยชน์หลายอย่างอันพึงได้จากความเชื่อถือในทางที่เป็นประโยชน์ และข้อนี้ย่อมแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้สอนให้ทำลายวัตถุหรือสถานที่คนเขานับถือกันมาว่าเป็นเจดีย์ของหมู่ชน เช่นในเรื่องนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไม่ให้นำมาทำลายเจดีย์ของบ้านเมืองที่เขานับถือกันมาเก่าก่อนแล้วมานับถือพระองค์ กลับสอนให้นำมาบำรุงเจดีย์เหล่านั้นอย่างที่เคยทำมาด้วยพิธีที่เป็นธรรม

ข้อเจ็ด ตราบใดที่วัชชีทั้งหลายจักจัดแจงการอารักขาป้องกันคุ้มครองในพระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจอยู่ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา ขอให้มาสู่แคว้นที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นผาสุก ตรานั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียวไม่มีเสื่อม ส่วนที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายมีข้อความคล้ายคลึงกันว่า ตั้งสติเฉพาะตนว่า ทำไฉน ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกันซึ่งมีศีลเป็นที่รัก ผู้ยังไม่มาก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่ผาสุก แม้ข้อนี้ก็มิเห็นเหตุผลที่เห็นได้ชัดว่า การจัดอารักขาในผู้ประพฤติธรรมที่บริสุทธิ์ ย่อมเป็นกิจที่ควรทำ และพึงหมายถึงการอารักขาในศาสนาที่ดีทั้งหลายด้วย แต่ก็ต้องศึกษาให้รู้จักกรรมในศาสนานั้น ๆ โดยถูกต้องด้วย เพื่อที่จะได้รู้ว่าผู้ประพฤติธรรมที่บริสุทธิ์ตลอดถึงที่เรียกพระอรหันต์นั้นพึงมีลักษณะอย่างไร เพื่อที่จะได้เลือกให้อารักขาโดย

ถูกต้อง และที่ตรัสแก่ภิกษุย่อมถือเอาความเป็นกลาง ๆ ได้ว่า ความตั้งใจหวังจะได้มีคนดีเข้ามานั้นย่อมเป็นการดี เพราะเมื่อมีคนดี ๆ เข้ามาอยู่ด้วยกันมาก ก็จะเป็นไปเพื่อความเจริญแน่นอน

ในทำยพระสูตรนี้ ได้ตรัสสรุปว่า トラบใดที่อธิทานิยธรรม ๗ ข้อเหล่านี้ จักตั้งอยู่ในวัชชีทั้งหลาย จักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และวัชชีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย จักปรากฏอยู่ในอธิทานิยธรรม ๗ ข้อเหล่านี้ トラบนั้นก็หวังความเจริญได้ฝ่ายเดียว ไม่มีเสื่อม ดังนี้

สมเด็จพระบรมราชาบูรพการีโดยลำดับรัชสมัย ได้ทรงยังให้เกิดความยินดีขึ้นบานโดยธรรม คือ โดยอธิทานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ จึงทรงปกป้องไทยรัฐสีมา ให้พ้นความเสื่อมพิบัติ ให้เจริญพัฒนาสถาพรโดยลำดับ ปรากฏพระราชกัลยาณเกียรติ เป็นรัฐเจดีย์ยืนอยู่คู่ชาติ

สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชปรารภอภิรักษ์ขัตติยมงคลกาลแห่งพระราชพิธีฉัตรมงคลเฉลิมพระราชสมบัติสิริรัชพรรษา จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมบูรพการีโดยพระราชคารวการด้วยกำลังพระกตัญญูกตเวทิตาคคุณ ซื่อว่าได้ทรงสักการะเคารพบูชาอุดมเจดีย์แห่งชาติ ตามนัยแห่งอธิทานิยธรรมสูตร พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติทั้งปวงนี้ย่อมเป็นเครื่องกางกั้นสรรพพิบัติอนิฏฐผล อำนวยสรรพสมบัติอิฏฐผล ทั้งเป็นเครื่องอภิบาลรักษาสมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมด้วยพระบรมราชโอรสอารยชาติ ให้สถิตสถาพรเกษมสวัสดิ์

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ และทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชาบูรพการีทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์เป็นพระราชหิตสุขวิบากสมบัติ แต่สมเด็จพระบรมราชาบูรพการี สมตามพระบรมราชอุทิศถวายโดยฐานนิยมทุกประการ

อนึ่ง ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจพระราชาสุลต่านมามีบุญญาธิการ และอำนาจแห่งสมเด็จพระบรมราชูปถัมภ์ จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรสธิดา ให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิ์พิพิธพรมงคล แม้พระบรมโพธิสมภารบารมีเป็น ฉัตรใหญ่ไพศาลเป็นที่ร่มเย็นทั่วไทยรัฐสีมาอาณาเขต

รับพระราชทานถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ในอธิษฐานธรรมกถา ฉลอง พระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

สังจจธมมกธา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ โส สฺจฺจิ โส จ พุรฺหมโนติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ
ประดัดพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุประทาน ที่สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้ทรง
บำเพ็ญน้อมอุทิศส่วนพระราชกุศลถวาย แต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาปชาธิปก
พระปกเกล้าเจ้าสยาม ในสุรทินตรงกับวันเสด็จสวรรคต ดังที่ได้ทรงเคยบำเพ็ญเป็น
การประจำปี เป็นการทรงแสดงพระราชประวัติและความกตัญญูกตเวที อันสถิตมั่น
อยู่ในพระราชหฤทัย ตามควรแก่กิจและโอกาสอันเวียนมาถึง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาปชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าสยามพระองค์นั้น
ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ปรากฏตามพระราชประวัติ
ว่าพระองค์ได้เสด็จอุบัติในชาติดิยราชสกุลอันมหาศาล เป็นที่นับถือเคารพในหมู่ชน
ดังพระพุทธภาษิตว่า *ชุตติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมี เย โคตตบฺปฏิสฺสริโน* แปลว่า กษัตริย์
เป็นผู้ประเสริฐในหมู่ชนผู้นับถือโคตรคือชาติสกุล ก็แลความเกิดในสกุลสูง ท่านแสดง

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ถวาย สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ในการ
พระราชกุศลทักษิณานุประทานถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ว่าเป็นผลแห่งบุพเพกตปุญญา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำแล้วในกาลก่อน และ
 บุพเพกตปุญญา นอกจากเป็นเหตุให้เกิดในสกุลสูงแล้ว ยังเป็นนิสสัยบารมี คือ
 เป็นพื้นฉลาด พื้นดีรวมเรียกว่าพื้นดี ท่านผู้มีพื้นดีมาแล้ว อาจอบรมให้ดียิ่งขึ้นได้
 โดยง่าย ตรงกันข้ามกับผู้ที่ไม่ดีพื้นดีมาก่อน แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทรงพระคุณอัน
 ประเสริฐเป็นประการแรก

อนึ่ง ได้ทรงศึกษาอบรมในศิลปะ พาหุสัจจะ สีลาทีคุณ และถึงรัฐาภิบาลโน
 บายและอื่น ๆ อันควรที่ขัตติยราชกุมารพึงศึกษาอบรมเป็นอย่างดีทุกประการ จึงทรง
 ฉลาดสามารถ ทั้งทรงตั้งอยู่ในธรรมตามฐานะอันควรสมมาเสมอมา แม้เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่า ทรงพระคุณอันประเสริฐ

อนึ่ง เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า
 ก็ได้ทรงปกครองอาณาจักรด้วยพระเมตตา พระกรุณาตั้งบิดาปกครองบุตร
 ทรงตั้งอยู่ในราชธรรมจรรยาของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทรงมุ่งบำบัดทุกข์บำรุงสุข
 ให้เกิดแก่ประชาราษฎร์เป็นที่ตั้ง ทรงดำเนินไปตามควรแก่การณ์ คือเหตุที่ยังให้ทำ
 อันเรียกว่าการณวิเกะ ผู้ดำเนินไปตามอำนาจการณ์ แต่ก็เพื่อผลเช่นนั้น ฉะนั้น
 การณ์ใดอันเป็นเหตุให้เกิดความสงบสุข ความเรียบร้อยสวัสดิแก่ประชาราษฎร์
 อันเรียกว่าประเทศชาติโดยส่วนรวม แม้จะต้องมีการเสียสละความสุขส่วนพระองค์
 ก็ทรงปฏิบัติการณ์นั้นเป็นประชาพลีหรือชาติพลี ด้วยพระมหากรุณาธิคุณอย่างบริสุทธิ
 ในประชาราษฎร์ทั่วไป ดังปรากฏในพระราชประวัติมาโดยลำดับ ทั้งทรงรักษาธรรม
 คือความถูกต้องไว้โดยมั่นคง แม้จะต้องทรงสละสิ่งใด ๆ ก็ตาม อนุวัตรพระพุทธศาสน-
 สุภาสิตที่แสดงไว้ว่า

จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ^๑
 องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
 องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ
 จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต

^๑ พุ. ชา. อสีติ./๑๔๗.

แปลว่า นรชนพึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต เมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิตทั้งสิ้น แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทรงพระคุณอันประเสริฐ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ แม้โดยนับที่ได้ถวายวิสาขชนาเพียงบางประการนี้ เพราะทรงประพฤติธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งจักเลือกถวายวิสาขชนาในกถามรรคนี้ ๒ ข้อ คือ สัจจะกับธรรม ตามพระพุทธานุญาตบพทศเทศว่า

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธฺมฺโม จ โส สุจฺจ โส จ พฺรหฺมฺโณ

แปลว่า สัจจะและธรรมมีในบุคคลใด บุคคลนั้นเป็นผู้สะอาด เป็นคนดี,

พระพุทธานุญาตนียกธรรม ๒ ข้อ คือ สัจจะและธรรม ว่าเป็นเครื่องทำให้บุคคลผู้ที่มีอยู่ ให้เป็นคนสะอาด เป็นคนดี ธรรม ๒ ข้อนี้เป็นไปในกรรมบ้าง เป็นไปในปรมาตม์บ้าง

ที่เป็นไปในกรรมนั้น สัจจะ แปลว่าภาวะที่ติดต่อสืบเนื่องกัน อันเป็นลักษณะของความเพียร, แปลตามลักษณะว่าความทำจริง ประกอบด้วยวิริยะ (เพียร) ชันติ (อดทน) อธิษฐาน (กำหนดแน่ ตั้งประณิธานมั่น มุ่งมั่น) รวมกัน ธรรมแปลว่าภาวะหรือสภาวะที่ทรงไว้ หมายถึงส่วนที่ดีที่ชอบที่ทรงภาวะหรือสภาวะของตนเองไว้ และทรงรักษาบุคคลไว้ไม่ให้ตกต่ำ ดังบทว่า ธฺมฺโม กุโลกปตฺนา ตทธาริธาโร แปลว่า ธรรมมีปกติทรงรักษาผู้ประพฤติธรรมนั้น มิให้ตกไปในโลกที่ชั่ว ส่วนที่ชั่วที่ผิดตรงกันข้ามเรียกว่าอธรรม

แสดงเป็นกลาง ๆ สัจจะให้สำเร็จเป็นกรรมคือการงานที่ทำทุกอย่าง เพราะต้องทำจริง การงานจึงสำเร็จจริง และเมื่อประกอบด้วยธรรม ก็เป็นกุศลกรรม สุจริตกรรม เมื่อประกอบด้วยอธรรมก็เป็นอกุศลกรรม ทุจริตกรรม ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อคนตั้งอยู่ในธรรม จะทำอะไรก็เป็นกุศลสุจริต เรียกว่ามีสัตย์มีธรรม แต่เมื่อตั้งอยู่ในอธรรม จะทำอะไรก็เป็นอกุศลทุจริต เรียกกันว่ามีอสัตย์อธรรม โดยที่แท้ก็เป็นสัจจะ แต่ประกอบด้วยอธรรมจึงพลอยถูกเรียกเป็นอสัตย์

ธรรมและอธรรมทั้ง ๒ มีวิบากคือผลไม่เสมอกันดังพระพุทธภาษิตว่า

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโก สมวิปากิโน
 อธมฺโม นิริยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุขตี

แปลว่า ธรรมและอธรรมทั้ง ๒ หากมีวิบากเสมอกันไม่ อธรรมนำไปสู่นิริยะ, ธรรมนำไปสู่สุคติ และมีพระพุทธภาษิตตรัสยกธรรมว่า

นิริยํ ปาปกมฺมนตา ปุญฺญกมฺมา จ สุขตี

แปลว่า ผู้มีกรรมชั่ว ไปสู่นิริยะ, ผู้มีกรรมบุญไปสู่สุคติ พระพุทธภาษิตทั้ง ๒ นี้ มีอรรถ (เนื้อความ) อย่างเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะผู้ทำกรรมนั้น ๆ

กมุสสุโก มีกรรมเป็นของตน คือเป็นเจ้าของกรรมที่ตัวเองตั้งแต่เมื่อทำ

กมุททายาทิ เป็นทายาทผู้รับผลที่พึงผลิตให้ของกรรม คือกรรมของตนนั้น ผลิตผลใดให้เมื่อใด ก็ต้องรับผลนั้นเมื่อนั้น

กมุโยนิ มีกรรมเป็นกำเนิด คือเป็นเหตุก่อเกิดผลเช่นให้เป็นคนดี เพราะกรรมดี ให้เป็นคนชั่วเพราะกรรมชั่วตั้งแต่เมื่อทำ

กมุพพนุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือเป็นเหมือนญาติผู้ห้อมล้อมให้สุขทุกข์สืบเนื่องไป หรือเป็นพันธุ์ คือเป็นเหตุแห่งผลสืบเนื่องไปดังสายสกุลวงศ์

กมุปปฏิสรโณ มีกรรมเป็นที่อาศัยไป คือไปกับกรรมไม่วางเว้น บุคคลไปในที่ใด ๆ ก็มีไซ้ไปโดยลำพัง แต่ไปกับกรรม มีกรรมเป็นคติไปและก็ปรากฏเช่นนั้น จนถึงเมื่อมีผู้มาก็เรียกทักกันด้วยกรรม เช่นว่า ข้าราชการ พ่อค้า หมอ พระเณร อุบาสก อุบาสิกา เจ้านายตลอดขึ้นไปถึงพระราชาพระราชินีเสด็จ ในทางตรงกันข้ามก็เรียกทักกันว่า โจรผู้ร้าย ผู้ทุจริตมา นี้ก็เรียกรกรรมที่บุคคลมาหรือไปด้วยนั่นเอง ถ้าเป็นคนแปลกหน้า ยังไม่รู้จัก ก็คอยสังเกตก่อนว่า เขาเป็นคนดีหรือร้าย มาดีหรือร้าย นี้ก็สังเกตกรรม ถ้าเป็นคนดี มาดี ก็ต้อนรับดังคำว่า *สวาคตะ* มาดี คือขอเชิญ ถ้าเป็นคนร้ายมาร้ายก็ไม่ต้อนรับ ดังคำว่า *ทฺวารคตะ* มาร้าย คือให้ไปเสีย

ผู้มีสัจจะและธรรม ประกอบกุศลสุจริตกรรม ย่อมเป็นคนสะอาด เพราะมีกรรมทางกายวาจาใจสะอาด เป็นคนดีที่พึงยกย่องนับถือบูชาและต้อนรับ เพราะเป็นผู้มีอหิงสา ไม่เบียดเบียน มีสัญญาะ สำรวมระวังป้องกันชั่วร้าย มีทมะ ฝึกปราบแก้ไขชั่วร้ายให้เป็นดีเป็นคุณ จึงเป็นผู้ที่ไม่ตาย เพราะธรรมเหล่านี้ ดังพระพุทธศาสนาสภาชาติที่ขยายข้อธรรมออกไปอีกว่า

ยมฺหิ สจฺจณฺจ ธฺมฺโม จ อหีสา สณฺณโม ทฺโม
เอตฺตริยา เสวนฺติ เอตํ โลกํ อนามตํ

แปลว่า สัจจะ ธรรม อหิงสา สัญญาะ ทมะ มีในผู้ใด ท่านผู้ประเสริฐย่อมคบคนผู้นั้น นี่เป็นธรรมที่ไม่ตายในโลกฯ

อนึ่ง ที่เป็นไปในปรมาตถ์นั้น สัจจะแปลว่า ภาวะหรือสภาวะที่มีที่เป็นอยู่ ได้แก่ความจริง ธรรมก็แปลเหมือนในข้อต้น แต่หมายถึงภาวะหรือสภาพที่เป็นธรรมลัทธิ (ตั้งอยู่ตามธรรมดา) ธรรมนิยม (กำหนดตามธรรมดา) กลาง ๆ ทั่วไป ทั้ง ๒ นี้จึงมีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน เรียกรวมว่า สัจจธรรม สัจจธรรมในทางโลกธาตุ ได้แก่หลักธรรมชาติธรรมดาของโลกธาตุทั่ว ๆ ไป ในทางธรรม ได้แก่หลักธรรมทั้งหลาย เช่นหลักธรรม หลักอริยสัจจ์ ผู้ศึกษาให้รู้สัจจธรรมเหล่านี้ ละส่วนที่ควรละ อบรมส่วนที่ควรอบรมโดยชอบ ย่อมเป็นผู้สะอาดเป็นผู้ดีตามขั้น ๆ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกฯ ได้ทรงตั้งอยู่ในสัจจะและธรรม อันเป็นกรณีทรงตระหนักในหลักกรรม เป็นต้น อันเป็นสัจจธรรมแต่ละอย่าง จึงไม่ทรงหรือฟูไปตามอภิวรรณหรืออภิวรรณที่เกิดขึ้นตามคราว ทรงรักษาหลักกรรมไว้ได้โดยมั่น แม้ด้วยจาครรรมอย่างสูง พระราชปฏิบัติใหญ่น้อยจึงประกอบด้วยอหิงสา (ไม่เบียดเบียน) สัญญาะ (สำรวมระวังป้องกัน) ทมะ (ฝึกข่มบำบัด) ส่อให้เห็นพระมหากษัตริย์คุณอันแผ่ไปในอาณาประชาราษฎร์โดยส่วนรวม

สุวาคตํ เต มหาราช อโถ เต อทฺราคตํ

พระมหาราชเจ้า เชิญพระองค์เสด็จมาประทับเป็นที่สักการะเคารพตลอด
นิรันดรสมัย

ขออำนาจพระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุประทานที่สมเด็จพระมโหฬาร พระราช
สมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญน้อมอุทิศถวายพระราชกุศลทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์ พระราชสิริสวัสดิ
อิฐวิบุลผลแต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าสยาม สม
ตามพระราชประณิธานุทิศโดยฐานะทุกประการ

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา พอสมควรแก่เวลา ด้วยประการฉะนี้ ขอถวาย
พระพรฯ

จิตตภาวนากถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

จเช ธนํ องฺควรฺสฺส เหตุ

องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน

องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ

จเช นโร ฐมฺมมฺนุสฺสรฺนโตติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ
พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้ทรงบำเพ็ญ
น้อมอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก
พระปกเกล้าเจ้าสยาม ในสุรทินตรงกับวันเสด็จสวรรคต ดังที่ได้ทรงเคยบำเพ็ญเป็น
การประจำปี เป็นการทรงแสดงพระราชปกติวัตร และความกตัญญูกตเวทิตันสถิต
มั่นอยู่ในพระราชหฤทัย ตามควรแก่กิจและโอกาสอันเวียนมาถึง

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ณ พระอุโบสถ วัดราชบพิธฯ กรุงเทพมหานคร
วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าสยามพระองค์นั้น ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ปรากฏตามพระราชประวัติว่า พระองค์ได้เสด็จอุบัติในชาติดิยราชสกุลอันมหาศาล เป็นที่เคารพนับถือในหมู่ชน ดังพระพุทธรูปที่

ชตติโย เสฏโฐ ชเนตสมิ ยะ โคตตปฏิสริโน

แปลว่า กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐในหมู่ชนผู้นับถือโคตรคือชาติสกุล.

ก็แล ความเกิดในสกุลสูง ท่านแสดงว่าเป็นผลแห่งบุพเพกตบุญญา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำแล้วในกาลก่อน และบุพเพกตบุญญานี้ นอกจากเป็นเหตุให้เกิดในสกุลสูงแล้ว ยังเป็นนิสัยบารมี คือเป็นพื้นฉลาด พื้นดี รวมเรียกว่าพื้นดี ท่านผู้มีพื้นดีมาแล้ว อาจอบรมให้ดียิ่งขึ้นได้โดยง่าย ตรงกันข้ามกับผู้ไม่มีพื้นดีมาก่อน แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทรงพระคุณอันประเสริฐ เป็นประการแรก

อนึ่ง ได้ทรงศึกษาอบรมในศิลปะ พาหุสัจจะ สีลาทีคุณ ตลอดถึงรัฐาภิบาล-โนบาย และอื่น ๆ อันควรที่ชัตติยราชกุมารพึงศึกษาอบรมเป็นอย่างดี จึงทรงฉลาดสามารถ ทั้งทรงตั้งอยู่ในธรรมตามฐานะอันควรสม่าเสมอมา แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทรงพระคุณอันประเสริฐ

อนึ่ง เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ก็ได้ทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยพระเมตตา พระกรุณาตั้งบิดาปกครองบุตร ทรงตั้งอยู่ในราชธรรมจรรยาของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทรงมุ่งบำบัดทุกข์บำรุงสุข ให้เกิดแก่ประชาราษฎร์เป็นที่ตั้ง ทรงดำเนินไปตามควรแก่การณ คือเหตุที่ยังให้ทำอันเรียกว่า การณวสิกะ ผู้ดำเนินไปตามอำนาจการณ แต่ก็เพื่อผลเช่นนั้น ฉะนั้น การณใดอันเป็นเหตุให้เกิดความสงบสุข ความเรียบร้อยสวัสดิแก่ประชาราษฎร์อันเรียกว่าประเทศชาติโดยส่วนรวม แม้จะต้องมีการเสียสละความสุขส่วนพระองค์ ก็ทรงปฏิบัติ การนั้นเป็นประชาพลี หรือชาติพลีด้วยพระมหากรุณาธิคุณอย่างบริสุทธิ์ในประชาราษฎร์ทั่วไป ดังปรากฏในพระราชประวัติมาโดยลำดับ ทั้งทรงรักษารธรรมคือความถูกต้องไว้โดยมั่นคง แม้จะต้องทรงสละสิ่งใด ๆ ก็ตาม อนุวัตรพระพุทธรศาสนาสุภาสิตที่แสดงไว้ว่า :-

จเช ธนํ อังควรสฺส เหตุ
 อังคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
 อังคํ ธนํ ชีวิตญจาปิ สพฺพํ
 จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรนฺโต

แปลว่า นรชนพึงสละทรัพย์เพราะอภัยวาระที่ดี พึงสละอภัยวาระรักษาชีวิต เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละอภัยวาระ ทรัพย์และแม่ชีวิตทั้งสิ้น แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทรงพระคุณอันประเสริฐ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าสยาม ทรงเป็นผู้ทรงพระคุณทั้งปวงอันประเสริฐ เพราะทรงพระบารมีอันทรงอบรมมาดีแล้ว ทรงมีพระราชศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ทรงอบรมพระองค์มาเป็นอันดีในพระธรรมแห่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

โดยปริยายหนึ่ง พระบรมศาสดาตรัสสอนวิธีอบรมจิต ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเป็นหลักไว้ว่า “สมาธิ ภิกฺขเว ภาวเถ ภิกฺขุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงอบรมสมาธิสมาธิโต ยถาภูตํ ปชานาติ ผู้ที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิย่อมรู้ตามเป็นจริงและได้มีพระบาลีแสดงอธิบายไว้ว่า คือ ย่อมรู้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ ความดับของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้” ดังนี้ ฉะนั้น การทำสมาธิจึงเป็นกิจที่ควรอบรมปฏิบัติ เพราะสมาธิย่อมเป็นบาทของปัญญา คือเป็นฐานที่จะให้เกิดปัญญาขึ้น.

อันที่จริง สมาธิจิตคือจิตที่ตั้งมั่นย่อมเป็นภาวะที่ทุก ๆ คนได้เคยมีอยู่ในการทำกิจการทั้งปวง น้อยบ้าง มากบ้าง เพราะจะต้องมีความตั้งใจในสิ่งที่ทำ เมื่อมีความตั้งใจในสิ่งที่ทำแน่วแน่งก็เรียกว่า มีจิตเป็นสมาธิอยู่ในสิ่งนั้น จึงทำให้การทำกิจการต่าง ๆ สำเร็จได้ด้วยดี แต่ว่าจิตที่มีสมาธิดังกล่าวนี้ เป็นจิตสามัญ ส่วนการทำสมาธิที่เป็นการปฏิบัติธรรมะนั้น มุ่งถึงการทำสมาธิเพื่อสงบนิรโรคในใจ ฉะนั้น จึงจำที่จะต้องกำหนดให้รู้จักนิรโรค และให้รู้จักการปฏิบัติเพื่อสงบนิรโรคของจิต จิตใจนี้ย่อมมีความกลัดกลุ้มไม่สบายเพราะมีเรื่องต่าง ๆ เข้ามาพัวพัน สิ่งที่มาทำให้จิตกลัดกลุ้มไม่

สบายนี้แหละ รวมเรียกว่า นิรวรณ ซึ่งบางทีก็เป็นเรื่องที่ชอบใจพอใจมาทำให้กลัดกลุ้มไม่สบาย บางทีก็เป็นเรื่องที่ไม่ชอบใจไม่พอใจ และบางทีก็เป็นเรื่องที่ซึ้งซาอันทำให้จิตหดหู่ท้อแท้ บางทีก็เป็นเรื่องที่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่านหรือว่าบังเกิดความรำคาญ บางทีก็เป็นเรื่องที่ทำให้จิตใจลงเสงสัย เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่ทำให้จิตใจกลัดกลุ้มไม่สบายทั้งนั้น ซึ่งเกิดจากอารมณ์คือเรื่องต่าง ๆ และเมื่อมีเรื่องที่ทำให้นิรวรณในจิตเหล่านี้บังเกิดขึ้น ก็จะต้องแก้ไขกันตามเหตุที่ควรจะแก้ อันเป็นเรื่องของการงานภายนอกนั้นอย่างหนึ่ง แก้ที่ใจเองเพื่อที่จะทำให้จิตใจมีความสงบตั้งมั่นนั้นอีกอย่างหนึ่ง สำหรับการแก้ที่ทำการงานภายนอกนั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งทุกคนจะต้องทำกันแก้กันไปตามควรแก่เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น

แต่ว่าการทำสมาธินี้มุ่งที่การแก้จิตใจ คือการทำความสงบให้แก่ใจ ก็เพราะว่าความกลัดกลุ้มใจไม่สบายใจนั้นเป็นสิ่งที่มิได้โทษ ทั้งเป็นเครื่องกำบังปัญญาไม่ให้เกิดขึ้น จึงสู้ทำให้จิตใจมีความสงบตั้งมั่นไม่ได้ เพราะจะทำให้เกิดปัญญาที่จะคิดแก้ไขเหตุการณ์ทั้งภายนอกได้ด้วย และแม้จะแก้ไม่ได้ก็จะมีปัญญาที่ปลงตกเพราะเห็นในกรรมและผลของกรรม และเห็นในความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย ฉะนั้น การทำสมาธิจิตเพื่อระงับนิรวรณอันทำให้เกิดความกลัดกลุ้มไม่สบายดังนี้ จึงเป็นเรื่องที่สมควร ทั้งเมื่อหัดทำอยู่เสมอจนจิตใจได้ความสงบจากนิรวรณ คือเรื่องกลัดกลุ้มเหล่านั้นก็จะมีความสุขไสมนัส

ก็แหละ วิธีปฏิบัติสำหรับเพื่อจะระงับนิรวรณนั้นก็คือ การปฏิบัติทำกรรมฐาน ดังเช่นการทำอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังที่ได้มีแสดงไว้ในหมวดการกำหนดลมหายใจเข้าออกนั้น และถ้าหากว่าการกำหนดลมหายใจเข้าออกนั้นยังรวมใจไม่ได้ ก็ให้ใช้ปัญญาพิจารณาช่วย เช่นกำหนดพิจารณาถึงกรรมและผลของกรรม เพราะทุกคนก็ย่อมทำกรรมที่ติบ้างไม่ติบ้างไว้ และเมื่อถึงคราวที่กรรมนั้นจะให้ผลก็จะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ให้ปลงลงไปในการกรรมและผลของกรรมอีกอย่างหนึ่ง กำหนดพิจารณาถึงความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย เพราะสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่มิเกิดมีดับ สิ่งนั้นแม้จะชอบสักเท่าไรก็ต้องดับไป จากไปในที่สุด สิ่งนั้นแม้จะไม่ชอบสักเท่าไร เมื่อถึงคราวที่จะเกิดก็จะเกิดให้ประสพ และในที่สุดถึงไม่ทำอะไรก็ต้องดับไปจากไปอีกเหมือนกัน ชีวิตของบุคคลก็เป็นสิ่งที่มิเกิดมีดับอยู่เสมอ ปลงให้เป็นความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลายดังนี้เป็นการ

ใช้ปัญญา เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเข้ามาก็จะทำจิตใจให้สงบจากความฟุ้งซ่านและเมื่อจิตใจมีความสงบ จึงรวมใจเข้ามาทำสมาธิเช่นทำอานาปานสติ สติกำหนดลมเข้าออกก็จะช่วยให้ได้สมาธิง่ายขึ้น.

เมื่อได้สมาธิคือจิตใจรวมเข้ามา สงบจากนิเวศน์เข้าแล้ว ก็อาศัยสมาธินี้อบรมปัญญาคือความรู้ ปัญญาคือความรู้นี้ก็มุ่งดูให้รู้เบญจขันธ์ ความเกิดดับของเบญจขันธ์ ซึ่งเป็นปัญญาคือความรู้ในทางที่จะดับเดือดร้อน ก็เพราะว่าอันสมมุติบัญญัติในสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ทุก ๆ คนยึดมั่นถือมั่น ก็ตั้งอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันนี้ รวมเข้ามาก็คืออยู่ในอัตภาพตัวตนอันนี้ อัตภาพคือตัวตนนี้เป็นสมมุติบัญญัติ และเมื่อไม่รู้เท่าทันในสมมุติบัญญัติก็มีตัวเราของเราอยากได้อะไรดีและไหลออกไปรับเหตุการณ์ต่าง ๆ ทำให้เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้างอยู่เป็นอันมาก การที่จะรู้เท่าทันในสมมุติบัญญัติอันนี้ ก็ต้องค้นหาไปในสมมุติบัญญัติอันนี้ว่า มีอะไรบ้างดูที่ภายนอกคือที่ร่างกายอันนี้ ก็จะเห็นแต่รูปคือ รูปร่าง มีลักษณะต่าง ๆ กัน สูงต่ำ ดำขาว มีวัยต่าง ๆ กัน แต่ว่าเมื่อสรุปปลงลงแล้วก็ประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ถึงกำเนิดเกิดขึ้นในครรภ์มารดา เริ่มต้นแต่กลละ แล้วก็เติบโตขึ้นด้วยอาศัยอาหารก็เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม นั้นแหละเป็นอุปถัมภ์พอกพูน แล้วก็เจริญเติบโตขึ้นจนคลอดอกมาจากครรภ์มารดาแล้วก็เติบโตใหญ่ขึ้น ในที่สุดรูปร่างอันนี้ก็เสื่อมโทรมแก่เฒ่าแตกสลาย ธาตุทั้งหลายที่มารวมเข้าก็แยกกันไป ส่วนที่แข็งแข็งคือ ธาตุดิน ก็เป็นดินไป ส่วนที่เอิบอาบที่เป็นธาตุน้ำก็เหือดแห้งไป ส่วนที่อบอุ่นคือเป็นธาตุไฟ ก็ดับหายไป ส่วนที่พัดไหวคือธาตุลม ก็ดับไปหมดไป พრაกไปในที่สุดก็เป็นความว่าง คือ เป็นธาตุอากาศไปทั้งหมด รูปขันธ์หรือรูปร่างอันนี้ หรือกองรูปอันนี้ ธาตุกองเข้ามาและเมื่อแยกออกไปในที่สุดก็หมดไปสิ้นไปดับไป จึงไม่มีอะไรเป็นตัวเรา ของเราเหลืออยู่ที่รูปร่างอันนี้

คราวนี้ในส่วนใจก็แยกออกไปดู เวทนา คือตัวสุข ตัวทุกข์ หรือตัวกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ที่เสวยอยู่ ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สัญญา คือความจำหมายก็เหมือนกันเป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอ สังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงคิดก็เป็นสิ่งที่เกิดดับอยู่เสมอ วิญญาณคือตัวความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นก็เกิดดับอยู่เสมอ เมื่อแยกดูอาการของจิตใจดังนี้แล้วว่า เป็นสิ่งที่เกิดดับจึงไม่มีความเป็นตัวตนเราเขาอยู่

ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันนี้ หัดพิจารณาดูให้รู้จักหน้าตาของรูป ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร ของวิญญาณ อาศัยสติกำหนดดูอยู่ที่ย่อมจะรู้จะเห็นในความเกิดในความดับของกองทั้ง ๕ นี้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ความรู้ที่เข้าถึงความเกิด ความดับก็ย่อมจะประจักษ์ในความจริงว่า สิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์ อันหมายถึงว่าเป็นสิ่งที่เกิดที่ดับ ทุก ๆ สิ่งที่เกิดที่ดับเรียกว่าเป็นทุกข์ คือว่าสิ่งที่เกิดดับนั้นเป็นทุกข์เอง คือเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ลักษณะที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้แหละเรียกว่าตัวทุกข์ ทุก ๆ สิ่งที่เกิดดับจึงเป็นตัวทุกข์ และสิ่งนั้นเป็นตัวทุกข์เอง เมื่อบุคคลพิจารณาดูจนเห็นในสิ่งที่เป็นตัวทุกข์นี้ อันได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นตัวสมมุติว่าเป็นอัตภาพหรือกายใจทั้งสิ้นนี้ ก็ย่อมจะเกิดความรู้อันประจักษ์ตามที่ภาษิตว่า “นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ” คือสิ่งที่เกิดขึ้นทุกสิ่งก็ย่อมไม่พ้นไปจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นตัวทุกข์และสิ่งที่ดับก็ย่อมไม่พ้นไปจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นตัวทุกข์ เพราะฉะนั้น “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ” เมื่อมีความรู้เห็นดังนี้ ผู้รู้ผู้เห็นนั้นจึงไม่เป็นทุกข์ แต่ว่าสิ่งที่เห็นเป็นทุกข์เองอยู่ตามสภาพหรือตามธรรมดา แต่ผู้รู้ผู้เห็นไม่เป็นทุกข์ ผู้รู้ผู้เห็นนี้เองเป็นผู้อยู่เหนือทุกข์ ไม่ประกอบไปกับทุกข์

เพราะฉะนั้น ปัญญาคือความรู้ที่กำหนดดูเข้ามาให้รู้อัตภาพหรือกายใจทั้งสิ้นนี้ หรือที่แยกออกเป็นกองทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงเป็นข้อสำคัญซึ่งจะมีขึ้นได้ก็อาศัยการทำจิตใจให้มีสมาธิ ชำระจิตจากนิวรณ์เสียก่อน ถ้าจิตยังมีนิวรณ์อยู่มาก ก็เห็นไม่ได้ และเมื่อเห็นไม่ได้ก็อยู่กับทุกข์ เมื่ออยู่กับทุกข์ จึงเป็นทุกข์ ก็เหมือนอย่างกองไฟ ถ้าอยู่กับไฟก็ร้อน แต่ถ้าไม่อยู่กับไฟเป็นผู้อยู่เหนือหรือยืนดูกองไฟอยู่ห่าง ๆ ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับไฟก็ไม่ร้อน ฉะนั้น การทำสมาธิและการอบรมปัญญาในทางพระพุทธศาสนา จึงเป็น เอโก มคฺโค คือเป็นทางอันเดียวที่จะดับความทุกข์ร้อนของใจได้ และเมื่อได้ฝึกหัดปฏิบัติอยู่ก็ย่อมจะดับทุกข์ร้อนของใจได้ แม้ในเรื่องสามัญทั่ว ๆ ไป กล่าวคือเมื่อมีเรื่องอะไรเข้ามาทำให้ก่อกวนใจทุกข์ร้อนก็เข้าห้องพักคือสมาธิอันเป็นห้องพักของใจ ทำใจกำหนดดูความจริงของสังขารทั้งหลาย จิตใจก็จะมีความปลอดภัยโปร่งสว่างแจ่มใส และเมื่อได้เข้าห้องพักคือสมาธิและอบรม

ปัญญาบำรุงจิตใจให้มีความสงบแก่กล้าขึ้น เมื่อจะออกไปต่อสู้กับโลกเกี่ยวกับเรื่องอะไร ต่ออะไรซึ่งเป็นเรื่องเดือดร้อน ก็ย่อมจะเป็นผู้เข้มแข็ง และจะเป็นผู้ที่มีสติปัญญาในอันที่จะได้ใช้ความคิดอ่านได้แจ่มใสขึ้น เผชิญกับเหตุการณ์ทั้งหลายได้มากขึ้น เมื่อทุกข์ร้อนเข้ามา ก็เข้าห้องหลบภัย คือสมาธิและปัญญา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติในทางสมาธิ และปัญญานี้ จึงเป็นกิจที่ควรทำ

แต่ว่าในการปฏิบัตินั้นก็ต้องมีข้อที่เป็นอุปการะ ไม่ใช่ว่า จู๋ ๆ เข้ามาปฏิบัติ แล้วจะให้ใช้รับผลทันที ดังนี้ก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ จะต้องต้องมีข้อที่เป็นอุปการะอันเป็นขั้นเตรียมเป็นต้นว่า อบรมจิตใจให้มีหิริมีโอตตปปะ คือมีความละอายใจต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความชั่ว ประพฤติทางกายวาจาใจให้บริสุทธิ์สะอาด ประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์สะอาด มีสติที่จะสำรวมใจในเวลาที่เผชิญกับอารมณ์ทั้งหลายทางตาหูเป็นต้น รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร และไม่เห็นแก่หลับนอนจนเกินไป ประกอบความเพียรในการที่จะทำให้อ่อนอยู่ตามสมควร หัดทำสัมปชัญญะคือความรู้ตัวในอิริยาบถทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอิริยาบถใหญ่และทั้งที่เป็นอิริยาบถน้อย และข้อสำคัญก็ปฏิบัติในทางที่จะชำระจิตใจจากนิวรณ์ เมื่อได้ปฏิบัติในข้อที่เป็นอุปการะ หรือเป็นขั้นเตรียมเหล่านี้พอสมควรแล้ว การทำสมาธิจิตที่สะดวกขึ้น การอบรมปัญญาคือความรู้ก็สะดวกขึ้น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอบรมพระราชหฤทัยมาเป็นอันดีในทางพระธรรมในพระพุทธศาสนา แม้โดยนัยที่ถวายวิสัยชานา มา จึงทรงดำรงพระองค์อยู่ด้วยดีในราชธรรมจริยา และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยนานัปการ ทรงปฏิบัติในทางแห่งสันติซึ่งให้เกิดผลตามพระพุทธภาษิตว่า “นตถิ สนฺติปรี สุขํ สุขยํยิ่งไปกว่าสันติคือความสงบไม่มี” ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุุปการที่สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ พระรองสมเด็จพระญาณสังวรญาณวิเศษ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ทรงปฏิบัติในทางแห่งสันติซึ่งให้เกิดผลตามพระพุทธภาษิตว่า “นตถิ สนฺติปรี สุขํ สุขยํยิ่งไปกว่าสันติคือความสงบไม่มี” ด้วยประการฉะนี้

ถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนาในจิตตภาวนากถา สอนองพระเดชพระคุณพระประดัดพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา เວັງก็มิดด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

ปิยกรณธรรมกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สีลทสฺสนสมฺปนฺนํ

ธมฺมภูจํ สจฺจวาทีนํ

อตฺตโน กมฺมกฺุพฺพานํ

ตณฺชโน กุรุเต ปิยนฺติ

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาปิยกรณธรรมกถา ประดับพระปัญญาบารมี เพิ่มพูน พระกุศลราศีส่วนทักษิณานุประทาน ซึ่งคณะราชินีและนักเรียนเก่าราชินี มีหม่อมเจ้าวงศ์ ทิพยสุดา เทวกุล พระอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีบน (บางกระบือ) และทรงเป็นผู้จัดการโรงเรียนราชินีทั้งสอง พร้อมทั้งหม่อมเจ้าอัจฉราฉวี เทวกุล พระอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี ตำบลปากคลองตลาด ทรงเป็นประธานแห่งคณะทักษิณานุประทานปัตตานี ได้พร้อมกันบำเพ็ญอุทิศถวายพระราชกุศล แต่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา อานันทมหิดล อดีตอัฐรัชกาลในพระบรมโกษฐ์ ด้วยความเคารพและจงรักภักดี

ในการนี้ พระบรมวงศบริวารก็ได้เสด็จมาประทับเป็นประธานแห่งคณะราชินีสมาคม อันประกอบด้วยขัตติยานีผู้สูงศักดิ์และกุลสตรีทุกชั้นทุกวัย ตลอดถึงยุวดี กุมาริกาผู้กำลังเล่าเรียนอักษรสมัย เป็นกัลยาณีนีสนิบาตอันยากที่จะมี เป็นอันได้ทรงยังกุศลสมาคมนี้ให้ถึงความบริบูรณ์

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในงานประจำปี โรงเรียนราชินี

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อดีตอัฐมรัชชกาลในพระบรมโกศนั้น ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้พระประมุขแห่งชาติ ทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นบุพพการีเป็นที่ร่มเกล้าแห่งประชากรราษฎร์ เพราะปฏิบัติราชกิจน้อยใหญ่แห่งคณะอมาตยมนตรีทั้งปวง เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขแห่งประชากรราษฎร์ ย่อมอาศัยพระบารมีและเป็นไปในพระปรมาภิไธย คณะราชินีและนักเรียนเก่าราชินีเมื่อได้ระลึกถึงพระราชบูรพคุณูปการที่มีแก่ตนในฐานะที่เป็นประชาชนราษฎรผู้อาศัยร่วมพระบารมีและพร้อมกันบำเพ็ญกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณ ชื่อว่าได้ประกาศความกตัญญูกตเวทิต์พร้อมทั้งถวายความจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์ของตนตามควรแก่ฐานะและสมัย

อนึ่ง โรงเรียนราชินีมีประวัติเนื่องด้วยสมเด็จพระขัตติยานีผู้ใหญ่แห่งราชสกุลหลายพระองค์ ตั้งต้นแต่ประธานดำเนินก่อตั้งและประธานพระอุปถัมภ์ให้เป็นมา คณะราชินีและนักเรียนเก่าราชินีเมื่อระลึกถึงเช่นนี้ และน้อมเข้ามาว่าพระคุณูปถัมภ์นั้น ๆ ย่อมเนื่องมาถึงตนผู้ได้อาศัยโรงเรียนนั้นเล่าเรียนศึกษา จึงพร้อมกันบำเพ็ญกุศลถวายอดีตอัฐมรัชชกาลในพระบรมโกศ ผู้ทรงสืบขึ้นพระราชกุลวงศ์มา ชื่อว่าได้ประกาศความกตัญญูกตเวทิต์พร้อมทั้งถวายความจงรักภักดีสืบขึ้นไปถึงพระองค์ ผู้ประธานกำเนิดก่อตั้งและประธานพระอุปถัมภ์อีกส่วนหนึ่ง

คณะราชินีและนักเรียนเก่าราชินี ผู้อันความกตัญญูกตเวทิต์พร้อมทั้งความจงรักภักดีเตือนให้เกิดคุณอุตสาหะ ในอันบำเพ็ญทักษิณานุปทานถวายพระราชกุศลปรารภเหตุดังถวายวิสาขนาโดยประการ ชื่อว่าได้บำเพ็ญกรณียะ คือกิจที่ควรทำ นำให้เกิดประโยชน์อีกหลายประการ มีอาทิคือ ได้บำเพ็ญทาน ได้สมาทานศีล ได้ฟังสวดมนต์ และฟังธรรม อันเป็นเครื่องอบรมภาวนา ได้แสดงสามัคคีคือความพร้อมเพรียงกันในทางที่ชอบเป็นธรรมสามัคคี ได้มาประชุมพบกันเป็นการเพิ่มพูนไมตรีและสามัคคีรสให้ยิ่งขึ้น ประโยชน์เหล่านี้ล้วนแต่อันความกตัญญูกตเวทิต์พร้อมทั้งความจงรักภักดี นำให้เกิดให้เจริญ สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสสรรเสริญไว้ว่า

โย ปุพฺเพ กตกลฺยาณ

กตตฺถ อนุพฺพชฺชติ

อตฺถา ตสฺส ปวพฺพณฺติ

เย โหนฺติ อภิปตฺติตา

แปลความว่า ผู้ได้อันท่านทำคุณงามทำประโยชน์ให้ในกาลก่อนย่อมรู้ถึงคุณของท่าน ประโยชน์ทั้งหลายที่ปรารถนาย่อมเจริญแก่ผู้นั้น ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อดีตอัฐมรัชชกาลในพระบรมโกฏฐ์ ได้ทรงประกอบด้วยพระคุณลักษณะพิเศษ เป็นเหตุทำให้ทรงเป็นที่เคารพรักของพสกนิกรทั่วไป ตลอดถึงชนชาวต่างประเทศได้เคยเข้าเฝ้าหรือแม้เพียงเคยเฝ้าชมพระบารมี เมื่อกำลังเสด็จประทับทรงศึกษาอยู่ ณ ไพรชประเทศอันห่างไกล ประชาราษฎรทั้งหลายต่างก็หวังกาลเป็นที่เสด็จมา และหวังให้ทรงถึงความสำเร็จแห่งพระราชศิลปะวิทยาทั้งทรงพระสำราญ ต่างก็คอยกาลเช่นนั้นอยู่ จนถึงเมื่อเสด็จพระราชดำเนินนิวัตรถกลับสู่ประเทศทั้งในครั้งแรก ทั้งในครั้งหลังที่ถูก ประชาราษฎรทั้งหลายผู้คอยเวลาอยู่เป็นเวลาแรมปี ต่างก็พากันโสมนัสยินดีรื่นเริงเบิกบาน ดุจกสิกรชาวนาผู้คอยฝนต่างก็ยินดีขึ้นบานเมื่อฝนตกลงมา ยังข้าวกล้าที่แห้งเหี่ยวคอยน้ำอยู่ให้กลับสดชื่นเขียวข่มทั่วเกษตรมณฑลนั้น และต่างก็พากันเฝ้าชมพระบารมีตั้งแต่เมื่อเสด็จพระราชดำเนินนิวัตรถกลับถึงพระนคร และในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินยังสถานต่าง ๆ ก็พากันไปคอยเฝ้าชมพระบารมี ต้องการเห็นพระองค์ ต้องการได้ยินพระสุรเสียง เมื่อได้เฝ้าเพียงห่าง ๆ แล้ว ก็ต้องการเฝ้าในระยะใกล้ ให้ได้เห็นได้ยินใกล้ชิดโดยไม่อ้อมไม่เบื้อ ไม่อยากให้เสด็จคลาดพ้นคลองแห่งสายตา ความปรากฏขึ้นแห่งพระองค์จึงเป็นการหลังโพรยความขึ้นบานยินดี ทวีความรักเคารพและความจงรักภักดีในพระองค์ จึงทรงเป็นที่รักเคารพ เป็นพระปิยมหากษัตริย์แห่งปวงประชาราษฎร และเป็นที่ยังหวังว่าจะเสด็จสถิตอยู่เป็นที่พึงร่มเย็นตลอดจิรัชกาล แต่ความหวังนั้นก็พลันสิ้น เพราะพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ได้เสด็จสวรรคตล่วงอัฐมรัชชกาล ยังความเศร้าโศกปิยะวิโยคทุกข์อย่างใหญ่ให้เป็นที่ไปในหมู่ประชาชนผู้จงรักภักดีทั่วไป เคยได้เห็นพระองค์ ได้ยินพระสุรเสียงเมื่อเฝ้าชมพระบารมี ก็จักไม่ได้เห็น ได้ยินได้ชมอีกต่อไป มฤตยูราชผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ได้พรากพระองค์ไปเสียแล้ว แสดงให้เห็นแจ้งชัดในคตธรรมตามพระพุทธานุชาตที่ตรัสไว้ว่า

อนิมิตตมนนญวาท

มจจัน อิศ ชีวีต

กสิรัชจ ปริตตญจ

ตญจ ทุกเขน สยุดต

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายผู้ต้องตายในโลกนี้ ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย ใคร ๆ ไม่รู้ กำหนดทั้งคับแคบเล็กน้อย และประกอบด้วยทุกข์

ทหฺรา จ มหฺนฺดา จ

เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา

สพฺเพ มจฺจุวสฺสึ ยนฺติ

สพฺเพ มจฺจุปรายนา

ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ทั้งผู้โง่ ผู้ฉลาด ย่อมไปสู่อำนาจความตาย มีความตายเป็น เบื้องหน้าทั้งหมด

น สนฺติ ปฺุตฺตา ตาณาย

น ปีตา นปี พนฺธฺวา

อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส

นตฺถิ ฅาตีสุ ตาณตา

ไม่มีบุตร ไม่มีบิดา ไม่มีเผ่าพันธุ์พวกพ้องจะช่วยต้านทาน เมื่อผู้จะต้องตาย ถูกความตายผู้ทำที่สุดชีวิตครอบงำแล้ว การช่วยป้องกันต้านทานไม่มีในญาติทั้งหลาย

คติธรรมดาแห่งชีวิตตามกระแสพระพุทธานุชาตินี้ ย่อมปรากฏให้เห็นได้ยิบ อยู่เสมอ แต่เมื่อไม่พิจารณาให้ตระหนักชัดแก่ใจ ก็ย่อมระเริงยินดีเพลิดเพลินอยู่ ไม่พิจารณาหารธรรมอันจะเป็นที่พึ่งอันยั่งยืน เมื่อร่างกายต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ชำรุดทรุดโทรมด้วยอำนาจชราจนถึงแตกสลายด้วยอำนาจมรณะ จึงกระสับกระส่าย เตือนร้อนรุ่มนวาย และหาทางแก้ไขเพื่อมิให้ต้องแก่ต้องตาย แต่ก็ได้เพียงตบแต่ง ทำนุบำรุงชั่วคราวคราวพอเป็นเครื่องย้อมต้าย้อมใจให้ชื่นบานยินดี ความชื่นบานยินดี ด้วยเครื่องย้อมต้าย้อมใจนี้มีมากเพียงใด ก็จักต้องร้องไห้เศร้าโศกเสียใจมากเพียงนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสสอนพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ากสิผู้ติดใจ ในพระรูปกายของพระองค์และเที่ยวตามดูอยู่ว่า ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ ผู้ใด เห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นก็เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม แม้จะจับ ขายผ้าสังฆาฏิของเราอยู่ ก็หาเห็นเราไม่ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรพิจารณาให้ตระหนัก ในคติของชีวิต บรรเทาความติดหมกมุ่นอยู่เพียงกาย แล้วพิจารณาแสวงหารธรรมต่อไป

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระองค์นั้น ได้ทรงเป็นที่รัก เคารพของประชาชน เพราะทรงประกอบด้วยธรรม อันทำให้เป็นที่รักเคารพ ตาม พระพุทธานุชาตินี้ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า

สืลทสฺสนสมปนฺนํ

ธมฺมฏฺจํ สจฺจวาทีนํ

อตฺตโน กมฺมกฺุพฺพานํ

ตณฺชโน กุรุเต ปิยํ

แปลความว่า ประชาชนย่อมทำท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและทัศนะ ตั้งอยู่ในธรรม มีสัจจะวาจา ทำการงานของตนนั้นให้เป็นที่รัก ดังนี้ มีอธิบายโดยสังเขปว่า

ถึงพร้อมด้วยศีล คือมีความประพฤติดีไม่บกพร่อง เพราะงดเวลาจากโทษ อันพึงครหา และตั้งอยู่ในข้อวัตรปฏิบัติวาจาจรรยาอันดี มีที่ไปที่เที่ยวนั้นสมควร คุณข้อนี้อย่อมทำให้งามด้วยความประพฤติ ให้ไม่มีภัยเวรต่อใคร ๆ ทั้งให้มีรยาทอัน น่าเลื่อมใสชมชื่น จึงเป็นปิยกรณธรรมประการหนึ่ง

ถึงพร้อมด้วยทัศนะ คือ ทัศนะชอบ ประกอบด้วยปัญญาปรีชาฉลาดสามารถ พิจารณาเห็นเหตุผลตามเป็นจริง คุณข้อนี้อย่อมทำให้เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมในทาง เสื่อมทางเจริญ และในอุบายวิธีหลีกเลี่ยงไปสู่ทางเจริญ นำให้เกิดสวัสดิผล จึงเป็น ปิยกรรมประการหนึ่ง

ทั้ง ๒ ข้อนี้ กล่าวรวมกันว่า ถึงพร้อมด้วยศีลและทัศนะ แสดงว่ามีความ ประพฤติและความเห็นถูกชอบทั้ง ๒ ไม่บกพร่อง

ตั้งอยู่ในธรรม คือ ประกอบด้วยธรรมอันเป็นอากรบ่อเกิดแห่งคุณสาร คุณข้อนี้ทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข จึงเป็นปิยกรณธรรมประการหนึ่ง

มีสัจจะวาจา คือพูดอย่างไรทำอย่างนั้น และพูดมีสัจจะ คือจริงตามความ เป็นจริง คุณข้อนี้ทำให้รักษาสัจจะตามที่พูด และพูดมีสัจจะ จึงเป็นปิยกรณธรรม ประการหนึ่ง

ทั้ง ๒ ข้อนี้ เนื่องด้วยทัศนะ คือเมื่อถึงพร้อมด้วยทัศนะ ก็ยังเห็นธรรมจึง ตั้งอยู่ในธรรม และพูดจริงตามธรรม

ทำการงานของตน คือการงานใดเป็นกรณียะ คือหน้าที่ของตน ก็เพียรทำ การงานนั้นจนสำเร็จ คุณข้อนี้เป็นเหตุให้น่าพาในกรณียะ คือหน้าที่อันพึงทำ นำให้ เกิดประโยชน์สุข จึงเป็นปิยกรณธรรมอีกประการหนึ่ง

ท่านผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้มีศีลและทัศนะเป็นต้น ย่อมเป็นที่รักเคารพ
ของประชาชน

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อดีตอัฐมรัชกาลใน
พระบรมโกษฐ์ ได้ทรงบริบริบูรณ์ด้วยพระราชจริยาวัตรอันงดงาม มีพระปัญญาปรีชา
ฉลาดสุขุมคัมภีรภาพ^๑ ทรงดำรงอยู่ในธรรมแห่งพระมหากษัตริย์ที่มีทศพิธราชธรรม
เป็นอาทิ มีพระราชดำรัสไพเราะด้วยพระวาจาสัตย์^๒ และทรงประกอบพระราชกรณียะ
โดยอนุรูป เป็นต้นว่าทรงศึกษาศิลปวิทยาก้าวหน้าไปด้วยดี เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
นิวัตกลับสู่ประเทศ แม้มีกำหนดจะประทับอยู่ไม่นานก็ทรงรับพระราชภาระ ในฐานะ
องค์พระประมุขแห่งชาติ ทรงปฏิบัติพระราชภาระให้ดำเนินไปโดยธรรม ด้วยมี
พระราชหฤทัยมุ่งมั่นให้เกิดเจริญและความสุขแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป และได้เสด็จ
พระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนประชาราษฎร์โดยกาล เป็นทางให้ทรงทราบความเป็นไป
แห่งประชาราษฎร์ เนื่องด้วย...และสุขทุกข์เป็นต้นโดยใกล้ชิด ยิ่งความสนิทให้เกิดใน
หมู่ประชาชน ชื่อว่าได้ทรงปฏิบัติกรณียะอันควรแก่พระราชาธิบดี ได้ในข้อที่ว่า
อดีตโน กมฺมกุปฺพหานํ ทำการงานของตน ทรงประกอบด้วยปิยกรณธรรม แม้โดย
ประการที่ถวายเป็นวิสัยชานาณะนี้ ตถฺยโน กุรุเต ปิยํ ประชาชนจึงทำพระองค์ให้เป็น
ที่รักเคารพด้วยประการฉะนี้

พสกนิกรทั้งสตรีบุรุษผู้มีความรักเคารพพร้อมทั้งจงรักภักดีในพระองค์แม้
ผู้เสด็จสวรรคตไปแล้ว เมื่อพิจารณาพบปิยกรณธรรมอันมีในพระองค์ตาม
พระโอวาทานุสาสนีของพระพุทธเจ้า และยังปิยกรณธรรมนี้ให้มีในตน ย่อมชื่อว่าได้
ถวายเป็นความรักเคารพโดยธรรม จะยังปิยกรณธรรมให้มีขึ้นได้ ก็ด้วยการยังตนให้ถึง
พร้อมด้วยศีล คือความประพฤติดี และทัศนะคือความเห็นที่ถูกต้อง ให้ตั้งอยู่ในธรรม
กล่าวคำสัตย์จริง และทำการงานอันเป็นกรณียะคือหน้าที่ของตนโดยชอบ เมื่อมีหน้าที่

^๑ ได้ในข้อว่า สิลทสฺสนสมฺปนฺนํ ถึงพร้อมด้วยศีลและทัสสนะ

^๒ ได้ในข้อว่า ฐมฺมกฺขํ สจฺจวาทีนํ ตั้งอยู่ในธรรม มีวาจาสัตย์.

เป็นนักเรียนที่ตั้งใจเล่าเรียนศึกษาด้วยดี เมื่อมีหน้าที่ทำการงานอันใด หรือมีภาระธุระอันใดมาถึงเข้าหรือการอันใดควรทำ ก็ตั้งใจทำ เอาเป็นภาระธุระนำพาให้สำเร็จโดยชอบ พร้อมทั้งถวายความจงรักภักดีในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า รัชกาลปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าได้ทรงทราบด้วยพระญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง ก็จักทรงยินดีอนุโมทนา

ขออำนาจกุศลราศีทักษิณานุประทานที่คณะราชินีและนักเรียนเก่าราชินีได้พร้อมกันบำเพ็ญกุศลสามัคคี อุทิศถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อดีตอัฐมรัชกาลในพระบรมโกษฐ์ จงสัมฤทธิ์อัฐวิบากวิบูลมณูญผล แด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระองค์นั้น โดยควรแก่คติภวิสัสยตลอดกาลนาน

ในอวสานแห่งเทศนานี้ คณะสงฆ์ทั้ง ๔ จักได้รับประทานสวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญวิธีเพื่อเพิ่มพูนอัปบาตธรรมสืบต่อไป

รับประทานถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนาในปิยกรณธรรมกถา พอสมควรแก่เวลา ก็ยุติลงด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร.

สาราทานกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ปจฺจทฺติ ภิกฺขเว วฑฺฒิตฺถิ วฑฺฒมณฺนา อริยสํวีกา อริยาย วฑฺฒติ สาราทานินิ
จ โหติ วราทานินิ จ กายสฺสชาติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชนาพระธรรมเทศนาในสาราทานกถา
ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ในการพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญ ทรงมีพระราชปรารภ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา ซึ่งสิ้นพระชนมมาบรรจบครบ ๗ วัน จึงทรง
พระกรุณาโปรดให้มีหมายกำหนดการพระราชกุศลทั้งนี้แล้วทั้ง ๒ พระองค์ ได้เสด็จ
พระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญอุทิศพระราชทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น
ตามวิธีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา เป็นการทรงแสดงสักการะสัมมานะ
ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์นั้น ตามพระราชธรรมจรรยา

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในการพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา สัตตมวารที่ ๑ วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ได้ทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ พระองค์หนึ่ง ทรงบริบูรณ์ด้วยพระวุฒิสम्บัติ กล่าวคือ พระชาติวุฒิ พระคุณวุฒิ และพระวัยวุฒิทั้ง ๓ ประการ จึงทรงเป็นที่ทรงเคารพนับถือยกย่องของสมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า เมื่อเสด็จสิ้นพระชนม์ไปแม่ในพระปัจจุสมัย แต่ก็เห็นกันว่า ถ้ายังไม่มีพระอาการประชวรร้ายมาตัดรอน ก็อาจเจริญพระชนมายุสืบไปได้อีก จึงเป็นที่ทรงสลดพระราชหฤทัย เป็นที่ทรงพระอาลัยเสียดาย และเป็นที่ยำอาลัยเสียดายทั่วกัน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ได้เสด็จประสูติในชาติดิย-
ราชสกุลอันอุดม ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม ได้ทรงรับการอบรมเป็นอย่างดี สมเด็จพระราชกุมารี
ผู้สูงศักดิ์ เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ทรงตั้งพระทัยปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระ
พระบรมชนกนาถเจ้าโดยใกล้ชิด เป็นที่สนิทสนมหาโปรดปรานของสมเด็จพระบรม
ชนกนาถเจ้าและเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ จนถึงเมื่อคราวโสกันต์ สมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้า
ได้โปรดพระราชทานให้ทรงพระเกี้ยวองค์ที่เคยทรงมาเมื่อทรงโสกันต์ เป็นการทรง
แสดงพระมหากรุณาเป็นพิเศษ และโปรดให้ตามเสด็จประพาสต่างประเทศใกล้เคียง
หลายครั้ง เมื่อเจริญพระชนมายุ ก็ได้วางพระองค์โดยเหมาะสมโดยลำดับ นับแต่
ในฐานะพระเจ้าลูกเธอ จนถึงในฐานะพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เมื่อเกิดมีพระราชกรณียกิจ
ส่วนที่พึงทรงช่วย หรือเมื่อเกิดมีกิจที่พึงทรงจัด ทรงทำได้เพื่อสมเด็จพระมหาภคินี
ธิดาเจ้าทูลกระหม่อมโดยลำดับมา โดยเฉพาะกิจที่เป็นไปเพื่อสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้า ก็ได้ทรงถือเป็นพระธุระสำคัญชวนช่วยจัดทำด้วยความตั้งพระทัยและด้วย
ความจงรักภักดี นอกจากนี้ ได้ทรงเป็นพระธุระช่วยในกิจการของพระประยูรญาติ
ผู้ใหญ่ และทรงมีพระเมตตากรุณาอุปการะค้ำจุนพระประยูรญาติผู้น้อยตลอดถึงบุคคล
ชั้นผู้น้อย เป็นที่เคารพรักของพระบรมวงศานุวงศ์และสามัญชนทั่วไป

ในส่วนที่เกี่ยวข้องแก่ประชาชนในชาติบ้านเมือง ทรงสนพระทัยในกิจการของ
สภาภาษาและกองอาสาภาษา ได้ทรงเป็นสมาชิกพิเศษสภาภาษาไทย ได้ทรงสร้าง
อนุสรณ์ถาวรวัตถุ ทรงร่วมสร้าง และประทานสิ่งต่าง ๆ ไว้หลายอย่าง ณ โรงพยาบาล

จุฬาลงกรณ์ เป็นต้นว่า ทรงสร้างตึกซุ้ม อุทิศส่วนกุศลท่านเจ้าจอมมารดา ทรงสร้าง ตึกอาทร ประทานเครื่องมือห้องผ่าตัด อุทิศพระกุศลแด่พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า สุจิตราภรณี, ประทานเครื่องใช้ในการศึกษาของโรงเรียนพยาบาล, ทรงบำรุงสมิสร อาสากาชาด และกองอาสาภาชาตเป็นประจำ, ทรงร่วมบริจาคสร้างตึกเอกซเรย์ ด้วยทุนที่เป็นส่วนพระมรดก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอินกันตริปชา และเมื่อ คณะศิษย์และผู้เคารพนับถือได้พร้อมกันสร้างตึกสามัคคีพยาบาล เป็นอนุสรณ์วัตถุ ในสมัยประหารแห่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าองค์ปัจจุบัน ก็ได้ทรงถือเป็นพระธุระอย่าง เต็มที่ตั้งแต่ต้นจนสำเร็จ

ในด้านการศึกษา ได้ประทานพระอุปถัมภ์เพื่อการศึกษาแก่พระประยูรญาติ ผู้น้อยและข้าหลวงมหาดเล็กเป็นจำนวนมาก

ในทางพระพุทธศาสนา ได้ทรงมีพระศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา ทรงบำเพ็ญบุญกิริยา คือการทำบุญเป็นส่วนทานมัย สำเร็จด้วยทานบ้าง ศีลมัยสำเร็จ ด้วยศีลบ้าง ภาวนามัย สำเร็จด้วยภาวนาบ้าง ในบุญเขตแห่งพระพุทธศาสนาโดย ลำดับมา ในส่วนทานบุญ มีเป็นต้นว่า ได้ทรงสร้างศาลาและสระน้ำวัดสามแก้ว จังหวัดชุมพร, ทรงสร้างศาลาท่าน้ำวัดเครือวัลย์, ทรงสร้างกุฏิสงฆ์ วัดบวรนิเวศวิหาร, ทรงอุปถัมภ์ให้อุปสมบทพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นประจำทุกปี รวมจำนวน ไม่น้อยกว่า ๖๔ รูป และถวายนิยัตยภตพระภิกษุที่ทรงอุปถัมภ์ให้อุปสมบทตลอดมา, ทรงอุปการะพระภิกษุที่ขาดแคลน และถวายการรักษาพยาบาลแก่พระภิกษุอาพาธ, ทรงบริจาคตั้งทุนไว้ในมหามกุฏราชวิทยาลัย นอกจากนี้ได้ทรงบริจาคอุปถัมภ์บำรุงใน กิจและโอกาสต่าง ๆ โดยลำดับมา.

อนึ่ง เมื่อมีพระชนมายุเจริญยิ่งขึ้นแล้ว ได้เสด็จมาทรงธรรมที่วัดในวันธรรม สวันะเป็นนิตย แสดงพระองค์เป็นอุปาสิกาในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ทรงเจริญ ด้วยศรัทธา และบุญสมบัติอื่น ๆ ยิ่งขึ้น ได้ทรงปฏิบัติพระองค์สม่ำเสมอมาตราบถึง กาละในอวสาน จึงชื่อว่าได้ทรงถือสาระแก่นสาร ถือวาระส่วนประเสริฐของพระกายได้ ตามพระพุทธภาษิตบทอุทเทสว่า *ปญฺจหิ ภิกขเว วฑฺฒีหิ วฑฺฒมานา อริยสาวิกา* เป็นต้น แปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัฑฒิ คือ

ธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๕ ประการ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเครื่องเจริญอย่าง ประเสริฐ ย่อมถือสาระแก่นสาร ถือวาระส่วนประเสริฐของกายไว้ได้, ธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ๑ ศีล ๑ สุตะ ๑ จาคะ ๑ ปัญญา ๑ ดังนี้

บุคคลผู้เกิดมามีกายก่อนเกิดขึ้นมาเรียกว่า ชาติ ความเกิด, เมื่อเกิดกาย ขึ้นมาแล้ว ก็แปรไปโดยลำดับ เรียกว่า ชรา ความแก่, ในที่สุดก็แตกสลาย เรียกว่า มรณะ ความตาย กายนี้ จึงมิใช่สาระแก่นสาร, มิใช่วาระส่วนประเสริฐ แต่เมื่อกายยังไม่ทรุดโทรมแตกสลาย บุคคลอาจาศัยกายประกอบกรรมดี เรียกว่ากุศล หรือบุญบ้าง ประกอบกรรมชั่ว เรียกว่าอกุศล หรือบาปบ้าง กรรมทั้ง ๒ นี้เป็นส่วนที่ยังเหลืออยู่ใน เมื่อกายสลายไป, แต่ถ้าเป็นอกุศลหรือบาป ก็ไม่เป็นสาระแก่นสาร, ไม่เป็นวาระส่วน ประเสริฐ เพราะไม่เป็นเครื่องเกื้อกูลให้เกิดสุขที่ถาวรและดีจริง เมื่อเป็นกุศลและบุญ จึงชื่อว่าเป็นสาระแก่นสาร เป็นวาระส่วนประเสริฐ เพราะเป็นเครื่องเกื้อกูลให้เกิดสุขที่ ถาวรและดีจริง, ในพระพุทธภาษิตนี้ ตรัสเรียกกุศลหรือบุญนั้นว่าอริยวัฑฒิ ธรรมเป็น เครื่องเจริญอย่างประเสริฐ ทรงจำแนกไว้ ๕ ประการ คือ

- ศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อด้วยปัญญา
- ศีล ประพฤติงดเว้นจากโทษผิดตามศรัทธา
- สุตะ สดับคือดูสำเหนียก หรือฟังสำเหนียกเป็นทางเจริญปัญญา
- จาคะ สละบริจาคเพื่อเฉลี่ยสุข และเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งกว่า
- ปัญญา รู้จริง รู้ถูกต้องในเหตุผลตลอดถึงรู้วิธีปฏิบัติให้ได้ผลสำเร็จ

ธรรม ๕ ประการนี้ เมื่อเป็นไปโดยชอบในโลก ย่อมเป็นเหตุให้เจริญในโลก เมื่อเป็นไปโดยชอบในธรรม ย่อมเป็นเหตุให้เจริญในธรรม, แต่ที่ชื่อว่าเจริญอย่าง ประเสริฐ ตรัสหมายถึงเจริญในธรรมเป็นสำคัญ คือมีศรัทธาตั้งมั่น มีศีลบริสุทธิ์ มีฐานะเป็นเหตุเจริญปัญญา มีจาคะสละสิ่งสมควรสละ มีปัญญา รู้จริงในธรรมตามภูมิ ตามชั้น ธรรมเหล่านี้เป็นสาระแก่นสาร เป็นวาระส่วนประเสริฐ เมื่อบุคคลอาจาศัยกาย ปฏิบัติให้เกิดมีขึ้น จึงชื่อว่าได้ถือสาระแก่นสาร ถือวาระส่วนประเสริฐของกายไว้ได้ ด้วยประการฉะนี้.

อนาตุรจิตตกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส
อาตุรสมิมปิ เม กาเย จิตฺตํ น เหฺสสตาทูริ
เอวํ ลิกขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุกฺคฺติ กรนฺติ ฯ

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ในอนาตุรจิตตกถา ฉลองพระเดช
พระคุณประทับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลทักษิณานุปทาน ที่พระวรวงศ์บัตร
กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิ์พินิต ทรงบำเพ็ญที่พระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
ทิพยรัตนกิริฎกุลินี ในสัตตมวารที่ ๒ ทรงอุทิศส่วนพระกุศลถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์นั้น ตามวิธีในพระพุทธานุศาสน์ การทรงบำเพ็ญพระกุศลทั้งนี้ เป็นไปด้วย
พระกตัญญูกตเวทิตาธรรม และพระคารวะอย่างยิ่งในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ผู้ทรงเป็น
พระอัยยิกาในพระองค์ เป็นการทรงบูชาพระองค์ท่านผู้เสด็จไปแล้ว ต้องตาม
พระพุทธานุโมทนาภาษิตว่า โส ฃาติธมฺโม จ อโย นิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ฃาติธมฺมํ
อันพระองค์แสดงแล้ว เปตฺตานํ ปุชฺชา จ กตฺตา อุกุพฺพารา การบูชาอันโอฬารเพื่อผู้ละไปแล้ว
ทั้งหลาย อันพระองค์ทรงทำแล้ว และบททำว่า ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ จ กตฺตํ อนุปฺปกํ
แลบุญไม่น้อยอันพระองค์ทรงทำแล้ว เพราะการทรงบำเพ็ญพระกุศลทั้งนี้ ชื่อว่าเป็น
บุญกิริยาสำเร็จด้วยทานบ้าง ศีลบ้าง ภาวนาบ้างดังนี้

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์-
ศักดิ์พินิต ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวายพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี
วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ได้ทรงเป็นพระบรมวงศ์เธอผู้ใหญ่ ผู้เจริญพระชนมายุยืนยาว ประกอบด้วยพระรัตตัญญูภาพอย่างยิ่ง เพราะได้ทรงรับตำแหน่งเป็นอธิบดีบัญชาการรักษาราชวังฝ่ายใน ตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าพรหมมาลา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสืบต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ในรัชกาลที่ ๗ โดยลำดับ ปรากฏในประกาศว่า ได้ทรงปฏิบัติราชการโดยซื่อตรง ประกอบด้วยพระวิริยะอุตสาหะสามารถให้ราชการทั้งปวงในหน้าที่เรียบร้อยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยตลอดมาทุกรัชกาล ดังที่ปรากฏว่า ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ เพิ่มอำนาจและหน้าที่ให้ทรงบังคับบัญชาราชการฝ่ายในมากขึ้นโดยลำดับ ในรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดให้ทรงเป็นอธิบดีบัญชาการฝ่ายในทั่วทั้งพระราชนิเวศสถาน ในรัชกาลต่อมาก็โปรดให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีราชการฝ่ายในเช่นเดียวกัน ได้ทรงรับราชการฝ่ายใน ในตำแหน่งราชการโดยเรียบร้อย ทรงปฏิบัติราชการด้วยความโอบอ้อมอารี ทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นที่นับถือทั่วไปทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า นอกจากนี้ยังได้ทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณในการส่วนพระองค์ ดังเช่นทรงเป็นพระอภิบาล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัมภาวดีเดชาวารี กรมหลวงนครราชสีมา แต่ทรงพระเยาว์ตรากตรำเสด็จทิวังคต ปรากฏว่าสมเด็จพระองค์รับสั่งว่า “น้ำพร” อยู่เสมอ ทั้งได้ทรงมีฝีมือพระหัตถ์ในการช่างต่าง ๆ ดังเช่นที่เมื่อสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าพรหมมาลาเสด็จสวรรคต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนฯ ฝึกออยู่ข้างพระแท่นทรงใช้ผ้าซับน้ำพระเนตร เนื่องจากทรงพระกรรมแสงจนเปียกพับเป็นรูปสัตว์ ทรงใช้หินอ่อนแกะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ทรงเป็นช่างดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง และได้ทรงมีฝีมือพระโกฎีในทางวรรณคดี ทรงแต่งกาพย์โคลงต่าง ๆ โดยพระอัธยาศัย ได้ทรงบริจาด ทรงสงเคราะห์ห่อนุเคราะห์ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลในพระพุทธศาสนา ตามกาล กล่าวโดยเฉพาะได้ทรงมีพระเมตตากรุณาในพระวรวงศ์บัตรในพระประยูรญาติตลอดถึงในบริวารชน ดังที่ประจักษ์อยู่ในพระหฤทัย กล่าวโดยสรุป พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นได้ทรงประกอบด้วยพระวุฒิสมบัติทั้งสามประการ คือ ขาดิวุฒิ ความเจริญด้วยพระชาติ เพราะทรงอุปติในชาติตราสกุศลอันสูงศักดิ์ คุณวุฒิ ความเจริญด้วยพระคุณ เพราะทรงประกอบด้วยพระคุณเกื้อกูลแก่พระองค์ด้วยแก่ผู้อื่นด้วยและวิวุฒิ ความเจริญด้วยพระวัย เพราะมีพระชนมายุยืนนาน กว่าเจ้านายที่มีพระชนมายุยืนยาวทั้งหลายในพระบรมราชวงศ์จักรีที่ได้เคยมีมาแล้ว

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นแม้จะทรงประกอบด้วยวุฒิสมบัติเพียงไร ก็ต้องเสด็จจะโลกนี้ไปในที่สุดตามคตินิยาม เพราะมีพระกายเป็นสังขารซึ่งมีชาติคือ ความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชรากความแก่โดยลำดับ มีพยาธิความเจ็บในระหว่าง ๆ จนถึง มรณะความตายเป็นที่สุด โดยมากมักจะตายภายในร้อยปี แม้จะเกินไปก็ต้องตาย เพราะชราโดยแท้ ไม่มีใครผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตาย เหตุฉะนั้นพระบรมศาสดา จึงตรัสเตือน ไว้ว่า *อปฺปํ วต ชีวิตํ อิํ ชีวิตํ น้อยหนอ โอริํ วสฺสสตปิ มียฺยติ* ย่อมตายแม้ภายใน ร้อยปี (โดยมาก) *โย เจปิ อติจฺจ ชีวิติ* แม้ถ้าผู้ใดเป็นอยู่เกินขึ้นไป *อถ โข โส ชรสาปิ มียฺยติ* ผู้นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้

อนึ่ง เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เมื่อร่างกายมีสัปปายะ (สบาย) ก็ปรากฏว่ามีสุข เมื่อร่างกายขาดสัปปายะ เพราะชราบ้าง พยาธิบ้าง ก็ปรากฏทุกข์โดยมาก มีเรื่องเล่า ในชั้นสังยุตต์ว่า ได้มีคฤหบดีผู้เป็นบิดาของกุลมานพผู้แก่เฒ่า ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่าตนเป็นคนแก่ มีร่างกายอาดูรเดือดร้อนกระสับกระส่าย จึงขอให้พระองค์ทรงประทานพระโอวาทอนุสาสน์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสประทานพระโอวาท โดยความว่ากายนี้อาดูรเป็นของแตกง่ายดังฟองไก่อเป็นเพียงหนังหุ้มห่อรัดไว้ ผู้บริหารรักษากายนี้อยู่ จะพึงปฏิบัติว่า กายนี้ไม่มีโรคแม้สักครู่หนึ่งได้อย่างไร นอกจากความเป็นผู้เขลา เพราะฉะนั้น พึงศึกษาอย่างนี้ว่าเมื่อกายของตนอาดูรอยู่ จิตต์จะไม่อาดูรอยู่ จิตต์จะไม่อาดูรดังนี้ ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายพระพุทโธวาทนี้แก่คฤหบดี นั้นโดยความว่า บุคคลผู้ไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นแน่ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (อันรวมเรียกว่าขันธ ๕) เป็นตน หรือตนมีขันธ ๕ หรือขันธ ๕ มีในตน หรือตนมีในขันธ ๕ เป็นผู้สันนิษฐานมั่นว่า เราเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ และว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเราดังนี้ ครั้นขันธ ๕ เหล่านั้นแปรปรวนไป ความแหม่งใจ คร่ำครวญ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ คับแค้นใจ ก็เกิดแก่ผู้นั้น อย่างนี้แล บุคคลมีกายกระวนกระวายด้วย มีจิตต์กระวนกระวายด้วย ส่วนว่าพระอริยสาวกผู้ฉลาดได้รับแนะนำดี ในธรรมของสัตบุรุษ มิได้เป็นผู้สันนิษฐานมั่นว่า เราเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา

เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ และวารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเราดังนี้
 ครั้นขั้น ๕ เหล่านั้นแปรปรวนไป ความแห้งใจ คร่ำครวญ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ
 คับแค้นใจก็ไม่เกิดแก่ท่าน อย่างนี้แล บุคคลแม้มีกายกระวนกระวาย แต่จิตต์มิได้
 กระวนกระวาย ดังนี้

ประมวลความแห่งพระมหาเถรทติยาธิบายนี้ว่า ผู้ที่มีจิตต์ยึดถือเกี่ยวเกาะกังวล
 อยู่ในกาย ย่อมเป็นผู้อาดูรทุกข์ทั้งกายทั้งจิตต์ ส่วนผู้ที่มีจิตต์ไม่ยึดถือเกี่ยวเกาะกังวล
 อยู่ในกาย เมื่อกายต้องอาดูรทุกข์ไปตามธรรมดาเพราะชราบ้าง เพราะพยาธิบ้าง
 ย่อมเป็นมีจิตต์ไม่อาดูรทุกข์ มีจิตต์สงบปกติ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าสยามได้ทรงกำหนดความแห่งพระพุทโธวาทในพระสูตรนี้ ทรง
 พระราชนิพนธ์คาถาในพระราชดำรัสทรงลาพระสงฆ์ ในเวลาใกล้จะเสด็จสวรรคตว่า

อาดูรสมิมิปี เม กาเย จิตต์ น เหสุสตาดูร์

เอวั สิฏขามิ พุทธสสุ สาสนานาคติ กริ

แปลโดยความว่า “เมื่อกายของข้าพเจ้าแม้อาดูร จิตจักไม่อาดูร” ข้าพเจ้าศึกษา
 อยู่อย่างนี้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ได้ทรงเป็นพุทธศาสนิก
 ทรงประกอบด้วยพระวุฒิสมบัติรัตตัญญูภาพ ได้ทรงประสบพบผ่านคติธรรมมาโดย
 ลำดับทั้งภายในภายนอก ปรากฏว่าได้รับรักษาพระเหตุภัยไว้ด้วยดี และพระวุฒิสมบัติ
 นั้น ๆ ในส่วนที่เป็นกุศลบารมีย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้า

ขออำนาจกุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่พระวรวงศ์บิดรได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้ง
 อยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ และทรงอุทิศถวายทั้งนี้ จงเป็นผลลัพท์สัมฤทธิ์เป็นไปเพื่อ
 อธิวิบากมณูผลแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินีโดยฐานนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา ในอนาตุรจิตตกถา ยุติด้วยประการฉะนี้
 ขอถวายพระพร ฯ

ปัจฉิมโอวาทกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

หนททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน
สมฺปาเทถาติ

บัดนี้ จักถวายวิชันนาพระธรรมเทศนาโดยศราทธพรตธรรมบรรยาย ฉลอง
พระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแต่พระกุศลทักษิณานุปทาน
ที่พระวรวงศ์บิดรผู้ทรงเป็นพระนัดดา ได้พร้อมกันทรงบำเพ็ญถวายส่วนพระกุศล
ทั้งปวง แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี พระอัยยิกา ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ ซึ่งกำหนดวันพรุ่งนี้ พระกุศลทักษิณานี้ได้ทรงบำเพ็ญให้
เป็นไปโดยศราทธพรตวิธีในพระพุทธศาสนา ด้วยกำลังพระศรัทธาในกุศลวัตรตาม
พระพุทธภาษิตว่า

อยมฺจ โข ทกฺขิณา ทินฺนา สงฺฆมฺหิ สฺูปติฎฺฐิตา

ทีฆรตุตฺ หิตายสฺส จานโส อุกฺกบฺปติ

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ศราทธพรตธรรมเทศนา ในงานพระราชทาน
เพลิง พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ วังสวนผักกาด
วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

แปลความว่า ก็ทักษิณาที่บุคคลให้แล้ว ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์นี้แล ย่อมสำเร็จ เพื่อเกื้อกูลแก่ผู้ละไปแล้วนั้นโดยฐานะตลอดกาลนาน

พระกุศลวัตรอันสัมปยุต (ประกอบ) ด้วยพระศรัทธาทั้งนี้ ย่อมเกิดจาก พระกตัญญูกตเวทิตาภาพ พร้อมด้วยพระคารวะอย่างยิ่ง ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น เหมือนอย่างพฤษชาติเกิดจากพื้นพสุธา แม้พระบรมศาสดาเมื่อทรงปรารภธรรมที่เป็นพื้นฐานของสาธุชน ได้ตรัสไว้ว่า

ภูมิมิ เว สาธุรูปานํ กตัญญูกตเวทิตา

แปลว่า ความกตัญญูกตเวทิตาเป็นภูมิของสาธุชน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินิ ได้ทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เจริญพระชนมายุยืนยาว มีพระลักษณะการเป็นสง่าเรียบร้อย ประกอบด้วยพระกรุณาธิคุณ ยังให้เกิดความเคารพยำเกรงพร้อมทั้งความจงรักภักดี แก่ผู้ที่มีโอกาสได้เฝ้าเห็นฟังพระบารมี และทรงประกอบด้วยพระรัตตัญญูภาพอย่างยิ่ง เพราะได้ทรงประสบทราบเหตุการณ์ต่าง ๆ มาตลอดมานาน ทั้งทรงศึกษาสำเหนียกรอบรู้ขนบธรรมเนียมราชประเพณี โดยเฉพาะที่ใช้กันในพระบรมมหาราชวังฝ่ายในเป็นอย่างดีเยี่ยม ด้วยเหตุที่ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติทั้งปวงอันเหมาะสมเป็นพิเศษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีบัญชาการรักษาราชวังฝ่ายใน ได้ทรงปฏิบัติราชการตำแหน่งนี้ด้วยดีโดยตลอด ปรากฏในประกาศว่าได้ทรงปฏิบัติราชการโดยชื่อตรง ประกอบด้วยพระวิริยะอุตสาหะสามารถให้ราชการทั้งปวงในหน้าที่เรียบร้อยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยตลอดมาทุกรัชกาลดังที่ปรากฏว่า ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ เพิ่มอำนาจและหน้าที่ให้ทรงบังคับบัญชาราชการฝ่ายในมากขึ้นโดยลำดับต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดให้ทรงเป็นอธิบดีบัญชาการราชวังฝ่ายในทั่วทั้งพระราชนิเวศนสถาน ในรัชกาลที่ ๗ ต่อมาได้โปรดให้ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดี ราชการฝ่ายในเช่นเดียวกัน ได้ทรงรับราชการฝ่ายในในตำแหน่งราชการโดยเรียบร้อยตลอด ๓ รัชกาล ทรงปฏิบัติราชการด้วยความโอบอ้อมอารี ทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นที่นับถือทั่วไปทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า นอกจากนี้ ยังได้ทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณในการส่วน

พระองค์ดังเช่นทรงพระอภิบาล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ตราบเท่าเสด็จทิวังคต ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นั้นรับสั่งว่า “น้ำพร” อยู่เสมอ ทั้งได้ทรงมีผีพระหัตถ์ในการช่างต่าง ๆ ดังเช่นเมื่อสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าเสด็จสวรรคต ได้ประทับเฝ้าอยู่ข้างพระแท่น ทรงใช้ผ้าซับน้ำพระเนตรเนื่องจากทรงพระกันแสงจนเปียกชุ่ม พับเป็นรูปสัตว์ทรงใช้หินอ่อนแกะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ทรงเป็นช่างดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง และได้ทรงมีผีพระโขนงในการวรรณคดี ทรงแต่งกาพย์โคลงต่าง ๆ โดยพระอัธยาศัย และปรากฏโดยเฉพาะว่า ได้ทรงปฏิบัติต่อสมเด็จพระอัครราชเทวี พระเชษฐภคินี เหมือนอย่างได้พลีพระองค์ทรงทำกิจธุระถวายทุกอย่างด้วยความจงรักภักดี และได้ทรงมีพระเมตตากรุณาในสมเด็จพระราชโอรสพระราชธิดา ในสมเด็จพระอัครราชเทวีพระองค์นั้น และสืบมาถึงในพระนัดดาเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏแก่การณ และประจักษ์อยู่ในพระเหตุยแห่งพระวรวงศ์บิดรแล้ว แม้ในราชตระกูลสายอื่น ก็ได้ทรงคุ้นเคยและประทานพระเมตตากรุณาตามกิจและโอกาส ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ และในฐานะที่ทรงเป็นอธิบดีบัญชาราชการฝ่ายใน นอกจากนี้ ก็ได้ประทานพระเมตตากรุณาแก่อันโตชนและพาหิรชนตามควรแก่โอกาสนั้น ๆ และได้ทรงบริจาคสงเคราะห์อนุเคราะห์ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลในพระพุทธศาสนาตามสมัย กล่าวโดยสรุป พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ได้ทรงประกอบด้วยพระวุฒิสมบัติทั้ง ๓ ประการ คือ พระชาติวุฒิ ความเจริญด้วยพระชาติ เพราะทรงอุบัติในชาติดิยราชสกุลอันสูงศักดิ์ พระคุณวุฒิ ความเจริญด้วยพระคุณเพราะทรงประกอบด้วยพระคุณเกื้อกูลแก่พระองค์และแก่ผู้อื่น พระวัยวุฒิ ความเจริญด้วยพระวัย เพราะมีพระชนมายุยืนนาน กว่าเจ้านายที่มีพระชันษา ยืนทั้งหลายในพระบรมราชวงศ์จักรีที่ได้เคยมีมา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น แม้ทรงประกอบด้วยพระวุฒิสมบัติเพียงไร แม้เป็นที่ปรารถนาให้มีพระชนม์ยืนนานต่อไปอีกเพียงไร เมื่อถึงกาลที่สุด ก็ต้องเสด็จละโลกนี้ไปตามคติธรรมดา เพราะทุก ๆ คนผู้เกิดมา มีกายเป็นสังขาร ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นชั้น ๆ ไปโดยลำดับ จนแตกสลายในที่สุด ฉะนั้นพระบรมศาสดาจึงตรัสเตือนไว้เป็นปัจฉิมพุทธพจน์ว่า *หนุตทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เรา (ตถาคต) ขอเตือนเธอทั้งหลาย วยธมมา สงขารา สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็น*

ธรรมดา *อุปมาเทน สมปาเทถ* เธอทั้งหลายจงทำความเข้าใจไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเกิด
ดังนี้

สังขาร คือรูปนามทุกสิ่งบรรดามีในโลก เรียกว่า สังขาร เพราะล้วนเป็นสิ่งที่
ที่มีปัจจัยคือเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งปรุงแต่งผสมให้มีให้เกิดขึ้น และประกอบด้วย
สังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ๓ ประการ คือ *อุปปาโท*
ปญญาติ ความเกิดปรากฏ ๑ *วโย ปญญาติ* ความเสื่อมปรากฏ ๑ *จิตตสส อภยถตต*
ปญญาติ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ ๑ สิ่งใดมีลักษณะดังกล่าว
สิ่งนั้นชื่อว่า สังขาร จำแนกออกโดยทั่วไปเป็น ๒ คือ อุปาทินนสังขาร สังขารที่มี
ใจครอง เช่นร่างกายที่ยังมีชีวิตอยู่ ๑ อนุปาตินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น
บ้านเรือนและวัตถุต่าง ๆ ตลอดถึงร่างกายที่ปราศจากชีวิต ๑ สังขารเหล่านี้ทั้งหมดมี
กำหนดกาลเวลาของอายุ นับตั้งแต่เกิดขึ้นจนถึงดับ เวลาของอายุนั้นคือเวลาของวัย
คือความเสื่อมของสังขารที่เป็นมาโดยลำดับ ดังที่กำหนดเรียกอย่างรวม ๆ เป็นตอน ๆ ว่า
ปฐมวัย (วัยต้น) มัชฌิมวัย (วัยกลาง) ปัจฉิมวัย (วัยปลาย) คือเสื่อมในตอนต้น
เสื่อมในตอนกลาง เสื่อมในที่สุดเพราะสังขาร มีเกิดเป็นเบื้องต้น มีดับเป็นเบื้องปลาย
ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงในชั้นแรกแม้จะเห็นกันว่าเป็นความเจริญเติบโตก็ชื่อว่าวัย คือ
เป็นความเสื่อมในขั้นต้น เพราะเป็นการตั้งต้นเสื่อม เมื่อมีการตั้งต้นเสื่อมจึงมีเสื่อมใน
ตอนกลางจนถึงที่สุด สังขารทั้งปวงมีวัยเสื่อมประจำอยู่ ลดเวลาของอายุข้างหน้าให้
น้อยลงเป็นลำดับ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเตือนไว้ว่า *วยธมฺมา สงฺขารา* สังขาร
ทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ทั้งนี้เพื่อให้เป็นผู้ไม่ประมาท รีบชวนขายประกอบ
ประโยชน์กิจทั้งปวงให้สำเร็จ เพราะบุคคลผู้ไม่พิจารณาเห็นวัยของสังขารย่อมเป็น
ผู้ประมาท ปล่อยให้ระเรื่ออยู่ปราศจากสติรักษาใจรักษาตน เป็นเหตุให้ไม่ทำการที่
ควรทำ ทำการที่ไม่ควรทำ จึงต้องประสบความเสื่อมจากประโยชน์ที่พึงได้ ส่วนบุคคล
ผู้พิจารณาเห็นวัยของสังขารย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทอย่างนั้น มีสติรักษาตนเป็นเหตุให้
เว้นจากการที่ไม่ควรทำ รีบเร่งทำการที่ควรทำเพื่อให้ทันกับวัย หรือกาลเวลาของอายุ
ของชีวิต สมดังพระพุทธานุญาตตรัสเตือน ไว้ว่า *อชฺเชว กิจฺจมาตฺตปิ* ควรรีบทำความ
เพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว *โก ชญฺเฌา มรณํ สุเว* ใครเล่าพึงรู้ว่าพรุ่งนี้จะตาย ฉะนั้น บุคคล
ผู้ที่พิจารณาเห็นวัยของสังขาร จึงอาจทำความเข้าใจไม่ประมาทให้บริบูรณ์ และอาจบำเพ็ญ

ประโยชน์กิจให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท ดังที่ตรัสเตือนไว้ในที่สุดว่า *อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* เธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดดังนี้ ประโยชน์ชนกิจที่พึงบำเพ็ญนั้นเป็นไปทางคติโลกก็มี เป็นไปในทางคติธรรมก็มี อีกอย่างหนึ่งเป็นทิฏฐุธรรมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบันก็มี สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายหลังก็มี ปรมาตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งก็มี บุคคลผู้ไม่ประมาทปรารถนาประโยชน์ชนกิจใด ๆ ย่อมสามารถยังประโยชน์กิจนั้น ๆ ให้สำเร็จได้ กล่าวโดยธรรมบรรยายหนึ่งผู้ไม่ประมาท ย่อมเจริญด้วยศรัทธา ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ คือ ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม สุตระ การสดับสำเนียงศึกษา จาคะ การสละให้ ปัญญา ความรู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จึงชื่อว่าเป็นผู้ถือสาระคือแก่นสารของกายที่ต้องเสื่อมนั้นไว้ได้ ดังคาถาประพันธ์พุทธภาษิตที่ตรัสยกสตรีภาพเป็นที่ตั้งว่า

สทฺธาย สีเลน จ ยา ปวทุตฺติ

ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ

สา ตาทิสี สีลวดี อุปาสิกา

อาทียติ สารมิเรว อตฺตโน

แปลความว่า สตรีใดเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตระ จาคะ และปัญญา สตรีนั้นเป็นอุปาสิกามีศีลเช่นนั้น ย่อมถือสาระของตนไว้ได้ในโลกนี้ที่เดียวแล

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ได้ทรงประกอบด้วยพระอัปมาทธรรม จึงทรงสามารถบำเพ็ญประโยชน์กิจอันเป็นพระกระณียะทั้งปวงให้สำเร็จ และทรงเจริญด้วยพระศรัทธาเป็นต้นอันเป็นสารธรรม จึงชื่อว่าได้ทรงถือสาระของพระวรกายที่ต้องสลายไปไว้ได้ และมีฐานะที่จะพึงเป็นไปได้ตามพระพุทธานุชาตที่ตรัสแสดงถึงคติของบุคคลผู้ทำบุญไว้แล้วว่า *อิธ โमतติ เปจฺจ โमतติ* บันเทิงในโลกนี้ละไปแล้ว ย่อมบันเทิง ดังนี้

แม้พระวรวงศ์บิดร ทรงอาศัยพระอัปมาทธรรม ทรงบำเพ็ญพระกุศลศราทรพรตอุทิศถวาย ชื่อว่าได้ทรงทำกิจที่ควรทำ ดังพระพุทธานุชาตว่า *โส ฌาติธมฺโม จ อัย นิทฺสูติโต* ญาติธรรมนี้นั้น พระองค์ทรงแสดงแล้ว *เปตาน ปุชฺชา จ กตา อุพฺพารา* การบูชาเพื่อละไปแล้วอันโอฬาร พระองค์ทรงทำแล้วด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระกุศลศราทธพรตพิธี ทักษิณานุปทานที่พระวรวงศ์บริพัตรทั้งหลาย
พร้อมทั้งพระประยูรญาติ ได้ทรงบำเพ็ญให้สถิตอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ และทรงอุทิศ
ถวายนั้นนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ เป็นไปเพื่อ
อิฏฐวิบากมณูญผลแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี โดยฐานนิยม

ในที่สุดพระธรรมเทศนา พระราชาคณะสงฆ์ จักรับประทานสวดศราทธพรต
ธรรมบรรยาย เพื่อเพิ่มพูนพระอัปมาทธรรมแห่งสมาคม โดยอนุรูปแก่กาลสมัย

ถวายวิสาขนา พระธรรมเทศนา ยุติด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

ธัมมัญญูกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

น เตน โหติ ธมฺมัญฺโญ

เยนตถํ สหสา นเย

โย จ อตถํ อนตถญจ

อุโป นิจฺเจยฺย ปณฺทิตो

อสาหเสน ธมฺเมเน

สเมเน นยตี ปเร

ธมฺมสฺส คฺคุตโต เมธาวิ

ธมฺมัญฺโญติ ปวฺจจตีติ.

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณพระระดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปแก่การบำเพ็ญกุศลที่ระลึกวันรพี ที่เนติบัณฑิตสภา ประกอบ
ด้วยสมาชิกศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือ มีท่านนายกเนติบัณฑิตสภาเป็นประธาน
พร้อมด้วยพระประยูรญาติได้มีสมานฉันท์พร้อมใจกันบำเพ็ญเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวาย
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งทรงได้รับยกย่องนับถือว่าเป็น
พระบิดาแห่งนักกฎหมายไทย การกำหนดบำเพ็ญกุศลที่ระลึกวันรพีเป็นประจำปีดังนี้
เป็นการแสดงความกตัญญูรู้พระคุณ และความกตเวทิตอบแทนพระคุณของพระองค์
ท่านตามควรแก่สมัย นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงความสามัคคีและแสดงความนับถือ
ระลึกถึงในท่านผู้ทำความดีมาแล้ว เป็นอันชื่อว่า ได้นับถือในความดี อันเป็นคุณธรรม
สำคัญของหมู่ชน จึงชื่อว่าได้นับถือธรรมด้วย

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในการบำเพ็ญกุศลที่ระลึกวันรพี
ของเนติบัณฑิตยสภา วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๐๕

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ปรากฏว่า ได้ทรงบำเพ็ญความดีมามาก ดังที่ปรากฏแล้วในพระประวัติ แสดงพอเป็นคุณานุสสติโดยย่อ คือเมื่อได้ทรงศึกษาสำเร็จปริญญาในทางกฎหมายของอังกฤษแล้ว ได้เสด็จกลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งที่มีความสำคัญแก่ประเทศชาติในระยะริเริ่มหัวเลี้ยวหัวต่อในทางกฎหมาย ด้วยความรู้และความสามารถและวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างดี เป็นเหตุให้ทรงเลื่อนตำแหน่งขึ้นโดยรวดเร็ว ด้วยความจำเป็นและสมควร เมื่อแรกเสด็จเข้ามาทรงรับราชการในสำนักราชเลขาธิการ ต่อมาทรงเป็นข้าหลวงพิเศษจัดตั้งศาลในมณฑลกรุงเก่าเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เป็นประธานกรรมการร่างกฎหมาย เป็นกรรมการตรวจตัดสินความฎีกา ทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรก และโดยทรงสอนด้วยพระองค์เอง จึงทรงได้รับยกย่องนับถือว่าเป็นปฐมาจารย์แห่งนักกฎหมายไทยในปัจจุบัน ทรงเป็นกรรมการตรวจตำแหน่งพนักงานในรัฐบาล ทรงร่วมจัดราชการฝ่ายการราชทัณฑ์ ตั้งกองพิมพ์ลายมือ ร่วมจัดการการจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดินจากกระทรวงยุติธรรม ได้ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรวิธาน ยกร่างกฎหมายออกโฉนดที่ดินฉบับที่ ๑ ร่วมจัดการการชลประทานในระยะแรก นอกจากนี้ยังได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ทรงเป็นตัวอย่างของนักเรียนนอก ที่ออกไปเรียนสำเร็จแล้ว กลับมาทำประโยชน์แก่ประเทศชาติของตนให้เกิดขึ้นได้มากนัก พระองค์หนึ่ง

การกฎหมายไทยในสมัยก่อนนั้น เมื่ออ่านพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางตอนจะเห็นได้ว่า เก่าแก่มาแต่โบราณกาล เพราะได้ต้นแบบมาจากตำรามนูสารของมัชฌิมประเทศ และได้มีประกาศบทพระอัยการเพิ่มเติมเป็นคราว ๆ จึงซับซ้อนสับสนและไม่เพียงพอที่จะใช้ในปัจจุบัน ซึ่งต้องคบค้ำกับทางตะวันตกมากขึ้น จนถึงได้มีศาลกงสุลขึ้น ฉะนั้น จึงมีพระราชดำริให้มีการปรับปรุงแก้ไขเป็นการใหญ่ ประจวบเวลาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ได้ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาทางกฎหมายเสด็จกลับเข้ามา เป็นกำลังใหญ่ในการปรับปรุงแก้ไข ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นใหม่ทั้งตัวบททั้งบุคคล ทั้งวิธีปฏิบัติและอื่น ๆ ให้สมบูรณ์ เนื่องมาจากงานของพระองค์ท่านซึ่งได้ดำเนินกันสืบต่อมา ประเทศชาติจึงได้รับความยิ่งใหญ่ทางศาลในที่สุดและโรงเรียนกฎหมายที่ทรงเริ่มตั้งขึ้น ต่อมาก็ได้รับยกขึ้นเป็นโรงเรียนหลวง

และเติบโตขึ้นจนถึงเป็นมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน จึงสมแก่การที่ได้รับยกย่องนับถือว่าเป็นพระบิดาแห่งนักกฎหมายไทย

การให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนนั้น นอกจากอาศัยตัวบทกฎหมายที่บัญญัติโดยธรรม ยังต้องอาศัยบุคคลผู้มีหน้าที่ใช้ตัวบทนั้นตั้งอยู่ในธรรมด้วย แม้ตัวบทจะบกพร่องไปบ้างหรือยังไม่มีตัวบท ถ้าบุคคลมีธรรม ก็สามารถจะให้ความเป็นธรรมโดยยุติ (สมควร) ได้ เพราะตัวบทนั่นเอง บุคคลก็เป็นผู้ตั้งขึ้นและจะต้องแก้ไขกันไปเป็นคราว ๆ ฉะนั้น เมื่อบุคคลตั้งอยู่ในธรรมะ ก็สามารถที่จะสร้างตัวบทที่เป็นธรรมและใช้ตัวบทให้เป็นธรรมไปด้วย

ในทางพระพุทธศาสนา ปรากฏในพระธรรมบทว่า ครั้นหนึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงปรารภวินิจฉัยอำมาตย์ จึงตรัสแสดงลักษณะของบุคคลผู้วินิจฉัยความตามบทพระบาลีที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น แปลความว่า บุคคล (ผู้วินิจฉัยความ) หาชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม เพราะเหตุที่ชี้ขาดความด้วยคำชี้ขาดที่เป็นมุสาวาทไม่ ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิตพิจารณาข้อที่เป็นจริงและข้อที่ไม่เป็นจริงทั้งสองจึงชี้ขาดบุคคลอื่นด้วยคำชี้ขาดที่ไม่เป็นมุสาวาทโดยธรรม โดยสมควร บุคคลนั้น เป็นผู้ทรงปัญญาชอบอันธรรมะคุ้มครอง จึงเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีอธิบายว่า ผู้ที่ชี้ขาดความด้วยคำชี้ขาดที่เป็นมุสาวาท คือกล่าวเท็จเพราะความลำเอียงด้วยอคติทั้ง ๔ ได้แก่ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะความชอบ โทสาคติลำเอียงเพราะความชัง โมหาคติ ลำเอียงเพราะความหลง ภยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว ความชอบ ความชัง และความกลัวเป็นเหตุให้ทำคำชี้ขาดโดยผิดธรรม โดยไม่สมควรแก่ความผิดถูกทั้งรู้อยู่ จึงเป็นมุสาวาททั้งรู้ (สัมปชานมุสาวาท) ส่วนความหลงเป็นเหตุให้นำคำชี้ขาดเป็นมุสาวาทโดยไม่รู้ อาจเป็นเพราะมักง่าย เพราะไม่พิจารณาข้อที่เป็นจริงและเท็จให้ประจักษ์ก่อนก็ได้ เช่นนี้ไม่เรียกว่าตั้งอยู่ในธรรม ส่วนผู้ที่พิจารณาจนประจักษ์ถึงข้อที่เป็นจริงและที่ไม่เป็นจริงทั้งสอง ไม่มักง่ายผลุนผลัน ไม่ลู่อ่านาจอคติ ยึดถือธรรมะเป็นหลักคือธรรมสำหรับวินิจฉัย ซึ่งดูว่าจะสมควรชี้ขาดว่าใครผิดถูกอย่างไรจึงชี้ขาดลงไป ชื่อว่าเป็นผู้ทรงปัญญาชอบ อันธรรมะคุ้มครอง หมายถึงว่า เป็นผู้ฉลาดด้วยเป็นผู้ซื่อสัตย์สุจริตด้วย จึงเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ดังนี้

ตามพระพุทธภาษิตที่อธิบายแต่ใจความโดยสังเขปนี้ แม้เป็นภาษิตทางพระพุทธศาสนา แต่ก็อาจเป็นประโยชน์แก่ผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อความยุติธรรมโดยทั่วไป กล่าวโดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ให้ความยุติธรรมแก่ผู้อื่น เมื่อชี้ขาดความไปแล้ว ก็ย่อมถือว่าเป็นยุติ (เหมาะ ชอบ) ในชั้นหนึ่ง ๆ จนถึงขั้นเด็ดขาด เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าไม่ตั้งอยู่ในธรรม บุคคลอื่นทั้งสองฝ่ายก็ต้องรับปฏิบัติโดยไม่เหมาะสมไม่ชอบ เรียกว่า ไม่ยุติธรรม แต่ถ้าตั้งอยู่ในธรรม บุคคลอื่นทั้งสองฝ่ายก็ย่อมได้รับความเป็นธรรมตามสมควรแก่ผิดถูกของตน ๆ เรียกว่า ได้รับความยุติธรรมทุกฝ่าย ผู้ตั้งอยู่ในธรรมเท่านั้น จึงเป็นผู้ยังความยุติธรรมให้สถิตอยู่ได้ ซึ่งว่าเป็นที่สถิตยุติธรรม หรือเรียกตามพระพุทธภาษิตนี้ว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม เป็นที่อุ้มใจของปวงชน ผู้หวังพึ่งความยุติธรรมโดยทั่วกัน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงมีส่วนสำคัญในการปรับปรุงสร้างสรรค์ตัวบทกฎหมายให้บริบูรณ์ และสร้างบุคคลผู้ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวแก่กฎหมายให้มีทั้งความรู้ ความฉลาด ทั้งความซื่อสัตย์สุจริตในการปฏิบัติหน้าที่ของตน จนเป็นที่เพียงพอสมกับเป็นที่สถิตยุติธรรม เป็นหลักฐานมั่นคงของประเทศชาติ เพราะพระองค์เองได้ทรงตั้งอยู่ในธรรมตามนัยพระพุทธภาษิตนี้

ขออำนาจกองการกุศลที่เนติบัณฑิตยสภาได้บำเพ็ญในวันพระลิกวันรพี และตั้งใจอุทิศส่วนกุศลถวายทั้งนี้ จึงเป็นผลสัมฤทธิ์เพื่อมบุญผลสุขสมบัติ แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดยฐานะ

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนาในรัชมังคลาภิเษก ยูติด้วยเวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

ธรรมเนียมธรรมเนียม

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
น หิ ธรรมโม อธรรมโม จ อภิ สมวิปากิโน
อธรรมโม นิรยํ เนติ ธรรมโม ปาเปติ สุกตินฺติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในธรรมเนียมธรรมเนียม ในการที่เนติบัณฑิตยสภา บำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ซึ่งเรียกว่า วันรพี ตามทางพระพุทธศาสนา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๔ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตลับ ณ วันพุธขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๗

เมื่อทรงพระเยาว์ พระองค์ท่านได้ทรงเข้าศึกษาวิชาภาษาไทยเป็นครั้งแรก ในสำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และทรงเข้าศึกษาต่อในสำนักพระยาโอวาทวรภิกข (แก่น) เปரியู และได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษขั้นต้นในสำนักครู

๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในวันรพี ที่เนติบัณฑิตยสภา วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๐๘

รามสามิ ต่อมาเมื่อโรงเรียนสวนกุหลาบได้ก่อตั้งขึ้นเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์หนึ่งในจำนวน ๔ พระองค์ ที่ทรงเรียนรวมกันเป็นพิเศษต่างหากจากนักเรียนอื่นในโรงเรียนแห่งนั้น โดยมีมหาบัณฑิตสุขุม (เจ้าพระยายมราช) เป็นครูผู้สอน ได้ทรงศึกษาอยู่เป็นเวลา ๑ ปี

เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๑๐ พรรษา ได้ทรงเข้าพิธีโสกันต์พร้อมกับพระเจ้าลูกยาเธออีก ๓ พระองค์ แล้วจึงผนวชเป็นสามเณรพร้อมกัน โดยมีสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระอุปัชฌายะ ทำพิธี ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วจึงเสด็จไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในความกำกับบอปรมงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเสด็จจากวัดมกุฏกษัตริยารามไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นการชั่วคราวเพื่อการนี้

ในปีรุ่งขึ้น พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ได้เสด็จไปกรุงลอนดอนพร้อมกับพระเจ้าลูกยาเธออีก ๓ พระองค์ เพื่อทรงศึกษาภาษาอังกฤษ เสด็จไปในความดูแลของกรมพระนเรศวรฤทธิ์ และได้เสด็จกลับเมืองไทยชั่วคราวในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เพื่อเสด็จเยี่ยมบ้านเมือง และประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ๑๐ เดือน จึงเสด็จไปยุโรปครั้งที่ ๒ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ได้ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมในกรุงลอนดอน ๓ ปี สำเร็จแล้ว ทรงเข้าศึกษาวิชากฎหมายในวิทยาลัยไครสต์เชิช มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด จบหลักสูตรชั้นปริญญาจนสอบไล่ได้ บี.เอ. ทางกฎหมายแล้วจึงเสด็จกลับเมืองไทย

พระประวัติต่อจากนี้ไปล้วนเป็นพระประวัติที่แสดงถึงการอุทิศพระองค์ให้แก่งานราชการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นงานในทางกฎหมายโดยตลอด น้อยนักที่จะมีบุคคลใดได้กระทำงานในด้านกฎหมายได้มากมายกว้างขวางและยาวนานเหมือนพระองค์ท่าน ได้ทรงปฏิบัติงานทั้งทางธุรการ คือทรงเป็นสมานายกในกองข้าหลวงพิเศษจัดตั้งศาล เพื่อจัดการตั้งศาลยุติธรรมสำหรับพิจารณาคดีขึ้นในหัวเมืองให้ดีขึ้นกว่ากาลก่อน และทำการสะสางคดีความที่ค้างชำระอยู่ในศาลหัวเมืองให้หมดไป ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ มีพระชนมายุได้ ๒๒ พรรษา ซึ่งนับว่าน้อยมาก แต่ก็เป็นเพราะได้ปรากฏพระปรีชาสามารถเป็นที่นิยม

ยกย่องทั่วไปในหมู่ประชาชนมาก่อนแล้ว ในทางนิติบัญญัติก็ได้ทรงเป็นประธานกรรมการร่างกฎหมายตรวจพระราชกำหนดบทพระอัยการเก่าใหม่ ต่อมาได้ทรงเป็นกรรมการตรวจร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ และตรวจร่างประกาศการออกโฉนดที่ดิน และทรงยกร่างกฎหมายออกโฉนดที่ดินฉบับที่ ๓ ในทางตุลาการก็ได้ทรงเป็นกรรมการตรวจตัดสินความฎีกาที่ทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระมหากษัตริย์ ในทางด้านการศึกษาวิชากฎหมายก็ได้ทรงริเริ่มตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อสั่งสอนวิชากฎหมาย โดยพระองค์ท่านทรงเป็นพระอาจารย์ประทานคำสอนและจัดทำตำราโดย พระองค์เองทุกลักษณะวิชา จนพวกนักเรียนรุ่นแรกสอบได้เป็นเนติบัณฑิต และช่วยแบ่งเบาสอนรุ่นหลัง ๆ ต่อไป จนโรงเรียนกฎหมายได้คลี่คลายมาเป็นมหาวิทยาลัยกฎหมายเป็นปีกแผ่นในปัจจุบัน ทั้งยังได้ทรงจัดพิมพ์กฎหมายตรา ๓ ดวงขึ้นเป็นสองเล่ม โดยทรงเขียนคำอธิบายเพิ่มเติม และได้จัดทำอุทธรณ์และคำอธิบายตัวบทกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ เป็นความสะดวกอย่างยิ่งแก่การศึกษาและการแปลกฎหมายลักษณะนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากแก่ผู้พิพากษา อัยการ ทนายความ และผู้เกี่ยวข้องกับการใช้กฎหมาย นอกจากนี้พระองค์ท่านยังได้ทรงเป็นกรรมการตรวจตำแหน่งพนักงานในรัฐบาล กรรมการจัดราชการฝ่ายการราชทัณฑ์ นำวิธีการพิมพ์ลายนิ้วมือผู้ต้องโทษมาใช้ และยังได้ทรงร่วมจัดการในเรื่องทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดิน การจดทะเบียนที่ดินและการออกโฉนด และได้ดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้ทรงมีส่วนร่วมจัดการการชลประทานในระยะแรกเพื่อประโยชน์ในการกสิกรรมด้วย

ได้ทรงเกี่ยวข้องกับกฎหมายมาโดยตลอด ทรงเป็นผู้แผ้วถางและวางรากฐานวิชากฎหมายในประเทศไทย จึงเหมาะสมกับสมญานามที่พระองค์ท่านได้รับว่า ทรงเป็นพระบิดาและองค์ปฐมาจารย์ของนักนิติศาสตร์แห่งประเทศไทย กล่าวโดยย่อได้ทรงปฏิบัติทุกอย่างเพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยธรรม ให้มีการชี้ขาดว่าถูกหรือผิดโดยยุติธรรม ในการพระพุทธศาสนาพระบรมศาสดาก็ได้ทรงแสดงคำสั่งสอนซึ่งความดีความชั่ว พร้อมทั้งผลที่ต่างกันโดยธรรม สมดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า *น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ* เป็นอาทิ แปลความว่า ธรรมและอธรรม หากมีวิบากคือผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไปสู่นิริยะ ส่วนธรรมย่อมให้ถึงสุคติ ดังนี้

พระพุทธรูปที่แสดงถึงธรรมะและอธรรมเป็นส่วนเหตุ และแสดงถึง นิริยะ กับ สุขคติ เป็นส่วนผล กล่าวคือ ธรรมะเป็นเหตุให้ถึงสุขคติ ส่วนอธรรมเป็นเหตุให้ถึง นิริยะดังนี้ จึงควรทำความเข้าใจในพระพุทธรูปที่ในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่อกุศลแก่ สัมมาปฏิบัติ จะกล่าวถึงส่วนเหตุก่อน อันได้แก่ธรรมะ กับ อธรรม ในที่นี้ ธรรมะ ได้แก่ คุณ คือความเกื้อกูลหรือความดี ส่วนอธรรม ก็หมายถึงโทษที่ไม่เกื้อกูลที่ก่อให้เกิดทุกข์หรือความชั่ว ตามที่กล่าวมานี้ย่อมเป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้ว แต่ข้อที่สมควร หยิบยกขึ้นพิจารณาก็คือ อะไรเป็นคุณหรือความดีที่เรียกว่า ธรรมะ อะไรเป็นโทษหรือ ความชั่วอันเรียกว่า อธรรม

ในข้อนี้ก็ฟังคำหนึ่งถึงตัวคุณคือความดี หรือตัวโทษคือความชั่ว อันสิ่งที่เรียกว่า เป็นคุณหรือความดีนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เกื้อกูลให้เกิดความสุข ส่วนสิ่งที่เป็นโทษหรือ ความชั่วนั้นย่อมเป็นสิ่งที่ก่อโทษทุกข์ให้บังเกิดขึ้น บุคคลทุก ๆ คนย่อมต้องการ ความสุข รังเกียจความทุกข์ ฉะนั้น เมื่อมีใครมาก่อนความสุขให้ก็เข้าใจว่าผู้นั้นเป็น ผู้มีคุณ เช่น มารดา บิดา ก่อความสุขให้แก่บุตรธิดา ผู้มีเมตตากรุณาต่อความสุข ให้แก่บุคคลนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เรียกผู้ก่อความสุขให้ผู้นั้นว่ามีคุณ การกระทำของ ผู้มีคุณนั้นก็เรียกว่าเป็นคุณหรือความดี แต่ความชั่วนั้นตรงกันข้าม เมื่อมีใครมาก่อน โทษทุกข์ให้ก็เรียกผู้นั้นว่าเป็นผู้ก่อโทษสร้างทุกข์ และทุก ๆ คนเมื่อได้โทษทุกข์ จากผู้ใด ก็จะต้องเข้าใจว่าผู้นั้นเป็นผู้สร้างโทษทุกข์ และถ้าเรียกอย่างแรงก็ต้อง เรียกว่าเป็นผู้ที่ไม่ดี และการกระทำของผู้ที่ก่อโทษทุกข์ให้ผู้นั้นก็เรียกว่า อธรรม หรือ ความชั่ว ความเข้าใจกันว่าอะไรเป็นธรรมะ อะไรเป็นอธรรมย่อมมีอยู่โดยปรกติดังนี้ แม้บุคคลทุก ๆ คนจะต้องการความสุขและเกลียดความทุกข์ดังกล่าวนี้ก็ตาม แต่ถึง เช่นนั้น ก็ยังมีไปก่อโทษทุกข์ให้แก่บุคคลอื่นโดยไม่ได้นึกเอาใจเขามาใส่ใจตน ไม่ได้นึก เทียบเคียงว่าคนต้องการสุขเกลียดทุกข์ฉันใด บุคคลอื่นสัตว์อื่นก็ต้องการสุขเกลียด ทุกข์ฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงมีการเบียดเบียนกันและกันบังเกิดอยู่ในโลก ผู้ที่ทำความ เบียดเบียนเขานั้นย่อมไม่ต้องการให้ใครมาเบียดเบียนตนเองเลย เพราะตนเองต้องการ สุขเกลียดทุกข์ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดา ทรงแสดงให้บุคคลเว้นอธรรมและประพฤติกุศลกรรมก็ด้วยได้ทรงสั่งสอนให้มีความคิด เปรียบเทียบดังที่พระพุทธรูปที่แสดงไว้ เป็นต้นว่า บุคคลอื่น สัตว์อื่นมีความรักชีวิต

ต้องการสุขไม่ต้องการทุกข์ฉันใด ตนเองก็รักชีวิตของตน ต้องการสุขไม่ต้องการทุกข์ฉันนั้น เพราะฉะนั้น ก็ไม่พึงประทุษร้ายชีวิตของเขา ไม่พึงก่อทุกข์แก่เขาฉันนั้น

การแสดงว่าอะไรเป็นธรรมะ อะไรเป็นอธรรมในทางพระพุทธศาสนา พิจารณา ดูแล้วก็อาศัยหลักแห่งคุณและโทษ และอาศัยหลักการพิจารณาเปรียบเทียบดังที่กล่าวมาแล้ว และบุคคลผู้ที่ประพฤดิธรรม อันเรียกว่า ธรรมจारी ทางพระพุทธศาสนานั้น ก็ย่อมมีความประพฤติเว้นจากการก่อโทษทุกข์ให้แก่เขา แต่สร้างคุณขึ้นแก่ผู้อื่นให้แก่เขา ดังที่กล่าวมานี้ จึงได้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็น สมจारी แปลว่าผู้ประพฤติสมควร หรือผู้ประพฤติสม่าเสมอ อันหมายถึงว่าเสมอกันระหว่างตนและผู้อื่นด้วยหลักการเปรียบเทียบดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เช่นว่า เขาก็ต้องการสุขเกลียดทุกข์เหมือนกับตน ตนก็ต้องการสุขเกลียดทุกข์เหมือนกับเขา ตกว่าทั้งตนและเขานั้นเป็นผู้เสมอกันในการต้องการสุขเกลียดทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ประพฤติแก่ตนฉันใด ก็สมควรประพฤติแก่เขาฉันนั้น เช่นว่า ประพฤติแก่ตนไม่ก่อโทษให้แก่ตน ก่อความสุขให้แก่ตน ก็พึงเว้นโทษก่อสุขให้แก่ผู้อื่นเช่นเดียวกัน ความประพฤติดังนี้ จึงเรียกว่า สมจारी ผู้สม่าเสมอหรือผู้ประพฤติสมควรและสมจारीนี้แหละก็เรียกธรรมจारी ผู้ประพฤดิธรรม เพราะที่จะชื่อว่าผู้ประพฤดิธรรมนั้นก็ต้องมีความประพฤติเว้นโทษทำสิ่งที่เป็นคุณด้วย มีการเปรียบเทียบกันระหว่างตนและผู้อื่นดังที่กล่าวมา

ฉะนั้น ความประพฤดิธรรมในพระพุทธศาสนาจึงกล่าวได้ว่าเป็นความประพฤติที่เป็นยุดิธรรม พระพุทธเจ้าทรงแสดงศีลก็อาศัยหลักธรรมดังที่กล่าวมานี้ เป็นต้นว่า เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เว้นจากการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม เว้นจากการพูดเท็จหลอกลวง ทุก ๆ คนนั้นย่อมมีความรักสงวนทรัพย์สมบัติเชื้อสายวงศ์ตระกูลและความจริง ไม่ต้องการให้ใครมาทำร้ายชีวิต ทำร้ายทรัพย์สมบัติ ทำร้ายเชื้อสายวงศ์ตระกูล และมาหลอกลวง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สมควรที่จะเว้นจากการประพฤติเช่นนั้นแก่บุคคลอื่นด้วย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงบัญญัติศีลลงไปว่า เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลัก เป็นต้น ฉะนั้น หลักแห่งการบัญญัติศีลของพระพุทธเจ้าจึงเป็นหลักที่เป็นสมธรรมจரியหรือว่าเป็นหลักยุดิธรรมโดยแท้ ยังส่องถึงน้ำพระหฤทัยของพระพุทธเจ้าที่มีความยุดิธรรมในสัตว์ทุกถ้วนหน้า ดังเช่นในข้อเว้นจากการฆ่า ก็แสดง

ถึงว่าสัตว์มีปราณ คือมีชีวิตโดยทั่วไปทั้งที่เป็นมนุษย์และทั้งที่เป็นเดรัจฉาน ก็เป็นวัตถุที่ควรเว้นจากการฆ่าทั้งหมดจากศีลข้อหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าสัตว์ทุกหมู่เหล่า แม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ย่อมมีความรักชีวิต ไม่ต้องการจะตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น จึงเป็นสิ่งที่พึงเว้นจากการฆ่า การบัญญัติศีลของพระพุทธเจ้าจึงเป็นการบัญญัติอย่างยุติธรรมแก่สัตว์ทุกหมู่เหล่าถ้วนหน้า ไม่ได้เว้นไว้ให้แก่ความเห็นแก่ตัวของบุคคล เช่นเมื่อต้องการที่จะบริโภคน้ำ ก็แสดงผ่อนลงมาด้วยอ้างเหตุที่จะพึงยกเว้นในข้อผ่อนนั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติเอา เป็นผู้ว่าเอา ซึ่งถ้าจะให้สัตว์ที่จะถูกฆ่านั้นเป็นผู้บัญญัติ ก็คงจะไม่บัญญัติอย่างนั้น

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอันเรียกว่า สมจริยา หรือว่าดังที่เรียกในบัดนี้ว่า ยุติธรรมนั้น ก็อาศัยหลักความจริงตามเหตุและผลตามที่ทุก ๆ คนรู้สึกต้องการและไม่ต้องการอยู่นี้เอง ไม่ใช่เป็นการปฏิบัติฝืนธรรมชาติธรรมดาฝืนเหตุฝืนผล แต่ว่าเป็นไปตามเหตุผลที่เหมาะสม แต่ในการที่บุคคลจะมองเห็นเหตุผลและรับปฏิบัติในเรื่องนี้ได้นั้น ก็จะต้องพึงเป็นผู้ที่ปฏิบัติอบรมจิตใจให้ปราศจากอคติ อคตินั้นได้แก่ความลำเอียง ความลำเอียงนั้นก็มีความชัดอยู่ในตัวแล้วว่าเป็นความไม่เที่ยงธรรม หมายความว่าไม่ดำรงอยู่ตามหลักธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าได้เอียงไปจากความเที่ยงธรรม ความลำเอียงด้วยอำนาจแห่งความชอบเรียกว่า ฉันทาคติ ความลำเอียงด้วยอำนาจของความชัง เรียกว่า โทสาคติ ความลำเอียงด้วยอำนาจของความหลงเรียกว่า โมหาคติ ความลำเอียงด้วยอำนาจของความกลัวเรียก ภยาคติ

ความลำเอียงดังกล่าวมานี้ย่อมมีแก่บุคคลที่ยังมีความชอบความชัง เป็นต้น เพราะฉะนั้นบุคคลทั่วไป จึงไม่สามารถที่จะประพฤดิธรรมรักษาความยุติธรรมตามหลักที่กล่าวมานั้นได้ ดังจะพึงเห็นได้ว่าแม้แต่เพียงศีลห้า ก็ยากที่จะรักษาได้เป็นนิจ เพราะยังมีความชอบความชังอันเป็นเหตุให้ลำเอียงอยู่ ความชอบนั้นก็เป็นการชอบในตน ในพวกของตน ในผู้ที่ทำให้คนชอบใจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง แต่ถ้าตรงกันข้าม ก็เป็นการชัง ในผู้ที่ไม่ใช่ตน ไม่ใช่พวกของตน ไม่ทำให้ตนชอบใจ แต่ว่าทำให้เกิดความขัดใจขึ้น ความขัดใจนั้นก็ไม่ใช่จะไปขัดอะไรอื่น คือว่าขัดกับความชอบแห่งจิตใจของตนนั่นเอง เรียกว่าความขัดใจ ความชอบแห่งใจของตนนั้นจึงเป็นพื้น เมื่อไปขัดกับความชอบเขาก็เรียกว่าความขัดใจ ก็ทำให้เกิดความลำเอียง

ความหลงนั้น ก็หมายถึงว่าความที่ถือเอาผิด บางทีเพราะไม่รู้ แต่เข้าใจว่ารู้ บางทีก็เพราะว่าเข้าใจไม่ถูกต้อง เข้าใจผิดพลาดก็มักจะเกิดจากการที่ไม่สอบสวนให้ ถ่องแท้เสียก่อน เชื่องลงไปก่อนที่จะสอบสวนให้รู้ ทำความเข้าใจลงไปเสียก่อน ตัดสินใจลงไปเสียก่อนที่จะพิจารณาให้รอบคอบ เหล่านี้ก็เป็นตัวความหลงทั้งนั้น และเมื่อ เป็นความหลงขึ้นก็มักไม่รู้ว่าตนหลง ก็มักจะเข้าใจว่าตนรู้ ความจริงไม่รู้ อันนี้แหละ เป็นข้อร้ายมาก เพราะฉะนั้น ถ้ามีสติที่รู้ตัวอยู่และใช้ปัญญาที่จะพิจารณาให้ถ่องแท้ใน สิ่งทั้งหลายแล้ว ความหลงที่จะบังเกิดขึ้นให้ลำเอียงนั้นก็ยากเข้า

ความกลัวนั้น ก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว เมื่อความกลัวบังเกิดขึ้นก็ทำให้ใจ ลำเอียงไปได้เพราะความกลัว

ความชอบ ความชัง ความหลง ดังกล่าวมานี้ เป็นเหตุให้เกิดความลำเอียง เมื่อเกิดความลำเอียงขึ้นแล้วก็รักษาระยะไว้ไม่ได้ ฉะนั้น ในการที่จะประพฤติธรรม ได้ก็ต้องอบรมจิตใจให้พ้นจากความลำเอียง และอบรมให้มีพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา บังเกิดขึ้นแผ่ให้กว้างขวางออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะสามารถ ประพฤติธรรมให้เป็นธรรมจारी ให้เป็น สมจारी หรือว่าเป็นความยุติธรรมขึ้นได้ใน บุคคลทั้งหลาย ในเรื่องทั้งหลาย ธรรมะที่เป็นส่วนคุณดังที่กล่าวมานี้เป็นเหตุให้บรรลุ ถึงสุคติ คือทางไปที่ดี อันจะพึงเห็นได้ในปัจจุบันนี้เอง ทางดำเนินไปของความประพฤติ ทางวาจา ทางใจ ของผู้ที่มีธรรมะอยู่ย่อมเป็นทางที่ชอบ จะทำให้อะไรทาง กายก็ดี เป็นสุจริต ทางวาจาเป็นสุจริต ทางใจก็เป็นสุจริต และเมื่อเป็นเช่นนี้ คติ คือ ทางไปที่เนื่องกัน ก็เป็นคติที่ดี เป็นคติที่มีความสุข มีความปลอดโปร่ง มีความพ้นภัย แม้นตนจะไม่รู้ ไม่เห็นในคติที่จะพึงไปดังกล่าว เพราะไม่รู้อนาคต แม้ในชาตินี้ แต่ก็พึง มั่นใจได้ว่า คติที่จะพึงได้พึงถึงแม้ในปัจจุบันนั้น ก็เป็นคติที่ดี ไม่เป็นคติที่ชั่ว

ส่วนอธรรมอันตรงกันข้ามก็ให้ผลเป็น นิริยะ คือที่ไร้ความเจริญ เพราะว่า จิตใจที่มีอธรรมนั้นก็เป็นจิตใจที่ไม่เจริญอยู่แล้ว คติที่ไปของกาย วาจา ใจ ก็เป็นคติที่ ไร้ความเจริญ และคติที่จะพึงไปสืบต่อไปแม้ในชาตินี้ก็เป็นคติที่ไร้ความเจริญ แม้นตนเอง จะมองมุ่งถึงความเจริญ แต่ก็ยังเป็นความมุ่งเท่านั้น เพราะความจริงในอนาคตนั้นทุก ๆ คนสามัญย่อมไม่รู้แต่ว่าเมื่อประพฤติธรรมแล้วก็จำต้องหวัง ทุกคติ คือคติที่ไม่ดีอันเป็น

นิริยะ คือที่ไร้ความเจริญดังกล่าวมานั้น บุคคลเมื่อมีศรัทธาคือความเชื่อในหลักธรรมะของพระพุทธเจ้าอันประกอบด้วยเหตุผลดังเช่นที่กล่าวมานี้ก็เป็นผู้ที่มีความอ่อนใจ สบายใจ ในปัจจุบัน ในอนาคต และคนสามัญทุก ๆ คนนั้นไม่รู้อนาคตในวันนี้อง ชั่วโมงหน้าจะเป็นอย่างไร วันพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไรหาไม่รู้ไม่ การที่คิดว่าจะทำนั่นทำนี่ จะไปนั่นจะไปนี่ต่าง ๆ นั้นเป็นความกำหนดคิด เป็นความตั้งใจเอาไว้เท่านั้น เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาดูแล้วจะเห็นได้ว่าทุก ๆ คนนี้มีความประมาท เผลอ เพลินกันอยู่มาก ฉะนั้น หากได้ตั้งใจประพฤติธรรมะให้เป็นธรรมจारी สมจारी รักษาความยุติธรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ย่อมจะมีความสุขในปัจจุบันว่าได้ประพฤติดีแล้ว แม้จะไม่รู้อนาคต แต่ว่าก็เท่ากับว่าได้รับคำทำนายจากพระพุทธเจ้าไว้แล้วว่าจะต้องไปดี เวลานี้ทำดี เวลาต่อไปก็จะต้องไปดี วันนี้ทำดี พรุ่งนี้ก็จะต้องไปดี เท่ากับว่าได้รับพุทธพยากรณ์ไว้แล้ว ซึ่งพุทธพยากรณ์ของพระพุทธเจ้านี้เป็นสัจจะคือความจริงที่ยิ่งกว่าคำของหมอดูใด ๆ ทั้งสิ้น ยิ่งกว่าพิพากษาวินิจฉัยของใครทั้งสิ้น แต่บุคคลก็มักจะไม่วางใจถึง เพราะฉะนั้น เมื่อมาคำนึงถึงกันแล้วไปปลุกศรัทธาปสาทะไว้ในพระพุทธรูปศาสนา ตั้งใจประพฤติธรรมตามพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะมีสุขทั้งในปัจจุบันและทั้งในต่อไป มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

ชั้นธรรมสนกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ยโต ยโต สมฺมสฺติ ขนฺธานํ อุทฺยพฺพํ
ลภติ ปิตีปาโมชฺชํ อมตฺนตํ วิชานตฺนติ.

บัดนี้ ถึงสัตตมวารที่ ๒ นับแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต ม.ร.ว.พันธุ์ทิพย์ บริพัตร พระชายา จึงได้บำเพ็ญกุศล อุทิศถวายด้วยความเคารพจงรักภักดี ตามวิธีทักษิณานุประทานในพระพุทธศาสนา และมีความจำนงให้อารธนาพระภิกษุวัดบวรนิเวศวิหารที่มาเฝ้าชมหอไตร เมื่อบายวันจันทร์ที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๐๒ มาในพิธีบำเพ็ญกุศลทั้งหมด เพราะในวันนั้น พระภิกษุที่ได้ทรงรู้จักคุ้นเคยตั้งแต่สมัยที่ทรงผนวชโดยมาก ได้มีโอกาสมาเฝ้าโดยพร้อมเพรียงกัน และพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นั้นก็ได้ทรงต้อนรับและประทาน คำชี้แจงภาพต่าง ๆ ในหอไตรด้วยความชื่นบานแจ่มใสตลอดเวลา แต่ถัดมาอีกเพียงวันเดียว ก็สิ้นพระชนม์ในห้องของพระองค์ ซึ่งแพทย์สันนิษฐานว่าคงสิ้นพระชนม์ เวลาประมาณ ๒๒ นาฬิกาของวันอังคารดั่งขาวที่แจ่มอยู่แล้ว เป็นเหตุการณ์ที่ สะเทือนใจ และนำไปให้คิดปรารภมรณสติ ระลึกถึงความตายที่พึงมีแก่สัตว์โลกถ้วนหน้า

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒

อนึ่ง พระภิกษุที่ประจำอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารในสมัยทรงผนวช ย่อมระลึกได้ถึงพระองค์ท่านในระหว่างที่ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์

เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๔๙๐ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นั้น ได้ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อเสร็จพิธีทรงอุปสมบทแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นำส่งเสด็จถึงวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเสด็จล่วงหน้ามาทรงคอยรับที่พระอุโบสถ แล้วทรงนำเสด็จขึ้นพระตำหนักทรงพรตห้องมุขทิศใต้ ซึ่งเป็นที่ประทับตลอดเวลาที่ทรงผนวช ในระหว่างที่ทรงผนวช ได้ทรงปฏิบัติกิจของนวกภิกษุทุกอย่างเหมือนอย่างนวกภิกษุรูปอื่น ๆ ในตอนเช้าโปรดเสด็จออกทรงบิณฑบาตเป็นนิตย และได้ทรงปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ โดยสม่ำเสมอ คือเวลา ๘ นาฬิกา ลงโบสถ์ทำวัตรเช้า เวลา ๙ นาฬิกาเข้าโรงเรียน เวลา ๑๖ นาฬิกาฟังพระโอวาทสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เวลา ๑๗ นาฬิกาทำวัตรเย็นในพระอุโบสถ และระหว่างพรรษากาลทางโรงเรียนได้ออกกระตุ้ธรรมให้นวกภิกษุไปแต่ง และนำมาอ่านในที่ประชุมกรรมทุกวันโกนรวม ๑๐ ครั้ง การเข้าโรงเรียนและการแต่งกระตุ้ไปอ่าน แม้จะทรงได้รับประทานพระอนุญาตจากสมเด็จพระอุปัชฌายะให้เว้นได้ ก็ไม่ทรงยอมเว้น ได้ทรงปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ และทรงวางพระองค์ดีเป็นที่รักเป็นที่นับถือของพระเก่าและพระใหม่ทั่วไป ในพรรษากาลนั้นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้เสด็จลงประทานพระโอวาทด้วยพระองค์เองโดยตลอด ได้มีนวกภิกษุจุดบ้นที่กัไว้ด้วยชวเลขแล้วคัดลอกถวายทรงแก้แล้ว ขอประทานพระอนุญาตพิมพ์เป็นอนุสรณ์ สำหรับนวกภิกษุศกนั้น ด้วยพระอุปถัมภ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์นั้น พระโอวาทนี้ต่อมาได้พิมพ์ขึ้นแพร่หลายใช้เป็นคู่มือของนักศึกษาและปฏิบัติทั่วไป เมื่อออกพรรษาแล้วได้เสด็จไปประทับแรมที่พระปฐมเจดีย์คืนหนึ่ง เพื่อทรงทำวัตรสวดมนต์ บูชาและทำประทักษิณพระปฐมเจดีย์ตามพระราชนิยามแห่งสมเด็จพระโอยกาธิราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้เสด็จทอดพระเนตรตึกด้วย

อนึ่ง ได้เสด็จแทนพระองค์ฯ ขึ้นไปทรงถวายผ้าพระกฐินหลวง ณ วัดศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๐

พระกรณียกิจบางอย่างในขณะทรงผนวชเหล่านี้แสดงไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ท่าน แม้เมื่อลาผนวชแล้ว ก็ได้เสด็จมาทรงธรรมในวันธรรมสวนะอยู่เนือง ๆ ปรากฏว่าสนพระพุทธานุชาตในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในปรมาตถธรรมคือเรื่องชั้น์อายุตนะ ธาตุ ทางพระพุทธานุชาตแสดงว่า กายนี้ แยกออกเป็นชั้น์ อายุตนะ ธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ส่วนที่เรียกร้องกันว่าอย่างโน้นอย่างนี้ก็เป็นเพียงสมมติบัญญัติ และคนทั่วไปก็ยึดถือสิ่งที่สมมติบัญญัติเหล่านี้ว่าเป็นตัวตนเราเขา พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้แยกสิ่งที่ยึดถือนี้ออกเป็นชั้น์ อายุตนะ ธาตุ หรือจะเรียกว่าสอนให้แยกธาตุก็ได้ แต่ให้พิจารณาให้เห็นเกิดดับของสภาวะเหล่านี้ เมื่อพิจารณาแยกธาตุออกไปได้แลเห็นเกิดดับก็ชื่อว่าเห็นธรรมคือความจริง เมื่อเห็นธรรมก็ย่อมจะได้ปีติปราโมชในธรรม สิ่งที่เห็นคือ ชั้น์ อายุตนะ ธาตุเป็นสิ่งที่เกิดดับ หรือมีเกิดมีตาย ส่วนผู้ที่พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง ถอนความยึดถือว่าเป็นตัวตนเสียได้ ย่อมเป็นผู้รู้ในชั้น์ อายุตนะ ธาตุ แต่ไม่ใช่เป็นตัวชั้น์ อายุตนะ ธาตุ จึงเป็นผู้ไม่ตาย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ ดังที่ยกไว้เป็นบทอุทเทส ณ เบื้องต้นแปลความว่า ในกาลใด ๆ ย่อมเห็นความเกิดและความดับของชั้น์ทั้งหลาย ในกาลนั้น ๆ ย่อมได้ปีติปราโมช นั้นเป็นอมตะ ของผู้รู้แจ้งทั้งหลายดังนี้

ปรมาตถธรรมนี้เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา ไม่มีในศาสนาอื่น ๆ เมื่อได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักปรมาตถธรรมให้ทั่วถึง จึงจะชื่อว่าได้รู้จักพระพุทธศาสนา แม้โดยปริยัติ

พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้บุคคลเข้าถึงธรรมคือความจริงดังกล่าวด้วยวิธีต่าง ๆ กัน แต่ทุก ๆ วิธีทรงสอนให้เห็นความจริงโดยตลอด ไม่ให้ดูครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่ให้ดูในทางดีหรือทางร้ายผิดจากความจริง ไม่ได้ทรงปฏิเสธร้ายที่สดชื่น ไม่ได้ทรงติรูปรูปสมบัติ แต่ทรงสอนให้พิจารณาดูให้เห็นความจริงของวัย ของรูป ทั้งขณะแห่งรูปสมบัติ ทั้งขณะแห่งรูปวิบัติโดยตลอด ดังเรื่องเล่าไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า พระกนิษฐภคินีของพระพุทธเจ้า ซึ่งประสูติแต่พระนางมหาปชาบดีโคตรมีพระนางมีพระนามว่า รูปนันทา ทรงพระสิริโฉมเป็นเลิศ เมื่อเข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุณีแล้ว ไม่กล้าไปเฝ้าฟังธรรม เพราะเกรงว่าพระพุทธเจ้าจะเทศน์ตีรูป ต่อมาอดพระพุทธานุชาตอยู่

ไม่ได้ ต้องเสด็จไปฟังธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมด้วยวิธีหนามบ่งหนาม คือทรงแสดงโดยรูปนิมิต ให้เห็นผู้ที่อยู่ในวัยตั้งแต่ต้นเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ คือตั้งแต่อายุ ๑๖ อายุ ๒๐ เพิ่มขึ้นเรื่อยไป จนเป็นคนแก่และแก่หง่อมจนถึงเป็นศพในที่สุด เมื่อพระรูปนั้นทาได้เห็นรูปที่เปลี่ยนมาโดยลำดับเช่นนั้น ก็ยินดีชื่นชมในตอนแรกแล้วก็หน่ายไปโดยลำดับในที่สุด พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสโอวาท แปลความว่า “ดูก่อนนันทา เธอจงดูกายที่เนาไม่สะอาดเดือดร้อน ที่ไหลเข้าไหลออกอยู่ ที่คนเขลาปรารถนานัก กายนี้ฉันใด กายนั้นก็ฉันนั้น กายนั้นฉันใด กายนี้ก็ฉันนั้น เธอจงดูธาตุทั้งหลายโดยความเป็นของว่างเปล่าจากตัวตน อย่ามาสูโลกอีก เธอสำรอกความพอใจในภพแล้ว จักเป็นผู้สงบระงับไป” ดังนี้ การเห็นธรรมคือความจริงในรูปหรือพุทธรวมว่าในชั้นนี้อายตนะ ธาตุ อย่างน้อย ย่อมเป็นเหตุให้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจแห่งสภาวะเหล่านี้ สามารถตั้งตนไว้ชอบได้ในสถานทั้งปวง.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิตได้ทรงสนพระทัยศึกษา พระพุทธศาสนา เจริญพระปัญญาในธรรมคือความจริง จึงเป็นฐานะที่จะทรงปีติปราโมช ในธรรมตามควรแก่พระปัญญาบารมี

ขออำนาจกุศลทักษิณานุประทานที่ ม.ร.ว. พันธุ์ทิพย์ บริพัตร ได้บำเพ็ญอุทิศ ถวายทั้งนี้จึงสัมฤทธิ์สุขสมบัติแด่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต โดยฐานะ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ ๔ รูปจักได้สวดคาถาธรรมบรรยาย โดยสรภัญญวิธีเพิ่มพูนอัมมาตธรรมสืบต่อไป

แสดงพระธรรมเทศนายุติด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา สังคหกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทานญจ เปยฺยวชฺชญจ

อตฺถจริยา จ ยา อิธ

สมานตฺตตา จ ธมฺเมสุ

ตตฺถ ตตฺถ ยถารหนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาปรารภอาโรคยทานตามที่ได้กำหนดขึ้นเพื่อสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคพึงรังเกียจ และวันนี้เป็นวันสงกรานต์ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบโบราณ แม้ในบัดนี้จะมีได้ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่แล้ว แต่ก็ยังถือเป็นประเพณีหยุดงานทำบุญทานต่าง ๆ และไปรดน้ำแสดงคารวะผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ พร้อมด้วยการรื่นเริงขึ้นบาน การฟังเทศน์ในวันเช่นนี้ก็เป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า ภาวนามัย บุญกิริยา แปลว่า การทำบุญที่สำเร็จด้วยภาวนา คือ การอบรมจิตใจและปัญญา เพราะว่าวัตถุคือที่ตั้งแห่งการทำบุญนั้น มี ๓ อย่าง ได้แก่ ทาน ๑ ศีล ๑ ภาวนา ๑ ที่สูงกว่ากันขึ้นไปโดยลำดับ ผู้ที่ต้องการจะทำบุญให้สมบูรณ์จึงทำทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ ให้ทานด้วย รักษาศีลด้วย ทำภาวนาคืออบรมจิตใจให้สงบตั้งมั่นและอบรมปัญญาด้วย

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในวันสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อรัง ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๙

การฟังธรรมเป็นการทำบุญข้อที่ ๓ นี้ เป็นบุญที่ละเอียดประณีตยิ่งกว่าทานศีล ละเอียด ประณีตอย่างไร ควรทราบความหมายของคำว่าบุญก่อน บุญมี ๒ อย่างคือ บุญโดยเหตุ ได้แก่การกระทำที่เป็นเหตุให้เกิดสุข คือ การกระทำที่เป็นการชำระพอกล้างมลทินโทษ ต่าง ๆ บุญส่วนผล ได้แก่ความสุข ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้แปลความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญเป็นชื่อแห่งความสุข” ทานเป็นเครื่องชำระความตระหนี่และความโลภ เป็นบุญส่วนเหตุให้เกิดความสุข เพราะจิตใจบริสุทธิ์จากความตระหนี่และความโลภ ศีลเป็นเครื่องชำระโทสะ เป็นบุญ ส่วนเหตุให้เกิดความสุขเพราะจิตใจบริสุทธิ์จากโทสะ ภาวนาเป็นเครื่องชำระอารมณ์ และกิเลสที่กั้นขัดขวางใจและเป็นเครื่องกำจัดความหลงรู้ผิดเห็นผิดถือผิด เป็นบุญ ส่วนเหตุให้เกิดสุข เพราะจิตใจบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองดังกล่าวและความหลง, ข้อสำคัญของบุญอยู่ที่ความบริสุทธิ์ใจ การทำที่ดีชอบอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยความบริสุทธิ์ ใจเพื่อความบริสุทธิ์ ได้ความบริสุทธิ์ขึ้นเมื่อใดก็เป็นบุญขึ้นเมื่อนั้น การฟังธรรมเป็น เหตุให้ได้รับความบริสุทธิ์ได้มาก เพราะเป็นเหตุให้ได้ปัญญาในธรรม และนำไปเกิด การปฏิบัติในทานศีลอีกด้วย ดังในเทศนาภรณ์นี้ปรารภอาโรคยทานตามสมควรแก่วัน สงเคราะห์ดังกล่าวข้างต้น ก็ย่อมจะเป็นเหตุชักนำไปปฏิบัติในทานอีกได้

เรื่องโรคนัยต่าง ๆ นั้น ได้มีแสดงเป็นพระพุทธพจน์ไว้หลายแห่ง จะยกมา กล่าวในที่นี้ ๒ แห่ง คือ แห่งหนึ่ง ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่าเรามีความป่วยไข้ เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้ อีกแห่งหนึ่งว่า โรคมี ๓ ชนิด คือ

๑. โรคบางอย่างรักษาก็หายไม่รักษาก็หาย
๒. โรคบางอย่างจะรักษาหรือไม่รักษาก็ไม่หาย
๓. โรคบางอย่างไม่รักษาไม่หาย ต่อเมื่อรักษาจึงหาย

ผู้ที่ดูแต่แห่งแรกก็อาจเพิกเฉยต่อการที่จะเอาใจใส่เยียวยาแก้ไขโรค หรืออาจ จะกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาสอนให้ปล่อยให้เป็นโรคไปเพราะเป็นธรรมดา ต่อเมื่อ อ่านไปจนถึงแห่งที่สองจึงจะเห็นว่าท่านสอนวางหลักไว้บริบูรณ์ รวมความว่า เมื่อโรค เกิดขึ้นก็ต้องรักษาเยียวยาไว้ จึงจะตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้ไม่ประมาท

พระบรมศาสดาทรงปรารภภิกษุอาพาธตรัสสั่งไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มารดา กิตติ บิดากิตติ ของเธอทั้งหลายไม่มี ถ้าพวกเธอจักไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล พวกเธอ ภิกษุใดปรารถนาจะอุปัฏฐากเรา ขอให้ภิกษุนั้นพยาบาลภิกษุให้เกิด ถ้าอุปัชฌายะ อาจารย์ สัททวิหาริก อันตเววาลิก ของผู้มีไข้มีอยู่ ให้เธอพยาบาลกัน กว่าจะหายหรือสิ้นชีพ ถ้าไม่มี ให้ผู้ร่วมอุปัชฌายะ ร่วมอาจารย์พยาบาล ถ้าภิกษุไข้เป็นผู้จรมาดัวคนเดียว ให้สงฆ์พยาบาล” ในการพยาบาลนั้นก็จำเป็นต้องมีหมอมียาและมีอุปกรณ์ต่าง ๆ ในครั้งพุทธกาล หมอชิวโกมารภจนายแพทย์ผู้มีชื่อเสียงประจำราชสำนักพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ได้เป็นหมอถวายการเฝ้าพยาบาลพระบรมศาสดาและพระภิกษุสงฆ์ในคราวอาพาธ การปฏิบัติดังนี้มีไข้ควรทำแต่ในหมู่สงฆ์เท่านั้น แต่ควรทำในหมู่ชนทั่วไป เพราะเมื่อคนใดคนหนึ่งป่วยไข้ลงก็จะต้องมีผู้ให้การรักษาพยาบาล ถ้าคนป่วยเจ็บป่วยน้อย ก็อาจช่วยตนเองได้ด้วยแสวงหายามาใช้เอง, ถ้าเจ็บป่วยมาก ไม่อาจช่วยตนเองได้ก็ต้องมีหมอมียาพยาบาล และถ้าเป็นโรคร้ายแรงเรื้อรังติดต่อกัน ก็ไม่อาจจะอยู่รวมกันกับคนอื่น ต้องแยกไปอยู่ต่างหาก คนเจ็บป่วยต้องแสวงหาทุกขเวทนาเองแล้ว บางโรคยังเป็นที่ยังเกียจของหมู่ชนอีกด้วย คนป่วยทุกคนจึงต้องการความช่วยเหลือ ถ้ามีมารดาหรือมีบุตรธิดา บุคคลเหล่านี้ก็จะชวนชววยพยาบาลรักษา. ถ้าไม่มี ผู้ใกล้เคียงก็จะช่วยกัน ถ้าไม่มีอีก คนทั้งหลายก็ควรจะช่วยกัน เทียบเท่าภิกษุไข้ผู้จรมาดัวเดียวที่ตรัสให้สงฆ์พยาบาล รวมความว่าคนป่วยนั้นจะต้องมีคนอื่นช่วย ถ้าไม่ใช่มารดาบิดาญาติสาโลหิต ก็เป็นบุคคลส่วนรวม คนป่วยจึงเป็นผู้ควรแก่ความกรุณาโดยแท้

เหตุฉะนั้นคนทั้งหลายผู้มีเมตตากรุณาจึงได้ช่วยรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย แม้มิใช่ญาติเป็นส่วนเฉพาะตนบ้าง รวมกันช่วยบ้าง แม้พระมหากษัตริย์และรัฐบาลก็ได้ตั้งโรงพยาบาลเป็นที่รักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยเป็นส่วนกลาง, แต่คนป่วยด้วยโรคต่าง ๆ มีจำนวนมาก หากคนทั้งปวงได้ร่วมกันช่วยสงเคราะห์อีกทางหนึ่งก็จะทำให้การพยาบาลรักษาเพียงพอยิ่งขึ้น

คนป่วยด้วยโรคอย่างอื่นจะยกไว้ก่อน จะกล่าวเฉพาะโรคเรื้อน เพราะวันนี้เป็นวันสงเคราะห์คนป่วยด้วยโรคเรื้อน โรคนี้มีความร้ายแรงน่ารังเกียจอย่างไร่อมเป็นที่ทราบกันอยู่ เมื่อก่อนนี้มักจะได้เห็นคนป่วยด้วยโรคนี้เที่ยวเดินอยู่ตามถนนบ่อย ๆ

แต่บัดนี้จะไม่ได้เห็น เพราะได้มีสถานที่ไปรวมอยู่รับการรักษาพยาบาล ที่ได้ตั้งขึ้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ด้วยความกรุณาของรัฐบาล และด้วยการบริจาคสงเคราะห์ของประชาชนผู้มีเมตตากรุณาทั้งปวง แม้ทางมหาเถรสมาคมก็ได้พิจารณาเห็นความสมควรที่คณะสงฆ์จะได้แผ่เมตตาจิตและดำเนินการอนุเคราะห์ เพราะขณะนี้ผู้ป่วยด้วยโรคนี้อยู่อีกมาก ยังมีความจำเป็นในด้านการช่วยสงเคราะห์ จึงให้กรมการศาสนาแจ้งขอความอุปถัมภ์ไปยังเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ขอให้จัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาในวันสงกรานต์ ๑ กัณฑ์ แล้วรวบรวมส่งไปสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อน เหมือนอย่างที่ได้ปฏิบัติมาแล้วในปีก่อน ๆ และผู้ประสงค์ร่วมการกุศลสงเคราะห์ ทั้งนี้ ก็อาจส่งตรงไปยังมูลนิธิส่งเสริมกิจการศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.) วัดมกุฏกษัตริยาราม

การที่ทางคณะสงฆ์และผู้มีเมตตาจิตทั้งหลายได้จัดการสงเคราะห์ขึ้นทั้งนี้ ก็เป็นการปฏิบัติอนุวัตรพระพุทธปฏิบัติและพระพุทธศาสนาวาท พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จไปถวายการรักษาพระพุทธบิดาเมื่อประจวบและได้เคยเสด็จไปทรงพยาบาลภิกษุไข้ผู้เป็นแผลเน่าเปื่อยไปทั้งกาย ที่เรียกว่าพระพุทิตัดตะ แปลว่า พระมีกายเน่า มีเรื่องเขียนเล่าไว้ว่า ท่านถูกทอดทิ้งให้นอนจมอยู่แต่ผู้เดียว พวกศิษย์พากันหมดหวังที่จะรักษา และพากันรังเกียจ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงหยั่งทราบด้วยพระญาณได้เสด็จไปเพื่อจะทรงพยาบาล พวกภิกษุเห็นก็พากันไปช่วยจัดทำตามพระพุทธาณัติ ได้โปรดให้อาบน้ำท่านด้วยน้ำอุ่นเปลี่ยนผ้าเก่าออกซักตากแดดแห้งแล้วให้นุ่งห่มด้วยผ้าที่ซักแล้ว ท่านก็มีจิตใจสบาย พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับยืนเบื้องศีรษะของท่าน ประทานพระธรรมโอวาทว่า *อจิริ วตยิ กายโย* เป็นต้น แปลว่า “ไม่นานหนอ กายนี้จักปราศจากวิญญาน ถูกทิ้งให้นอนจมทับแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์” ท่านฟังพระธรรมบทนี้บรรลุผลที่สุดแล้วก็ปรินิพพาน. มีเล่าบุพพกรรมของท่านไว้ว่า เมื่อท่านเป็นพรานนก ได้จับนกมาหักกระดูกขากรดุกปีกรอเวลาที่จะฆ่าขายเป็นอันมาก เพราะกลัวจะบินหนีไป จะฆ่าเสียทั้งหมดขายไม่หมดก็จะนำเสีย จึงส่งผลให้เป็นโรคกายเน่ากระดูกผุแตก แต่ท่านได้ทำความดีมีอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ด้วย

อีกเรื่องหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ มีชายคนหนึ่งเป็นคนกำพร้าขาดสนทั้งเป็นโรคเรื้อน ได้เดินผ่านไปยังพระเวฬุวัน

เห็นหมู่ชนเป็นอันมากกำลังนั่งสงบเฝ้าแวดล้อมพระพุทธองค์อยู่ จึงเดินตรงเข้าไปหมายใจจะขอเศษอาหารเขาวริโศก ครั้นเข้าไปถึงเห็นเขากำลังนั่งสงบฟังเทศน์กันอยู่ จึงได้ตั้งใจฟังด้วย ครั้นฟังจบแล้วก็ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงเข้าไปเฝ้าแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ชายผู้นี้ชื่อว่าสุปปพุทธะ เมื่อกลับออกไปจากพระเวฬุวันได้ถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดถึงแก่กรรม มีเล่าบุพพกรรมของชายเป็นโรคเรื้อน คนนี้ไว้ว่าเมื่อครั้งเขาเป็นบุตรเศรษฐีในเมืองราชคฤห์นั้น ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งออกบิณฑบาตในเมือง เกิดความคิดดูหมิ่นเหยียดหยามขึ้นว่า “คนโรคเรื้อน” ถ่มขะพะแสดงความรังเกียจแล้วเดินให้ท่านหลีกไปทางซ้ายของตน เป็นการแสดงความดูหมิ่นไม่เคารพ จึงส่งผลให้เป็นโรคเรื้อน ได้มีพระพุทธอุทยานปรารภเรื่องของชายเป็นโรคเรื้อนแปลความว่า “เมื่อความบากบั่นพยายามมีอยู่ บัณฑิตพึงเว้นบาปทั้งหลายในชีวิตโลก เหมือนคนมีจักษุเว้นทางที่ไม่เรียบร้อยนั้น”

อีกเรื่องหนึ่งเล่าถึงพระกนิษฐาคินีของพระอนรุทธะ มีนามว่าโรหิณี ประชวรด้วยโรคผิวหนังท่านแสดงบุพพกรรมว่า เพราะแรงโกรธของริชยา โปริยสิ่งที่เป็นพิษคันลงที่ร่างกายของสตรีผู้ร่วมสามี เมื่อได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนให้ละโกรธละมานะแล้ว มีจิตใจชุ่มชื้นสิ้นกรรม ก็หายจากโรคนั้น

ตามเรื่องที่เล่ามาเหล่านี้แสดงถึงกรรมที่บุคคลทำไว้ว่ามีส่วนสำคัญที่ให้เกิดโรคร้ายเช่นโรคที่ฟังรังเกียจจนถึงในพระวินัยก็มีห้ามมิให้อุปสมบทนี้ กรรมอดีตที่ทำไว้แล้วก็เป็นอันทำแล้ว แต่ท่านก็แสดงว่าฟังละกรรมชั่วที่ทำไว้แล้วได้ด้วยกุศลดังพระธรรมบทหนึ่งแปลความว่า “บุคคลใดละกรรมชั่วที่ทำไว้แล้วด้วยกุศล บุคคลนั้นย่อมส่องโลกนี้ให้สว่างเหมือนพระจันทร์พ้นจากหมอกฉนั้น” ฉะนั้น หน้าที่ของผู้ปฏิบัติก็คือระมัดระวังกรรมปัจจุบัน ซึ่งทุก ๆ คนสามารถจะควบคุมกรรมปัจจุบันของตนได้, พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ในปหานภาวนาสูตร เก็บความรวมกันว่า “ท่านทั้งหลายจงละอกุศล จงทำกุศล ท่านทั้งหลายอาจเพื่อจะละอกุศลอาจเพื่อจะทำบุญ ถ้าท่านทั้งหลายไม่อาจ เราก็จะไม่สอนดั่งนั้น อนึ่ง ถ้าการละอกุศล การทำกุศล จะพึงเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ เราก็จะไม่สอนให้ท่านทั้งหลายละอกุศลให้ทำกุศล แต่เพราะการละอกุศลทำกุศลเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข เราจึงสอนให้ท่านทั้งหลายละอกุศลทำกุศล” ดังนี้ การควบคุมระมัดระวังกรรมปัจจุบันหมายถึงการควบคุมจิตใจด้วย

เพราะจิตใจเป็นต้นเดิมของกรรม ถ้าจิตใจไม่ดี เช่นประกอบด้วยความโกรธพยาบาท ความริษยา ความดูหมิ่นท่าน ดังเรื่องที่เราเล่ามาข้างต้นนั้น ก็เป็นเหตุก่อเจตนาทำกรรมที่ชั่วร้าย แต่ถ้าจิตใจดีเช่นประกอบด้วยเมตตากรุณา ก็เป็นเหตุให้ก่อเจตนาทำกรรมที่ดีที่ชอบ ดังเช่นทำการสงเคราะห์ต่าง ๆ ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนให้แผ่เมตตาพรหมวิหารธรรมมีเมตตาเป็นต้นออกไปทั้งโดยเจาะจงทั้งโดยไม่เจาะจง ดังที่ตรัสสอนไว้ในเมตตสูตรว่า “เมตตญจ สพฺพโลกสฺมี มานสมฺภาวเย อปริมาณํ พิงฺกอบรม ใจมีเมตตาไม่มีประมาณในโลกทั้งสิ้น”

เมตตากล่าวโดยย่อ คือ ความมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข ตรงกันข้ามกับโทสะ เมตตาจึงเป็นเครื่องยับยั้งห้ามกันจิตจากโทสะ ก่อเจตนากรรมที่เป็นการสงเคราะห์กัน ๔ ประการ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ทานญจ เปยฺยวชฺชญจ เป็นต้น แปลความว่า “ทาน ๑ วาจาเป็นที่รัก ๑ ความประพฤดีประโยชน์ ๑ ความมีตนสม่าเสมอในธรรมทั้งหลายในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร ๑ ธรรม ๔ ประการเหล่านี้เป็นสิ่งหะเครื่องสงเคราะห์ คือยึดเหนี่ยวน้ำใจกันไว้ได้ในโลก เหมือนอย่างเพลาแห่งรถที่วิ่งไปอยู่ฉนั้นนั้น” มีอธิบายโดยสังเขปว่า

ทาน การให้ การบริจาค ท่านสรรเสริญการเลือกให้ เป็นกุศลทาน หรือ สปัปฺริสทาน (ทานของคนดี) ดังเช่นที่แสดงกาลทานไว้ ๕ ประการ คือ

๑. การให้แก่คนผู้มาถึง
๒. การให้แก่คนที่เตรียมตัวจะไป
๓. การให้แก่คนป่วยเจ็บ
๔. การให้ในเวลาที่เกิดขาดแคลนอาหาร
๕. การให้ในเวลาได้ผลไม้ใหม่

อนึ่ง การแสดงธรรมให้ฟังก็เรียกว่าทาน คือ ธรรมทาน ท่านแสดงว่า ธรรมทานเป็นเลิศแห่งทานทั้งหลาย

วาทาเป็นที่รัก หมายถึงพูดถ้อยคำที่สุภาพไพเราะหูจับใจ ด้วยจิตใจที่มุ่งดี ท่านแสดงว่าบรรดา วาทาเป็นที่รักทั้งหลาย วาทาที่แสดงธรรมบ่อย ๆ แก่ผู้มีความต้องการและเงี่ยโสตตั้งใจสดับเป็นเลิศ

ความประพฤติประโยชน์ หรือ อรรถจริยา คือ ทำให้แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ปราศจากโทษ ท่านแสดงว่า บรรดาความประพฤติประโยชน์ทั้งหลาย การทำผู้ที่ไม่มีความศรัทธา ทูศีล มีความตระหนี่ มีปัญญาทรมาน ให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ การสละบริจาด และปัญญา เป็นความประพฤติประโยชน์ที่เลิศ

ความมีตนสม่าเสมอ หรือ สมานัตตตา หมายถึง ความวางตนสม่าเสมอ ไม่กระด้าง ตามสมควร ท่านแสดงว่า พระอริยบุคคลชั้นเดียวกันมีตนสม่าเสมอกัน เป็นความมีตนสม่าเสมอที่เลิศ โดยนัยนี้ ความมีตนสม่าเสมอ จึงต้องพิจารณาดูตนว่ามีภาวะเกี่ยวข้องด้วยผู้ใดต่าง ๆ เป็นต้นสม่าเสมอกับผู้ใดก็ชื่อว่า มีตนสม่าเสมอกับผู้นั้นได้, โดยอธิบายดังนี้ จึงเป็นการป้องกันความเข้าใจผิดว่า มารดาบิดากับบุตรธิดา จะต้องมีตนสม่าเสมอกัน หรือใคร ๆ จะต้องสม่าเสมอกันไปหมด เพราะท่านหมายถึงเสมอกันสำหรับผู้ที่มีภาวะเสมอกัน จึงเป็นอันสอนว่า ผู้ใดมีคุณธรรมเป็นต้นต่ำกว่า เมื่อปรารถนาจะให้ตนเองขึ้นไปเสมอกับผู้ที่สูงกว่า ผู้นั้นก็ต้องทำความดีให้มากขึ้น เมื่อความดีมากขึ้นเท่ากันแล้วก็เสมอกันขึ้นเอง ถ้าอยากจะไปเสมอกับคนที่สูงกว่าด้วยความดีเป็นต้น โดยไม่ทำความดีของตนให้สูงขึ้น ความอยากเช่นนี้ ก็เป็นกิเลส ไม่ใช่สมานัตตตา

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นเครื่องสงเคราะห์ ยึดเหนี่ยวน้ำใจกันและกันได้ทั่วโลก เหมือนอย่างเพลารถที่เล่นไปฉนั้น และธรรมเหล่านี้เป็นกุศลกรรมที่เกิดจากเมตตา ฉะนั้น จึงสมควรที่จะอบรมเมตตาจิตและแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณในทิศทั้งปวง ผู้คนที่ได้รับเมตตาจิตก็มีความสุข ผู้มีเมตตาจิตเองก็มีความสุข, ท่านจึงแสดงอานิสงส์ของเมตตาภาวนาไว้ว่า “หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย เทวดารักษา ไฟยาพิษหรือศาสตราไม่กล้ากราย, จิตของผู้มีเมตตาตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว ผิวหน้าผ่องใส ไม่หลงทำกาลกิริยา เมื่อยังไม่บรรลุถึงธรรมที่ยิ่งขึ้นย่อมเข้าถึงพรหมโลก” มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา อาโรคยภคณา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อาโรคยปรมา ลาภา สนฺตภูจฺจึ ปรมฺ ฐนฺนติ

บัดนี้จักแสดงพระธรรมเทศนา ในอาโรคยภคณา ว่าด้วยความไม่มีโรค ซึ่งเป็นลาภอย่างยิ่งตามหลักธรรมที่พึงปฏิบัติ และวันนี้เป็นสงกรานต์ในเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งประชาชนชาวไทยได้ถือเป็นเทศกาลรื่นเริง บำเพ็ญกุศล และแสดงคารวะผู้ใหญ่ตามประเพณีนิยมมาแต่โบราณกาล แม้วานิยายเกี่ยวแก่วันสงกรานต์จะไม่ใช่ที่เชื่อถือกันในปัจจุบัน แต่ประเพณีที่เคยทำกันมาในวันสงกรานต์หลายอย่างยังเป็นสิ่งที่ตั้งมาจึงยังนิยมปฏิบัติกันอยู่ ดังจะพึงเห็นได้เช่นการทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อยนกปล่อยปลา บังสกุลลอิฐ สรงน้ำและรดน้ำ รวมความเข้าแล้ว ก็อาจจะหยิบยกสิ่งตั้งมาอันสำคัญขึ้นกล่าวได้เช่นว่า การบริจาคตานในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง อันทำจิตใจให้สดชื่นรื่นเริง ทั้งเป็นการอุปถัมภ์พระศาสนาด้วยการบังสกุลลอิฐเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อท่านบุพการีผู้ล่วงไปแล้ว ทำให้จิตใจระลึกถึงพระคุณของท่านซึ่งเนื่องมาถึงตน ถ้าไม่มีอิฐเหล่านั้น อิฐในสังฆารที่เป็นอยู่

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในวันสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อน ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

บัดนี้ก็มีขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น อย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง หากได้ระลึกถึงพระคุณท่านและทำอะไรเพื่อท่านบ้าง ก็ย่อมเป็นมงคลแก่ตนเอง ความกตัญญูทวนเวียนเป็นหลักธรรมสำคัญของคนดีทั้งปวง ใครที่ไม่นับถือธรรมข้อนี้หรือถ้อยในธรรมข้อนี้ ย่อมเท่ากับไม่นับถือตนเอง หรือว่าถ้อยในความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้การแสดงคารวะต่อท่านผู้ใหญ่ ย่อมส่งถึงผู้แสดงเองว่าเป็นผู้มีอุปถัมภ์ธรรม ได้แก่ ธรรมคือความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ผู้เจริญ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นเหตุเจริญธรรม ๔ ประการ ได้แก่ อายุ วรรณะ สุข พล ดังที่พระสงฆ์สวดอนุโมทนาอยู่เป็นประจำ ความคารวะท่านผู้ควรคารวะนี้เป็นหลักยึดเหนี่ยวหมู่ชนหรือที่เรียกว่าสังคมาอย่างสำคัญ เพราะทำให้ผู้ใหญ่เกิดความเมตตาในผู้น้อย และผู้น้อยก็แสดงว่ามีความนับถือในผู้ใหญ่ จึงทำให้เกิดความเรียบร้อยและความสุขในหมู่ชน ตั้งต้นแต่ในครอบครัวหนึ่งขึ้นไป ผลที่ติงามเหล่านี้เกิดจากประเพณีที่ติงามที่มีในเทศกาลทั้งปวง ไม่ว่าเทศกาลเหล่านั้นจะมีประวัติประมึประมาอย่างไร นับว่าเป็นความฉลาดอย่างยิ่งของบรรพชนซึ่งได้สอดแทรกสิ่งทีงามต่าง ๆ ไว้ เนื่องจากเทศกาลเช่นนี้เป็นเทศกาลบำเพ็ญกุศลอยู่ตามประเพณีนิยมแล้ว ทางมหาเถรสมาคมจึงได้ลงมติให้วัดทุกวัดทั่วพระราชอาณาจักร จักให้มีพระธรรมเทศนาในเทศกาลวันสงกรานต์ เรียกว่า “วันสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อน” เพื่อสงเคราะห์ผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อนนี้ สำหรับส่วนกลางก็ได้จัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนา ทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ซึ่งจะแสดงตามพระพุทธภษาธิบดีบทุเทศ ณ เบื้องต้น แปลว่า “ลามกทั้งหลายมีความไม่มีโรคเป็นอย่างยิ่ง ทรัพย์มีความสันโดษเป็นอย่างยิ่ง” หรือแปลโดยความว่า “ความไม่มีโรคเป็นลามกอย่างยิ่ง สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง”

ลามกคือสิ่งที่ได้มา อันหมายถึงสิ่งที่ปรารถนาหรือสิ่งที่น่าปรารถนา เป็นต้นว่า ทรัพย์สินเงินทอง เครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดถึงบุตรภรรยา และสิ่งอื่นต่าง ๆ ทุก ๆ คนต้องการลามกทำไม ก็เพราะลามกเป็นสิ่งที่เกื้อกูลให้เกิดความสุขแก่ตนเองและผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง เช่นเมื่อได้ลามกคือเงินทองก็สามารถจับจ่ายซื้อหาสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ทั้งที่เป็นเครื่องบำรุงความสุขทั้งปวง ทั้งจะใช้ทำอะไรอันเป็นนิสัยของเงินทองก็ทำได้ แต่ถ้าตนเองอันหมายถึงร่างกายของตนมีโรคไข้เจ็บก็ไม่อาจที่จะบริโภคลามกได้ แต่ต้องรักษาตนเองให้หายจากโรค ถ้าเป็นโรคที่ทำให้ทุพพลภาพ ก็ไม่สามารถที่จะทำกิจการอะไร ต้องใช้ลามกเก่าไปอย่างเดียว ลามกใหม่ก็ไม่เกิด ฉะนั้น

สิ่งที่พึงต้องการเป็นอันดับแรกของคนก็คือความไม่มีโรค อันหมายถึงร่างกายมีสุขภาพอนามัย ปราศจากโรคที่ทำให้ทุพพลไร้สมรรถภาพ เป็นเหตุให้สามารถทำงานสามารถบริโภคใช้สอยลามต่าง ๆ ที่ได้มาให้เกิดความสุข ความไม่มีโรคของร่างกายจึงเป็นลาภอย่างยิ่ง

ในบัดนี้คนมีความรู้ในวิธีการป้องกันรักษาอนามัย รู้วิธีบำบัดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ดีขึ้นมากและได้มีโรงพยาบาล มีสถานสงเคราะห์คนไข้เจ็บต่าง ๆ ทั้งผู้มีใจกรุณาก็ได้พากันบริจาคเพื่อสงเคราะห์ แต่ก็พึงตั้งข้อสังเกตว่า เป็นหน้าที่ของทุกคนจะพึงรักษาตนด้วยตนเองอยู่ทุกวัน ไม่ควรจะคิดว่ามีแพทย์มีโรงพยาบาลอยู่พร้อมหรือมียาที่ดี ๆ เป็นอะไรขึ้นก็ไม่ใช่เป็นอะไร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม เพื่อปฏิบัติรักษาตนให้มีอนามัยไว้หลายข้อ เช่น สัมมาอาชีวะ ประกอบอาชีพโดยชอบ อันหมายถึงในทางสุจริต และในทางที่ชอบด้วยสุขลักษณะ คือแม้ว่าจะในทางสุจริต ก็มีใช่ว่าจะหักโหมจนเกินกำลังหรือในวิธีที่ก่อโรคให้เกิดแก่ร่างกาย สมชีวิตา ความดำรงชีวิตสม่ำเสมอ อันหมายถึงการใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาพอสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้เบียดกรอนนัก ทั้งหมายถึงการจัดให้มีการบริโภค การทำงาน การพัก อันรวมเรียกว่าการดำรงหรือดำเนินชีวิตเหมาะสมสม่ำเสมอ โภชนะมัตตัญญูตา ความรู้ประมาณในการบริโภคอันหมายถึงความรู้จักมาตรา คือประมาณในคุณภาพในปริมาณเป็นต้นของอาหาร นอกจากนี้ยังได้สอนให้เว้นจากอบายมุขต่าง ๆ เช่น เป็นนักเลงสุรา นักเลงหญิง นักเที่ยวกลางคืน เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นเครื่องก่อโรคให้เกิดแก่ร่างกาย หลักธรรมเหล่านี้เป็นธรรมเครื่องรักษาตนรักษาร่างกายให้มีผาสุก เมื่อทุกคนได้ใส่ใจรับไปปฏิบัติ ก็เห็นผลว่าจะมีผาสุกแก่ร่างกายตลอดถึงแก่ทรัพย์ จะมีความผาสุกในการครองชีวิต

แต่ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้หยุดอยู่เพียงความไม่มีโรคทางกายเท่านั้น ได้มุ่งสอนถึงความไม่มีโรคทางใจเป็นข้อสำคัญ ในมกคณฺฑยสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชกชื่อว่ามกคณฺฑิยะ มีความย่อในบางตอนว่า คนที่มีจิตใจดีนรณะยานอยากปรารถนากระหายอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ก็ย่อมดีนรณใจไปในสิ่งเหล่านั้น เมื่อได้มาปฏิบัติอบรมจิตใจให้สงบความอยากความกระหายเสียได้ ก็ย่อมไม่ต้องการสิ่งเหล่านั้น ซึ่งก่อนแต่นั้นได้มีความปรารถนาต้องการเป็นอันมาก เปรียบเหมือนตนเป็นโรคเรื้อน

มีร่างกายเป็นแผลแตกไปทั่ว มีความเจ็บคันไปทั้งตัว จึงต้องไปอย่างกายที่หลุมถ่านเพลิง อันร้อน ต่อมาญาติก็นำเขาไปหาหมอให้รักษาบำบัด หมอจึงทำยาให้ เขาใช้ยาจนหาย จากโรคได้ แม้เขาจะได้เห็นคนเป็นโรคเรื้อนอื่น ๆ พวกกันอย่างกายที่ถ่านเพลิงอันร้อน แต่เขาก็หาปรารถนาจะไปอย่างกายที่ไฟอีกไม่ อันที่จริงในขณะที่เขาเป็นโรคเรื้อนอยู่หรือ ในขณะที่เขาหายโรคแล้ว ไฟถ่านเพลิงก็คงร้อนให้เกิดทุกข์เหมือนกันนั่นเอง ตัวเขาเอง ต่างหากที่มีความรู้สึกต่างกัน ในขณะที่เป็นโรค ก็โรคนั้นเองทำให้ต้องการไฟ วิ่งไป หาไฟ ให้ไฟลงตนเอง และรู้สึกว่าเป็นสุข เมื่อหายโรคแล้ว ก็ไม่ต้องการวิ่งไปหาไฟ ให้ไฟลง และได้พบความสุขอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความสุขอันแท้จริง พระพุทธเจ้าได้ ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า แปลความว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุข อย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายที่ให้ถึงอมตธรรม ทางมืองค์ ๘ ประการ เป็นทางเกษมสวัสดิ์” ฝ่ายมาคณชียะปริพพาชกได้ฟังพระพุทธอุทานนี้แล้ว ได้กราบทูลว่า นำแปลกที่พระพุทธ อุทานนี้ไปสมกันตรงกับภาษิตของท่านบูรพาจารย์ปริพพาชก ซึ่งได้กล่าวว่า “ความ ไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” ว่าดังนี้แล้ว ได้ถูกกายของตนด้วยมือ กราบทูลว่า นี่แหละคือความไม่มีโรค นี่แหละคือนิพพาน เพราะว่าตนไม่มีโรคอะไร เบียดเบียนมีสุขอยู่ ณ บัดนี้ ตามคำของมาคณชียะนี้แสดงว่า มาคณชียะมีความเข้าใจ เพียงว่า ความไม่มีโรคที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสอุทาน เป็นความไม่มีโรคทางกาย และ ข้อนี้เองคือนิพพาน ซึ่งตนก็มีอยู่แล้วในเวลานั้น ตามที่เคยฟังและเคยเข้าใจในบทรธรรม เช่นเดียวกันนี้จากบูรพาจารย์ของตน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอบรมต่อไปโดยความว่า คนตาบอดไม่เห็นอะไรเลย ได้ฟังคนตาดีพูดว่า ผ้าขาวก็แสงหาผ้าขาว ได้มีคนผู้หนึ่งนำผ้าเปื้อนเปรอะมาลงให้ ว่า เป็นผ้าขาวสะอาด เขารับมานุ่งห่มแล้วดีใจพูดอวดใคร ๆ ว่าผ้าขาวสะอาดทั้งที่ไม่รู้ ไม่เห็นเอง เพียงแต่เชื่อคนตาดีที่เขามาลงเท่านั้น มีอุปมาฉันใด คนที่ไม่มีปัญญา ก็ฉันนั้น ไม่รู้ไม่เห็นความไม่มีโรค และนิพพาน ก็พูดว่าไปเช่นนั้นเอง ร่างกายนี้เป็น รังโรค มาคณชียะยังมาชี้เอาว่าเป็นความไม่มีโรคเป็นนิพพาน มาคณชียะได้ฟังดังนั้น ก็กลับได้สำนึก จึงกราบทูลขอให้ทรงตรัสบอก พระองค์ตรัสว่า ก็เหมือนอย่างคน ตาบอดที่ญาติมิตรนำไปขอให้หมอรักษา ถ้าหมอรักษาเท่าไรก็ไม่หาย หมอก็เหนื่อยเปล่า ลำบากเปล่า ฉันใด ถ้าทรงตรัสบอก มาคณชียะก็ไม่เข้าใจ ก็จะทรงเหนื่อยเปล่าฉัน นั้น มาคณชียะได้กราบทูลขอให้ตรัสบอกอีก แสดงว่ามีความตั้งใจจะรับพระธรรมจริง

จึงได้ตรัสอบรมต่อไปมีความว่า คนตาบอดที่เขานำผ้าเปียกไปลงให้ใช้ว่าเป็นผ้าขาว สะอาดนั้น ครั้นได้หมอรักษาหายแล้ว ก็ได้ทราบว่าได้ถูกคนนี้ลวงมาเสียนาน ฉันทัดมาคณฺหิยะก็ฉันทันนั้น ถ้าฟังรู้ความไม่มีโรคพึงเห็นนิพพาน พร้อมกับความเกิดขึ้นแห่ง ปัญญาจักขุ นั้น ก็จะละความติดด้วยความพอใจยินดีในกองความยึดถือทั้งหลายได้ และจะพึงได้ความคิดความรู้อันว่า “ได้ถูกจิตนี้ลวงมาช้านาน” มาคณฺหิยะได้กราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยที่คนจะหายจากความบอด พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติ ดังนี้ ข้อหนึ่ง คนสัปบุรุษ คือ คนดี ข้อสอง พังธรรมของสัปบุรุษ ข้อสาม ปฏิบัติธรรม ให้สมควรแก่ธรรมตามที่ได้ฟังแล้ว และเมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ จักรู้จักเห็นได้เองว่า เหล่านี้เป็นโรค เป็นผี เป็นศรเสียบ ซึ่งได้ดับไปในที่นี้

พระสูตรนี้มุ่งแสดงความไม่มีโรคทางจิตใจ คือจิตใจสงบจากความดิ้นกระหายปรารถนา ฉะนั้น จึงจับความได้ว่า โรคทางจิตก็คือ ความดิ้นรนกระหายปรารถนา ซึ่งเรียกว่าเป็นกิเลสในใจนั่นเอง ความไม่มีโรคทางจิตใจที่สมบูรณ์ก็คือ ความที่มีจิตใจสงบระงับจากความกระหายปรารถนาทั้งหมด แต่เมื่อจะแสดงโดยสามัญสำหรับเป็นข้อปฏิบัติทั่วไปก็คือ เพียงแต่ความสงบจิตใจได้จากความดิ้นรนปรารถนาในทางที่ผิด เช่น ในทางทุจริตต่าง ๆ นี้ เป็นความไม่มีโรคทางจิตใจที่พึงต้องการในที่ทั่วไป ในกาลทั่วไป ถ้าโรคทางจิตข้อนี้ยังรักษาไม่ได้ ก็ยากที่จะห้ามการแสวงหาในทางที่ผิดต่าง ๆ ยากที่จะห้ามทุจริตและความเดือดร้อนเสื่อมโทรมที่เกิดจากทุจริต หมอที่จะพึงรักษาให้หายโรคกิเลสทางจิตใจนี้ ก็คือพระพุทธเจ้า และยาสำหรับรักษาก็คือพระธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากธรรมะโอสถแล้ว ไม่มียาที่จะรักษาให้หายโรคกิเลสนี้ได้เลยในที่นี้ จะแสดงธรรมะโอสถสักข้อหนึ่ง คือ สันโดษ

สันโดษ ได้แก่ ความอึด ความพอ ตรงกันข้ามกับความอยากที่ไม่อึดไม่พอ ซึ่งเป็นโรคกิเลสทางจิตใจข้อสำคัญ เพราะความอยากชนิดนี้เองเป็นตัวโรค (เครื่องเสียดแทง) เป็นฝักกลัดหนองอยู่ในใจ เป็นศรเสียบใจ และจิตใจเช่นนี้เองเป็นเครื่องลวงบุคคลให้เข้าใจผิด เพราะเมื่อมีโรคเช่นนี้เกิดขึ้นอยู่บุคคลก็กลายเป็นผู้บอด ซึ่งมีจิตของตนเองหลอกให้เห็นให้คิดไปต่าง ๆ ในทางที่ผิด จนกว่าจะได้ความคิดซึ่งเป็นตัวสติปัญญาขึ้น ตาสว่างขึ้น ด้วยอาศัยธรรมคือสันโดษ ความอึด ความพอ ฉะนั้น เมื่อความอยากจะได้ในทางที่ผิดเกิดขึ้น หากรู้สึกว่ามันไม่สบายขึ้นแล้วก็ใช้สันโดษพยายามคิดว่าอึดเสียที พอเสียที ให้หลาย ๆ ครั้ง พร้อมทั้งพิจารณาถึงความแก่

เจ็บตาย ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิต ถึงความดีความชั่วบุญบาป ซึ่งเป็นกรรมติดตน อยู่เนื่อง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ สันโดษก็จะเกิดซึ้งซาบในจิตใจได้ ยาแก้โรคทางร่างกาย เมื่อบริโภคเข้าไปแล้ว ยาเข้าไปซึ้งซาบในร่างกาย จึงจะบำบัดโรคได้ฉับไฉน ยารธรรม ก็ฉับนั้น เมื่อได้อบรมให้ซึ้งซาบเข้าไปในจิตใจได้ จึงจะบำบัดกิเลสในจิตใจได้ เบื้องต้น ก็ต้องพยายามใช้ ทั้งแม้ไม่อยากจะใช้ เพราะจิตซึ่งเป็นผู้ลวงนั้นจะคอยลวงนำไปใน ทางที่ผิด เหมือนอย่างคนเป็นโรคเรื้อน ที่โรคนำให้วิ่งไปหากองไฟ แต่เมื่อได้พยายาม ปฏิบัติตามหลักสามข้อของพระพุทธเจ้าดังที่ได้กล่าวแล้ว คือ คบคนดี พังกรรมหรือ คำแนะนำของคนดี และปฏิบัติตาม ก็จักกลับได้สติปัญญาของตนขึ้น สันโดษก็จะเกิด ซึ้งซาบในจิต ทำให้จิตใจเกิดสว่างไสวขึ้น มองเห็นความจริง เห็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์.

แต่ก็มีปัญหาที่คนไม่น้อยข้องใจว่า สันโดษ เป็นเครื่องถ่วงความเจริญก้าวหน้า เพราะเมื่อพากันอึดหรือพอเสียแล้ว ก็ไม่คิดจะทำความเจริญก้าวหน้าอะไรกันต่อไป จึงควรทำความเข้าใจเรื่องสันโดษให้ดีกว่า สันโดษ เป็นคนละเรื่องกับปัญหาดังกล่าว เครื่องถ่วงความเจริญคือความเกียจคร้าน ไม่ชวนชวยคิดอ่านทำการงานให้ก้าวหน้า ยังมีเครื่องทำลายความเจริญคือความริษยา ความประพฤติดนในทางอบายมุขต่าง ๆ นอกจากนี้ ก็คือความทุจริตทั้งปวง ทางพระพุทธศาสนาได้มีธรรมสำหรับแก้ เช่น ความเพียรใช้แก้ความเกียจคร้าน ความเว้นอบายมุข ใช้แก้ความเสื่อมเสียเพราะ อบายมุข และสันโดษใช้แก้ความโลภหรือความปรารถนาที่เป็นเหตุให้ทำทุจริต ธรรม มีหลายข้อที่จะพึงใช้แก้เหตุการณ์ในฐานะต่าง ๆ ดังนี้ เหมือนอย่างยาหลายขนาน สำหรับแก้โรคหลายอย่าง ถ้าใช้ยาผิดจะไปโทษยาที่ไม่ถูก ยาดีอยู่แล้วก็ต้องใช้ให้ ถูกด้วย และจะต้องรู้โรคสมุฏฐาน รู้จักใช้ยา การใช้ธรรมก็เช่นเดียวกัน คนที่เกียจคร้าน อยู่แล้ว ไปใช้สันโดษเข้าอีกในกิจที่ควรทำ ก็เลยไม่ทำอะไร เช่นเดียวกับคนที่ เป็นโรค ง่วงนอนอยู่แล้ว ไปใช้ยานอนหลับเข้าอีกก็เลยหลับเสียไปเลย ฉะนั้น ในฐานะเช่นนี้ ต้องใช้ความเพียร พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า ไม่สันโดษในกุศล คือในการ ทำความดี เพราะคนเรามีความดีที่จะต้องทำอีกมาก ฉะนั้น ก็อย่าพ้อพ้อเสียใน ความดีที่ทำ หรือมีอยู่แล้ว ต้องทำต่อไป แต่เมื่อได้รับผลต่าง ๆ เช่นลาภยศ ก็ให้มี สันโดษ คือให้มีความยินดีพอใจตามที่ได้ พระอาจารย์ได้ขยายความออกไปเป็นสาม

คือ ยถาลาภสันโดษ ความยินดีตามที่ได้ ยถาพลสันโดษ ความยินดีตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ ความยินดีตามสมควร ขอบเขตของสันโดษตามที่กล่าวนี้เข้าใจได้ง่ายอยู่แล้วว่า มีเหตุผลสมควร ถ้ากลับความกันเสียก็ยิ่งเห็นได้ง่าย เช่น ความไม่ยินดีตามที่ได้ อันหมายถึงความปรารถนาเกินกว่าส่วนที่พึงได้ ความไม่ยินดีตามกำลัง อันหมายถึงความปรารถนาเกินกำลัง ความไม่ยินดีตามสมควร อันหมายถึงความปรารถนาเกินสมควร หรือในทางที่ไม่สมควร ดังนี้ ย่อมนำไปประพตติผิด เช่น ทำเกินกำลัง ทำไม่สมควร หรือทำทุจริต เพราะความปรารถนากระหาย ในฐานะเช่นนี้ ต้องใช้สันโดษแก้ คือฝึกทำให้รู้จักอิมรู้จักพอในลาภยศที่ได้มาตามควร แก่กำลัง และความสมควรของตน หากจะปรารถนาผลให้ยิ่งขึ้นไป ก็ให้ทำความเพียร ประกอบเหตุในทางที่ชอบ เพิ่มกำลังให้มากขึ้น ปรับปรุงความเหมาะสม หรือรูปของ การงานให้ดีขึ้น อันนับเข้าในข้อว่า สารูปปะ คือ สมรูป หรือสมควรนั่นเอง แม้เช่นนี้ก็ต้องมีขอบเขต จะปล่อยไปตามความปรารถนาต้องการหาได้ไม่ ต้องมีความรู้จักอิม รู้จักพอ ซึ่งเป็นตัวสันโดษ

สันโดษนี้เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะทำให้จิตใจได้รู้จักกับความมั่งมี จิตใจที่ขาดสันโดษ ประกอบด้วยความปรารถนากระหายในสิ่งต่าง ๆ ย่อมรู้สึกกว่าขาดแคลน อยู่เสมอ แม้จะได้กุหาที่เป็นทองทั้งลูก เขาก็คงขาดแคลนอยู่นั่นเอง ท่านจึงมีแสดงว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตณหาคือความอยากไม่มี” จึงไม่มีโอกาสได้รู้จักกับความมั่งมี รู้จักแต่ความยากจนขาดแคลน มีทรัพย์มากเท่าไรก็เหมือนไม่มี ทรัพย์เหล่านั้นมีค่าเท่าเชื้อ สำหรับสูมกองไฟ คือความอยากเท่านั้น ใส่เชื้อให้ไฟมากเท่าไร ไฟก็กองโตขึ้นเท่านั้น ฉนั้นใด ใส่เชื้อคือสิ่งต่าง ๆ ให้ตณหาเท่าไร ความอยากก็กองโตขึ้นเท่านั้น ฉนั้นนั้น ต่อเมื่อมีสันโดษคือความอิมความพอขึ้นจึงจะเกิดความมั่งมี และความสุข ฉะนั้น สันโดษนั่นเองจึงเป็นตัวทรัพย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ใครมีสันโดษ ก็รู้สึกกว่าพอ ว่าอิม นี้คือความมั่งมีและเป็นความสุข

สันโดษเป็นธรรมแก้โรคกิเลสในจิตใจ ทำให้มีความไม่มีโรคทางจิตใจซึ่งเป็นลาภอย่างยิ่ง และทำให้มีทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะมีความอิมความพอ สมด้วยพระพุทธภาษิต บทอุทเทส ๓ เบื้องต้น แปลความว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา สันติกติ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สนฺติมคฺคเมว พุทฺทหยาติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในสันติกติ๑ ประการณลง “วันกาชาดโลก” ซึ่งกำหนดในวันนี้ตามควรแก่โอกาส จะได้เริ่มต้นเรื่องที่เป็นปรารภเหตุแห่งพระธรรมเทศนาคือเรื่องกาชาดก่อน

คนไทยเราส่วนมากคงจะได้ยินคำว่า “กาชาด” หรือ “สภากาชาดไทย” และอาจจะมีความรู้สึกรวม ๆ ว่าเป็นฝ่ายบำบัดโรคร้ายไข้เจ็บ จริงอย่างนั้น กาชาดเป็นสภากาการกุศลที่ริเริ่มตั้งขึ้นเพื่อช่วยบรรเทาทุกข์อันเกิดจากภัยสงครามโดยไม่เลือกว่าฝ่ายไหน บรรเทาทุกข์อันเกิดจากภัยอื่นต่าง ๆ โดยไม่เลือกว่าประเทศไหน ทั้งเพื่อป้องกันโรคร้ายด้วย และกาชาดได้มีอยู่ทั่วไปแทบทุกประเทศในโลก ถือสัญญาข้อตกลงปฏิบัติในทางเดียวกัน ปฏิบัติงานประสานกัน แม้แต่ละประเทศจะมีสภากาชาดของตน เช่น ประเทศไทยมีสภากาชาดไทย แยกกันแต่ละประเทศ แต่ก็มีที่รวมเพื่อประสานกันปฏิบัติกุศลกิจอันนี้ให้สัมฤทธิ์ผลแก่มนุษยชาติ กว้างขวางทั่วถึงยิ่งขึ้น ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า โดยส่วนรวม กาชาดเป็นสภากาการกุศลของโลกสำหรับชาวโลก

๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในวันกาชาดโลก ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

ทั้งปวง โดยส่วนแยก ภาษาของแต่ละประเทศเป็นสภาการกุศลสำหรับชาติ หรือของประชาชนทั่วไป และเป็นอุปกรณ์อันหนึ่งแห่งรัฐบาลสำหรับบำรุงประโยชน์สุขแก่ประชาชน.

ตามโลกประวัติ การสงครามได้เกิดขึ้นในโลกเป็นระยะ ๆ มาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ เป็นสงครามย่อยบ้าง สงครามใหญ่บ้าง ในสงครามแต่ละครั้งก็ต้องมีทหารและประชาชนบาดเจ็บล้มตาย สำหรับผู้บาดเจ็บนั้นมีไม่น้อยที่ถูกทอดทิ้งให้อยู่นอนทนทุกข์ทรมานอยู่ในสนาม เพราะทั้งสองฝ่ายก็มุ่งที่จะทำสงครามกันมากกว่าที่จะสนใจมาคอยเก็บคนเจ็บป่วยไปรักษา คนอื่นที่เป็นกลางจะมีใจกรุณาสงสารสักเท่าไรก็ไม่อาจเข้าไปช่วยได้ คนผู้บาดเจ็บก็ต้องนอนทรมานอยู่อย่างนั้น บางทีเพื่อนกันทนสงสารอยู่ไม่ไหวจึงทำให้สิ้นชีวิตไปเสียเลย ซึ่งมีไข้เป็นวิธีช่วยที่ถูก บางทีฝ่ายศัตรูผู้โหดร้ายก็ฉวยโอกาสทำทารุณร้ายกาจแก่คนเจ็บซึ่งไม่สามารถจะต่อสู้ได้แล้วยิ่งขึ้น ภาพของคนที่บาดเจ็บในสงคราม จะต้องปรากฏแก่ตาของหมู่คนที่เป็นคู่สงครามทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยมาแล้ว บรรดาคนเหล่านั้นก็น่าจะมีผู้ที่มีจิตใจประกอบด้วยความกรุณา ฉะนั้นเมื่อมีบุคคลผู้หนึ่งเขียนเสนอความเห็นขึ้นว่า ทุก ๆ ชาติควรคิดอ่านจัดตั้งสภาการกุศลสำหรับช่วยผู้บาดเจ็บในสงครามขึ้น ไม่เฉพาะแต่ช่วยพวกฝ่ายตนเท่านั้น มีหน้าที่ช่วยทั่วไปทั้งพวกข้าศึกด้วย กับแนะนำว่าควรจะมีการประชุมนานาชาติประเทศปรีชาการเรื่องนี้ จึงได้มีประมุขของประเทศและบุคคลผู้บริหารประเทศต่าง ๆ บังเกิดความสนใจแก่กล้า เป็นเหตุให้มีการเรียกประชุมกันจัดตั้งสภาการกุศลนี้ขึ้น ท่านผู้เขียนเสนอความเห็นขึ้นนี้เป็นชาวสวิส อยู่ที่เมืองเจนีวา ชื่ออังรีดูนังต์ ได้ไปเห็นภาพที่นำกรุณาในการรบใหญ่ที่หมู่บ้านซอลเฟรีโนในประเทศอิตาลี เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ จึงได้เขียนความเห็นเสนอให้ชื่อว่า “ที่ระลึกแห่งการรบที่ซอลเฟรีโน” ยังผลให้การกาชาดอุบัติขึ้นเป็นครั้งแรกจากการประชุมที่เจนีวาประเทศสวิส เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ คำว่า “กาชาด” ว่าย่อมาจากคำว่า “กาบาทชาด” คือเครื่องหมายดินกาสีแดง ใช้เป็นชื่อของสภาการกุศลนี้ ซึ่งมีเครื่องหมายกาชาดดังกล่าวบนพื้นขาวกลับกันกับธงประจำชาติของสวิส เพื่อให้เกียรติแก่ชาวสวิส เพราะชาวสวิสได้เริ่มคิดทำความตกลงระหว่างประเทศที่เมืองเจนีวา ในเรื่องการรักษาพยาบาลทหารบาดเจ็บในสงครามนี้ขึ้น แต่ก็มีชาติอื่นบางชาติใช้เครื่องหมายอย่างอื่น

กิจการกาชาตได้มีการปรับปรุงให้อำนวยประโยชน์กว้างขวางมากขึ้นโดยลำดับ เมื่อมีสภากาชาตประจำชาติขึ้นแล้ว ก็มีกรรมการกาชาตระหว่างประเทศเป็นคนกลาง และเติมกิจการกาชาตมุ่งทางแก้คือบรรเทาทุกข์ในเวลาที่มีสงคราม ต่อมาขยายกิจการ ในการบรรเทาทุกข์บ้างสูงสุดในเวลาสันติ ว่างสงคราม เพราะในเวลาหลังสงครามแต่ละ ครั้งมักมีโรคภัยและทุกข์ภัยอย่างอื่น ๆ เกิดขึ้นมาก ทั้งขยายกิจการในทางป้องกันโรค ภัยที่เบียดเบียนมนุษย์ที่อาจป้องกันได้ จึงได้มีสันนิบาตสภากาชาตขึ้นและได้มีสภาล กาชาตเป็นที่รวม.

กิจการกาชาตในประเทศไทย เริ่มด้วยมีสภาอุณาโลมแดงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมา มีโรงพยาบาลของกาชาต เริ่มด้วยโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ในรัชกาลที่ ๖ และได้ขยายกิจการออกไปโดยลำดับ แยกออกเป็นกองดังนี้

กองบรรเทาทุกข์และอนามัย มีหน้าที่ทำการช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับภัย อันตรายทั้งในเวลาสงคราม ทั้งในเวลาสงบศึก ทำการตรวจรักษาพยาบาลโรคภัยไข้ เจ็บแก่ประชาชนทั่วไปไม่เลือกชาติศาสนา และทำหน้าที่ในทางกำจัดโรคเรื้อรังบางชนิด ที่เกิดอยู่ชุกชุมแก่ประชาชน ด้วยการแก้และแนะนำการสุขาภิบาลอนามัยป้องกันโรค เหล่านั้น

กองวิทยาศาสตร์ ทำการแก้พิษสุนัขบ้า พิษงูร้าย ทำการตรวจค้นหาเชื้อโรค ทำยาป้องกันโรคระบาดต่าง ๆ เช่น โรคไข้ทรพิษ กาฬโรค อหิวาตกโรค เป็นต้น

กองอนุกาชาต อบรมเด็กทั้งหลายให้มีคุณธรรมประการต่าง ๆ และวิธีการ อุทิศตนเป็นแรงงานโดยเฉพาะ เพื่อการพิทักษ์อนามัยของตนและของผู้อื่น และการ บำเพ็ญความดีอบรมสันดานให้บริบูรณ์ด้วยกรุณาอนุเคราะห์ต่อชาติตนเองและชาติ อื่น ๆ ทั่วโลก

กองอาสากาชาต รับสมัครผู้มีใจกุศลทั้งชายหญิงเข้ามาเป็นสมาชิกช่วยทำการ อาสาสงเคราะห์ผู้ประสบทุกข์ภัยไข้เจ็บ เป็นกำลังแก่สภากาชาตในเวลาฉุกเฉินหรือ เวลาที่มีสาธารณภัย เพราะเจ้าหน้าที่ประจำปีไม่เพียงพอ

สภากาชาดไทยได้มีกิจการบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชน ขยายออกไปมาก ดังกล่าวในกองต่าง ๆ นั้น ทั้งนี้ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ด้วยอุปการะของรัฐบาล และด้วยการบริจาคช่วยของประชาชนทั้งปวงตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งในรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน กับทั้งด้วยความสามารถของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินงานทั้งหลายตั้งแต่ต้นมา ในขั้นต้น สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกา ตั้งแต่ทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ต่อมา ๆ สมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา อัยยิกาเจ้า ทรงดำรงตำแหน่งสภานายิกา ในปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งองค์สภานายิกา ทุกพระองค์ได้ทรงชวนขยายอุดหนุนส่งเสริมสภากาชาดไทยให้เจริญ สามารถดำเนินกิจการบรรเทาทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชนให้ยิ่งขึ้นดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

การปฏิบัติกิจการกุศลแห่งสภากาชาด มีขอบเขตที่กว้างใหญ่ดังเช่นที่กล่าวมา จึงจำเป็นต้องใช้ทุนทรัพย์มาก ทางที่จะได้ทุนทรัพย์มาใช้ทางหนึ่งก็คือประชาชนร่วมกันบริจาคช่วยสภากาชาด แม้ได้มีผู้มีศรัทธาบริจาคช่วยมาโดยลำดับ ทำให้สภากาชาดขยายกิจการได้มากขึ้น แม้เช่นนั้น ถ้าประชาชนได้ร่วมกันบริจาคช่วยมีจำนวนมากขึ้นอีก ก็จะทำให้ปฏิบัติกิจการกุศลได้มากยิ่งขึ้น ฉะนั้น สันนิบาตสภากาชาดจึงได้กำหนดขอสมานฉันท์จากสภากาชาดประจำชาติต่าง ๆ ทั่วโลก ให้จัดการฉลอง “วันกาชาดโลก” เพื่อส่งเสริมศานติอันเป็นหลักการอย่างหนึ่งของกาชาด ในวันที่ ๘ นี้ อันตรงกับวันเกิดของผู้เสนอความเห็นเป็นการริเริ่มงานกาชาด มีความประสงค์ที่จะให้จัดให้คนส่วนใหญ่ได้เห็นได้ยินได้ทราบกิตติคุณของสภากาชาด เพื่อที่จะได้มีศรัทธาช่วยอุดหนุนส่งเสริมสภากาชาดของโลกนี้อย่างไม่มีเครื่องกีดกันขัดขวาง กล่าวคือเพื่อให้คนทั้งปวงเข้าถึงสภากาชาด ช่วยอุดหนุนส่งเสริมโดยพร้อมเพรียงกัน ความประสงค์จัดฉลองดังนี้เป็นความประสงค์ที่เป็นกุศลควรอนุโมทนา จะปรารภยกอันใดอันหนึ่งขึ้น ก็สมควรส่งเสริม แม้พระพุทธภาษิตก็มีว่า “พึงเป็นผู้ไม่ตระหนี่ ปรารภเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้เป็นอารมณ์ให้ท่าน”

อันการส่งเสริมการกุศลชื่อว่าเป็นการส่งเสริมสันติโดยแท้ เพราะเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับเรื่องที่เป็นเหตุปรารถนาให้เกิดกาชาตขึ้น โลกนี้เมื่อว่างสงครามก็กล่าวว่ามีสันติ ขณะที่มีการสงครามก็กล่าวว่ามีสันติ ในสมัยพุทธกาล ปรากฏว่าได้มีการสงครามหรือเกือบจะเกิดสงครามในรัฐที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกประกาศพระศาสนาหลายครั้ง เช่น ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งโกศลรัฐ ทรงการรบกับพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธรัฐ ด้วยเหตุที่แย่งกาสิคามกัน พระเจ้าปเสนทิทรงรบแพ้ถึงสามครั้ง ทรงโทมนัสพระหฤทัย พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบตรัสว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้สงบระงับและทั้งชนะทั้งแพ้ย่อมอยู่เป็นสุข” อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระญาติสองฝ่ายคือฝ่ายสาภิยะแห่งนครกบิลพัสดุ์ และฝ่ายโกลิยะแห่งนครโกลิยะเกือบจะรบกัน เพราะเหตุที่แย่งน้ำกันทำนา พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงห้ามพระญาติทั้งสองฝ่าย ได้ตรัสเป็นพระธรรมบทว่า “ในคนทั้งหลายที่มีเวรกัน ฝ่ายเราไม่มีเวรต่อใคร มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวรกัน ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่สงบ ในคนทั้งหลายที่อาดูร ฝ่ายเราไม่อาดูรมีชีวิตเป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้อาดูร ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่อาดูรอยู่สงบ ในชนทั้งหลายที่อาดูร ฝ่ายเราไม่วิ่งวุ่น มีชีวิตเป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้วิ่งวุ่น ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่วิ่งวุ่นอยู่สงบ” ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสสุทธานปรารถนาการสงครามนี้แสดงว่าไม่มีสันติแก่ทั้งผู้แพ้และผู้ชนะในสงคราม ฉะนั้น จึงตรัสสอนให้ปฏิบัติในทางสันติ ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า “*สนฺติมคฺคเมว พุรุหฺย จงฺพุนทางแห่งสันตินั้นแล*” ดังนี้

สันติคือความสงบ กล่าวโดยบุคคลส่วนรวม คือคนทั้งปวงดำรงชีวิตอยู่เป็นปกติสุข ไม่มีเวรต่อกัน ไม่อาดูร ไม่วิ่งวุ่น เพราะมีปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีวิตเพียงพอทั่วถึง ด้วยเหตุที่มีความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพการงาน มีพละนามัย และต่างเคารพในกฎหมายและศีลธรรม ประกอบทั้งมีระเบียบการปกครองที่ดีเป็นไปเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุข และเพื่อความสงบเรียบร้อยตั้งแต่ส่วนน้อยจนถึงส่วนใหญ่ตั้งนี้เป็นต้น กล่าวโดยส่วนบุคคล แต่ละบุคคลปฏิบัติตนอยู่ในทางแห่งสันติ รักษาความสงบเรียบร้อยทางกายทางวาจาทางใจของตน หมายความว่า ไม่ประกอบกรรมที่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน พระพุทธศาสนามุ่งสอนให้แต่ละบุคคลปฏิบัติตนอยู่ในทางสันติโดยไตรทวารคือทางกายวาจาใจเช่นนี้ ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า “ใจของผู้นั้นเป็น

ทวารสงบ วาจาและกายกรรมก็ย่อมสงบ” แต่ความสงบทางใจย่อมเป็นทางสำคัญ เพราะถ้าใจสงบ ทางกายวาจาก็สงบ ถ้าใจไม่สงบ เพราะอาตุรวิงวุ่นอยู่ด้วยโลกไกรธหลง หรือยกขึ้นแต่ข้อเดียวว่าด้วยความอยากใหญ่ กายวาจาก็ไม่สงบ เกิดเป็นความเบียดเบียนให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนขึ้น ในนิทานชาดกเรื่องกามนิต แปลว่า อันความปรารถนานำไป เล่าถึงพระราชารองค์หนึ่งในอดีตกาลนานไกลทรงปรารถนาจะได้ครอบครองเมืองอื่น ๆ อีกสามเมือง แต่ก็ไม่อาจจะทรงได้ ก็ทรงโทมนัสहतุยอย่างยิ่งถึงกับประชวรหนัก ได้มีท่านแพทย์พิเศษมาถวายโอวาทให้ทรงสงบความปรารถนาเสีย ก็ทรงได้สติและปัญญาในความจริง สงบความปรารถนาใหม่นั้นเสียได้ จึงหายประชวร ทั้งนี้เพราะโรคบางอย่างเท่านั้นย่อมเยียวยาแก้ไขได้ด้วยยาของหมอ เช่น ถูกงูกัดก็ให้ยางู ถูกอมมนุษย์สิงก็ใช้วิธีขับไล่ แต่ใครจะทำยาแก้โรคที่ถูกความปรารถนานำไปได้ ก็คนที่ปล่อยกรรมที่ชาวสวดาคือความดีเสียแล้วจะเยียวยาแก้ไขได้อย่างไร นอกจากธรรมะโอสถ ยาคือธรรมเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ทรมานในโลก แม้ที่เกิดจากสงครามและได้ทรงแสดงเพื่อแก้ไขให้ถึงต้นเหตุไว้แล้ว คือให้ปฏิบัติในสันติมรรคจนถึงสงบทางจิตใจ โดยสงบความปรารถนาใหญ่ลงเสีย ทำความปรารถนาให้เล็กลงให้น้อยลงตามความเหมาะสมพอควร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้สามารถบริจาคเพื่อกิจการกุศลสาธารณประโยชน์แผ่แผ่ความสุขออกไปได้อีกมาก ทั้งจะทำให้อาชญากรรมน้อยลง ดังนั้นแทนที่จะทุ่มเทไปมากในการรักษาพยาบาลโรคร้ายไข้เจ็บที่เกิดจากอาชญากรรมของคนด้วยกันเอง ก็จะได้ใช้ไปในการป้องกันโรคและในการบำรุงสุขอย่างอื่นได้อีกมาก

สภากาชาดเป็นสภาการกุศลของโลก ที่ช่วยคนทั้งปวงโดยไม่เลือกชาติเลือกฝ่ายทั้งในเวลาปกติทั้งในเวลาสงคราม จึงเป็นสภาแห่งสันติ ที่ไม่คำนึงถึงทั้งฝ่ายแพ้ยฝ่ายชนะ ดังพระพุทธภาษิตว่า “ผู้สงบระงับละทั้งชนะทั้งแพ้” และได้รับการช่วยเหลืออย่างมั่นคงในทางแห่งสันติ ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มุ่งปฏิบัติช่วยทุกข์บำรุงสุขแก่คนทุกฝ่าย จึงสมควรที่จะมีสมานฉันท์ช่วยกันอุดหนุนส่งเสริมโดยทั่วไป ทุก ๆ คน ผู้ปฏิบัติอุดหนุนส่งเสริมในทางนี้ชื่อว่า เป็นผู้พูนทางแห่งสันติ ตามนัยพระพุทธภาษิตว่า “จงพูนทางแห่งสันตินั้นแล” มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

วิทยุธรรมเทศนา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สนฺติมคฺคเมว พุรุหยาติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาที่ปรารภวันกาชาดโลก ด้วยวันที่ ๘ พฤษภาคมนี้ สันนิบาตสภาภาษาชาติได้ขอร้องให้สภาภาษาชาติทั่วโลกร่วมกันจัดงานฉลองวันกาชาดโลก สภาภาษาชาติไทยได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อฉลองวันกาชาดโลก และชักชวนให้ประชาชน สนใจในกาชาด ดังคำขวัญวันกาชาดโลกสำหรับปีนี้ว่า “กาชาดเกี่ยวกับทุกคน ทุกคน เกี่ยวกับกาชาด” และเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้าใจในอุดมคติของกาชาด และหัวข้อ จุดประสงค์ของสันนิบาตสภาภาษาชาติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จึงจัดให้มีการ แสดงพระธรรมเทศนาทางวิทยุกระจายเสียงด้วยเป็นพิเศษ

อันที่จริง พระพุทธศาสนาย่อมแสดงธรรมส่งเสริมการทำความดีของมนุษย์ ชาติทุกถ้วนหน้า เช่น หลักศีลห้า หาได้สอนมาให้เว้นการฆ่าการลักเฉพาะแต่ผู้นับถือ ศาสนาเดียวกันเท่านั้นไม่ แต่ได้สอนให้เว้นในบุคคลทั่วไป ทั้งยังคุ้มครองไปในสัตว์ ตรีจณานทั้งหลายด้วย จึงเป็นหลักศีลหลักธรรมที่คุ้มครองไปในสัตว์โลกทั้งหมด ฉะนั้น

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในวันกาชาดโลก ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

เมื่อหลักคติของกาชาด กับจุดประสงค์ของสันนิบาตสภากาชาด ดำเนินไปในหลักของศีลธรรมในพระพุทธศาสนา จึงสมควรที่จะสนับสนุนส่งเสริมข้อนี้ จะพึงเห็นได้จากหลักการกาชาด ๗ ข้อ คือ :-

มนุษยธรรม กาชาดเกิดขึ้นมาจากความปรารถนาที่จะนำความช่วยเหลือโดยมีเลือกปฏิบัติมาสู่ผู้บาดเจ็บในสนามรบ กาชาดเพียรพยายามทั้งในฐานะทางระหว่างประเทศ และในระดับชาติ เพื่อป้องกันและบรรเทาทุกข์ทรมานของมนุษย์ไม่ว่าจะพบได้ในที่ใด ความมุ่งประสงค์ของกาชาดได้แก่การคุ้มครองชีวิตและสุขภาพ และการประกันความเคารพนับถือต่อมนุษยชน กาชาดส่งเสริมความเข้าใจ มิตรภาพ ความร่วมมือระหว่างกัน และสันติภาพยั่งยืนระหว่างประชากรทั้งมวล

ความไม่ลำเอียง กาชาดไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องสัญชาติ เชื้อชาติ ความเชื่อถือทางศาสนา ชั้น วรรณะ หรือความคิดเป็นทางการเมือง กาชาดเพียรพยายามอย่างเดียวกันที่จะบรรเทาความทุกข์ทรมาน โดยให้การปฏิบัติลำดับแรกต่อกรณีความทุกข์ยากที่เร่งด่วนที่สุด

ความเป็นกลาง เพื่อที่จะได้รับความไว้วางใจสืบต่อไปจากทุกฝ่าย กาชาดไม่อาจเข้ากับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดในการสู้รบ หรือเกี่ยวข้องไม่ว่าในเวลาใดในการขัดแย้งซึ่งมีลักษณะทางการเมือง เชื้อชาติ ศาสนา หรือลัทธินิยม

ความเป็นอิสระ กาชาดเป็นอิสระ สภากาชาดแห่งชาติแม้จะมีส่วนช่วยเหลือในบริการด้านมนุษยธรรมของรัฐบาลของตน และอยู่ในบังคับแห่งกฎหมายของประเทศของตน จะต้องธำรงความเป็นอิสระอยู่เสมอไป เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติตามหลักการกาชาดได้ทุกเวลา

บริการอาสาสมัคร กาชาดเป็นองค์การอาสาสมัครในการบรรเทาทุกข์ โดยไม่มีความปรารถนาประโยชน์ในประการใด ๆ

ความเป็นเอกภาพ ในประเทศหนึ่งพึงมีสภากาชาดได้เพียงแห่งเดียว สภากาชาดต้องเปิดให้แก่คนทั่วไป สภากาชาดต้องปฏิบัติงานด้านมนุษยธรรม ตลอดทั่วดินแดนของตน

ความเป็นสากล กษาคาเป็นสถาบันสากล ซึ่งสภาภาคาชาตทั้งมวลที่สังกัดอยู่
ในฐานะเท่าเทียมกัน และมีส่วนความรับผิดชอบและหน้าที่เท่าเทียมกัน ในการช่วยเหลือ
ซึ่งกันและกัน

หลักการภาคาชาต ๗ ข้อนี้ สภาประศาสนการแห่งสันนิบาตสภาภาคาชาตได้ลง
มติรับรองในปี ๒๕๐๔ ต่อมาก็ได้รับความเห็นชอบในที่ประชุมใหญ่อีก ๒ ครั้ง
และให้มีพิธีอ่านหลักการนี้ในการเปิดประชุมภาคาชาตระหว่างประเทศทุกครั้ง

ได้มีอนุสัญญาเจนีวา จำนวน ๔ ฉบับ ในปี ๒๔๙๒ มีหลักการมูลฐานสำคัญ
๓ ประการ คือ มนุษยธรรม ความเสมอภาค และความไม่ลำเอียง มีบทบัญญัติที่ทันสมัย
และสมบูรณ์ที่สุด เกี่ยวกับการคุ้มครองมนุษย์ชนในกรณีเกิดการขัดแย้งทางอาวุธ

ผู้เสนอความดำรินี้เป็นต้นเหตุให้เกิดภาคาชาตขึ้นในยุโรป ชื่อ อังรี ดูว์นังต์
ชาวสวิส เกิดเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๓๗๑ ได้ไปเห็นภาพอันสยดสยองในสงคราม
ครั้งหนึ่ง ซึ่งทหารจำนวนมากล้มตายและบาดเจ็บเกลื่อนกลาดทั่วสนามรบโดยไม่มี
ผู้พยาบาลรักษา จึงได้เขียนบันทึกความทรงจำเป็นหนังสือขึ้นเล่มหนึ่ง และแสดงความ
คิดว่า “จะเป็นไปไม่ได้หรือ ที่จะตั้งองค์การอาสาสมัคร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือ
ดูแลทหารบาดเจ็บในยามสงคราม” เนื่องด้วยความคิดนี้จึงได้เกิดมีคณะกรรมการ
ระหว่างประเทศเพื่อการบรรเทาทุกข์ทหารบาดเจ็บขึ้น ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น
คณะกรรมการภาคาชาตระหว่างประเทศ ดังที่ได้ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน หน้าที่สำคัญของ
คณะกรรมการนี้ คือดูแลให้มีการเคารพนับถือปฏิบัติ ทั้งชี้แจงเผยแพร่อนุสัญญา
เจนีวา รักษาหลักการภาคาชาต ๗ ข้อ ดังที่กล่าวมาแล้วเป็นต้น ต่อมา ภายหลัง
การสงบศึกของสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้มีสันนิบาตสภาภาคาชาตขึ้น คือ สหพันธ์ของ
บรรดาสภาภาคาชาตทั่วโลก ทำหน้าที่ทั่วไป เพื่อส่งเสริมและอำนวยความสะดวกแก่สภา
ภาคาชาตในการปฏิบัติงานด้านมนุษยธรรม กล่าวโดยย่อ สันนิบาตทำหน้าที่ติดต่อกับ
สภาภาคาชาตต่าง ๆ รวมมือกับบรรดาสภาภาคาชาตในกิจการต่าง ๆ กล่าวโดยเฉพาะคือ
การอนามัย รวมมือกับคณะกรรมการภาคาชาตระหว่างประเทศ ทำหน้าที่แทนบรรดา
สภาภาคาชาตในระดับระหว่างประเทศและเป็นโฆษก ส่งเสริมและอำนวยความสะดวก
ในการจัดตั้งและการพัฒนาสภาภาคาชาตในทุกประเทศ ดูแลความเป็นไปและคุ้มครอง

ผลประโยชน์ของสภากาชาด จัดการบรรเทาทุกข์เมื่อเกิดภัยพิบัติแห่งชาติ หรือระหว่างประเทศ ความรับผิดชอบใหญ่และสำคัญมากของสันนิบาต คือ การบรรเทาทุกข์เกี่ยวกับภัยธรรมชาติหรือระหว่างประเทศทุกส่วนของโลก เป็นอันว่าสภากาชาดได้ขยายให้มีการปฏิบัติในยามสงบด้วย ซึ่งนอกจากในคราวเกิดภัยธรรมชาติแล้ว ยังเน้นหนักในการอนามัย ในการนี้ได้มีสภาประสานการ คือ สมัชชาใหญ่ของสันนิบาตสภากาชาด เป็นเจ้าหน้าที่สูงสุดของสันนิบาต และได้มีคณะกรรมการบริหาร ปฏิบัติหน้าที่บางอย่างของสภาประสานการ ในระหว่างที่สมัชชานั้นไม่มีการประชุม

ส่วนสภากาชาดไทยเป็นสภากาชาดกุศลอาสาสงเคราะห์ ตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยสภากาชาดไทย พุทธศักราช ๒๔๖๑ มีวัตถุประสงค์ คือ ช่วยรักษาพยาบาลผู้ป่วยไข้และบาดเจ็บ ในเวลาสงครามและในยามสงบ กับทั้งทำการบรรเทาทุกข์ในเหตุการณ์สาธารณภัยพิบัติ ยึดหลักมนุษยธรรมเป็นที่ตั้ง ความจริงสภากาชาดไทยก็ได้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปี ๒๔๓๖ ในรัชกาลที่ ๕ คือ สภาอุณาโลมแดง ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ให้เป็นของสภากาชาดสยาม เมื่อปี ๒๔๕๗ ชื่อสภาอุณาโลมแดง จึงเปลี่ยนเป็น สภากาชาดสยาม แล้วเปลี่ยนเป็น สภากาชาดไทย ตามชื่อประเทศ ซึ่งได้รับการรับรองจากคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ และสันนิบาตสภากาชาด ในปี ๒๔๖๓ - ๒๔๖๔ โดยลำดับ สภากาชาดไทยอยู่ในความควบคุมทั่วไปของคณะกรรมการสภากาชาด บัดนี้ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้าอาวาสวัดระฆังโฆสิตารามวัดปากน้ำ พระบรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งองค์สภานายิกา และยังมีกรรมการเจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นผู้ดำเนินงานโดยตรง มีอุปนายกผู้อำนวยการเป็นประธาน

กิจการของสภากาชาดไทย แบ่งออกเป็น

๑. สำนักงานกลาง
๒. กองบรรเทาทุกข์และอนามัย
๓. กองวิทยาศาสตร์
๔. กองอนุกาชาด

๕. กองอาสาสมัคร

๖. ศูนย์บริการโลหิต

กับได้มีเหล่ากาชาดจังหวัด ซึ่งได้ตั้งขึ้นในส่วนภูมิภาค ตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๕๐๔ มีวัตถุประสงค์ คือ สะสมทุนและเตรียมการไว้ล่วงหน้า เพื่อการสาธารณกุศล สงเคราะห์ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ ผู้ประสบภัยในท้องที่แต่ละจังหวัดได้อย่างใกล้ชิด ทันทั่วถึง ในขั้นต้น และเพื่อร่วมมือกับสภากาชาดในการนี้ในยามสงครามและยามสงบอีก ตามวัตถุประสงค์ของสภากาชาด

การปฏิบัติกิจการกุศลแห่งสภากาชาดมีขอบเขตที่กว้างใหญ่ ดังเช่นที่กล่าวมา จึงจำเป็นต้องใช้ทุนทรัพย์มาก ทางที่จะได้ทุนทรัพย์มาใช้ทางหนึ่งก็คือประชาชนร่วมกันบริจาคช่วยสภากาชาด แม้ได้มีผู้มีศรัทธาบริจาคช่วยมาโดยลำดับ ทำให้สภากาชาดขยายกิจการได้มากขึ้น แม้เช่นนั้น ถ้าประชาชนได้ร่วมกันบริจาคช่วยมีจำนวนมาก ขึ้นอีก ก็จะทำให้ปฏิบัติกิจการกุศลได้มากยิ่งขึ้น ฉะนั้น สันนิบาตสภากาชาดจึงได้กำหนดขอสมานฉันท์จากสภากาชาดประจำชาติต่าง ๆ ทั่วโลก ให้จัดการฉลอง “วันกาชาดโลก” เพื่อส่งเสริมสันติ อันเป็นหลักการอย่างหนึ่งของกาชาด ในวันที่ ๘ นี้ อันตรงกับวันเกิดของผู้เสนอความเห็นเป็นการริเริ่มงานกาชาด มีความประสงค์ที่จะให้จัดให้คนส่วนใหญ่ได้เห็นได้ยินได้ทราบกิตติคุณของสภากาชาด เพื่อที่จะได้มีศรัทธาช่วยอุดหนุนส่งเสริมสภาการกุศลของโลกนี้อย่างไม่มีเครื่องกีดกันขัดขวาง กล่าวคือ เพื่อให้คนทั้งปวงเข้าถึงสภากาชาด ช่วยอุดหนุนส่งเสริมโดยพร้อมเพรียงกัน ความประสงค์จัดฉลองดังนี้เป็นความประสงค์ที่เป็นกุศลควรอนุโมทนา จะปรารถนาวันใดวันหนึ่งขึ้น ก็สมควรส่งเสริม แม้พระพุทธภาษิตก็มีว่า “พึงเป็นผู้ไม่ตระหนี่ ปรารถนาเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้เป็นอารมณ์ให้ท่าน”

อันการส่งเสริมการกุศลชื่อว่าเป็นการส่งเสริมสันติโดยแท้ เพราะเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับเรื่องที่เป็นเหตุปรารถนาให้เกิดกาชาดขึ้น โลกนี้เมื่อว่างสงคราม ก็กล่าวว่ามีสันติ ขณะที่มิสงบครามก็กล่าวว่ามีสันติ ในสมัยพุทธกาล ปรากฏว่าได้มีสงครามหรือเกือบจะเกิดสงครามในรัฐที่พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกประกาศพระศาสนา

หลายครั้ง เช่น ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งโกศลรัฐ ทรงทำการรบกับพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธรัฐ ด้วยเหตุที่แย่งกาสิคคามกัน พระเจ้าปเสนทิทรงรบแพ้ถึงสามครั้ง ทรงยอมโทมนัสพระหฤทัย พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบตรัสว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้สงบระงับละทิ้งชนะทั้งแพ้ย่อมอยู่เป็นสุข” อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระญาติสองฝ่ายคือฝ่ายสาภิยะแห่งนครกบิลพัสดุ์ และฝ่ายโกลิยะแห่งนครโกลิยะเกือบจะรบกัน เพราะเหตุที่แย่งน้ำกันทำนา พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงห้ามพระญาติทั้งสองฝ่าย ได้ตรัสเป็นพระธรรมบทว่า “ในคนทั้งหลายที่มีเวรกัน ฝ่ายเราไม่มีเวรต่อใครมีชีวิตเป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวรกัน ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่สงบ ในคนทั้งหลายที่อาดูร ฝ่ายเราไม่อาดูรมีชีวิตเป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้อาดูร ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่อาดูรอยู่สงบ ในชนทั้งหลายที่วิ่งวุ่น ฝ่ายเราไม่วิ่งวุ่นมีชีวิตอยู่เป็นสุขดีหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้อาดูร ฝ่ายเราเป็นผู้ไม่วิ่งวุ่นอยู่สงบ” ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสสูทธานปรารภ การสงครามนี้แสดงว่าไม่มีสันติแก่ทั้งผู้แพ้และผู้ชนะในสงคราม ฉะนั้น จึงตรัสสอนให้ปฏิบัติในทางสันติ ดังพระพุทธภาษิตว่า “*สนฺติมคฺคเมว พุรุหฺย* จงพุนทางแห่งสันตินั้นแล” ดังนี้

สันติคือความสงบ กล่าวโดยบุคคลส่วนรวม คือคนทั้งปวงดำรงชีวิตอยู่เป็นปกติสุข ไม่มีเวรต่อกัน ไม่อาดูร ไม่วิ่งวุ่น เพราะมีปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีวิตเพียงพอทั่วถึงด้วย เหตุที่มีความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพการงาน มีพละนามัย และต่างเคารพในกฎหมายและศีลธรรม ประกอบทั้งมีระเบียบการปกครองที่ดีเป็นไปเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขและเพื่อความสงบเรียบร้อยตั้งแต่ส่วนน้อยจนถึงส่วนใหญ่ดังนี้ เป็นต้น กล่าวโดยส่วนบุคคล แต่ละบุคคลปฏิบัติตนอยู่ในทางแห่งสันติ รักษาความสงบเรียบร้อยทางกายทางวาจาทางใจของตน หมายความว่า ไม่ประกอบกรรมที่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน พระพุทธศาสนามุ่งสอนให้แต่ละบุคคลปฏิบัติตนอยู่ในทางสันติโดยไตรทวารคือทางกายวาจาใจเช่นนี้ ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า “ใจของผู้นั้นเป็นทวารสงบ วาจาและกายกรรมก็ย่อมสงบ” แต่ความสงบทางใจย่อมเป็นทางสำคัญ เพราะถ้าใจสงบ ทางกายวาจาก็สงบ ถ้าใจไม่สงบเพราะอาดูรวิ่งวุ่นอยู่ด้วยโลกโกรธหลง หรือยกขึ้นแต่ข้อเดียวว่าด้วยความอยากใหญ่ กายวาจาก็ไม่สงบ เกิดเป็นความเบียดเบียน

ให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนขึ้น ในนิทานชาดกเรื่องกามนิต แปลว่า อันความปรารถนา
นำไป เล่าถึงพระราชองค์หนึ่งในอดีตกาลนานโดยทรงปรารถนาจะได้ครอบครองเมือง
อื่น ๆ อีกสามเมือง แต่ก็ไม้อาจจะทรงได้ ก็ทรงโทมนัสทุกข์อย่างยิ่งถึงกับประชวรหนัก
ได้มีท่านแพทย์พิเศษมาถวายโอวาทให้ทรงสงบความปรารถนาเสีย ก็ทรงได้สติและ
ปัญญาในความจริง สงบความปรารถนาใหญ่ นั้นเสียได้ จึงหายประชวร ทั้งนี้เพราะโรค
บางอย่างเท่านั้นย่อมเยียวยา แก้ไขได้ด้วยยาของหมอ เช่นถูกงูกัดก็ให้ยางู ถูกอมมนุษย์
สิ่งก็ใช้วิธีขับไล่ แต่ใครจะทำยาแก้โรคใจที่ถูกความปรารถนา นำไปได้ ก็คนที่ปล่อย
กรรมที่ชาวสวดคือความดีเสียแล้วจะเยียวยาแก้ไขได้อย่างไร นอกจากธรรมะโอสถ
ยา คือธรรมเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ทรมานในโลกแม้ที่เกิด
จากสงครามและได้ทรงแสดงธรรมเพื่อแก้ไขถึงต้นเหตุไว้แล้ว คือให้ปฏิบัติในสันติมรรค
จนถึงสงบทางจิตใจ โดยสงบความปรารถนาใหญ่ลงเสีย ทำความปรารถนาให้เล็กลง
ให้น้อยลงตามความพอเหมาะพอควร เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้สามารถบริจาคเพื่อกิจการ
กุศลสาธารณประโยชน์แผ่แผ่ความสุขออกไปได้อีกมาก ทั้งจะทำให้อาชญากรรมน้อย
ลง ดังนั้นแทนที่จะทุ่มเทไปมากในการรักษาพยาบาลโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดจากอาชญากรรม
ของคนด้วยกันเอง ก็จะได้ใช้ไปในการป้องกันโรคและในการบำรุงสุขอย่างอื่นได้อีกมาก

สภากาชาดเป็นสภาการกุศลของโลกที่ช่วยคนทั้งปวงโดยไม่เลือกชาติเลือก
ฝ่ายทั้งในเวลาปกติทั้งในเวลาสงคราม จึงเป็นสภาแห่งสันติ ที่ไม่คำนึงถึงทั้งฝ่ายแพ้
ฝ่ายชนะ ดังพระพุทธภาษิตว่า “ผู้สงบระงับละทิ้งชนะทั้งแพ้” และได้รับการอยู่อย่าง
มั่นคงในทางแห่งสันติ ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมุ่งปฏิบัติช่วยบำบัดทุกข์
บำรุงสุขแก่คนทุกฝ่าย จึงสมควรที่จะมีสมานฉันท์ช่วยกันอุดหนุนส่งเสริมโดยทั่วไป
ทุก ๆ คนผู้ปฏิบัติอุดหนุนส่งเสริมในทางนี้ชื่อว่า เป็นผู้พูนทางแห่งสันติ ตามนัย
พระพุทธภาษิตว่า “จงพูนทางแห่งสันตินั้นแล” มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการดังนี้

วิทยุธรรมเทศนา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

โย สหสฺสํ สหสฺเสน

สงฺคาเม มานุเส ชินे

เอกญจ เขยยมตฺตานํ

ส เว สงฺคามชุตฺตโมติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาตามสมควรแก่วันธรรมสวนะที่เวียนมาถึงเช้า และแก่วันกาชาดโลก ด้วยสันนิบาตกาชาดได้กำหนดวันที่ ๘ พฤษภาคม เป็นวันกาชาดโลก เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ให้กำเนิดการกาชาด ฉะนั้น ในวันที่ ๘ พฤษภาคมนี้ สภากาชาดไทยจึงจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อฉลองวันกาชาดโลก และชักชวนให้ประชาชนสนใจในกาชาด และจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาทางวิทยุกระจายเสียงด้วยเป็นพิเศษ

อันที่จริงพระพุทธศาสนาย่อมแสดงธรรมส่งเสริมการทำความดีของมนุษยชาติ ทุกถ้วนหน้าเช่นหลักศีล ทั้งยังคุ้มครองไปในสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายด้วย จึงเป็นหลักศีลหลักธรรมที่คุ้มครองไปในสัตว์โลกทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อหลักคติของกาชาด กับจุดประสงค์ของสันนิบาตสภากาชาด ดำเนินไปในหลักของศีลธรรมในพระพุทธศาสนา จึงสมควรที่จะสนับสนุนส่งเสริม ข้อนี จะพึงเห็นได้จากหลักการกาชาด ๗ ข้อ คือ :-

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในวันธรรมสวนะ และวันกาชาดโลก ทางวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

มนุษยธรรม กษัตริย์เกิดขึ้นมาจากความปรารถนาที่จะนำความช่วยเหลือโลก
มิเลือกปฏิบัติมาสู่ผู้บาดเจ็บในสนามรบ กษัตริย์เพียรพยายามทั้งในฐานะทางระหว่าง
ประเทศ และในระดับชาติ เพื่อป้องกันและบรรเทาทุกข์ทรมานของมนุษย์ไม่ว่าจะพบ
ได้ในที่ใด ความมุ่งประสงค์ของกษัตริย์ได้แก่การคุ้มครองชีวิตและสุขภาพ และการ
ประกันความเคารพนับถือต่อมนุษยชน กษัตริย์ส่งเสริมความเข้าใจ มิตรภาพ ความร่วม
มือระหว่างกัน และสันติภาพยั่งยืนระหว่างประชากรทั้งมวล

ความไม่ลำเอียง กษัตริย์ไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องสัญชาติ เชื้อชาติ ความเชื่อถือ
ทางศาสนา ชั้น วรรณะ หรือความคิดเห็นทางการเมือง กษัตริย์เพียรพยายาม
อย่างเต็มที่ที่จะบรรเทาความทุกข์ทรมาน โดยให้การปฏิบัติลำดับแรกต่อกรณีความทุกข์
ยากที่เร่งด่วนที่สุด

ความเป็นกลาง เพื่อที่จะได้รับความไว้วางใจสืบต่อไปจากทุกฝ่าย กษัตริย์
ไม่อาจเข้ากับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดในการสู้รบ หรือเกี่ยวข้องไม่ว่าในเวลาใดในการขัดแย้ง
ซึ่งมีลักษณะทางการเมือง เชื้อชาติ ศาสนา หรือ ลัทธินิยม

ความเป็นอิสระ กษัตริย์เป็นอิสระ สภาภคชาติแห่งชาติแม้จะมีส่วนช่วยเหลือ
ในการบริการด้านมนุษยธรรมของรัฐบาลของตน และอยู่ในบังคับแห่งกฎหมายของ
ประเทศของตน จะต้องธำรงความเป็นอิสระอยู่เสมอไป เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติตาม
หลักการกษัตริย์ได้ตลอดเวลา

บริการอาสาสมัคร กษัตริย์เป็นองค์การอาสาสมัครในการบรรเทาทุกข์ โดยไม่มี
ความปรารถนาประโยชน์ในการใด ๆ

ความเป็นเอกภาพ ในประเทศหนึ่งพึงมีสภาภคชาติได้เพียงแห่งเดียว สภาภคชาติ
ต้องเปิดให้แก่คนทั่วไป สภาภคชาติต้องปฏิบัติงานด้วยมนุษยธรรม ตลอดทั่วดินแดน
ของตน

ความเป็นสากล กษัตริย์เป็นสถาบันสากล ซึ่งสภาภคชาติทั้งมวลที่สังกัดอยู่
มีฐานะเท่าเทียมกัน และมีส่วนความรับผิดชอบและหน้าที่เท่าเทียมกัน ในการช่วยเหลือ
ซึ่งกันและกัน

หลักการกาชาด ๗ ข้อนี้ สภาประศาสนการแห่งสันนิบาตสภากาชาดได้ลงมติรับรองในปี ๒๕๐๔ ต่อมาก็ได้รับความเห็นชอบในที่ประชุมใหญ่อีก ๒ ครั้ง และให้มีพิธีอ่านหลักการนี้ในการเปิดประชุมกาชาดระหว่างประเทศทุกครั้ง

ได้มีอนุสัญญาเจนีวา จำนวน ๔ ฉบับ ในปี ๒๔๙๒ มีหลักการมูลฐานสำคัญ ๓ ประการคือ มนุษยธรรม ความเสมอภาค และความไม่ลำเอียง มีบทบัญญัติทันสมัยและสมบูรณ์ที่สุด เกี่ยวกับการคุ้มครองมนุษย์ชนในกรณีเกิดการขัดแย้งทางอาวุธ

ผู้เสนอความดำรินี้เป็นต้นเหตุให้เกิดกาชาดขึ้นในยุโรป ชื่อ อังรี ดูนังต์ ชาวสวิส เกิดเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๓๗๑ ได้ไปเห็นภาพอันสยดสยองในสงครามครั้งหนึ่ง ซึ่งทหารจำนวนมากล้มตายและบาดเจ็บเกลื่อนกลาดทั่วสนามรบโดยไม่มีผู้พยาบาลรักษา จึงได้เขียนบันทึกความทรงจำเป็นหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งและแสดงความคิดเห็นว่า “จะเป็นไปไม่ได้หรือ ที่จะตั้งองค์การอาสาสมัคร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือดูแลทหารบาดเจ็บในยามสงคราม” เนื่องด้วยความคิดนี้ จึงได้เกิดมีคณะกรรมการระหว่างประเทศ เพื่อการบรรเทาทุกข์ทหารบาดเจ็บขึ้น ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ ดังที่ได้ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ หน้าที่สำคัญของคณะกรรมการนี้ คือดูแลให้มีการเคารพนับถือปฏิบัติ ทั้งชี้แจงเผยแพร่อนุสัญญาเจนีวา รักษาหลักการกาชาด ๗ ข้อ ดังกล่าวแล้วเป็นต้น ต่อมา ภายหลังการสงบศึกของสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้มีสันนิบาตสภากาชาดขึ้นคือ สหพันธ์ของบรรดาสภากาชาดทั่วโลก ทำหน้าที่ทั่วไป เพื่อส่งเสริมและอำนวยความสะดวกแก่สภากาชาดในการปฏิบัติงานด้านมนุษยธรรม กล่าวโดยย่อ สันนิบาตทำหน้าที่ติดต่อกับสภากาชาดต่าง ๆ ร่วมมือกับบรรดาสภากาชาดในกิจการต่าง ๆ กล่าวโดยเฉพาะคือ การอนามัย ร่วมมือกับคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศ ทำหน้าที่แทนบรรดาสภากาชาดในระดับระหว่างประเทศ และเป็นโฆษกส่งเสริมและอำนวยความสะดวกในการจัดตั้งและการพัฒนาสภากาชาดในทุกประเทศ ดูแลความเป็นไปและคุ้มครองผลประโยชน์ของสภากาชาด จัดการบรรเทาทุกข์เมื่อเกิดภัยพิบัติแห่งชาติ หรือระหว่างประเทศ ความรับผิดชอบใหญ่และสำคัญมากของสันนิบาต คือ การบรรเทาทุกข์เกี่ยวกับภัยธรรมชาติ หรือระหว่างประเทศทุกส่วนของโลก เป็นอันว่า สภากาชาดได้ขยายให้มี

การปฏิบัติในยามสงบด้วย ซึ่งนอกจากในคราวเกิดภัยธรรมชาติแล้ว ยังเน้นหนักในการอนามัย ในการนี้ได้มีสภาประสานการคือ สมัชชาใหญ่ของสันนิบาตสภาภชาชาติ เป็นเจ้าหน้าที่สูงสุดของสันนิบาต และได้มีคณะกรรมการบริหาร ปฏิบัติหน้าที่ บางอย่างของสภาประสานการในระหว่างที่สภานั้นไม่มีการประชุม

ส่วนสภาภชาชาติไทยเป็นสภาการกุศลอาสาสงเคราะห์ ตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยสภาภชาชาติไทย พุทธศักราช ๒๔๖๑ มีวัตถุประสงค์ คือ ช่วยรักษาพยาบาลผู้ป่วยไข้และบาดเจ็บในเวลาสงครามและในยามสงบ กับทั้งทำการบรรเทาทุกข์ในเหตุการณ์สาธารณภัยพินาศ ยึดหลักมนุษยธรรมเป็นที่ตั้ง ความจริงสภาภชาชาติไทยได้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปี ๒๔๓๖ ในรัชกาลที่ ๕ คือ สภาอุณาโลมแดง ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ให้เป็นของสภาภชาชาติสยาม เมื่อปี ๒๔๕๗ ชื่อสภาอุณาโลมแดง จึงเปลี่ยนเป็น สภาภชาชาติสยาม แล้วเปลี่ยนเป็นสภาภชาชาติไทย ตามชื่อประเทศ ซึ่งได้รับการรับรองจากคณะกรรมการกาชาดระหว่างประเทศและสันนิบาตสภาภชาชาติ ในปี ๒๔๖๓ - ๒๔๖๔ โดยลำดับ สภาภชาชาติไทยอยู่ในความควบคุมทั่วไปของคณะกรรมการสภาภชาชาติ บัดนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงดำรงตำแหน่งองค์สภานายิกา และยังมีกรรมการเจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นผู้ดำเนินงานโดยตรง มีอุปนายกผู้อำนวยการเป็นประธาน.

กิจการของสภาภชาชาติไทย แบ่งออกเป็น

๑. สำนักงานกลาง
๒. กองบรรเทาทุกข์และอนามัย
๓. กองวิทยาศาสตร์
๔. กองอนุภชาชาติ
๕. กองอาสาสมัคร
๖. ศูนย์บริการโลหิต

กับได้มีเหล่าภชาชาติจังหวัด ซึ่งได้ตั้งขึ้นในส่วนภูมิภาค ตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๕๐๔ มีวัตถุประสงค์ คือ สะสมทุนและเตรียมการไว้ล่วงหน้า เพื่อการสาธารณกุศล

สงเคราะห์ ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ผู้ประสบภัยในท้องที่แต่ละจังหวัดได้อย่างใกล้ชิดทัน
 ท่วงที ในขั้นต้น และเพื่อร่วมมือกับสภาภาษาชาตินี้ในยามสงครามและยามสงบอีก
 ตามวัตถุประสงค์ของสภาภาษาชาติ

เรื่องของสภาภาษาชาติดังกล่าวมาโดยสังเขปนี้ มีการสงครามเป็นมูลเหตุ ฉะนั้น
 จะยกพระพุทธานุชาตที่ตรัสถึงสงคราม มาแสดงตามพระคาถาธรรมบทบททุกเทศว่า
 “โย สหสฺสํ สหสฺเสน สงฺคามเม มานุเส ชินे บุคฺคฺลโต พิงฺชนะกอนฺทพฺมฺนุชฺยเินสงฺคราม
 ตังฺพันํ ดัวฺยพันํ เอกภฺยฺจฺ เชยฺยมตฺตานํ ส่วนบุคฺคฺลโตพิงฺชนะตนผู้เดียว สเว สงฺคาม
 ชุตฺตโม บุคฺคฺลนัันแลเป็นผู้สูงสุดแห่งผู้ชนะในสงครามนั้น” ดังนี้ พระพุทธานุชาตนี้
 ตรัสปรารภสงครามภายนอกอย่างหนึ่ง สงครามภายในอย่างหนึ่ง สงครามภายนอกนั้น
 คือ สงครามในหมู่มนุษย์ที่กองทัพทั้งสองฝ่ายหรือหลายฝ่ายเข้าต่อสู้ประหัตประหาร
 กันอันเกิดมีอยู่ในโลก สงครามภายในนั้น คือ การรบเอาชนะตนเอง หรือเอาชนะจิตใจ
 ของตนเอง

ว่าถึงสงครามย่อมเป็นการแสดงออกอย่างรุนแรงของกิเลสกองโทสะ กิเลส
 กองนี้ในเบื้องต้นก็เกิดจากปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งกัน ก่อให้เกิดความโกรธ
 คือ ความขัดใจซึ่งเคียดแค้นและโทสะ คือความเดือดพลุ่งพล่าน ชัดเคื่องแรงออกมาก็เป็น
 พยาบาท ซึ่งในภาษาทางธรรมะก็หมายความว่า จิตวิปริตวิบัติ คือมุ่งร้ายออกไป
 หมายความว่า มุ่งที่จะทำร้ายบุคคลอื่นให้บาดเจ็บเสียหายทางทรัพย์สิน ทางอวัยวะร่างกาย
 ตลอดถึงชีวิต เมื่อกิเลสกองนี้ใหญ่โตขึ้น ความมุ่งหมายทำลายเช่นนั้นก็แผ่กว้าง
 ออกไป คือ ไม่ใช่แก่บุคคลเดียว แต่แก่บุคคลทั้งหมู่ตั้งแต่หมู่เล็กจนถึงหมู่ใหญ่ และ
 กิเลสกองนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดกรรมของมนุษย์ขึ้นอย่างหนึ่ง คือ สงคราม ซึ่งหมู่มนุษย์
 ทำสงครามกันตั้งแต่กลุ่มเล็กจนถึงกลุ่มใหญ่ กรรมอันนี้ก็เป็นกรรมของบุคคลกลุ่มเล็ก
 จนถึงกลุ่มใหญ่ซึ่งมีอำนาจทำลายล้างทรัพย์สินอวัยวะร่างกายและชีวิตอย่างใหญ่โต.

การชนะสงครามภายนอกนี้ไม่ใช่เป็นสิ่งประเสริฐ เพราะเป็นการชนะด้วยการ
 ทำลายล้าง ก่อให้เกิดเวร คือความผูกโกรธเพื่อจองล้างจองผลาญกันสืบต่อไปอีก
 ดังที่มีพระพุทธานุชาตแสดงไว้ว่า *ชยํ เวรํ ปสวติ* ผู้ชนะย่อมประสบเวร *ทุกฺขํ เสตี
 ปราชิตอ* ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความแพ้ ความชนะในสงครามจึงเป็น
 การก่อเวร เพื่อที่จะสนองเวรกันต่อไป ไม่ใช่เป็นการชนะเด็ดขาด ฉะนั้น จึงได้ตรัส

ถือเอาความว่า “ผู้ใดพึงชนะกองทัพมนุษย์ในสงครามตั้งพันด้วยพัน ความชนะของผู้นั้นไม่ประเสริฐ” ดังนี้

ส่วนการชนะภายใน คือ เอาชนะตนเอง หรือชนะจิตใจของตนเองนั้นก็หมายความว่า เอาชนะกิเลสในจิตใจของตนเอง เมื่อเอาชนะกิเลสในจิตใจของตนเองได้ก็ชื่อว่า ชนะตนเองหรือชนะจิตใจของตนเอง แต่การที่จะเอาชนะกิเลสดังนี้ ก็ต้องทำสงครามเหมือนกัน คือ ต้องทำการต่อสู้กับกิเลสในใจ ด้วยว่ากิเลสในใจนี้เป็นมารคือ เป็นผู้ฆ่าผู้ทำลายล้าง หรือเป็นข้าศึกที่มีอยู่ในจิตใจ แต่เป็นข้าศึกชนิดที่ตนเองรักษาเอาไว้ เช่น ตัณหา ความอยาก หรือความดิ้นรนทะยานอยาก ต่างโดยเป็นกามตัณหา ความดิ้นรนไปในอารมณ์ที่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความดิ้นรนไปในภพ ความดิ้นรนไปในความเป็นนั้น เป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนไปในความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้ ตัณหา คือ ความดิ้นรนนี้ มีเป็นตัณหาหุสสัย คือ ความอยากที่เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต และเมื่อได้มีอารมณ์ต่าง ๆ มากกระทบจิตใจ ตัณหาหุสสัยนี้ก็ฟุ้งขึ้นเป็นตัณหาที่เป็นชั้นนิรวรณ คือ เป็นความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์ต่าง ๆ นั้นจึงปรากฏกิเลสที่สืบเนื่องกัน คือ โลภะ ความโลภอยากได้บ้าง โทสะ ความขัดเคืองบ้าง โมหะ ความหลง คือความไม่รู้บ้าง กิเลสเหล่านี้ก็ปรากฏขึ้นอาศัยกระแสของตัณหา คือความดิ้นรนนี้แหละ กล่าวคือ ความดิ้นรนทะยานอยากในอารมณ์ที่ใครที่ปรารถนาย่อมเป็นที่อาศัยเกิดโลภะ ความโลภ อยากได้ในอารมณ์เหล่านั้น แต่ครั้งไม่ได้รับอารมณ์เช่นนั้นก็เกิดโทสะ คือความขัดเคือง และแม้ไม่ได้รับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะ เมื่อได้รับอารมณ์ทั่ว ๆ ไปที่รู้สึกว่าจะไม่ใช่ให้เกิดความโลภอยากได้หรือความขัดเคืองอะไร แต่ก็ยังติดอยู่ในอารมณ์เหล่านั้นด้วยความไม่รู้ คือ ไม่รู้ในความเกิดความดับ ไม่รู้ในคุณในโทษ ไม่รู้ในทางที่จะนำจิตใจออกไป ตนเองอาจรู้สึกเหมือนอย่างเป็นอุเบกขา คือเฉย ๆ แต่ก็เฉยด้วยความไม่รู้ดังกล่าว มีความติดอยู่ในความเฉยนั้น ดังนี้เป็นตัวโมหะ ที่เรียกว่า ความหลง โมหะคือความหลงนี้ย่อมเป็นไปในอารมณ์ที่มีลักษณะดังกล่าวนั้นด้วย มีอยู่เป็นภาคพื้นด้วย

กิเลสดังกล่าวนี้ย่อมมีอยู่ในจิตใจ เรียกว่าบุคคลยังรักษาเอาไว้ จะเรียกว่าเพราะโมหะคือความหลงเพราะขาดปัญญาที่รู้จักว่าเป็นตัวกิเลส เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ดังนี้ได้ เพราะฉะนั้น กิเลสจึงมีอำนาจครอบงำใจ เพราะนอกจากที่จะรักษาไว้แล้ว

ยังซบเลียงให้กำลังกิเลสอีกด้วย ทั้งยอมตนเป็นทาสของกิเลส ดังที่เรียกว่า ตณฺหาทาโส เป็นทาสของตัณหา เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีสงครามคือการต่อสู้กับกิเลส เพราะเป็นทาสของกิเลสเต็มตัวเสียแล้ว บุคคลที่จะทำสงครามต่อสู้กับกิเลสนั้นก็จะต้องเริ่มมีสติ ความระลึกได้ มีปัญญา ความรู้ ว่าตนเองเป็นทาสของกิเลส และต้องการจะให้ตนเป็นอิสระ หรือมีเสรีภาพจากกิเลส เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ต้องรวบรวมพล คือ กำลัง ซึ่งได้แก่ธรรมที่เป็นพละ คือกำลัง ๕ ประการ คือ

๑. ศรัทธา ความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ ได้แก่ เชื่อต่อความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนจนถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์
๒. วิริยะ ความเพียร ละบาป บำเพ็ญกุศล
๓. สติ ความระลึกได้
๔. สมาธิ ความตั้งใจมั่น และ
๕. ปัญญา ความรู้จักบาป บุญคุณโทษ

ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จนถึงความรู้ในสังขารธรรม ธรรมะที่เป็นตัวความจริง เมื่อมีพละคือธรรมที่เป็นกำลังทั้ง ๕ ประการนี้ ก็ย่อมมีกำลังที่จะต่อสู้กับกิเลสในใจอันได้แก่ตัณหา หรือ โลภะ โทสะ โมหะ นั้น ในการต่อสู้นั้น จิตใจก็ต้องมีความลำบาก ต้องเป็นทุกข์ เป็นสงครามในจิตใจ แต่เมื่อมีขันติ ความอดทนไม่ละความเพียรสั่งสมธรรมะที่เป็นกำลังเหล่านี้ให้ทวีมากขึ้น ในที่สุดก็จะสามารถทำสงครามคือรบเอาชนะกิเลสในจิตใจของตนเองได้ ธรรมะเหล่านี้ก็เป็นอินทรีย์คือ เป็นใหญ่ครองจิตใจแทนกิเลส จิตใจที่มีธรรมะเป็นอินทรีย์ครองอยู่ ย่อมเป็นจิตใจที่เป็นอิสระเสรี และมีความสุขตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูง ความชนะตนเองดังกล่าวนี้ คือชนะกิเลสในจิตใจของตนเองผู้เดียว ย่อมประเสริฐกว่าการชนะในสงครามทั้งสิ้น เพราะเป็นความชนะที่เป็นความชนะภัยชนะเวรทั้งสิ้น ทำให้เกิดความสงบความสุขแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วย เพราะฉะนั้น หน้าทีของบุคคลทุก ๆ คนจึงอยู่ที่การจะเอาชนะตนเองแต่ผู้เดียวนี่แหละ หมายความว่า เอาชนะกิเลสในใจของตนเอง ด้วยการสร้างเสริมธรรมะที่เป็นกำลังจนมีกำลังเหนือกิเลส กิเลสก็สงบไปจากจิตใจ ธรรมะก็จะเข้าครองใจแทน ทำให้มีความสุขสงบอย่างยิ่ง จึงได้ตรัสว่า “ส่วนผู้ใดฟังชนะตนผู้เดียว ผู้นั้นแลเป็นผู้สูงสุดแห่งผู้ชนะในสงครามนั้น” มีอรรถาธิบายดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้.

อนุตตรธรรมเทศนา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ธมฺเม จ เย อริยปฺปเวทิตฺเต รตา

อนุตฺตฺรา เต วจฺสา มนฺสา กมฺมฺนา จ

เต สนฺติโสฺรจฺจสมฺมาธิสนฺจิตา

สุตฺตสฺส ปญฺญา จ สारมชฺฌคฺคฺติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชานา พระธรรมเทศนา ฉลองพระเดช
พระคุณประดับพระปัญญาบารมีอนุรูปแต่พระราชกุศลทักษิณานุปสรณ์ ที่สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญ เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลพระราชทาน
เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสรมหาเถระ ในสัตตมวารสมัย แต่วาระถึง
มรณภาพฯ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์นั้น เป็นพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่งในสังฆมณฑล
ได้ปฏิบัติกิจที่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนา และแก่วงการศึกษาของประเทศชาติไว้เป็น

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ในการพระราชกุศลทักษิณานุปสรณ์ศพ
สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร ในสัตตมวารแรก
วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙

อันมาก ในทางพระศาสนา ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในคณะสงฆ์มาด้วยดี เป็นต้นว่า ในฐานะเป็นเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสชั่วคราว ในฐานะเจ้าคณะแขวงบางแขวง เจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก และเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม สมัยต่อมาในฐานะสมาชิกสังฆสภาและสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการฯ ในด้านการศึกษาแห่งคณะสงฆ์ ได้เคยเป็นครูสอนมูลกัจจายณะ เป็นแม่กองธรรมสนามหลวงมณฑลพิษณุโลกและได้อุปถัมภ์การศึกษาในทางต่าง ๆ ในวงการศึกษาของประเทศชาติได้เคยเป็นครูสอนหนังสือไทย เป็นครูใหญ่ ร.ร.อุดมพิทยายน วัดอนงคาราม ในตอนหลังได้เป็นผู้อุปการะโรงเรียนชายหญิงหลายโรงเรียน นอกจากนี้ท่านได้ทำการพิเศษอีกหลายอย่าง ประการสำคัญที่ควรยกย่องเป็นพิเศษ คือท่านได้เป็นผู้กำกับการพระพุทธรูปบาทจังหวัดสระบุรี อันเป็นปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่ง ท่านได้ดูแลจัดปรับปรุงให้งดงามเป็นระเบียบเรียบร้อยและเจริญขึ้นโดยลำดับ ได้มีการจัดปฏิสังขรณ์ก่อสร้างมณฑปพระพุทธรูปบาทขึ้นใหม่ ในคราวยกยอดมณฑปพระพุทธรูปบาท สมเด็จพระมโหฬาร พระราชาสมภารเจ้า ได้พระราชทานพระมหากฐณา เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชพิธียกยอด เหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์อันพึงจารึกไว้ในประวัติพระพุทธรูปบาท และกึ่งพึงจารึกไว้ในประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ผู้กำกับการพระพุทธรูปบาทด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ประกอบประโยชน์กิจทั้งแก่พระศาสนา ทั้งแก่ประเทศชาติ มีอาทิ ดังถวายเป็นพุทธบูชา จึงได้รับพระราชทานการยกย่องด้วยสมณศักดิ์สูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เป็นที่เคารพนับถือโดยทั่วไป

กล่าวโดยย่อ ท่านชื่อว่าเป็นผู้เจริญโดยชาติ เพราะเมื่อเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ชื่อว่าได้เกิดโดยอริยชาติ ตามนัยของคุสิมาลสูตร เป็นผู้เจริญโดยคุณ เพราะได้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่ตนและผู้อื่น เป็นผู้เจริญโดยวัย เพราะได้มีอายุยืนนาน

กล่าวตามหลักธรรม ความเจริญทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนับถือ ยิ่งเจริญก็ยิ่งเพิ่มความเคารพนับถือ แต่ความเจริญทั้งหมดนี้ย่อมมีความเจริญด้วยคุณเป็นข้อสำคัญ คุณจะเจริญก็ด้วยเจริญธรรมที่เป็นคุณ ตั้งต้นแต่

ยินดีในธรรมเป็นต้น ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ภาษิต ที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศว่า
ธมฺเม จ เย อริยบุปฺปเวทิตะ รตา เป็นต้น แปลความว่า บุคคลผู้ยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้า
 ประกาศไว้แล้ว มีความประพฤติดีเยี่ยมด้วยกาย วาจา ใจ ดำรงมั่นอยู่ในสันติ
 (ความสงบ) โสรัจจะ (ความเสถียร) และสมาธิ (ความตั้งใจมั่น) ย่อมบรรลุถึง
 แก่นสารแห่งสุตะ (การสดับ) และปัญญาดังนี้

ตามพุทธภาษิตนี้ พระอริยเจ้าคือบุคคลผู้ประเสริฐ พระอริยเจ้าในพระพุทธ-
 ศาสนาหมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระธรรมจริง ได้เป็นผู้บริสุทธิ์จริง และได้มี
 พระมหากุศลาแก้สัตว์โลกจริง ฉะนั้น ธรรมที่พระองค์ได้ทรงประกาศ จึงเป็นธรรมที่
 จะยังผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้รู้จริงและบริสุทธิ์จริง ธรรมเหล่านี้ย่อมประมวลลงในกองศีลบ้าง
 กองสมาธิบ้าง กองปัญญาบ้าง กองวิมุตติคือ ความหลุดพ้น บ้าง รวมเรียกว่าเป็น
 อริยธรรมหรืออารยธรรม บุคคลผู้ยินดีในอริยธรรมดังกล่าว ย่อมมีฉันทะความพอใจ
 และมีความเพียรเพื่อปฏิบัติในอริยธรรมนั้น ในขั้นแรกย่อมสมทานปฏิบัติในศีล
 คือมีความตั้งใจคิดงดเว้นจากความประพฤติละเมิดผิดทางกายและวาจา ดังที่เรียกว่า
 มีศีลห้า ศีลแปด เป็นต้น ศีลนี้ชื่อว่าความประพฤติเยี่ยม เพราะไม่มีความประพฤติ
 อย่างอื่นจะเยี่ยมไปกว่าศีล ฉะนั้น ผู้มีศีล จึงชื่อว่ามีความประพฤติเยี่ยมด้วย
 กาย วาจา ใจ

บุคคลจะรักษาศีลไว้ได้ด้วยดี ก็ต้องอาศัยสันติ โสรัจจะ และสมาธิ สันติ
 คือความสงบ ได้แก่ความสงบ โลก โกรธ หลง อย่างหนึ่ง ความสงบทุกข์เดือดร้อน
 อย่างหนึ่ง สันติข้อแรกเป็นเหตุ สันติข้อหลังเป็นผล แต่สันติจะมีก็ต้องอาศัยโสรัจจะ
 คือความเสถียร หมายถึงมีขันติ ความอดทนต่ออารมณ์เครื่องยั่วเย้าต่าง ๆ รักษา
 อาการกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยดีงาม โสรัจจะจะมีได้ก็ต้องอาศัยสมาธิ คือความ
 ตั้งใจมั่นอยู่ในธรรม ไม่แกว่งนอกลนคลอน ผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้
 อย่างมั่นคง ชื่อว่าดำรงมั่นอยู่ในสันติ (ความสงบ) โสรัจจะ (ความเสถียร) และสมาธิ
 (ความตั้งใจมั่น)

บุคคลจะมีศีลตลอดจนถึงมีใจตั้งมั่นอยู่ในธรรม ก็ต้องมีการสดับธรรม อันเรียกว่า สุตะ เพื่อให้รู้ธรรมตามที่พระอริยเจ้าได้ประกาศไว้ และพึงมีปัญญา เพื่อพิจารณาให้รู้จริงเห็นจริงในอริยธรรมนั้น เพื่อผลคือวิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์ในที่สุด วิมุตตินี้เป็นสาระแก่นสารแห่งความปฏิบัติธรรม ตั้งแต่ข้อต้น ๆ มาโดยลำดับจนถึงข้อสุดท้าย ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติในอริยธรรม โดยทำให้บริบูรณ์ตั้งแต่ต้น มาจนถึงสุตะและปัญญา จนได้ประสพวิมุตติตามภูมิขั้น ชื่อว่าย่อมบรรลู่ถึงแก่นสารแห่งสุตะและปัญญาต้องด้วยประการฉะนี้

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นผู้ยินดีในอริยธรรม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้มีความพอใจมีความเพียรปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย เป็นผู้มั่นคงยั่งยืนอยู่ในพระธรรมวินัยโดยไม่เสื่อมเลย จนถึงอวสานสมัยแห่งชนม์ชีพ จึงชื่อว่าเป็นผู้เจริญด้วยคุณเป็นเครื่องอุดหนุนให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้เจริญโดยชาติ และเป็นผู้เจริญโดยวัย มีนัยดังที่ได้รับพระราชทานถวายวิสาขชนามา

สมเด็จพระบวรมหิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี เมื่อได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานครั้งนี้ ชื่อว่าได้ทรงแสดงพระราชธรรมจรรยา ในข้ออภัยนุธรรม อันจะทำให้เกิดศุภผล ต้องตามพระพุทธรูปนันทพุทธานุภาพ

เย วุฑฒมปจายนุติ

นรา ธมมสส ไกวิทา

ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสฺสา

สมปฺราโย จ สุกคฺติ

แปลความว่า นรชนเหล่าใดผู้ฉลาดรู้ธรรม ย่อมประพฤติอ่อนน้อมนับถือบุคคลผู้เจริญ นรชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึงสรรเสริญในปัจจุบันบัดนี้ แลจักเป็นผู้มีคติคือทางไปอันดี เป็นที่ไปในอนาคต ภายหน้าดังนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จพระบวรมหิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญ เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลพระราชทาน ทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์อริยวิบากมณูญผล แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระพุฒาจารย์ พุทธสรมาเถระ สมตามพระบรมราชูทิศ โดยฐานะนิยมฯ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจักได้รับพระราชทานสวด
คาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูนอัปมาทธรรมสืบต่อไป

รับพระราชทานถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประทับ
พระปัญญาบารมี ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

คาถาธรรมบรรยาย

เย วุฑฒมปจายนฺติ	นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺฐเจ ธมฺเม จ ปาสํสา	สมปรายโย จ สุกฺคติ
สพฺเพ สงฺขารธา อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารธา ทฺถุชาติ	ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺถุเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

ยทา หเว ปาตุภวานฺติ ธมฺมา
 อาตาปิโน ฉายโต พฺราหฺมณสฺส
 อถสฺส กงฺขา วปยฺนฺติ สพฺพา
 ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ
 ยทา หเว ปาตุภวานฺติ ธมฺมา
 อาตาปิโน ฉายโต พฺราหฺมณสฺส
 อถสฺส กงฺขา วปยฺนฺติ สพฺพา
 ยโต ขยํ ปจฺจยํ อเวทิตฺติ
 ยทา หเว ปาตุภวานฺติ ธมฺมา

อาตาปิโน ฉายโต พุราหฺมณสฺส

วิฐุပ္ยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ

สุโรว โอบาสยมนฺตลิกฺขนฺติ

เอตฺตกานมฺปิ ปาจัน

อตุถํ ญตฺวา ยถารหํ

ปฏฺิพฺชเชถ เมธาวิ

ปตฺตํ สนฺตีว เจตฺโสติ

ปุณฺณมิตตกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺทสฺส ฯ
สหายอ อตฺถชาตสฺส โหติ มิตฺตํ ปุณฺนปฺปนํ
สยํ กตานิ ปุณฺณานิ ตํ มิตฺตํ สมฺปรายิกนฺติ.

บัดนี้ จักถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ประดับพระปัญญาบารมี อรูปแก่ พระกุศลราสีส่วนทักษิณานุทาน ที่พระเจ้าบรมวงศ์บิดรได้ทรงบำเพ็ญ เพื่ออุทิศ กัลปนาผลวิบูลยวิบากสมบัติ สสนองพระเดชพระคุณ แต่ท่านเจ้าจอมมารดาทัตติม ผู้ล่วงลับไป ตามฐานนิยมที่พึงทรงทำในอวสานสมัย

ท่านเจ้าจอมมารดาผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น ปรากฏว่า เป็นผู้ประกอบด้วยคุณสาร หลายประการ ซึ่งล้วนควรหีบยกขึ้นมาถวายวิสัยชานา ในภวามรรคนี้ จะเลือกถวาย วิสัยชานาโดยประการ เพื่อเฉลิมพระกตัญญูตาและกตเวทิตาคุณ เพื่อพูลพระมาตุคุณา- นุสสติให้เจริญยิ่งขึ้น

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ในงานศพเจ้าจอมมารดาทัตติม ในรัชกาลที่ ๕

แท้จริง ท่านเจ้าจอมมารดานั้น ได้บำเพ็ญกรณียอนุรูปแก่หน้าที่อันเป็น
ภาระธุระของท่านเป็นลำดับมาด้วยดี ในฐานะที่เป็นเจ้าจอมมารดา ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่
ควรทำแก่พระโอรสและพระธิดาบริบูรณ์ตามวาระสมัย จะถวายวิสัยชานาให้ทรงระลึก
ตามแนวพระพุทธศาสนาโนวาท

มารดาและบิดาที่ดี ก่อนแต่มีบุตรธิดา ย่อมปรารถนาใฝ่ฝันถึง คิดเตรียมรัก
เตรียมเอ็นดูเตรียมทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยง เมื่อรู้ว่าจะมีบุตรธิดา ก็อ้อมเอิบแลตั้งตา
ตั้งใจคอย ทั้งเตรียมสิ่งของไว้สำหรับบริหารเลี้ยงรักษา พร้อมทั้งกิจการที่จะยกย่อง
เชิดชูบุตรธิดาให้ได้มีความสุขความเจริญในภายภาคหน้า เมื่อได้บุตรธิดาสมใจหวังแล้ว
ความรักและเจตนาดีทั้งสิ้นของท่านก็มารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวอยู่ในบุตรธิดา ฝ้าแต่
ถนอมเพียงดวงใจ ใฝ่คิดที่จะเห็นบุตรธิดาเติบโตใหญ่โดยไร้โรคและสมบุรณ์พูนสุข
ไม่ปรารถนาให้ต้องมัวหมองและแสงแดดที่แผดร้อน เพราะเกรงไปว่าจะอ่อนเปลี้ย
เสียกำลังถึงเจ็บไข้ ในคราวเจ็บป่วยก็ชวนชวหาแพทย์มารักษาพยาบาล บางคราวก็
นั่งอยู่มิได้ ต้องเข้าช่วยพยาบาลด้วยตนเอง และหวังใจคล้ายกับทุกขเวทนานั้น ๆ บังเกิด
ขึ้นแก่ตัวท่านเอง หรือบางทีท่านก็รู้สึกเป็นทุกข์ไปยิ่งกว่าเสียอีก ในคราวที่บุตรธิดา
ได้ทุกข์ มารดาบิดาผู้มีความรักเต็มเปี่ยมยอมอาจพลีได้ทุก ๆ อย่าง เพื่อแลกทุกข์ของ
บุตรธิดา ในคราวที่ท่านเจ็บป่วยเสวยทุกขเวทนา แม้อย่างหนัก ก็ดูเสมือนว่าท่านมี
ความเอาใจใส่ห่วงใยในตัวของท่านเองน้อยกว่าในบุตรธิดา ในสมัยเช่นนั้น โอสถพิเศษ
ที่เป็นเหตุขุใจของท่านให้เข้มขึ้นแลหมดห่วง ก็คือความสุขของบุตรธิดา ทั้งนี้
เพราะเหตุว่าความสุขของบุตรธิดาเป็นพรที่ท่านปรารถนาใฝ่ถึงอย่างยิ่ง แลเป็นพร
ข้อเดียวที่เพียงพอแก่ท่าน หนึ่งในคราวปกติ เมื่อท่านได้อาหารหรือของที่ดีที่แปลกมา
ย่อมมีจิตประหวัดไปถึงบุตรธิดาด้วยเสมอ ในบางคราว ท่านคิดไปให้บุตรธิดาก่อน
ที่คิดจะบริโภคใช้สอยเองอีก ทั้งนี้เป็นด้วยอำนาจความรักที่เป็นไปอย่างยิ่งยวดและ
บริสุทธิ์สะอาด ไม่จิตจางกลับกลายเป็นบุตรธิดา

เมื่อบุตรธิดาเจริญวัยขึ้นแล้ว นับแต่รู้เพียงสาเป็นต้นไป ท่านย่อมประกอบ
กรณียหน้าที่อันมารดาบิดาที่ดีพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาตามสมควรแก่สมัย โดยนัยที่สมเด็จพระ
พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ คือ

๑. ห้ามปรามพร้าว่ามีให้กระทำความชั่ว
๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อุุดหนุนให้ได้ศึกษาศิลปวิทยาที่สมควรแก่ตระกูลวงศ์
๔. สืบเสาะถึงผู้ที่จะเป็นภรรยาสามี เลือกให้ได้คู่ที่ควรมาร่วมสุขทุกข์และร่วมวงศ์ดำรงตระกูล
๕. เกื้อหนุนการดำรงชีพด้วยมอบให้ครอบครองทรัพย์สมบัติเหมาะสม

รวมความว่า มารดาบิดาย่อมเป็นผู้อุปการะต่อบุตรธิดาทุกประการและทุกทางที่พึงทำได้ โดยมีอัมมิเบื่อน่าย แลเป็นผู้อุปการะก่อนใคร ๆ หมด จึงเป็นบุพการี บุพการีนี ผู้ทำอุปการะก่อนแก่บุตรธิดา ก่อนแต่ผู้อื่น ทั้งที่หลังผู้อื่น ในระหว่างที่ลมปรารถนาของท่านยังไม่หยุดลง ท่านไม่ยอมให้เลย เพราะฉะนั้นความอุปการะต่อบุตรธิดา จึงไม่มีผู้ใดได้กระทำก่อนท่านและยากที่จะหาผู้ใดได้กระทำทีหลังท่าน ทั้งนี้เพราะท่านมีพรหมวิหารธรรมเกี่ยวอยู่ในบุตรธิดา กล่าวคือ มีเมตตาไมตรีรักสนิทเสน่หาซาบซึ้ง มีกรุณาหวั่น ๆ ถึงบุตรธิดา ด้วยความปรารถนาทั้งชวนชวยป้องกันและปลดเปลื้องทุกข์เดือดร้อนแสดวงและส่งเสริมสุขให้ แลช่วยรักษาไว้ให้ยืนยงมีมุทิตาชื่นใจ สุขสมบัติของบุตรธิดา ด้วยความสำคัญในสุขสมบัติของบุตรธิดาว่าดุจโอสถหอมอันชูกำลัง มีอุเบกขาหักใจหรือบังคับใจให้สงบเฉยไว้ได้ ด้วยความเข้าเพ่งพินิจให้รู้เท่าทันคติของธรรมดาในสมัยที่บุตรธิดาประสบทุกข์อันเหลือวิสัยที่จะชวนชวยแก้ไข แม้ในสมัยที่บุตรธิดาเจริญด้วยวัยและหน้าที่การงาน มีสติรอบคอบพอรักษาดตัวเองให้เป็นสุข นับว่าตั้งตนได้ในโลกนี้ ก็ควรที่ท่านจะมีอุเบกขาวางใจคอยดูอยู่เฉย ๆ ไม่ต้องชวนชวยประการใด ๆ อีก อนึ่งในสมัยที่ท่านใกล้จะถึงมรณะละโลกนี้ไปไม่เป็นวิสัยที่ท่านจะชวนชวยประกอบอุปการะกิจอีกต่อไปได้ ก็ควรที่ท่านจะมีอุเบกขาปลดกังวลห่วงใย ทำใจให้สงบ เพื่อจะได้ไม่หลงทำกาละดังคำที่เรียกว่า “หลับตาตาย” ทั้งนี้ต้องอาศัยการพิจารณาให้รู้เท่าทัน คติของธรรมดาในข้อที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนเป็นอาทิ พรหมวิหารธรรมตั้งถาวรวิสัยชชนามาฉะนี้ แต่ละประการย่อมมีอยู่ในมารดาบิดาพิเศษกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสไว้ (ในสพรหมสูตรในติกัณฑ์คตฺร) ว่า

พรหมมาติ มาตาบิดโร

บุพพาจารย์ยาติ วุจฺจเร

อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ

ปชาย อหุณฺภกกา

แปลความว่า มารดาบิดาอันบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นพรหมของบุตร เป็นบุพพาจารย์ของบุตร เป็นอาหุเนยยะ ผู้ควรของที่นำมาค้ำบัณฑูชาของบุตร เป็นผู้อนุเคราะห์บุตร ดังนี้

อุปการคุณแห่งมารดาบิดาที่ถวายวิสัยชานามาตามนัยพระบรมพุทโธวาทินี้ จะมีปรากฏอยู่ในท่านเจ้าจอมมารดานั้นโดยสถานใดเพียงใด ย่อมประจักษ์ชัดอยู่ในพระหฤทัยของพระเจ้าบรมวงศ์มหิต เกินวิสัยที่จะถวายวิสัยชานาให้บริบูรณ์สิ้นเชิงได้อันหนึ่ง ท่านเป็นรัตตัญญูบุคคลดำรงชมาอายุยืนนาน เป็นเหตุให้เห็นโลกและธรรมโดยเหตุผลประจักษ์ได้ดี ทั้งเป็นโอกาสให้พระโอรสและพระธิดาได้ทรงปฏิการเต็มทีสมพระหฤทัยได้ทรงปฏิการโดยสถานใด จะถวายวิสัยชานาตามนัยที่มีมาในพระพุทธานุสาสนา เพื่อให้ทรงระลึกสำเร็จเป็นพระอนุสสติในมาตุอุปัฏฐาน เป็นเหตุเจริญพระปิตินปฏิการธรรมยิ่งขึ้น

บุตรธิดาที่ที่ย่อมตั้งตนอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา ไม่ดี้อกระด้าง ทำตนเป็นคนรักดี เมื่อถึงสมัยที่ฟังศึกษา ก็ตั้งใจศึกษาศิลปวิทยา บากบันให้สำเร็จผลเป็นที่ชื่นชมของมารดาบิดา ไม่ยอมให้ความเกียจคร้านเหลวไหลเข้าครอบงำทำให้เสียการเรียน ปลูกนิสัยให้เป็นคนรักเรียน ตั้งใจประพฤติตามขนบธรรมเนียมหรือประเพณีที่ดีงาม อันนิยมปฏิบัติกันมาในตระกูล ตลอดถึงในชุมชน ไม่ดูแคลนลวงล้ำและไม่ประพฤติตนให้เป็นคนฝ่าฝืนพงศ์พันธุ์ ปลูกนิสัยให้เป็นคนรักธรรมเนียมประเพณีรักสกุลวงศ์ ให้ได้ชื่อว่ามีเชื้อไม่เสียแถว แลรู้จักรักษาทรัพย์สิ่งของให้เรียบร้อยและมีให้สูญเสียโดยไร้เหตุ ข้อนี้ ก็จะเป็นศรีที่หลั่งมาแห่งโภคสมบัติ บุตรธิดาจะประพฤติได้ดังนี้ ย่อมเนื่องมาจากความอบรม และแนะนำกล่อมเกลามาแห่งมารดาบิดาแลท่านผู้หวังดีทั้งหลาย จำเดิมแต่รู้แต่เพียงสาเป็นลำดับมานี้เป็นส่วนที่บุตรธิดาพึงประพฤติ เพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นผู้รับอุปการกิจจากมารดาบิดา และทุกประการล้วนเป็นประโยชน์แก่ตัวบุตรธิดาเอง ในส่วนที่ควรกระทำแก่ท่านเล่า บุตรธิดาแม้ยังเล็กอยู่ก็อาจทำได้บ้าง

ด้วยการชวนช่วยทำกิจการช่วยท่านตามกำลังสามารถ ไม่หลบหลีกห่างเหินเฉยเมย ทอดความคุ้นเคยใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านให้สมกับที่ท่านมีใจจดจ่อถึง เมื่อเติบโตใหญ่มีความสามารถพอที่จะปฏิบัติการตอบแทนท่านได้เต็มที่แล้ว ก็ตอบแทนคุณท่านโดยนัยที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ คือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบสนอง ไม่ทอดทิ้งให้ท่านต้องได้รับความลำบากเดือดร้อนในความเป็นอยู่

๒. ทำกิจธุระของท่าน คอยแลดูอยู่ช่วย ไม่ปล่อยปละละเลยอย่างดีที่สุด ถึงไม่ยอมให้ท่านต้องลงมือทำ

๓. ดำรงวงศ์ตระกูลให้รุ่งเรืองแลยั่งยืน

๔. ปฏิบัติตนให้สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดก ด้วยความหลีกหลบฝ่าฝืนอบายมุข คือปากทางแห่งความเสื่อม

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

อีกนัยหนึ่ง บุตรธิดาที่ดี เมื่อได้กระทำการกิจการกิจโดยนัยที่ถวายวิสาขนามา ฉะนั้นแล้ว ย่อมใส่ใจในคุณงามความดี อันเป็นสาระสำคัญของมารดาบิดา เมื่อเห็นท่านยังยืนดีอยู่ในทางผิด ก็พยายามคิดหาทางให้ท่านละเสีย แลชวนช่วยให้ท่านตั้งอยู่ในทางดี เมื่อท่านพอใจดังนี้แล้ว ก็ส่งเสริมและหาโอกาสให้ท่านได้ประพฤติดีมากและสะดวกยิ่งขึ้น แต่ผู้ใหญ่โดยมากย่อมถ่อมถ้อยอยู่ในทิวภูมิความเห็นของตน และมีมานะถือตนว่าเป็นผู้ใหญ่ได้เห็นโลกมาก่อน เพราะฉะนั้น บุตรธิดาผู้ปรารถนาจะให้มารดาบิดา ละทางผิด ประพฤติแต่ทางดี จึงควรใช้อุบายวิธีให้แยบคาย มิฉะนั้นจะกลายเป็นโทษ เป็นต้นว่า เมื่อจะพยายามด้วยการพูดแนะนำ ก็ควรรอหาโอกาสที่เหมาะสม เมื่อได้โอกาสแล้วก็ยังไม่ควรพูดตรง ๆ ก่อน ควรพูดอ้อมด้วยคำอันอ่อนหวานแต่สะกิดใจ พอให้ท่านรู้สึกตัว บุตรธิดาผู้ทำให้มารดาบิดาละชั่วประพฤติดีได้ ชื่อว่าได้ตอบแทนคุณมารดาบิดาด้วยการตอบแทนอย่างสูง สมด้วยพระพุทธภาษิต (ในมาตุปิตุคุณสูตร ในทุกนิปาตังคตฺตร) โดยความว่า “ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ถนอมเลี้ยงดู (และแสดงโลกนี้แก่บุตร บุคคลใดแลทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา) ให้สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา, ...ผู้ทุศีลในความถึงพร้อม

ด้วยศีล,...ผู้มีความตระหนี่ ในความถึงพร้อมด้วยการบริจาค,...ผู้ทรมานปัญญา.....
ในความถึงพร้อมด้วยปัญญา, ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้แล บุคคลนั้นชื่อว่าได้
กระทำเสร็จ ได้กระทำตอบเสร็จ แก่มารดาบิดาดังนี้

รวมความว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีชีวิตเนื่องด้วยบุตรธิดาฉันใด บุตรธิดาพึงมี
ชีวิตเนื่องด้วยท่านเป็นการปฏิการฉันนั้น บุตรธิดาผู้ประกอบด้วยปฏิการกิจตั้งชื่อว่า
กตัญญู ผู้รู้อุปการะอันท่านได้ทำแล้ว กตเวที ผู้ประกาศอุปการะ อันท่านทำแล้วให้
ปรากฏ ย่อมประสพผลอันเป็นอุดมมงคลทั้งในโลกนี้แลโลกหน้า สมด้วยพระพุทธภาษิต
(ในมงคลสูตร) ว่า

มาตาปิตุอุปฏจัน *เอตมมงคลมุตตม*

แปลความว่า การบำรุงมารดาบิดา เป็นมงคลเหตุให้ถึงความเจริญอันอุดม ดังนี้

ปัจจุการตาม นัยพระบรมพุทโธวาทที่ถวายเป็นวิสัยชชนามาจะนี้ เมื่อทรงอนุสสร
ถึงโดยลำดับไป พระกตัญญูและกตเวทีตาธรรม ย่อมปรากฏในพระองค์ไพศาลเกิน
โวหารที่จะถวายเป็นพรรณนา ข้อนี้ ย่อมเป็นศุภนิมิตมิ่งขวัญ เป็นภูมิแห่งความดีประจำ
พระองค์ ตรงตามธรรมภาษิตว่า

นิมิตต์ สาธุรูปาน *กตัญญูกตเวทีตา*

ภูมิ เว สาธุรูปาน *กตัญญูกตเวทีตา*

แปลความว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นนิมิตเครื่องหมาย เป็นภูมิชั้นของคนดี ดังนี้

อนึ่ง เพื่อประดับพระปัญญา เพื่อพลพระอุสสเทวีริยะในสาธุกรรม อันเป็น
อาการบ่อเกิดแห่งบารมีธรรมยิ่งขึ้น จะถวายเป็นวิสัยชชนามบุญญกตา ตามนัยพระพุทธภาษิต
คาถาที่ยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้นต่อไป

คำว่าบุญนี้ ประกอบขึ้นด้วยธาตุชำระพอก้าง เพราะเหตุนี้ จึงอ้างได้ว่า
สภาพใดบริสุทธิ์สะอาด สภาพนั้นเป็นบุญ โดยตรงบุญเกิดขึ้นที่จิต และสิ่งสม
เนื่องสนิทเป็นบารมีอยู่ในจิต ติดเป็นสันดาน เครื่องสืบต่อผลไปภพภายหน้า สมด้วย
พระบาลีพุทธภาษิตที่ตรัสคู่กับบาปว่า

อุโก ปุณณณจ ปาปณจ ยัม มจฺโจ กุรุเต อธิ
 ตํ หิ ตสฺส สกํ โหติ ตณฺจ อาทาย คจฺฉติ
 ตณฺจสฺส อนฺคํ โหติ ฉายา ว อนฺุปายินี

แปลความว่า บุญแลบาปทั้งสอง ผู้จำต้องตายทำอย่างไรในโลกนี้ บุญบาปอย่างนั้นเป็นของผู้นั้น ผู้นั้นพาบุญบาปอย่างนั้นไป บุญบาปอย่างนั้นตามติดผู้นั้นไป ดุจเงาทอดตามตัวไปฉนั้นนั้น ดังนี้

บุญเกิดทางไตรทวาร คือกาย วาจาและมนัสคือใจ อาศัยกรรมคือการกระทำ อันดีงาม บริสุทธิ์ เป็นสุจริต เป็นกุศล กรรมคือการกระทำอันดีงามเป็นวัตถุที่ตั้งแห่ง การบำเพ็ญบุญ เรียกว่าบุญญกิริยาวัตถุโดยนัยหนึ่ง ท่านแสดงบุญญกิริยาวัตถุไว้ ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา จะถวายวิสัยชานาโดยย่อเป็นลำดับไป

ทานที่เป็นบุญญกิริยาวัตถุโดยตรง คือการให้ การสละ เพื่อกำจัดโลภะ ความโลภตลอดถึงมัจฉริยะความตระหนี่ โดยนัยนี้ สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ หรือ โลภะเข้าจับอยู่ในสิ่งใด การสละให้สิ่งนั้น จัดเป็นทาน เมื่อแสดงโดยอามิสผลที่พึง ได้รับ ทานที่นับว่าจะอำนวยผลอันไพบุลย์ ต้องประกอบด้วยเจตนาสมบัติ ถึงพร้อม ด้วยเจตนา คือมีเจตนาดีก่อนแต่ให้ กำลังให้ แลให้แล้ว วัตถุสมบัติ ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือวัตถุนั้น ๆ เป็นของไม่ต้องห้ามทางศีลธรรมและแสวงหาได้มาโดยสุจริต มีจำนวน ส่วนสิ่งพอเหมาะสมและความต้องการ ตามฐานของผู้ให้ ปฏิภาหสมบัติ ถึงพร้อม ด้วยผู้รับ คือผู้รับทานเป็นผู้สมควรเพื่อรับอนุเคราะห์และเพื่อรับบูชาอย่างสูง เป็น พระอริยทักษิณียบุคคล สมบัติทั้งสามประการนี้เมื่อย่อหย่อน ผลก็อ่อนลงพอสมควร แก่กัน

ศีลที่เป็นบุญญกิริยาวัตถุ โดยตรง ได้แก่เจตนาวิริตติงตเว้นจากความชั่วตาม องค์สิกขาบทที่ท่านบัญญัติไว้ เพื่อกำจัดโทสะ ความประทุษร้ายอันเป็นเหตุก่อ ภัยเวรนี้ เนื่องด้วยความตั้งใจรักษาตั้งที่พุทธศาสนิกสมาทานรักษากันอยู่ กล่าวโดย ความเป็นศีลแท้ ศีลสิกขาบทที่รักษาได้ถึงคั่นสนธิ จนจิตเชื่องไม่พยศวิปริตคิดลวง

ละเมิด ภายในไม่เกิดเป็นปฏิปักษ์ต่อภายนอก กายวาจาจิตเป็นปกติราบรื่นเรียบร้อย ถึงกันหมด จัดเป็นศีลแท้ ผู้มีศีลย่อมปรากฏเป็นผู้มีการงานวาจาและอาชีพอันชอบ ซื่อว่าเป็นผู้ให้อภัยแก่สรรพสัตว์ ย่อมได้รับความปลอดภัยเป็นผล เมื่อกล่าวโดย ความที่ศีลเป็นเครื่องกำจัดโทษะ ผู้มีศีลย่อมได้รับผลคือความงามด้วยประการทั้งปวง

ภาวนา ได้แก่ความปฏิบัติอบรมให้สมาธิจิตและปัญญาเกิดขึ้น ความปฏิบัติ อบรมให้เกิดสมาธิเรียกว่าสมถภาวนา ได้แก่ความปฏิบัติหัดจิตให้แน่นแน่ว ด้วยการ บังคับจิตให้คิดไปในอารมณ์อันเดียว มีให้คิดไปในพระพุทธรูปคุณเป็นอาทิ สมถภาวนานี้ เป็นเครื่องปราบนิวรณ์ธรรม กามฉันทน์เป็นต้นให้สงบราบคาบ ส่วนการปฏิบัติอบรม ให้เกิดปัญญาเรียกว่าวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ความปฏิบัติหัดคิดค้นให้เห็นจริงตามหลัก อนิจจตา ทุกขตาและอนัตตตาที่ท่านผู้รู้ได้วางไว้แล้ว วิปัสสนาภาวนานี้เป็นเครื่องเปิด เครื่องหุ้มห่อจิต ให้มีตมิตคือโมหะออกจากจิต เผยจิตให้เห็นสัจธรรมคือความจริงตาม กาลังวิปัสสนา ปัญญาที่ให้สำเร็จกิจแม้ในทางโลกก็ต้องอาศัยหลักภาวนาทั้งสองนี้ ดุจเดียวกัน สมถภาวนาย่อมให้ความมั่นคงเด็ดเดี่ยวเฉียบขาด วิปัสสนาภาวนาย่อมให้ ไหวพริบแลความฉลาดเฉียบแหลมตั้งแต่อ่างต่ำจนถึงอย่างสูงสุด

ผู้บำเพ็ญบุญกุญจริยาวัตรดุจถวายเป็นวิเศษชชนามาฉะนี้ เรียกว่า “ผู้ทำบุญ” ผู้ทำบุญ ย่อมเป็นผู้มีกรรมอันบริสุทธิ์สะอาดปราศจากโทษ จึงเป็นคนบริสุทธิ์สะอาด ย่อมได้ รับความบันเทิงในที่ทั้งปวง และเมื่อพิจารณาเห็นกรรมอันบริสุทธิ์สะอาดหมดจด เป็นบุญของตน ย่อมบังเกิดความบันเทิงอิมใจยิ่งขึ้น สมด้วยคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

อิธ โมทติ เปจจ โมทติ กตปุญญโย อุกยตุถ โมทติ
 โส โมทติ โส ปโมทติ ทิสวา กम्मวิสุทฺธิมตฺตโน

แปลความว่า ผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อม บันเทิง ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง ผู้นั้นเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน ย่อมบันเทิง แล้วบันเทิงเล่ายิ่งขึ้น ๆ ดังนี้

บุญให้ความสุขเข้มแข็งตราบเท่าถึงสิ้นชีวิต ผู้ทำบุญจึงชื่อว่า บันเทิงในโลกนี้
ผลบุญย่อมเป็นกัลยาณมิตร ติดตามเป็นเงาตามตัวไปคอยต้อนรับผู้ทำบุญด้วยสุขสมบัติ
ดุจญาติมิตรผู้คอยอยู่ เห็นญาติมิตรที่รักสนิทผู้จากไปไกลกลับมา ก็ยินดีปรีดาต้อนรับ
ด้วยสุขสมบัติ มีข้าว น้ำ ที่อยู่อาศัยเป็นต้นฉนั้นนั้น สมด้วยคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

จิริปุปวาสิ ปุริสั	ทุโรโต โสตุถิมาคตั
ฌาติ มิตฺตา สุหฺชชา จ	อภินนฺทนฺติ อาคตั
ตเถว กตฺปุณฺณมปิ	อสุมา โลกา ปรี คตั
อภินนฺทนฺติ ปุณฺณานิ	ปิยั ฌาตีว อาคตั

แปลความว่า ญาติมิตรแลเพื่อนผู้หวังดี ย่อมบันเทิงยินดีต้อนรับบุรุษสตรี
ผู้จากไปนานไกล (และ) ถึงความสวัสดิ์กลับมา ฉนั้นใด บุญทั้งหลาย ย่อมยินดีต้อนรับ
ผู้ทำบุญไว้แล้ว ซึ่งคลาดแคล้วจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกเบื้องหน้า ดุจญาติยินดีต้อนรับญาติ
ที่สนิทเสน่หาผู้กลับมาถึงฉนั้นนั้น

อนึ่ง เมื่อความต้องการจะประกอบธุรกิจใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมจำปรารถนาสหาย
มาเป็นมิตรในงาน ธุรกิจนั้น ๆ จึงจะสำเร็จไปได้ตามประสงค์ ฉนั้นใด บุญที่ทำได้
ฉนั้นนั้น คือบุญย่อมเป็นมิตรคอยสนับสนุนสนองสุขสมบัติอันเป็นที่ปรารถนาต้องการ
ดุจมีผู้ศักดิ์สิทธิ์คอยดลบันดาลให้เป็นไปในสัมปรายภพ ข้อนี้เป็นบุญญาณุภาพอันหน้า
เห็นเป็นอัศจรรย์ ต้องตามคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

สหาโย อตฺถชาตฺสส	โหติ มิตฺตํ ปุณฺปุณั
สยั กตานิ ปุณฺณานิ	ตํ มิตฺตํ สมฺปรายิกั

แปลความว่า ทุกครั้งไป สหายเป็นมิตรในงาน ของผู้เกิดความต้องการประกอบ
ธุรกิจ บุญที่ทำได้เองก็เช่นเดียวกัน คือบุญนั้นเป็นมิตรติดตามไป อำนวยสุขสมบัติให้
ให้ในสัมปรายภพดังนี้

บุญอย่างสูงที่ปรากฏเป็นอริยมรรค จักชำระพอกล้างบาปอกุศล กิเลสธรรม
ให้หมดไป เป็นเหตุอำนวยให้บรรลุถึงนิพพานสมบัติ ได้ในพระบาลีพุทธภาษิตที่ตรัส
ย่อผลแห่งบุญว่า

มานุสสุลิกา จ สมบัติ

เทวโลกเจ ยารตี

ยา จ นิพพานสมบัติ

สพพเมเตน ลพภาติ

แปลความว่า มนุสสสมบัติ ๑ ฤดีสมบัติในเทวโลก ๑ นิพพานสมบัติ ๑ ทั้งหมดหาได้ด้วยบุญ ฉะนั้น

ผลแห่งบุญมีนิตยสนนัยที่ถวายเป็นวิเศษชญา แม้ทุก ๆ ส่วนล้วนประมวลลงในความสุข เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมสุคต จึงทรงสรรบุบุญโดยผลให้ยื่นยอที่สุดตรัสไว้ว่า สุขุเสตติ อธิวจนั แปลความว่า คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อของความสุข ดังนี้

ท่านเจ้าจอมมารดาผู้ถึงอสัญกรรมล่วงลับไปแล้วนั้น ปรากฏว่าเป็นผู้ทำบุญไว้มาก หากพิจารณาตามนัยพระพุทธภาษิตที่ถวายเป็นวิเศษชญา มา แม้ในข้อที่ว่า “ผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง” ดังนี้ สัมปรายภพของท่านย่อมควรเห็นเป็นที่น่าอุ้นพระทัยของพระโอรสแลพระธิดา แลควรเห็นเป็นที่น่าอุ้นใจของประยูรญาติตลอดถึงบริวารทั้งหลาย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอผลพระกุศลราสีทักษิณานุทานกิจที่พระเจ้าบรมวงศ์บิดรได้ทรงบำเพ็ญ เพื่ออุทิศกัลปนาผลวิบากสมบัติแก่ท่านเจ้าจอมมารดาทาบทิม จงสัมฤทธิ์สุขสวัสดิพิพัฒน์ผลอันไพศาลแต่ท่านเจ้าจอมมารดานั้น แลท่านเจ้าจอมมารดานั้น ผู้มีทิพยวิถีทางใดทางหนึ่งให้ทราบได้ จงอนุโมทนาส่วนพระกุศลที่ทรงบำเพ็ญ เพื่อสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนาบุญญญิกิริยา แล้วเสวยสุขผลสมพระเจตนาประสงค์ตามฐานนิยมทุกประการ

ถวายเป็นวิเศษชญาพระธรรมเทศนา ยุติลงด้วยความอรรถาธิบายและเวลา เหว่ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

วิทยุธรรมเทศนา วิชาเทศนา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

วิชาขุปฺพนมมัย ว

ชาโต อนตฺตมชาตฺตยา

ปตฺตโต จ อภิสสมฺโพธิ

อโถปิ ปรินิพฺพุตฺตติ ฯ

บัดนี้ จักแสดงวิชาเทศนา เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เพื่อเจริญศรัทธาและสัสมาปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันวิสาขปุณณมี ที่เวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้

ด้วยว่า วันนี้เป็นวันจันทร์เต็มดวง ผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ชื่อว่า วิสาขา อันเรียกว่าวิสาขปุณณมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา ได้เสด็จประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ในวันวิสาขปุณณมี เช่นวันนี้ ดังที่แสดงไว้แล้วในพุทธประวัติ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ล่วงมาได้ ๒๕๐๓ ปี บริบูรณ์ ในวันนี้แล้ว แม้เช่นนี้ พระพุทธศาสนาก็ยังไม่ไร้พระศาสดา ยังมีพระศาสดาแทนพระองค์อยู่ ดังพระพุทธรูปที่ตรัสแก่พระอานนท์เถระ ในสมัยใกล้พระปรินิพพาน

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในวันธรรมสวนะ ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓

แปลความว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลที่เราล่วงไป ฉะนั้น แม้ในบัดนี้และต่อไป พุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็ยังมีพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาของตน เมื่อเคารพปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย ก็ชื่อว่า เคารพปฏิบัติในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระพุทธานุชา ก็ชื่อว่า ดำรงอยู่ในผู้ที่เคารพปฏิบัติ ดังกล่าวทุก ๆ คน

วัตถุที่พึงเคารพสูงสุดในพระพุทธานุชานั้น คือรัตนะทั้งสาม ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย พระพุทธเจ้า เป็นพระรัตนะ เพราะมีพระสรีระกายและพระจิต เป็นที่สถิตแห่งพระคุณทั้งปวง ประมวลลงในพระปัญญาคุณ (คุณ คือความตรัสรู้จริง) พระวิสุทธิคุณ (คุณ คือ บริสุทธิ์จริง) พระกรุณาคุณ (คุณ คือกรุณาจริง) พระธรรม เป็นพระรัตนะ เพราะมีสาระแก่นสาร อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ล้วน ๆ ไม่มีเปลือกกะพี้เจือปน ทั้งที่เป็นปริยัติ ทั้งที่เป็นปฏิบัติ ทั้งที่เป็นปฏิเวธ (ความรู้แจ้งแทงตลอด คือมรรค ผล นิพพาน) เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ บรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยั่งยืนบ้าง พระสงฆ์ เป็นพระรัตนะ เพราะมีศีล (ความประพฤติ) ทิฎฐิ (ความเห็น) อันดี เป็นผู้ตรัสรู้ ตามพระพุทธเจ้า พระคุณของพระพุทธเจ้าย่อมดำรงอยู่ในพระธรรม พระธรรม หรือ คุณของพระธรรม ย่อมดำรงอยู่ในพระสงฆ์ และในผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไป ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมทุกคนจึงยังเป็นผู้มีส่วนได้รับพระคุณของพระพุทธเจ้าอยู่เสมอ แต่ข้อสำคัญต้อง ศึกษาปฏิบัติพระธรรม เมื่อศึกษาปฏิบัติจนมีความรู้พระธรรม แม้ด้วยปริยัติและด้วยการปฏิบัติ ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระปัญญาคุณ เมื่อมีความบริสุทธิ์ ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระวิสุทธิคุณ เมื่อมีความสุขสงบ พ้นจากความทุกข์เดือดร้อน ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระกรุณาคุณ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงมีส่วนได้รับพระคุณของพระพุทธเจ้าอยู่ทุกกาลสมัย ส่วนผู้ที่มิได้สนใจศึกษาปฏิบัติพระธรรม ถึงจะเกิดทันเห็นพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ชื่อว่า มิได้เห็นพระพุทธเจ้า ยกตัวอย่างเช่น อุปกะอาชีวก ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จดำเนินสวนทางมา ในคราวที่จะเสด็จไปโปรดพระเบญจวัคคีย์ในสมัยเมื่อแรกตรัสรู้ ได้สังเกตเห็นพระฉวีวรรณผ่องใส จึงทูลถามว่า ใครเป็นศาสดาของพระองค์ คล้ายกับถามว่า ทรงนับถือพระเป็นเจ้าองค์ไหน ครั้นได้ฟังพระพุทธเจ้าดำรัส

ตอบว่า ทรงเป็นพระสยัมภู (ผู้เป็นเอง) คล้ายกับว่า ทรงเป็นพระเป็นเจ้าเอง ก็ไม่เชื่อ แลบลิ้น สิ้นศีรชะเดินผ่านไป บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า ข้อที่พระพุทธเจ้า ตรัสตอบว่า ทรงเป็นพระสยัมภูนั้น เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่ได้ทรงฟังมาจากเทพหรือมนุษย์ใด ๆ ในธรรมที่ตรัสรู้ จึงทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลก คือ เป็นพระศาสดาองค์เดียวที่ไม่เป็นศิษย์ของเทพและมนุษย์ทั้งปวง แต่เป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังพระพุทธคุณว่า *สตุถา เทวมนุสฺसानํ* เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” ดังนี้

ในสมัยพุทธกาลปรากฏว่า มีคนเป็นอันมากไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า แม้จะได้เดินไปมาอยู่อย่างใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมโปรดประชาชน ในถิ่นต่าง ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง ส่วนผู้ที่ตั้งใจฟังพระธรรม ปฏิบัติพระธรรมจนเกิดปัญญารู้เห็นพระธรรมตามเป็นจริง จึงชื่อว่า ได้เห็นพระพุทธเจ้า เพราะเห็นพระธรรม ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระวักกิลว่า “โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ดังนี้ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วจนถึงบัดนี้ แลในต่อไป ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมมีโอกาสได้เห็นพระพุทธเจ้าเพราะได้เห็นธรรมอยู่เสมอโดยไม่มีกำหนดสิ้นสุด นอกจากกำหนดว่าเห็นพระธรรมเมื่อใดก็เห็นพระพุทธเจ้าเมื่อนั้น จึงมีบทแสดงพระธรรมว่า อกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ฉะนั้น จึงไม่มีความแตกต่างกันที่จะเห็นพระพุทธเจ้า สำหรับผู้ที่เกิดทันสมัยพระพุทธกาลและผู้เกิดภายหลัง เช่นในบัดนี้ เพราะอาจที่จะไม่ได้เห็น และอาจที่จะได้เห็นในลักษณะอย่างเดียวกัน ดังที่กล่าวแล้ว จึงไม่มีเหตุที่ควรท้อใจในข้อที่เกิดไม่ทันพุทธกาล หรือในข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จปรินิพพานมานานแล้ว พระพุทธศาสนาจึงเป็นของพ้นสมัยไป ไม่มีใครในบัดนี้อาจปฏิบัติให้ประสบผลได้ เพราะจะเกิดในสมัยไหนก็ตาม พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพานมานานเท่าไรแล้วก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาคือพระธรรมวินัยยังคงดำรงอยู่ในฐานะพระศาสดามีคนนับถือปฏิบัติอยู่ ก็อาจที่จะเห็นพระธรรมและเห็นพระพุทธเจ้าได้ตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ ไม่มีผลอะไรที่พิเศษไปกว่ากัน เพราะเหตุที่เกิดในสมัยไหนเลย ทั้งนี้เพราะพระธรรมเป็นความจริงที่ทรงตัวเป็นความจริงอยู่ทุกกาลสมัย ไม่ใช่เป็นความจริงอยู่ในสมัยหนึ่ง แล้วกลับเป็นความไม่จริงในอีกสมัยหนึ่ง ดังเช่นคำสั่งสอนเรื่องประโยชน์ ๓ จะแสดงโดยย่อ คือ

ประโยชน์ปัจจุบัน พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนให้ขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์ เป็นต้น ให้รักษาทรัพย์เป็นต้นที่หามาได้ ให้คบเพื่อนที่ดี ให้ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีวิตพอสมควร

ประโยชน์ภายนอก คือประโยชน์ที่จะเกิดเป็นผลเกื้อกูลสืบต่อไปในภายหน้า และสืบต่อไปถึงผู้อื่นอีกด้วย พระพุทธเจ้า ทรงสอนให้มีศรัทธา (ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ) ให้มีศีล (ความประพฤติดี) ให้มีจาคะ (ความสละให้ปัน) ให้มีปัญญา (ความรู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์)

ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่พ้นจากโลกนี้โลกหน้า พระพุทธเจ้า ทรงแสดงอริยสัจจ์ ให้รู้จักทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนจึงมีหลายชั้น เพราะบุคคลในโลกมีหลายชั้นเหมือนอย่างในโรงเรียน หรือในวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ๆ มีนักเรียนหลายชั้นหลายแผนก ถ้าเทียบพระธรรมกับยาแก้โรค พระธรรมก็มีครบกับโรคทุกอย่าง เพื่อให้คนที่ป่วยโรคต่าง ๆ กัน รับประทานพระธรรมที่เหมาะสมแก้โรคของตนมาบริโภคเพื่อให้หายจากโรคด้วยกัน

โรคที่พระธรรมพึงรักษาได้โดยตรง คือโรคทางใจ ได้แก่ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อจะได้บ้าง เพื่อจะเป็นบ้าง รวมความว่า เพื่อก่ออย่างหนึ่ง เพื่อทำลายอย่างหนึ่ง ตัณหานี้เมื่อเกิดขึ้นในขอบเขตยังไม่เป็นเหตุให้ประพฤติดุจจริตก็ยังไม่เป็นโทษในทางคติโลก ถ้าโลดแล่นออกไปนอกเขต จนเป็นเหตุให้ประพฤติดุจจริต ก็เป็นโทษในทางคติโลก พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นชี้ว่า เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวงในโลก

ในโลกปัจจุบันนี้ ที่ปรากฏว่าเจริญในทางวัตถุเป็นอันมาก สามารถบำบัดโรคทางกายได้มาก สามารถไปมาติดต่อกันภายในโลกเองได้อย่างรวดเร็ว ตลอดถึงในโลกร่วมจักรวาล แต่ถ้ายังไม่บำบัดโรคทางใจ คือตัณหา ยังส่งเสริมตัณหา ทั้งเพื่อก่อทั้งเพื่อทำลายกันอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง ก็ยิ่งจะเพิ่มเดือดร้อนให้เกิดขึ้นในโลก ความเจริญต่าง ๆ ไม่สามารถจะช่วยให้พ้นทุกข์ดังกล่าวได้ตราบเท่าที่ยังเป็นโทษของตัณหา ถึงตัณหาเป็นสรณะคือที่พึ่งหรือมอบตนพึ่งตัณหา ซึ่งไม่มีความรู้จักอิมัตถ์

เพราะฉะนั้น จึงมีทางเดียวที่จะปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ คือหันมาพึ่งพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ มอบตนเข้าพึ่งพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นผู้แสดงหนทางที่ถูกต้อง ถึง พระธรรมเป็นสรณะ มอบตนเข้าพึ่งพระธรรม ในฐานะเป็นหนทางที่ถูกต้อง ถึง พระสงฆ์เป็นสรณะ มอบตนเข้าพึ่งพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ดำเนินไปแล้วในทางนั้นอยู่ เบื้องหน้า เป็นผู้ปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นพยานว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง พระธรรม เป็นความจริงดังที่เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ ปฏิบัติได้จริง เมื่อเข้าพึ่งพระรัตนตรัย ดังนี้ พระรัตนตรัยย่อมสามารถช่วยได้จริง คือช่วยให้ตนเองนี้แหละเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง ให้ประกอบความดีทั้งปวง รวมความว่า ช่วยคุ้มครองมิให้ตัวเองทำความชั่ว แต่ให้ ทำความดีนั่นเอง มิใช่หมายความว่า คุ้มครองตัวเองให้สามารถทำความชั่วได้โดย ไม่มีอันตราย เพราะขัดกับหลักกรรม ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ การถึงสรณะ ดังกล่าวนี้อาศัยศรัทธาและปัญญา เพื่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรมแจ่มแจ้ง ตามเป็นจริง โดยลำดับ

เพราะฉะนั้น สาธุชน จึงสมควรปลูกศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา กันตนมิให้ยอมเข้าพึ่งกิเลสตัณหา เป็นสรณะ แต่มอบตนเข้าพึ่งพระรัตนตรัย เป็นสรณะ ตั้งใจเว้นความชั่วประกอบความดี ตามพระพุทธศาสนา เป็นวิสาขปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ (มีอรรถาธิบายดังแสดงมา) ด้วยประการฉะนี้

วิชาขรรคมกธา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
มหาการุณิก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินิ
ปุเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตตมนฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชนาพระธรรมเทศนา ในวิชาขรรคมกธา
ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลวิสาขาบูชา ที่สมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
(และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ) ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญเป็นพุทธบูชาพิเศษ
ณ วัด พระแท่นดงรังนี้ ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาปสาทะที่ตั้งมั่นในพระพุทธา-
ทิวรัตนตรัย และด้วยอำนาจพระมหากรุณาในวัดและพสกนิกรซึ่งได้มาประชุมกันเฝ้า
ชมพระบารมีและโดยเสด็จพระราชกุศลวิสาขาบูชาอยู่ในที่นี้

วัดพระแท่นดงรังนี้ ได้มีปูชนียวัตถุสำคัญคือพระแท่นศิลาเป็นที่นับถือบูชาของ
มหาชน ในฐานะเป็นพระแท่นเป็นที่เสด็จบรรทมปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ถวาย ในอภิลักขิตสมัย เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขาบูชา ณ วัดพระแท่นดงรัง อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี
วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

สัมมาสัมพุทธเจ้า พระแท่นศาลานี้เป็นหินแท่งที่บหน้าลาดรูปคล้ายแท่นหรือเตียงนอน
 แห่งเชิงเขา ซึ่งเดิมกล่าวว่ามีต้นรังขึ้นอยู่สองข้าง และบริเวณนี้เป็นดงรัง จึงมีลักษณะ
 ภูมิประเทศบางอย่างตรงกับพรรณนาไว้ในพุทธประวัติว่าสมเด็จพระบรมศาสดาได้
 เสด็จบรรทมปรินิพพานบนพระแท่นระหว่างไม้สาละที่แปลกกันมาว่าไม่รัง ทั้งคู่ใน
 ศาลาโนทยานอันเป็นที่แวะพักแห่งมัลลกะศตริย์เมืองกุสินารา ศาลาโนทยานก็คือ
 อุทยานดงไม้สาละหรือดงรังตามที่โบราณแปลกกันมา ได้มีวิหารที่สร้างครอบพระแท่น
 มาช้านาน และได้มีเขาถวายพระเพลิงซึ่งเป็นเทือกเดียวกัน มีมณฑปสร้างอยู่บนยอด
 เขาในที่ซึ่งนับถือในฐานะเป็นที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปสรีระ ภายในมีพระพุทธรูป
 นอกจากนี้ยังมีวิหารพระทรมานกาย วิหารพระอานนท์ กับยังมีสิ่งอื่น ๆ ที่นับถือกัน
 ว่าเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยสมเด็จพระบรมศาสดา เช่น บ่อบัวพระโอษฐ์ที่ด้านหลังวิหาร
 พระแท่นดงรังเป็นต้น ได้มีกำหนดงานนมัสการพระแท่นดงรังเป็นงานเทศกาลประจำปี
 ตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันเพ็ญกลางเดือน ๔ ทุกปี ปรากฏว่า มีพุทธศาสนิกชน
 พากันมานมัสการจากทิศานุทิศเป็นจำนวนมากทุกปี

ได้มีจารึกบัญชีรายนามราษฎรและพระสงฆ์ผู้บูรณะพระแท่นดงรังซ่อมสร้าง
 วิหารและสิ่งต่าง ๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ ในรัชกาลที่ ๓ แสดงว่าพระแท่นดงรังได้เป็น
 ปุชนิยมสถานสำคัญขึ้นก่อนนั้นมานานแล้ว และปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่
 ๔ ว่า “เมื่อปีกุนเบ็ญจศก (พ.ศ. ๒๔๐๖).....ที่พระแท่นดงรังก็โปรดให้ผู้ว่าราชการ
 เมืองกรมการเมืองราชบุรี ทำวิหารพระอุโบสถที่ค้ำอยู่เสียให้แล้ว ๆ ให้ทำพระเจดีย์
 ขึ้นที่หลังพระแท่นองค์หนึ่ง การได้ทำอิฐไว้ ภายหลังโปรดให้เลิกเสีย การจึงค้ำมา”
 และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนั้น ก็ได้เสด็จพระราชดำเนิน
 มาทรงนมัสการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
 เสด็จฯ มาทรงนมัสการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสไทรโยค ได้เสด็จพระราชดำเนินมา
 ประทับแรมทรงสมโภชพระแท่นดงรังเมื่อวันอังคารแรม ๔ ค่ำ เดือนยี่ปีฉลู
 พ.ศ. ๒๔๒๐ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เล่าเรื่องพระแท่นดงรัง เขาถวายเพลิง และบริเวณ
 พระแท่นไว้อย่างละเอียดน่ารู้ ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทรงซ่อมรบเสื่อป่า ณ ค่ายหลวงบ้านโป่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

ภายหลังการซ่อมรบเสือป่าเสร็จแล้ว ได้เสด็จ มาทรงนมัสการพระแท่นดงรังครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ได้มีเจ้านายผู้ใหญ่เสด็จมาทรงนมัสการในรัชกาลต่าง ๆ อีกหลายพระองค์.

ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวิจารณ์พระแท่นดงรังไว้ตอนหนึ่งว่า “ผู้ที่รู้ยู่ทั่วถึงจะไหว้กราบในที่ที่มีพระพุทธรูป สถูป หรือสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นเจดีย์ฐานถาจะไหว้กราบในที่แจ้ง ในชាយคาที่ที่ไม่มีเจดีย์ฐานกิติ ต้องส่งใจระลึกถึงพระคุณพระพุทธรเจ้า แล้วไหว้กราบทุกครั้งทุกครั้ง และพระแท่นดงรังนี้เล่าก็เป็นเจดีย์ฐานอัน ๒ ซึ่งควรจะส่งใจระลึกถึงพระพุทธรเจ้าที่เสด็จปรินิพพานในเมืองกุสินาราที่ป่าร้างของมัลลกษัตริย์ ก็เหมือนหนึ่งได้นมัสการในที่นั้นเหมือนกัน... เจดีย์ฐานยกไว้เป็นเครื่องชักนำใจให้ส่งไประลึกถึงพระคุณพระพุทธรเจ้าโดยง่ายขึ้นกว่าที่นึกเปล่า ๆ เพราะดั่งนั้น ถ้าเจดีย์ฐานแห่งใด ความเป็นที่เชื่อ ที่เลื่อมใส เพราะมีหลักฐานเป็นพยานสำคัญได้ ก็มีแต่จะชักจูงความเลื่อมใสให้มากขึ้น ซึ่งว่าเปรียบเทียบมาดั่งนี้ เพราะจะให้ป็นประโยชน์ที่จะนำความเลื่อมใสเท่านั้น ไซ้จะว่าพระแท่นไม่แท้ ไหว้ไม่ได้บุญ... ถ้าเป็นเจดีย์ฐานแห่งใด ๆ กิติ ผู้ใดมีน้ำใจไหว้ดี ก็จะมีอานิสงส์ ถ้าไหว้ไม่ดี ก็จะไม่เหมือนกับเดินไกว่แขนเล่นเหมือนกัน...”

บัดนี้ สมเด็จพระมหารัชมงคลมุนีราชูปถัมภ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณมหาราชาธิราชเจ้าพร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระราชดำริเห็นความสำคัญของพระแท่นดงรังเป็นปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่งของบ้านเมือง ซึ่งสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าหลายพระองค์ได้เคยเสด็จ มาทรงสักการบูชาในอภิสิทธิ์กาลวิสาขปุณณมีนี้ ชื่อว่าได้พระราชทานความยกย่องปูชนียสถานแห่งเป็นพิเศษ และพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในที่นี้ด้วยพระราชหฤทัยทรงระลึกในพระพุทธรูปคุณเป็นอารมณ์ ก็จะสัมฤทธิ์อานิสงส์เพิ่มพูนพระบารมี เป็นเหมือนหนึ่งได้เสด็จไปทรงนมัสการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในที่เสด็จปรินิพพานแห่งพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า สมดังพระราชนิพนธ์ทรงพรรณานานี้

วันวิสาขปุณณมี คือวันพระจันทร์เพ็ญเสวยกลุ่มดาวฤกษ์วิสาข เป็นวันที่พระโบราณจารย์กล่าวกำหนดไว้ว่าเป็นวันตรงกับวันเสด็จประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธรเจ้า พุทธศาสนิกชนทั่วไปจึงถือเป็นวันสำคัญ

วันหนึ่งในพระพุทธศาสนา และทำการบูชาด้วยวิธีบูชาต่าง ๆ ตามที่กำหนดขึ้นในวัด ในปูชนียสถานนั้น ๆ ด้วยน้อมจิตระลึกถึงพระพุทธคุณ กับทั้งพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นอารมณ์ การบูชาในวันวิสาขปุณณมีนี้เรียกว่า “วิสาขบูชา”

พระประวัติแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาที่เกี่ยวข้องแก่เหตุการณ์สำคัญทั้ง ๓ วาระนี้ มีความโดยย่อว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดา ได้ประสูติจากพระครุภิกษุ พระพุทธมารดา ณ ลุมพินีวัน ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะต่อกัน เมื่อ วันวิสาขปุณณมีก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ คำว่า “โพธิสัตว์” เป็นคำเรียกพระองค์เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ แปลว่า “ผู้ซึ่งอยู่ในความตรัสรู้ ผู้ติดคือรักใคร่ ในความรู้” เพราะพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธการกรรม คือธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่การมีธรรม ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกัมมะ ปัญญา ทั้ง ๔ นี้เป็นข้อใหญ่ และวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ทั้ง ๖ นี้เป็นข้ออุปการะเพื่อ พระสัมพันธุญญาณโดยส่วนเดียว ครั้นพระบารมีที่ได้ทรงสร้างสมบำเพ็ญมาเต็ม เปี่ยมแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ ฌาย์ไม้ไผ่สัตตพฤษ์ที่เรียกต่อมาว่าไม้โพธิ์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม มคธรัฐ ในราตรีแห่งวันวิสาขปุณณมี ในปีก่อนพุทธศักราช ๔๕ ครั้นได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้เสด็จจาริกไปประกาศพระธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นสั่งสอนเวไนยนิกร คือหมู่ชนผู้ที่ควรแนะนำได้ในคามนิคมชนบทต่าง ๆ เป็นพระศาสดาเอกผู้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาและบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้ตั้งมั่นขึ้นในโลกตลอดเวลา ๔๕ ปี จึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ระหว่างสาละพฤกษ์ทั้งคู่ ในสาละวัน กรุงกุสินารา มลลรัฐ ณ ปัจจุบันยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมี ตั้งต้นนับพุทธศกแต่นั้นมา แต่ในประเทศไทย นับโดยอดีตภาค คือส่วนล่วงไปแล้ว ๑ ปี จึงนับเป็นหนึ่ง จำเดิมแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน บัดนี้ นับตามนิยมที่รับมาจากคัมภีร์ที่จรณาไว้ในลังกาทวีปโดยอดีตภาคล่วงไปแล้วได้ ๒๕๑๒ ปีบริบูรณ์

เหตุการณ์สำคัญแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพานได้บังเกิดขึ้นในวันวิสาขปุณณมีตรงกันทั้ง ๓ วาระ นับว่าเป็น อัจฉริยะไม่เคยมี แต่ที่พึงเห็นว่าเป็นข้ออัศจรรย์อย่างที่สุดไม่มีสิ่งอัศจรรย์อื่นเทียมถึง

คือความที่พระองค์ทรงมีพระวิริยะอย่างยอดเยี่ยม ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงจนได้ตรัสรู้พระธรรม ครั้นตรัสรู้แล้วก็ทรงมีพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเสด็จจาริกไปประกาศพระธรรมสั่งสอนตลอดพระชนม์ชีพ ทรงปลูกโพธิพฤกษ์คือพระพุทธศาสนาขึ้นให้หยั่งรากลึกงอกงามขึ้นในโลก และดำรงอยู่เพื่อประโยชน์แก่อุภยและมีความสุขตราบเท่าถึงปัจจุบันนี้ ฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ความประสูติขึ้นในโลกแห่งพระองค์เป็นความประสูติแห่งพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะได้ตรัสรู้ ให้ความตรัสรู้ของพระองค์เป็นความตรัสรู้แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และให้ความปรินิพพานของพระองค์เป็นความปรินิพพานแห่งองค์พระศาสดาเอกแห่งโลก ผู้แผ่พระอนันตคุณออกไปแก่โลกโดยพันประมาณ ยังความระลึกถึงพระคุณให้เกิดขึ้นในจิตใจของมหาชนยังยืนมาทุกรุ่นทุกสมัยโดยไม่จืดจาง แม้จะได้เสด็จปรินิพพานมาช้านาน ไม่ปรากฏพระพุทธรูปหรืออีกต่อไปแล้ว แต่ก็ยังปรากฏพระพุทธรูปดำรงอยู่เป็นส่วนอมตะพ้นจากความเกิดแก่เจ็บตายในสังสารวัฏ จึงชื่อว่าทรงดำรงอยู่โดยไม่ดับสูญด้วยพระคุณ อันท่านแสดงประมวลลงโดยย่อเป็น ๓ คือ พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญาความรู้จริงในสังขารธรรม ธรรมที่เป็นสัจจะ พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระกรุณาโปรดช่วยให้พ้นทุกข์ได้จริง สมดังบทแสดงพระพุทธรูปว่า :-

พุทธวารหนตวรตาทิคุณาภียตุโต

สุทธาภิธานกรุณาหิ สมาคตตุโต

โพเธสิ โย สุขนตํ กมลฺว สฺสูโร

แปลความว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประกอบด้วยพระคุณ มีความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น มีพระองค์ประกอบแล้วด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ทรงยังหมู่คนดีให้เบิกบานแล้วเหมือนอย่างดวงอาทิตย์ยังดอกบัวให้บานฉ่ำนั้น

พระพุทธรูปนี้ย่อมปรากฏเพราะพระองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนหมู่คนดีคือเวไนยนิกรให้รู้ตาม และพระธรรมก็ย่อมปรากฏเป็นคุณประโยชน์แก่สาธุชนผู้ได้สดับฟังและปฏิบัติตามภูมิชั้นสมตามบทคาถาแสดงพระธรรมคุณว่า

สวากษัตตาทิคุณโยควเสน เสยโย
โย มคคปากปริยตติวิโมกฺษเภท
ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี

แปลความว่า พระธรรมเป็นของอันประเสริฐ ด้วยอำนาจแห่งความประกอบ ด้วยคุณมีความเป็นสวากษัตตธรรมคือธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วเป็นต้น จำแนกออกได้เป็นมรรค ผล นิพพาน และปริยัติธรรม พระธรรมรักษาตำรงธรรมนั้น มิให้ตกไปในโลกที่ชั่ว

หมู่แห่งสาวกผู้ได้ระดับฟังธรรม เป็นผู้ปฏิบัติตำรงธรรมด้วยตนและตำรงธรรม ให้สืบต่อมาชื่อว่าพระสงฆ์ ย่อมปรากฏคุณตามบทแสดงพระสังฆคุณว่า

สทฺธมฺมไซ สุปฏิปัตติคฺคณาทียุตโต
โยภฺจพฺพิโร อริยบุคคลสงฺฆสมฺเฏโจ
สีลาธิธมฺมปวราสยกายจิตฺโต

แปลความว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เกิดจากพระสัทธรรม ประกอบแล้วด้วยพระคุณมี สุปฏิปัตติคุณเป็นต้น เป็นหมู่แห่งอริยบุคคลผู้ประเสริฐ ๘ จำพวก มีกายและจิตอาศัยธรรมอันประเสริฐ มีศีล เป็นต้น ดังนี้

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ทั้ง ๓ นี้ รวมกันเรียกว่าพระรัตนตรัยเป็นหลักเป็นประธานแห่งพระบวรพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนากล่าวคือพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแล้วและพระวินัยที่ทรงบัญญัติแล้ว จะดำรงอยู่ยืนนานก็อาศัยพุทธบริษัทนี้เองปฏิบัติตนเองอยู่ในธรรม เป็นส่วนเหตุ ๕ ประการ คือฟังธรรม โดยเคารพ เรียบธรรมโดยเคารพ ทรงจำธรรมโดยเคารพ เพ่งพินิจให้เข้าใจรรถคือเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้โดยเคารพ รู้ทั่วถึงอรรถคือเนื้อความหรือผล รู้ทั่วถึงข้อธรรมหรือเหตุแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ บุคคลผู้ปฏิบัติอยู่ในข้อเหล่านี้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อความตั้งอยู่แห่งพระสัทธรรมคือศาสนา พระพุทธศาสนาจักไม่อันตรธาน แต่จักตั้งอยู่นานตราบเท่าที่มีการปฏิบัติอยู่ และการปฏิบัติดังนี้ชื่อว่า

เป็นการปฏิบัติบูชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงสรรเสริญว่าเป็นการบูชาอย่างประเสริฐ เพราะเป็นเหตุดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ทรงพระราชปรารภวันวิสาขบูชาปีนี้ ซึ่งเป็นวันตรงกับวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาทางบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ณ วัดพระแท่นดงรัง อันเป็นปูชนียสถานสำคัญนี้ ชื่อว่าได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญกุศลพุทธศาสนิกชนทั้งปวงเพื่อความดำรงยั่งยืนแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแห่งประชาชนทั่วทุกหมู่เหล่า พระราชจริยาวัตรทั้งนี้ย่อมเป็นที่แซ่ซ้องสาธุการ และถวายพระพรชัยมงคลแห่งเทพและมนุษย์ทั่วไป

มหากาธุณีโก นาโถ

หิตาย สัพพปาณินิ

ปุเรตวา ปารมี สพฺพา

ปตฺโต สมโพธิมุตตม

เอเตน สจฺจวชฺเชน

โหตุ เต ชยมงฺคล

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระนาถะประกอบด้วยพระมหากาธุณา ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวงเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทั้งปวง ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณแล้ว ด้วยสัจจะวาจา นี้ ขอชัยมงคลจงมีแด่สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

อนึ่ง ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยอติสัยอุตมมงคล และอำนาจพระราชกฤดาภินิหารกุศลบารมี จงได้โปรดอภิบาลรักษาสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระราชโอรสธิดา ให้ทรงพระเกษมสำราญนิรมล ปราศจากอริราชศัตรู บัณฑิตและอุปสรรคอันตรายทั้งปวง ให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพพรชัยมงคล เสด็จสถิตเป็นพระนาถะเป็นที่ร่มเกล้าแห่งประชาชนทุกหมู่เหล่า ตลอดจิรักาล

ถวายวิสาขบูชาพระธรรมเทศนา ในวิสาขกรรมกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี พอสสมควรแก่เวลา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

โทรทัศน์ธรรมเทศนา วิสาขเทศนา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

วิสาขปุณณมยํ ว

ชาโต อนติมชาติยา

ปตฺโต จ อภิสฺมโฬธี

อโถปิ ปรินิพฺพุตฺติฯ

บัดนี้ จักแสดงวิสาขเทศนา เป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เพื่อเจริญศรัทธาและสัสมาปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันวิสาขปุณณมี ที่เวียนมาถึงเข้า ณ บัดนี้

ด้วยว่า วันนี้เป็นวันจันทร์เต็มดวง ผ่านกลุ่มดาวฤกษ์ชื่อว่า “วิสาข” อันเรียกว่า วิสาขปุณณมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา ได้เสด็จประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ในวันวิสาขปุณณมี เช่นวันนี้ ดังที่แสดงไว้แล้วในพุทธประวัติ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ล่วงมาได้ ๒๕๑๒ ปี ปริบูรณ์ ในวันนี้แล้ว แม้เช่นนี้ พระพุทธศาสนาก็ยังไม่ไร้พระศาสดา ยังมีพระศาสดาแทนพระองค์อยู่ ดังพระพุทธภาสิตที่ตรัสแก่พระอานนท์เถระในสมัยใกล้จะปรินิพพาน แปลความว่า “ดูก่อนอานนท์ ธรรมแลวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่ท่าน

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภณ ทางโทรทัศน์ ณ สถานีไทยโทรทัศน์ ในวันวิสาขบูชา วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๑๒

ทั้งหลาย ธรรมแลวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลที่เราล่วงไป” ฉะนั้น แม้ในบัดนี้และต่อไป พุทธศาสนิกชนทั้งหลายก็ยังมีพระธรรมวินัยเป็นพระศาสดาของตน เมื่อเคารพปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย ก็ชื่อว่า เคารพปฏิบัติในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระพุทธานุภาพ ก็ชื่อว่าดำรงอยู่ในผู้ที่เคารพปฏิบัติ ดังกล่าวทุก ๆ คน

วัตถุที่พึงเคารพสูงสุดในพระพุทธานุภาพนั้น คือรัตนะทั้งสาม ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย พระพุทธเจ้า เป็นพระรัตนะ เพราะมีพระสรีระกายและพระจิตต์ เป็นที่สถิตแห่งพระคุณทั้งปวง ประมวลลงในพระปัญญาคุณ (คุณ คือความตรัสรู้จริง) พระวิสุทธิคุณ (คุณ คือ บริสุทธิ์จริง) พระกรุณาคุณ (คุณ คือกรุณาจริง) พระธรรม เป็นพระรัตนะ เพราะมีสาระแก่นสาร อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ล้วน ๆ ไม่มีเปลือกกะพี้เจือปน ทั้งที่เป็นปริยัติ ทั้งที่เป็นปฏิบัติ ทั้งที่เป็นปฏิเวธ (ความรู้แจ้งแทงตลอด คือมรรค ผล นิพพาน) เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ บรรลุถึงประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยั่งยืนบ้าง พระสงฆ์ เป็นพระรัตนะ เพราะมีศีล (ความประพฤติ) ทิฏฐิ (ความเห็น) อันดี เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า พระคุณของพระพุทธเจ้าย่อมดำรงอยู่ในพระธรรม พระธรรม หรือคุณของพระธรรม ย่อมดำรงอยู่ในพระสงฆ์ และในผู้ปฏิบัติธรรมทั่วไป ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมทุกคนจึงยังเป็นผู้มีส่วนได้รับพระคุณของพระพุทธเจ้าอยู่เสมอ

แต่ข้อสำคัญต้องศึกษาปฏิบัติพระธรรม เมื่อศึกษาปฏิบัติจนมีความรู้พระธรรม แม้ด้วยปริยัติแลด้วยการปฏิบัติ ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระปัญญาคุณ เมื่อมีความบริสุทธิ์ ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระวิสุทธิคุณ เมื่อมีความสุขสงบ พ้นจากความทุกข์เดือดร้อน ชื่อว่า มีส่วนได้รับพระกรุณาคุณ ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจึงมีส่วนได้รับพระคุณของพระพุทธเจ้าอยู่ทุกกาลสมัย ส่วนผู้ที่มิได้สนใจศึกษาปฏิบัติพระธรรม ถึงจะเกิดทันเห็นพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ชื่อว่า มิได้เห็นพระพุทธเจ้า ยกตัวอย่างเช่น อุปกะอาชีวก ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จดำเนินสวนทางมา ในคราวที่จะเสด็จไปโปรดพระเบญจวัคคีย์ในสมัยเมื่อแรกตรัสรู้ ได้สังเกตเห็นพระฉวีวรรณผ่องใส จึงทูลถามว่า ใครเป็นศาสดาของพระองค์ คล้ายกับถามว่า ทรงนับถือพระเป็นเจ้าองค์ไหน ครั้นได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ทรงเป็นพระสยัมภู (ผู้เป็นเอง) คล้ายกับว่า ทรงเป็น

พระเป็นเจ้าเอง ก็ไม่เชื่อ แลบลิ้น สันติริษะเดินผ่านไป บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าไม่เห็น พระพุทธเจ้า ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ทรงเป็นพระสยัมภูนั้น เพราะได้ตรัสรู้ด้วย พระองค์เอง ไม่ได้ทรงฟังมาจากเทพหรือมนุษย์ใด ๆ ในธรรมที่ตรัสรู้ จึงทรงเป็น พระศาสดาเอกในโลก คือเป็นพระศาสดาองค์เดียวที่ไม่เป็นศิษย์ของเทพและมนุษย์ ทั้งปวง แต่เป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังพระพุทธคุณว่า “*สตุถา เทวมนุสฺसानํ* เป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย” ดังนี้

ในสมัยพุทธกาลปรากฏว่า มีคนเป็นอันมากไม่เห็นพระพุทธเจ้า แม้จะได้ เดินไปมาอยู่อย่างใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมโปรดประชาชน ในถิ่นต่าง ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง ส่วนผู้ที่ตั้งใจฟังพระธรรม ปฏิบัติพระธรรมจนเกิดปัญญารู้เห็นพระธรรมตามเป็นจริง จึงชื่อว่า ได้เห็นพระพุทธเจ้า เพราะเห็นพระธรรม ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระวัคกลี ว่า “*โย ธมฺมํ ปสฺสตี โส มํ ปสฺสตี* ผู้ใด เห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ดังนี้ แม้เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วจนถึงบัดนี้ แลในกาลต่อไป ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมมีโอกาสได้เห็นพระพุทธเจ้าเพราะได้เห็นธรรมอยู่เสมอ โดยไม่มีกำหนดเวลาสิ้นสุด นอกจากกำหนดว่า เห็นพระธรรมเมื่อใดก็เห็นพระพุทธเจ้า เมื่อนั้น จึงมีบทแสดงพระธรรมว่า “*อกาลิโก*” ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา

ฉะนั้น จึงไม่มีความแตกต่างกันที่จะเห็นพระพุทธเจ้า สำหรับผู้ที่เกิดทันสมัย พระพุทธกาลและผู้เกิดภายหลัง เช่นในบัดนี้ เพราะอาจที่จะไม่เห็น และอาจที่จะ ได้เห็นในลักษณะอย่างเดียวกัน ดังที่กล่าวแล้ว จึงไม่มีเหตุที่ควรท้อใจในข้อที่เกิดไม่ทัน พุทธกาล หรือในข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จปรินิพพานมานานแล้ว พระพุทธศาสนา จึงเป็นของพ้นสมัยไป ไม่มีใครในบัดนี้อาจปฏิบัติให้ประสบผลได้ เพราะจะเกิดในสมัย ไหนก็ตาม พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพานมานานเท่าไรแล้วก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนา คือพระธรรมวินัยยังคงดำรงอยู่ในฐานะพระศาสดา มีคนนับถือปฏิบัติอยู่ตราบใด ก็อาจที่จะเห็นพระธรรมและเห็นพระพุทธเจ้าได้ ตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ ไม่มีผลอะไรที่พิเศษไปกว่ากัน เพราะเหตุที่เกิดในสมัยไหนเลย ทั้งนี้เพราะพระธรรมเป็น ความจริงที่ทรงตัวเป็นความจริงอยู่ทุกกาลสมัย ไม่ใช่เป็นความจริงอยู่ในสมัยหนึ่ง แล้วกลับเป็นความไม่จริงในอีกสมัยหนึ่ง ดังเช่นคำสั่งสอนเรื่องประโยชน์ ๓ จะแสดง โดยย่อ คือ

ประโยชน์ปัจจุบัน พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอนให้ขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์ เป็นต้น ให้รักษาทรัพย์เป็นต้นที่หามาได้ ให้คบเพื่อนที่ดี ให้ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีวิตพอสมควร

ประโยชน์ภายนอก คือประโยชน์ที่จะเกิดเป็นผลเกื้อกูลสืบต่อไปในภายหน้า และสืบต่อไปถึงผู้อื่นอีกด้วย พระพุทธเจ้า ทรงสอนให้มีศรัทธา (ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ) ให้มีศีล (ความประพฤติดี) ให้มีจาคะ (ความสละให้ปัน) ให้มีปัญญา (ความรู้จักบาปบุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์)

ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่พ้นจากโลกนี้โลกหน้า พระพุทธเจ้า ทรงแสดงอริยสัจจ์ ให้รู้จักทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนจึงมีหลายชั้น เพราะบุคคลในโลกมีหลายชั้นเหมือนอย่างในโรงเรียน หรือในวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ๆ มีนักเรียนหลายชั้นหลายแผนก ถ้าเทียบพระธรรมกับยาแก้โรค พระธรรมก็มีครบกับโรคทุกอย่าง เพื่อให้คนที่ เป็นโรคต่าง ๆ กัน รับพระธรรมที่เหมาะสมแก้โรคของตนมาบริโภคเพื่อให้หายจากโรคด้วยกัน

โรคที่พระธรรมพึงรักษาได้โดยตรงเพื่อจะไม่เป็นบ้ำง คือ โรคทางใจ ได้แก่ ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อจะได้บ้ำง เพื่อจะเป็นบ้ำง รวมความว่า เพื่อก่ออย่างหนึ่ง เพื่อทำลายอย่างหนึ่ง ตัณหานี้เมื่อเกิดขึ้นในขอบเขตยังไม่เป็นเหตุ ให้ประพติตุจจริตก็ยังไม่เป็นโทษในทางคติโลก ถ้าโลดแล่นออกไปนอกเขต จนเป็นเหตุให้ประพติตุจจริต ก็เป็นโทษในทางคติโลก พระพุทธเจ้าทรงยกตัณหาขึ้นชี้ว่า เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวงในโลก

ในโลกปัจจุบันนี้ ที่ปรากฏว่าเจริญในทางวัตถุเป็นอันมาก สามารถบำบัดโรคทางกายได้มาก สามารถไปมาติดต่อกันภายในโลกเองได้อย่างรวดเร็ว ตลอดถึงในโลกร่วมจักรวาล แต่ถ้ายังไม่บำบัดโรคทางใจ คือ ตัณหา ยังส่งเสริมตัณหา ทั้งเพื่อก่อ ทั้งเพื่อทำลายกันอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง ก็ยิ่งจะเพิ่มความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นในโลก ความเจริญต่าง ๆ ไม่สามารถจะช่วยให้พ้นทุกข์ดังกล่าวได้ทราบเท่าที่ยังเป็นทาษของตัณหา ถึงตัณหาเป็นสรณะคือที่พึ่งหรือมอบตนพึ่งตัณหา ซึ่งไม่มีความรู้จักอิมตัว

เพราะฉะนั้น จึงมีทางเดียวที่จะปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ คือหันมาพึ่งพระพุทธเจ้า เป็นสรณะ มอบตนเข้าพึ่งพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นผู้แสดงหนทางที่ถูกต้อง ถึงพระธรรมเป็นสรณะมอบตนเข้าพึ่งพระธรรม ในฐานะเป็นหนทางที่ถูกต้อง ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ มอบตนเข้าพึ่งพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ดำเนินไปแล้วในทางนั้นอยู่เบื้องหน้า เป็นผู้ปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นพยานว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง พระธรรมเป็นความจริงดังที่เรียกว่ามีปาฏิหาริย์ ปฏิบัติได้จริง เมื่อเข้าพึ่งพระรัตนตรัย ดังนี้ พระรัตนตรัยย่อมสามารถช่วยได้จริง คือช่วยให้ตนเองนี้แหละเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง ให้ประกอบความดีทั้งปวง รวมความว่า ช่วยคุ้มครองมิให้ตัวเราเอง ทำความชั่ว แต่ให้ทำความดีนั่นเอง มิใช่หมายความว่า คุ้มครองตัวเราเองให้สามารถทำความชั่วได้โดยไม่มีอันตราย เพราะขัดกับหลักกรรม ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ การถึงสรณะดังกล่าวนี้ต้องอาศัยศรัทธาและปัญญา เพื่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรมแจ่มแจ้ง ตามเป็นจริง โดยลำดับ

เพราะฉะนั้น สาธุชน จึงสมควรปลุกศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา กันตนมิให้ยอมเข้าพึ่งกิเลสตัณหา เป็นสรณะ แต่มอบตนเข้าพึ่งพระรัตนตรัย เป็นสรณะ ตั้งใจเว้นความชั่วประกอบความดี ตามพระพุทธศาสนา เป็นวิสาขปฏิบัติบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้ ฯ

วันมาฆบูชา^๑

วันมาฆบูชาเป็นวันบูชาสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเริ่มทำพิธีบูชาขึ้นตั้งแต่เมื่อทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ตามที่มีกล่าวไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า “ถึงวันเพ็ญเดือน ๓ ที่กำหนดว่าเป็นวันที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสาวกสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ ล้วนเป็นพระอรหันต์เอหิภิกขุ มาถึงโดยลำพังมิได้รับเรียกกรอง ซึ่งเรียกว่าจาตุรงคสันนิบาต ทรงทำมาฆบูชา มีเทศนาด้วยเรื่องนั้น” ส่วนการทำมาฆบูชาทางราชการและประชาชนทั่วไปน่าจะมีมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ และในปลายรัชกาลน่าจะได้มีการทำมาฆบูชากันทั่วไปแล้ว จึงได้มีในประกาศว่าด้วยวันธรรมสวนะแห่งปีระกา ตรีศก จ.ศ.๑๒๒๓ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๔ ตอนท้ายว่า “อนึ่ง ถ้าจะทำพิธีมาฆบูชา ตามนิยมซึ่งมีกำหนดในคัมภีร์อรรถกถาว่าเป็นวันที่ชุมนุมพระสาวก ๑๒๕๐ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์นั้น ให้ทำในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ทั้งสองวันเป็นอันถูกต้องแล้ว อย่าได้สงสัยเลย ถ้าไม่เชื่อก็ให้พิจารณาเหตุพระจันทร์ในอากาศนั้นเทอญ” คำบูชาเป็นภาษาบาลี ในวันมาฆบูชาที่ใช้กันทั่วไปในบัดนี้ก็เข้าใจว่าเป็นพระราชนิพนธ์

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ทางวิทยุศึกษา วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๓

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ในบัดนี้ เรื่องมาฆบูชาได้เป็นที่ทราบกันโดยมากแล้ว แต่เมื่อวันมาฆบูชาเวียนมาถึงเข้าก็ควรจะกล่าวฟังกันอีก

เรื่องที่เป็นเหตุปรารถนาให้ทำมาฆบูชาได้เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลตอนต้น (ตามที่มีเล่าไว้ในพระสูตรและอรรถกถาบางแห่งรวมความโดยย่อว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ที่แรกได้ทรงพิจารณาเห็นว่าพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นของกลุ่มลึกลับยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ถ้าจะทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนและคนทั้งหลายไม่เข้าใจ ก็จะไม่เกิดประโยชน์อะไร จะทรงเห็นดเห็น้อยเปล่า จึงมีพระหทัยน้อมไปในทางจะไม่ทรงแสดงพระธรรม แต่อาศัยพระมหากษัตริยาตามที่ท่านแสดงว่ามีพระพรหมมากราบบทูลอาราธนา (ดังที่ได้ผูกเป็นคำอาราธนาพระแสดงธรรมในบัดนี้ว่า *พรหมมา จ โลกา* เป็นต้น) ได้ทรงพิจารณาดูหมู่สัตว์โลก ทรงเห็นว่าผู้ที่มีกิเลสธุลีในจักขุน้อย อาจจะรู้ธรรมที่ทรงแสดงได้ก็มีอยู่ จึงทรงตกลงพระทัยว่าจะทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน และทรงอธิษฐานคือทรงตั้งพระทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมายุอยู่ต่อไปเพื่อประกาศพระธรรม ประดิษฐานพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทให้ตั้งหยั่งรากลงมั่นคงในโลก จะยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน トラบเท่าที่พระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทยังไม่ประดิษฐานหยั่งรากลงมั่นคง ต่อจากนั้นก็เสด็จจาริกไปแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งต้นแต่พระปัจจุวัตคีย์ที่อสิปตนิมิตทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เมื่อวันอาสาฬหบูชา (คือวันจันทร์เพ็ญหน้าวันเข้าพรรษาต้น) ทรงจำพรรษาแรก ณ ที่นั้น ทรงได้พระสาวกเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ออกพรรษาแล้วทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ แยกย้ายกันไป ส่วนพระองค์เองเสด็จตรงไปยังกรุงราชคฤห์ ทรงแสดงธรรมโปรดและได้พระสาวกตามเสด็จไปมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อใกล้ถึงกรุงราชคฤห์ ได้ประทับพักที่ลัญจิววัน พระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จออกมาเฝ้า และถวายพระเวฬุวันซึ่งอยู่ภายนอกพระนครทางด้านเหนือให้เป็นวัดที่ประทับ พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกได้เสด็จไปประทับ ณ พระเวฬุวันพระอารามหลวงนั้น แต่บางคราว ก็เสด็จขึ้นไปประทับบนเขาชิลินทฎฐ ทรงได้พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะที่กรุงราชคฤห์นี้ และได้มีเหตุการณ์ที่เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต ความประชุมแห่งองค์ ๔” ขึ้นที่พระเวฬุวันในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๓ ของไทยเรา) วันนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชกผู้หนึ่งบนเขาชิลินทฎฐ

พระสารีบุตรนั่งถวายนงานพัดพังอยู่ด้วย ท่านพึงจบแล้วก็มีจิตพ้นจากอาสวะ (ส่วนพระโมคคัลลานะได้มีจิตพ้นจากอาสวะก่อนนั้นแล้ว) พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏไปสู่พระเวฬุวัน ขณะนั้นเป็นเวลาตะวันบ่าย ได้มีพระภิกษุจำนวนรวมกันถึง ๑,๒๕๐ องค์ ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์เอหิภิกขุมาเข้าเฝ้าพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย กล่าวได้ว่าเป็น “จาตุรงคสันนิบาต ความประชุมแห่งองค์ ๔” คือ

๑. ภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ ซึ่งมาประชุมกัน ล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะแล้ว
๒. ล้วนเป็นเอหิภิกขุ คือ เป็นภิกษุซึ่งได้รับอุปสมบทโดยตรงจากพระพุทธเจ้าเองด้วย วิธีที่ตรัสเรียกว่าจึงเป็นภิกษุมาเกิด อันเรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา
๓. ล้วนมิได้มีการนัดหมายกัน ต่างมาสู่สำนักพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในพระเวฬุวัน
๔. ในวันอุโบสถมาฆปุณณมี คือวันจันทร์เพ็ญเดือนมาฆะ

(พระพุทธเจ้าจึงทรงทำอุโบสถอันบริสุทธิ์ ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในสังฆสันนิบาตนั้น)

นึกดูว่าเวลานั้นเป็นสมัยต้นพุทธกาล พระบรมศาสดาเพิ่งจะประกาศพระพุทธศาสนาได้ไม่นาน แต่ก็ได้พระสาวกผู้สำเร็จกิจเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้วจำนวนมากถึงเท่านั้น เมื่อมานั่งประชุมเฝ้าอยู่พร้อมหน้ากันทั้งหมด โดยมิได้มีการนัดหมายกันเอง ในวันและเวลาที่เหมาะดังนั้น อันเรียกได้ว่าจาตุรงคสันนิบาต พระบรมศาสดาเองก็ได้ทอดพระเนตรเห็นผลงานของพระองค์ที่ได้ทรงทำมาแล้ว ถ้าคิดอย่างจิตใจคนสามัญก็เป็นที่น่าปลาบปลื้มใจเพียงไร แต่พระบรมศาสดามีได้ทรงผลิตผลิตอยู่กับผลที่ทรงได้รับทั้งปวง ทรงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะพึงเกิดขึ้นจากพระสาวกเหล่านั้นต่อไปเป็นอันมาก และขณะนั้นทรงมีบุคคลเป็นเครื่องมือในการประกาศพระศาสนาพร้อมแล้ว พระอัครสาวกขวาซ้ายก็ทรงมีแล้ว แต่ยังมีได้ทรงวางหลักแห่งพระพุทธศาสนาโดยสังเขปที่พึงใช้สั่งสอนได้ทั่ว ๆ ไป จึงทรงใช้โอกาสนั้นทรงทำปาริสุทธอุโบสถคือทรงทำอุโบสถที่บริสุทธิ์ร่วมกับพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์แล้วทั้งหมด ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ คือ พระโอวาททั้งปวงถือเป็นหลักเป็นประธาน ซึ่งว่าอะไรเป็นพุทธวาทะ

อะไรเป็นพุทธศาสนา เพื่อให้พระสาวกทั้งปวงถือเป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนา ให้เป็นไปในทางเดียวกันว่า *ขุติ ปริมฺ ตโป ตีติกขา* เป็นต้น

อะไรเป็นพุทธวาทะ (วาทะของพระพุทฺธะ) ๑ ชั้นดีคือความทนทานเป็นตบะ อย่างยิ่ง ๒ นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ๓ บรรพชิตคือนักบวชผู้ยังทำร้ายว่าร้ายผู้อื่น อยู่หาชื่อว่าสมณะไม่ พระพุทฺธะทั้งหลายกล่าวอย่างนี้

อะไรเป็นพุทธศาสนา (คำสอนของพระพุทฺธ) ๑ การไม่ทำบาปทั้งปวง ๒ การทำกุศลให้ถึงพร้อม ๓ การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (ต่อจากนี้มีขยายความ ออกไปอีกเล็กน้อย แต่ก็รวมอยู่ใน ๓ ข้อนั้น) นี้เป็นคำสอนของพระพุทฺธะทั้งหลาย

ใจความของพระโอวาทปาติโมกข์มีเพียงเท่านี้ ดูสั้นเหลือเกินแต่ก็รวมสิ่งสำคัญ ในพระพุทธศาสนาไว้ทั้งหมด ตั้งต้นแต่ระบอบรมตบะ คือ ตีติกขา ชั้นดีและบรมธรรม คือ นิพพานตลอดถึงลักษณะของสมณะที่ตรัสในทางปฏิเสธ แต่ก็มี ความหมายในทาง ตรงกันข้ามและโยงความถึงตอนต้นด้วยว่า ที่จะเป็นบรรพชิตเป็นสมณะเต็มที่ต้อง มีธรรมสองข้อข้างต้นนั้น และได้แสดงพระพุทธศาสนาว่าเป็นการไม่ทำบาป การทำกุศล ให้ถึงพร้อม การชำระจิตของตนให้ผ่องใส พระพุทฺธะทั้งหลายสอนดังนี้ หรือ คำสอน ของท่านว่าดังนี้ พระสาวกทั้งหลายจะไปสอนโดยปริยายคือทางใดทางหนึ่งก็ตาม แต่ก็ย่อมรวมอยู่ในหลักดังกล่าว พระโอวาทนี้ตรัสแก่พระอรหันต์ทั้งนั้นมีใช้เพื่อจะ โปรดท่านทั้งปวงนั้น แต่เพื่อประกาศข้อที่เป็นหลักเป็นประธานสมดังที่เรียกว่าโอวาท ปาติโมกข์ พระอาจารย์แสดงว่าในวันอุโบสถต่อมาทุกวันอุโบสถ พระพุทฺธเจ้าทรง ทำอุโบสถร่วมด้วยพระสงฆ์ ทรงแสดงพระปาติโมกข์ที่ เป็นพระโอวาทนี้ด้วยพระองค์ เองจนถึงทรงพระอนุญาตให้สงฆ์สวดพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นเป็นปาติโมกข์ใน วันอุโบสถ จึงทรงหยุดทำปาติโมกข์ร่วมด้วยสงฆ์ ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำปาติโมกข์ ตามลำพัง ดังที่ได้ทำสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้

อนึ่ง พระบรมศาสดาได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนาตลอดเวลา ๔๕ ปี ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ลงในโลกเป็นหลักฐานมั่นคงสมดังที่ ได้ทรงอธิษฐานพระหทัยไว้แล้ว ก็ได้ทรงปลงอายุสังขาร ตามที่ท่านแสดงไว้ว่าใน

วันเพ็ญเดือนมาฆะเช่นเดียวกัน และต่อจากนั้นอีก ๓ เดือน ถึงวันเพ็ญเดือนวิสาข ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน

วันมาฆบูชามีประวัติและความสำคัญดังกล่าวมาโดยสังเขปดังนี้ ฉะนั้น เมื่อถึงวันมาฆบูชา พุทธศาสนิกชนจึงสมควรทำการบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ การบูชานั้นมี ๒ อย่าง คือ อามิสบูชา บูชาด้วยอามิส มีดอกไม้เทียนรูป เป็นต้น ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการปฏิบัติ คือ ปฏิบัติกายวาจาใจของตนในคลองธรรมตามที่ทรงสั่งสอน ละบาปคือความชั่ว ทำกุศลคือความดี และชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์จากอารมณ์และกิเลสมีความโลภโกรธหลง เป็นต้น ฝึกใจให้มีขันติคือความอดทนหรือความทนทานต่ออารมณ์และกิเลส ดังกล่าว ไม่ยอมประพฤติไปตามอำนาจกิเลส ดังนี้จะชื่อว่าได้หันหน้าไปสู่ทางแห่งพระนิพพาน จะมีความดับร้อนมีความเย็นมากขึ้นทุกที ตรงกันข้ามกับหันหน้าไปสู่ทางกิเลสซึ่งเปรียบเหมือนกองไฟ มีแต่จะทวีความร้อนมากขึ้น

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยอภิบาลรักษาท่านทั้งหลายให้มีความเจริญและความสุขอยู่ในธรรมตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้ว ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เทอญ

เทศนาพิเศษ^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปุชารเห ปุชฺยโต พุทฺเธ ยทิจ สวาก
ปปญฺจสมตฺติกฺกนฺเต ตินฺนโสภปริทฺทเว
เต ตาทิเส ปุชฺยโต นิพฺพุเต อุกฺุโตภเย
น สกฺกา ปุณฺณํ สงฺขาทุํ อิมุตฺตมฺปิ เกนจิติ.

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณพระดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปแก่พระธาตุเจดีย์นิทานกิจ (กิจคือการบรรจุพระธาตุเจดีย์)
ที่กำหนดเป็นอภิลักขิตมงคลการพิเศษ ในอาวาสเขมาภิตารามนี้ มีวัตถุภาแสดง
เรื่องดังจะพรรณนาโดยสังเขป

ทางวัดเขมาภิตารามมีท่านเจ้าคุณพระเขมาภิขรธรรม เจ้าอาวาสเป็นประธาน
พร้อมด้วยคณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี และอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้
กำหนดงานบรรจุพระธาตุ อันเป็นสัทธิปาสาทนียวัตถุ ที่ตั้งแห่งสัทธิปาสาทนียวัตถุ
พระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ พระมหาเจดีย์ อันประดิษฐานอยู่
ณ ด้านบูรพทิศแห่งพระอุโบสถ ตามตำแหน่งเดิมที่ได้พบในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งนี้

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ในพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ในองค์เจดีย์
วัดเขมาภิตาราม จ.นนทบุรี

วัดเขมาฯ นี้ปรากฏในตำนานว่าเป็นวัดเก่าแก่ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี วัดเขมาฯ ก็ได้มีอยู่แล้ว ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ วัดเขมาฯ ปรากฏเป็นวัดสำคัญขึ้นตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลนั้น ได้ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ แต่ต่อมาก็ได้ชำระตมฺรุดโทรมอีก ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เมื่อทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชปณิธานว่าจักทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คืนดี เพื่อฉลองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราพระองค์นั้น ต่อมา เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ได้ทรงสถาปนาพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ผู้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่เป็นครั้งแรก ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้ฉลองพระเดชพระคุณเป็นการใหญ่ และได้ทรงสร้างพระมหาเจดีย์นี้ขึ้นในเบื้องบูรพทิศแห่งพระอุโบสถ. ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม ได้ทรงปฏิสังขรณ์เพิ่มขึ้นอีกบางส่วน

ต่อจากนั้น ก็ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นรายย่อยตามกำลังของทางวัดและทางบ้านช่วยกันเป็นคราว ๆ มา แต่ก็ยังไม่พอแก่ความชำรุดทรุดโทรมที่ทวีขึ้นตามกาลที่ล่วงมา เพราะมีถาวรวัตถุใหญ่ ๆ อยู่มาก อันจำเป็นต้องบูรณปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ จึงจะยินดี ในการนี้จำต้องอาศัยกำลังอุปถัมภ์อย่างใหญ่ สมตามคำที่ผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวถึงวัดนี้ตามที่เล่าไว้ในประวัติวัดว่า ต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการจึงจะสร้างปฏิสังขรณ์ได้ ก็กำลังอุปถัมภ์ดังนี้ พึงเป็นพระบรมราชูปถัมภ์ หรืออุปถัมภ์ของบ้านเมืองหรือรัฐบาลตามที่ปรากฏมาแล้ว

บัดนี้ รัฐบาลอันมีท่านจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้เป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ตามโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่ควรบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วพระราชอาณาจักรให้คืนดีเรียบร้อย ให้ทันพระพุทธศักราช ๒๕๐๐ ยุคกาลที่ห้าพันปีที่จะมาถึงในอีก ๔ ปี เบื้องหน้า เป็นการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำประเทศชาติให้วัฒนะถาวร

ในขณะที่ทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์ นายช่างได้พบเจดีย์น้อยหินอ่อนประดิษฐานอยู่ ณ ที่ควรส่วนเบื้องสูงในคูหาแห่งพระมหาเจดีย์ จึงได้นำความแจ้งแก่ท่านเจ้าอาวาส ท่านเจ้าอาวาสได้ให้อัญเชิญพระเจดีย์น้อยหินอ่อนลงมาและได้เชิญกรรมการเจ้าหน้าที่ผู้สมควรมาพร้อมกันแล้ว ให้เปิดองค์พระเจดีย์ เมื่อแก้เครื่องห่อหุ้มรักษาออก ก็พบพระธาตุบรรจุอยู่เป็นอย่างดี แสดงความเป็นสัตถาปสาทนียวัตถุว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ท่านผู้บรรจุประดิษฐานไว้ ก็พึงลงสันนิษฐานว่าคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าสยาม เพราะได้ทรงสร้างพระมหาเจดีย์นี้ และเพราะเมื่อพิจารณาถึงวัตถุเครื่องบรรจุ ลักษณะการที่บรรจุกับเครื่องมหัศจรรย์ทมิฬ ล้วนประณีตบรรจง กับทั้งเมื่อเทียบเคียงกับแห่งอื่นที่ปรากฏชัดว่าได้ทรงบรรจุไว้ ก็คล้ายคลึงกันจึงนำให้ลงสันนิษฐานได้อย่างนั้น

เมื่อข่าวการพบพระบรมสารีริกธาตุแพร่จรไป ประชาชนต่างปรารถนาทำการสักการบูชา ทางวัดจึงได้จัดประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้านมัสการเรื่อยมา บัดนี้ท่านเจ้าอาวาสวัดนี้พร้อมด้วยคณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี ได้กำหนดการประกอบพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุประดิษฐานไว้ในองค์พระมหาเจดีย์ตามเดิม ในที่ประชุมมหาสันนิบาตพร้อมทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์มีสมเด็จพระสังฆราชประทับเป็นประธาน พรั่งพร้อมด้วยกระบวนและพิธีการที่กำหนดให้สมกับสมเด็จพระบรมศาสดาผู้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ, ทั้งยังมีมหกรรมฉลองสมโภชอีกส่วนหนึ่ง ทั้งหมดนี้เป็นการบูชาเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานนานนักแล้ว พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์รวมเป็นองค์พระรัตนตรัยอันประเสริฐอุดมในโลก

ก็แหละการบูชาพระพุทธรูปรัตนตรัยนี้ ชื่อว่าเป็นการบูชาท่านผู้ควรบูชา เป็นเหตุให้ได้ประสบบุญเป็นอันมาก จนยากที่จะกำหนดนับได้ สมดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุทิศ ฌ เบื้องต้นนั้นว่า

ปุชารเห ปุชยโต

พุทฺธเ ยทิจ สวเก

เป็นอาทิ แปลความว่า ผู้บูชาท่านผู้ควรบูชา คือพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก ผู้ล่วงกรรมเครื่องเนิ่นช้า ข้ามโศกและเครื่องข้องขัดได้แล้ว. ผู้บูชาเช่นนั้นเหล่านั้น ซึ่งนิพพานแล้วไม่มีภัยแต่ที่ไหนเลย ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญได้ว่าบุญนี้แม้ท่านี้ ดังนี้

การทำบูชาตามวิธีนิยมอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยศรัทธาความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และด้วยเคารพนับถือ ชื่อว่าบูชาโดยสาธารณันย บูชาในพระพุทธศาสนา จำแนกเป็น ๒ คือ อามิสบูชา บูชาด้วยอามิส คือ เครื่องบูชาภายนอกมีดอกไม้เทียน รูปและพัสดุต่าง ๆ ๑. ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยปฏิบัติ คือ ความประพฤติปฏิบัติดี ขอบตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงบัญญัติไว้ ๑. บูชาทั้ง ๒ นี้ มีพระพุทธ ดารัสตรัสสรรเสริญปฏิบัติบูชาว่าเป็นยอด เพราะเป็นเหตุดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้ บูชานี้สำเร็จด้วยมีศรัทธापสาทะเป็นสมุฏฐานอยู่ภายใน เพราะเมื่อได้เห็นคุณของท่าน ผู้ฟังบูชาปรากฏขึ้น ก็เกิดศรัทธापสาทะ จึงบูชาด้วยอามิสบ้าง ด้วยปฏิบัติบ้างตาม ควรแก่กิจและโอกาส แต่บูชานี้ท่านสรรเสริญเฉพาะที่เป็นไปในท่านผู้ควรบูชาที่ยกไว้ในพระคาถาแรก คือพระพุทธเจ้า หรือพระสาวก

พระพุทธเจ้านั้น คือ พระผู้ตรัสพระธรรมด้วยพระองค์เอง ไม่มีใครเป็นศาสดา สั่งสอน หมายถึงท่านผู้ค้นพบพระธรรมพระองค์แรก พระผู้ตรัสรู้แล้วสั่งสอนผู้อื่น ให้รู้ตามได้ เรียกพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระสัมพันธัญญ์พุทธเจ้า พระผู้ตรัสรู้แล้ว ไม่อาจสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเมื่อได้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว ได้มีพระมหากุณา ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยนิกรให้รู้ตาม จึงเกิดมีพระพุทธศาสนาขึ้น และมีผู้นับถือที่เรียกว่าพุทธศาสนิกชนสืบมาถึงตราบเท่าทุกวันนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น ได้ทรงอุบัติขึ้น ในหมู่มนุษย์ชาวอริยกะในมัชฌิมชนบท ในชมพูทวีปถิ่นประเทศอินเดีย ทรงเป็นชาติดิยชาติ มีพระนามตามพระโคตรว่าโคดม เป็นพระโอรสกษัตริย์ศากยวงศ์ เสด็จ ออกผนวชจากศากยสกุล พระองค์ปรากฏพระกิตติศัพท์อันงามฟุ้งจรไปอย่างนี้ว่า แม้อย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ, ผู้ถึงพร้อม ด้วยวิชาและจรณะเครื่องดำเนินถึงวิชา ผู้เสด็จไปดี ผู้รู้โลก ผู้เป็นสารถิฝึกคนควรฝึก

ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นพระศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบาน เป็นผู้จำแนกแจกธรรม ดังนี้, พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงรู้อย่างเห็นจริงแจ่มแจ้ง ซึ่งโลก พร้อมทั้งเทพดา มาร พรหม ซึ่งหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทพยตามนุษย์เองแล้ว สอนให้ผู้อื่นรู้ด้วย พระองค์ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์บริสุทธิสิ้นเชิง

อนึ่ง พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เป็นธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง. เป็นธรรมให้ผลไม่มีกาล เป็นธรรมพึงเรียกให้มาคู่ได้ เป็นธรรมพึงน้อมเข้ามาในตน. เป็นธรรมอันผู้รู้ทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน

อนึ่ง พระสาวกสงฆ์ หมู่แห่งผู้ฟังของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่พึงบรรลุแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว, คือพระผู้ตั้งอยู่ในมรรคผล นับคู่เป็น ๔ นับรายบุคคลเป็น ๘ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ทั้ง ๓ นี้ เป็นพระรัตนตรัยอันประเสริฐอุดมในโลก แต่เมื่อกล่าวเฉพาะเป็นบุคคล ก็เป็น ๒ คือ พระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ ที่แสดงในพระคานานี้ว่า พุทฺเธ ยทิจ สวเก พุทฺเธเจ้า หรือ พระสาวก

พระพุทธเจ้าและพระสาวก มีบทสรรเสริญพระคุณในพระคานานี้รวมกันว่า

ปปัญจสมตักกนฺติ ผู้ล่วงธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือล่วงละกองกิเลสมีตัณหา มานะทิฏฐินี้เป็นต้นเสียได้ กิเลสเหล่านี้เป็นเครื่องถ่วงให้วนชักช้ำอยู่ในกองทุกข์มิให้หลุดพ้นไปได้โดยรวดเร็ว จึงเรียกว่า ธรรมเครื่องเนิ่นช้า พระพุทธเจ้าและพระสาวก ย่อมล่วงเสียได้ จึงเป็นผู้พ้นกิเลสทั้งปวง

ติณฺณโสภปริทฺทเว ข้ามโศกและเครื่องขัดข้องได้แล้ว คือข้ามพ้นโศก และเครื่องขัดข้องคือทุกข์อื่น ๆ ได้สิ้นเชิง รวมความว่าข้ามพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ จึงเป็นผู้พ้นกองทุกข์ทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นผู้พ้นกองกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง จึงได้พระนามว่าพระอรหันต์เป็นต้นดั่งกล่าวข้างต้น, เหตุนี้ จึงเป็นบุคคลผู้ควรบูชาโดยแท้ บุคคลผู้ควรบูชา นี้ ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี นิพพานดับขันธแล้วก็ดี ก็เป็นผู้ควรบูชาเหมือนกัน เหตุฉะนี้ จึงมีพระพุทธภาษิตต่อไปในคาถาที่ ๒ ว่า

เต ตาทิเส ปุชยโต นิพพุเต อกุโตมเย

“ผู้บูชาท่านผู้เช่นนั้นเหล่านั้น ซึ่งนิพพานแล้ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหนเลย” ดังนี้

นิพพุเต ซึ่งนิพพานแล้ว มีอธิบายโดยสาธารณนัยว่า ชื่อว่านิพพานเพราะดับกิเลส เรียกกิเลสนิพพาน ๑ เพราะดับขันธ เรียกขันธนิพพาน ๑ เมื่อดับขันธเป็นอันนิพพานบริบูรณ์ เรียกปรินิพพานบ้าง

อกุโตมเย ไม่มีภัยแต่ที่ไหนเลย คือไม่เป็นแดนภัยใด ๆ แก่ใคร ๆ คือ ทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่นทั้งหมด แต่เป็นแดนเกษมแห่งตนและผู้อื่น โดยส่วนเดียว

ก็แลเมื่อพระพุทธเจ้าและพระสาวกนิพพานแล้ว วัตถุประสงค์เรื่องจงใจผู้พบเห็นให้ระลึกถึงเป็นพุทธานุสสติเป็นต้น เรียกเจตีย์ ท่านจำแนกไว้เป็น ๔ คือ :-

ธาดูเจตีย์ คือพระบรมสารีริกธาตุ

บริโกคเจตีย์ คือสถานและวัตถุประสงค์ บริหาร เครื่องใช้เมื่อยังดำรงพระชนม์อยู่ สถานอันเกี่ยวกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ที่ตรัสไว้เป็นสังเขปสถานมี ๔ ตำบล คือ สถานที่ประสูติ, สถานที่ตรัสรู้, สถานที่ทรงแสดงพระธรรมจักรและสถานที่ปรินิพพาน ส่วนวัตถุประสงค์ก็เช่นบาตร จีวร เป็นต้น

อุทเทสิกเจตีย์ หรืออุททิสสเจตีย์ คือวัตถุประสงค์เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระสาวก เช่นพระพุทธปฏิมา พระสถูปเจตีย์ทั่วไป แม้สิ่งที่สมมติเป็นพระธาตุเป็นสถานหรือวัตถุประสงค์ดังที่มีโดยมากในประเทศนี้ ก็สงเคราะห์เป็นอุททิสสเจตีย์

ธรรมเจตีย์ คือพระธรรมวินัยที่จารึกเป็นตัวอักษรที่บรรจุประดิษฐานไว้ในที่นั้น ๆ

บุคคลผู้บูชาท่านผู้ควรบูชา ผู้ยังดำรงอยู่ก็ตาม ผู้นิพพานดับขันธไปแล้วก็ตาม บูชาต่อหน้าท่านผู้ควรบูชา หรือเบื้องหน้าเจดีย์ทั้งหลายก็ตาม บูชาลับหลังด้วยลำพัง ระลึกถึงพระคุณก็ตาม, ท่านแสดงว่า เมื่อจิตเสมอกัน ย่อมประสบบุญเสมอกัน. ดังที่ตรัสแสดงไว้ในตอนท้ายพระคาถานี้ว่า

น สกฺกา ปุณฺณํ สงฺชาตุํ อิมุตฺตมปิ เกนจิ

“ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อนับบุญว่า บุญนี้แม่เท่านี้” พระพุทธภาษิตนี้แสดงบุญที่ผู้บูชาพึงได้ว่ามีมากพันประมาณ

บุญได้แก่ความดีเป็นเครื่องฟอกชำระบาปอกุศลมลทินโทษเศร้าหมอง เป็นไปเพื่อวิสุทธิความหมดจดสะอาดจากอกุศลบาปกรรมทั้งปวง เพื่อสันติเพื่อเกษมสุข ทั้งหมดนี้ตั้งต้นแต่ความดีที่เป็นเหตุจนถึงความสุขที่เป็นผล นับว่าเป็นบุญโดยตลอด ดังมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสประกาศบุญโดยผลว่า มา ภิกฺขเว ปุณฺณานิ ภายิตถ, สุขุเสตฺถ อธิวณฺํ “ภิกษุทั้งหลาย, ท่านทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อของสุข”

บูชาท่านผู้ควรบูชาเป็นเหตุให้ประสบบุญพันประมาณอย่างไร พึงเห็นความดังนี้ :

เมื่อบูชาท่านผู้ควรบูชา ย่อมประสบบความดีและความสุขโดยตลอด เพราะท่านผู้ควรบูชาย่อมเป็นบุญเขตอันประเสริฐ เมื่อบ่ายหน้าเข้าไปใกล้ได้พบเห็น ก็ชื่อว่า ได้บ่ายหน้าเข้าไปใกล้บุญเขต ได้พบเห็นบุญเขต เมื่อใกล้บุญก็ไกลบาป อันตรงกันข้ามอาศัยเหตุนี้ จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสยกการเห็นสมณะผู้สงบบาปทั้งหลายเป็นมงคลว่า สมณานนฺจ ทสฺสนิ เอตมฺมมงคลมฺตมํ “การเห็นสมณะทั้งหลาย เป็นมงคลอันอุดม” การเห็นบุคคลหรือวัตถุอันเป็นบุญเขตเช่นนี้ จึงเป็นทศสนานุตตริยะ การเห็นอันเยี่ยม. เมื่อระลึกถึงบุญเขตนั้นด้วยใจ ข้อนี้ก็เป็นอนุสสทานุตตริยะ การระลึกถึงอันเยี่ยม.

อนึ่ง เมื่อได้เห็นได้ระลึกถึงมีศรัทธาปสาทะตั้งมั่น ได้บำเพ็ญบุญกุศล คือ ทาน ศีล ภาวนา ในบุญเขตนั้น ก็เป็นปฏิบัติทานุตตริยะ การปฏิบัติอันเยี่ยม.

เมื่อปฏิบัติบำเพ็ญบุญกุศล ก็พ้นจากบาปอกุศล เป็นผู้หมดจดจากบาป จึงประสบนันติ และความเกษมสุขโดยลำดับ ข้อนี้เป็นวิมุตตานุตตริยะ การพ้นอันเยี่ยม

บูชาท่านผู้ควรบูชาเป็นเหตุให้ประสบบุญพ้นประมาณ เพราะให้ได้อนุตตรियคุณ (คุณอันเยี่ยม) ด้วยประการฉะนี้

บัดนี้ ไกลเวลาอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุปูชนียวัตถุอันเลิศขึ้นบรรจुประดิษฐานไว้ ณ ตำแหน่งเดิมในองค์พระมหาเจดีย์แล้ว สมควรกล่าวอนุโมทนาท่านผู้เป็นอธิการแห่งกุศลกิจนั้น ๆ ดังต่อไปนี้ :

ท่านผู้ทำการสถาปนาบูรณปฏิสังขรณ์วัดเขมาฯ นี้มาโดยลำดับ กล่าวโดยเฉพาะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ คือพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พร้อมด้วยกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชชนนีพันปีหลวง สืบต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อนึ่ง ผู้ช่วยบูรณะปฏิสังขรณ์รายย่อย เป็นคราว ๆ กล่าวโดยเฉพาะในครั้งนี้ รัฐบาลอันมีท่านจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ ท่านทั้งปวงนี้ กิติ, ผู้ชวนช่วยช่วยทางใด ทางหนึ่งอื่น ๆ ตลอดถึงผู้มีศรัทธาอุปฐาก ทำการบูชาพระบรมสารีริกธาตุทั้งปวงกิติ, ทั้งหมดได้ชื่อว่าบูชาท่านผู้ควรบูชา คือพระพุทธทศพรรัตนตรัย อนุตตรบุญเขต ตามสัตติกำลัง จึงได้ประสบบุญตามควรแต่การบูชาอันนี้ ๆ

ในอาณาแห่งพระสงฆ์ อันมีสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกประทับเป็นประธานขอกกล่าวคำชักชวนในปัตติทานแลอำนวยการดังต่อไปนี้

บุญใด ๆ ที่เราทั้งหลายได้บำเพ็ญ เราทั้งหลายพึงตั้งใจน้อมถวายส่วนบุญนั้น ๆ เพื่อสัมฤทธิ์พระราชจิตสุขสมบัติ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชชนนี และแก่ท่านผู้มีส่วนสถาปนาบูรณปฏิสังขรณ์ผู้ละไปแล้วทั้งปวง

อนึ่ง ขออานุภาพพระรัตนตรัย และอานุภาพแห่งบุญที่ได้บำเพ็ญแล้ว จงอภิบาลรักษาท่านทั้งหลายผู้บำเพ็ญบุญมีประการต่าง ๆ อยู่ในบัดนี้ ให้ปราศจากทุกข์ภัย โรค โศก อุปสรรค ศัตรู อุบัติอันตรายทั้งหลายทั้งปวง ให้เจริญ อายุ วรรณะ สุข พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ พร้อมทั้ง ลาภ ยศ สรรเสริญ บรรลุความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาโดยชอบ และถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนายิ่ง ๆ ขึ้นไป.

จาตุ จิรั สติ ธมโม

ธมมพุทธา จ ปุคฺคลา

สงฺฆโม โหตุ สมคฺโค ว

อตถาย จ หิตาย จ

ขอพระสังฆกรรมจงดำรงอยู่นาน ขอบุคคลผู้ทรงธรรมจงดำรงอยู่นาน ขอพระสงฆ์
จงพร้อมเพรียงกัน (ประพฤติพระธรรมวินัย) เพื่อประโยชน์ที่ต้องการ เพื่อประโยชน์
เกื้อกูล.

สิทฺถมตฺถุ สิทฺถมตฺถุ

สิทฺถมตฺถุ อิทํ ผลํ

เอตสฺมี รตนตฺตยสฺมี

สมปสาทนเจตโส

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แก่ผู้
มีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ ทั่วทุกท่านทุกประการ เทอญ

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา พอสมควรแก่เวลา ยุติเพียงเท่านี้ เอิ๊ว ก็มี
ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

เทศนาอานิสงส์กฐิน^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

บัดนี้ จักแสดงเทศนาพรรณานานิสงส์กฐินทานเป็นต้น พอเป็นเครื่องเฉลิม
ศรัทธาปสาทะและปิติปราโมทย์ในบุญ

ด้วยว่าราชขบพิธสมาคม มีนายฉาย วิโรจน์ศิริ นายกรรมการของสมาคมเป็น
ประธานในฝ่ายคฤหัสถ์ และวัดราชขบพิธ มีท่านเจ้าคุณพระธรรมปาโมกข์ เจ้าอาวาส
เป็นประธานในฝ่ายบรรพชิต พร้อมทั้งผู้มีศรัทธาปสาทะ ชาวจังหวัดพระนครทั้งหลาย
มากด้วยกัน ได้มาทอดกฐินที่วัดลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรีนี้, พร้อมกันนี้ นายบุญยัง
ทรวดทรง และญาติได้ถวายธรรมาสน์สลักกลดลายปิดทองร่วมในการกฐินเป็นพิเศษ
นอกจากทอดกฐิน ยังได้ถวายทุนจำนวนหนึ่งเพื่อสร้างโบสถ์ที่ยังค้างอยู่, กับทั้งคณะ
วัดสุทัศน์เทพวราราม อันมีพระอาจารย์วัชชัยเป็นหัวหน้าร่วมกับนายฉาย วิโรจน์ศิริ
ได้พร้อมใจกันจัดผ้าป่าสามัคคีนำมาทอด ณ วัดทั้งหลายในจังหวัดกาญจนบุรี
รวมทั้งหมด ๒๐ วัด และได้ถวายทุนที่เหลือจากทอดผ้าป่าสมทบสร้างโบสถ์ที่วัดลาด
หญ้านี้ด้วย

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ในการทอดกฐินของราชขบพิธสมาคม ณ
วัดลาดหญ้า จ.กาญจนบุรี วันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔

คณะทอดกฐินผ้าป่าทั้งนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ชายหญิง ชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้ออกจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วยขบวนรถยนต์ เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๙๔ ได้แวะทอดผ้าป่าที่วัดตามรายทางมาโดยลำดับ มาถึง วัดลาดหญ้าในเวลาเย็นวันนั้น ได้พักแรมคืนที่วัดนี้ซึ่งทางวัด อันมีท่านพระครูยติวัตรวิบูล เจ้าอาวาสเป็นประธานพร้อมด้วยชาวบ้านตำบลลาดหญ้าและตำบลอื่นได้จัดการต้อนรับ ด้วยที่พักด้วยอาหารการบริโภค อย่างบริบูรณ์เป็นอย่างดี ในเวลากลางคืนได้อาราธนา เจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอทุกอำเภอในจังหวัดนี้ มาเจริญพระพุทธมนต์สมโภช กฐิน, เสร็จแล้วได้มีการมหรสพสมโภช รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ที่ ๔ คือวันนี้ ได้ถวายอาหาร บิณฑบาต และเลี้ยงอาหารเช้าเรียบร้อยแล้ว ก็ได้พร้อมกันถวายผ้ากฐิน ถวายธรรมาสน์ ถวายผ้าป่า และถวายทุนจำนวนหนึ่ง เพื่อสร้างโบสถ์ที่ยังค้างอยู่ และได้กำหนดว่า เมื่อเลี้ยงเพลแล้ว จะไปเที่ยวชมภูมิประเทศตำบลกาญจนบุรีเก่า เขาชนไก่ ซึ่งอยู่เหนือ ขึ้นไปอีกเล็กน้อย ตามสมควร แล้วจะได้เดินทางกลับจังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วยขบวนรถยนต์ เหมือนอย่างเที่ยวมา

การมาทอดกฐิน ทอดผ้าป่านี้ เป็นการมาบำเพ็ญกุศล พร้อมทั้งมาท่องเที่ยว มีโอกาสได้ชมภูมิประเทศ พร้อมทั้งได้รับอากาศอันพึงย่างเข้าสู่ฤดูหนาว ซึ่งเป็นเวลา กำลังสบาย สำหรับจังหวัดนี้ ฉะนั้น ในการพรรณนาอานิสงส์กฐิน เป็นต้น ครั้งนี้ จะหยิบยกเอาอานิสงส์ผลที่พึงได้รับในปัจจุบันบัดนี้ที่เดียวมาพรรณนาพอเป็นเครื่อง เตือนใจให้ระลึกถึง ก็อานิสงส์ผลที่ทุก ๆ คนถึงได้รับในคราวนี้มีหลายประการ ดังจะ เลือกมาพรรณนา คือ

โอกาสกุศล การทอดกฐินย่อมทำได้ครั้งเดียวในปีหนึ่ง เพราะกฐินเป็น พระพุทธานุญาตพิเศษ ดังมีเรื่องเล่าในกฐินกัณฑ์ชนธก ในวินัยปิฎก ซึ่งมีแจ้งอยู่ในหนังสือ เรื่องถวายผ้ากฐินที่แจกในงานนี้อย่างทั่วถึงกันแล้ว ผู้ประสงค์จะทราบ พึงอ่านดู ในหนังสือนั้น. หรือในหนังสืออื่นที่แสดงเรื่องกฐินอันมีพิมพ์อยู่อย่างแพร่หลายแล้ว การทอดผ้าป่า ก็เพื่อถวายผ้าแก่ภิกษุ เพราะผ้ากฐินโดยเฉพาะมีผืนเดียวเท่านั้น ไม่ได้ทั่วไปแก่ภิกษุทุกรูป ผู้มีศรัทธาจึงถวายผ้าเพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งในภายในจีวรกาล แต่เพื่อให้ภิกษุที่ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรใช้ได้ด้วย จึงทำเป็นทิ้งไว้ เดิมคงทอดทิ้งไว้ในป่า จึงเรียกว่าผ้าป่า แต่ในบัดนี้การถวายผ้ากฐินก็ได้มีการถวายผ้าไตรจีวรเป็นบริวารด้วย

และบางทีก็มีถวายแก่ภิกษุทั้งหมด คนไทยเราได้อิถียรการทอดกฐินเป็นกุศลมหาทานอันสำคัญ เช่นเดียวกับถือเวสสันดรชาดก เป็นชาดกสำคัญ เรียกการเทศน์ชาดกนั้นว่า เทศน์มหาชาติ ผู้ทอดกฐินย่อมรู้สึกว่าได้บำเพ็ญทานครั้งใหญ่ในขบปีหรือในชีวิตของตน เพราะมิได้ถวายเฉพาะผ้ากฐินผืนเดียวเท่านั้น ยังได้ถวายสิ่งต่าง ๆ แก่พระสงฆ์และแก้ววัด จนสุดกำลัง ฉะนั้น การทอดกฐินจึงเป็นโอกาสกุศลครั้งใหญ่ กล่าวโดยเฉพาะในครั้งนี้ ยังเป็นโอกาสให้ได้มาท่องเที่ยว ถึงตำบลที่ไทยเคยรบแพ้ศึกในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เรียกว่าทุ่งลาดหญ้า คือ ณ ตำบลลาดหญ้านี้เอง ในฝ่ายเจ้าถิ่นกล่าวเฉพาะในฝ่ายบรรพชิต ก็ได้มีโอกาสรับกฐิน เป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์ตามพระพุทธานุญาต ได้ทุนสร้างโบสถ์สืบต่อไป และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวม ก็มีโอกาสดำเนินการกุศลฐาน คือรับรองชาวจังหวัดพระนครหมู่ใหญ่เหมือนอย่างตำบลลาดหญ้านี้ได้เคยรับรองกองทัพไทยมาแล้วในสมัยอดีตกาล โอกาสดังกล่าวอาจล่องไปได้ เพราะไม่ทำอะไร จึงมีพระพุทธานุญาตตรัสเตือนไว้ว่า *ชโย โว มา อุปจจกา* ขณะอย่าได้ล่วงทำนทั้งหายไปเสีย แต่บัดนี้โอกาสนั้นไม่ล่องไป เพราะได้บำเพ็ญกุศลขึ้นแล้ว จึงได้โอกาสกุศลเป็นอานิสงส์ ประการแรก

ผลสามัคคี การบางอย่างที่พึงทำด้วยความพร้อมเพรียงกันของคนส่วนมาก ถ้าขาดความสามัคคี ก็ทำให้สำเร็จไม่ได้ ถึงจะมีโอกาสอำนวยก็ตาม ฉะนั้น โอกาสกุศลดังกล่าวแล้ว จึงสำเร็จด้วยความสามัคคี กุศลกิจทั้งหลายที่ได้ทำไปทุกอย่างตลอดจนถึงการที่ได้พากันออกมาถึงวัดลาดหญ้านี้โดยพร้อมเพรียงกัน ล้วนเป็นผลของความสามัคคี, ในฝ่ายพระสงฆ์ผู้รับกฐิน ก็ต้องมีความสามัคคีกันจึงทำสังฆกรรมในการนี้ให้สำเร็จไปได้ กล่าวโดยเฉพาะในการจัดรับรอง ทั้งชาววัดชาวบ้านตำบลลาดหญ้า ต้องอาศัยความสามัคคีกันอย่างมาก ไม่หย่อนกว่าฝ่ายที่มาทอด, ข้อนี้สมด้วยสุภาษิตว่า *สหุเพสฺส สงฆภูตานิ สามัคคี วุฑฺฒิสาธิกา* แปลว่า "ความสามัคคีของปวงชนผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ" ตามที่กล่าวมานี้ คือผลสามัคคีเป็นอานิสงส์อีกประการหนึ่ง

ทวิสุข อันสามัคคีนี้ ถ้าใช้ในทางดีก็ให้เกิดสุข ถ้าใช้ในทางชั่วก็ให้เกิดทุกข์, สุขทุกข์นี้ มีประมาณมากยิ่งกว่าที่คน ๆ เดียวจะพึงทำให้เกิดขึ้นได้ ก็แต่ความสามัคคีกันในการทอดกฐินทอดผ้าป่าเช่นนี้ เป็นสามัคคีกันในทางดี ดังจะเรียกว่ากุศลสามัคคี

ฉะนั้น จึงให้เกิดสุขโดยส่วนเดียว ในฝ่ายผู้มาก็พร้อมเพรียงกันมาทำบุญ มีจิตใจเป็นสุข มีกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม เป็นไปเพื่อก่อเกิดสุขประโยชน์เช่นเดียวกัน จึงเป็นการเพิ่มสุขให้แก่กันทั้งสองฝ่าย สมดังพระพุทธภาษิตว่า สุขโข บุญลัสส อัจจุโย แปลว่า ความสั่งสมขึ้นแห่งบุญให้เกิดสุข ตามที่กล่าวมานี้ คือทวิสุข เป็นอานิสงส์อีกประการหนึ่ง

สนุกบุญ ความทวิสุขดังกล่าว จะสำเร็จได้ ก็ด้วยอาศัยมีความสนุกในทางบุญ เพราะจำจะต้องลงทุนลงแรง ต้องเหนื่อยยากบ้าง ไม่อย่างนั้นแล้วก็ไม่อาจจะทำให้สำเร็จได้ การลงทุนลงแรงทำการทำงานทางโลกโดยมากย่อมมุ่งผลตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในการกุศล ย่อมมุ่งบุญเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น จึงต้องมีความรู้สึกสนุกในการบุญ จึงจะกล้าลงทุนลงแรง ไม่ทอดอถอยในการบุญ ดังที่เรียกว่า ทำบุญไม่เหนื่อย คำว่า สนุกนี้ ย่อมหมายถึง ความพอใจ ความเพียรอันเป็นเครื่องกระตุ้นใจเร้าใจให้ทำ พร้อมทั้งความออกรส คือได้ปีติปราโมทย์ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงใจให้ชุ่มชื่น เหล่านี้รวมเรียกว่าสนุกทั้งหมด ทุก ๆ ฝ่าย ทุก ๆ คน ต่างได้ความสนุกในการบุญดังกล่าว แต่ขออย่าว่า ความสนุกนี้ ต้องแลกได้มาด้วยการบริจาคสละตลอด ถึงต้องเหนื่อยยาก คนละมากบ้างน้อยบ้าง ฉะนั้น พึงระคองความพอใจในการบุญไว้ให้แน่วแน่ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสเตือนว่า ตมहि ฉนฺทํ กยิราถ แปลว่า พึงทำความพอใจในบุญนั้น ตามที่กล่าวมานี้คือสนุกบุญ เป็นอานิสงส์อีกประการหนึ่ง

โอกาสกุศล ผลสามัคคี ทวิสุข สนุกบุญ ตามที่พรรณนามานี้ มีความหมายเนื่องกันทั้งหมด และทุกข้อมีความหมายผูกพันอยู่ในการบุญ จึงสำเร็จเป็นอานิสงส์ผลดังพรรณนามา ฉะนั้น เพื่อให้ซาบซึ้งในการบุญโดยถูกต้องเพื่อให้เป็นหลักที่ตั้งของบุญญานิสงส์ทุกประการ จะได้พรรณนาบุญกถาสืบไป

บุญหมายความว่าความดีเครื่องเกื้อกูลความสุข มีคนบางคนเข้าใจว่าบุญจะพึงทำได้แต่ในวัด ดังที่พูดกันว่าไปวัดทำบุญ ไม่มีพูดกันว่ามาทำบุญในบ้าน นอกจากในบางคราวที่มีการนิมนต์พระมาสวดมนต์และฉันในบ้าน เป็นต้น จึงจะเรียกกันว่าทำบุญ เข้าใจอย่างนี้เป็นความเข้าใจเรื่องการบุญอย่างคับแคบ แท้จริงบุญนั้นพึงทำทั้งในวัดทั้งในบ้าน ทุกเวลาโอกาส เพราะบุญคือตัวความดี ความสุข ก็ในที่ได้ไม่มีความดีความสุข มีแต่ความชั่วความทุกข์เดือดร้อน ที่นั่นก็เป็นที่ยาบเป็นที่นรก แม้ใน

โลกนี้ ส่วนในที่ไม่ดีไม่มีความชั่ว ความทุกข์ แต่มีความดี ความสุข ที่นั่นเป็นที่บุญ เป็นที่สวรรค์ แม้ในโลกนี้ ในวัด ในบ้าน ในวงธุรกิจการงานทุก ๆ อย่าง ยังมีความชั่ว ทุกจริต ยังมีความทุกข์เดือดร้อนระส่ำระสาย ก็เพราะขาดบุญอย่างเดียวกันนั้น ถ้ามี บุญอยู่ในที่นั้น ๆ แล้ว สิ่งที่ไม่น่าปรารถนาเหล่านั้นก็จะไม่มีขึ้นได้เลย, ฉะนั้น พึงทำความเข้าใจคำว่าบุญให้กว้างขวางว่าทุก ๆ คนไม่เลือกที่ศฤงคาร บรพชิต ชาย หญิง หรือข้าราชการพ่อค้าประชาชนเหล่าไหน จำปรารถนาบุญ และจำปรารถนา ทุกกาลโอกาส ทุกธุรกิจการงานนั้น ๆ ในการนี้จำต้องทราบทางทำบุญ เพื่อจะได้ทำบุญ ให้ถูกต้อง. ทางทำบุญนั้น คือ :-

ความเป็นผู้ให้ คือให้ทรัพย์สินของ เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์บูชาแก่บุคคล ผู้สมควร เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเพื่อกุศลสาธารณประโยชน์ ตลอดถึง ให้ความช่วยด้วยกำลังกาย กำลังวาจา กำลังความคิด ให้ธรรมะ คือ คำสั่งสอนแนะนำ ตลอดถึงให้คุณความดีความชอบ ตามควรแก่บุคคล ฐานะ โอกาส เป็นต้น ข้อนี้เป็น ความดีอย่างไรจะพึงเห็นได้ ต่าง ๆ ด้วยวิธีคิดว่าตนเองเป็นผู้รับ, ตนเองได้รับการช่วย จากผู้ใดย่อมจะรู้สึกว่ามีคนเป็นผู้มีคุณความดีต่อตน เพราะได้ช่วยเหลือโดยประการ นั้น ๆ, พิจารณาดูให้กว้างออกไปอีก สิ่งที่เกิดจากความดีทั้งหลายในโลกนี้ ล้วนสำเร็จ จากความเป็นผู้ให้ของผู้มีเมตตาจิตทั้งนั้น เช่น วัดวาอาราม สถานศึกษา โรงพยาบาล ตลอดจนถึงตัวเราเองก็สำเร็จมาจากความเป็นผู้ให้ของมารดา บิดา ครู อาจารย์ เจ้านายและผู้หวังดีทั้งหลาย แม้คนอื่นทุก ๆ คนก็เหมือนกัน คิดฉะนี้จะเห็นว่าความ เป็นผู้ให้เป็นผู้ให้บุญโดยแท้จริง จึงสมควรปฏิบัติตนเป็นผู้ให้บ้าง อย่าให้เป็นแต่เพียงผู้รับ เท่านั้น เพราะโลกนี้ จำต้องอาศัยความเป็นผู้ให้ของผู้มีเมตตาจิตทั้งหลาย เมื่อมีโอกาส จะพึงให้การช่วยใครได้โดยวิธีใด ก็พึงช่วยด้วยวิธีนั้น และหัดทำใจให้มีเมตตาอารี ให้คิด เผื่อแผ่ความสุขแก่ผู้อื่น ไม่คิดคับแคบ ไม่เห็นแต่จะเป็นผู้รับฝ่ายเดียว, การหัดให้ เป็นผู้ให้ดังกล่าวมานี้ เป็นเครื่องป้องกันการทุจริตในวงการงานต่าง ๆ ได้ วิธีหนึ่งด้วย เพราะเหตุประการหนึ่งของการทุจริตนั้น คือความเอาแต่จะเป็นผู้รับเท่านั้น คือรับเป็น แต่ให้ไม่เป็น เมื่อรู้จักให้เป็นบ้างแล้ว ก็จะระงับการทุจริตเพราะเหตุนี้เสียได้ จะทำให้ เกิดความสะอาดในวงการงานทั่วไป เพราะต่างจะคอยให้ความช่วยแก่กันและกัน

ความทำตนให้เป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีภัย คือ จะประพฤติกการอันใด ก็คอยระวังว่าการอันนั้น จะเป็นเวรเป็นภัยต่อประโยชน์สุขของใครหรือไม่ เมื่อเห็นว่าจะเป็นภัยเป็นเวรต่อใครแล้ว ก็งดเว้นไม่ทำการนั้น ต่อเมื่อเห็นว่าจะเป็นคุณประโยชน์ อันตรงกันข้ามจึงทำลงไป ข้อนี้สำเร็จได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของกฎหมาย และศีลธรรม กล่าวโดยเฉพาะ ศีลในพระพุทธศาสนา คือไม่ก่อเวร ก่อภัยเพราะฆ่าเขาลักของเขา ผิดเชื้อสายเขา พุดเท่ห์หลอกกลวงเขา ตีมน้ำเมา อันเป็นฐานของความประมาท แต่ประพฤติกี่ก่อกุลกันและกันด้วยจิตเมตตา ประกอบสัมมาอาชีวะ ประพฤติชอบในครอบครัวของตน มีวาจาสัตย์ มีสติรอบคอบ และประพฤติกชอบต่อกันตามควรแก่ฐานะ หน้าที่ เหล่านี้ รวมเข้าในข้อทำตนให้เป็นผู้ไม่มีเวรภัย, ข้อนี้เห็นได้ง่ายว่าเป็นความดีเครื่องก่อกุลสุข และทุก ๆ คนยอมปรารถนาความปลอดภัย ปลอดภัย และหาทางป้องกันหรือแก้ไขด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ปรารถนาให้บุคคลหรือสัตว์เดรัจฉานหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดเป็นภัยเป็นเวรแก่ตน ดังนั้นจึงควรหัดทำตนไม่ให้เป็นภัยเป็นเวรต่อใครเหมือนอย่างที่ท่านปรารถนาไม่ใคร่มาเป็นภัยเป็นเวรต่อตนฉนั้นนั่น พึงหัดให้เป็นไปแม้ในสัตว์ในส่วนเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อไม่จำเป็นแล้ว ก็ไม่ทำให้เป็นอันตรายแก่ชีวิตหรือแก่ความสุขของใคร แม้นิดหน่อย ข้อนี้ยอมสำเร็จได้ด้วยความคอยระมัดระวังความประพฤติก มีหิริโอตตปปะประจำจิตใจ ในวงการทั่วไป ถ้าต่างคอยระมัดระวังไม่ประพฤติกเป็นภัยเป็นเวรดังกล่าว ก็จะไม่ต้องมีการหวาดระแวง การต้องเตรียมป้องกันภัย ตลอดจนถึงเกิดภัยเวรในกันและกันขึ้นได้เลย เช่นนี้ ก็ต่างจะนอนเป็นสุข

ความมุ่งดีและรู้จักดี จะทำดีดังกล่าวมาได้ต้องมีความมุ่งดีเป็นเบื้องต้น คือ ต้องมีความปรารถนาดี และตั้งใจมั่นอยู่ในความดี เพราะถ้าขาดความตั้งใจก็ไม่เกิดการดี ความตั้งใจนี้ต้องสร้างให้เกิดขึ้นในทางดีจึงจะสำเร็จเป็นความมุ่งดีได้ เมื่อมีความมุ่งดีตั้งมั่นแล้ว ก็สามารถทำดีได้ทุกอย่างโดยไม่ยาก แต่ก็ต้องรู้จักดีไม่เช่นนั้น ก็จะกลายเป็นมุ่งดีผิด ๆ เป็นเหตุให้ทำดีผิด ๆ รู้จักดีนั้น คือรู้จักว่าอย่างไรเป็นดี พร้อมทั้งรู้ว่าอย่างไรเป็นชั่วเป็นผิด จะกล่าวว่ารู้จักดีชั่วชอบผิดก็ได้ ในเวลาปกติยังไม่มีผลโลกโกรธหลง คนโดยสามัญย่อมจะมีความรู้จักดีชั่วอยู่ด้วยกัน ตามสมควรแก่การอบรมที่ได้รับมา แต่เมื่อเกิดผลโลก โกรธ หลง ขึ้น ความรู้จักดีชั่วก็หมดไป น้อยหรือมากตามกำลังของความโลภ โกรธ หลงนั้น เมื่อความรู้จักดีชั่วไม่มีแล้ว

ก็ทำอะไรแม้ที่แสนชั่วลงไปได้ ฉะนั้น ข้อนี้จึงสำคัญมากเพราะเป็นต้นทางของความประพตติ วิธีที่จะสร้างความรู้จักดีให้เกิดมีขึ้นเป็นวิธีง่าย ๆ คือ ไม่ด่วนพิจารณาวินิจฉัยสิ่งไรลงไปว่าดีหรือไม่ดีในขณะที่กำลังโลกโกรธหลง และไม่ยอมทำอะไรลงไปเพราะลู่อานาจของความโลภ โกรธ หลง ต่อเมื่อสงบความโลภโกรธหลงแล้ว จึงพิจารณาวินิจฉัย และทำลงไป ฟังพิจารณาย้อนดูตัวเราเอง สิ่งที่เราเคยเห็นว่าดีหรือไม่ดีนั้น ในขณะที่จิตใจกำลังโลกโกรธหลงอยู่เป็นอย่างหนึ่ง ในขณะที่จิตใจสงบบริสุทธิ์เป็นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อนำเอาดีและไม่ดีที่เห็นในขณะทั้งสองนี้มาเทียบกันแล้ว ก็จะได้ว่าดีที่เห็นในขณะที่มีจิตใจไม่บริสุทธิ์นั้น โดยที่แท้คือไม่ดี ส่วนที่เห็นในขณะที่จิตบริสุทธิ์เป็นดีแท้ ความเห็นว่าดีด้วยจิตบริสุทธิ์ไม่ถูกอะไรบังนี้แหละคือความรู้จักดีทุก ๆ คนย่อมเคยมีและเคยขาดหายไปบ้างในบางครั้ง ผู้ใดขาดหายไปมากผู้นั้นก็ชั่วมาก ผู้ใดมีอยู่มากและมีอยู่เสมอ ผู้นั้นก็ดีมากและดีเสมอ การปฏิบัติเกื้อกูลแก่ข้อนี้ก็คือการคอยระมัดระวังจิตใจ ความเคยสงบจิตใจจากความโลภโกรธหลง และการคอยพิจารณาไม่ด่วนเชื่อไม่ตั้งดีโดยไร้เหตุผล

รวมทางทำบุญ คือ ความเป็นผู้ให้ ความทำตัวไม่ให้เป็นเวรเป็นภัย ความมั่งดี และรู้จักดี. ข้อแรกดีคือทาน ข้อสองก็คือศีล ข้อสามก็คือภาวนา คือความอบรมจิตใจ และปัญญาให้เกิดความมั่งดีและรู้จักดี เหล่านี้เป็นตัวความดีเครื่องเกื้อกูลความสุขทุก ๆ อย่าง ได้ชื่อว่าเป็นบุญ เป็นเครื่องฟอกชำระล้างความชั่วและความทุกข์ให้หมดไป โดยลำดับ บุญนี้แหละเป็นเครื่องทำโลกนี้ให้เป็นโลกของความดี ให้เป็นโลกสวรรค์ คือเป็นโลกที่มีสุข

ทำบุญ ก็คือทำความดีตั้งพรรณนามา แต่จะทำได้ก็ต้องอาศัยความพากเพียรพยายาม ยิ่งเพียรมาก บุญก็ยิ่งมาก ยิ่งบุญมาก ก็ยิ่งลวงทุกข์ได้มาก สมดังพระพุทธภาษิตที่ปักในพดกฐินครั้งนี่ว่า

วิริเยน ทุกขมจเจติ

คนลวงทุกข์ได้เพราะความเพียร

มีอรรถาธิบายตั้งเทศนามาด้วยประการฉะนี้.

รัตนอุทยานภาเวน	ทินนทานสฺส เตชสา
อเวรี อภโย เขมี	ยสฺสสี ชฺติมา สทา
กิตฺติมา ธนวา โหตุ	นิทุทุกฺโข นิรุพทุทโว
วฑฺฒตํ จตุธมฺเมหิ	อายุ วณฺโณ สฺขํ พลํ
ด้วยเดชอานูภาพรัตน์-	นะตริยฺและเดชการ
ถวายผ้ากฐินทาน	บริจาค ณ ครั้งนี้

ขอคณะทอดกฐินอันมีท่านเจ้าคุณพระธรรมปาโมกข์ เจ้าอาวาสวัดราชบพิธ เป็นประธานในฝ่ายบรรพชิต นายฉาย วิโรจน์ศิริ นายกราชบพิธสมาคมเป็นประธานในฝ่ายคฤหัสถ์ กับทั้งนายบุญยัง ทรวดทรง และญาติผู้ถวายธรรมาสน์ และคณะวัดสุทัศน์ผู้ทอดผ้าป่า รวมกันเป็นฝ่ายทายกและอาคันตุกะฝ่ายหนึ่ง คณะรับกฐินวัดลาดหญ้า ทั้งชาววัดทั้งชาวบ้านในตำบลลาดหญ้าตลอดถึงในตำบลอื่นมีท่านพระครูยติวัตรวิบูล เป็นประธานรวมกันเป็นฝ่ายปฏิบัติคาหก และผู้ทำปฏิสังขณฐานฝ่ายหนึ่ง จึงประสพพรดังคำฉันท์อวยพรของท่านเจ้าคุณพระธรรมปาโมกข์ในหนังสือเรื่องถวายผ้ากฐิน ว่า

ทุกท่านบําราสเวร	ภยะทุกประการมี
กายใจเกษมศรี	กิตติศขจรเจริญ
รุ่งเรืองประเทืองสุข	ธนะสารตระการเกิน
ปราศทุกพิบัติเห็น	และอุปัทวันตราย
ยิ่งอายุวรรณพล	สุขดลนिरันตราย
พร้อมญาติมิตรสหาย	จिरถ้วนทิวาเทอญ.

เทคนิคพิเศษ
เล่ม ๒

ทูลลาภบุคคลกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
เทวเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทูลลาภ โลกสฺมี
กตเม เทว โย จ ปุพฺพการี โย จ กตญฺญ กตเวที
อิมे โข ภิกฺขเว เทว ปุคฺคลา ทูลลาภ โลกสฺมินฺติฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานวิสาขนาพระธรรมเทศนา ในทูลลาภบุคคลกถา
ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อานุภาพพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
เบื้องต้นแห่งการพระราชพิธีฉัตรมงคล เฉลิมราชสมบัติสิริราชพรรษา ด้วยว่าก่อนที่จะ
ถึงการพระราชพิธีฉัตรมงคล ในวันเป็นลำดับต่อไป สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระราชบูรพการี
ขึ้นประดิษฐานเหนือพระราชบัลลังก์ ภายใต้้นพญาลมहाเศวตฉัตร และเชิญพระพุทธรูป
ประจำพระชนมวารคู่พระบรมอัฐิประดิษฐานในพระที่นั่งบุษบกมาลา

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในการพระราชกุศลทักษิณานุปทานเบื้องต้น
แห่งพระราชพิธีฉัตรมงคล ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

ประกอบด้วยเครื่องบรมอิศริยราชูปโภคพร้อมสรรพ สมเด็จพระมโหฬารพระราชาสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชบุรพการี ผู้ทรงดำรงสิริราชสมบัติสืบพระราชสันตติวงศ์โดยลำดับมาในอดีตทุกพระองค์ ตามวิถีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา ตามพระราชประเพณีอันกล่าวได้ว่าเป็นพระราชธรรมเนียมเพราะเกิดขึ้นจากกรรม คือกตัญญูทเวทิตาธรรม

สมเด็จพระบรมราชบุรพการีทุกพระองค์ ได้ทรงเป็นพระราชบุรพการี ผู้ทรงมหันตคุณูปการ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ เพราะได้ทรงประดิษฐาน ได้ทรงดำรงพระมหาเศวตฉัตรและพระบรมราชวงศ์ โดยสันตติสืบทอดมาโดยลำดับ จึงทรงเป็นพระบรมราชบุรพการีของสมเด็จพระมโหฬารพระราชาสมภารเจ้า ผู้ทรงดำรงพระมหาเศวตฉัตรเฉลิมไพศวริยราชสมบัติในปัจจุบัน

อนึ่ง สมเด็จพระบรมราชบุรพการีผู้ทรงปกครองประเทศชาติในอดีตสืบมาโดยลำดับนั้น ชื่อว่าได้ทรงเป็นพระราชบุรพการีของประเทศชาติ โดยส่วนรวม เพราะได้ทรงเป็นพระประมุข กอบกู้ประเทศชาติ ดำรงประเทศชาติ เกื้อกูลประเทศชาติให้เจริญ ได้ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ ได้ทรงบำบัดทุกข์ บำรุงสุข และเป็นมิ่งขวัญของอาณาประชาราษฎร์ ประชากรชาวไทยทั้งชาติในปัจจุบันผู้เกิดมามีประเทศชาติเป็นที่ยึดมั่นอยู่เป็นสุขโดยอิสระเสรี มีศาสนาเป็นที่นับถือ มีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะโดยบริสุทธิ์บริบูรณ์ ก็เพราะสมเด็จพระบรมราชบุรพการีในรัชสมัยนั้น ๆ ได้ทรงปกป้องรักษาไว้ ฉะนั้น จึงทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นพระราชบุรพการีที่ประชาชนชาวไทยทั้งชาติพึงมีความกตัญญูทเวทิตา แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ทรงยกย่องความกตัญญูทเวทิตาว่าเป็นสัพบุริสภุมิ คือภูมิของคนดี ดังที่กล่าวไว้แล้วความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็แหละคนดีย่อมเป็นผู้กตัญญูทเวทิตา ความกตัญญูทเวทิตานี้อันคนดีรู้จัก ความกตัญญูทเวทิตานี้เป็นภูมิของคนดีโดยแท้” และได้ตรัสถึงทูลลภบุคคล คือบุคคลที่หาได้ยากไว้ ๒ จำพวก ด้วยพระบาลีว่า *เทว เม ภิกขเว บุคฺคฺลา ทูลลภ โลกฺสมิ* เป็นต้น แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลหาได้ยากในโลกเหล่านี้ ๒ คือ บุรพการีและกตัญญูทเวทิตา บุคคลหาได้ยากในโลก ๒ นี้แล” ดังนี้

บุพพการี ได้แก่บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน กตัญญุตเวที ได้แก่บุคคลผู้รู้
 อุปการะที่ท่านได้ทำและประกาศอุปการะที่ท่านได้ทำให้ปรากฏคือตอบแทน ทั้งสองนี้
 เป็นคู่กัน ท่านยกขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างไว้ ๔ คู่ คือ ในทางวงศ์สกุล มารดาบิดา
 เป็นบุพพการีของบุตรธิดา บุตรธิดาเป็นกตัญญุตเวทีของมารดาบิดา ในทาง
 การศึกษา ครูอาจารย์เป็นบุพพการีของศิษย์ ศิษย์เป็นกตัญญุตเวทีของครูอาจารย์
 ในทางอาณาจักร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นบุพพการีของอาณาประชาราษฎร์ อาณา-
 ประชาษฎร์เป็นกตัญญุตเวทีของพระมหากษัตริย์ ในทางศาสนา พระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าทรงเป็นบุพพการีของผู้นับถือทั้งปวง ผู้นับถือทั้งปวงเป็นกตัญญุตเวที
 ของพระองค์ บุคคลทั้งสี่คู่นี้ยกขึ้นแสดงเป็นนิทสสนะในฐานะที่ควรจะเป็นเช่นนั้น
 ในพระบาลีบทอุทเทศแสดงเป็นกลาง ๆ มิได้ระบุโดยเจาะจง ฉะนั้น เมื่อแสดงตาม
 อธิบายในพระบาลีจึงหมายถึงธรรม คือ บุพพการิตาธรรม ความทำอุปการะก่อนมีใน
 ผู้ใด ผู้นั้นก็ชื่อว่า บุพพการี กตัญญุตเวทีตาธรรมมีในผู้ใด ผู้นั้นก็ชื่อว่ากตัญญุตเวที
 ความทำอุปการะก่อน หมายถึงการให้อุปการะหรือสงเคราะห์หรืออนุเคราะห์ทุกอย่าง
 ทุกวิธีด้วยจิตมีเมตตากรุณา เพื่อให้ผู้รับอุปการะมีความสุขปราศจากทุกข์เดือดร้อน
 ไว้ก่อน ผู้ที่มีฐานะและโอกาสพึงทำอุปการะแก่ใครได้ แต่ไม่ทำ หรือทำก็ทำการ
 เบียดเบียน แทนที่จะทำคุณแก่กุล เพราะมีจิตใจขาดจากเมตตากรุณา มากไปด้วย
 โลกโกรธหลงเช่นนี้มีอยู่มากน้อย อีกฝ่ายหนึ่ง ผู้ที่ได้รับอุปการะของท่านแล้วไม่รู้
 คุณท่าน ลบลู่คุณท่าน หรือตอบแทนด้วยการทำให้ท่านผู้มีคุณแก่ตนเสียหาย
 ดังนี้ก็มีอยู่มาก ฉะนั้น จึงมีบุคคลขึ้น ๒ จำพวก คือ บุพพเวรี ผู้ทำเวรขึ้นก่อน
 และปฏิวเวรี ผู้ทำเวรตอบ คือเป็นคู่ศัตรูกัน ฝ่ายแรกเป็นผู้ก่อกรรมที่เบียดเบียนขึ้นก่อน
 ฝ่ายหลังก็ก่อกรรมเบียดเบียนขึ้นตอบโต้ บุคคลสองจำพวกนี้มีอยู่มาก ตรงกันข้ามกับ
 บุพพการีและกตัญญุตเวทีซึ่งหาได้ยากกว่า ถึงเช่นนั้นก็ยังหาได้เช่นบุคคลสี่คูที่ท่าน
 ยกเป็นนิทสสนะ ในเมื่อได้ปฏิบัติต่อกันโดยชอบ ความสุขความเจริญทั้งปวงจึงยังมี
 อยู่ในโลก ความสุขความเจริญของแต่ละบุคคลย่อมเกิดจากบุพพการีตาธรรมของท่าน
 บุพพการีทั้งหลายตั้งต้นแต่มารดาบิดาผู้ให้กำเนิด และอุปการะเลี้ยงพุ่มพักรักษามา
 และครูอาจารย์ผู้ให้ศิลปวิทยา

ในทางปกครองก็ได้รับพระมหากรุณาของพระมหากษัตริย์ในทางจิตใจและความประพฤติก็ได้จากพระศาสนาของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังได้จากผู้มีเมตตากรุณาให้อุปการะในทางต่าง ๆ ถ้าไม่มีท่านบุพพการีทั้งปวงก็จะเกิดมาไม่ได้ แม้เกิดมาแล้วก็ดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ ถึงดำรงอยู่ได้ก็ดำรงอยู่อย่างแร้นแค้นลำบาก ถึงจะมีผู้กล่าวว่าท่านทั้งปวงนั้นมีใช่บุพพการี เป็นผู้ทำไปตามหน้าที่เป็นต้น คำกล่าวนั้นก็เป็นการกล่าวหรือกล่าวโดยมิได้รู้ถึงคุณตามเป็นจริงเป็นคำกล่าวของผู้ไร้กตัญญูโดยแท้ เพราะกตัญญูคือรู้คุณนั้นย่อมหมายถึงรู้ซาบซึ่งถึงคุณในจิตใจด้วย คือเมตตากรุณาซึ่งมีอยู่ในท่านบุพพการี การทำกิจการทั้งปวงสักแต่ว่าทำตามหน้าที่เพื่อค่าทดแทนกับการทำที่เกิดจากจิตใจกอบด้วยเมตตากรุณา ย่อมต่างกัน การไม่นับถือคุณในจิตใจ ก็คือการไม่นับถือธรรม เป็นการลบหลู่คุณหรือธรรม เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนต่าง ๆ ในโลก

อนึ่ง ความสุขความเจริญของส่วนรวม ตั้งต้นแต่ความดำรงอยู่ของประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ความเจริญของบ้านเมือง ความสุขสมบูรณ์ของประชาชน มีโรงเรียน โรงพยาบาล สถานสงเคราะห์ต่าง ๆ มีปรีณายก คือ รัฐบาลบริหารสนองพระราชโองการโดยมั่นคงเหล่านี้เป็นต้น ย่อมเกิดจากบุพพการีตาธรรมของท่านบุพพการีทั้งหลายได้สร้างสรรค์ไว้ และดำรงรักษาเพิ่มพูนโดยลำดับมาหาไม่แล้ว บุคคลรุ่นปัจจุบันก็จักไม่มีแม้แต่ความเป็นไทยของตน ความสุขความเจริญอันเป็นส่วนรวมนี้เกิดจากบุพพการีบุคคลทั้งหลาย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขเป็นผู้นำตลอดเวลาช้านาน เพราะได้ทรงมีพระบารมี ทรงตั้งอยู่ในพระราชธรรมจริยา สามารถเป็นที่พึ่งอบอุ่นใจของอาณาประชาราษฎร์ แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งถือเอาแต่ใจความว่า “ชัตติยราชผู้ทรงได้รับมูรธาภิเศกแล้ว ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ประทับอยู่ในทิศใด ๆ ย่อมประทับอยู่ในรัฐที่ทรงชนะแล้วของพระองค์เท่านั้น ในทิศนั้น ๆ คือ ๑. ทรงถึงพร้อมด้วยพระชาติ ๒. มีพระคลังหลวงบริบูรณ์ ๓. มีกำลังประกอบด้วยจตุรงค์เสนา ที่เชื้อพึงรับโอวาท ๔. มีปรีณายกเป็นบัณฑิตผู้ฉลาด สามารถพิจารณาประโยชน์อดีตอนาคตและปัจจุบัน ๕. ดำรงยศคือบรมเดชานุภาพเกิดจากสี่ข้อข้างต้น” ต่อจากนี้ได้ตรัสธรรมที่คู่กันกับองค์ทั้ง ๕ นั้นคือ “มีศีล เหมือนอย่างถึง

พร้อมด้วยพระชาติ มีการสดับศึกษามากเหมือนอย่างมีพระคลังหลวงบริบูรณ์ มีความเพียรที่ได้เริ่มแล้วเพื่อละอกุศล ทำกุศล เหมือนถึงพร้อมด้วยกำลังเสนา มีปัญญารู้จักทำความทุกข์ให้สิ้นไปโดยชอบ เหมือนอย่างถึงพร้อมด้วยปริณายก มีจิตผ่องพันอยู่ในทิศทั้งปวง เหมือนอย่างดำรงยศคือบรมเดชาอนุภาพ เป็นเครื่องดำรงรักษาวิชัยคือความชนะ อันได้แก่เอกราชาธิปไตยแห่งรัฐ” ธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมมีแก่ท่านผู้เป็นบุพพการีทั้งปวงตามภูมิชั้น ฉะนั้น จึงต้องด้วยลักษณะของบุคคลอีก ๒ จำพวกที่ตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้อื่น และบุคคลผู้ทำคนอื่นให้อิ่ม”

ผู้ที่ได้รับความสุขความเจริญจากการกระทำของท่านบุพพการีและเป็นผู้รู้คุณของท่านแล้ว ประกาศคือ ตอบแทนคุณท่านด้วยการกระทำตอบเป็นส่วนบุคคล หรือด้วยการทำตอบเป็นส่วนรวม ชื่อว่า กตัญญูกตเวที อนึ่งเมื่อระลึกได้ว่าได้รับสิ่งที่ท่านบูรพชนได้สร้างสรรค์รักษาไว้ให้ จึงรักษาสิ่งที่ท่านได้ให้ไว้และสร้างสรรค์ให้ยิ่งขึ้นเพื่ออนุชนต่อไป ย่อมชื่อว่า ได้ทำตนให้เป็นกตัญญู ทั้งนี้ต้องประกอบด้วยธรรมของบุคคล ๒ จำพวกคือ ผู้อื่น และผู้ทำคนอื่นให้อิ่ม ดังนี้

สมเด็จพระบรมราชาบุพพการีโดยลำดับรัชสมัย ทรงประกอบด้วยพระสมบัติบารมีธรรมนำให้ทรงถึงพร้อมด้วยองค์ทั้ง ๕ มีความถึงพร้อมด้วยพระชาติ เป็นต้น และทรงตั้งอยู่ในธรรม ๕ ข้ออันเทียบกัน ตามควรแก่พระราชธรรมจริยา ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเป็นไปเพื่อความสุขความเจริญเป็นอันมาก จึงทรงเป็นพระราชบุพพการีเป็นที่ปรากฏอยู่แก่ใจของกตัญญูกตเวทีบุคคลทั่วทุกคนทุกสมัย

สมเด็จพระมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระราชปรารภอภิลักขิตมงคลกาลแห่งพระราชพิธีฉัตรมงคลเฉลิมราชสมบัติสิริรัชพรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบการพระราชพิธีทักษิณานุประทาน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชาบุพพการีโดยพระราชคารวการ ด้วยกำลังพระกตัญญูกตเวทีตาคุณ ชื่อว่า ได้ทรงแสดงคารวะอภยธรรม และทรงปฏิบัติสัปปุริสธรรม ตามพระพุทธศาสนาวาทพระราชกรณียที่ทรงปฏิบัติ ย่อมเป็นเครื่องก้านสรรพพิบัติอนิภูฐานผล อำนวยสรรพสมบัติอนิภูฐานผล ทั้งเป็นเครื่องอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมมพิตรพระราชสมภารเจ้า

พร้อมด้วยพระบรมราชาไชยสวรรยาธิปัตย์ให้สถิตสถาพรเกษมสวัสดิ์ ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญให้ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ และทรงอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชาขุมพการี ทั้งนี้จึงสัมฤทธิ์วิบากสมบัติเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุข แต่สมเด็จพระบรมราชาขุมพการีสมตามพระบรมราชาอุทิศ

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจพระราชกุศลบารมีบุญญาธิการ และอำนาจแห่งสมเด็จพระบรมราชาขุมพการี จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และบรมราชาโอรส พระราชธิดา ให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล แผ่พระบรมโพธิสมภารบารมีเป็นที่ร่มเย็น แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท เสวกามาตย์ ราชบริพาร สมณชีพรามณ์ และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป

รับพระราชทานถวายวิสาขนา พระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

เย ธัมมาติปฏติกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา

เตสํ เหตุํ ตถาคโต

เตสญฺจ โย นิโรโธ จ

เอวํวาทิ มหาสมฺโณติ

บัดนี้ จักถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลราศีทักษิณานุปัตาน ที่พระวรวงศบริพัตร พร้อมด้วย
พระชายาได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวาย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์
พระอุปัชฌายจารย์ ในสัตตมวารที่เวียนมาถึงโดยลำดับ นับเป็นสัตตมวารที่ ๑๖
แต่วารเป็นที่สิ้นพระชนม์แล้ว

การที่พระวรวงศบริพัตร พร้อมด้วยพระชายา ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวาย ทั้งนี้
เป็นการทรงทำการบูชาด้วยพระคารวะอย่างยิ่งแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระอุปัชฌา-
จารย์ ผู้เจริญด้วยพระวุฒิสมบัติโดยประการทั้งปวง จึงเป็นมงคลเหตุให้ถึงความเจริญ
ดังพระพุทธรภาสิตในมงคลสูตรว่า บูชา จ บูชานียานํ การบูชาท่านผู้ควรบูชา เอตมฺมงฺ-
คฺลฺมฺตุตฺมํ ชื่อนี้เป็นมงคลอันอุดม ดังนี้

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในการทรงบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุปัตาน
ถวาย สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
นครสวรรค์ศักดิพินิจ

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้ทรงเป็นที่เคารพนับถือในพระราชวงศกุล นับแต่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสถาปนาพระบรมราชูปถัมภ์โดยลำดับมา ได้ทรงเป็นที่เคารพนับถือแห่งอำมาตยวงศกุลตลอดถึงพุทธศาสนิกวงศกุลทั่วไป โดยเฉพาะ ได้เป็นที่เคารพนับถือในพระวรวงศบริวารอย่างยิ่ง ได้ทรงถึงเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อทรงผนวชในคราวนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ประทานพระโอวาทแก่นวกภิกษุด้วยความตั้งพระหฤทัยให้สมบูรณ์ ประจวบเวลาที่มีพระอนามัยแห่งพระวรกายยังปกติเรียบร้อย จึงประทานพระโอวาทได้ตลอดพรรษกาลโดยเรียบร้อยสมบูรณ์ทุกข้อและหมวดธรรมที่ควรประทานแก่นวกภิกษุ ฟังสังเกตได้ว่า ได้ตั้งพระหฤทัยเพื่อถวายแด่พระวรวงศบริวารเป็นพิเศษ ได้มีนวกภิกษุจดพระโอวาทที่ประทานทุกครั้งด้วยชวเลข แล้วคัดถวายทรงตรวจแล้วขอประทานพระอนุญาตพิมพ์ขึ้น ด้วยพระอุปถัมภ์ของพระวรวงศบริวารสำเร็จเป็นหนังสืออนุสรณ์ที่มีค่ายิ่งของนวกภิกษุคนนั้น และเป็นหนังสือที่อำนวยประโยชน์เป็นที่นิยมของนักศึกษาและปฏิบัติธรรมทั่วไป

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อทรงได้บรรพชาอุปสมบท ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่พระอุปัชฌาย์มิให้บกพร่อง สม่าเสมอโดยลำดับปีมา ไม่ทรงแสดงเหนื่อยหน่าย สมด้วยอรรถของอุปัชฌาศัพท์ ที่พระอาจารย์แสดงไว้ว่า *วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายตีติ อุปชฺฌมา* ชื่อว่าอุปัชฌมา เพราะอรรถว่าคอยดูแลโทะน้อยโทะใหญ่ คือคอยดูแลป้องกัน บำบัดโทะทั้งปวง ดังนี้ในสมัยหลัง เมื่อพระวรกายถึงทุพพลภาพ ไม่อาจประทานพระโอวาทได้ตลอด ก็ทรงพยายามประทานเมื่อน้อยครั้ง เพราะทรงเห็นตามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่เคยตรัสไว้แก่พระองค์ว่า เป็นอุปัชฌาย์แล้วไม่ได้สอนพระที่บวชใหม่เอง ก็เหมือนเป็นมารดาแล้วมิได้เลี้ยงบุตรด้วยชีโรทกของตนเอง นอกจากนี้ได้ทรงเห็นเป็นสำคัญจริง ในกรณีเยหน้ำที่อันเป็นกิจพระศาสนา ทรงถือว่าเมื่ออาศัยอยู่ในวัดในพระศาสนา ก็ต้องช่วยทำกิจของวัดของพระศาสนา ไม่ปลีกตัวทอดทิ้ง ไม่เอาเป็นธุระ เมื่อคราวทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ก็เพราะทางฝ่ายราชอาณาจักรนำดอกไม้ธูปเทียนมากกราบทูลอาราธนาขอให้ทรงช่วยภาวาระธุระพระพุทธานุศาสน์ จึงทรงรับช่วยภาวาระธุระพระพุทธานุศาสน์ ตามจรรยาของพระพุทธานุศาสน์ตั้งแต่ต้นมา เหตุฉะนี้ พระพุทธานุศาสน์จึงดำรงสืบต่อมาได้โดยลำดับ

ตามพระพุทธศาสนประวัติ พระพุทธสาวกทั้งหลายได้รับภาระธุระพระพุทธศาสนาจากพระบรมศาสดา ด้วยพระพุทธานัติให้เที่ยวไปประกาศพระพุทธศาสนาในชนบททั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก จึงได้จาริกเที่ยวไปประกาศพระพุทธศาสนาช่วยพระบรมศาสดาตั้งแต่ปฐมโพธิกาล ปรากฏตอนหนึ่งว่า เมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันใกล้กรุงราชคฤห์ พระอัสสชิเถระซึ่งเป็นรูปหนึ่งใน ๕ รูป ที่เรียกว่าปัญจวัคคีย์ ได้เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระสารีบุตรเถระเมื่อยังเป็นปริพาชกชื่อว่า อุปติสสะ ได้เห็นท่านมีอาการนำเลื่อมใสจึงติดตามไปจนถึงที่อยู่ เมื่อได้โอกาสสมควรแล้ว จึงถามท่านว่าท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร เมื่อท่านตอบให้ทราบว่าเป็นพระมหาสมณะผู้เป็นโอรสแห่งศากยะ ออกผนวชจากศากยสกุลแล้ว จึงถามท่านสืบไปว่า พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร ท่านได้แสดงโดยย่อ ดังคาถาที่พระธรรมสังคากาจารย์ร้อยกรองไว้ ที่ยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโคโต
 เตสญฺจ โย นิโรธो จ เอวํวาทิ มหาสมโณ

แปลโดยนัยหนึ่งว่า ธรรมเหล่านี้เกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้ อุปติสสะได้ฟังแล้วได้ธรรมจักขุดวงตาเห็นธรรมว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมตา

คาถาของพระอัสสชินี้แสดงย่อพระพุทธศาสนาด้วยใช้ถ้อยคำนั้น ๆ เพียงคาถาเดียว แต่มีความกว้างขวางเพียงพอแก่ปัญหาว่า พระศาสดาของท่านสั่งสอนอย่างไร ที่น่าจะตอบให้จบให้เพียงพอได้โดยยาก แต่พระอัสสชิตอบให้จบได้ใจความเพียงพอด้วยใช้ถ้อยคำไม่กี่คำ จึงเป็นคาถาที่นิยมนับถือกันมากว่าเป็นหัวใจร้อยสัจ และเป็นตัวอย่างอย่างดีของการพูดสั้นแต่จุดความกว้างเพียงพอ อันเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งแม้ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า คาถานี้สรุปพระพุทธศาสนาได้อย่างไร ควรพิจารณา

พระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ในชั้นสามัญ แสดงเหตุผลตามที่เป็นจริง หรือความจริงตามเหตุผล ที่อาจพิจารณาเห็นได้ที่ตนเอง สมดังพระธรรมคุณบทหนึ่งว่า สนฺทิฎฺฐิโก ธรรมอันบุคคลพึงเห็นได้เอง เพราะถ้าแสดงออกไปจากตน ตนก็ไม่อาจเห็นได้ เว้นไว้แต่จะเชื่อไปอย่างเดียวเท่านั้น เหมือนอย่างลัทธิศาสนาที่สอนให้เชื่อโดยมิต้องพิสูจน์โดยมาก เหตุผลอันมีอยู่ที่ตนดังกล่าวนี้ ทางพระพุทธศาสนาจำแนกเป็น ๒ คือ เหตุผลฝ่ายชั่ว อันเรียกว่า อกุศล ๑ เหตุผลฝ่ายดีอันเรียกว่า กุศล ๑ เหตุผลฝ่ายอกุศลนั้น ได้แก่อกุศลมูล มूलรากของอกุศล คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุ อกุศลกรรมคือ กรรมชั่วหรือทุจริตต่าง ๆ เป็นผล เรียกว่าอกุศลคือไม่ดี ก็เพราะมีโทษอันบัณฑิตติเตียน มีทุกข์เดือดร้อนเป็นผลต่อไป บุคคลอาจพิจารณาเห็นว่า เป็นอกุศลจริงได้ด้วยตนที่ตนเอง ส่วนเหตุผลฝ่ายกุศลนั้น ได้แก่กุศลมูล มूलรากของกุศลคือความไม่โลภ ความไม่โกรธประทุษร้าย ความไม่หลง เป็นเหตุ กุศลกรรมคือกรรมดีหรือสุจริตต่าง ๆ เป็นผลเรียกว่า กุศล คือดีเพราะไม่มีโทษ และมีสุขเป็นผลต่อไป บุคคลอาจพิจารณาเห็นว่า เป็นกุศลจริงได้ด้วยตนที่ตนเอง แต่สิ่งที่มีเหตุผลนั้น ต้องพิจารณาโดยเหตุผล อย่างมีเหตุผล จึงจะเห็นเหตุผลตามความเป็นจริง ในชั้นนี้ อาจสงเคราะห์เข้าคาถาของพระอัสสชิเถระได้ดังนี้ กรรมที่เป็นอกุศลทุจริตต่าง ๆ พร้อมทั้งความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดสืบเนื่องจากการม เช่นนั้น ชื่อว่าเป็นธรรมที่เกิดจากเหตุคือเป็นผลนั่นเอง ในฝ่ายชั่วพระตถาคตทรงแสดงเหตุของผลเช่นนี้ไว้แล้ว คืออกุศลมูลดังกล่าว

อีกอย่างหนึ่ง กรรมที่เป็นกุศลสุจริตต่าง ๆ พร้อมทั้งสุขสมบัติต่าง ๆ ที่เกิดสืบเนื่องจากการม เช่นนั้น ชื่อว่าเป็นธรรมเกิดแต่เหตุในฝ่ายดี พระตถาคตทรงแสดงเหตุของผลนี้ไว้แล้วเหมือนกันคือกุศลมูล และทรงแสดงความดับของผลเหล่านั้น คือ ทรงแสดงให้ดับเหตุคืออกุศลมูล เมื่อเหตุดับแล้ว ผลคือกรรมชั่วพร้อมทั้งความเดือดร้อนต่าง ๆ ก็ดับไปตามกัน คำสั่งสอนนี้เกี่ยวสัมมาปฏิบัติทั้งในคติโลกทั้งในคติธรรม คือเมื่อประสงค์จะดับเรื่องใด ก็ต้องค้นหาเหตุของเรื่องนั้น และดับที่เหตุอันเป็นมูลจึงจะดับเรื่องนั้นได้ แต่ในชั้นนี้ สอนให้ดับแต่ในฝ่ายอกุศล ส่วนในฝ่ายกุศล สอนให้ก่อก่อที่เรียกว่า ภาวนา คือทำให้มีขึ้นและเมื่อก่อเหตุ ผลก็ก่อก่อขึ้นตามกัน กุศลคือฝ่ายดีนี้ ต้องก่อก่อเรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะเต็มดีหรือสุดดี จึงจะเสร็จกิจ ถ้ายังไม่สุดดี ก็ยังทำดีไม่จบ

ฉะนั้น พระบรมศาสดาถ้าจักทรงแสดงธรรมเพียงละชั่วทำดีเท่านั้น ก็ชื่อว่ายังแสดงธรรมไม่จบ จึงทรงแสดงธรรมให้จบลงด้วยขั้นสุดดีหรือเต็มดี จริงอยู่คนที่หวังชั่วย่อมไม่หวังดี อนึ่ง คนที่ยังต้องการดี ก็เพราะยังดีไม่พอ ดียังไม่สมบูรณ์ ดียังไม่ถึงที่สุด ถ้าดีถึงที่สุด เต็มดี สุดดีแล้ว ก็ไม่ต้องการดี ธรรมขั้นนี้ เรียกว่า ปรมัตถะ ความจริงเป็นธรรมสามัญนั่นเอง แต่เป็นสามัญในขั้นนั้น

ในขั้นปรมัตถะนี้ พระบรมศาสดาทรงประกาศอริยสัจ จริงอย่างประเสริฐคืออย่างแท้ คือทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทุกขในอริยสัจนี้ ได้แก่ผลทั้งปวงที่บุคคลเสวยอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ทนอยู่ยาก แปรปรวนไปเป็นธรรมดา และมีตัวตน และซึ่งเกิดจากทุกขสมุทัย พระบรมศาสดาทรงชี้ค้นหา ความดิ้นรนแห่งใจหรือความทะยานอยากว่าเป็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ เข้าในคำของพระอัสสชิเถระว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น คือตรัสต้นเหตุว่าเป็นเหตุของผลที่เป็นทุกข์ทั้งหมด นี่เป็นสายสมุทัยคือสายเกิดทุกข์ และทรงแสดงนิโรธ ความดับทุกข์ ดังกล่าวแล้วว่าเป็นผลของเหตุคือข้อปฏิบัติที่เรียกสั้นว่า มรรค ซึ่งเป็นทางอันเดียวแต่มีองค์ประกอบกัน ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น นี่เป็นสายนิโรธ คือสายดับทุกข์ เข้าในคำของพระอัสสชิเถระว่า และตรัสความดับของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นคาถาของพระอัสสชิเถระจึงประมวลอริยสัจไว้สมบูรณ์ทั้งสายสมุทัย ทั้งสายนิโรธ

ในอริยสัจนี้ มิได้แสดงว่ากุศลอกุศล แต่แสดงสัจจะโดยตรง เพราะธรรมที่แสดงกุศลอกุศลนั้นเกี่ยวกับบุคคลเป็นที่ตั้ง คือ เป็นดีหรือเป็นชั่ว เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เป็นคุณหรือเป็นโทษแก่บุคคล เพราะเกี่ยวแก่กรรม ส่วนธรรมในอริยสัจเกี่ยวแก่สัจธรรมโดยตรง แต่ก็แสดงที่บุคคลนั่นเอง

อนึ่ง ในอริยสัจนี้ ทุกข์เป็นปริณญะยธรรม ธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นปหาตัพพธรรม ธรรมที่ควรละ นิโรธเป็นสัจฉิกาทัพพธรรม ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง มรรค เป็นภาเวตัพพธรรม ธรรมที่ควรภาวนา คือทำให้มีขึ้น แม้เป็นภาวนา ก็เป็นไปเพื่อดับทุกข์ จึงจัดเข้าในสายดับ พระบรมศาสดาตรัสว่าอริยสัจนี้เป็นที่ประมวลพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่ประมวลรอยเท้าสัตว์เดินดินทั้งสิ้น

ฉะนั้น คาถาของพระอัสสชิเถระซึ่งประมวลอริยสัจไว้ทั้งหมด จึงชื่อว่า ประมวลพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นไว้ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ปรากฏว่ามีปกติตรัสใช้ถ้อยคำน้อยแต่ใจความกว้าง แม้ในการแสดงธรรมหรือประทานพระโอวาท ก็โปรดใช้ถ้อยคำสั้นน้อย แต่ใจความเพียงพอและถูกต้องแก่อรรถของธรรมนั้น ๆ อาจกล่าวได้ว่า โปรดรับสั่งสั้นและตรง ไม่โปรดยาวและอ้อมค้อม แม้ในพระปฏิบัติ ก็โปรดปฏิบัติในทางย่อเรื่อง ไม่ให้มากเรื่อง ไม่ให้เรื่องยาว โปรดปฏิบัติมิให้มีเรื่องเสียเลย เพราะทรงใช้วิธีปฏิบัติดับเหตุของเรื่องยุ่งยากต่าง ๆ ด้วยพระปรีชาสามารถ เรื่องโดยมากที่ใหญ่โต ถ้าได้พิจารณาดับต้นเหตุที่เล็กโดยมากเสียแล้ว ก็จะไม่เกิดขึ้น แม้จะทรงรับภาระธุระมากมายหลายหน้าที่ ก็ไม่ทรงหนัก แม้จะเกิดอาพาธกล้าแก่พระวรกายก็ไม่ทรงเพียบ แม้จะทรงเผชิญเรื่องยุ่งยาก ก็ไม่ทรงจนทาง ทรงมีวิธีปลงให้เบาสบาย มีทางออกให้รอดพ้นดังที่เรียกว่า นิยยานิกรรม เป็นอันว่าได้ทรงมีปฏิบัตินในทางย่อทุกข์ด้วยการย่อเหตุของทุกข์ ดับเหตุของทุกข์โดยสามารถ

พระวรวงศบริพัตร ทรงประกอบด้วยพระกตัญญูกตเวทีตาธรรม ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวาย ก็พึงเห็นสมด้วยพระพุทธานุภาพว่า *ภุมิ เว สาธุรูปานํ กตญญูกตเวทีตา* ความกตัญญูกตเวทีตาเป็นภุมิของสาธุชน ดังนี้

ขออำนาจพระกุศลราศีทักษิณานุปทาน ที่พระวรวงศบริพัตรพร้อมด้วยพระชายา ได้ทรงบำเพ็ญถวายทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์เป็นสุขวิบากบูชา คุณได้ทรงถวายบูชาเมื่อทรงดำรงอยู่แต่สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌายาจารย์และชื่อว่าได้ถวายบูชาโดยพระสังฆรัตนะโดยฐานะฯ ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนาฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ยุติลง เอิ้ว ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

เถรกรรมธรรมกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหิสฺสา สญฺญมฺโห ทมฺโห
ส เว วนฺตมโล ธโร โส เถโรติ ปวฺจจฺติติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยชานาพระธรรมเทศนา ในเถรกรรมธรรมกถา
ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแต่พระกุศลทักษิณานุปทาน
ที่สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์และสมเด็จพระเชษฐภคินีบพิตร เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในสัปดาห์
วารที่ ๒ แต่วันเสด็จสิ้นพระชนม์ ในการนี้ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารพระองค์
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจใน
การทรงบำเพ็ญพระกุศลทั้งนี้ (แทนสมเด็จพระราชชนนีและสมเด็จพระเชษฐภคินี
บพิตร ซึ่งยังประทับอยู่ ณ ต่างประเทศ)

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในการพระกุศลทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จพระ
พระราชชนนีศรีสังวาลย์ทรงบำเพ็ญ ในสัปดาห์วารที่ ๒ แต่วันสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๑

การพระราชกุศลที่สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงบำเพ็ญนี้ เป็นไปตามวิธีใน พระพุทธศาสนา เป็นทานมัยบุญ บุญสำเร็จด้วยทาน เพราะทรงทำการบริจาคบ้าง เป็นศีลมัยบุญ บุญสำเร็จด้วยศีล เพราะทรงสมาทานศีลมัยบ้าง เป็นภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยภาวนา เพราะทรงตั้งพระหฤทัยสดับพระธรรมเทศนาบ้าง ทางพระพุทธ ศาสนาแสดงว่า บุญที่ได้บำเพ็ญแล้วเมื่อผู้บำเพ็ญอุทิศส่วนให้แก่ผู้อื่น ย่อมเกิดเป็น บุญขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เรียกปัตติทานมัยบุญ บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ และเมื่อ ผู้อื่นนั้นได้ทราบและได้อนุโมทนาก็เกิดเป็นบุญขึ้นอีกอย่างหนึ่งเรียกอนุโมทนา มัยบุญ บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนา ส่วนบุญแก่ผู้อนุโมทนานั้นเอง และผู้อนุโมทนานั้น ก็ได้รับผลแห่งอนุโมทนามัยบุญของตน นอกจากนี้ การที่ทรงบำเพ็ญพระกุศลนี้ยัง เป็นการทรงแสดงความคารวะบูชาอย่างยิ่งในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตามควรแก่สมัย

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงเพียบพร้อมด้วย พระวุฒิสমบัติ เป็นที่พึ่งเคารพบูชาอย่างยิ่ง เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยพระชาติสมบัติ พระคุณสมบัติ พระณสมบัติ โดยพระชาติ ได้ทรงสมภพโดยชาติดิยชาติในเบื้องต้น และได้ทรงบรรพชาอุปสมบทโดยอริยชาติตามพระธรรมวินัยในลำดับมา โดยพระองค์ ได้ทรงประพาดิการที่เป็นคุณเกื้อกูลแก่พระองค์ (อัตตहितะ) บ้าง การที่เป็นคุณเกื้อกูล แก่ผู้อื่น (ปรहितะ) บ้าง ในการที่เป็นคุณเกื้อกูลแก่พระองค์นั้น ได้ทรงศึกษาเล่าเรียน ตามสมัย และทรงได้รับการอบรมมาด้วยดี ทำให้ทรงมีความรู้ความสามารถ และความ ประพฤติดีมาตั้งแต่เบื้องต้น เมื่อได้ทรงเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้แล้ว ก็ได้ทรงตั้ง พระหฤทัยศึกษาพระปริยัติธรรม และปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด ทั้งได้ทรง สนพระหฤทัยในวิชาการบางอย่าง เช่นภาษาวรรณคดี กวีนิพนธ์ตลอดถึงตำรายาเกร็ด ของไทย ส่วนในการที่เป็นคุณเกื้อกูลแก่ผู้อื่นนั้น ได้ทรงร่วมปฏิบัติกิจการของ มหามกุฏฯ ได้ทรงร่วมจัดการศึกษาในหัวเมือง และได้ทรงร่วมช่วยในการปกครอง คณะสงฆ์ กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็น อนุสรณ์ถึงพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา มกุฏฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรง เป็นนักเรียนของมหามกุฏฯ เป็นครูของมหามกุฏฯ เป็นกรรมการมหามกุฏฯ เป็นนายก

กรรมการมหามกุฏฯ โดยลำดับ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดขอให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นประธานจัดการศึกษาในหัวเมือง ได้ทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลจันทบุรี ต่อมา เมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ได้ทรงเป็นเจ้าของมณฑลจันทบุรี และมณฑลอื่นในต่อมา ในการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางได้ทรงเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และได้ทรงเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมในคราวหนึ่ง และในสมัยใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๒๔๘๔ ได้ทรงเป็นประธานคณะวินัยธร ในทางการศึกษาและการคณะธรรมยุต เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ได้ทรงปกครองวัดนี้สืบต่อไป ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรและทรงอบรมสั่งสอนด้วยพระองค์เองตลอดมา ได้ทรงช่วยในการบริหารคณะธรรมยุตตามลัทธิจารีตของคณะ ซึ่งขึ้นตรงต่อเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลรัตน์ ในลำดับมา ในส่วนสมณศักดิ์ ได้ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตั้งแต่นั้นมาโดยลำดับจนถึงสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตติกา แต่ได้ทรงบัญชาการคณะธรรมยุตเต็มที่ ในเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลรัตน์ ได้ทรงมอบ และได้สิ้นพระชนม์แล้ว ต่อมา ในรัชกาลที่ ๘ ได้ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก สืบมาถึงรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงประกอบศาสนกิจอันสำคัญยิ่ง คือได้ทรงเป็นพระราชอุปัชฌาย์ ในคราวที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จออกทรงพระผนวช และได้ประทับบำเพ็ญเนกขัมมปฏิบัติ ณ วัดบวรนิเวศวิหารนี้ตลอดเวลา ๑๕ วัน เป็นที่เจริญพระราชศรัทธาปสาธาธิคุณในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ต่อมา ได้โปรดสถาปนาให้ทรงกรม เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิมลรัตน์ เป็นที่ทรงบูชาสักการะอย่างยิ่งเป็นพิเศษ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเจริญด้วยพระคุณาสังการอื่น ๆ อีกมาก ทั้งมีพระวิญญูสติสูง พระวิญญูสมบัติทุกประการ ประกอบกันทำพระองค์ให้เป็นผู้สมควรเป็นองค์พระประมุขสงฆ์ เป็นผู้สมควรเคารพบูชาแห่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังที่ประจักษ์อยู่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเจริญ

ด้วยพระวัยสมบัติยิ่งขึ้น พระโรคาก็บังเกิดเบียดเบียนพระวรกายมากขึ้นตามกัน จนถึงต้องเสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และต้องทรงได้รับการผ่าตัดหลายครั้ง ถึงอย่างนั้น ก็ยังทรงผ่านพ้นอันตราย ทรงดำรงพระชนม์สืบมาได้โดยลำดับด้วยพระหฤทัยอันเข้มแข็ง กับด้วยความเฝ้ารักษาพยาบาลเป็นอย่างดีในพระบรมราชูปถัมภ์โดยพร้อมเพรียงทุกประการ แต่พระโรคาก็บังเกิดทับทวีขึ้น โดยลำดับ จนสิ้นวิสัยที่พระวรกายจะดำรงอยู่ได้ จึงเสด็จสิ้นพระชนม์ดับไปตามธรรมดา เฉพาะพระพักตร์สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งได้รับเสด็จพระราชดำเนินไปประทับเฝ้าอยู่จนวาระสุดท้าย แล้วโปรดฯ ให้จัดการพระศพด้วยพระอิสริยยศอย่างสูง และทั้งทางราชสำนักทั้งทางบ้านเมือง ก็ได้ถวายความเคารพตามวิธินิยม

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า แม้เสด็จสิ้นพระชนม์แล้ว เพราะพระวรกายต้องสลายไปตามธรรมดาของสังขาร แต่พระองค์ยังดำรงอยู่ เหมือนดังที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของบรรดาบุคคลผู้รู้จักคุ้นเคย โดยเป็นพระคุณลักษณะพิเศษนั้น ๆ แต่การบรรยายพระคุณตามที่บุคคลต่าง ๆ รู้จักอาจไม่ยุติ หากบรรยายอาศัยพระพุทธานุภาพจิตอาจยุติได้ โดยปริยายหนึ่ง ได้ทรงประกอบด้วยพระคุณคือ ความจริง ความตรง ความเป็นธรรม ความมีเมตตา ความสรวม ความข่มใจ พระคุณเหล่านี้เป็นเครื่องชำระมลทินโทษ ทำให้พระองค์ทรงเป็นพระเถระที่แปลว่าผู้มั่นคงตามธรรม สมด้วยนัยพระพุทธานุภาพจิต เบื้องต้นว่า ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ เป็นต้น แปลความว่า สัจจะ ๑ ธรรม ๑ อหิงสา ๑ สัญญมะ ๑ ทมะ ๑ มีในผู้ใด ผู้นั้นแลเป็นผู้ทรงปัญญา

อัปมาทกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อปฺปมาทํ ปสฺสนติ

ปญฺญกิริยาสุ ปณฺชิตาติ

บัดนี้ จักถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนา ในทักษิณานุปทานกถา ฉลองพระเดชพระคุณประทับพระปัญญาบารมี ด้วยสมเด็จพระภาคินีบพิตร เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ได้ทรงปรารภพระชนมายุที่เจริญมาโดยลำดับ นับได้ ๓ รอบปี คือ ๓๖ พรรษาบริบูรณ์ จึงทรงกำหนดการทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุ ในเบื้องต้น ได้ทรงกำหนดบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุปทาน น้อมอุทิศถวายสมเด็จพระราชบูรพการี พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ เพื่อเป็นสิริสวัสดิพัฒนามงคลยิ่งขึ้นสืบต่อไป

อันอายุหรือชีวิตทั้งปวงย่อมมีบุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน คือชนกชนนี หรือ มารดาบิดาเป็นเบื้องต้น เมื่อสืบขึ้นไป ก็ย่อมมีบุพพการีสูง ๆ ขึ้นไปอีก นอกจากนี้ ยังอาศัยบุคคลผู้อุปการะอื่น ๆ อีกมาก อายุที่เจริญมาจึงเนื่องกับผู้อุปการะในทางต่าง ๆ

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ถวายสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ในการที่ทรงบำเพ็ญในเบื้องต้นแห่งการบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุครบ ๓ รอบปี คือ ๓๖ พรรษาบริบูรณ์ วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๐๔.

เป็นอันมาก และความมีอายุเจริญถือว่าเป็นพร ผลอันประเสริฐ เป็นมงคล เหตุให้บรรลุถึงความเจริญ หรือผลเจริญ เป็นที่ปรารถนาต้องการกันทั่วไป เมื่ออายุดำเนินมาครบปีครบรอบโดยลำดับ ก็เป็นที่ยินดี และทำการฉลองต่าง ๆ แต่ผู้มีศรัทธาและปัญญาในพระพุทธศาสนาย่อมนิยมบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ท่านผู้เป็นต้นเดิมและผู้อุปการะอายุให้ดำเนินมาส่วน ๑ บำเพ็ญกุศลฉลองอายุส่วน ๑ ทั้ง ๒ ส่วนเมื่อบำเพ็ญให้เป็นไปด้วยดีแล้ว ย่อมเป็นพร เป็นมงคล บังเกิดเพิ่มเติมแก่อายุ ยิ่งอายุให้วัฒนะสภาพสืบต่อไปตลอดกาลนาน

สมเด็จพระภคินีปิณฑิต ได้ทรงมีพระชนมายุเจริญมา นับว่าเป็นพร เป็นมงคล และทรงปรารถนาพระชนมายุที่เป็นพรเป็นมงคลนี้ ว่าทรงได้มาด้วยอาศัยสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นเบื้องต้น ทรงระลึกถึงพระราชคุณูปการ และพระราชหฤทัยที่เปี่ยมด้วยพระเมตตาพระกรุณาที่ชื่อว่ากตัญญู รู้อุปการะที่ท่านได้ทำแล้ว คือรู้พระคุณท่านครั้นแล้ว ทรงบำเพ็ญพระกุศลน้อมอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมชนกนาถ นี้ชื่อว่ากตเวทิตี ประการอุปการะที่ท่านได้ทำแล้ว คือทำการสนองตอบแทนพระคุณท่าน ความกตัญญูกตเวทิตีนี้เป็นพรเป็นมงคลส่วนเหตุ อันจะให้เกิดพรมงคลส่วนผล สืบต่อพระชนมายุแห่งสมเด็จพระภคินีปิณฑิตให้เจริญส่วนหนึ่ง แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ตรัสไว้ว่า ภูมิ เว สาธุรูปานํ กตญูกตเวทิตา ความกตัญญูกตเวทิตีเป็นภูมิชั้นของสาธุชนคนดี ดังนี้

อนึ่ง ท่านผู้ประสงค์ยอมอุทิศส่วนกุศลที่ได้บำเพ็ญแล้วแก่เทพดา เรียกว่าบำเพ็ญเทวดาพลีอีกด้วย แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ให้ไว้ในลิลฉวีอปริหานิยธรรมสูตรข้อหนึ่ง แปลความว่า กุลบุตรยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเทพดาผู้รับที่ดีเทพดานั้นอันกุลบุตรนั้น สักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยใจอันงามว่า ขอท่านจงเป็นอยู่ยืนนาน จงรักษาอายุให้ยืนยาวเถิด กุลบุตรนั้นอันเทพดาอนุเคราะห์ดังนั้นแล้ว อาจหวังความเจริญได้ ไม่มีความเสื่อม ดังนี้

สมเด็จพระภคินีปิณฑิต เมื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุปทาน ณ บัดนี้ (ในวันนี้) แล้วก็กำหนดจักทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุต่อไป (ในวันพรุ่งนี้) เป็นอันได้ทรงอาศัยพรมงคลบำเพ็ญพรมงคล ต่อพรมงคลบริบูรณ์ตามทางพระพุทธ-

ศาสนา เพราะพระมงคลทั้งปวงในพระพุทธศาสนานั้น ส่วนผลมีอายุเป็นต้น ก็เกิดจากส่วนเหตุคือบุญกุศล ฉะนั้น บัณฑิตคือคนดีคนฉลาดทั้งหลายจึงสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ ดังพระพุทธาสนาสนีที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า อุปมาทำปัสสนุติ บุญกิริยาสุ ปณฺธิตา แปลความว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยา ดังนี้

คำว่า บุญ เป็นชื่อของความสุข ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสเตือนไว้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญเป็นชื่อของความสุข” ดังนี้ ฉะนั้น บุญมีอยู่ในบุคคลใดในที่ใด บุคคลนั้นที่นั่นก็มีสุข แม้จะขัดข้องบ้าง ก็ไม่นาน เพราะบุญเป็นสิริที่ชักนำโภคสมบัติทั้งปวง ดังพระพุทธภาษิตว่า “สิริ โภคานมาสโย” สิริเป็นที่อาศัยแห่งโภคะทั้งหลาย” นี่เป็นบุญส่วนผล ใคร ๆ จะแข่งกันในเรื่องนี้มิได้ ดังคำเก่าว่าแข่งวาสนามีได้ แต่ก็เกิดจากบุญส่วนเหตุที่บุคคลผู้เป็นเจ้าของบุญส่วนผลนั้นได้ทำไว้แล้วเอง ดังมงคลชื่อว่า “บุพเพกตบุญญตา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำแล้วในกาลก่อน” บุญที่เป็นส่วนเหตุนี้แปลว่าเครื่องชำระพอกกลาง คือความดีอันเป็นเครื่องชำระพอกกลางความชั่ว กล่าวสั้น บุญก็คือความดี บุญกิริยา การทำบุญ ก็คือ ทำความดี โดยย่อมี ๓ คือ

๑. ทาน การให้ การบริจาค เพื่อสงเคราะห์ อนุเคราะห์ บုชา เพื่อกำจัดความโลภ ความตระหนี่ในจิตใจ

๒. ศีล ความประพฤติเป็นปกติเรียบร้อยตั้งงามทางกายทางวาจา ด้วยความตั้งใจเว้นความประพฤติชั่วประพฤติผิดต่าง ๆ เป็นเครื่องกำจัดโทสะในจิตใจ

๓. ภาวนา ความอบรมใจให้สงบตั้งมั่น อบรมปัญญาให้รู้เห็นถูกต้องตามเป็นจริง เป็นเครื่องกำจัดโมหะความหลงในจิตใจ บุคคลผู้ประมาทปราศจากสติย่อมกลัวบุญ เกลียดบุญ เมินเฉย ไม่ประสงค์บุญ แต่ยอมพอใจในการทำบาปต่าง ๆ อันตรงกันข้าม ส่วนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีสติรักษาตน ย่อมไม่กลัวบุญ ไม่เกลียดบุญ ไม่เมินเฉยในบุญ ย่อมชวนชววยประกอบบุญต่าง ๆ ตามโอกาสตามสามารถ ฉะนั้น คนดีคนฉลาดทั้งหลายจึงสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระภคินีปิณฑิต ได้ทรงอาศัยพรมงคลอาศัยบุญ ทรงบำเพ็ญพรมงคล
ทรงบำเพ็ญบุญ อันรวมลงในทาน คือ ภาวนา ทรงน้อมอุทิศส่วนพระกุศลถวายแด่
สมเด็จพระบรมชนกนาถ ด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาคุณ ขออำนาจพระกุศลทักษิณานุปทาน
ทั้งนี้ ที่ตั้งอยู่ดีแล้วในพระสงฆ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ ๆ สำเร็จเป็นพระราชहितสุข
แด่สมเด็จพระราชบูรพการี พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ สมตามที่ทรงตั้งพระหฤทัยอุทิศ
ถวายโดยฐานะทุกประการ

อาโรคยปรมาลาภาติกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อาโรคยปรมา ลาภา

สนฺตุภฺจึ ปรมฺ ธิ

วิสฺสาสปรมา ภาติ

นิพฺพานํ ปรมฺ สุขนฺติ

บัดนี้ จักถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศลทักษิณานุประทาน ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์สยามายิกา สภาภาษาไทย
เป็นประธานได้ทรงบำเพ็ญ เป็นส่วนของสภาภาษาไทย พร้อมทั้งบุคคลผู้เป็นเจ้าหน้าที่
สภาภาษาไทย เพื่อถวายส่วนกุศลแก่ หม่อมเจ้าหญิงจงกลนี วัฒนวงศ์ ในสัตตมวาร
ที่สอง จำเดิมแต่ถึงชีพิตักษัย เพื่อสนองพระอุปการคุณที่หม่อมเจ้าจงกลนีทรงมีแก่
สภาภาษาไทยเป็นอันมาก ตามสมควรแก่สมัย

หม่อมเจ้าหญิงจงกลนี วัฒนวงศ์ ได้ทรงเป็นธิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ (พระองค์เจ้าวัฒนานวงศ์) ทรงได้รับการอบรมให้เพียบพร้อม
ด้วยพระคุณสมบัติแห่งขัตติยานี และพระคุณธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ได้ทรงมี

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในการพระราชกุศล พระศพหม่อมเจ้าหญิง
จงกลนี วัฒนวงศ์

พระเมตตากรุณาที่จะช่วยคนไข้เจ็บ และคนผู้ขัดข้องในทางต่าง ๆ กับทั้งที่จะช่วยส่งเสริมการศึกษาในวิชาการที่เป็นประโยชน์ และได้ทรงมีพระศรัทธาที่จะบำรุงวัด และพระพุทธศาสนา จึงได้ทรงบริจาคเพื่อให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก กล่าวเฉพาะที่ทรงบำเพ็ญกุศลบริจาคแก่สภาภาษา พ.ศ. ๒๔๖๖ บริจาคเงิน ๖,๐๐๐ บาท สร้างตึก “วัฒนวงศ์” ให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์สภาภาษาไทย พ.ศ. ๒๔๘๘ ยกที่ดิน ๓๐ ไร่ ถนนราชปรารภ ให้เป็นมูลนิธิ “จงกลนีนิธิ” เก็บดอกผลช่วยค่าเล่าเรียนแก่นักศึกษาแพทย์ที่ขาดแคลน และให้ทุนแพทย์ไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ ต่อมาได้จัดการขายที่ดินและสร้างบ้านให้ชาวต่างประเทศเช่า ปัจจุบันมูลนิธิได้เจริญขึ้นมีมูลค่าประมาณ ๒๐ ล้านบาท พ.ศ. ๒๕๐๐ บริจาคเงิน ๔๕๐,๐๐๐ บาทสร้างตึกผ่าตัด “จงกลนีอุทิศ” ให้โรงพยาบาลสมเด็จ ณ ศรีราชา สภาภาษาไทย พ.ศ. ๒๕๐๖ บริจาคเงิน ๒๗,๐๐๐ บาท ซื้อตู้เย็นสำหรับเก็บเลือด ให้บริการโลหิตสภาภาษาไทย พ.ศ. ๒๕๐๖ สร้างตึกศัลยกรรม ๔ ชั้น ให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภาภาษาไทย ๑ หลัง ราคา ๕ ล้านบาท จากเงินทุนของมูลนิธิจงกลนี พ.ศ. ๒๕๐๘ บริจาคเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท ให้สภาภาษาไทยเป็นเงินทุนหมุนเวียน สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการใช้ไตเทียมแก่คนไข้นาตา และซื้อเครื่องอุปกรณ์สำหรับการนี้

ในการที่ทรงบริจาคเพื่อช่วยคนไข้เจ็บส่วนอื่น คือ พ.ศ. ๒๕๐๒ บริจาคเงิน ๓๐,๐๐๐ บาทให้ห้องคนเจ็บไข้ โรงพยาบาลประสาท พญาไท พ.ศ. ๒๕๐๕ บริจาคเงิน ๕,๐๐๐ บาท ให้โรงพยาบาลปัญญาอ่อน

ในส่วนที่เกี่ยวกับโรงเรียน คือ พ.ศ. ๒๕๐๕ บริจาคเงินปีละ ๑,๐๐๐ บาท เป็นค่าเลี้ยงเด็กลูกคนป่วยโรคเรื้อน โรงเรียนจิตต์อารี จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๕๐๖ บริจาคเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท ให้ห้องสมุดโรงเรียนเบญจมราชาลัย พ.ศ. ๒๕๐๖ บริจาคเงิน ๒,๐๐๐ บาท ให้โรงเรียนราชประชาสมาสัย

ในส่วนที่เกี่ยวแก่วัด พระพุทธศาสนา และกิจที่เกี่ยวข้องในวัดคือ พ.ศ. ๒๔๗๓ บริจาคเงิน ๒,๐๐๐ บาท ติดไฟฟ้าถวายภายในวัดนางชี ในคลองบางหลวง จังหวัดธนบุรี พ.ศ. ๒๔๗๖ บริจาคเงิน ๑,๕๐๐ บาท ติดพัดลมถวายในโบสถ์วัดบุปผาราม

จังหวัดธนบุรี พ.ศ. ๒๔๘๒ บริจาคเงิน ๕,๐๐๐ บาท สร้างกุฏิพระสงฆ์ ๘ ห้อง พร้อมทั้งเครื่องใช้ภายในถวายเป็นถาวรวัตถุ วัดอนงคาราม จังหวัดธนบุรี พ.ศ. ๒๔๘๒ บริจาคเงิน ๑,๐๐๐ บาท ตั้งทุนมูลนิธิมาปนกิจศพัทธ์ไตรมิตร พ.ศ. ๒๔๘๘ บริจาคเงิน ๖,๘๐๐ บาท สร้างกุฏิวัดบุปผาราม จังหวัดธนบุรี พ.ศ. ๒๔๘๔ บริจาคเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ตั้งทุนจกกลนี้ ให้มูลนิธิวัดราชประดิษฐ์ พ.ศ. ๒๔๘๕ บริจาคเงิน ๑,๐๐๐ บาท ตั้งทุนมาปนกิจวัดหัวลำโพง พ.ศ. ๒๔๙๐ บริจาคตึกแถว ๑๘ ห้อง ริมถนนศิริพงษ์ หน้าโรงเรียนเบญจมราชาลัย ราคาประมาณ ๒ ล้านบาท ถวายวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. ๒๔๙๐ บริจาคเงินค่าอาหารพระถวายเป็นถาวรวัตถุ วัดราชประดิษฐ์ วัดหัวลำโพง วัดละ ๓๐๐ บาท เป็นรายเดือนตลอดชีพ พ.ศ. ๒๔๙๙ สร้างศาลามรุพงษ์สำหรับตั้งศพให้วัดมกุฏกษัตริยาราม รวมทั้งเครื่องใช้ในการตั้งศพ พร้อมเป็นเงิน ๓ แสนบาท พ.ศ. ๒๕๐๕ บริจาคเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท ตั้งทุนมูลนิธิช่วยพระสงฆ์ที่อาพาธวัดอนงคาราม และบริจาคสมทบรายปี ๆ ละ ๒,๐๐๐ บาท พ.ศ. ๒๕๐๕ บริจาคเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท เขียนเพดานปิดทองโบสถ์วัดธาตุทอง พ.ศ. ๒๕๐๗ บริจาคเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ตั้งทุนวัดพระเชตุพน

ในส่วนอื่น ได้ทรงอุปการะสงเคราะห์พระญาติและบุคคลนั้นในโอกาสต่าง ๆ ทั้งในขณะที่ทรงดำรงพระชนมายุ ทั้งโดยพินัยกรรม และสภากาชาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงเป็นองค์สยามายิกา ได้รับส่วนที่ทรงบริจาคเป็นส่วนใหญ่ ม.จ.จกกลนี้ ได้ประจวบด้วยพระโรคที่รักษายาก ได้เสด็จไปประทับรับการถวายพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และทันได้เสด็จไปประทับที่ตึกจกกลนี้ ที่ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้เสด็จเยี่ยมหลายครั้ง หม่อมเจ้าจกกลนี้ ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลไว้เป็นอันมาก และได้รับพระมหากรุณาเป็นพิเศษ ได้ถึงชีพิตักษัยตามธรรมชาติของสังขาร แต่ก็ได้ทรงใช้ชีวิตให้เป็นไปด้วยดีแล้ว ก่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่บุคคลเป็นอันมาก ทั้งทางร่างกาย ทั้งทางจิตใจ

พระพุทธนิพนธ์ภษิตแสดงถึงธรรมสี่ข้อว่า

ฮาโรคฺยปรมา ลามา

สนตุฎฺฐี ปรมฺ ธิ

วิสุตฺตสปรมา ภาติ

นิพพานํ ปรมฺ สุขํ

แปลความว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความคุ้นเคยไว้วางใจเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้

ความไม่มีโรคนั้นมีสองคือ ความไม่มีโรคทางกายหนึ่ง ความไม่มีโรคทางใจหนึ่ง ความไม่มีโรคทางกายนั้นคือ ร่างกายปราศจากโรค หรือมีโรคน้อย ชื่อว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง เพราะเมื่อร่างกายไม่มีโรค ก็สามารถแสวงหาลาภอื่น ๆ และสามารถบริโภคใช้สอยลาภนั้น ๆ ให้เกิดความสุขได้เต็มที่ แต่ร่างกายจะไม่มีโรคเลยหาได้ไม่ จะมีได้อย่างดีก็เพียงที่เรียกว่ามีโรคน้อยเท่านั้น และในที่สุดก็ต้องแตกสลายด้วยโรคอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น ทั้งยังมีโรคประจำกายอีกอย่างหนึ่ง คือความต้องการอาหารทะนุบำรุง ไม่มีวันว่างเว้น จึงมีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า “*ชิมจฺฉา ปฺรมา โรคา*” แปลว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เพราะร่างกายของสัตว์โลกทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยอาหาร ฉะนั้น ความไม่มีโรคในที่นี้ จึงหมายถึงความไม่มีโรคทางใจโดยตรง โรคทางใจหมายถึงกิเลสเป็นเครื่องเบียดเบียนเสียดแทงใจ เป็นต้นว่า ความปรารถนาต้องการ ซึ่งทำให้จิตใจหิวกระหาย ในสิ่งที่ปรารถนาต้องการอยู่ไม่ว่างเว้น ดังพระพุทธภาษิตว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่งนั้น ฉะนั้น เมื่อทำใจให้สงบปราศจากความหิวกระหาย เป็นใจที่ปราศจากโรค ชื่อว่า เป็นลาภอย่างยิ่ง เพราะเมื่อได้ลาภข้อนี้แล้ว ก็อิ่มและเต็ม ไม่ต้องการลาภอะไรอื่นอีก

ความอิ่มความเต็มนั้นคือ สันโดษ แปลว่า ความพอใจ ด้วยสิ่งที่มีอยู่ของตน สันโดษนี้แบ่งโดยทั่วไปเป็นสามคือ ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามได้ ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร สันโดษจึงมีได้หมายความว่า ให้ปลื้มตัวอยู่ตามลำพังเฉย ๆ ไม่ทำอะไร แต่หมายความว่า เมื่อทำอะไร ก็ทำตามกำลัง และทำตามสมควร ไม่ทำเกินกำลัง ไม่ทำในทางที่ไม่สมควร และเมื่อได้รับผลมาโดยชอบเท่าไร ก็ยินดีเท่านั้นตามที่ได้มาโดยชอบ สันโดษจึงเป็นเครื่องห้ามการทำที่เกินกำลัง และการทำในทางที่ผิด เป็นเครื่องห้ามความปรารถนาต้องการเกินกว่าที่ได้มาโดยชอบ ทำจิตใจให้มีความอิ่ม ความเต็ม ความพอ จึงชื่อว่าเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะเมื่อมีสันโดษอยู่แล้ว ก็มีความพอ ไม่ต้องการทรัพย์อะไรอีก สันโดษจึงเป็นเครื่องรับประกันผู้ที่มีอยู่ว่า จะไม่ทำอหิงสาทาน และไม่ทำทุจริตอื่น ๆ จึงเป็นที่ควรทำความคุ้นเคยไว้วางใจได้

ความคุ้นเคยไว้วางใจเรียกว่า วิสาสะ ความวิสาสะนี้ ถ้ามีจิตใจที่ไม่สมควร ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอันตราย ดังพระพุทธภาษิตว่า “*วิสาสา ภัยมนูเวติ*” แปลว่า วิสาสะ นำให้เกิดภัย แต่เมื่อมีในจิตใจที่สมควร จึงทำให้เกิดความสวัสดิ์ จิตใจที่สมควร นั้น คือจิตใจที่ไม่เป็นโรคหิว มีสันโดษตามพุทธภาษิตสองข้อข้างต้นนั้น เพราะจิตใจ เช่นนี้ เป็นที่ควรคุ้นเคยไว้วางใจ แม้นตนเอง เมื่อจิตใจยังมีโรค ไม่มีสันโดษ ก็ไว้วางใจ ตนเองมิได้ แต่เมื่อตนเองมีจิตใจสงบ จากโรคทางใจ มีสันโดษจึงไว้วางใจตนเองได้ ไม่ต้องป่วยการกล่าวถึงผู้อื่น ฉะนั้น วิสาสะ ความคุ้นเคยไว้วางใจด้วยจิตใจที่สงบมีสันโดษ โดยตรง คือในใจตนเองที่สงบมีสันโดษ จึงเป็นญาติอย่างยิ่ง เพราะเมื่อมีวิสาสะ ดังกล่าว จึงชื่อว่า มีญาติตลอดถึงมีมิตรสหาย

เมื่อแสดงโดยปรมาตต์ จิตใจที่พึงไว้วางใจได้โดยสมบูรณ์ ต้องเป็นจิตใจที่บริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากโรคทางจิตใจสิ้นเชิง เป็นจิตใจที่ปราศจากหิวกระหาย มีความอึด มีความเต็มบริบูรณ์ ไม่มีกิเลสเปรียบเหมือนลูกศรเสียบแทงให้กระวนกระวายกระสับ กระส่าย จึงมีพระพุทธภาษิตแสดงต่อไปว่า นิพพาน ธรรมะที่ไม่มีกิเลส ที่เปรียบ เหมือนลูกศรเป็นเครื่องเสียบแทงจิตใจเป็นสุขอย่างยิ่ง เพราะเป็นที่สุดทุกข์ด้วย ประการทั้งปวง แต่เมื่อก้าวในทางปฏิบัติโดยลำดับ การปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำเป็นไปในทางแห่งสันติ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดสุขโดยลำดับ นับเข้าใน ข้อนี้

โอฆตรณกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สทฺธาย ตรติ โหํ

อปฺปมาเทน อณฺณวํ

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

ปณฺณาย ปริสฺสุณฺณตีติ

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนาฉลองพระเดชพระคุณ
ระดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระราชกุศล ๕๐ วัน พระราชทานที่ศพ พลตรี หม่อม
เจ้าปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล ตามทางพระพุทธศาสนา

หม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงษ์ ได้ทรงมีประวัติราชการอันงดงาม เพราะได้ทรงได้
รับความอบรมมาเป็นอันดีตั้งแต่ในเบื้องต้น ทรงสำเร็จการศึกษาทั้งในประเทศและต่าง
ประเทศแล้วก็ได้ทรงกลับเข้ามารับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ทรงได้รับความไว้วาง
พระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งราชการที่สำคัญทั้งในทางราชการประจำ ทั้งในคณะ
รัฐบาล มีพระเกียรติปรากฏทั้งในประเทศและต่างประเทศ ความที่ทรงเจริญด้วยความรู้
ความสามารถและหน้าที่ราชการทั้งปวงนำไปให้ทรงมีพระเกียรติประวัติอันดีเช่นนี้ กล่าว

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในการพระราชกุศล ๕๐ วัน พระราชทาน
ที่ศพ พลตรี ม.จ. ปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๘ มิถุนายน
๒๕๑๓

ได้ว่าเพราะทรงดำรงอยู่ในธรรมะของราชตระกูลเทวกุล ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการว่า “อย่าเลินเล่อเผลองงหลงไหล มีทั้งอายทั้งกลัวความชั่วช้า รักษามั่นความดีที่สุกใส สงบอย่างผู้เลิศในโลกไซ้ร้ ท่านกล่าวไว้ก็คือ เทวธรรม” ธรรมะตามพระนิพนธ์นี้ก็เป็นธรรมะในพระพุทธศาสนานั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ สืบมาถึงพระโอรสธิดาได้ทรงมีธรรมะในพระพุทธศาสนา มีศรัทธาเป็นต้น ฉะนั้น จะถวายวิสัยนายภรรยา ๔ ข้อ คือ ศรัทธา ๑ อับปมาท ๑ วิริยะ ๑ ปัญญา ๑ ตามพระพุทธนิพนธ์ภาษิตบทยุเทศว่า *สทฺถาย ตฺรติ โยสมิ* เป็นต้น แปลความว่า ย่อมข้ามโอชะ (ห้วงน้ำ) ได้ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามอณณพ (น้ำลึก) ได้ด้วยอับปมาท ย่อมลวงทุกขได้ด้วยความเพียร ย่อมบริสุทธ์ด้วยปัญญา ดังนี้

ข้อแรก ย่อมข้ามโอชะ (ห้วงน้ำ) ได้ด้วยศรัทธา มีอธิบายว่า ศรัทธาได้แก่ ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ในบุคคลที่ควรเชื่อ สิ่งที่ควรเชื่อ นั้น คือสิ่งที่ เป็นความจริงและเป็นประโยชน์ตามที่ต้องการ ในทางคติโลกก็เช่นเรื่องที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ทางการศึกษา การอาชีพ ทางความประพฤติตน ตลอดถึงเรื่องทั้งปวงที่มีผู้มาบอกกล่าวชักชวนที่เป็น การโฆษณาชวนเชื่อ เรื่องเหล่านี้มีความสำคัญน้อยหรือมาก ตามแต่ที่จะเกิดคุณหรือ โทษน้อยหรือมาก เพราะบางเรื่องที่ไม่ควรเชื่อ เมื่อไปเชื่อเข้าก็ให้เกิดโทษได้มากมาย ในทางที่ตรงกันข้ามคือเรื่องที่ควรเชื่อ เมื่อมีความเชื่อในเรื่องเช่นนี้ก็ให้เกิดคุณเป็น อันมาก เช่นความเชื่อที่เป็นเหตุให้เลือกการศึกษาที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความประพฤติตนที่ถูกต้อง ตลอดถึงเรื่องเลือกคบบุคคลที่ถูกต้อง ในทางคติธรรม เรื่องที่ควรเชื่อนั้นก็ ได้แก่ กรรม ผลของกรรม ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในข้อทำยนี้ เป็นศรัทธาในบุคคลที่ควรเชื่ออันจำเป็น จะต้องมี เพราะทุก ๆ คนในเบื้องต้นจำเป็นจะต้องมีความเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อคำสั่งสอนของมารดาบิดา เชื่อคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ เชื่อการปกครอง ของพระมหากษัตริย์ คือเชื่อฟังกฎหมายบ้านเมือง ตลอดถึงเชื่อฟังคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ทั้งนี้จะต้องเชื่อความรู้ไม่ดูหมิ่นความรู้ของบุคคลเหล่านี้ เช่นบุตรธิดาเชื่อความรู้ของบิดามารดาไม่หมิ่นความรู้ของท่าน จึงจะทำให้เกิดความ เชื่อฟังโอวาทของท่านไม่เห็นว่าคุณเป็นคนล้าสมัยไม่มีความรู้อะไร พิจารณาดูให้ดีจะ

เห็นว่าทุก ๆ คนจำต้องเรียนความรู้ของบุคคลอื่นอยู่เป็นอันมาก สำหรับตำราทั้งหลายที่เล่าเรียนกันก็เป็นความรู้ของคนอื่นทั้งนั้นที่ได้ค้นคว้าเรียบเรียงเอาไว้ ความรู้ที่เป็นของตนเองจริง ๆ นั้นหมายถึงว่าที่ตนเองคิดขึ้นมาได้ใหม่จริง ๆ น่าจะมีน้อยมาก ฉะนั้นผู้ที่มีสติจึงไม่เอาวดดีถือดี ย่อมเคารพเชื่อฟังในบุคคลที่ควรเชื่อฟังทั้งหลายดังเช่นที่กล่าวมาข้างต้น ศรัทธาคือความเชื่อที่ถูกต้องย่อมเป็นเหตุให้ข้ามโอชะคือห้วงน้ำได้ คำว่าโอชะคือห้วงน้ำนี้โดยตรงหมายถึงห้วงน้ำที่ไหลบ่ามาท่วมบ้านเรือน ดังเช่นในคราวน้ำท่วมหมายถึงอารมณ์วู่วามที่เกิดขึ้นในจิตใจ อันก่อให้เกิดปรารถนาต้องการตลอดถึงความโลภ โกรธ หลง อย่างวู่วาม เป็นเหตุให้เกิดความถือดีไม่เชื่อฟังในสิ่งที่ควรเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ ห้วงน้ำชนิดนี้สามารถพัดพาบุคคลให้ประสบความวิบัติเป็นอันตรายร้ายแรงยิ่งกว่าห้วงน้ำภายนอก แต่ถ้ามีศรัทธาคือความเชื่อที่ตั้งมั่นอยู่ในสิ่งที่ควรเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อดังกล่าวแล้ว ย่อมจะเอาชนะห้วงน้ำในจิตใจของตนได้ คือจะไม่ประพฤติกไปตามอำนาจของอารมณ์และกิเลสที่วู่วามนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นผู้ข้ามพ้นอันตรายมีความสวัสดิ ฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธรูปนรินทร์สไว้ว่า ย่อมข้ามโอชะคือห้วงน้ำได้ด้วยศรัทธา ดังนี้

ศรัทธาคือความเชื่อตั้งนี้ย่อมทำให้เกิดสติ อีกอย่างหนึ่งศรัทธาอย่างนั้นจะมีขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยมีสติคือความระลึกและความรู้ตัว สตินี้แหละเป็นความไม่ประมาท คือความไม่มัวเมาเพลินเลอเพลอน ซึ่งได้มีพระพุทธรูปนรินทร์สไว้เป็นข้อที่ ๒ ว่า ย่อมข้ามอณฺณพ (น้ำลึก) ได้ด้วยอัปฺมาท คือความไม่ประมาท ความไม่ประมาทคือความไม่มัวเมาเพลินเลอเพลอนดังกล่าว จำต้องประกอบด้วยสติ ท่านจึงอธิบายความไม่ประมาทไว้ว่า คือความไม่อยู่ปราศจากสติ อันสิ่งที่เป็นเหตุทำให้เผลอสติหรือเสียสตินั้นย่อมมีอยู่เป็นอันมาก อันได้แก่อารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย อันเป็นเรื่องที่ชวนให้ยินดีตื่นเต้นลุ่มหลง เช่นลาภยศสรรเสริญสุขก็มี อันเป็นเรื่องที่ชวนให้ยินร้ายเสียใจ เช่นความเสื่อมลาภเสื่อมยศนิทานทุกข์ก็มี ทั้งบุคคลสามัญย่อมมีกิเลสต่าง ๆ ผังลักประจำอยู่ในจิตใจ จึงเปรียบได้กับอณฺณพ คือน้ำลึกเช่นทะเลหรือมหาสมุทรอันลึกซึ่งมีคลื่นลมจัด ทุก ๆ คนย่อมดำเนินชีวิตผ่านกิเลสและอารมณ์ทั้งหลายเหมือนอย่างโดยสารเรือข้ามมหาสมุทรที่ประกอบด้วยคลื่นลมจัด ถ้าเรือเล็กไปหรือประคองลำเรือ

ไม่ตีย่อมจะอับปางเป็นอันตรายในท่ามกลางมหาสมุทร กระแสชีวิตของบุคคลก็ฉันนั้น ถ้าเป็นผู้ประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลินมีสติรักษาตนไม่เพียงพอก็ต้องประสบวิบัติเป็นอันตราย พระบรมศาสดาตรัสสอนให้ทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถานคือ ๑ ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ๒ ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ๓ ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ๔ ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก อีกอย่างหนึ่ง ๑ ระวังใจไม่ให้งำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ๒ ระวังใจไม่ให้เกิดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความชดเคือง ๓ ระวังใจไม่ให้หลงไหลในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ๔ ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ทั้งนี้ต้องอาศัยความมีสติเป็นเพื่อนรักษาตัวอยู่เสมอ จึงไม่สามารถข้ามพ้นอภินิหารคือน้ำลึกหมายถึงทะเลแห่งชีวิตซึ่งประกอบด้วยคลื่นลมขึ้นลงสูงต่ำอยู่เสมอ มีความสวัสดิ์ตลอดไปได้ จึงได้มีพระพุทธนิพนธ์ตรัสไว้ว่า ย่อมข้ามอภินิหารคือทะเลลึกได้ด้วยความไม่ประมาท ดังนี้

ความไม่ประมาทย่อมทำให้เกิดความเพียรเป็นเหตุให้พ้นความทุกข์ได้ จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้เป็นข้อที่ ๓ ว่า ย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ความเพียรนั้นหมายถึงความพากเพียรพยายามละการที่ควรละ ประกอบกระทำการที่ควรประกอบกระทำ มีฉันทะคือความพอใจใคร่จะทำ มีวิริยะคือความกล้าที่จะทำ มีจิตตะคือความเอาใจใส่ไม่ทอดธุระในการที่ทำ มีมังสาคือความใคร่ครวญพิจารณาในการทำให้รอบคอบถูกต้อง วิริยะคือความเพียรนี้เป็นธรรมะที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น ความสำเร็จของกิจการทั้งหลายย่อมเกิดจากการกระทำ แต่ทั้งนี้ก็ต้องหมายความว่าต้องเว้นจากการที่ไม่ควรกระทำด้วย เพราะถ้าไปทำการที่ไม่ควรกระทำ ส่วนการที่ควรกระทำกลับไม่ทำย่อมไม่เกิดผลดีแต่กลับเกิดผลร้าย ฉะนั้น เพื่อควบคุมความหมายให้สมบูรณ์จึงได้มีอธิบายความเพียรเป็น ๒ สถาน (เพียรละและเพียรทำ) ดังกล่าวแล้ว แลพึงเข้าใจว่าในการละนั้นก็ไม่ใช่ของง่ายนัก เช่นเมื่อมีความอยากแรงกล้าจะทำอะไร แม้จะรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่สมควร แต่ก็ยากที่จะหักห้ามใจได้ ขณะที่โกรธขึ้นมาอยากจะทำร้ายทำร้ายต่อคนที่โกรธ ก็ยากที่จะห้ามใจได้ เพราะฉะนั้น คนเราจึงต้องทำความชั่ว ความผิดต่าง ๆ แต่ความดีนั้นกลับยากที่จะกระทำ ความเพียรจึงต้องใช้โดยตรงก็คือเพียร

ข่มใจตนเองไม่ให้ผลุนผลันทำให้สิ่งที่ไม่ควรทำ และเพียรยกใจตนเองจากความ
 เกียจคร้านให้ทำให้สิ่งที่ควรทำโดยมีศรัทธาและความไม่ประมาทดังกล่าวมาแล้วโดย
 ลำดับนั้นแหละเป็นเครื่องช่วยสนับสนุน อีกอย่างหนึ่ง พึงทำความเข้าใจว่า ๒ ข้อ
 ข้างต้นนั้นมาปรากฏเป็นการกระทำขึ้นในข้อนี้ ฉะนั้น ข้อนี้จึงเป็นข้อสำคัญในด้านการ
 กระทำ ซึ่งมี ๒ ข้อข้างต้นสนับสนุน ถ้าปราศจาก ๒ ข้อข้างต้นเสียแล้ว ความเพียรชอบ
 คือละการที่ควรละทำการที่ควรทำจะเกิดขึ้นมาไม่ได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ความเพียร
 ควรเร่งรีบทำในวันเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้ และว่า ขณะอย่า
 ได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ก็เพื่อให้รีบเร่งกระทำความเพียรทันเวลาทันท่วงที ก็
 สามารถล่วงพ้นความทุกข์ประสบความสุขได้โดยลำดับ อันความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ
 ที่เกิดจากการข้ามห้วงน้ำหรือทะเลลึกแห่งชีวิต ก็เพราะขาดความเพียรชอบนี้เอง หรือ
 จะกล่าวว่าเพราะขาดศรัทธาในข้อ ๑ ขาดความไม่ประมาทในข้อ ๒ ก็ได้ ทั้ง ๓ ข้อ
 ย่อมส่องความถึงกัน อีกอย่างหนึ่ง การใช้ความเพียรในทางที่ผิดไม่เรียกว่าความเพียร
 ในที่นี้ ความเพียรชอบเท่านั้นที่มุ่งหมายในที่นี้เพราะเป็นเหตุให้ล่วงความทุกข์ได้ จึงได้
 มีพระพุทธนิพนธ์ตรัสไว้ว่า ย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร ดังนี้

อันความเพียรชอบนั้น มีอยู่ข้อหนึ่งที่สำคัญก็คือเพียรอบรมปัญญาให้บังเกิด
 ขึ้นเพราะบุคคลจะบรรลุถึงความบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยปัญญา ดังพระพุทธโอวาทข้อที่ ๔
 ว่าย่อมบริสุทธิ์ด้วยปัญญา ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง สัจจะคือความจริงตามเหตุผล หรือ
 ความรู้ทั่วถึงเหตุผลตามความเป็นจริงเกิดขึ้นจาก ๑. สุตะคือการสดับฟังได้แก่การ
 เรียนอาศัยตาหูเป็นต้น ๒. จินตาคความพินิจพิจารณา ๓. ภาวนาความอบรมให้มีขึ้น
 ให้เป็นขึ้น ทุก ๆ คนจำเป็นต้องอบรมปัญญาด้วยวิธีดังกล่าว ทั้งในทางคติโลกทั้ง
 ในทางคติธรรม สำหรับในทางคติโลกนั้นก็เพื่อประกอบอาชีพละเพื่อประโยชน์ที่
 ต้องการต่าง ๆ ส่วนในทางคติธรรมก็เพื่อรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์
 และเพื่อรู้ในอริยสัจเพื่อกำจัดกิเลสและกองทุกข์ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
 อันเครื่องเศร้าหมองที่ตรงกันข้ามกับความบริสุทธิ์ของบุคคลนั้น ในพระพุทธศาสนา
 เรียกว่ากิเลส แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง กิเลสทางจิตใจเช่นความดิ้นรนปรารถนา ความ
 โลกโกรธหลงอันเป็นอกุศลมูลคือมูลเหตุอกุศลต่าง ๆ กิเลสทางกรรมดังที่เรียกว่า

กรรมกิเลส มีการฆ่าเขาการลักของเขา รวมเรียกว่าทุจริตต่างๆ พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่าเป็นเครื่องเศร้าหมองจริง ๆ เพราะบุคคลผู้มีจิตใจประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ทั้งมีกรรมเป็นกรรมกิเลสดังกล่าวย่อมมีจิตใจเศร้าหมองมีหน้าตาเศร้าหมองไม่ผ่องใส ทั้งเมื่อต้องประสบทุกข์ต่าง ๆ อันเป็นผลของกิเลสก็ยิ่งเศร้าหมองมากขึ้นอีก วิธีกำจัดเครื่องเศร้าหมองเหล่านี้เมื่อกล่าวโดยสรุปก็พึงกำจัดได้ด้วยศีลสมาธิและปัญญา เพราะว่าศีลเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบดังจะเรียกว่ากรรมกิเลสก็ได้ เพราะเมื่อมีศีลก็จะเว้นจากกรรมกิเลสทั้งปวงได้ สมาธิเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลางที่เกิดขึ้นกลุ่มมุ่มจิตใจ ดังที่เรียกว่านิเวรณคือเครื่องกันจิตไว้ไม่ให้บรรลุความดี ปัญญาเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียดที่นอนจุ่มหมักหมมอยู่ในจิต

อนึ่ง ท่านแสดงว่า ปัญญาเป็นเครื่องละได้เป็นอย่างดี พิจารณาดูก็จะพึงเห็นได้ว่ากิเลสนั้นเกิดขึ้นในจิตเพราะจิตประกอบด้วยโมหะคือความหลง หรืออวิชชาคือความไม่รู้ในสังขารมัจจุ นั้น เพื่ออบรมจิตให้เกิดปัญญาคือความรู้จริงขึ้น อวิชชาและโมหะหายไป กิเลสก็จะตกไปจากจิตไม่ตั้งอยู่ได้ เหมือนอย่างการคบคนโกงทรยศด้วยเข้าใจว่าเป็นมิตรแท้ก็ด้วยโมหะคือความหลงเข้าใจผิด เมื่อมีปัญหาคือความรู้จริงขึ้นว่าผู้นี้เป็นเช่นนี้ ก็จะเลิกคบเป็นมิตรแท้ทันที การให้ปัญญาคือความรู้แก่จิตใจจึงเป็นข้อสำคัญในการละเครื่องเศร้าหมองทางจิตใจทั้งปวงทั้งนี้จะมีขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยการอบรมปัญญาในธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งปฏิบัติตามธรรมคำสั่งสอน ก็จะได้ปัญญาเห็นธรรมขึ้นโดยลำดับ เป็นเครื่องละเครื่องเศร้าหมองไปโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบรรลุถึงความบริสุทธิ์จากเครื่องเศร้าหมองไปโดยลำดับจนถึงบริสุทธิ์สิ้นเชิง จึงได้มีพระพุทธนิพนธ์ตรัสไว้เป็นข้อที่ครบ ๔ ว่า ย่อมบริสุทธิ์ด้วยปัญญาดังนี้ แม้การอบรมปัญญาในข้อที่ ๔ นี้ ก็พึงทราบว่าจะต้องมีธรรมใน ๓ ข้อข้างต้นสนับสนุน คือต้องมีศรัทธามีความไม่ประมาทและมีความเพียร อบรมศีลสมาธิปัญญาให้เกิดขึ้นเป็นมรรคสมังคีคือความพร้อมเพรียงกันแห่งองค์มรรคอันหมายถึงการปฏิบัติร่วมกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวและความบรรลุถึงความบริสุทธิ์นั้นก็หมายความว่า เป็นการข้ามโอชะ คือหวังน้ำข้ามอณพคือทะเลลึก เป็นการล่องทุกข์ได้ด้วยประการฉะนี้

หม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงศ์ เทวกุล ได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจต่าง ๆ มาด้วยดีโดยลำดับจนถึงที่สุดกล่าวได้ว่าเพราะทรงปฏิบัติพระองค์อยู่ในทางแห่งพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีศรัทธาเป็นต้นดังที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามา

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทานพระราชทานที่ศพหม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงศ์ เทวกุล ทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์วิบากสมบัติสมดังที่ได้มีพระมหากรุณาพระราชทานอุทิศหม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงศ์ เทวกุล โดยฐานะนิยม

ในโอกาสแห่งพระธรรมเทศานี้พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจะได้รับพระราชทานสวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญะวิธีเพิ่มพูลอัปมาทธรรมสืบต่อไป

ถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ยุติลง เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

อัปปมาทกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส
อปฺปมตฺโต อุโก อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺชิตฺโต
ทิกฺกุเจ รมฺเม จ โย อตฺถโย โย จตฺถโย สมฺปรายิกิ
อตฺถภาสิสมยา ธีโร ปณฺชิตฺตติ ปวฺจจตีติข

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา อนุรูปการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทาน ที่หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ พร้อมทั้งประยูรญาติ ได้บำเพ็ญอุทิศ คุณท้าววนิดาพิจาริณี ในสัตตมวารนี้ ตามทางพระพุทธศาสนา

คุณท้าววนิดาพิจาริณีนั้นได้เป็นบุพพการีแห่งบุตรธิดาสืบมาถึงสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ท่านได้บำเพ็ญกรณียะตามสมควรแก่ภาวะนั้น ๆ มาโดยลำดับจนถึงที่สุด ท่านจึงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูง

อันชีวิตของทุก ๆ คนย่อมมีคติธรรมคือเกิดแก่ตายเหมือนกันหมด ต่างแต่บุคคลผู้ประมาทหรือไม่ประมาท คือ บุคคลผู้ประมาทย่อมไม่อาจถือเอาประโยชน์แห่ง

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทาน ที่ศาลา บัญชรสมาคม ณ วัดเบญจมบพิตร วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๓

ชีวิตได้ ส่วนผู้ไม่ประมาทยอมถือเอาประโยชน์ได้ ตามพระพุทธานุญาตที่ยกขึ้นไว้เป็น บทอุทเทส ๓ เบื้องต้นว่า *อปฺปมตฺโต อุกฺโก อตฺเต* เป็นอาทิ แปลความว่า บัณฑิต ผู้ไม่ประมาทยอมถือเอาประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ ภายหน้าเรียกอิริยชนว่าบัณฑิตเพราะบรรลุปริโยชน ดังนี้

พระพุทธานุญาตนี้ถือเอาใจความได้ว่า จะชื่อว่าบัณฑิตก็ต้องเป็นผู้ไม่ประมาท และถือเอาประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ หรือจะถือเอาประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ก็ต้องเป็นบัณฑิต ผู้ไม่ประมาท ความบรรลุปริโยชนเป็นผล ส่วนความเป็นบัณฑิตไม่ประมาทเป็นเหตุ และเมื่อว่าถึงเหตุดังกล่าว จะเป็นบัณฑิตก็ต้องเป็นผู้ไม่ประมาท หรือเมื่อไม่ประมาท ก็ชื่อว่าเป็นบัณฑิตได้

คำว่า “บัณฑิต” แปลว่าผู้ดำเนินประโยชน์กิจด้วยปัญญา หมายถึงผู้ที่ใช้ปัญญา ทำกิจที่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ เช่น ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าดังกล่าว ในพระพุทธานุญาตนี้ จึงหมายถึงผู้ที่มีทั้งปัญญา ทั้งความประพฤติดีประกอบกัน ต่างจากคำนี้ที่ใช้ทางการศึกษา ในภาษาไทย คือผู้ที่สำเร็จการศึกษาชั้นสูง เรียกว่า บัณฑิต หมายถึงความรู้อย่างเดียว ส่วนในที่นี้มีได้ใช้ในความหมายดั่งนั้น แต่ใช้หมายถึง ผู้ที่มีปัญญาทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้ ความเป็นบัณฑิตจึงมีด้วยผลคือประโยชน์ที่ ได้ที่ถึงดังกล่าวนี้ และจะมีปัญญาก็ต้องไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือ ความไม่มัวเมา เลินเล่อ เผลอเพลิน มีสติเป็นเครื่อง รักษาตนรักษาจิตใจ ตรงกันข้ามกับความประมาท คือ ความมัวเมา เลินเล่อ เผลอเพลิน ปราศจากสติ คำว่ามัวเมาหมายถึงความมัวเมาทางจิตใจ ความเมาสุราเป็นความ เมาทางกาย ส่วนความเมาในอารมณ์คือเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความเมาหรือเป็น เครื่องยั่วให้เกิดความเมา เป็นความเมาทางจิตใจ คำว่าเลินเล่อคือขาดความรอบคอบ เพราะมิได้พิจารณาพิจารณาโดยรอบคอบ คำว่าเผลอเพลิน คือเผลอสติเผลอปัญญา เพลินยินดีไปในอารมณ์ดังกล่าว เหล่านี้เป็นลักษณะของความประมาททั้งนั้น

ในโลกนี้มีอารมณ์คือเรื่องอันเป็นเครื่องชักนำให้เกิดความประมาทอยู่เป็นอันมาก ที่เป็นภายในก็มีเป็นภายนอกก็มี เช่นวัยอันเจริญงดงาม ความไม่มีโรค และชีวิตที่

ดูเหมือนห่างไกลความตาย และสมบัติคือความพร้อมพรั่งด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุขทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนให้พิจารณาเรื่อง ๆ ว่า ต้องแก่ เจ็บ ตาย และต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสิ้น เพื่ออะไร ก็เพื่อจะได้ รีบเร่งกระทำความดีหรือกิจการที่ควรทำให้สำเร็จไป ไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเพื่อจะได้ละกรรมที่ชั่วที่ผิด ประกอบกรรมที่ดีที่ชอบ เพราะทุก ๆ คนมี กรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีจะได้ดีทำชั่วจะได้ชั่ว ตามที่ได้ตรัสสอนให้พิจารณาเรื่อง ๆ ว่ามีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นทายาทรับผลของกรรม ดังนี้เป็นต้น ความพิจารณา เรื่อง ๆ ดังนี้เป็นสตಿಯ่างหนึ่ง เพราะเป็นความระลึกสำนึกได้ถึงสัจจะของชีวิต ของสมบัติ และของกรรม เมื่อมีสติขึ้น ก็จะไม่เกิดความประมาท และได้ปัญญาคือ ความรู้ในเหตุผลประจักษ์ขึ้น

แต่คนโดยปกติมักจะขาดสติ เกิดความมัวเมาเลินเล่อเปลืองไปเสีย จึงขาดปัญญากลายเป็นคนเขลา มิใช่บัณฑิตตามพระพุทธภาษิตนี้ เพราะอารมณ์ ทั้งปวงมีกำลังแรง ที่เข้ามาทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง และทางমনะคือใจที่คิดไปบ้าง เพราะเมื่อเห็นรูปต่าง ๆ ด้วยตา จิตก็หน่วงรูปที่ตาเห็น เป็นอารมณ์ เมื่อได้ยินเสียงต่าง ๆ ด้วยหู จิตก็หน่วงเสียงที่ได้ยินเป็นอารมณ์ ดังนี้ เป็นต้น จะยกตัวอย่างเสียงที่ได้ยินด้วยหูที่น่ายินดีพอใจคือเสียงสรรเสริญ ที่น่ายินร้าย คือเสียงติเตียน อันที่จริงเสียงสรรเสริญหรือติเตียนของบัณฑิตผู้ใคร่ครวญแล้วย่อม เป็นประมาณ ส่วนของพาลชนย่อมไม่เป็นประมาณ

แต่คนโดยมากมักจะสรรเสริญหรือติเตียนกันแบบพาลชน คือไม่ได้มุ่งความ ถูกต้องเป็นใหญ่ แต่มุ่งประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ เช่นมุ่งที่จะให้ผู้ใหญ่รักใคร่โปรดปราน คือกล่าวยกย่องสรรเสริญดังที่เรียกว่ายกยอ ผู้ที่ถูกยกยอบ่อย ๆ ถ้าผลอสติก็จะเกิด ประมาทขึ้น มัวเมาไปในคำยกยอ จึงผลอบปัญญา กลายเป็นคนเขลาไป เพราะความ ประมาททั้งถ้าปฏิบัติตามคำยกยออีกด้วย ก็ยิ่งเกิดโทษมากขึ้นอีก คำติเตียนเสียอีก เมื่อพิจารณาดูในทางหนึ่งแล้วจะเห็นว่าน่าจะมีโทษน้อยกว่าคำยกยอ เพราะโดยปกติ คำติเตียนเป็นคำที่ไม่ชอบใจใครจึงไม่รับคำนั้น การปฏิบัติตามก็ไม่เกิดขึ้น ตรงกันข้าม กับคำสรรเสริญที่มักจะพอใจรับ หรือแม้ไม่รักก็พอใจฟัง เมื่อเกิดประมาทไปเพราะ

เสียงเช่นนี้เสียแล้ว ก็จะกลายเป็นคนเขลาไม่ฉลาดจะเป็นบัณฑิตหาได้ไม่ เพราะจะต้องปลิวไปตามลม (ลมปาก) หรือจะต้องเป็นผู้ตกน้ำ (น้ำลาย) บัณฑิตเป็นผู้ไม่ปลิวไปตามลมหรือไม่ตกน้ำดังกล่าว เพราะเป็นผู้ไม่อยู่ปราศจากสติ เสียงทั้งหลายจึงไม่มาเป็นอารมณ์ให้เกิดความประมาท จึงไม่เผลอปัญญาไปในเสียงทั้งหลาย

อนึ่ง บัณฑิตไม่ประมาทแล้วย่อมถือเอาประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ภายหน้า คำว่าประโยชน์หมายถึงสิ่งที่ต้องการสิ่งที่เกื้อกูลสิ่งที่ให้เกิดความสุข อะไรคือสิ่งดังกล่าว อะไรคืออุปทานคือข้อปฏิบัติเพื่อให้ประสบสิ่งเหล่านั้น ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ผู้ที่จะทราบปัญหาที่ตั้งไว้โดยถูกต้อง จะต้องเป็นบัณฑิตผู้ไม่ประมาทดังกล่าวมาข้างต้น ถ้าเป็นพาลชนคนเขลาซึ่งเป็นผู้ประมาทแล้วย่อมไม่อาจทราบได้โดยถูกต้อง อาจจะมีเพียงผลเฉพาะหน้า ไม่มองออกไปในอนาคตให้เห็นกาลไกลเพียงพอ คนที่ทำทุจริตต่าง ๆ ก็เพราะมุ่งผลที่จะพึงได้เฉพาะหน้าเท่านั้น เช่น คนที่ทำโจรกรรมก็ด้วยมุ่งทรัพย์ที่จะได้ ถ้าทำโจรกรรมสำเร็จ หรือคนที่ไม่ทำความดี ก็เพราะกลัวจะเสียผลที่ตนมีอยู่หรือที่จะพึงได้เช่นเดียวกัน เช่นจะทำการบริจาคก็กลัวเสียทรัพย์ที่ตนมีอยู่ จะรักษาศีลก็เกรงจะขาดผลที่จะพึงได้เพราะทุจริต เพราะเห็นว่าถ้าไม่รักษาศูจริตอยู่ที่ต้องจนเรื่อยไป คนไม่น้อยที่มองผลเฉพาะหน้าดังนี้ และก็ไม่ค่อยคนที่เก่งวิชาความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาดีทั้งในประเทศและต่างประเทศ เรียกว่าคนเก่งวิชา แต่ก็มองประเมินแค่ผลในปัจจุบัน ผู้ที่มองไกลดังนี้ย่อมไม่นิยมความดี เห็นว่าความดีไม่จำเป็นหรือเห็นว่าความดีเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญแห่งผลที่ตนจะพึงได้ เช่นตัวอย่างข้างต้น ก็เลยใช้ความรู้ความเก่งกอบโกยผลในทางทุจริต ความรู้ก็เลยกลายเป็นเครื่องทำลายความดี ดังพระพุทธภาษิตว่า “ความรู้ทำลายส่วนที่ขาว (ความดี) ของคนพาล” แสดงในทางตรงกันข้าม ความรู้ย่อมเป็นเครื่องส่งเสริมส่วนที่ขาวของบัณฑิต เพราะบัณฑิตผู้ไม่ประมาทจะใช้ความรู้และทรัพย์ ยศ บริวาร เป็นต้น ให้เป็นไปในทางบำเพ็ญประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและสืบต่อไปถึงภายหน้า

พึงเห็นนิทาสณะในทางคติโลก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าพระองค์ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นกาลไกล พระราชกรณียกิจเป็นอันมากบังเกิดผลตั้งแต่ในรัชสมัยนั้นและสืบต่อมาถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นอนาคตใน

รัชสมัยของพระองค์ท่าน บุคคลทุก ๆ คนย่อมมีอดีตปัจจุบันและอนาคตของตนเอง แม้อดีตจะล่วงไปแล้ว แต่ปัจจุบันก็มาจากอดีต อนาคตก็จะสืบไปจากปัจจุบัน ทุก ๆ คนจึงต้องเผชิญชีวิตของตนเองในปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นอนาคตของอดีตและจักต้องเผชิญอนาคตอีกนานไกล บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้วเท่านั้นจึงจะถือเอาประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้าได้ เพราะจะทราบว่าจะอะไรเป็นประโยชน์ อะไรเป็นทางปฏิบัติให้บรรลุถึงประโยชน์ดังกล่าว แสดงตามปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ คือปฏิบัติตนให้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ให้ถึงพร้อมด้วยความรักษาทรัพย์ เป็นต้นที่หามาได้ ให้มีเพื่อนมิตรที่ดีงาม ให้มีความเป็นอยู่ตามสมควร นี้เรียกว่าประโยชน์ปัจจุบัน และให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ คือ ศีล ความรักษา กายวาจาให้เรียบร้อยดีงามปราศจากโทษ จาคะ การสละบริจาค และปัญญา ความรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ นี้เรียกว่าประโยชน์ภายหน้า ข้อปฏิบัติทั้งสองนี้ต้องปฏิบัติไปด้วยกันในปัจจุบัน ประโยชน์ที่ได้จึงจะเกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันทั้งภายหน้า เช่นถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหา เป็นต้น ถ้าไม่มีศรัทธาศีลเป็นต้นควบคุม ก็แสวงหาในทางที่ผิดได้เพราะมุ่งผลเฉพาะหน้า เท่านั้น ต่อเมื่อมาศรัทธาศีลเป็นต้นควบคุม จึงจะแสวงหาในทางที่ชอบ ประโยชน์ที่ได้ ก็จะเป็นประโยชน์แท้มิใช่โทษและจะยั่งยืนต่อไปในอนาคต ดังนี้ เป็นต้น เรียกธีรชนว่า บัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ด้วยประการฉะนี้

คุณท้าววนิดาพิจาริณี กล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้มีบุญที่ได้บำเพ็ญมาแล้วในกาลก่อน จึงได้ถึงพร้อมด้วยผลที่น่าปรารถนา มีความเป็นผู้มีอายุยืนเป็นต้น และได้มองเห็นความเจริญแห่งบุตธิดาสืบต่อมาถึงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีความสุขอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรมมีมุทิตาจิตเป็นต้น นับว่าเป็นผู้บรรลุประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้ามาเป็นระยะ ๆ ตามวิสัยแห่งบัณฑิตผู้ไม่ประมาทด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลทักษิณานุประทานที่หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ พร้อมทั้งประยูร ญาตีได้บำเพ็ญทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลดีวิบากสุขสมบัติแด่คุณท้าววนิดาพิจาริณี โดยฐานนิยม

แสดงพระธรรมเทศนา ยุติด้วยเวลา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

สุทธีมรรคกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
กมฺมํ วิชฺชา จ ธมฺโม จ สीलํ ชีวิทมฺตุตฺมํ
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ น โคตฺเตน น ธเนน วาตี

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ในสุทธีมรรคกถา ฉลองศรัทธา ประดับ
ปัญญา เพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติตามสมควรแก่กุศลทักษิณานุประทาน ที่ ม.ล.ปุ๋ย (นพวงศ์)
ชยันนาม ภริยาและบุตร กับน้องและมิตรญาติทั้งหลายได้พร้อมกันเป็นเจ้าภาพ บำเพ็ญ
ในคราวที่จะรับพระราชทานเพลิงศพ นายดิเรก ชัยนาม ตามทางพระพุทธศาสนา
ด้วยความกตัญญูทเวทีและด้วยความระลึกถึงคุณความดีของท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว
ดังที่พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ความว่า “เมื่อระลึกถึงอุปการกิจที่ท่านผู้ละไปได้ทำไว้
ก็พึงให้ทักษิณาเพื่อท่านผู้ละไป” ดังนี้

นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้ที่มีเกียรติคุณที่คนรู้จักและนับถือมากผู้หนึ่ง ทั้งใน
ประเทศและต่างประเทศ ได้ทำงานในตำแหน่งที่สำคัญมามาก และปรากฏว่าเป็นผู้
สามารถสมแก่ตำแหน่ง เป็นนักศึกษาที่ไม่หยุดในการศึกษาแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในการบำเพ็ญกุศล เป็นเบื้องต้นแห่งการ
พระราชทานเพลิงศพนายดิเรก ชัยนาม ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว. ณ วัดธาตุทอง
วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๑๐

ตลอดมา ทั้งไม่หยุดในการแสดงความรู้ให้เป็นวิทยาทานและในการเขียนหนังสือให้เป็นประโยชน์ทางความรู้แก่คนทั้งหลาย เป็นผู้ประพฤติตนดี และวางตนดี ไม่ให้แปดเปื้อนเสียหาย นับว่าเป็นคนดีมีกรรมอันสะอาดได้คนหนึ่ง

นายดิเรก ชัยนาม เป็นบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายตุลาการ ได้ศึกษาสำเร็จวิชาทางกฎหมาย ได้เริ่มเข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรมตามท่านบิดา ต่อมาได้เข้ารับราชการในตำแหน่งทางการเมืองโดยมาก ได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองต่าง ๆ จนถึงตำแหน่งรัฐมนตรีและรองนายกรัฐมนตรี ได้ไปปฏิบัติราชการและรับราชการในต่างประเทศหลายครั้ง ได้เป็นสมาชิกรัฐสภามาตั้งแต่แรกมีรัฐสภา จนถึงเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ตำแหน่งสุดท้ายคือเป็นเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มิอำนาจเต็มประจำสหพันธรัฐเยอรมัน ได้ดำรงตำแหน่งนี้ตราบเท่าถึงเกษียณอายุราชการ นอกจากนี้ยังได้ทำงานด้านมหาวิทยาลัย เป็นคนบดีคณะรัฐศาสตร์คนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เคยได้รับเชิญไปบรรยายในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในต่างประเทศ ได้รับตำแหน่งผู้บรรยายวิชาพิเศษต่าง ๆ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มานาน จึงปรากฏว่ามีชีวิตคลุกเคล้าอยู่กับงานด้านมหาวิทยาลัย คู่กันไปกับงานด้านราชการ แม้เมื่ออายุครบเกษียณออกจากราชการแล้ว ก็เข้าปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งศาสตราจารย์พิเศษในคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำหนังสือทางวิชาการที่พิมพ์ออกเป็นเล่มแล้วหลายเล่ม มีบทความปาฐกถาทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่พิมพ์แล้วและยังมีได้พิมพ์อีกมากเรื่อง

แม้ในทางพระพุทธศาสนา นายดิเรก ชัยนาม ได้รับใช้ทำงานเพื่อพระพุทธศาสนา เช่นเป็นผู้แทนไทยในการประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งที่ ๕ ที่กรุงเทพฯ เป็นกรรมการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ และได้แสดงปาฐกถาเกี่ยวแก่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศหลายครั้ง

นายดิเรก ชัยนาม ปรากฏว่าเป็นผู้มีอัธยาศัยดี สงเคราะห์บุตรภรรยา มิตรสหาย และผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือ ช่วยเหลือเพื่อ จึงเป็นผู้ที่มีมิตรสหายมาก เป็นสมาชิกของสมาคมสโมสรหลายแห่ง เป็นผู้มุ่งที่จะใช้ชีวิตบั้นปลายทำประโยชน์อีกมาก แต่ก็ต้องละไปตามธรรมชาติของสังขาร เป็นที่อาลัยเสียดายของคนเป็นอันมาก เพราะเป็น

คนรักษาความดีมีกรรมสะอาด อันน่านับถือ มีความรู้ที่จะแสดงออกให้ได้ มีอภัยภัยสุขภาพ มีจิตใจประกอบด้วยธรรม คุณความดีที่ใคร ๆ ได้ทำไว้ย่อมเป็นที่ระลึกถึง และเป็นที่แสดงออกให้ปรากฏจนได้แม้ในปัจจุบัน ดังจะพึงเห็นได้ว่า การศพของท่านได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศตามควรแก่ความดีและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตั้งแต่ต้นมา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ญาติมิตรสหายทั้งหลายก็ได้ช่วยและร่วมบำเพ็ญกุศล ทั้งได้รวบรวมทุนส่งเสริมการศึกษา จะให้ชื่อว่า “ทุน ดิเรก ชัยนาม” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงท่านผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นด้วย

ขณะที่คนผู้เกิดมาต้องการสืบทอดอายุไปไม่มีที่สิ้นสุด มัจจุคือความตายก็มาพรากชีวิตไป ทอดทิ้งร่างกายและทุก ๆ สิ่งที่เคยยึดถือเป็นของตนไว้ เว้นไว้แต่กรรมที่ตนเองได้ทำแล้ว ดังที่พระบรมศาสดาตรัสเตือนไว้ (ในโกศลสังยุตต) ความว่า “ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง หรือแม่ของที่หวงแหงนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และทาส คนทำงาน คนรับใช้ ซึ่งต้องเลี้ยงดู ทั้งหมดอันคนที่จะต้องตายพาไปด้วยมิได้ ต้องทอดทิ้งทั้งหมดไป ส่วนกรรมใดที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแลเป็นของผู้ทำนั้น เขาพากรรมนั้นไป และกรรมนั้นย่อมติดตามผู้นั้นไป เหมือนเงาไม่ละตน” ฉะนั้น สิ่งที่จะเป็นของตนจริงก็คือกรรมที่ทุก ๆ คนทำแล้ว แต่กรรมนั้นมี ๒ คือ กรรมดี กับ กรรมชั่ว ถ้าทำกรรมดีก็ส่งผลให้เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาด ถ้าทำกรรมชั่วก็ส่งผลให้เป็นผู้เศร้าหมองสกปรก ฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตแสดงสุทธิมรรค คือ ทางแห่งความบริสุทธิ์สะอาด ยกกรรมขึ้นเป็นข้อแรก กับธรรมเป็นเครื่องประกอบอีก บางข้อว่า กมัม วิชชา จ ธมโม จ เป็นอาทิ แปลความว่า “กรรม ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันอุดม ๑ ผู้ที่จะต้องตายย่อมหมดจดสะอาดด้วยทางนี้ มิใช่ด้วยโคตรตระกูล มิใช่ด้วยทรัพย์” ดังนี้

เรื่องกรรมและผลของกรรมเป็นหลักธรรมข้อสำคัญในพระพุทธศาสนา ถ้าได้ทำความเข้าใจว่าเป็นของจริงในปัจจุบันทันตาเห็น ก็จะเป็นเครื่องช่วยให้พ้นความไม่ดีและความทุกข์ต่าง ๆ ได้มาก เพราะจะทำให้ประพฤตินไปในทางแห่งความหมดจดสะอาด พระพุทธเจ้าทรงยกความหมดจดสะอาดขึ้นแสดงเป็นผลแห่งกรรมที่ดีเป็นต้น โดยตรงกันข้าม ความสกปรกเศร้าหมองเป็นผลแห่งกรรมที่ชั่ว บุคคลย่อมมีพื้นปัญญา

ที่รู้จักบาปบุญคุณโทษดีชั่วถูกผิดอยู่ด้วยกัน และเมื่อหมั่นศึกษาพิจารณาก็จะยิ่งรู้มากขึ้น ฉะนั้น เมื่อทำอะไรไม่ได้ ก็มักจะรู้ว่าไม่ดี หรือเมื่อทำอะไรดี ก็มักจะรู้ว่าดี เช่นเดียวกัน และย่อมรู้ถึงคนอื่น ๆ ที่ทำดีหรือไม่ดีอย่างไร นอกจากนี้บุคคลยังอาจที่จะงดเว้นไม่ทำกรรมอะไร หรือจะทำกรรมอะไรก็ได้ และก็เป็นการสมควรที่จะงดเว้นกรรมที่ไม่ดี ทำแต่กรรมที่ดี ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า “ท่านทั้งหลายจงละกรรมที่ชั่วเสีย จงทำกรรมที่ดีที่ท่านทั้งหลายอาจที่จะละจะทำดั่งนั้น และเมื่อละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดีแล้ว ก็จะได้รับประโยชน์สุข” ฉะนั้น ถ้าได้ปฏิบัติตามพระโอวาทนี้ ก็จะมีกรรมที่ดีงาม เป็นทางแห่งความหมดจดสะอาดข้อแรก

กรรมของคนนั้นโดยปกติย่อมเนื่องด้วยวิชา คือความรู้ เพราะจะทำอะไรได้ตามความรู้ จึงต้องมีการศึกษาความรู้ต่าง ๆ เบื้องต้นก็ต้องศึกษาให้มีความรู้ที่จะใช้ในการประกอบอาชีพหรือที่จะทำกรรม คือการทำงานที่ประสงค์ และให้มีความรู้จักดีชั่วถูกผิดในกรรมที่ทำ ทั้งให้รู้วิธีที่จะละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดี คือ ให้มีโกลล ความฉลาด ๓ อย่าง ได้แก่ อายุโกลล ความฉลาดรู้ในทางเจริญ อปายโกลล ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม อุปายโกลล ความฉลาดรู้ในอุบาย คือวิธีเข้าถึงความเจริญ

ทางหรือเหตุให้เกิดวิชา คือ สุต การสดับตรับฟังหรือการเรียน จินตา การคิด ภาวนา การอบรมปฏิบัติ เรื่องพระราชดำริของพระเจ้าปเสนทิโกศล (ในโกศลสังยุตต) เป็นตัวอย่างแห่งการได้ความรู้จากการคิด คือ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระดำริว่า “ใครหนอชื่อว่ารักษาดน ใครไม่ชื่อว่ารักษาดน” เมื่อทรงตั้งปัญหาขึ้นดั่งนี้แล้ว ก็ทรงดำริต่อไปว่า “คนบางพวกที่ประพฤตินุจริตทางกายวาจาใจ แม้จะมีหมู่จาดุรงคเสนารักษายอยู่ ก็ไม่ชื่อว่ารักษาดน เพราะนั้นเป็นการรักษาภายนอก มิใช่เป็นการรักษาภายใน ส่วนคนบางพวกที่ประพฤตินุจริตทางกายวาจาใจ แม้จะไม่มีจาดุรงคเสนารักษา ก็ชื่อว่ารักษาดน เพราะข้อนั้นเป็นการรักษาภายใน มิใช่ภายนอก ฉะนั้น จึงชื่อว่ารักษาดนแล้ว” พระองค์ได้กราบทูลพระดำรินี้แด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงรับรอง อีกคราวหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงดำริว่า “ใครหนอชื่อว่ารักษาดน ใครชื่อว่าไม่รักษาดน” แล้วทรงดำริต่อไปว่า “คนบางพวกที่ประพฤตินุจริตทางกายวาจาใจ แม้จะพูดว่ารักษาดน ก็ไม่ชื่อว่ารักษาดน เพราะคนที่ไม่รักกันเป็นศัตรูกันพึงทำความพินาศ

ใดแก่คนที่เห็นศัตรูกัน เขาย่อมทำความพินาศนั้นแก่ตนด้วยตนเอง ส่วนคนบางพวกที่ประพฤติสุจริตทางกายวาจาใจ ถึงไม่พูดว่ารักตน ก็ชื่อว่ารักตน เพราะทำกรรมที่เกื้อกูลแก่ตน เหมือนอย่างคนที่รักกันชอบกันกระทำแก่กัน” พระองค์ได้กราบทูลพระดำรินี้แด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงรับรอง

พระดำริของพระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ เป็นตัวอย่างของความคิดที่เป็นเหตุให้ได้วิชา คือ ความรู้ที่ถูกต้องในกรรมประการหนึ่ง ซึ่งเป็นทางแห่งความหมดจดสะอาด เป็นข้อที่ ๒

อันวิชา คือ ความรู้ทั่วไป ย่อมเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้ทั้งในทางที่ผิดและทางที่ถูก ผู้มีวิชาหากขาดธรรม อาจใช้วิชาก่อกรรมที่ชั่วร้ายได้มากกว่าคนโง่ที่ขาดวิชา และถ้ามีธรรม ก็อาจใช้วิชาทำกรรมที่อันวยประโยชน์ได้อย่างยิ่งเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงต้องมีธรรมอีกด้วย ธรรมในที่นี้หมายถึงคุณที่พึงอบรมให้มีประจำจิตใจ เช่น หิริ ความละอายใจต่อบาปทุจริต โอตตบปะ ความเกรงกลัวต่อบาปทุจริต เมตตา กรุณา เป็นต้น ซึ่งตรงกันข้ามกับโทษ เช่นกิเลสในใจ ธรรมเป็นคุณที่จำปรารถนาในที่ทั้งปวง ดังเช่นพระพุทธบาทสี่ดเผยความว่า “ชุมนุมที่ไม่มีผู้สงบ ไม่ชื่อว่าสภา ผู้ที่ไม่พูดเป็นธรรม ไม่ชื่อว่าผู้สงบ ผู้ที่ละระคะ โทสะ โมหะ จึงจะเป็นผู้สงบ พูดเป็นธรรมได้” ธรรมจึงเป็นทางแห่งความหมดจดสะอาดเป็นข้อที่ ๓

เมื่อจิตใจมีธรรม ความประพฤติทางกายวาจา ก็เป็นสุจริตดีงาม อันเรียกว่าศีล ซึ่งมีอธิบายกว้าง ๆ ว่า “เว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ” ความตั้งใจเว้นให้แน่วแน่ในข้อห้าม หรือในการที่ควรเว้น เป็นหลักสำคัญในการรักษาหรือปฏิบัติในข้อศีลนี้ เกี่ยวด้วยความสำรวมใจ ความระมัดระวังรักษาช่องทางเกิดแห่งความไม่ดีทั้งหลายเป็นทางปฏิบัติ ศีลเป็นทางแห่งความหมดจดสะอาดเป็นข้อที่ ๔

ทุก ๆ ข้อย่อมประมวลลงในอีกข้อหนึ่ง คือ “ชีวิตอันอุดม” คำว่าชีวิตในที่นี้ทั่วไป หมายถึงความดำรงอยู่ของสังขารร่างกาย ซึ่งมีระยะเวลาของอายุสั้นบ้างยาวบ้าง แต่ก็มักไม่เกินร้อยปี อีกอย่างหนึ่งเป็นถ้อยคำหมายถึงสาระประโยชน์ที่พึงได้จากชีวิตดังในที่นี้ ใช้คำว่าชีวิตอันอุดม หมายถึงสาระประโยชน์อย่างสูงสุด อะไรเป็นชีวิตอันอุดม

ของคน หรือคนจะขึ้นไปสูงได้ถึงเพียงไหน จึงจะชื่อว่าขึ้นไปได้สูงสุด ข้อนี้เป็นข้อสำคัญ ที่มักจะมีความเห็นต่าง ๆ กัน และมีการปฏิบัติต่าง ๆ กันตามความเห็นของแต่ละคน เช่นบ้างก็มีความเห็นทางทรัพย์ บ้างก็มีความเห็นทางยศ แต่ทางพระพุทธศาสนา แสดงทางกรรม คือ การงานที่ทำ ดังที่บันทึกไว้ ๓ ประเภท คือ ทุขชีวิต ชีวิตชั่ว หมายถึงคนที่ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ชั่วร้าย โมฆชีวิต ชีวิตเปล่า หมายถึงคนที่ไม่ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ชั่วร้าย แต่ก็มิได้ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ดีอะไร ปล่อยกาลเวลา แห่งชีวิตให้ล่วงไปเปล่าปราศจากประโยชน์ สุขชีวิต ชีวิตดี คือ ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ดีงาม ฉะนั้นชีวิตอันสูงสุด ก็คือชีวิตที่ใช้ประกอบกรรมดี อันเป็นสาระประโยชน์ ได้มากที่สุด หรือดีที่สุด และกรรมอันจะเป็นกรรมดีที่อำนวยประโยชน์ได้นั้นจะต้อง ประกอบด้วยวิชา ความรู้เป็นเครื่องสอดส่อง ธรรมเป็นเครื่องควบคุม ศิลเป็นขอบเขต

รวมสุทธิมรรคคือทางแห่งความหมดจดสะอาด คือ กรรม วิชา ธรรม ศิล และรวมเข้าข้อชีวิตอันอุดม ด้วยประการฉะนี้

ท่านศาสตราจารย์ นายดิเรก ชัยนาม ชื่อว่าเป็นผู้มีชีวิตอยู่ในระดับสูงผู้หนึ่ง เพราะได้ทำกรรม ประกอบด้วยวิชา ธรรม และศิลป จึงเป็นกรรมที่อำนวยประโยชน์ เป็นเกียรติแก่ชื่อและตระกูลของท่านตลอดกาลนาน ดังพระพุทธภาษิตว่า

รูป ชีรติ มจฺจํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

“รูปของผู้จะต้องตายทั้งหลายย่อมสลายไป แต่ชื่อและตระกูลหาสลายไปไม่” และกรรมที่ดีเป็นบุญกุศลย่อมจะติดตามไปอำนวยผลในสัมปรายะ ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทานที่ท่านเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศทั้งปวง จงเป็นผล สัมฤทธิ์อำนวยสุขวิบากแก่ ท่านศาสตราจารย์ นายดิเรก ชัยนาม ตามควรแก่คติ ภาวิสัย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สวดคาถาธรรม บรรยายโดยสรภัญญวิธีเพิ่มพูนอัปมาทธรรมสืบต่อไป

แสดงพระธรรมเทศนา ยุติด้วยเวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้

บัณฑิตตกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส
ทิกฺขเจ รมฺเม จ โย อตฺถโย โย จตฺถโย สมฺปรายิก
อตฺถถาภิสฺมา ธีโร ปณฺทิตฺติ ปวฺจจตีติ.

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา สอนองพระเดชพระคุณ ประดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่สมเด็จพระราชชนนีบพิตร
และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอบพิตร เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงบำเพ็ญอุทิศ หม่อมเจ้า
ดิศดานุวัตติ ดิศกุล ตามทางพระพุทธศาสนา ด้วยทรงอนุสรณ์ถึงกรณียกิจทั้งปวง
ที่หม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล ได้ทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณในพระองค์มาด้วย
ดีตราบเท่าถึงชีพิตักษัย ในขณะที่โดยเสด็จปฏิบัติหน้าที่อยู่

หม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล ทรงเจริญด้วยพระชาติวิภูฒิ เป็นผลแห่งปุพเพ-
กตปุญญาตา (ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในปางก่อน) และทรงเจริญด้วยพระคุณวิภูฒิ
เพราะทรงอาศัยพระชาติวิภูฒิทรงศึกษาอบรมมาเป็นอันดีทั้งในประเทศและต่างประเทศ
แม้ในทางธรรม ก็ได้เคยทรงอุปสมบทศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนาระยะหนึ่ง
เมื่อทรงทำงาน ก็ทรงทำด้วยความรู้ความสามารถ และความซื่อตรง ทรงดำรงพระองค์

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ในการทรงบำเพ็ญพระกุศลศพ หม่อมเจ้า
ดิศดานุวัตติ ดิศกุล ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๐

ไว้ขอบสมาธิเสมอมา ครั้นทรงเข้าปฏิบัติหน้าที่สนองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระราชชนนีบพิตร แม้ทรงเจริญด้วยพระวัยวุฒิแล้ว ก็ไม่ทรงย่อท้อ ได้ทรงตั้งพระหฤทัยปฏิบัติกิจการต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบ ความจงรักภักดี รับสนองพระเดชพระคุณในกิจการที่ทรงมอบหมายเป็นที่เรียบร้อยตลอดมา เมื่อต้องทรงถึงชีพิตักษัยโดยฉับพลัน จึงเป็นที่ทรงสลดพระหฤทัย เสด็จมาทรงบำเพ็ญพระกุศลเพื่อทรงอุทิศ ตามนัยพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้ แปลความว่า “เมื่อระลึกถึงกิจที่ผู้ละไปทำแล้ว ก็พึงให้ทักษิณาเพื่อผู้ละไป” ดังนี้

หม่อมเจ้าดิศคามวดี ดิศกุล ทรงตั้งพระองค์อยู่ในวชิระคุณ ที่เป็นประโยชน์อันพึงเห็นได้ประจักษ์ แม้แก่คนทั้งปวงแม้ในปัจจุบัน ทั้งเป็นประโยชน์ที่พึงเห็นว่ายั่งยืน เพราะมีแก่นสาร จึงชื่อว่าได้ทรงปฏิบัติตามแนวทางของบัณฑิตผู้ทรงปัญญาตามพระพุทธานุญาตบहुทเทศ แปลความว่า “ผู้ทรงปัญญาเรียกว่าบัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ภายหน้า” ดังนี้

คำว่า ประโยชน์ แปลจากคำว่า อรรถะ ได้แก่สิ่งที่ต้องการ ผลที่มุ่งหมาย หรือใช้คำรวมกันว่า ประโยชน์ที่ต้องการ

บุคคลจะทำอะไร ก็ย่อมจะมีจุดต้องการ หรือเรียกว่าผลที่มุ่งหมาย ผลนั้นเมื่อก้าวตามความเป็นจริงแล้ว อาจจะเป็นคุณก็ได้ อาจจะเป็นโทษก็ได้ แต่ว่าบุคคลผู้ต้องการมุ่งหมายนั้น ก็จะต้องเห็นว่าเป็นคุณเป็นประโยชน์ จึงมุ่งหมาย ไม่เห็นว่าเป็นโทษ แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นโทษ เพราะฉะนั้น จึงได้มีบุคคลผู้มุ่งดี ซึ่งให้คำแนะนำตักเตือนว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ ก็เพื่อที่จะให้ได้บรรลุถึงสิ่งที่ต้องการนั้น ที่เป็นสิ่งที่ชอบ และให้ดำเนินไปในสิ่งที่ชอบ อะไรเป็นสิ่งที่ชอบ บุคคลโดยมากซึ่งมีสติปัญญาพอสมควร ก็ย่อมจะทราบกันอยู่ เช่นว่า เมื่อกำลังเล่าเรียนศึกษา ก็ย่อมจะทราบว่าความสำเร็จการศึกษานั้นแหละ เป็นอรรถะ หรือเป็นประโยชน์ที่ต้องการ ในการทำ การงาน ความที่ทำการงานได้สำเร็จ ได้รับผลของการงาน ความเจริญขึ้นของการงานที่ทำ ความเจริญขึ้นของผลที่รับ เป็นอรรถะ คือประโยชน์ที่ต้องการ ในด้านของความประพฤติ ความประพฤติเป็นคนดี คือ เว้นจากการกระทำที่ชั่วทราม ประกอบกรรมที่ดี รวมความว่า ความดี ไม่ใช่ความชั่ว ในทางต่าง ๆ เป็นอรรถะ คือประโยชน์

ที่ต้องการ ก็ย่อมจะรู้จักกันอยู่ว่า อรรถะ คือประโยชน์ที่ต้องการดังกล่าวนั้น เป็นอย่างไรบ้าง นี้โดยทั่วไปในเรื่องสามัญธรรมดา แต่ว่า ทำไมบุคคลโดยมาก จึงบรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการนั้นต่าง ๆ กัน บางคนบรรลุความสำเร็จได้มาก บางคนบรรลุความสำเร็จได้น้อย บางคนไม่ได้บรรลุตามที่ควรจะบรรลุ แม้ในด้านของความดี ก็รู้ ๆ กันอยู่ว่า อะไรเป็นความดี และต้องการความดีอยู่ด้วยกัน ดังมีใครมากล่าวหาว่าไม่ดี ก็ยังเกิดความไม่ชอบขึ้นทันที ทั้งที่ไม่ดี แสดงว่า ต้องการดีอยู่ด้วยกัน แล้วทำไมจึงไม่ได้รับความดี หรือไม่มีความดีที่ต้องการตามสมควร ความสงบทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน ก็รู้จักกันอยู่ว่า ความสุขสงบของจิตใจ เป็นอรรถะ ประโยชน์ที่ต้องการมุ่งหมาย แต่ว่า บางทีก็ไม่ได้รับตามสมควร ทั้งนี้เพราะอะไร พิจารณาจับเข้ามาดูที่ตนเอง ในทางพระพุทธศาสนาสมเด็จพระบรมศาสดา ได้ทรงแสดงเหตุผลในเรื่องนี้ไว้บริบูรณ์ เพื่อเป็นเครื่องแก้ข้อขัดข้องต่าง ๆ เพื่อที่จะไม่พรากรจากประโยชน์ที่ต้องการ แต่ว่า เหตุผลที่ทรงแสดงนั้น ไม่ได้เป็นมนต์คาถา ที่จะดลบันดาลให้บังเกิดความสำเร็จ เป็นเหตุผลที่บุคคลผู้ฟังต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้บังเกิดความเข้าใจ เพื่อจะนำไปใช้ปฏิบัติให้บรรลุประโยชน์ตามที่ประสงค์ และก็ต้องตั้งใจปฏิบัติด้วยตนเอง ธรรมะเป็นเครื่องชี้ทางของการปฏิบัติ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “อกุขาตาโร ตถาคตา พระตถาคตทั้งหลาย เป็นผู้บอก” ผู้ฟังปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะได้รับผลตามสมควรแก่ ความปฏิบัติ

โดยปริยายหนึ่ง ได้ทรงแสดงถึงวิโมกข์ ที่แปลว่า ความหลุดพ้น วิโมกข์ คือ ความหลุดพ้นนี้ แม้อย่างสูงจะหมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ซึ่งผู้มุ่งปรารถนา คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง จะปฏิบัติเพื่อบรรลุ แต่เมื่อกล่าวโดยทั่วไปแล้ว ก็หมายถึงความหลุดพ้นจากอุปสรรค เครื่องขัดข้องต่าง ๆ ที่จะขัดขวางต่อประโยชน์ที่ต้องการ แม้ในชั้นธรรมดาสามัญ ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยความแล้ว วิโมกข์คือความหลุดพ้นนี้ จึงหมายถึงว่าความที่นำตนไปรอดพ้นจากสิ่งที่เป็นเครื่องขัดขวางต่าง ๆ ฉะนั้น ก็ควรทราบว่าเป็นเครื่องขัดขวางต่อความสำเร็จซึ่งควรจะปฏิบัติ นำตนให้รอดพ้นได้นั้นคืออะไร โดยปริยายหนึ่ง ชั้นแรก ก็ได้แก่ภัยเวรต่าง ๆ ชั้นที่ ๒ ก็ได้แก่เครื่องกัน ชั้นที่ ๓ ก็ได้แก่เครื่องผูกของใจ เครื่องติดของใจ หรือยางเหนียว ซึ่งมีอยู่ในจิตใจ

ขั้นแรก ภัยเวรต่าง ๆ ภัย แปลว่า สิ่งที่น่ากลัว หรือแปลว่า ความกลัว
 เกรก็ได้อันตรายที่ร้ายต่อกันระหว่างบุคคล คำว่า ภัยเวรนี้ เป็นคำที่
 ทราบกัน และเป็นสิ่งที่กลัวไม่ต้องการ เพราะฉะนั้น จึงมีการหลบป้องกันภัยต่าง ๆ
 ซึ่งจะบังเกิดขึ้น แต่ว่า ภัยเวรนี้ มี ๒ อย่าง ภัยเวรภายนอกอย่างหนึ่ง ภัยเวรภายใน
 อย่างหนึ่ง ภัยเวรภายนอกนั้น ได้แก่ภัยเวรที่มาจากสิ่งหรือบุคคลภายนอก ซึ่งจะมา
 ทำอันตรายหรือมาเป็นเหตุให้บังเกิดอันตรายขึ้นแก่ตน ดังที่ปรากฏอยู่ อีกอย่างหนึ่ง
 ภัยเวรภายในได้แก่กรรม คือการงานที่กระทำของตนเอง โดยมากนั้น มองออกไปกลัว
 ภัยเวรข้างนอก แต่ว่าไม่มองเข้ามากลัวภัยเวรภายในตนเอง ทางธรรมะมุ่งให้มองเข้า
 มากลัวเวรภัยที่ตนเอง คือว่า กลัวกรรมการงานที่กระทำ อันเป็นส่วนชั่วส่วนผิดที่
 ตนเอง นี้แหละเป็นตัวภัยเวรภายใน ก็ได้แก่ ปาณาติปาตกรรม กรรมคือการฆ่า
 อทินนาทานกรรม กรรมคือการลัก และการผิดศีลข้ออื่น ๆ ซึ่งเมื่ออย่างสามัญก็มี
 ห้าข้อ ซึ่งท่านเรียกว่าภัยเวรห้า หรือว่า เวรห้า เป็นภัยเวร ก็เพราะเป็นที่ตั้งของภัย
 คือสิ่งที่น่ากลัว เป็นเวร ก็เพราะเป็นเหตุก่อศัตรู ภัยเวรภายในนี้จะเรียกว่าเป็นภัยเวร
 ที่ซ่อนอยู่ก็ได้ เมื่อไม่ดูก็ไม่เห็น ไม่นึกก็ไม่รู้ และก็ไม่นกลัว แต่ภัยเวรข้างนอกนั้น
 ปรากฏอยู่ เห็นกันอยู่ และก็พากันกลัว ดังจะพึงเห็นได้ว่า กลัวคนร้าย คนร้าย
 ที่จะมาทำอันตรายร่างกาย คนร้ายที่จะมาลักทรัพย์ ดังนั้นเป็นต้น กลัวคนร้ายข้างนอก
 แต่ว่าไม่คิดกลัวตนเอง ซึ่งเป็นคนร้าย คือซึ่งจะไปประกอบกรรมก่อความเดือดร้อน
 ให้แก่เขา แม้ไม่ถึงฆ่าถึงลัก แต่ว่า ก็ไปเบียดเบียนให้เขาเดือดร้อน ไม่กลัวความเป็น
 คนร้ายที่ตนเอง หรือไม่กลัวตนเอง ซึ่งเป็นคนร้าย เพราะฉะนั้น การมองเข้ามาดู
 รู้สึกว่ากรรมที่ไม่ดี ตั้งต้นแต่เกิดเจตนากรรม คือ ความจงใจที่จะกระทำอะไร ก็กำหนด
 ดูเข้ามาให้รู้ว่า นี่เป็นตัวภัย ตัวเวร และตนเองก็จะเริ่มเป็นคนร้ายขึ้นแล้ว ซึ่งน่ากลัว
 จนบังเกิดความรังเกียจต่อกรรมที่ไม่ดี กลัวต่อกรรมที่ไม่ดีขึ้นที่ตนเอง ความรังเกียจ
 นี้แหละเป็น หิริ ที่แปลกันว่า ความละอายใจ ซึ่งมีลักษณะรังเกียจความไม่ดี ความกลัว
 อันนี้แหละที่เรียกกันว่า โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว เพราะฉะนั้น หิริ
 ความละอายใจต่อความชั่ว ความรังเกียจความชั่ว โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อ
 ความชั่วนี้ จะบังเกิดขึ้นไม่ได้ ในเมื่อยังไม่มองเข้ามาพบภัยเวรที่ตนให้พบคนร้ายที่ตน
 ว่า ตนเป็นคนร้ายหรือเริ่มจะเป็นคนร้ายเข้าแล้ว ต่อเมื่อมองเข้ามาดูให้พบภัยเวรที่ตน
 ดังกล่าวแล้ว จึงจะเกิดหิริ จะเกิดโอตตปปะ ซึ่งท่านแสดงว่า เป็นโลกบาล คือ ธรรมะ

ที่คุ้มครองโลก โดยตรง ก็คุ้มครองตนเองจากความชั่ว ความผิด เป็นเครื่องยับยั้งตน จากความชั่วความผิด ดีวิเศษยิ่งกว่าเทพดา โลกบาล ซึ่งอยู่ข้างนอก เพราะเป็นเทพ ซึ่งอยู่ในจิตใจ ท่านจึงได้ยก หิริ โอตตปปะ นี้ขึ้นเป็นทอธรรม ธรรมะของเทพ แต่ว่า เป็นเทพในใจ ซึ่งจะปรากฏก็ต่อเมื่อมองเข้ามาให้พบตัวภัยตัวเวรที่เป็นภายในและผู้ร้าย ในภายในตนเอง จึงจะบังเกิดปรากฏเป็นเทพในจิตใจ อันได้แก่ หิริ โอตตปปะ แล้ว จะเป็นเครื่องคุ้มครองจากความชั่วผิดต่าง ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นวิโมกข์ คือ ความหลุดพ้น หลุดพ้นจากภัยเวร นำตนให้รอดได้จากภัยเวร เพราะเมื่อรอดพ้นได้จากภัยเวรภายในแล้ว ก็ย่อมให้ผลเป็นเครื่องคุ้มครองกันตนเอง ไม่ให้ก่อกำกัเอวแก่ผู้อื่น และเมื่อมีความไม่ประมาท ก็ย่อมจะรอดพ้นจากภัยเวรภายนอกได้ด้วย เพราะเป็น ธรรมานุภาพ อานุภาพของธรรมะ แต่ก็ต้องอาศัยความไม่ประมาท เป็นเครื่องประกอบ ด้วยกัน

ในขั้นที่สองอันได้แก่เครื่องกั้นนั้น ก็หมายถึงความชอบความชังและความหลง ซึ่งเป็นเครื่องกีดกันไว้ไม่ให้ประสบความสำเร็จที่ต้องการ ความชอบ ความชัง ความหลง นั้น สามัญชนก็ย่อมมีอยู่ด้วยกัน แต่ว่า เมื่อมุ่งประโยชน์ ถ้าปล่อยไว้บังเกิดความชอบ ความชังความหลง ในสิ่งที่เป็นอันตรายต่อความสำเร็จแล้ว ก็ย่อมเป็นเครื่องกีดกัน ความสำเร็จ ความไม่สำเร็จในสิ่งที่ต้องการแม้ในทางคติโลกที่เป็นสามัญทั่ว ๆ ไป เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุแล้ว ก็ย่อมจะเห็นว่า บังเกิดจากความชอบ ความชัง ความหลง หรือราคะ โทสะ โมหะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นไปในสิ่งที่จะเป็นอันตรายต่อ ความสำเร็จนั้นทั้งสิ้น ฉะนั้น เมื่อมุ่งความสำเร็จผลที่ต้องการอันใด ถ้าจะให้มีความ ชอบ ก็ให้ใช้ความชอบให้เป็นไปในประโยชน์ที่ต้องการนั้น ถ้าจะให้ความชัง ก็ให้ชังต่อ สิ่งที่จะเป็นเครื่องขัดขวางต่อความสำเร็จ แต่ว่า ความชอบในทางที่ให้บังเกิดความ สำเร็จนั้น ถ้าเป็นกิเลส ก็จะเป็นเครื่องขัดขวาง ถ้าเป็นธรรมะ ดังที่ท่านใช้ว่า ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ ความเอาใจใส่ วิมังสา ความใคร่ครวญ ก็ย่อม จะอุดหนุนให้เกิดความสำเร็จ ฉันทะ เป็นต้นนี้ ไม่ใช่เป็นกิเลส แต่ว่าเป็นธรรมะเป็น เครื่องอุดหนุนความสำเร็จให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น การที่จะเอาตนรอดพ้นเป็นวิโมกข์ ในขั้นนี้ได้ ก็จะต้องทำลายเครื่องกั้น คือความชอบ ความชัง ความหลง ที่เป็นตัว อุปสรรคเสียที่จิตใจ ดำเนินไปในทางปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดความสำเร็จประโยชน์ที่ต้องการ ต่อไป

ส่วนในขั้นที่สามนั้น อันหมายถึงเครื่องผูกใจ หรือยางเหนียวที่มีอยู่ในใจ
 ข้อนี้เป็นธรรมชาติละเอียด ผู้ที่มุ่งปฏิบัติในทางสมาธิและปัญญา จำต้องพิจารณาให้รู้จัก
 ยางเหนียว หรือเครื่องผูกที่จิตใจ จึงจะประสพวิโมกข์ ความหลุดพ้น หรือทำให้
 รอดพ้นได้ ในที่นี้ ควรทราบคำ ๓ คำ กามะ คำหนึ่ง ตัณหา คำหนึ่ง กถังกถา
 อีกคำหนึ่ง กามะนั้นได้แก่ความใคร่ หรือสิ่งที่ใคร่ ตัณหา ได้แก่ความดิ้นรนทะยาน
 ออยาก กถังกถา ได้แก่ความสงสัย กามะ ความใคร่ หรือสิ่งที่ใคร่นั้น ดูที่จิตใจ
 คอยกำหนดในเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น สังเกตดูก็จะพบว่า จิตอันนี้
 วิ่งออกรับรูปร่าง รับเสียงบ้าง รับกลิ่นบ้าง รับรสบ้าง รับโณภูมิจิตพิพพะ สิ่งที่ยาก
 ถูกต้องบ้าง และรับรู้ เรื่องราวต่าง ๆ ที่ใจเก็บไว้และนำออกมาคิดนึกไปบ้าง รูปเสียง
 เป็นต้นนั้นเป็นรูปเสียงในใจ ซึ่งจิตใจวิ่งออกมารับรูปร่างเสียงทางอายตนะและก็นำมาเป็น
 ภาพหรือเป็นภาพอยู่ในจิตใจ เหมือนอย่างกล้องถ่ายภาพเอาไว้ ภาพที่ถ่ายไว้นั้น
 ไม่ใช่เป็นตัวจริง ตัวจริงอยู่ข้างนอก แต่ว่าถ่ายติดไว้ในใจ ภาพที่ติดอยู่ในใจนี้แหละ คือ
 กามหรือกามะ พิจารณาดูแล้วก็จะพบว่าเป็นรูปร่างเป็นเสียงบ้าง เป็นต้น ตัวที่ติด
 หรือว่าเครื่องติดนั้นแหละคือ ตัณหา ที่เรียกว่า เป็นสินะแหะ แปลว่า ยางเหนียว
 เมื่อเป็นเช่นนี้ภาพที่ติดอันนั้นก็กามะของใจ ความที่ติดอยู่นั้นก็เป็นตัณหา เมื่อเป็น
 เช่นนี้จึงมีความดิ้นรนไปฟุ้งซ่านไปต่าง ๆ คือปรุงคิดหรือคิดปรุงไปต่าง ๆ ตามอำนาจ
 ของภาพและความติดอยู่ในใจนั้น ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนั้น ก็เลื่อนไป ๆ เป็น
 อย่างนั้นบ้างเป็นอย่างนี้บ้าง ซึ่งไม่ใช่เป็นจริงอะไร แต่ว่าเป็นความคิดปรุงไปหรือเป็น
 ตัวความคิด อันนี้แหละ เป็นกถังกถา แปลว่า ความสงสัยเคลือบแคลง เพราะเมื่อเป็น
 ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดก็แปลว่าไม่แน่ หรือเรียกว่าความหวัง ที่เรียกว่าหวังก็
 แปลว่าไม่แน่ เมื่อเป็นสิ่งที่ไม่แนกี่ย่อมมีความสงสัยเคลือบแคลงอยู่ในสิ่งนั้น เป็นอย่าง
 ละเอียดบ้างอย่างหยาบบ้าง

เพราะฉะนั้น จิตใจของบุคคลทุกคน จึงตกอยู่ในอำนาจของกามะ คือภาพในใจ
 และความติดอยู่คือตัณหา และความหวัง อันหมายถึงว่า ความที่คิดปรุงไป หรือความ
 ปรุงคิด อันระคนอยู่ด้วยความลังเลไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ต่อเมื่อใช้ปัญญา
 พิจารณาดูให้รู้ตามความเป็นจริง จิตที่รับอารมณ์ก็ไม่มาเป็นภาพอยู่ในใจ ไม่เป็นกามะ
 อยู่ในใจ ไม่มาเป็นความติดหรือเป็นตัณหาอยู่ในใจ ไม่เป็นความหวังอยู่ในใจ เมื่อเป็น

เช่นนี้ จึงจะเป็นวิโมกข์ ความรอดพ้นได้ วิโมกข์ด้วยอำนาจของสมาธิก็เป็นวิโมกข์ชั่วคราว ในขณะที่อยู่ในสมาธิ จิตก็หลุดพ้น แต่ว่าเมื่อออกจากสมาธิ จิตก็กลับเข้ามาอยู่กับกามะ กับตัณหา และกับกถังกถา ตามเดิม แต่เมื่อปฏิบัติด้วยปัญญาให้เป็นความรู้ที่แท้จริงบังเกิดขึ้น เป็นความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง ไม่ใช่สักแต่ว่าเป็นสัญญา ก็ย่อมจะละลายกิเลสดังกล่าวนี้ออกจากจิตใจได้โดยลำดับ และวิโมกข์ คือ ความหลุดพ้นทางจิตใจด้วยปัญญาก็เป็นวิโมกข์ที่แน่นอนมั่นคง จนในที่สุดก็เป็นวิโมกข์ที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสไว้ว่า “กามะทั้งหลายไม่มีอยู่ในบุคคลใด ตัณหาความติดความดีนรณของบุคคลใดไม่มี บุคคลใดข้ามความคิดปรุง หรือความปรุงคิด เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นตัวความหวัง ระคนด้วยความลึงเลกัลบกโลกไม่แน่นอนเสียได้ วิโมกข์ คือ ความหลุดพ้นของบุคคลนั้นไม่เป็นอย่างอื่น คือ วิโมกข์ที่แน่นอน” ด้วยประการฉะนี้

หม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล ปรากฏว่า ได้ทรงปฏิบัติพระองค์ในทางไม่เป็นเวรภัยแก่ใคร ในการทรงปฏิบัติกิจการงาน ตลอดมาถึงทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณ ไม่ทรงยอมให้มีสิ่งใดมาขวางกั้น หรือผูกขัดขวาง ทรงปฏิบัติด้วยพระหทัยที่มั่นคง มิให้บกพร่องตลอดมาจนถึงที่สุด

สมเด็จพระราชชนนีปิตร และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอปิตร ทรงบำเพ็ญพระกุศลศพบ หม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล บัดนี้ ชื่อว่าได้ประธานความยกย่องพระราชวงศ์ผู้ทรงภักดี ด้วยพระเมตตากรุณา ย่อมเป็นที่ซาบซึ้งปีติยินดีแห่งพระชายา บุตรีธิดา แห่งหม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล และแห่งพระราชวงศ์ กับชนทั้งปวง

ขออำนาจพระกุศลที่ทรงบำเพ็ญอุทิศทั้งปวงนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แต่หม่อมเจ้าดิศดานุวัตติ ดิศกุล โดยฐานะสมดังที่ทรงเจตนาทุกประการ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้รับประทานสวดคาถาธรรมบรยาย โดยสรภัญญีวิธี เพิ่มพูนอุปมาทรรณสืบต่อไป

ถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ยุติด้วยเวลา เอวังก็มีด้วยประการฉะนี้

ติลัษณกถา^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อุปปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตาณํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตาณํ, จิตาว สา ธาตุ
ธมฺมภูจิตตา ธมฺมนิยามตา, สพุเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพุเพ สงฺขารา ทุกฺขา,
สพุเพ ธมฺมา อนตฺตาติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ในติลัษณกถา ฉลองศรัทธา ประดับปัญญา
อนุรูปกุศลราศีทักษิณานุพทาน ที่ภริยาและบุตรธิดาเป็นเจ้าภาพ บำเพ็ญอุทิศท่าน
พลอากาศตรี หลวงกรโกสีย์กาจ ในวันเป็นที่บรรจุกฐเพื่อการพระราชทานเพลิงศพใน
โอกาสต่อไป ตามทางพระพุทธศาสนา

ท่านพลอากาศตรี หลวงกรโกสีย์กาจ ได้เป็นผู้ดำเนินชีวิตในโลกนี้เสร็จสิ้น
ไปแล้ว ปรากฏว่าได้ใช้ชีวิตประกอบกรณียกิจคือกิจที่ควรทำ เป็นประโยชน์แก่กุล
แก่ตนและคนอื่นทั้งสองอย่าง ในส่วนแก่กุลแก่ตนนั้น เช่นได้ตั้งใจศึกษาและทำงาน
รับราชการ ตั้งตนขึ้นมาได้โดยลำดับ ในส่วนแก่กุลแก่ผู้อื่นนั้น เช่นเมื่อตั้งครอบครัวขึ้น
ก็ได้แก่กุลแก่ภริยาบุตรธิดา และได้แก่กุลแก่ผู้อื่นตามควร กล่าวโดยเฉพาะ ได้เป็น

^๑ ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในงานบรรจุกฐ พลอากาศตรี หลวงกรโกสีย์กาจ
ณ วัดกุฎีชัยาราม วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๑๑

ผู้สังเคราะห์ภริยาและบุตรธิดา ตามหลักมงคลในพระพุทธศาสนา และในฐานะที่เป็นบิดามารดา ก็ได้สังเคราะห์บุตรธิดา มีเมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีในความสุขความเจริญ อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง คือปลงใจลงในกรรมในเมื่อสุดที่จะช่วยและไม่ลำเอียง เป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรธิดามาตั้งแต่ต้น จึงอยู่ในฐานะเป็นพรหมเป็นต้นของบุตรธิดา ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า พุรุมาติ มาตาปิโตร เป็นอาทิ แปลความว่า มารดา บิดาผู้อนุเคราะห์ปชา (ผู้ที่เกิดมา) เรียกว่า เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ เป็นอาหุไนย (ผู้ควรบูชา) ของบุตรธิดา ดังนี้ ฝ่ายบุตรธิดา เมื่อระลึกบุญคุณที่ท่านได้ทำแล้ว และได้ประกาศอุปการคุณของท่านให้ปรากฏ คือ ปฏิบัติท่านตอบแทนตามควรแก่สมัย ชื่อว่าเป็นผู้มี ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นภูมิของสาธุชนคนดี ตามพระพุทธภาษิตว่า ภูมิ เว สาธุรูปานํ กตัญญูกตเวทิตา แปลความว่า ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นภูมิของสาธุชน ดังนี้

ชีวิตนี้เป็นของที่รุกรันไปหาความดับตั้งแต่พอเกิดขึ้นมา เพราะเป็นสังขาร ซึ่งตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ ไตรลักษณ์ ทางพระพุทธศาสนาสอนให้อบรมปัญญา ในไตรลักษณ์ จัดเป็นสิกขาข้อที่ ๓ สิกขา คือ การศึกษาปฏิบัติในพระพุทธศาสนา นั้น มี ๓ คือ สीलสิกขา ศึกษาปฏิบัติในศีล จิตตสิกขา ศึกษาปฏิบัติในจิต คือสมาธิ และปัญญาสิกขา ศึกษาปฏิบัติในปัญญา ผู้ปฏิบัติธรรมในศีลและในจิต คือสมาธิ ก็พึงปฏิบัติในปัญญาสิกขา คืออบรมปัญญาให้เกิดในไตรลักษณ์อีกด้วย จึงจะเป็นการปฏิบัติออกจากทุกข์ด้วยประการทั้งปวง การปฏิบัติในศีลสิกขานั้น นำให้ออกจากทุกข์ เพราะภัยเวรที่บุคคลก่อขึ้น เพราะว่าเมื่อปฏิบัติอยู่ในศีล ก็ย่อมเป็นผู้ระงับภัยระงับเวร ส่วนการปฏิบัติในสมาธิหรือจิต เป็นการบำบัดทุกข์ที่เกิดความฟุ้งซ่านแห่งจิต เพราะว่าเมื่อปฏิบัติในสมาธิ จิตก็ย่อมสงบตั้งมั่น ความทุกข์ที่จะพึงเกิดเพราะจิตฟุ้งซ่าน ก็ย่อมสงบไป แต่ว่าก็ยังมี ความทุกข์เพราะต้นหาอุปาทานคือความดิ้นรนปรารถนา ความยึดถือ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะอวิชชา คือความไม่รู้ตามเป็นจริง ฉะนั้น จึงมีข้อปฏิบัติต่อไป คือการปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ดังที่กล่าวแล้ว จึงจะเป็นทางระงับความทุกข์ที่บังเกิดขึ้น เพราะอำนาจตัดหาอุปาทานได้

ไตรลักษณ์นั้น แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ลักษณะ แปลว่า เครื่องกำหนด ไตรลักษณ์จึงแปลว่าเครื่องกำหนด ๓ อย่าง เครื่องกำหนดนี้เป็นเครื่องกำหนด แห่งอะไร ก็คือเป็นเครื่องกำหนดสังขารทั้งปวง คำว่าสังขารได้แก่สิ่งผสมปรุงแต่ง บรรดาสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายได้ชื่อว่าสังขารทั้งนั้น โดยย่อก็มี ๒ อย่างคือ อุปาทิน- นกสังขาร สังขารที่มีผู้ครอง อุปาทินนกสังขาร สังขารที่ไม่มีผู้ครอง สังขารที่มีผู้ครอง อันเรียกว่า อุปาทินนกสังขารนั้น ก็ได้แก่ร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ดิรัจฉาน ทั้งหลายซึ่งมีจิตใจครอง และโดยปกติก็มีตัณหาครองอยู่เพราะประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน ยึดถือในสังขารของตน ๆ อยู่ ส่วนสังขารที่ไม่มีผู้ครอง อันเรียกว่า อุปาทินนกสังขาร ก็ได้แก่สิ่งทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ตลอดจนถึงบ้านเรือน วัตถุหรือสิ่งทั้งหลายที่บุคคลเป็นผู้ปรุงแต่งก่อสร้างขึ้น เหล่านี้เรียกว่าสังขาร คือ เป็นสิ่งผสมทั้งนั้น เพราะว่า จะเป็นสังขารอย่างใดก็ตาม จะต้องประกอบด้วยส่วน ต่าง ๆ มาประชุมปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ และท่านก็บัญญัติเรียกสิ่งที่มาประชุม ปรุงแต่งขึ้นว่าธาตุ ธาตุนั้นเดิมในพระพุทธานุศาสน์ ก็แสดงว่ามี ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และต่อมาก็เติมอากาศธาตุ คือช่องว่าง ธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ เหล่านี้ มาประชุมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขารทั้งหลาย ดังกล่าวมานั้น ก็แหละธาตุที่กล่าวนั้น ก็มุ่งถึงสิ่งที่มีคุณลักษณะสำหรับเป็นเครื่องกำหนด รวบรวมสิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะ อย่างเดียวกันเข้าด้วยกัน ดังเช่นสิ่งที่มีลักษณะเข้มแข็งก็รวมเรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน สิ่งที่มีลักษณะเอิบอาบ ก็รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ สิ่งที่มีลักษณะอบอุ่นก็รวม เรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ สิ่งที่มีลักษณะพัดไหว ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม สิ่งที่มีลักษณะเป็นช่องว่าง ก็รวมเรียกว่าอากาสธาตุ ธาตุอากาศ มุ่งถึงคุณลักษณะเป็นที่ รวบรวมสิ่งทั้งหลายเข้าด้วยกัน ดังกล่าวมานี้ จึงเรียกว่าธาตุ และเมื่อพิจารณาลง ไปอีก บรรดาสิ่งที่เรียกว่าธาตุเหล่านั้นก็ยังเป็นสังขารสิ่งทีผสมปรุงแต่งอยู่นั่นเอง ยังแยกออกไปได้อีกไม่มีที่สิ้นสุด

เพราะฉะนั้น เมื่อจะแยกให้ละเอียด ก็จะเป็นสังขารไปหมดโดยลำดับ จึงได้ แสดงสรุปเสียทีหนึ่งว่าสิ่งที่มีความลักษณะอย่างนั้น ๆ เรียกว่าธาตุนั้น ๆ และเมื่อธาตุนั้น ๆ มาประชุมปรุงแต่งกันขึ้นก็เรียกว่าสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่ง นี้เป็นความปรุงแต่ง

ทางวัตถุ ส่วนความผสมปรุงแต่งทางจิตใจนั้น ความคิดปรุง หรือความปรุงคิดที่ปรากฏ เป็นเจตนากรรม ก็เรียกว่าสังขารเหมือนกัน เพราะว่าจะต้องมีเรื่องที่เกิด จะต้องมีความคิดมาประกอบกันเข้า และจะต้องมีจิตจับโน้นจับนี่มาคิดรวมกันเข้าปรุงเป็นเรื่อง เป็นราวขึ้น ถ้าเป็นส่วนดีก็เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร คือเป็นบุญ ถ้าเป็นส่วนชั่วเรียกว่า อปุญญาภิสังขาร คือเป็นบาป ถ้าเป็นกลาง ๆ ก็เรียกว่าอเนญชาภิสังขาร สังขารที่ไม่ห้วนไหว อันได้แก่สมมติ ก็เป็นสังขารอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น แม้การปรุงคิดหรือ การคิดปรุง จับโน้นจับนี่มาคิดเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ ในทางดีบ้าง ในทางไม่ดีบ้าง ก็เรียกว่าสังขาร เป็นสังขารทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง บรรดาสิ่งที่ผสมปรุงแต่งที่เรียกว่า สังขารดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยทั่วไป เป็นต้นว่า ร่างกายของทุก ๆ คนที่หนึ่งอยู่นี้ก็เป็นสังขาร เรียกว่า อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีผู้ครอง คือมีจิตใจและมีตัณหา อุปาทาน ความปรารถนายึดถือครองเป็นเจ้าของอยู่ด้วยกัน และภายนอกร่างกายนี้ ออกไป จะเป็นร่างกายของบุคคลอื่น สัตว์อื่น ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นอุปาทินนสังขาร ทั้งนั้น และสิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ที่ตามองเห็นเป็นรูปต่าง ๆ ที่หูได้ยินเป็นเสียงต่าง ๆ ที่จมูกได้กลิ่นเป็นกลิ่นต่าง ๆ ที่ลิ้นได้ลิ้มรสเป็นรสต่าง ๆ ที่กายได้ถูกต้องเป็นผัสสวัตถุ สิ่งที่กายถูกต้องต่าง ๆ เหล่านี้ก็ล้วนเป็นสังขารทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่เป็นวิสัยของตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจคือหมายถึง มนะ ที่รับอารมณ์คือเรื่องของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้น ก็รวมเรียกว่าเป็นสังขาร ทั้งสิ้น บรรดาสังขารเหล่านี้มีลักษณะคือเครื่องกำหนดของตน ๆ โดยเฉพาะส่วนหนึ่ง และมีเครื่องกำหนดซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปอีกส่วนหนึ่ง และลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนด โดยเฉพาะนั้น เช่นว่า ลักษณะรูปร่างหน้าตา สูง ต่ำ ดำ ขาว ถ้าเป็นวัตถุ ก็คือลักษณะ สั้นยาว หรือมีรูปร่างอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น แต่สิ่งแต่ละประการย่อมมีลักษณะ เฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดได้ดังเช่นว่า เมื่อเห็นกันและกัน ก็กำหนดกันได้ว่าเป็นคนนั้นเป็นคนนี้ เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เพราะเหตุอะไร ? เพราะ เหตุว่า แต่ละคนแต่ละสิ่งก็ย่อมมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดเฉพาะตน ๆ ทั้งนั้น อีกอย่างหนึ่งเป็นลักษณะที่เป็นทั่วไป คือสามัญลักษณะ เป็นเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของ สัตว์สังขารทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็สังขารของคน ของสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งเป็นอุปาทินนนะ หรือว่าจะเป็สังขารที่ไม่มีผู้ครอง จะเป็นภูเขาดันไม้ เป็นบ้านเป็นเรือนเป็นวัตถุสิ่งนั้น

สิ่งนี้เป็นอนุปาทินนะ หรือว่าจะจะเป็นสังขารทางจิตใจ อะไรทั้งหมดทั้งนั้น ก็มีลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดทั่วไป ตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๓ ประการ คือ อนิจจลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ คือลักษณะที่กำหนดว่าเป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่กำหนดว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน รวมเป็น ๓ ลักษณะ เรียกว่าไตรลักษณ์ นี่เป็นลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดโดยทั่วไปแห่งสังขารทั้งปวง ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นสิ่งที่มิขึ้นและประจำอยู่แก่สังขารทั้งปวงเอง และก็เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงกำหนดให้รู้ได้ ถ้าไม่เป็นลักษณะที่มีประจำแก่สังขารทั้งปวงที่ปรากฏอยู่แล้ว ใคร ๆ ก็กำหนดให้รู้ไม่ได้ ก็แหละลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดสังขารทั้งปวง ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นวิสัยของปัญญา คือการพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง แต่โดยที่แท้ก็เป็นวิสัยตาหุอยู่ด้วยเหมือนกัน คือว่า ตาก็เคยได้เห็น หูก็เคยได้ยินถึงความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความเป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลาย กล่าวคือ ทุก ๆ คน ก็ย่อมเคยเห็นความเกิดความแก่ความตาย ถ้าเป็นวัตถุที่ย่อมจะเคยเห็นความประดิษฐ์ขึ้น หรือว่าความแตกสลายไป

สำหรับบุคคลทั่วไป ก็ย่อมเคยเห็นความแตกความดับของบุคคลอื่น แต่ว่าเมื่อจะพิจารณาน้อมเข้ามาให้รู้ถึงความเกิดความแก่ความตายของตนเองนั้น บางทีเป็นการยาก โดยมากมักจะเคยเห็นเป็นส่วนอดีตบ้าง เป็นส่วนอนาคตบ้าง คือเห็นว่าเกิดก็เกิดมาแล้ว ตายก็อยู่ข้างหน้า แต่ว่าบัดนี้ยังเป็นอยู่ ยังมีอยู่และก็รู้สึกเหมือนไม่เกิดเหมือนไม่ตาย เพราะรู้สึกเหมือนอย่างว่าจะมีชีวิตอยู่เรื่อยไป ก็มักจะรู้สึกเหมือนอย่างนี้ เพราะอะไร ? ก็เพราะยังมีต้นเหตุ คือความดิ้นรนปรารถนา และอุปาทานความยึดถือ ฉะนั้น แม้รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน จะรายงานให้ทราบถึงไตรลักษณ์ของสังขารทั้งปวง แต่ว่าจิตใจก็ยังไม่ยอมรับ เพราะฉะนั้น จึงเป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้ตามความเป็นจริง มิใช่ทำให้รู้เกินความเป็นจริง หรือว่าให้รู้ต่ำกว่าความเป็นจริง แต่ว่าให้รู้เท่าความเป็นจริง คือว่าความเป็นจริงมีอยู่เท่าใด ก็ให้รู้ทันเท่าความเป็นจริงนั้น ในการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ความจริงนั้น ก็ต้องพิจารณาให้รู้เสียก่อนว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นอย่างไร ? สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์เป็นอย่างไร ? ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นอย่างไร ? ตามพระพุทธานุชาตที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น อันแปลความว่า

“พระตถาคต จะบังเกิดขึ้นก็ตาม จะไม่บังเกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งขึ้นแห่งธรรม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็ดำรงอยู่ คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยงสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่า พระตถาคตได้อุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงตรัสรู้ธรรมจิติ ธรรมนิยามนั้นแล้ว ก็ทรงแสดงเปิดเผยให้รู้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้”

ข้อแรก สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง คำว่า ไม่เที่ยงนั้นก็มีความหมายตรงตัวอยู่แล้ว คือว่า ไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน ที่ว่าไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้น เพราะอะไร ? ก็เพราะว่า สังขารทุก ๆ อย่างนั้นเกิดขึ้นแล้วก็ยอมดับไป ไม่มีสังขารอันไหนที่บังเกิดขึ้นแล้วก็เที่ยงยั่งยืนไม่มีดับ ต่างกันก็แต่ว่า จะตั้งอยู่นานหรือเร็วกว่ากันเท่านั้น ในที่สุดดับเหมือนกันหมด และในการที่ไม่เที่ยงคือไม่ตั้งอยู่ยั่งยืนนั้น ก็มีความไม่เที่ยงอยู่เสมอไป ไม่ใช่ว่าจะหยุดเที่ยงยั่งยืนอยู่ชั่วครู่ชั่วขณะ ดังเช่นสังขารที่ประกอบด้วยชีวิตของบุคคลทุก ๆ คน มีความเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้นแล้วก็มีความไม่เที่ยงคือมีความเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปโดยลำดับไม่หยุดยั้ง เหมือนอย่างน้ำที่ไหลเรื่อยไปโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตของบุคคลจึงได้เลื่อนไป ๆ ทุกขณะวินาที โดยไม่หยุดยั้ง และก็เลื่อนไปหาความดับในที่สุด เพราะฉะนั้น พิจารณาดูแล้วก็รู้สึกได้ว่า เมื่อเป็นสังขารขึ้นแล้ว คือว่าเมื่อเกิดมีขึ้น ความมีขึ้นนั้นก็กลับเป็นความไม่มีไป แต่ว่าสำหรับเมื่อชีวิตยังมีอยู่นี้ ก็ยังมีสันตติคือความสืบต่อกันไป เช่นว่าเมื่อเกิดมาเป็นเด็กเล็กแล้วก็เลื่อนไปเป็นเด็กใหญ่ ความเป็นเด็กเล็กนั้นก็หายไป แต่มีความเป็นเด็กใหญ่ขึ้นแทนที่ หายไปและเกิดขึ้นเลื่อนไปโดยลำดับ จนถึงความตาย ขาดสันตติคือความสืบต่ออีกต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตร่างกายอันนี้ก็กลายเป็นศพ เหลือแต่อัฐิ และในที่สุดอัฐินั้นก็จะสลายหายไปหมด ก็เป็นอันว่าไม่มี เดิมก็ไม่มี และในที่สุดก็กลับกลายเป็นไม่มี เพราะฉะนั้น ความที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ของชีวิตร่างกายของทุก ๆ คน เป็นเหมือนของที่ยืมเขามา คือว่ากรรมให้ยืมมาเมื่อสิ้นกรรมแล้ว ก็แปลว่าต้องใช้คืนไปแก่ธรรมดา ลักษณะดังที่กล่าวมานี้เป็นอนิจจลักษณะ ลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย เป็นลักษณะที่หนึ่ง

ลักษณะที่สอง ทุกขลักษณะคือลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ คำว่าทุกข์นั้นเข้าใจกันว่าเป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ แต่ว่า สำหรับทุกข์ในที่นี้ ไม่ได้มีความหมายแคบเพียงเท่านั้น แต่มีความหมายกว้างกว่านั้น คือว่าทุกข์มีความหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ ทนยาก โดยความก็คือทนอยู่ไม่ได้ สิ่งใดที่ทนอยู่ไม่ได้ อยู่คงที่ไม่ได้ สิ่งนั้นก็ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าเป็นทุกข์ดังกล่าวนี้ จึงมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เป็นทุกข์ทนยาก ทนอยู่ไม่ได้ ก็คือสิ่งที่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา นี้แหละเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ อิงอยู่กับอนิจจลักษณะ กล่าวคือเมื่อจะกำหนดทุกขลักษณะ ต้องกำหนดดูที่สังขารเป็นตอน ๆ ไปว่า ทนอยู่คงที่ได้หรือไม่ ? เช่น กำหนดดูในบัดนี้ ร่างกายของตนในบัดนี้ ความคิดของตนในบัดนี้ ทนอยู่คงที่ลักษณะหนึ่งได้หรือไม่ ? เช่นกำหนดดูในบัดนี้ ร่างกายของตนในบัดนี้ ความคิดของตนในบัดนี้ ทนอยู่คงที่ลักษณะหนึ่งได้หรือไม่ ? อย่างชีวิตในวินาทีนี้จะให้คงที่ว่า จงหยุดอยู่อย่าเพิ่งก้าวไปข้างหน้าสักหนึ่งวินาที จะเป็นไปได้หรือไม่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน จะให้หยุดอยู่เพียงวินาทีเดียวได้หรือไม่ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็จะรู้สึกว่ามีหยุด ชีวิตก็ดำเนินล้าหน้าไปทุกทีที่อยู่หยุดไม่ได้ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงของสังขารก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้สักขณะเดียว จึงเป็นทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ ทุกขลักษณะนี้ ดังได้กล่าวแล้วว่าอิงอยู่กับอนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง เพราะฉะนั้น ในที่บางแห่ง จึงแสดงแต่อนิจจลักษณะ กับอนัตตลักษณะ ไม่แสดงทุกขลักษณะไว้ เพราะว่าสรุปเข้าในอนิจจลักษณะแล้ว ดังบทที่สวดว่า *รูป อนิจจัง รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจจา สมุฏา อนิจจา สงขารา อนิจจา วิญญาณ อนิจจัง* เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง แล้วก็ไป *รูป อนตตา เวทนา อนตตา สมุฏา อนตตา สงขารา อนตตา วิญญาณ อนตตา* รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนตตา ไม่ใช่ตัวตน ข้ามทุกข์ไปเสีย ก็เพราะว่าทุกขลักษณะนี้รวมอยู่กับลักษณะที่หนึ่ง

ส่วนลักษณะที่สาม คืออนัตตลักษณะ อนัตตลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาไม่ใช่ตน ในที่นี้ ในบาลีแสดงว่า ธรรมะทั้งปวงเป็นอนัตตา ทำไมจึงแสดง

ยกธรรมะ เพราะท่านกล่าวว่า อนัตตานั้นมีแก่ทั้งสังขารและวิสังขาร สังขารก็ได้แก่ สิ่งผสมปรุงแต่งดังกล่าวมาแล้ว ก็เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน วิสังขารคือสิ่งที่ไม่ใช่สังขาร อันหมายถึงตัวธาตุแท้ และโดยตรงก็หมายถึงนิพพานธรรม นี่เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน จะกล่าวถึงสังขารก่อน สังขารเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตนนั้น ก็พึงกำหนดดูตามที่ท่าน ณะไว้ คือว่าไม่เป็นไปในอำนาจ คือสิ่งที่เป็นอนัตตาคือตัวตนนั้น ควรเป็นไปในอำนาจ ของตนคือบังคับได้ แต่ว่าสังขารทั้งหลายนี้บังคับไม่ได้ หมายความว่า เมื่อเกิดมาแล้ว จะบังคับว่าไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ดังนี้หาได้ไม่ สังขารก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย เป็นธรรมดา จึงเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นการขัดแย้ง กับอนัตตา คือความเป็นตัวตนดังกล่าว เมื่อขัดแย้งกับอนัตตาดังนี้ จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มีเจ้าของ เป็นของที่ว่างเปล่า นั้น ก็คือว่าโดยที่แท้เป็นของที่ว่างเปล่า จากอนัตตา คือตัวตน เป็นของที่ว่างเปล่าโดยแท้จริง ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ส่วนที่ บุคคลไปยึดถือนั้นก็ด้วยอำนาจตัณหาอุปาทานของตนเท่านั้น แต่ก็ยึดถืออยู่ได้ชั่วคราว ชั่วคราว บางทีสังขารที่ยึดถือนั้นก็แตกสลายหลุดมือไปก่อน หรือบางทีผู้ยึดถือนั้นก็แตกสลายไปก่อน

เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยแท้จริงแล้ว จึงเป็นของที่ว่างเปล่า เป็นของที่ไม่มี เจ้าของโดยแท้จริง เพราะว่าต้องเป็นไปตามคติธรรมดา แต่ว่าบุคคลมีตัณหา คือ ความดิ้นรนทะยานอยาก มีอุปาทาน ความยึดถืออยู่ในสังขารทั้งหลายว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนี้ ตัวความยึดถือนั้นก็เอง จึงเป็น ตัวอัตตา เป็นตัวตน ซึ่งเป็นแต่เพียงความยึดถือไว้เท่านั้น แต่สังขารทั้งหลายนั้นหา เป็นอัตตาคือตัวตนดังที่ยึดถือกันไม่ เพราะอะไร ก็เพราะไม่เป็นไปในอำนาจดังที่กล่าว มาแล้ว นี่เป็นอนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตาอย่างหนึ่ง อีกอย่าง หนึ่งนั้น ก็มาพิจารณา ดู จับเอาความเห็นว่าเป็นอัตตาคือตัวตนของตนขึ้นมาแยก กล่าวคือทุก ๆ คนย่อมมีความรู้สึก ว่าเรามีเราเป็น คือว่า มีอัตตา ตัวตนอยู่ และอัตตา ตัวตนนั้นอยู่ที่ไหน พิจารณา ดูในเบื้องต้นก็จะเห็นว่าอยู่ที่สังขารนี้เอง คราวนี้ ก็ยกสังขารขึ้นมาแยกออกเป็น ส่วน ๆ คือว่าแยกธาตุออกไปก็จะพบแต่ธาตุ เท่านั้น ความยึดถือก็จะเลื่อนไปอยู่ธาตุ ก็จับเอาธาตุขึ้นมาแยกพิจารณาอีกว่า นั่นก็

สักแต่ว่าธาตุ และธาตุนี้ก็แยกออกไปได้อีก เพราะฉะนั้น ก็ไม่ใช่อัตตาคือตัวตน เมื่อพิจารณาไป ๆ ก็พบว่า อัตตาคือตัวตนนั้นอยู่ที่ค้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และอยู่ที่อุปาทานคือความยึดถือตนเอง มีค้นหาอุปาทานแผ่ไปในที่ใด อัตตาดตัวตนก็แผ่ไปในที่นั้น ค้นหาอุปาทานเล็กโตเท่าไร อัตตาดตัวตนก็เล็กโตเท่านั้น ค้นหาอุปาทานใหญ่โตมาก อัตตาดตัวตนก็ย่อมใหญ่โตมาก ครอบคลุมออกไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น ภาวะที่เรียกว่าอัตตาคือตัวตนนั้นจึงเท่ากับเป็นเงาของค้นหาอุปาทาน ซึ่งแผ่ออกไปในสังขารทั้งหลาย เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า ความเป็นอัตตาดตัวตนนั้น อยู่ที่ค้นหาอุปาทาน อันบังเกิดขึ้นจากอวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริง แต่เมื่อมาพิจารณาจับให้เห็นอนิจจังลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ ดังกล่าวมาแล้วโดยแจ่มชัดขึ้น ปัญญาที่ย่อมจะบังเกิดแจ่มชัดขึ้นโดยลำดับ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทา ความหน่ายในสังขารทั้งหลาย เมื่อเกิดนิพพิทาความหน่ายในสังขารทั้งหลายขึ้นเท่าใด วิราคะ คือคลายติด คลายยินดี จนถึงความสิ้นยินดี ความสิ้นติดในสังขารทั้งหลายก็มากขึ้นเท่านั้น และเมื่อวิราคะ มีมากขึ้นเท่าใด ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ก็มีมากขึ้นเท่านั้น

เพราะฉะนั้น การอบรมปัญญาให้บังเกิดขึ้นในไตรลักษณ์ จึงเป็นทางที่จะผ่อนคลายค้นหาอุปาทานให้ลดน้อยถอยลง เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นการผ่อนคลายประทุษร้ายให้ลดน้อยถอยลงได้โดยลำดับ และปัญญาดังที่กล่าวมานี้และผลที่จะบังเกิดขึ้นกับปัญญา เช่น นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสิ้นติด วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ก็ล้วนเป็นธรรมะที่เป็นเหตุและผลที่บังเกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นอัตตาดตัวตนของใคร เมื่อบรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นที่สุด นิพพานนั้นก็ไม่ใช่เป็นอัตตาคือตัวตนของใคร เพราะฉะนั้น วิสังขาร ธรรมมิใช่สังขารอันได้แก่ธาตุแท้ คือ นิพพาน ก็เป็นอนัตตาคือไม่ใช่ตน ธรรมะทั้งหลายนอกจากนี้เป็นต้นว่าโพชฌงค์ มรรค ตลอดถึงจิตเป็นต้นก็เหมือนกัน ก็เป็นธรรมเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ ในเบื้องต้นก็อาจจะยึดถือว่าเป็นอัตตาคือตัวตน ในเวลาปฏิบัติ แต่เมื่อจะพ้นจากขั้นหนึ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว จะมายึดถือขั้นนั้นว่าเป็นอัตตาคือตัวตนอยู่ก็เลื่อนขึ้นไปไม่ได้ เหมือนอย่างว่า เรียนชั้นประถมสอง สอบชั้นประถมสองได้แล้ว จะยึดถือชั้นประถมสองอยู่ ก็จะเลื่อนขึ้น

ไปประณามสามไม่ได้ การปฏิบัติธรรมะก็เหมือนกัน เมื่อปฏิบัติได้ในชั้นหนึ่งแล้ว จะยังยึดถืออยู่ว่าเป็นเราเป็นตัวตนของเราอยู่ในขั้นนั้นแล้ว ก็เลื่อนไปไม่ได้ ต้องปล่อยให้ เป็นอนัตตาในขั้นนั้น จึงจะเลื่อนขั้นสูงขึ้นไปได้ เมื่อจะเลื่อนไปก็ปล่อย แล้วก็ไปยึดใน ขั้นสูงขึ้นไป แล้วก็ปล่อยไปโดยลำดับจนถึงที่สุด เพราะฉะนั้น ทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร เป็นอนัตตาคือไม่ใช่ตน ท่านจึงแสดงว่า สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ด้วยประการฉะนี้

ไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ ของสังขารทั้งปวง หรือสามัญลักษณะ สามัญลักษณะ ที่ทั่วไปได้แก่สังขารทั้งหลายทั้งปวง โดยที่แสดงมาโดยปริยายนี้ เป็นวิสัยของปัญญาที่จะพิจารณาให้รู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง การอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติในปัญญาศึกษา เป็นการผ่อนปรนกิเลสคือตัดหาอุปาทาน เป็นทางผ่อนปรน ความทุกข์ให้ลดน้อยถอยลง เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติอบรมปัญญาในไตรลักษณ์ จึงชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อผ่อนปรนกิเลสและกองทุกข์ ย่อมจะเป็นผู้ประสพความเบาบางแห่ง กิเลสและกองทุกข์ ตามสมควรแก่ปัญญาที่เกิดขึ้นตามสมแก่การปฏิบัติ มีอรรถาธิบาย ดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้

ท่านพลอากาศตรี หลวงกรโกสียกจ ได้เป็นผู้ใช้ชีวิตประกอบกรณียะต่าง ๆ เกื้อกูลตนและผู้อื่นทั้งสองอย่าง ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนก็ได้ประพฤติธรรมและ บำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนาตามโอกาสนั้น ๆ แม้ชีวิตจะต้องเป็นไปในไตรลักษณ์ ดังแสดงมา แต่ก็ได้ถือเอาสาระแห่งชีวิตไว้ได้ กรณียะส่วนที่เป็นบุญกุศล ก็ย่อมจะเป็นที่พึ่งสำหรับตนสืบไป ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า บุญญานิ ปรโลกสมิ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินิ แปลความว่า บุญเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายในปรโลกด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่ภริยาและบุตรธิดาบำเพ็ญอุทิศทั้งปวงนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลิตวิบากสุขสมบัติ แต่ท่านพลอากาศตรี หลวงกรโกสียกจ สมตามเจตนานุกิตโดยฐานนิยม

แสดงพระธรรมเทศนา ในดิถีลักณกตา ยุติด้วยเวลา เหวี่ยง ก็มีด้วยประการ ฉะนี้

บันทึกเทศนา

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๘๙

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑ วันมหาปวารณา

สีล สมาธิ ปัญญา จ วิมุตติ จ อนุตตรา
อนุพุทธา อิมะ ธมมา โคตเมน ยสสุสิณา

ตอนต้นท่านแสดงพระพุทธรูปคุณบทว่า ภควา อธิบายเป็น ๓ คือ พระผู้หัก
วัฏฏะ ๑ พระผู้มีบุญควรคบ ๑ พระผู้จำแนกแยกบุญ ๑ ท่านแสดงถึงความรู้ว่า
ความรู้กาย เป็นความรู้ทางโลก ความรู้จิต เป็นความรู้ทางธรรม

ท่านเข้าคาถา แปลว่า สีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันเยี่ยม ธรรมะเหล่านี้
พระโคตมผู้มียศตรัสรู้แล้ว ท่านอ้างว่าผู้ฟัง ได้ยิน ได้ฟังเรื่องสีล สมาธิ ปัญญา
มาซ้ำของแล้ว จึงแสดงธรรมะทั้ง ๓ นี้แต่เพียงยกหัวข้อขึ้น แล้วแสดงวิมุตติว่า เมื่อมีสีล
ก็พ้นจากกิเลสอย่างหยาบด้วยสีล เมื่อมีสมาธิ ก็พ้นจากกิเลสอย่างกลางด้วยสมาธิ
เมื่อมีปัญญา ก็พ้นจากกิเลสอย่างละเอียดด้วยปัญญา ความพ้นจากกิเลสอย่างหยาบ
กลาง ละเอียดเป็นวิมุตติโดยลำดับ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันมหาปวารณา วันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ต่อแต่นี้ ท่านปรารภถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ต้นวงศ์ธรรมยุต แสดงประวัติพระศาสนา ซึ่งเหตุที่ทำให้เกิดธรรมยุต พร้อมทั้งผลดีที่มีแก่การพระศาสนาในเมื่อเกิดธรรมยุตขึ้นแล้ว เช่นทำให้พระสงฆ์ฝ่ายเดิมดีขึ้น และแสดงถึงการคณะสงฆ์อันเนื่องด้วย พ.ร.บ. ปัจจุบันในที่สุด ขอให้พร้อมกันถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ

๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๗

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช มีชนมายุครบ ๖ รอบปีบริบูรณ์ วันนี้โดยสุริยคติกาล
ท่านปรารภเหตุนี้ บำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทาน คือ

พระสงฆ์ ๑๐ รูป สวดมนต์เจ็ดตำนานย่อ นิมนต์จากวัดธรรมยุตวัดละหนึ่ง
นิยมนัดที่เกี่ยวกับพระราชบุพการี บุพการีนีของท่าน เว้นแต่วัดบางขวางวัดเดียว
นิยมนัดที่นิมนต์ คือพระครูสีลาภิรม มีลำดับดังนี้

๑. พระศาสนโศภน	วัดมกุฏกษัตริยาราม
๒. พระวินัยมุนี	วัดราชบพิธ
๓. พระศรีวิสุทธิวงศ์	วัดเทพศิรินทราวาส
๔. พระอมรารักษ์ขิต	วัดบรมนิวาส
๕. พระเชมาภิมุขธรรม	วัดเชมาภิตาราม
๖. พระครูปฐมธรรมธาดา	วัดปทุมวัน
๗. พระครูสีลาภิรม	วัดบางขวาง
๘. พระมหานियม	วัดราชประดิษฐ์

^๑ บันทึกพระธรรมเทศนา วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗

๙. พระมหาจับ

วัดโสมนัสวิหาร

๑๐. พระมหาเจริญ

วัดบวรนิเวศวิหาร

เริ่มสวดมนต์เวลา ๑๐.๐๐ นาฬิกาเศษ สวดเจ็ดตำนานย่อ ถวายพรพระต่อ แล้วฉันเพล เลี้ยงพระโต๊ะฝรั่ง ๒๔ รูป เสด็จพระองค์อาทรฯ รับ อาหารไทยอีก ๓๐ รูป เจ้านายและผู้มีศรัทธาอื่น ๆ รับเป็นทำนองแกงหม้อ ขนมหม้อ นอกจากนี้ ตักแจกพระเณรทั้งวัด ทำพิธีที่ตำหนักเพชร ฉันท์หอสหจร ชั้นล่าง ฉันท์เสร็จแล้ว พระสวดมนต์แยกไปตำหนักเพชร พระที่ฉันท์นอกนั้น ทำอนุโมทนา ณ ที่ฉันท์ เสร็จแล้ว เจ้าพระคุณฯ ถวายไทยธรรม พระสวดมนต์ แล้วอนุโมทนา ต่อจากนี้ เลี้ยงเจ้านาย พระ เณรวัดบวรนิเวศ และพระต่างวัดที่มาฉันท์ (เว้นพระสวดมนต์) จับสลาก

เวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกา พอเลี้ยงและจับสลากเสร็จ พระอมรมุนี วัดราชาธิวาส แสดงธรรมเทศนา สังฆไสภณกถา ยกคาถา

โย โหติ พยตโต จ วิสารโท จ

พหุสสุโต ธมฺมธโร จ โหติ

ธมฺมสฺส โหติ อนุธมฺมจารี

ส ตาทิโส วุจฺจติ สงฺฆไสภณเณ (อง. จตุกก. ๒๑/๗/๑๐)

ปรารภอุปเพตพลีว่า ท่านปรารภความที่มีชนมายุเจริญมาครบ ๖ รอบ บริบูรณ์ จึงบำเพ็ญกุศลถวายพระราชกุศลแด่พระอติตมหาราช มหาราชินี แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ และถวายพระกุศลแด่พระญาติสายสกุลโดยตรง ตั้งต้นแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวร (ต้นสกุลนภวงศ์) ตลอดถึงสายบุรพสตรีที่เนื่องมาแต่พระเจ้ากรุงธนบุรี สืบขึ้นไปตลอดถึงกัน ดำเนินความพรรณาพระราชกรณียะพระอติตมหาราชที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติศาสนา เป็นพระราชประวัติ พระจอมฯ ทางด้านศาสนา เพราะทรงก่อตั้งคณะธรรมยุตแล้วเข้าคาถา แล้วก็ถึงตามธรรมเนียม

เวลา ๑๗.๐๐ น. ประชุมสวดมนต์ถวายในพระอุโบสถ มีพระต่างวัดเข้าร่วม ด้วยหลายรูป ท่านเจ้าพระคุณฯ นำทำวัตรแล้ว พระธรรมปาโมกข์ วัดราชบพิธ

นำสวดมนต์ถวายพระเทพเวที วัดมกุฏฯ ขัดชุนนุมนเทวดา สวดต้นสวดมนต์แล้ว
 ขัดธรรมจักร เริ่มด้วย *เย สนฺดา* สวดธรรมจักร แล้วสวดปริตตรณปาฐ *ธมฺมคาร-*
วาทิกาภา *สุนฺกขตฺติ* ลงด้วย *โส อตฺถลทฺโธ* ๓ จบ *เทวดาทินฺนํ ปตฺติทานคาภา*
 (แทนส่งเทวดา) *โหตุ สพฺพํ* เป็นจบ สวดจบแล้ว ท่านเจ้าพระคุณฯ ว่าเมื่อได้สวดมนต์
 ให้ท่านแล้ว บัดนี้ ท่านจักให้พร แล้วกล่าวคำอวยพรดังต่อไปนี้

บัดนี้ พระเถรานุเถระได้มาประชุมสวดมนต์ให้ ด้วยความตั้งใจดี และแสดง
 ภาวะในคราวที่ได้มีอายุครบหกรอบสิบสองปีบริบูรณ์ เป็นการสืบเนื่องมาจากพระพุท
 ศาสนา พระพุทธศาสนานั้น คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้นเดิม
 ก็เป็นคนสามัญ แต่เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ จึงได้นามว่าพระโพธิสัตว์ ท่านได้ประพฤติดี
 ประพฤติชอบจนได้ตรัสรู้มตรธรรมด้วยธาตุรู้ จึงได้พระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธะ
 มตรธรรมนั้นสามัญชนไม่อาจรู้ได้ด้วยตนเอง พระสัมมาสัมพุทธะจึงได้ทรงแสดงคำสั่งสอน
 หมู่บุคคลผู้ได้ฟังคำสั่งสอนนั้นแล้ว ปฏิบัติตามจนได้ตรัสรู้ตาม แล้วนำสืบมาจนถึงเรา
 ทุกวันนี้เป็นพระสงฆ์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ทั้ง ๓ นี้ จึงเนื่องกัน ดังคาถาว่า

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ

อฺตุตมํ ธมฺมมชฺชมคฺคา

มหาสงฺฆํ ปิโพเธสิ

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ทรงปลุกสงฆ์หมู่ใหญ่
 ให้ตรัสรู้ตาม นี่เป็นพระรัตนตรัยดังนี้

ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยนั้น และอานุภาพแห่งความปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ
 ด้วยกาย วาจา ใจ ขอให้พระเถรานุเถระทั้งหลายจงปราศจากอุปสรรคศัตรู อุปัทวะ
 โรคาพาธทุกข์ โทมนัส พิบัติอันตราย มีความสุขชุ่มชื่นผ่อนคลาย ปลอดภัย
 ปลอดภัย ถึงพร้อมด้วยลาภ ยศ อายุ วรรณ สุข พละ เพื่อประพฤติดีปฏิบัติชอบ
 ในพระธรรมวินัยตลอดไปเทอญ

จบแล้ว พระธรรมปาโมกข์นารับว่า สาธุ ภาณุเต แล้วพร้อมกันกราบท่าน
 เจ้าพระคุณฯ สามครั้ง แล้วเลิกประชุม เป็นเสร็จพิธี

ข้อควรสังเกต

๑. ท่านต้องการพระเทศน์วัดราชา เพราะวัดนั้นเป็นวัดเกิดธรรมยุตที่แรก ถัดมาก็วัดบวรนิเวศ ฯ วัดบรมนิวาส ส่วนพระสวดมนต์ ก็ต้องการที่เกี่ยวข้อง ดังกล่าวแล้ว

๒. งานที่ทำวันนี้ เป็นส่วนบุพเพตพลีที่ท่านทำ ส่วนศิษยานุศิษย์และผู้เคารพ นับถือจะพึงทำถวายเป็นส่วนฉลองอายุ พระองค์ภาณุฯ ทรงคิด ทราบว่า ทรงรวบรวม ทุนเพื่อน้อมเข้าองค์การกุศลอันใดอันหนึ่ง และจะทรงนัดประชุมวันต่อไป ที่แรก ก็มี ผู้คิดจะทำถวายตามทำเนียม เมื่อทราบว่าพระองค์ชายจะทรงเป็นหัวหน้าคิดทำแล้ว ก็เจียรบรออยู่ จนเมื่อใกล้วันงาน จึงทราบว่าไม่มีทำอะไรในวันนั้น จึงต่างก็ชวนชวาย ช่วยท่านเจ้าพระคุณฯ ไปตามเรื่อง ทางฝ่ายพระครูปลัดฯ เป็นหัวหน้า ขึ้นกราบเรียน ปฏิบัติจัดงานให้เป็นไปโดยเรียบร้อยตามบันทึกข้างต้น ทางพระ บางรูป ได้ถวายไตร ช่วยท่าน และได้ตกลงรวบรวมทุน เพื่อจัดทำวัตถุที่ระลึกท่านเจ้าพระคุณฯ เป็นส่วน รวมในโอกาสอันควรต่อไป ทางฝ่ายคฤหัสถ์เจ้านายรับอาหารและจัดของถวายพระสวด มนต์เพิ่มขึ้นอีก เจ้านายบางองค์และศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือบางท่าน ก็ได้ปวารณา ด้วยจุดปัจจัยเป็นการช่วย พระองค์ชายจัดหล่อพระกริ่ง ๓๕๐ พระชัย ๘๐๐ ถวาย ท่านสำหรับแจกในงาน

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ธมมาราโม ธมฺมรโต

ธมฺม อนุวิจินฺตย

ธมฺม อนุสฺสรํ ภิกฺขุ

สทฺธมฺมา น ปริหายติ

ท่านแสดงว่าธรรมะมีในตน แยกธรรมะเป็น ๓ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อภัยกตธรรม ท่านแสดงอภัยกตธรรมว่า ท่านกล่าวว่า ได้แก่การทำ การพูด การคิด ที่เป็นไปเพื่อทำนุบำรุงกาย ไม่จัดว่าเป็นดีเป็นชั่วอย่างหนึ่ง ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ อันอาจน้อมไปเป็นส่วนดีก็ได้ส่วนชั่วก็ได้ เช่น สติ ความระลึก น้อมไปเป็นส่วนดี เป็นสัมมาสติ น้อมไปเป็นส่วนชั่ว เป็นมิจฉาสติ ความเพียร น้อมไปเป็นส่วนดี เป็นสัมมาวายามะ น้อมไปเป็นส่วนชั่วเป็นมิจฉาวยามะ ความตั้งใจ น้อมไปเป็นส่วนดี เป็นสัมมาสมาธิ น้อมไปเป็นส่วนชั่วเป็นมิจฉาสมาธิ ลำพังสติ วิริยะ สมาธิ ที่ยังไม่ได้ น้อมไปเป็นดีหรือชั่ว ก็จัดเป็นกลาง ๆ ไม่เป็นดีเป็นชั่วอย่างหนึ่ง ธรรมทั้ง ๓ นี้มีในตน เมื่อเพ่งพิจารณาเพ้นลงไป อกุศलय่อมเสื่อมส่วนกุศलय่อมปรากฏชำระพอกจิต ให้ผ่องแผ้วเห็นธรรม เป็นสนุทวิภูฏิกโก ธรรมะ อันพึงเห็นเองและธรรมะที่มีอยู่นี้ ต้องการดูเมื่อใดก็ได้ ไม่กำหนดเวลา จึงเป็น “อกาลิกโก ไม่กำหนดกาล” และอาจเรียกให้มาดูได้

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันพระสิ้นเดือน ๑๑ (ตามแบบเดือน ๘ สองหน) หรือสิ้นเดือน ๑๒ (ตามแบบเดือน ๘ หนเดียว) วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๗

เพราะมีอยู่ เป็น เอหิปัสสิโก กล่าวได้ว่า ท่านจงมาดู และควรน้อมเข้ามาในตนหรือ
น้อมตนเข้าไปในธรรมะ เป็น โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา

ก็การน้อมเข้ามานั้น ย่อมทำได้ด้วยการยินดีในธรรมะ ไตร่ตรองธรรมะ ระลึก
ธรรมะ ดังพระพุทธภาษิตว่า ธมฺมาราโม ธมฺมโรโต เป็นต้น แปลความว่า ภิกษุ คือผู้
เห็นภยมีธรรมเป็นที่ยินดี ยินดีในธรรมะ ไตร่ตรองธรรมะ ระลึกถึงธรรมะอยู่เนือง ๆ
ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรมะ ดังนี้ ในคานานี้ ได้คำว่า ธรรมะ อย่างหนึ่ง สัทธรรมะ
อย่างหนึ่ง ธรรมะ หมายถึงธรรมะ ๓ อย่าง ดังกล่าว สัทธรรมะหมายถึงเฉพาะธรรมะ
ที่ดี ระลึกถึงธรรมะ ก็หมายถึงระลึกถึงธรรมะทั้ง ๓ อย่างนั้น เช่นในสติปัฏฐาน ท่าน
สอนให้ระลึกถึงธรรมะส่วนดีก็มี เช่นโพชฌงค์ ธรรมส่วนชั่วก็มี เช่นนิวรณ์ ธรรมส่วน
กลาง ๆ ก็มี เช่นขันธ์ आयตนะ อันเป็นส่วนวิบากความระลึกถึงธรรมะเป็นสติ และ
เมื่อระลึกก็ไตร่ตรองให้รู้ว่าส่วนไหนเป็นส่วนไหน เป็น

๑) บางคราว แต่ก่อนท่านแสดงว่าอุปการธรรมเช่น สติ วิริยะ เป็นอภัยกต-
ธรรม ความเป็นอันเดียว

๒) ได้อภัยกตธรรม อีกอย่างหนึ่ง ธรรมวิจยะและเพียรระลึก เพียรไตร่ตรอง
เป็นวิริยะ เมื่อเป็นเช่นนี้ ธรรมะส่วนชั่วก็เสื่อม ธรรมะส่วนดีก็เจริญเพิ่มพูนความยินดี
ในธรรมะ จึงเป็นผู้ไม่เสื่อมจากธรรมะส่วนดีด้วยประการฉะนี้

และธรรมะนี้เป็น “ปัจจุตต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันผู้รู้ ทั้งหลาย พึงรู้เฉพาะตน”
เปรียบเหมือนเดินทางจนถึงสุดทาง ผู้ใดเดินก็ถึงเอง จะเดินจะถึงให้กันแทนกันไม่ได้
และธรรมะนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงดีแล้วเป็น สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมอัน
พระผู้มีพระภาคตรัสบอกดีแล้ว แต่ก็ทรงเป็นเพียงผู้บอก บุคคลต้องปฏิบัติด้วยตนเอง
จึงจะได้จะถึง ดังพระพุทธภาษิตว่า ตมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ ความเพียรอันท่านทั้งหลาย
พึงทำ ออกขตาโร ตถาคตา พระตถาคตเป็นแต่ผู้บอก ปฏิบํนา ปโมกฺขนฺติ ฉายิโน
मारพฺรณา ผู้ปฏิบัติเพ่งพินิจอยู่ ย่อมพ้นจากเครื่องผูกของมาร ดังนี้ ต่อแต่นี้
ท่านแสดงให้สาธุชนอบรมธาตุรู้ของตนให้รู้ดี รู้ชอบ เตือนให้ฟังธรรมมาก ๆ หรือ
ท่องจำไว้เพ่งด้วยใจ ขบหรือตัดสินด้วยทิวลิว

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ปมาท อปปมาเทน

ยทา นุทติ ปณฺทิตโต

ปญญาปาสาทมารุห

อโสโก โสภินี ปชั

ปพพตฺถุโจว ภูมมฺภูเจ

ธโร พาเล อเวกฺขติ

(ขุ. รมม. ๒๕/๑๒/๑๘)

ท่านชื่อว่า ธรรมะ คือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา แสดงของจริงที่มีในตน ให้สำเร็จเป็นนาคะ คือที่พึงของผู้ปฏิบัติตามได้ ต่อแต่นี้ ท่านแสดงไปโดยลำดับว่า ผู้ไม่มีที่พึงย่อมน่าเหวใจ เปรียบเหมือนแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทร ส่วนผู้มีที่พึงย่อมน่าเหวใจ เปรียบเหมือนมีเกาะเป็นที่อาศัย พระพุทธศาสนาแสดงที่พึงไว้ว่า อุตตานิ อุตตโน นาโถ ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หมายความว่า ตนเองทำที่พึ่งให้แก่ตน แสดงว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ตามนัยรัชคสูตรทั้ง ๒ นัยนี้ ดูเหมือนค้ำกัน แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ไม่ค้ำกัน ตนจะเป็นที่พึ่งของตนได้ ก็ด้วยพยายามถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง เปรียบเหมือนผู้ตกอยู่ในมหาสมุทรต้องพึ่งตน คือต้องพยายามช่วยตนให้ถึงเกาะ ตนจึงเป็นที่พึ่งส่วน ๑ พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งส่วน ๑

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันพระเพ็ญ ชุณหภัทก์ กัตติกมาส (ดูด้วยตาเห็นจันทร์เสวย มิคสิรฤกษ์เป็นเดือนมิกสิรมาสแล้ว) วันพฤหัสบดีที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๗

พระพุทธเจ้า ชั้นเดิม เมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงมีความไม่ประมาทในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต ในทรัพย์สมบัติ ในพระรูปโฉม จึงเสด็จออกแสวงหา โมกขธรรม คือธรรมะที่ทำให้ไม่ประมาทอย่างหนึ่ง เมื่อทรงบรรลุธรรมะอันสูงสุดแล้ว ทรงเล็งเห็นสามัญชนเป็นผู้ประมาทในวัยเป็นต้น เหมือนไม่ต้องแก่ เจ็บ ตาย ไม่ต้องพลัดพรากจากทรัพย์สมบัติและรูปกาย จึงมีพระกรุณาแสดงธรรมะสั่งสอนให้ไม่ประมาท ดังพระพุทธภาษิตข้างต้นแปลว่า เมื่อใด บัณฑิตคือผู้ดำเนินกิจด้วยปัญญาพิจารณา เห็นจริง บรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นก็ขึ้นสู่ปราสาทคือปัญญา หรือปัญญาดังปราสาท เป็นผู้ไม่มีโรค เห็นหมู่สัตว์ผู้มีโรค ปราชาญผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรง ย่อมเห็นหมู่คนเลวเหมือนผู้อยู่บนภูเขา เห็นผู้อยู่บนพื้นดิน

พระพุทธภาษิตนี้ แสดงธรรมะเป็น ๓ คู่ แต่ตรงกันข้ามคู่ที่ ๑ คือความประมาทและความไม่ประมาท ความประมาท คือความวางใจ เพลิดเพลินไปในวัยเป็นต้น ความไม่ประมาท คือความไม่วางใจ เพลิดเพลินไปอย่างนั้น บรรเทา คือทำให้น้อยลงจนหมดไป เมื่อบรรเทาอยู่ ย่อมอาจรู้ได้ด้วยปัญญาที่พิจารณาว่าตนเองเป็นผู้ประมาท หรือไม่ประมาทอย่างไร ถ้ายังประมาทอยู่เต็มที่ ก็ไม่อาจรู้ตนเองได้ว่าเป็นผู้ประมาท ต่อเมื่อมีความไม่ประมาท จึงอาจรู้ตนเองได้ตามเป็นจริง ปัญญาที่ รู้ตนเองก่อนว่า เป็นผู้ประมาทหรือไม่ประมาทอย่างไร แล้วจึงรู้ยิ่งขึ้นไปถึงการทำความไม่ประมาทให้ยิ่งขึ้น ละความประมาทให้น้อย และการที่จะอาศัยความไม่ประมาท ปฏิบัติธรรมะให้ยิ่งขึ้นไป ปัญญาจึงมีเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป เปรียบเหมือนปราสาท เมื่อบุคคลขึ้นสู่ปราสาท ย่อมอาจเห็นผู้ที่อยู่ต่ำกว่าได้ ฉะนั้น ผู้ขึ้นสู่ปราสาทคือปัญญาก็ฉนั้นนั้น เมื่อพิจารณาเห็นจริงจนเป็นผู้ไม่มีโรคได้แล้ว ก็อาจเห็นผู้ที่ยังมีโรคอยู่ได้ (เป็นคู่ที่ ๒)

ต่อแต่นี้ ท่านย้าอีกว่า ธรรมะมีในตน บุคคลเป็นคนดี ก็เพราะมีกุศลธรรมอยู่ในตน เป็นคนชั่ว ก็เพราะมีอกุศลธรรมอยู่ในตน ที่ชื่อว่าคนดีหรือคนชั่ว เมื่อสาวเข้าไปก็จะพบกุศลธรรม หรืออกุศลธรรม พึงพิจารณาดูในตนให้รู้ว่า มีกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมตามเป็นจริง และพึงอาศัยความไม่ประมาท และอกุศล อบรมกุศลให้ยิ่งขึ้น ในข้อนี้ต้องอาศัยการรวบรวมจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบ ไม่ให้ซัดส่ายฟุ้งซ่าน ในอารมณ์ที่ไม่ดี ที่ชื่อว่าอารมณ์คือ เรื่องที่คิดยึดหน่วง ดังพระบาลีว่า *ยญจ เจเตติ ยญจ ปกฺกปฺติ ยญจ อนุเสติ อารมฺมณเมตํ โหติ วิญญานสุส จิตฺติยา* แปลว่า คิดเรื่องใด

ดำริเรื่องใด นอนตามคือหมกมุ่นเรื่องใด เรื่องนั้นเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ของ วิญญาณธาตุ คือธาตุรู้ ในทวารวิตกทุกสูตร ท่านสอนให้ทำวิตกเป็น ๒ ส่วน คือ กุศลวิตกส่วน ๑ อกุศลวิตกส่วน ๑ เมื่อตรีกอยู่ในวิตกส่วนไหน ก็ให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อคอยรู้อยู่เช่นนี้ อกุศลวิตก ก็จักสงบ คงอยู่แต่กุศลวิตก จะตรีกกุศลวิตกอยู่ตลอด วันตลอดคืน ก็เป็นการดี แต่ถ้านานนัก จิตก็ล้า กายก็ล้า ทำให้ฟุ้งซ่าน เพราะมี อารมณ์มาก จึงให้สงบกุศลวิตกเสียอีก รวบรวมจิตให้ตั้งอยู่แต่ในอารมณ์เดียว เมื่อจิตตั้งมั่นอยู่ ก็อาจรู้ตามเป็นจริง ข้อที่รู้นั้นเป็นสัจธรรม เมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ด้วยจิตตั้งมั่น ก็อาจรู้ได้ ต่อไปนี้ ท่านเข้าอธิบายสัจจว่ากายที่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ส่วน ๑ ธาตุรู้ที่ยื่นออกไปยึดกาย จึงเกิดโสภปริเทว โทมนัส อุปายาส เพราะประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากสิ่งเป็นที่รัก ประมวลเข้าว่าปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นสมประสงค์ เป็นทุกข์อีกส่วน ๑ ปัญญาที่รู้ผิดเป็นเหตุให้คืนนรกระวนกระวาย เพื่อให้ได้ ให้เป็น ให้เสื่อมเสีย ความคืนนรกระวนกระวายนี้เป็นทุกข์สมุทัย สงบความ คืนนรกระวนกระวายเสียได้ เป็นทุกข์นิโรธ ปัญญาที่พิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง เป็นเหตุให้สงบความคืนนรกระวนกระวายเสียได้เป็นมรรค

ครั้นเข้าอธิบายแล้ว ท่านหันกลับไปหาความประมาทและไม่ประมาทว่า ความ ประมาทเปรียบเหมือนมารที่เคียดแค้นให้ต่ำทรามลงไป ความไม่ประมาทเหมือนเป็น บารมี คุณความดีที่ได้อบรมไว้ เป็นเครื่องยกตน พยุงตน อุปถัมภ์ตนให้สูงขึ้น และ ให้เห็นผู้ที่ยังเขลาซึ่งวิ่งวนอยู่เพราะความประมาท เปรียบเหมือนผู้อยู่บนภูเขา เห็นผู้ อยู่บนพื้นดินเบื้องล่างฉะนั้น (เป็นคู่ที่ ๓) ผู้อยู่บนพื้นดินซึ่งเป็นข้อเปรียบของดินนั้น ย่อมวิ่งแข่งกันไปรอบเขา คนอยู่หลัง ก็พยายามวิ่งให้ทันคนอยู่หน้า คนอยู่หน้าก็วนไป ตาม คนอยู่หลังอีกเพราะเป็นวงกลม ความประมาท เป็นเหมือนมารที่คอยหมุ่นให้วน อยู่อย่างนี้ ส่วนความไม่ประมาทเป็นเหมือนบารมีที่ยกตนให้สูงขึ้นจนถึงยอด เป็นผู้ ไม่ต้องวน ทั้งเห็นผู้ที่วิ่งวนอยู่ได้

ในที่สุด ท่านเตือนให้ทำที่ฟังให้แก่ตน ด้วยทำความไม่ประมาทในวัยเป็นต้น โดยสามารถ

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส

ปญฺญา นตฺถิ อฌายโต

ยมฺหิ ฌานญจ ปญฺญา จ

ส เว นิพฺพานสฺส นตฺถิเก

ท่านดำเนินอารัมภกถาว่า บัดนี้ จักได้แสดงธรรมะคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อประดับปัญญาความรู้ เพิ่มพูนปัญญาบารมี ความฉลาดเป็นไปในทางธรรมะ เพื่อทำบุคคลให้เป็นคนดี และทำบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ไม่ให้ถูกเบียดเบียนจากกันและกัน ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดานั้น แสดง สัจธรรมอันมีที่บุคคลไม่ใช่ที่อื่น โดยนัยหนึ่ง แสดงความดี ความสุข และความชั่วคราว ทุกข์ว่ามีที่ตนหรือที่บุคคลทุกคนเมื่อบุคคลทำดี ก็ได้สุข เมื่อบุคคลทำชั่ว ก็ได้ทุกข์ ด้วยตนเองทั้ง ๒ อย่าง ไม่มีผู้อื่นยกย่องหรือทัณฑ์ได้

พระบรมศาสดา (ชั้นแรก เมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้) ก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ทรงแสวงหาความดีและความสุขเพื่อพระองค์เอง ชั้นแรก ทรงแสวงหาที่สำนักของผู้อื่น เมื่อเห็นว่าไม่ใช่ทางก็ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงทำจิตให้ตั้งมั่นในอารมณ์ที่ดีเป็นอันเดียว ทรงทำจิตที่ตั้งมั่นให้เป็นภพที่ไม่หวั่นไหว อันเรียกว่าอเนกขาริกสังขาร ทรงโน้มไป

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันพระกึ่งกาฬปักข์ มิคสิริมาส วันศุกร์ที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

พิจารณาสังขารธรรม ก็ทรงเห็นตามเป็นจริง เป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นชอบจะมีได้ ก็ต้องอาศัยความตั้งใจมั่นโดยชอบคือสัมมาสมาธิอุตฺตหนฺน เมื่อพิจารณาสังขารธรรมด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นสัมมาสมาธิ จึงจะสามารถเห็นตามเป็นจริงเป็นสัมมาทิฏฐิได้ และเมื่อความเห็นความตั้งใจมั่นเป็นสัมมาทิฏฐิสัมมาสมาธิขึ้นแล้ว มรรคข้ออื่น มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น ในระหว่างก็เกิดพร้อมกันเป็นมรรคสมังคี เมื่อเกิดมรรคสมังคีขึ้นแล้ว ความรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริงก็เกิดปรากฏเป็นวิชชา เมื่อมีความรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง ก็พ้นจากความไม่รู้ชั่วรู้ผิด เป็นวิมุตติ พระบรมศาสดาจึงทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาพร้อมทั้งเหตุเครื่องดำเนินถึงวิชชาคือจรรยาเป็นวิชชาจรณสมุปนฺโน ด้วยประการฉะนี้

พระบรมศาสดา เมื่อทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรรยาแล้ว ก็ทรงแสดงคำสั่งสอนแสดงเหตุผลฝ่ายดีส่วน ๑ ฝ่ายชั่วส่วน ๑ เพื่อว่าบุคคลปรารถนาผลอย่างไร ก็จักได้ปฏิบัติในเหตุอันเป็นไปเพื่อผลอย่างนั้น รวมเรียกว่าธรรมะ ธรรมะแปลว่าสภาพที่ทรงไว้ คือธรรมะส่วนกุศล ก็ทรงตนเองเป็นกุศล เมื่อบุคคลปฏิบัติ ก็ทรงผู้ปฏิบัติให้เป็นคนดี ธรรมะส่วนอกุศลก็ทรงตนเองเป็นอกุศล เมื่อบุคคลปฏิบัติ ก็ทรงผู้ปฏิบัติให้เป็นคนชั่ว ยังมีธรรมอีกส่วน ๑ เป็นเครื่องอุตฺตหนฺนให้บุคคลทำดีก็ได้ ทำชั่วก็ได้ อันเรียกว่าอุปการธรรมะ ธรรมส่วนนี้ เรียกว่าอัพยากตธรรม ธรรมเหล่านี้มีที่บุคคล เมื่อกุศลธรรมมีอยู่ บุคคลเป็นคนดีและมีสุข เมื่ออกุศลธรรมมีอยู่ บุคคลก็เป็นคนชั่ว และมีทุกข์ บุคคลต่างปรารถนาผลดีหรือสุขอยู่ด้วยกัน แต่ถ้าประพฤติดุคอย่างอื่น ก็จักได้รับผลอย่างอื่น และเมื่อได้รับผลอย่างใดแล้ว ถ้าคิดเห็นว่าเกิดจากผู้อื่นยกย่องหรือทักถ่ม หรือเกิดจากเหตุอื่นที่ไม่ตรงกับผลนั้น และประพฤติดุค ได้ผลอย่างอื่นต่อไปอีก บุคคลอยู่ด้วยความคิด ความประพฤติดุคและผลอย่างนี้ ต่อเมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และปฏิบัติตาม จึงจักได้รับผลตามปรารถนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แสดงให้ประพฤดีทางกาย วาจาด้วยความตั้งใจ เป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความประพฤดีชั่วทางกายวาจาด้วยความตั้งใจ เมื่อประพฤดีดีทางกายวาจาด้วยความตั้งใจแล้ว ก็เป็นอันกำจัดการประพฤดีชั่วทางกายวาจาด้วยความตั้งใจ เป็นขั้นที่ ๑ ขั้นที่ ๒ แสดงให้ทำใจให้ตั้งมั่นในอารมณ์ที่ดีให้เป็นอันเดียว เป็นปฏิบัติภักซ์ต่อความพุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อมีใจตั้งมั่นเป็นอันเดียวแล้ว ก็เป็นอันกำจัดการ

ความฟุ้งซ่านเสียได้ ชั้นที่ ๓ แสดงให้ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริง เป็นปฏิบัติต่อความรู้ชั่วรู้ผิด เมื่อพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงแล้ว ก็เป็นอันกำจัด ความรู้ชั่วรู้ผิด ปัญญาคือความรู้ถูกต้องตามเป็นจริง ย่อมมีแก่ผู้เพ่ง ไม่มีแก่ผู้ไม่เพ่ง ความเพ่งย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา ไม่มีแก่ผู้ไร้ปัญญา เมื่อมีความเพ่งและปัญญา ย่อมปฏิบัติ ไกล้นิพพานโดยลำดับ ดังพระพุทธภาษิตที่ยกไว้ข้างต้น แปลว่า ฌาน คือความเพ่ง ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่เพ่ง ความเพ่งและปัญญามีในผู้ใด ผู้นั้นอยู่ในที่ไกล้นิพพาน ดังนี้

นิพพาน แปลว่า ความดับ ดังพระพุทธภาษิตว่า

ปชฺโชตสฺสเสว นิพพานํ วิโมกฺโข เจตโส อหุ

ในที่นี้ หมายถึงดับความรู้ผิด และความชั่ว นิพพานนี้ มักเข้าใจกันว่าสูงเกิน จะปฏิบัติให้ถึงได้ แต่ไม่ใช่อย่างนั้น เมื่อบุคคลดับความรู้ผิดและความชั่วได้เพียงใด ก็เป็นนิพพานเพียงนั้น แต่ยังเป็นนิพพานขั้นต้นขั้นต่ำ เมื่อบุคคลดับความรู้ผิดได้หมด ดับความชั่วได้หมด เพราะมีความดีเต็มที จึงเป็นนิพพานขั้นสูงสุด และนิพพาน นี้ย่อมเกิดแต่เหตุคือ ฌาน ความเพ่งและปัญญาความรู้ บุคคลย่อมมีความเพ่งและ ปัญญาอยู่โดยปรกติ เช่นเพ่งด้วยตา ทำให้เป็นรูปถูกต้อง เงี้ยวหูฟัง ชื่อว่าเพ่งด้วยหู ทำให้ได้ยินเรื่องถูก ตมกลืนด้วยจมูกบ่อย ๆ ลิ้มรสด้วยลิ้น เช่นชิมแกง ถูกต้องด้วย กาย เช่นจับชีพจร หรือเอานิ้วจิ้มน้ำให้รู้ว่าร้อนหรือเย็น คิดทบทวนให้รู้เรื่อง ด้วยমনะ ชื่อว่าเพ่งด้วยจมูก ลิ้น กายและมนะ ทำให้รู้กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมะคือเรื่อง ความเพ่งย่อมให้เกิดความรู้อย่างนี้ ผู้ที่ไม่มีปัญญา คือไม่รู้ว่าความเพ่งทำให้เกิดปัญญา ย่อมไม่มีความเพ่ง (เพราะเมื่อเพ่งเข้าก็กลายเป็นผู้มีปัญญาไป) จึงทรงแสดงว่า “ความเพ่งย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา” และเมื่อไม่เพ่ง ก็ไม่รู้ ดังที่ทรงแสดงต่อไปว่า “ปัญญาคือความรู้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่เพ่ง” ต่อเมื่อมีฌานคือความเพ่ง จึงจักเกิดปัญญา คือความรู้ เมื่อมีความรู้ถูก ก็เป็นเครื่องดับความรู้ผิด และความชั่วให้เสื่อมสิ้นไปโดย ลำดับ ผู้มีความเพ่งและความรู้ จึงชื่อว่าอยู่ในสำนักหรือในที่ไกลของพระนิพพานคือ ความดับความรู้ผิดและความชั่ว ดังพระพุทธภาษิตต่อไปว่า “ความเพ่งและปัญญามีในผู้ใด ผู้นั้นอยู่ในที่ไกล้นิพพาน” ดังนี้

ในที่สุด ท่านเจ้าพระคุณเถื่อนพุทธศาสนิกให้ทำลายมาร คือความที่คิด โลก โกรธ และหลงมงายติดอยู่ อันเกิดจากกิเลสเสวยที่มีอยู่ของบุคคลทุกคนด้วยความหมั่นเพ่งให้รู้ตามเป็นจริง เพื่อดับความรู้ผิดและความชั่ว แม้ผู้ปรารถนาจะแต่งตัวให้สวยงาม ก็ยังต้องเพ่งดูตัวที่กระเจกเงา จึงจะสามารถแต่งตัวให้สวยงามได้ ในทางธรรมะก็จำต้องเพ่งให้รู้ตามเป็นจริงเช่นเดียวกัน บุคคลทำชั่วก็เพราะรู้ชั่ว ทำดี ก็เพราะรู้ดี เมื่อเพ่งพิจารณา ก็ทำให้รู้ดี เป็นเหตุให้ทำดี ทุกคนจึงสมควรเพ่งให้รู้ดีคือรู้ตามเป็นจริงดับความรู้ชั่วรู้ผิดตามสามารถ

๘ ธันวาคม ๒๕๕๗

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

วันนี้ ท่านพระคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ลงโบสถ์ แต่โปรดให้พระมหาเจริญ ป. ๙ ขึ้น
แสดงธรรมเทศนา ผู้แสดงยกคาถา

โย จ พุทฺธญจ ธมฺมญจ สงฺฆญจ สรณํ คโต

จตตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญา ย ปสฺสตี

ทุกขํ ทุกขสมฺปปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติทุกฺมํ

อริยญฺจจฺจคิกํ มคฺคํ ทุกฺขุปสมคามินํ

เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมฺตุตมํ

เอตํ สรณมาคฺมม สพฺพทุกฺขา ปมฺจุจตีตี

ผู้แสดงเริ่มชี้รรถของศัพท์ว่าภัยก่อนว่าภัยได้แก่ความกลัวอย่าง ๑ สิ่งที่น่า
กลัวอย่าง ๑ กิริยาที่สะดุ้ง หวาดเสียว มีขนพองสยองเกล้าเป็นความกลัว สิ่งที่ทำให้
เกิดความกลัวอย่างนั้นเป็นสิ่งที่พึงกลัว ความกลัวย่อมมีแก่สัตว์โลกทั่วไป แต่มี
มากน้อย หยาบละเอียดต่างกัน รู้ต่อก็กลัวหยาบ เช่นสัตว์ดิรัจฉานบางจำพวก ปรากฏ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันพระวันดับ มิคสิรมาส วันศุกร์ที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

ว่ารู้จักแต่กลัวเจ็บ ไม่รู้จักกลัวตาย รู้สูงก็กลัวละเอียด เช่น มนุษย์รู้สูงกว่าสัตว์ รู้จักกลัวตาย อีกอย่างหนึ่ง รักน้อย ก็กลัวน้อย รักมาก ก็กลัวมาก เช่น รักชีวิตมาก ก็กลัวภัยของชีวิตมาก รักสิ่งใด ๆ อันเนื่องด้วยชีวิตน้อยลงมาโดยลำดับ ก็กลัวภัยของสิ่งนั้น ๆ น้อยลงโดยลำดับ ข้อนี้มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า เปมโต ชายเต ภยํ ปิยโต ชายเต ภยํ แผลงทีแรกเห็นว่าภัยเกิดแต่สิ่งภายนอก เช่นเกิดแต่ไฟน้ำ ผู้เป็นใหญ่ ใจเ็นต้น ก็แสวงหาที่พึ่งที่ต้านทาน เช่นวัตถุหรือบุคคลดังพระพุทธภาษิตว่า

พหุ เว สรณํ ยนฺติ ปพฺพตานิ วนานิ จ
อารามรฺกฺขเจตฺยานิ มนุสฺสา ภยตฺตฺตฺติตา

แต่ทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธว่า

เนตฺ โข สรณํ เขมํ เนตฺ สรณมุตฺตมํ
เนตฺ สรณมาคมฺมํ สพฺพทฺทฺทฺชา ปมฺจฺจติ

และสอนให้รู้จักหลบหลีกภัยและบำบัดภัยอันเกิดแต่เหตุต่าง ๆ ตามนัยที่แสดงไว้ในอาทิสสูตรและพระวินัยนั้น ๆ

เมื่อความรู้เจริญขึ้น มนุษย์ก็เห็นว่าภัยอีกอย่างหนึ่งเกิดแต่เหตุภายใน คือ อกุศลกรรม กรรมนี้เองเป็นเหตุสำคัญ เมื่ออกุศลกรรมยังให้ผล ก็เป็นอันให้พ้นภัยต่าง ๆ แต่เมื่ออกุศลกรรมจะให้ผลก็มีอันจะเป็นให้ได้ประสพภัยต่าง ๆ ทั้งนี้แม้ที่ปรากฏแก่ตาโลกว่าบังเอิญ แต่ที่แท้ เพราะกรรมนั่นเอง ทางลัทธิศาสนาอื่น ก็คงจะเห็นเหตุเช่นนี้ จึงมีสอนให้ล้างบาป แต่ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ละชั่ว ทำดี หรือทำดีแก้ดังว่า

ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปหิยฺยติ

และสอนให้มีหิริโอตตบัพพะ เมื่อได้กล่อมเกลาคความกลัวโดยธรรมชาติให้เป็นโอตตบัพพะขึ้นได้ ก็นับว่าสูงขึ้นมากแล้ว

แม้เช่นนี้ เมื่อมีภัยมาปรากฏเฉพาะหน้า ก็อดพรั่นพรั้งไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งเมื่อไปสู่ป่าโคนไม้เรือนว่าง ซึ่งเป็นที่เจียบ หรือมืด แม้จะรู้ว่าไม่มีสัตว์ร้ายอะไร ก็อดพรั่นพรั้งไม่ได้ น่าจะเป็นเพราะเคยกลัวมานาน และแต่เดิม ภัยต่าง ๆ คงเกิดในที่

เงียบหรือที่มืด หนสมัยเมื่อยังเป็นชาวป่า จึงเข็ดมาจนทุกวันนี้ เหมือนอย่างกล้วย เมื่อเห็นสิ่งที่คล้ายกับงูก็อดกลัวไม่ได้ บางที แม้จะอยู่ในที่ ๆ พันภัยแล้วก็ยังกลัวตัว สั่นงันก เมื่อพิจารณาเข้ามา ก็อาจพบว่าความกลัวอยู่ที่อารมณ์กับใจนั่นเอง เมื่อใจ ปลุกอารมณ์ที่กลัวก็เกิดกลัว ถ้าไม่ปลุกอารมณ์ที่กลัว ก็คงไม่กลัว ทางพระพุทธศาสนา จึงสอนให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นพุทธานุสสติเป็นต้น เพื่อให้ใจ หลบอารมณ์กลัว เข้าปลุกอยู่แต่ในอนุสสติเหล่านี้ เปรียบเหมือนเข้าที่ห้วงภัยโดยนัย ธัคคสูตร หรือที่ตรัสไว้ว่า

โย จ พุทธญจ ธมฺมญจ สงฺขมฺยจ สรณํ คโต

ข้อว่าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะนั้น ก็คือระลึกถึงเป็น อนุสสตินั่นเอง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ย่อมปรากฏโดยพระคุณ จะระลึกถึงได้ ก็โดยระลึกถึงพระคุณ และเมื่อระลึกพระคุณก็ชื่อว่าระลึกถึงพระคุณ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อระลึกถึงพระพุทธ ๆ ก็เป็นสรณะของผู้ระลึก พระธรรม พระสงฆ์ก็ เช่นเดียวกัน และเมื่อมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ ใจก็หลบเข้าอยู่ใน อนุสสติเหล่านี้ อารมณ์กลัวก็เข้าปลุกใจไม่ได้ เปรียบเหมือนเข้าที่หลบภัย ภัยถูกต้อง ไม่ได้ฉะนั้น นี่เป็นสรณะชั้นอนุสสติ วิธีระลึก โดยปกติระลึกพิจารณาพระคุณให้เห็น จริงตามอรรถของพระคุณบทนั้น ๆ แต่ถ้าต้องการเพียงผูกใจ จะไม่ระลึกพิจารณา เพียงผูกใจบริกรรมว่า พุโธ หรือ ธมโม หรือ สงฺโฆ หรือบริกรรมในพระคุณบทใด บทหนึ่งที่พอใจก็ได้ เพียงบริกรรมเพื่อผูกใจ อาจทำใจให้ถึงอัปนาสมาธิได้ ส่วนระลึก พิจารณาพระคุณ ก็พาใจให้เป็นสมาธิได้เพียงชั้นอุปจาร และบำรุงศรัทธาให้ตั้งมั่น ยิ่งขึ้น บำรุงปสาทะให้ทวี เมื่อศรัทธาตั้งมั่นเพียงใด พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นสรณะที่มั่นใจเพียงนั้น การที่ใจยังซัดส่ายไปหาที่พึ่งด้านทานอย่างอื่น ก็เพราะ ศรัทธายังไม่ตั้งมั่นนั่นเอง จึงทำให้ยังไม่มั่นใจ จึงควรปลุกศรัทธาให้ตั้งมั่น ด้วยมนั ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้เป็นพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ เช่นนี้ จักเจริญศรัทธาและเป็นผู้ได้สรณะอันเกษม อันอุดม เป็นสรณะชั้นอนุสสติ ด้วย ประการณะนี้

แต่เมื่อใดไม่ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๆ ก็ไม่เป็นสรวงเมื่อนั้น คือใจออกจากอนุสสติเหล่านี้ ก็กลัวพบอารมณ์กลัว กลายเป็นผู้กลัวตามเดิม แสดงว่าภัยยังไม่สิ้นไป เมื่อพิจารณาสาหาต่อไป ก็อาจพบว่าความกลัวอยู่ที่ความรู้กับความยึดถือ ความรู้ในที่นี้หมายถึงความรู้ว่าสิ่งนี้เป็นภัย ถ้าไม่รู้อย่างนี้ จะต้องกลัวทำไม รู้ว่าเป็นยาพิษ จึงกลัวไม่ดื่ม ถ้าไม่รู้ คิดว่าเป็นน้ำหวาน ก็คงจะดื่ม เดินไปในที่แห่งหนึ่ง รู้ว่าเป็นป่าช้า ก็กลัว ถ้าไม่รู้ ก็คงจะไม่กลัว กลัวเกิดจากรู้อย่างนี้ ถึงจะรู้ว่า เป็นภัย แต่ถ้ารู้ว่าคนหรือสิ่งที่ตนรักไม่เกี่ยวข้อง ก็คงไม่กลัวเหมือนอย่างเกิดอุทกภัย ที่เมืองจีน คนอยู่เมืองไทย ก็คงไม่กลัว เพราะไม่เกี่ยวข้อง เหตุฉะนั้น ไม่มีตนอย่าง เดียวเท่านั้น ก็หมดกลัว ตนอยู่ที่ไหน ไม่ใช้อยู่ที่มีด เทำ แขน ขาเป็นต้นเป็นแน่ เพราะถ้าอยู่ที่มือ คนมือด้วน ก็คงไม่มีตน ตนอยู่ที่ความยึดถือนั่นเอง เพราะยึดถือ สิ่งใด สิ่งนั้นก็ เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา จะยึดถือ ก็เพราะรู้ยึด ถ้าไม่รู้ อะไรเสียเลย ก็คงไม่ยึด และเมื่อยึดก็ดิ้นรนเพื่อให้ได้ให้เป็น ให้เสื่อมเสียไปต่าง ๆ แต่เรา ของเรา ตัวตนของเรา จะเป็นไปตามที่ดิ้นรนก็หาไม่ ถึงจะไม่มีสิ่งใดมาทำให้ ชำรุด ให้เจ็บ ให้ตาย ก็แก่ เจ็บ ตายเอง ภัยภายนอกเสียอีกยังอาจหลบพ้น ที่ท่าน เรียกว่า สมาตাপุตติกภัย คือภัยที่แม้กับลูกยังจะช่วยกันได้ ยกตัวอย่างไฟไหม้ น้ำท่วม แผ่นดินไหว ส่วนชราภัย พยาธิภัย มรณภัย เป็นอมตাপุตติกภัย คือภัยที่ แม้กับลูกช่วยกันให้พ้นไม่ได้เลย จึงควรดำริพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง ให้ปรากฏ เป็นภยตูปัญฐานญาณ เมื่อถอนความยึดถือเสีย ถอนได้ในสิ่งใด ตนก็ออกจากสิ่งนั้น จนถึงถอนได้ในเบญจขันธ์ ตนก็ออกจากเบญจขันธ์ ถึงจะมีภัยใด ๆ มาตกที่เบญจขันธ์ ก็ไม่ใช่ที่ตน เพราะไม่มีตนจะเกี่ยวข้อง จึงเป็นผู้ไม่กลัว ปัญญาที่พิจารณาเห็นตามเป็นจริงจนถอนความยึดถือเสียได้ เป็นสัมมัมปัญญา ดังที่ตรัสต่อไปว่า

จตุตตาริ อริยสัจจานิ

สมมุขปปัญญาย ปสฺสตี

ทุกขํ ทุกขสมุปะปาทำ

ทุกขสฺส จ อติกัม

อริยญจฺจวจุคิกิ มคคํ

ทุกขุขุปสมคามินิ

ภัยทั้งปวงย่อมตกที่เบญจขันธ์ ๆ จึงเป็นตัวยุภัยใหญ่ นี่เป็นทุกข์ ตนหรือความยึดถือตัวยุภัยไว้ เป็นเหตุเกิดของทุกข์ ปล่อยยึดถือภัยได้ ภัยดับไปหมด เป็นความว่างทุกข์ ส่วนมรรคมีองค์ ๘ จัดให้เนื่องมาจากอนุสสติข้างต้นคือ พุทธานุสสติ เป็นต้น เป็นสัมมาสติ ทำให้ใจตั้งมั่นเป็นสัมมาสมาธิ น้อมใจที่ตั้งมั่นนั้นดำริพิจารณาเป็นสัมมาสังกัปปะ จนเห็นตามเป็นจริง เป็นสัมมาทิฏฐิวิริติ ในระหว่างนี้โดยไม่ต้องพูด ต้องทำ ต้องแสวงหาเลี้ยงชีวิตเป็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ความเพียรที่อุปการะองค์มรรคเหล่านี้ให้ดำเนินไปเป็นสัมมาวายามะปัญญาเห็นอริยสัจจ์ ๔ เหล่านี้ เป็นความรู้ปล่อยวาง เมื่อมีความรู้ปล่อยเสียเช่นนี้ รู้สิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ตน ไม่ใช่ของตน จึงพ้นทุกข์พ้นภัยด้วยประการทั้งปวง เป็นสรณะชั้นปัญญา เมื่อบุคคลใช้ปัญญาให้แล่นไปในอริยสัจจ์เหล่านี้ ๆ ก็เป็นสรณะของบุคคลนั้น กำจัดภัยได้โดยสิ้นเชิง และเมื่อเข้าถึงสรณะชั้นนี้ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ก็ปรากฏเต็มที่ ทำให้สามารถเห็นพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ได้ ในคำว่า ธมฺมํ ปสฺสตีโส มํ ปสฺสตี เมื่อเป็นเช่นนี้สัทธาที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เมื่อเป็นอจลสัทธา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ก็เป็นสรณะที่ไม่มีสรณะอื่นยิ่งกว่า ไม่ต้องขวนขวายหาเครื่องรางใด ๆ ทั้งสิ้น ดังบท นตฺถิ เม สรณํ อณฺณํ

เอตํ โข สรณํ เขมํ

เอตํ สรณมุตฺตมํ

เอตํ สรณมามากุมม

สพฺพทฺฤทฺธา ปมฺจุจติ

นี่แลเป็นสรณะอันเกษม นี่เป็นสรณะอันอุดมของบุคคลนั้น บุคคลนั้นอาศัยอันนี้เป็นสรณะ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ด้วยประการฉะนี้

ในที่สุด ผู้แสดงเตือนพุทธศาสนิกให้รู้จักปฏิบัติต่อกันตามสมควรแก่ประเภทของภัย คือภัยภายนอกให้รู้วิธีหลบหลีกและบำบัดโดยสามารถ และให้ประพฤติเพื่อแก้ภัยที่อาจจะเกิดจากอกุศลเก่า และเพื่อคุ้มครองภัยภายนอกด้วย ดังที่เรียกว่า ผลกุศลช่วย ส่วนภัยภายในให้เอาพุทธานุสสติเป็นต้นเป็นที่หลบภัยทางอารมณ์ และให้เอาปัญญาเป็นไปในอริยสัจเป็นเครื่องหลบภัยสภาวะ

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

วันนี้ ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระพรหมญาณานุเคราะห์ ๓ ยกบาลีบท อุทเทสว่า ตีณิ อนุตตรียานิ กตมานิ ตีณิ ทสสนานุตตรียิ ปฏิปทานุตตรยิ วิมุตตานุตตรียิ เริ่มแสดงว่า ธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดานั้น แสดงสัจธรรมคือสภาพที่จริง เพื่อให้บุคคลน้อมเข้ามาในตนเป็น “โอปนยโก” เพื่อเป็นผู้ปฏิบัติชอบยิ่งขึ้น พระบรมศาสดานั้นในขั้นต้น ก็ทรงมุ่งตนเป็นที่ตั้ง ที่เรียกว่าอัตตาริบัติโดย คือ มุ่งให้พระองค์เป็นผู้ปฏิบัติชอบยิ่งขึ้น เบื้องต้น ทรงศึกษาในสำนักคณาจารย์อื่นก่อน ทรงศึกษาจบ มีความรู้เท่าเทียมอาจารย์แล้ว ก็ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองต่อไป แสดงโดยนัยหนึ่งว่า ทรงทำวิตกเป็น ๒ ส่วนคือ กุศลวิตกส่วนหนึ่ง อกุศลวิตกส่วนหนึ่ง แม้เช่นนี้ก็ทรงเห็นว่ายังทำให้ฟุ้งซ่านได้ จึงทรงทำให้มีอารมณ์เดียว คือทรงกำหนดลมอัสสาสะปัสสาสะ ในที่สุดก็ได้ทรงรู้ตามเป็นจริง และทรงสั่งสอนถึงอริปไตย ๓ คือ อัตตาริบัติโดย มีตนเป็นใหญ่ โลกาธิปไตย มีโลกเป็นใหญ่ รัจฉาธิปไตย มีธรรมะเป็นใหญ่ บุคคลแม้จะมีภาวะคือความเป็นได้แก่ชาติสกุล ทรัพย์ ยศเป็นต้นต่างกัน แต่ก็มีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ความเป็นมนุษย์นั้นได้มาด้วยความดี บรรารกถึงภาวะอย่างนี้ของตนแล้วทำความดียิ่ง ๆ ขึ้น เรียกว่าอัตตาริบัติโดย คือมีตนเป็นที่ตั้ง บุคคลเมื่อทำความชั่ว

^๑ พระธรรมเทศนา ถิ่นเช้า วันพระกึ่งกาลปักขปุสสมาส วันเสาร์ที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘

ตนเองก็คิดเตียนตนเองได้ ผู้อื่นก็คิดเตียนได้ มาปรารภว่า ถ้าทำชั่ว ผู้อื่นก็จักคิดเตียนได้ จึงทำดียิ่งขึ้น เรียกว่าโลกาธิปไตย คือมีผู้อื่นเป็นที่ตั้ง ธรรมะทั้งที่เป็นส่วนกุศล ทั้งที่เป็นส่วนอกุศลย่อมอยู่ที่บุคคล แต่ไม่ใช่ในขณะเดียวกัน ปรารภธรรมะอันมีอยู่ที่บุคคลนี้ เกียดกัน อกุศลธรรม อบรมแก่กุศลธรรมให้เจริญยิ่งขึ้น เรียกว่า อัมมาธิปไตย คือมีธรรมะเป็นที่ตั้ง บุคคลจะประพฤติดียิ่งขึ้นด้วยมีตนเป็นใหญ่ก็ตาม มีโลกเป็นใหญ่ก็ตาม มีธรรมะเป็นใหญ่ก็ตาม ก็ต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้เห็นธรรมและปฏิบัติ จนมีความหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแสดงอนุตตริยะ ๓ ไว้ ดังพระบาลีที่ว่าไว้เบื้องต้น แปลว่า “อนุตตริยะ ๓ คือ ทัสสนานุตตริยะ ความเห็นหรือสิ่งที่เห็นเป็นเยี่ยม ปฏิปทานุตตริยะ ปฏิบัติเป็นเยี่ยม วิมุตตานุตตริยะ หลุดพ้นเป็นเยี่ยม

ความเห็นเป็นเยี่ยม คือความเห็นธรรมะได้แก่ศึกษาจำทรงธรรมะ ให้เห็นทั้งธรรมะ ทั้งอรรถคือใจความของธรรมะปฏิบัติเป็นเยี่ยม คือปฏิบัติตามความเห็นนั้น วิมุตตานุตตริยะ คือ หลุดพ้น เพราะปฏิบัติดังนี้ การศึกษาจำทรงธรรมะก็เป็นปฏิบัติอย่างหนึ่ง ทำให้หลุดพ้นจากความที่จำทรงไว้ไม่ได้ การคิดพิจารณาธรรมะ ก็เป็นปฏิบัติอย่างหนึ่ง ทำให้หลุดพ้นจากความไม่รู้ เพราะไม่พิจารณาการปฏิบัติธรรมะ ก็เป็นปฏิบัติอย่างหนึ่ง ทำให้หลุดพ้นจากความไม่รู้เพราะไม่ปฏิบัติตลอดจนให้หลุดพ้นจากอวิชชาคือความไม่รู้ตามเป็นจริง

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมคือเรื่องด้วยมโนะ อยู่โดยปกติ กำหนดรู้รูปที่เห็นเสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่สูด รสที่ลิ้ม โณภูฐัพพะที่ถูกต้อง ธรรมะคือเรื่องที่รู้นั้น ๆ ให้ใจอยู่กับรู้ เมื่อเป็นเช่นนั้น รูปเป็นต้นนั้น ๆ ก็ไม่เข้าทิ่มแทงใจได้ยินดีหรือยินร้ายได้ จึงเป็นผู้หลุดพ้นจากยินดียินร้าย

ในที่สุด ท่านเจ้าพระคุณได้เตือนพุทธศาสนิกให้ศึกษาปฏิบัติจนเป็นผู้หลุดพ้น โดยควรแก่ความปฏิบัติ

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

วันนี้ ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณเทศนาธรรม ๖ ประการ ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมเกิดขึ้นหรือให้เจริญขึ้น ยกพระบาลีว่า “ฉหิ.....ธมฺเมหิ สมฺนฺนาคโต ภิกฺขุภพฺโพ อนธฺคิตฺตํ วา กุสลํ ธมฺมํ อธิคฺนฺตุํ อธิคฺตํ วา กุสลํ ธมฺมํ ผาติกาตุํ กตเมหิ ฉหิ.....อายุกุสโล จ โหติ, อปายกุสโล จ โหติ, อูปายกุสโล จ โหติ, อนธฺคิตานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อธิคฺมาย ฌนฺทํ ชเนติ อธิคฺเต กุสเล ธมฺเม สารกฺขติ สาทจฺจกิริยาย สมฺปาเทติ (มาในฉกนิบาต เล่ม ๒๒ หน้า ๔๘๑) ท่านแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ซึ่งส่วนที่ดีที่ชอบ ที่เรียกกุศลธรรมส่วน ๑ ขึ้นส่วนที่ชั่วที่ผิดเรียก อกุศลธรรมส่วน ๑ ธรรมทั้ง ๒ นี้มีอยู่ที่บุคคล เมื่อกุศลเกิด อกุศลก็เสื่อม เมื่ออกุศลเกิด กุศลก็เสื่อม บุคคลมีต่าง ๆ กัน บางพวกมักรับอกุศล สลัดกุศล บางพวกมักรับกุศลสลัดอกุศล ในการรับกุศล จำต้องอาศัยอุปการธรรม ดังพระบาลีเบื้องต้นแปลว่า “ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ควรเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุ หรือทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญ ธรรม ๖ ประการ คือ ฉลาดในทางเจริญ ๑ ฉลาดในทางเสื่อม ๑ ฉลาดในทางหลีกเลี่ยงเสื่อมเข้าถึงทางเจริญ ๑ ทำฉันทะให้เกิดเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังมิได้บรรลุ ๑ รักษากุศลธรรมที่บรรลุแล้ว ๑ ให้ถึงพร้อมด้วยการกระทำติดต่อกัน ๑

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธัมมัสสวนะ กิ่ง ชุณหะปักข์ ปุสสมาส
วันอาทิตย์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘

กุศลธรรม มีพระบาลีแสดงว่าให้ทำให้เกิดขึ้น และเมื่อทำให้เกิดมีขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อสุข ส่วนอกุศลธรรม มีพระบาลีแสดงว่าให้ละเสียและเมื่อละได้แล้ว ก็เป็นไปเพื่อสุขรวมกล่าว การประพตติดีประพตติชอบทุกอย่าง ซึ่งเมื่อประพตติแล้ว ก็ทำตนให้เป็นคนดีและเป็นสุข และทำผู้อื่นให้เป็นสุข ได้ชื่อกุศล การประพตติชั่วประพตติผิดทุกอย่าง ซึ่งเมื่อประพตติแล้วก็ทำตนให้เป็นคนเลวและเป็นทุกข์และทำผู้อื่นให้เป็นทุกข์ ได้ชื่อว่าอกุศล การบำเพ็ญกุศล ถ้าทำด้วยตัณหา ก็มีโทษ ถ้ามีความเห็นผิดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ก็ไม่สำเร็จ เพราะการทำงานวาทา อาชีพเป็นต้นพลอยผิดไปหมด กุศล อกุศล ก็มีหลายชั้น ความประพตติดีทางกาย วาจาด้วยความตั้งใจ ด้วยความเมตตา กรุณา ต่อตนเองและผู้อื่นเป็นกุศล ความประพตติชั่วทางกายวาจาด้วยความตั้งใจเป็นอกุศล รักษาใจไม่ให้ฟุ้งซ่านเป็นกุศล จิตวิกเขปเป็นอกุศล ความพิจารณาให้รู้จักอารมณ์ตามเป็นจริงเป็นกุศล ตรงกันข้าม เป็นอกุศลเมื่อตาเห็นรูป หู ได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องโณภูฎัพพะ ใจรู้เรื่อง ใจก็หน่วง ก็คิดถึงรูปเป็นต้น รูปเป็นต้นที่ใจคิดนั้นเป็นอารมณ์ ทำให้ยินดีในส่วนที่น่ายินดี ทำให้ยินร้ายในส่วนที่น่ายินร้าย ทำให้หลงมกมายติดอยู่ในส่วนที่ไม่พอจะให้ยินดีหรือยินร้าย เมื่ออาจพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงก็จักไม่เป็นอย่างนั้น อารมณ์ย่อมเกิดแล้วดับไป แต่ผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา ไม่เกิดดับ การคิดหน่วงอารมณ์อาจมีประโยชน์ เช่นถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะคือที่ระลึก หรือระลึกถึงพระพุทธคุณ โดยยึดหน่วง แต่เมื่อพิจารณาจนพระคุณปรากฏแจ่มแจ้ง ความยึดหน่วงก็หายไปหมด ในการทำกุศลให้เกิดหรือให้เจริญนี้ ต้องอาศัยธรรมะ ๖ ประการข้างต้นแล.

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

สุโข วิเวโก ตุฏฺจสฺส

สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต

อพฺยาปชฺฉํ สุขํ โลก

ปาณฺญเตสฺส สญฺญโม

เริ่มแสดงว่า จักแสดงธรรมเป็นเครื่องประดับปัญญา ความรู้ เพิ่มพูนปัญญา บารมีความฉลาดในทางธรรม ความรู้นั้น กำหนดด้วยสิ่งที่รู้ สิ่งที่รู้มากเพียงใด ความรู้ก็มากเพียงนั้น สืบแต่ความรู้นั้นเป็นความฉลาด ซึมซาบ ประกอบอยู่ในจิตต์ ทางที่ให้เกิดความรู้มี ๓ คือ จินตา ความคิด ๑ อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มนัส เรียกว่า สุตา ๑ ภาวนา คือความทดลองปฏิบัติ ๑ เพียงคิด ๑ หรือดู คิด ก็ให้เกิดความรู้ทางคิดและทางอายตนะ ยังไม่ให้เกิดความรู้ทางภาวนาชื่อ ๑ คิดแล้ว ต้องปฏิบัติ จึงจักให้เกิดความรู้ทางปฏิบัติหรือภาวนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อก่อน แต่ตรัสรู้ ก็ได้ทรงอบรมในทางให้เกิดความรู้เป็นปัญญาบารมียิ่งขึ้นโดยลำดับจนเป็น ประมัตถบารมี ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังพระคุณบทว่า พุทฺโธ และทรงแสดงธรรม คือคำสั่งสอนไว้เป็นอันมาก เพื่อให้บุคคลสงบสงัดจากความชั่ว ดังพระพุทธภาษิต ที่ยกไว้เบื้องต้นว่า สุโข วิเวโก ตุฏฺจสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต วิเวกแห่งบุคคลผู้ยินดีใน ธรรม ได้ประสบธรรมเห็นอยู่เป็นสุขหรือนำสุขมา

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า ในวันเพ็ญ ปุสฺสมาส วันอาทิตย์ที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘

วิเวกคือความสงบจากความชั่วหรืออธรรม ย่อมมีแต่ผู้ที่ยินดีในธรรม คำว่าธรรม โดยนัยพระองค์ได้แก่ส่วนที่ดี ส่วนที่ชั่วเรียกว่าอธรรม แต่โดยอภิธรรมนัย เป็นคำกลาง ๆ เมื่อต้องการให้เป็นส่วนดี ใส่คำว่ากุศลเป็นกุศลธรรม เมื่อต้องการให้เป็นส่วนชั่ว ใส่คำว่าอกุศล เป็นอกุศลธรรม เมื่อต้องการให้เป็นกลาง ๆ ไม่ยืนยันว่าดีหรือชั่วใส่คำว่า อภัยกถุต เป็นอภัยกถุตธรรม กล่าวตามนัยพระสูตร ธรรมและอธรรมให้ผลไม่เสมอกัน ดังพระบาลีว่า

น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน

ธรรมและอธรรมทั้งสองมีวิบากไม่เสมอกัน

อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุกตํ

อธรรมนำไปสู่นิรยะคือที่ไร้ความเจริญ ธรรมะ ให้ถึงสุคติคือคติที่ดี

ธรรมะและอธรรมเป็นเหตุฝ่ายดีและชั่ว มีอยู่ที่บุคคล เพราะฉะนั้น จึงสามารถนำบุคคลไปสู่ นิรยะหรือสุคติได้ และนิรยะหรือสุคตินี้ มักเข้าใจกันว่ามิอยู่ในปรโลก แต่โดยที่แท้มีอยู่แม้ในปัจจุบันนี้เอง เมื่ออธรรมมีอยู่ที่บุคคล บุคคลจะทำ ก็เป็นกายทุจริต จะพูดก็เป็นวจีทุจริต จะคิด ก็เป็นมโนทุจริต ที่ ๆ บุคคลนั้นอยู่ ก็เป็นนิรยะคือไร้ความเจริญ ประกอบด้วยทุกข์ มีบุคคลอื่นอยู่ร่วมด้วยก็เป็นทุกข์ไปด้วย แต่เมื่อมีธรรมะอยู่ที่บุคคล บุคคลจะทำ ก็เป็นกายสุจริต จะพูด ก็เป็นวจีสุจริต จะคิด ก็เป็นมโนสุจริต ที่ ๆ บุคคลนั้นอยู่ ก็เป็นสุคติ คือคติที่ดี ประกอบด้วยสุข มีบุคคลอื่นอยู่ร่วมด้วย ก็เป็นสุขไปด้วย

ความสงบจากอธรรมเป็นวิเวก ชั้นแรก สงบจากความเบียดเบียนชีวิต จากความเบียดเบียนทรัพย์สมบัติ จากการประพฤตินิดประเพณีในทางกาม จากการพูดเท็จเป็นการตัดรอนประโยชน์และจากเครื่องมีนเมาอันทำให้ครองสติไว้ไม่ได้ ชั้นที่ ๒ สงบจากราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ที่เกิดกัลมรรุมใจ บุคคลสามัญ ย่อมมีความยึดถืออยู่ ถ้ายึดถือทางดี ก็เป็นกุศล ถ้ายึดถือในทางชั่ว ก็เป็นอกุศล ยึดถือในทางดี เช่นระลึกยึดคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นอารมณ์ หรือระลึกยึดลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นอารมณ์ อีกนัยหนึ่ง เฟ่งดูเรื่องที่ใจคิด และเฟ่งดูใจที่คิดไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ ธาตุรู้ก็สามารถรู้ได้ เพราะเรื่องหรืออารมณ์ที่ใจคิดนั้น เป็นที่ตั้งของ ธาตุรู้ ดังพระบาลีว่า ยญจ เจเตติ ยญจ ปกปติ ยญจ อนุเสติ อารมฺมณเมตฺ โหติ วิญญานุสฺส ลฺลิตฺยา คิตฺตําริ สงฺตามไปถึรื่องใจ รื่องนั้นเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่ แห่งวิญญานคือธาตุรู้ดังนี้ เมื่อยึดถืออยู่ในทางดีหรือเพ่งดูจนธาตุรู้สามารถรู้เช่นนี้ ราคะหรือโลภะเป็นต้น ที่เกิดกลุ่มรวมใจก็สงบเป็นวิเวกอีกชั้นหนึ่ง ชั้นที่ ๓ กล่าวสั้น กำจัดราคะหรือโลภะเป็นต้นที่นอนเนื่องอยู่ในจิตต์ให้สิ้นเชิง เป็นวิเวกชั้นสูงสุด วิเวก นี้ย่อมมีแก่ผู้ยินดีในธรรมะ ได้ประสบธรรมะเป็นอยู่ เมื่ออบรมวิเวกชั้นใดให้เกิดขึ้น ก็ยินดีในธรรมะชั้นนั้น และประสบธรรมะชั้นนั้น เมื่อประสบธรรมะชั้นใด ก็เห็นธรรม ชั้นนั้น และเมื่อวิเวกเกิดขึ้น ก็เกิดอวิหิงสา คือความไม่เบียดเบียน เป็นให้เกิดสุข ดังพระบาลีต่อไปว่า อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลกํ ปาณฺญเตสุ สญฺญโม ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย เป็นสุขในโลกดังนี้ ตนเองก็เป็นสัตว์มีชีวิตผู้หนึ่ง ความไม่เบียดเบียนกัน จึงเป็นเหตุให้ทั้งตนเองทั้งผู้อื่นอยู่เป็นสุขในโลก ความทุกข์ ในโลก ย่อมเกิดจากความเบียดเบียนกัน เช่นการทำสงครามฆ่ากันนั้น ทำให้เดือดร้อน ทั่วไป ความเบียดเบียนกันย่อมเกิดจากความคิดเบียดเบียนก่อน เมื่อใจคิด ก็ทำให้ ภายวาททำพูดในทางเบียดเบียน ข้อนี้ต้องอาศัยวิเวกคือ สงัดสงบเสียตั้งต้นแต่คิดจะ เบียดเบียนจนถึงทำพูด

ในที่สุด ท่านเจ้าพระคุณเดือนพุทธศาสนิกให้ปฏิบัติในวิเวกและอวิหิงสาตาม สามารถ.

บันทึกแนวพระธรรมเทศนาผาปนกิจ

วันนี้ เสาร์ ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๖ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เสด็จไปประทานพระธรรมเทศนาในการผาปนกิจศพ อุบาสิกา คล้าม มั่งเรือน โยมพระครูพุทธมนต์ปรีชา (สนธิ์ กิจการ) ที่วัดบางขวาง นนทบุรี ทรงยกคาถา

ซีรนุติ เว ราชรถา สุจิตตา

อโถ สรีรมปิ ชรั อูเปติ

สตมฺจ ธมฺโม น ชรั อูเปติ

สนฺโต หเว สพุทฺธิ ปเวทยนฺติ

เมื่อทรงแสดงอาร์มภทกถามาตฤฎฐานกิจจบแล้ว แสดงถึงอนุปาทินนทสังขาร ยกราชรถเป็นตัวอย่าง ข้อ ๒ แสดงถึงอนุปาทินนทสังขาร คือ สรีระนี้ สังขารทั้ง ๒ นี้ตกอยู่ในลักษณะทั้ง ๓ คือ อูปปาโท ปญญาติ วโย ปญญาติ จิตฺตฺส อญฺญตฺตํ ปญญาติ พระ..... ทรงแสดงทั้ง ๒ นี้ เพื่อให้ปฏิบัติในสตมฺโม (ซึ่งตรัสในข้อที่ ๓) สตมฺโม คือธรรมของสัตบุรุษ คือผู้สงบระงับ ธรรมะที่ทำให้สงบระงับทุกอย่างเป็นสตมฺโม ส่วนธรรมะที่ทำให้เดือดร้อนวุ่นวายไม่ใช่สตมฺโม เช่น สงครามที่เป็นไปอยู่ในบัดนี้ คือ ๕ เป็นสตมฺโมขั้นต้น ทุกข้อเป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนสังขารทั้ง ๒ ทำให้สงบสุข ความยึดมั่นอยู่ในเรื่องที่ดี เช่น พุทธานุสสติ อานาปานสติ เพื่อให้คลายความยึดถือ สรีระนี้ว่า เอตํ มม เอโสหฺมสมฺมิ เอโส เม อตฺตา เป็นสตมฺโม ชั้นกลาง ความยึดมั่นอยู่อย่างนี้ ธาตุรู้ย่อมตั้งอยู่ในเรื่องที่ยึด เรื่องที่ยึด

ก็เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งของธาตุรู้ ความยึดมั่นอารมณ์ จึงเป็นอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็มีภพชาติ ชรา มรณะโดยลำดับ ความกำหนดรู้อริยสัจจ จนเป็นผู้รู้ขึ้นเป็นสัจธรรมโมชั้นสูง (ข้อ ๔ ไม่ได้ทรงแสดง)

ในที่สุด ทรงเตือนให้พุทธศาสนิกปฏิบัติในสัจธรรมได้ตามสามารถและทรงอธิษฐานให้ผลกุศลทักษิณาดังแก่อุบาสิกาคัลลัม ตามธรรมเนียม

หมายเหตุ ทรงแสดงประมาณ ๑ ชั่วโมง

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประทานพระธรรมเทศนาแกัณฑกัศักราช ทรงเริ่มบอก ศักราชทั้งพากษ์บาลีและพากษ์ไทยตามปกติต่างแต่ตรง “อดีตกนุทานิ” ทรงเปลี่ยน เป็น “ปวัตตมานานิ” ในพากษ์ไทย ทรงบอกว่า “นับจำเดิมแต่..... ได้ ๒๔๘๘ พรรษา” แล้วทรงต่อว่า อนึ่งวันนี้เป็นวันมาฆะ พระจันทร์เพ็ญเสวยกลุ่มดาวฤกษ์ ชื่อมาฆะ ตรงกับวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาฏิโมกข์ ในท่ามกลาง พระอรหันต์ชีนาสพ ๑๒๕๐ รูป พุทธบริษัทมาระลึกถึงเหตุนี้ จึงมาประชุมทำการบูชา เป็นส่วนอามิสบูชาและฟังธรรม ปฏิบัติธรรมะ เป็นส่วนปฏิบัติบูชาอีกส่วนหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงประกอบด้วยพระคุณเป็นอันมาก ในที่นี้ จักแสดงเพียง บทหนึ่ง คือ “วิชชาจรณสมบรูณ” แปลว่า ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ วิชชาท่าน แสดงว่า ได้แก่วิชา ๓ คือ บุปเพนิวาสนญาณ จตุปปาตญาณ อาสวกชยญาณ ความรู้ถึงกายที่อาศัยอยู่ในก่อนตามเป็นจริง จนถอนความยึดถือเป็นวิชาข้อแรก กายเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ คือเป็นเด็กเล็ก ใหญ่ หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ คนแก่ แต่คง รู้สึกว่าเป็นคนเดียวตั้งแต่ต้นมา ไม่ใช่ ๒ คนนี้แสดงว่าผู้รู้ กายเป็นอีกส่วนหนึ่ง ชันธ ทั้งรูปและนามเกิดดับมาเท่าไรจนถึงชุดนี้ แต่ผู้รู้คงเป็นคนเดียวอยู่นั่นเอง ชันธเกิดดับ

^๑ พระธรรมเทศนา แกัณฑกัศักราช วันมาฆบูชา (จตุททสี) วันจันทร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘

เป็นไปตามกรรม สัตว์จึงเข้าถึงและเคลื่อนต่าง ๆ กัน กำหนดรู้อย่างนี้ตามเป็นจริง เป็นข้อที่ ๒ ส่วนข้อ ๓ คือ อาสวัชยญาณ ท่านแสดงทุกข์สายหนึ่ง อาสวะสายหนึ่ง สายแรกมีภายนอกเป็นที่ตั้ง คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สายที่สองมีภายในเป็นที่ตั้งแสดงอาสวะ อาสวสมุทัย อาสวนิโรธ อาสวนิโรธคามินี ทุกข์ได้แก่ ชนฺธที่มีเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นสภาพ เมื่ออาสวะยื่นออกไปยึดชนฺธ ก็เกิด ตัณหาเป็นทุกขสมุทัยขึ้น อาสวะเป็นมาร ความที่ยื่นออกไปยึดชนฺธเป็นแขนของมาร และเมื่อยื่นออกไปแล้ว ชนฺธก็กลายเป็นศัตรารวูธเมื่ออาสวะสิ้นไป ไม่มียื่นออกไปอีก ชนฺธก็กลายเป็นรูปเทียนเครื่องสักการบูชา ความรู้ที่เป็นเหตุให้อาสวะสิ้นไปเป็นข้อที่ ๓

จรณะท่านแสดงต่าง ๆ กันว่าได้แก่จรณะ ๑๕ บ้าง มรรคมืองค์ ๘ บ้าง บารมี ๑๐ บ้าง แต่ก็เป็นอันเดียวกัน เพราะธรรมะทั้งสิ้นมีวิมุตติเป็นที่สุด เหมือนน้ำ ไนมหาสมุทรมีรสเค็มอย่างเดียวกัน ในที่นี้ จักแสดงบารมี ๑๐ คือ

ทาน	ได้แก่ความสละที่ประจำอยู่กับใจ ทำให้เกิดเจตนาบริจาคไม่อาลัย พัวพันอยู่กับพัสดุสิ่งของเป็นเหตุกำจัดโลภะ มัจฉริยะ
ศีล	ได้แก่ความพิจารณาเป็นโทษของความล่วง เห็นคุณของความไม่ล่วงแล้วไม่ประพฤติล่วง เป็นเหตุกำจัดความยินร้ายอันจะได้ล่วงศีล
เนกขัมมะ	ได้แก่ความปราศจิตออกจากความยินดียินร้ายและความหลงมกมาย ในอารมณ์ที่ประสบ ด้วยการตั้งใจมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ชอบ
ปัญญา	ได้แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง
วิริยะ	ได้แก่ความกล้าละชั่ว ประพฤติดี
ขันติ	ได้แก่ความอดทนในอันที่จะละชั่ว ประพฤติดี
สัจจะ	ได้แก่ความจริงใจ เป็นเหตุกำจัดอสังจะ
อธิษฐาน	ได้แก่ความตั้งใจไม่มีเปลี่ยนแปลง
เมตตา	ได้แก่ความมีจิตสนิท ปราศจากโทสะ พยาบาท
อุเบกขา	ได้แก่ความวางเฉย เป็นเหตุกำจัดราคะ โทสะ พยาบาท โมหะ ภยะ

บารมีเหล่านี้ ที่เป็นส่วนธรรมดาเรียกว่า บารมีเฉย ๆ ที่เป็นส่วนยิ่งขั้นเรียก อุปบารมี ที่เป็นส่วนยิ่งยวด เรียกปรมัตถบารมี ควรจัดดังนี้ ตั้งแต่ต้นจนถึงก่อนเสด็จ ออกมหาภิเนษกรมณ์ จักเป็นบารมีเฉย ๆ ตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ อันแสดง ว่าทรงมุ่งพระทัยจะตรัสรู้จนถึงก่อนทรงผจญมารเป็นอุปบารมี เมื่อทรงผจญมาร จนทรงชนะมารได้ ประสพวิชชาวิมุตติ เป็นปรมัตถบารมี

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบริบูรณ์ด้วยพระบารมีเหล่านี้ แม้พระสาวก ๑๒๕๐ รูป ก็บริบูรณ์ด้วยบารมีเหล่านี้เหมือนกัน เมื่อมาประชุมพร้อมกัน จึงเป็น ประชุมของท่านผู้บริบูรณ์ด้วยบารมี ด้วยประการฉะนี้

เบื้องต้นนี้ ควรตั้งใจฟังปวัตติกถา เรื่องจาตุรงคสันนิบาต อันท่านจักแสดง ต่อไป ณ กาลบัดนี้

บันทึก วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘

หมายเหตุ ทรงแสดงที่ถ้ำวันพิสดาร เช่นตอนจำแนกบารมี ๑๐ แต่เมื่อขณะฟัง ใจไม่ค่อยแน่วจึงได้เพียงเท่านี้

บันทึกเทศน์กัณฑ์นี้มีตกหล่นมาก นับเข้าจำพวกที่ยังใช้ไม่ได้ แต่เก็บไว้พอให้ สังกตแบบกัณฑ์ศักราชวันมาฆบูชา และแนวที่ทรงแสดงเท่านั้น

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

โย ธรรมจารี กาเยน

วาจาย อุต เจตสา

อิธเว นั ปัสสันติ

เปจจ สคเค ปโมทติ

เมื่อทรงปรารภพุทธคุณ และทรงแสดงเรื่องการประพาศธรรมะแล้ว ทรงแสดง
อานิสงส์ของการประพาศธรรมะว่า ผู้รู้ทั้งหลายตั้งต้นแต่ตนเอง ย่อมสรรเสริญ
ประการหนึ่ง เมื่อยังมีภพชาติอยู่ ละไปแล้วย่อมบันเทิงในโลกที่ดีอีกประการหนึ่ง
ตามพระพุทธานุชาตที่ยกไว้ข้างต้น แปลว่า ผู้ใดประพาศธรรมะด้วยกาย วาจา และใจ
ผู้รู้ทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น ในโลกนี้ที่เดียว ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในโลก
ที่ดี ดังนี้ แล้วทรงแสดงต่อไปว่า การประพาศธรรมะ ต้องอาศัยอุปกัรธรรมคือขันติ
ดังในพระพุทธานุชาต ว่า

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

พระพุทธานุชาตคือผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า ขันติ คือความอดกลั้น เป็นบรมตบะคือ
ธรรมะเครื่องแผดเผาอย่างยิ่ง นิพพานเป็นบรมธรรม คือ ธรรมะอย่างยิ่ง ดังนี้ ขันติ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันถึงกาฬปักข์ ฝัคคุณมาส วันอังคารที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

มีลักษณะเป็น ๒ คือ ไม่ยอมประพฤติล่วง ๑ ยอมรับไว้ ๑ ไม่ยอมประพฤติล่วง คือ ไม่ยอมประพฤติชั่ว ด้วยอำนาจระคะ โทสะ โมหะ อาศัยปัญญาพิจารณา แต่ยังไม่เป็นสุข เพราะระคะ โทสะ โมหะ ยังมีอยู่ จึงยอมรับได้แต่ภายใน ทำให้เป็นสุขขึ้น ความยอมรับไว้เรียกว่า “อริวาสนะ” แต่ก็ยังไม่เป็นสุขแท้ เพราะระคะ โทสะ โมหะ ถึงยอมรับไว้ ก็ยังทำให้เดือดร้อนอยู่ในภายใน เมื่อดับเสียได้ จึงจะทำให้เป็นสุขแท้ ความดับระคะ โทสะ โมหะ เสียได้เป็นนิพพาน สามัญชนเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ คือตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกสูดกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ ใจรู้เรื่อง กิเลสที่ยื่นออกมายินดี ยินร้าย หลงมงายอารมณ์เหล่านั้น ๆ ก็ทิ่มแทงใจ กิเลสที่เป็นต้นเดิมเปรียบเหมือนมาร กิเลสที่ยื่นออกมาเปรียบเหมือนแขนของมาร อารมณ์เปรียบเหมือนศาสตราวุธ เมื่อบุคคลมาประพฤติธรรม อาศัยขันติเป็นอุปการธรรม ไม่ยอมประพฤติชั่วด้วยอำนาจกิเลสและยอมรับไว้เพื่อให้เป็นสุขขึ้น จนถึงดับกิเลสได้ เมื่อประสบอารมณ์ก็ไม่มียื่นออกมายึดอารมณ์ อารมณ์ก็ไม่ทิ่มแทงใจ จึงเปรียบด้วยข้าวตอกดอกไม้ กลายเป็นเครื่องบูชา ดังเรื่องพระพุทธเจ้าผจญพระพุกะที่ท่านแสดงไว้ว่า พญามารมีแขนตั้งพัน ถืออาวุธครบมือเข้ามาผจญพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ผจญพญามารให้พ่ายแพ้ อาวุธกลายเป็นข้าวตอกดอกไม้เครื่องบูชา

ในการดับกิเลส ต้องอาศัยการประพฤติธรรมะสมควรแก่ธรรมะ คือ ละอกุศล ทำกุศลให้เกิดขึ้น และทำจิตให้ผ่องแผ้ว เหตุฉะนี้ จึงมีพระพุทธานุภาพต่อไปว่า

สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ

กุสลสฺสุปฺสมปทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานุ สาสนํ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การยังจิตของตนให้ผ่องแผ้วนี้เป็นคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย บาปเกิดจากการทำ ถ้าไม่ทำ ก็ไม่เกิดขึ้น ทางที่ทำได้คือ กาย วาจา ใจ พระ..... ทรงสอนให้ไม่ทำบาปทั้งปวงเป็นข้อ ๑ กุศลก็เกิดจากการทำ ถ้าไม่ทำก็ไม่เกิดเช่นเดียวกับบาป พระ..... ทรงสอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อมเป็นข้อ ๒ บาป บุคคลสามารถละคือไม่ทำได้ กุศล บุคคลสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ดังพระพุทธานุภาพในปทานุภาวนาสูตตราว่า อกุสลํ ปชฺหถ ทานํทังหลายจงละอกุศลเสีย

กุศล ภาเวถ จงทำกุศลให้เกิดขึ้น ท่านทั้งหลายอาจเพื่อละอกุศล เพื่อทำกุศลให้เกิดขึ้น ถ้าท่านทั้งหลายไม่อาจ เราก็ไม่กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย จงทำกุศลให้ถึงพร้อมอยู่ แต่จิตก็ยังกระสับกระส่าย จึงตรัสสอนให้ทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วเป็นข้อที่ ๓ การทำจิตให้ผ่องแผ้วมี ๒ วิธีคือหาที่ตั้งให้จิต เพื่อให้จิตยึดตั้งมั่นอยู่ ไม่ฟุ้งสร้านไป เรียกว่า สมถะ ๑ ดุจจิตให้รู้ตามเป็นจริง กล่าวโดยย่อจิต เสร้าหมอง เพราะประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ อย่างหนึ่ง จิตผ่องแผ้วเพราะปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะ อย่างหนึ่ง เมื่อดูอยู่ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เกิดกับจิต ย่อมสงบไม่ทนต่อความเพ่ง จิตที่เส้าหมอง ก็กลับผ่องแผ้ว ส่วนจิตที่ผ่องแผ้ว เพราะปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เมื่อเพ่งดู ก็ยิ่งผ่องแผ้วยิ่งขึ้น ความดูจิตให้รู้ตามเป็นจริงอย่างนี้ เรียกว่า วิปัสสนา ๑ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การยังจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ทั้ง ๓ นี้ เป็นคำสอนของพระพุทธะ คือผู้รู้ทั้งหลาย

ในที่สุด สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้ประพฤติธรรมะ เพราะผู้ประพฤติธรรมะ ย่อมเป็นผู้อันผู้รู้ทั้งหลาย ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่นสรรเสริญ และถ้ายังมีภพชาติอยู่ ละไปแล้วก็บันเทิงในโลกที่ดี

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

อปฺปมตฺโต หิ ฉายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ

ทรงดำเนินการพรรณนา ด้วยทรงเริ่มว่าจักแสดงธรรมะ คือคำสั่งสอนของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดับปัญญา ความรู้ อบรมปัญญาบารมี ความฉลาด ที่เป็น ไปในทางธรรมะ เพื่อ อบรมจิตพุทธศาสนิกให้ระลึกถึงธรรมะ เพื่อประพฤติธรรมะ สมควรแก่ธรรมะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดานั้น เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบริบูรณ์ด้วยพระรูปสมบัติเป็นต้น แม้ยังไม่มีภัยอันตรายภายนอกมาตัดทอนชีวิต อวัยวะ ทรัพย์สินสมบัติ ก็ทรงปรารถนาถึงอันตรายภายในคือ แก่ เจ็บ ตาย ไม่ทรงประมาท เลินเล่อเปลอเฟลิน เสดีจออกแสวงหาอมตธรรม คือ ธรรมะที่ไม่ตาย พร้อมทั้งไม่แก่ เจ็บ ทรงแสวงหาเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ถูกชอบยิ่งขึ้น จนได้ตรัสรู้เองโดยชอบเป็น สมุมาสมุพุทธโธ ก็ทรงพันเกิดแก่เจ็บตาย และทรงแสดงธรรมะสั่งสอนโดยปริยายเป็น อันมาก โดยปริยายหนึ่งได้ทรงแสดงดังที่ยกไว้เบื้องต้นแปลว่า บุคคลผู้ไม่ประมาท พง์พิจารณาอยู่ย่อมบรรลुสุขอันไพบุลย์ พระพุทธภาษิตนี้แสดงว่า ความไม่ประมาท ๑ ความพง์อยู่ ๑ เป็นเหตุให้ประสบสุขอันไพบุลย์เป็นผล หรือโดยบุคคลลาธิฐาน ผู้มีความไม่ประมาท ๑ พง์อยู่ ๑ ย่อมได้สุขอันไพบุลย์ ไม่ประมาท คือไม่มัวเมา

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธรรมัสสวณะ อมาวสี มาฆมาส วันอังคารที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

เลินเล่อเปลอเพลิน เฟ่งอยู่คือเฟ่งพิจารณาตัวตน สามัญชนมักเข้าใจว่าตนได้แก่กาย
 ทั้งสิ้นนี้ กายนี้ต้องคอยทนุถนอมเมื่อต้องการกินดื่ม ก็ให้กิน ให้ดื่ม เมื่อต้องการ
 นุ่งห่ม ก็ให้นุ่งห่ม เมื่อต้องการที่อยู่อาศัย ก็ให้ที่อยู่อาศัยและอะไร ๆ อย่างอื่น
 จะใช้กายนี้ให้ทำอะไรหรือไม่ใช้ ก็ต้องคอยทนุถนอมอยู่อย่างนี้ และในที่สุด ก็ต้อง
 แตกสลายเฟ่งพิจารณาอย่างนี้ ใช้กายให้ทำประโยชน์ชื่อว่าไม่ประมาทในกาย อนึ่ง
 เฟ่งพิจารณากายนี้ จำแนกออกโดยย่อหรือโดยส่วนรวมเป็นชั้น ๕ คือส่วนที่เห็นได้
 ด้วยจักขุ เป็นรูป รูปนี้เมื่อมีนาม आयตนะภายในจึงอาจชื่ออายตนะภายนอกได้
 เมื่ออายตนะภายในกระทบอายตนะภายนอก ก็เกิดความรู้ขั้นที่แรกเป็นวิญญาณ
 आयตนะทั้ง ๒ และวิญญาณประจวบกันเป็นผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา
 เป็นสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง เมื่อเกิดสุขเวทนา ก็ทำให้
 เพลิดเพลิน เมื่อเกิดทุกขเวทนา ก็ทำให้เดือดร้อน เมื่อเกิดอทุกขมสุขเวทนา ก็ทำให้
 สยบติดอยู่ มีพระบาลีแสดงไว้โดยความว่า สุขเวทนาสืบให้เกิดราคนุสัย ทุกขเวทนา
 สืบให้เกิดปฏิกานุสัย อทุกขมสุขเวทนาสืบให้เกิดอวิชานุสัย ต่อจากเวทนา ก็เป็น
 สัญญา สังขารโดยลำดับ และย้อนกลับมาวิญญาณอีก รูปวิญญาณ เวทนา สัญญา
 สังขารหรือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเหล่านี้เป็นชั้น ๕ ชั้น ๕ นี้เกิดดับ
 อยู่เสมอ ส่วนตนหรือบุคคลเป็นส่วนอื่นต่างหากจากชั้น ๕ เพราะไม่เกิดดับอย่างนั้น
 ดังเช่นคนฉลาด คนโง่ เมื่อชั้น ๕ เกิดดับอยู่ คนฉลาด ก็คงเป็นคนฉลาด คนโง่
 ก็คงเป็นคนโง่ ถ้าคนโง่หรือคนฉลาดเป็นอันเดียวกับชั้น ๕ เมื่อชั้น ๕ เกิดดับ
 คนฉลาดก็ต้องดับกลายเป็นคนโง่ และคนโง่ก็ดับ แต่ไม่เป็นอย่างนั้น เว้นไว้แต่คนโง่
 มาพิจารณาตัวตนเองว่าเป็นคนโง่ แล้วชวนขยายปฏิบัติดีเป็น สุขปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ
 เป็นสมมาปฏิบัติ ให้มีความรู้ดีรู้ชอบขึ้น ก็จักกลายเป็นคนฉลาดขึ้นได้ หรือที่
 โง่มาก ก็กลายเป็นโง่น้อย ที่ฉลาดน้อย ก็กลายเป็นฉลาดมาก คนหรือบุคคล
 ไม่ใช่ชั้น ๕ แต่ก็แสดงอาการออกมาเป็นชั้น ๕ คนโง่ก็แสดงอาการออกมาโง่
 คนฉลาดก็แสดงอาการออกมาฉลาดพิจารณาให้รู้ตนเองตามเป็นจริง ชวนขยายปฏิบัติ
 ให้รู้ดีรู้ชอบขึ้นอย่างนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในคุณอีกชั้นหนึ่งเฟ่งมี ๒ คืออารมณูปนิชฌาน
 เฟ่งอารมณฺ์ ลกฺขณูปนิชฌานเฟ่งลักษณะ เฟ่งอารมณฺ์คือเฟ่งอารมณฺ์ที่ดีอย่างใด

อย่างหนึ่ง เพื่อให้ใจยึดหน่วง ไม่ฟุ้งสร้านไป เฟ่งลักษณะ คือเฟ่งกายนี้จำแนกออกเป็น
 ชั้นที่ ๕ ว่า รูป มีลักษณะหน้าตาอย่างนี้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีลักษณะ
 หน้าตาอย่างนี้ และชั้นที่ ๕ เหล่านี้มีรูปเป็นที่ตั้งเมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้นแล้วก็แปรไป
 จนสลายในที่สุด เข้าลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ และบังคับไม่ได้
 การเฟ่ง ต้องใช้สติ ระลึกไป ไม่ให้ซัดส่าย และปัญญาพิจารณาอาศัยวิริยะคือความเพียร
 เริ่มตั้งสติระลึกตั้งปัญญาพิจารณาให้ดำเนินไปไม่ทอดถอย เมื่อเพียรระลึกพิจารณาอยู่
 ก็จักรู้ตามเป็นจริง ทำให้เกิดปิติสุข เมื่อมีปิติสุข กาย ใจ ก็สงบเป็นปัสสัทธิ เมื่อมี
 ความสงบ ใจก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เมื่อใจเป็นสมาธิ ปัญญาที่พิจารณาก็วางเฉยเป็นกลาง
 เป็นอุเบกขา ได้โพชฌงค์ทั้ง ๗ คือสติระลึก เป็นสติสัมโพชฌงค์ ปัญญาพิจารณา
 เป็นธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปิติเป็นปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิเป็นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์
 สมาธิเป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ ปัญญาพิจารณาที่วางเฉยเป็นกลาง เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์
 ด้วยประการฉะนี้ เฟ่งอารมณ์ก็ดี เฟ่งลักษณะก็ดี ทำให้รู้ตามเป็นจริง เป็นเหตุให้
 เกิดสุข และสุขนี้เป็นนิรามิสสุข มิได้อิงอามิสคือกามคุณ จึงเป็นสุขอันไพบุลย์
 ด้วยประการฉะนี้

ในที่สุด ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้เป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นเฟ่งพิจารณาอยู่
 เพื่อจักได้ประสบสุขอันไพบุลย์ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

วันนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประธานพระธรรมเทศนา ปรีเยสนา ๒ ยกพระบาลีว่า เทวมา ปรีเยสนา, กตมา เทว อริยปรีเยสนา จ อนริยปรีเยสนา จ ทรงเริ่มว่า จักแสดงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงธรรมะ น้อมธรรมะเข้ามาในตน เพื่อทำตนให้ดียิ่งขึ้น แต่จะทำได้ ด้วยรู้ตนว่าเป็นอย่างไร แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ทรงรู้พระองค์ว่า ยังหย่อนความรู้ความสามารถ จึงทรงเตือนพระองค์ให้แสวงหาให้มีมากยิ่งขึ้นไป เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงถึงพระองค์เมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ว่า *กิกุสลาอนุเอสี* ทรงแสวงหาอยู่ว่า อะไรเป็นกุศล บุคคลทุกคนมีกายส่วนหนึ่ง จิตซึ่งมีหน้าที่คิดหรือรู้อีกส่วนหนึ่ง ถ้ามีแต่กายก็ไม่ต่างอะไรกับท่อนไม้ ถ้ามีแต่จิต ความรู้ก็ไม่ปรากฏ ทั้ง ๒ จึงต้องประกอบกันเป็นสังขาร คือสิ่งที่ผสมกันจากหลายสิ่ง และจิตนั้นเมื่อคิดดี ก็เป็นบุญญาภิสังขาร คือปรุ้งแต่งบุญ เมื่อคิดชั่ว ก็เป็นอบุญญาภิสังขาร คือปรุ้งแต่งสิ่งมิใช่บุญ หรือบาป ทั้ง ๒ นี้ ย่อมมีในบุคคลเดียวกัน แต่ต่างวาระกัน ในเบื้องต้นพระโพธิสัตว์ทรงแสวงบุญญาภิสังขารมาโดยลำดับ เมื่อยังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษาศิลปะวิทยาจนทรงสามารถแสดงให้ปรากฏ เป็นที่ยกย่องนับถือเป็นการสอบไล่ในสมัยโบราณ คือเมื่อศึกษาศิลปะวิทยา

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธรรมัสสวณะ จิตรมาส กาฬปักข์ อัฐมดิถี โดยปักขคณนาวีรี วันพฤหัสบดีที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

อย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จแล้ว ก็แสดงให้เห็นปรากฏแก่ประชาชน เหมือนเป็นการสอบไล่
 ในสมัยปัจจุบันนี้ เมื่อทรงทำหน้าที่ปกครอง ก็ทรงปกครองตามครองธรรม ไม่ทำให้
 เกิดความเดือดร้อน ผู้ปกครองที่ใช้อำนาจทำให้เกิดความเดือดร้อน แม้จะมีผู้ที่เป็นฝ่าย
 เดียวกันยกย่องว่าดี ก็ไม่เชื่อว่าดีตามครองธรรม การทะเลาะวิวาทกันจนถึงทำสงครามกัน
 ฝ่ายชนะย่อมว่าดีว่าถูก ฝ่ายแพ้ย่อมว่าไม่ดีว่าผิด เกียงกันอยู่ ความเดือดร้อนในบัดนี้
 เช่นหาที่อยู่ได้ยาก ขาดแคลนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ก็เกิดจากการทำสงครามกัน
 ถ้าไม่ทำสงครามกัน ทุกฝ่ายย่อมว่าดี และไม่เกิดความเดือดร้อน ย่อมเข้ามา บุคคล
 แต่ละคนที่เกี่ยวข้องกัน ถ้าฉ้อโกงเอาทรัพย์สินของผู้อื่น แม้นตนจะว่าดี แต่ผู้ที่เสียหาย
 ย่อมเดือดร้อน และไม่ว่าดี อย่างนี้จึงไม่เป็นความดี แต่เป็นความชั่วตามครองธรรม
 ถ้าต่างไม่ฉ้อโกงกัน ทุกคนย่อมว่าดี และอยู่ด้วยกันเป็นสุข อย่างนี้ จึงเป็นความดีตาม
 ครองธรรม เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวตามครองธรรมชื่อว่าชั่ว เพราะทำตนให้เป็นคนเลว
 และทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่าดีเพราะไม่ทำตนให้เป็นคนเลว และไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน
 เมื่อกำหนดหลักของความดีความชั่ว ตามครองธรรมได้แล้ว ก็อาจเว้นชั่วประพฤติดี
 ตามครองธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ พระโพธิสัตว์แม้จะทรงปกครองตามครองธรรม ก็เป็น
 ไปในทางกาย ซึ่งจะต้องแก่เจ็บตายในที่สุด จึงทรงแสวงหาทางพ้น เพื่อจะไม่ต้องเกิด
 แก่เจ็บตาย เหมือนอย่างคนในบัดนี้แสวงหาอายุวัฒนะ เบื้องต้น ทรงศึกษาในสำนัก
 อาจารย์ผู้มีชื่อเสียงด้วยทรงทำจิตให้มั่นคงอยู่ในอารมณ์ที่ทรงมุ่งปล่อยวางกายที่ต้อง
 แก่ เจ็บ ตาย จึงทรงพ้นจากแก่ เจ็บ ตายได้ชั้นหนึ่ง ผู้ที่ตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่
 มุ่งถึงกายจะเจ็บ ความเจ็บก็อยู่แต่กาย ไม่ถึงใจจึงอาจเป็นสุขได้ ทั้งที่กายเจ็บอยู่
 ความตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่มุ่งชั้นรูปเรียกว่ารูปาวจร หยั่งลงสู่รูป ที่ละเอียดขึ้นไป
 เป็นอรุรูป เรียกว่าอรุรูปาวจร หยั่งลงสู่อรุรูป เมื่อทรงศึกษามีความรู้เสมอด้วยอาจารย์แล้ว
 อาจารย์ได้ชักชวนให้อยู่ช่วยสั่งสอนศิษย์ต่อไป แต่ทรงเห็นว่า ความทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่
 อย่างนั้น เป็นอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็มีภพมีชาติ มีชรา มรณะเป็นลำดับไป ยังไม่
 อาจพ้นดังที่ทรงประสงค์ได้ จึงทรงหลีกออกแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงดำเนิน
 ในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด สัมมาทิฐิต้องอาศัย
 สัมมาสมาธิอุดหนุนให้การพิจารณาเห็นไม่ขาดสาย แต่สัมมาทิฐิที่ทำมรรคให้เกิด
 ยังไม่เป็นตัวมรรค ต่อเมื่อสัมมาทิฐิที่มีหน้าที่ทำมรรคให้เกิดขึ้น ได้อาศัยสัมมาสมาธิ

อุดหนุน จนเป็นมัลลคสมังคี จึงเป็นตัวมรรค เป็นสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ ท่านแสดงว่าทรงบรรลูลิขชา ๓ คือปุพเพนิวาสญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวัชยญาณ จึงทรงพอพระทัยว่ารู้ละ และทรงมีพระกรุณาในหมู่สัตว์ซึ่งต่างปรารถนา สุข จึงแสวงหาในทางดีบ้าง ทางชั่วบ้าง และได้รับสุขบ้าง ทุกข์บ้าง จึงทรงแสดงธรรมะ สั่งสอนดังพระบาลีที่ยกไว้เบื้องต้นแปลว่า การแสวงหา ๒ อย่าง คือ อริยปริเยสนา การแสวงหาอย่างประเสริฐ ๑ ออริยปริเยสนา การแสวงหาไม่ประเสริฐ ๑ การแสวงหา ต้องมีวัตถุคือสิ่งที่แสวงหา สิ่งที่แสวงหานั้น เมื่อกกล่าวโดยสรุปคือทรัพย์ ทรัพย์ได้แก่ สิ่งสำหรับใช้ ภาษาบาลีว่า ทพฺพา ภาษาสันสกฤตว่า ทุรฺวย () เรียกว่าทรัพย์ตาม ภาษาสันสกฤต ทรัพย์แบ่งเป็น ๒ ก่อน คือ สวิญญานกทรัพย์ ทรัพย์มีวิญญาน ๑ อวิญญานกทรัพย์ ทรัพย์ไม่มีวิญญาน ๑ แบ่งอีกเป็น ๒ คือ อังคสมนธิ ทรัพย์เสมอ ด้วยอวัยวะร่างกาย ๑ อนุคามิกนธิ ทรัพย์ที่ติดตามไปได้ ๑ อังคสมนธิ นั้น เช่น ความ รู้ความสามารถ เมื่อร่างกายยังสามารถหรือยังดำรงอยู่ ก็ใช้ได้ เมื่อร่างกายไร้สามารถ หรือแตกสลาย ก็ใช้ไม่ได้หรือพลอยสลายไป ถึงอย่างนั้น ก็ยังดีกว่าทรัพย์ภายนอก ส่วนอนุคามิกนธิ ได้แก่บุญ บาปหรือดีชั่ว เมื่อทำดีในวันนี้ วันพรุ่งนี้ ความดีก็ยังติด อยู่ ทำชั่ววันนี้ พรุ่งนี้ ความชั่วก็ยังติดอยู่เช่นเดียวกัน แม้ต่อไปก็เหมือนกัน บุญบาป จึงเป็นอนุคามิกนธิ ทรัพย์ข้อนี้น่าจะหมายถึงแต่บุญซึ่งเป็นส่วนดี แต่บาปก็เป็นสิ่ง ติดติดตามไปได้เหมือนกัน จึงเป็นอนุคามิกนธิด้วย ทรัพย์ยิ่งกว่านี้ คืออริยทรัพย์ การ แสวงหาอริยทรัพย์เป็นอริยปริเยสนา การแสวงหานอกจากนี้ เป็นออริยปริเยสนา อริย ทรัพย์นั้น พึงแสวงหาด้วยสติ ปัญญา และวิริยะคือความเพียร เมื่อแสวงหาด้วยธรรม ทั้ง ๓ นี้ประกอบกัน ย่อมได้อริยทรัพย์ตามควรแก่ความปฏิบัติ

ในที่สุด ได้ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้แสวงหาในทางชอบ จนเป็นอริยปริเยสนา เพื่อให้ได้อริยทรัพย์ อันเป็นทรัพย์ทางใจตามควรแก่ความปฏิบัติ

พระโอราทสมเด็จพะสังฆราชเจ้า

ประทานแก้ภิกษุสามเณร วัดบวรนิเวศวิหาร ภายหลังแต่สวดพระปาฏิโมกข์จบ^๑

จะเตือนพวกพระ ๆ สักหน่อย เวลานี้เป็นเวลาพักการเรียน พระเณรจึงมักไม่ได้ทำอะไร เว้นแต่ผู้ที่ทำการทำงานเพื่อความเจริญก้าวหน้าของวัดของคณะหรือของพระศาสนา ข้อนี้ก็เป็นการดี แต่ถ้าอยู่ว่าง ๆ เพราะเป็นเวลาหยุดพักการเรียนกันทั่วไป ก็เป็นการใช้ชีวิตให้ล่วงไปเปล่าเป็นโมฆะชีวิต ถ้าไปประพฤตชั่วเสียหาย เป็นการทำให้ชีวิตให้ชั่วให้ทรามเป็นทุชีวิต อีกด้วย ก็เป็นการไม่ดีไม่ชอบยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น พึงทำชีวิตให้เป็นไปดีเป็นสุขชีวิต จะทำได้อย่างไร ? จะทำได้โดยทางธรรมะ คือทางดีทางชอบตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้ว่า *ธมฺมทายาทา โทถ มา อามิสฺสทายาทา* จงเป็นธรรมทายาทอย่าเป็นอามิสทายาท พระมหานิกาย แต่เดิม ก็เชื่อว่าเป็นผู้ประพฤตดี แต่เพราะกลายมาเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาท จึงได้เลวลง พระบาทสมเด็จพระ

^๑ ในสมัยคัมภีร์ ทำอุโบสถเวลาบ่ายโมง สมัยปรกติ ทำเวลา ๒ ทุ่มกลางคืน วันนี้ไม่ได้ลงประทานพระธรรมเทศนาในตอนเช้า เพราะเวียนพระเศียร เมื่อประทานพระโอราทนี้แล้ว รับสั่งกับพระสุพจนมุนีว่า วันนี้ ชุมทางไม่ดี ปล่อยรถไฟไม่ได้ ตรงกับวันอมวาสีแห่งจัตรามาสวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

พระจอมเกล้าฯ ทรงเห็นว่า แก่ไม่ไหว จึงได้ตั้งธรรมยุตขึ้น ในธรรมยุตเอง บัดนี้
 เลวลงมาเท่าไร ก็เพราะเหตุที่มาเป็นอามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาท ผู้ที่ทำให้เลว
 มี ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งเป็นพระหนุ่ม บวชเรียนด้วยมุ่งสอบไล่ได้ เมื่อสอบไล่ได้แล้ว
 ก็นำเอาการที่สอบไล่ได้ไปเป็นเครื่องประกอบหาเลี้ยงชีวิต อีกจำพวกหนึ่งเป็นพระที่
 ผ่านวัยไปแล้ว ไม่ได้มุ่งเรียนสอบไล่เอาใบประกาศนียบัตรอย่างนั้น อยู่เฉย ๆ มุ่งแสวง
 ลาภไม่ได้ทำตนให้ดีขึ้น หรือกลับทำตนให้เลวลง พระเณรในวัด ก็ไม่เคารพนับถือ
 บริษัทภายนอกก็ไม่เคารพบูชา ทั้งนี้เพราะไม่เป็นธรรมทายาท เป็นการขึ้นพระพุทธรเจ้า
 เพราะพระพุทธรเจ้าตรัสสอนให้เป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท แต่ขึ้นเป็น
 อามิสทายาท ไม่เป็นธรรมทายาท ความจริง ลาภต่าง ๆ เกิดแต่ทางที่ดี ผู้ที่หนัก
 ในธรรมะ เป็นธรรมทายาทย่อมเป็นผู้ไม่ขาดแคลนลาภ ผู้ที่ขาดแคลนเป็นผู้ที่ไม่หนัก
 ในธรรมะ เว้นแต่พวกหลวงพ่อกี่ซังต่าง ๆ ที่เอาวิชาภายนอกพระพุทธรศาสนาสอน
 ผู้ที่หลงไปในทางนั้นก็หนีบูชา ให้ใช้ความคิดตรวจดูทุกคนมีจิตหรือใจสำหรับคิดอยู่
 ด้วยกัน และต้องมีเรื่องสำหรับคิดเข้ามาเป็นเครื่องประกอบเป็นสังขาร คิดดีเป็นบุญญา-
 ภิสังขาร คิดชั่วเป็นอบุญญาภิสังขาร เมื่อคิดดี ใจก็ดี เมื่อใจดี กาย วาจาที่แสดงออก
 มาก็ดี เมื่อคิดชั่ว ใจก็ต่ำทราม เมื่อใจต่ำทราม กาย วาจา ที่แสดงออกมา ก็ทราม
 เพราะฉะนั้น ควรนำธรรมะเข้ามาเป็นเรื่องสำหรับคิด คือคิดพิจารณาธรรมะ จนถึง
 ตัดสินแล้วประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ จึงจะเป็นธรรมทายาท ตนเองก็สบายใจ ผู้อื่นที่ทราบ
 ก็สบายใจและเคารพบูชา และเมื่อไม่ได้ลาภ ก็สบายใจ เมื่อได้ก็สบายใจ ไม่เกาะเกี่ยว
 ให้พระตลอดถึงเณรด้วย เป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท ในระหว่างที่ว่างการ
 เรียนนี้ อย่าอยู่เฉย ๆ ให้เวลาล่วงไปเปล่า ให้คิดนึกพิจารณาธรรมะ ตลอดจนตัดสิน
 ด้วยทิวจิตคิดได้แล้วให้เขียนส่งไปที่สำนักงานธรรมยุตหรือที่เราได้ จะได้พิจารณาดู
 เมื่อสมควรจะให้ลงหนังสือพิมพ์ในคราวที่ควรแสดง อย่าทำชีวิตให้ล่วงไปเปล่า
 เป็นโมฆะขณะ หรือทำชีวิตให้ต่ำทรามเป็นทุกข์ขณะ จงทำชีวิตให้ล่วงไปด้วยดีเป็น
 สุขขณะ อย่าให้เป็นทุกข์วิ จงให้เป็นสุขวิ

พรวันสร้งน้ำ^๑

ท่านทั้งหลายทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ ได้มาประชุมกันสร้งน้ำอาดมา แสดงความเลื่อมใสและความเคารพทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าคือท่านผู้ตรัสรู้พระธรรม พระธรรมโดยตรงได้แก่สังฆธรรมะที่เป็นตัวจริงหรือความจริงคือเหตุผลที่เป็นส่วนภายนอก ๑ ที่เป็นภายในคือที่บุคคล ๑ และคือส่วนที่เหนือเหตุผล สังฆธรรมคือเหตุผลที่เป็นส่วนมากภายในคือที่บุคคลนั้น เป็นปุณฺณากิสังขาร ปรุณฺเฑงนุณฺณภพ คือภพที่ดี ๑ เป็นอปุณฺณากิสังขาร ปรุณฺเฑงนภพที่ไม่ดี ๑ เป็นอเนญชากิสังขาร ปรุณฺเฑงจิตให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ๑ สังฆธรรมส่วนที่เหนือเหตุผลนั้น ปรากฏแต่ผล เกิดแต่เหตุ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ หรือจรณะธรรมะเป็นเครื่องดำเนินถึงวิชชาวิมุตติ อริยมรรคหรือจรณะนี้เป็นไปเพื่อทำลายภพเมื่อสิ้นภพ ก็พ้นจากชาติ ชรา มรณะ จึงเป็นโลกุตตร ธรรมะที่เหนือโลกหรือเหนือเหตุผล พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สังฆธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริงแล้ว ก็ทรงแสดงชี้แจงแนะนำ และทรงแสดงที่บุคคลนี้เอง โดยนัยที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทพ เบื้องต้นทรงแสดงให้ละอปุณฺณากิสังขาร อันปรุณฺเฑงนุณฺณภพ ให้ประกอบด้วยปุณฺณากิสังขาร อันปรุณฺเฑงน

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ประทานในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

บุญญาภพ ละเอียดกว่านั้น ทรงแสดงชี้แจงแนะนำให้ปรุ้งแต่งจิตให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นอเนกนิกายสังขาร และให้ปฏิบัติในอริยมรรคหรือจรณะเพื่อวิชชาวุฒิตติ ผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วกำหนดจดจำพิจารณาให้รู้ธรรมเป็นธัมมัญญู รู้อรุณ คือเนื้อความเป็นอรรถัญญู แล้วปฏิบัติธรรมะสมควรแก่ธรรมะ เป็นธัมมานุธรรมปฏิบัติบิณฑะ ชื่อว่าพระสาวก แปลว่าผู้ฟัง พระสาวกนั้นผู้ปฏิบัติดังนี้ ชื่อว่าสุปฏิปันนะ ปฏิบัติดี อุชุปฏิปันนะ ปฏิบัติตรง ญาญปฏิปันนะ ปฏิบัติเพื่อธรรมะที่พระอริยเจ้าบรรลุลุ สามิจิปฏิปันนะ ปฏิบัติขบถบิณฑะ นี้เป็นส่วนอรรถัญญูปฏิบัติ ปฏิบัติเกื้อกูลแก่ตน และได้สั่งสอนชี้แจงแก่ผู้อื่น สืบมาจนถึงเราทุกวันนี้ นี้เป็นส่วนนปรหิตปฏิบัติ ปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น พระธรรมแม้จะเป็นความจริง ก็ไม่ปรากฏ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ จึงปรากฏแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าถ้าไม่มีพระธรรม ก็ไม่รู้ว่าจะตรัสรู้อะไร เมื่อพระธรรมมีอยู่ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสรู้พระธรรม และเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ถ้าไม่ทรงสั่งสอน พระธรรมก็ไม่ปรากฏแพร่หลาย เมื่อได้ทรงสั่งสอนและพระสาวกทรงไว้ พระธรรมจึงปรากฏแพร่หลาย สืบมาจนถึงเราทุกวันนี้ พุทฺโธ ธมฺมสฺส โฟเรตา พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ธมฺโม สงฺเขน ธาโรโต พระธรรมอันพระสงฆ์ทรงรักษาไว้ สงฺโฆ จ สาวโก พุทฺธสฺส พระสงฆ์ ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ นี้เป็นพระรัตนตรัย ดังนี้ด้วยอานุภาพพระรัตนตรัยและกุศลชัณห์ที่ได้ปฏิบัติด้วยกายวาจาใจ ขอท่านทั้งหลายทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ จงปราศจากทุกข์ภัยไข้เจ็บอุปสรรคศัตรูอุปัทวันตรายทั้งหลายทั้งปวง ประกอบด้วยความสุขสำราญชุ่มชื้นแจ่มใส ลาม ยศ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ทั้งปวง เพื่อเป็นปัจจัยอุดหนุนให้ปฏิบัติดี เป็นสุปฏิปันนะ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ชื่อว่าได้ทำตนให้เป็นคนดียิ่งขึ้น เมื่ออยู่ในหมู่ ก็ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน และเมื่อได้แสดงชี้แจงแนะนำแก่ผู้อื่น ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น จึงขอให้ท่านทั้งหลายพ้นจากอนิฏฐผล ประกอบด้วยอนิฏฐผลทั้งปวง ดังแสดงมาด้วยประการฉะนี้แล

บันทึกวันถวายน้ำสรง^๑

ปีก่อน ๆ การถวายน้ำสรงกำหนดวันที่ ๑ เมษายน ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ เมื่อเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ เป็นวันที่ ๑ มกราคมแล้ว ก็ยังถวายน้ำสรงในวันที่ ๑ เมษายน ในปีนี้เลื่อนมาวันที่ ๑๕ เมษายน ซึ่งเป็นวันเถลิงศกขึ้นจุลศักราชใหม่ ทราบว่า ครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็มีกรถวายน้ำสรงในวันนี้ และปีนี้เป็นปีที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ทรงรับสถาปนา การถวายน้ำสรงในวันนี้ ก็เป็นครั้งแรก เป็นการประจวบกันเข้า ซึ่งเหมาะดี จะถือวันนี้เป็นวันกำหนดถวายน้ำสรงในปีต่อไป

วันนี้ อาทิตยที่ ๑๕ เมษายน กำหนดถวายน้ำสรงเวลา ๑๖.๐๐ น. เจ้าหน้าที่จัดสถานที่ถวายน้ำสรงที่ศาลาเล็กข้างเขาหลังศาลาฤกษ์ข้างกุฏิวรพรต ตั้งพระแท่นตุ่มใส่น้ำ ติดม่าน และตั้งเก้าอี้ไว้ตามควร สตรีนำน้ำมาใส่ไว้ในตุ่ม แล้วเข้าไปประชุมอยู่ในพระอุโบสถ ภิกษุสามเณรและศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือฝ่ายชาย ประชุมอยู่ภายนอกพระอุโบสถก่อน ถึงเวลาสมเด็จพระสังฆราชเสด็จเข้าพระอุโบสถ ทรงรับไตรสรงน้ำ (ของ ม.ร.ว.หญิงจรัส ปราโมช) แล้ว เสด็จออกไปสู่ศาลาสราง ทรงอังสะประทับบนพระแท่นแล้ว

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๘๘

พระเถรานุเถระเข้าถวายน้ำสรงโดยลำดับ ฝ่ายบรรพชิตหมดแล้ว ฝ่ายคฤหัสถ์ชายเข้าถวายน้ำสรงต่อไป ทรงรับด้วยพระหัตถ์ขวาบ้าง ซ้ายบ้าง เพราะเข้าไปถวายทั้งทางขวาทางซ้ายแล้วทรงปะพรมพระองค์ แล้วเจ้าหน้าที่ปิดม่าน ทรงสรง โดยใช้น้ำในตุ่มเสร็จแล้วทรงครองไตรใหม่ เสด็จเข้าพระอุโบสถ ผู้มาถวายน้ำสรงเข้าไปประชุมค้อยอยู่ในพระอุโบสถแล้ว เสด็จขึ้นธรรมมาสน์ มีผู้กล่าวคำสวดมนต์ และเบญจศีล ประทานสรณัน์และเบญจศีลแล้วประทานพร จบแล้วเสด็จลง ประทานอนุญาตให้กลับได้ พระเถรานุเถระภิกษุสามเณรทั้งปวงกราบพระพุทธรูปฎิมาแล้ว ทรงหันมา เพื่อพระต่างวัดกราบทูลลา เสร็จพิธีเพียงเท่านี้

พระธรรมเทศนาไตรสิกขาโดยสังเขป^๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สีลํ สมฺมาธิ ปญญา จ

วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา

อนุปฺพชฺชา อิมํ ธมฺมา

โคตเมน ยสฺส สนิทาติ ๗

จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นส่วนธรรมัสสวนมัยกุล (กุศลสำเร็จด้วยการฟังธรรม) ตามสมควรแก่กาลเป็นที่ฟังธรรมอันเวียนมาถึง

อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขปุณณมี (ดิถีมีพระจันทร์เต็มเสวยดาวฤกษ์วิสาขะ) ซึ่งเป็นดิถีที่พระอาจารย์แต่ปางก่อนกำหนดว่าพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายได้ประสูติ ตรัสรู้ แลปรินิพพาน เมื่อถึงวันเช่นนี้ จึงควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะฟังระลึกถึงพระคุณแห่งพระองค์ และทำการบูชาและฟังธรรมตามสามารถ

ธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อให้บุคคลแต่ละคนอยู่เป็นสุข และให้ประชุมชนอยู่ด้วยกันเป็นสุข ความอยู่เป็นสุขเป็นข้อ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธรรมสวนะ บันทึกตามที่ท่านประธานในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร ณ วันวิสาขปุณณมี พ.ศ. ๒๔๘๘

ที่ปรารถนาอยู่ด้วยกันทั้งนั้น แต่ความอยู่เป็นสุขนั้นเป็นผลที่เกิดแต่เหตุ เมื่อทำเหตุ ถูกแล้วก็ย่อมได้รับผลดังปรารถนา

พระบรมศาสดาเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ได้ทรงปรารถนาสุข ทรงแสวงหาว่าอะไร เป็นกุศล ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสุข ในขั้นต้นทรงแสวงหาในสำนักของผู้อื่นก่อน เมื่อไม่ทรง พบก็ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงเปลี่ยนทางมาโดยลำดับ จนในที่สุด ทรงดำเนิน ในทางมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือทรงทำจิตให้ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว (อาเนชชุตต) และทรงใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ่มแจ้งความเป็นจริง ก็ทรงรู้ว่า สิ่งทั้งหลายที่มีความ เกิดในเบื้องต้น ย่อมไม่เที่ยงไม่คงทน บังคับไม่ได้ จึงเป็นทุกข์ตามสภาพ เมื่อบุคคล ยึดถือไว้ เพราะไม่รู้ตามเป็นจริง ก็พลอยไม่เที่ยง ไม่คงทน บังคับไม่ได้ไปด้วย แต่เมื่อ รู้ตามเป็นจริงไม่ยึดถือ ความรู้ก็เป็นส่วนหนึ่ง คงที่อยู่ สิ่งที่อยู่ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ผู้รู้จึง เป็นตาที่ ผู้คงที่ไม่ใช่สิ่งที่รู้ จึงทรงเป็นพุทโธ ผู้ตื่น และทรงแสดงธรรมะสั่งสอนไว้เป็น อันมาก ประมวลลงก็เพื่อให้ประพตติ ทางการ วาจา ด้วยความตั้งใจที่เรียกว่า ศิล เป็นเครื่องกำจัดทุกข์ เพื่อทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นเครื่องกำจัดความฟุ้งซ่านแห่ง จิต และเพื่อให้รู้ตามเป็นจริงเป็นปัญญา เป็นเครื่องกำจัดความหลง ไม่รู้ตามเป็นจริง ดังที่พระธรรมสังคาหะได้ประพันธ์เป็นคาถาตามที่ยกเป็นบทกวีขบไว้เบื้องต้น แปลว่า ธรรมะเหล่านี้คือ ศิล สมาธิ ปัญญา (อันเป็นส่วนเหตุ) และวิมุตติอันเยี่ยม (อันเป็นส่วนผล) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร ผู้มีพระยศ ได้ตรัสรู้โดยลำดับแล้ว

อิติ พุทโธ อภิณฺเวย ธมฺมมกฺขาสี ภิกฺขุณฺโ

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้ดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย

พระคาถานี้แสดงว่าพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้เหตุคือไตรสิกขา คือสิกขา ๓ และผลคือ วิมุตติอันเยี่ยมโดยลำดับ

ข้อที่พึงศึกษา ชื่อว่าสิกขา อีกอย่างหนึ่ง การศึกษาในข้อที่พึงศึกษานั้น ก็ชื่อว่า สิกขา สิกขามี ๓ คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ศิลแปลว่าปกติ โดยตรงได้แก่ ความที่จิตเป็นปกติ ไม่ถูกราคะหรือโลภะโทสะโมหะฉุดไป จิตที่ถูกราคะหรือโลภะ

โทสะโมหะชักนำไป เป็นจิตวิปริตวิปลาส ถ้าเพียงเท่านี้ ยังไม่แสดงออกไปภายนอก ก็เสียศีลภายใน เมื่อประพตีสัปดาห์ทางกาย ทางวาจาด้วยความตั้งใจ ก็เสียศีลภายนอก ความประพตีสัปดาห์ทางวาจาด้วยความตั้งใจเป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมองวิปลาส และให้ฟุ้งซ่าน ทั้งทำปัญญาให้รู้ชั่วให้รู้ผิด ท่านจึงให้สมาทานศีล แม้จะยังมีจิตคิดจะล่วง ก็ยังดีกว่าประพตีสัปดาห์ทีเดียว แต่เมื่อยังมีจิตเป็นเช่นนั้นอยู่ ก็ยังไม่เป็นศีลภายใน หรือศีลทางใจ จึงควรทำจิตให้สงบเป็นปกติจากราคะหรือโลภะโทสะโมหะ เมื่อจิตสงบเป็นปกติได้ ก็เป็นศีลภายใน จะทำจิตให้สงบอย่างนั้นได้ ก็ด้วยอุบายเช่นการดูจิต นับเข้าในจิตตานุสสนาสติปัฏฐาน เมื่อดูจิตอยู่ ก็เลสที่เกิดกับจิตก็สงบ จิตก็อยู่กับศีล คือความสงบเป็นปกติ สมาริคือความตั้งจิตมั่นด้วยมุนีอยู่ในอารมณ์อันเดียว ท่านจัดเป็น ๒ ชั้นคือ ความตั้งจิตมั่นแต่ไม่ถึงแน่วแน่เรียกอุปจารสมาธิ ความตั้งจิตมั่นแน่วแน่เรียกอัปนาสมาธิ อารมณ์ของสมาธิก็มี ๒ คืออารมณ์บางอย่างให้ถึงเพียงอุปจารสมาธิ เช่น ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริง ต้องใช้ความคิดกว้าง แต่ก็รวมอยู่ในเรื่องนั้น ไม่อาจรวมจิตให้แน่วแน่ได้ ผู้เจริญจึงอาจได้เพียงอุปจารสมาธิ อารมณ์บางอย่างให้ถึงอัปนาสมาธิ เช่นกำหนดลมหายใจออก กลับไม่ต้องใช้ความคิดกว้าง ผู้เจริญจึงอาจถึงอัปนาสมาธิได้ ส่วนปัญญา ได้แก่ปัญญา เป็นเครื่องพิจารณาเพื่อรู้จริงอย่าง ๑ ได้แก่ความรู้จริง ๑ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา นั้น แม้จะเกิดความรู้ขึ้นบ้าง ก็ยังไม่ใช้ความรู้จริง เพราะยังต้องพิจารณาอยู่ ต่อเมื่อใช้ปัญญาพิจารณา อาศัยความตั้งจิตมั่นอดทน จนเกิดความรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง จึงเป็นปัญญา คือความรู้จริง เมื่อไม่รู้จริงย่อมยึดถือ เมื่อรู้จริงย่อมไม่ยึดถือ ความรู้จริงจนไม่ยึดถือเป็นวิชา เมื่อวิชาเกิดขึ้นก็เกิดวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากความยึดถือเกี่ยวเกาะกับอารมณ์ที่เคยยึดถือ นี่เป็นวิมุตติอย่างสูงหรืออย่างเยี่ยมอันเรียกอนุตตรวิมุตติ แต่เมื่อกล่าวตั้งแต่อย่างต่ำขึ้นไปโดยลำดับก็ย่อมกล่าวได้ว่า เมื่อมีศีล ก็พ้นจากกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล เมื่อมีสมาธิ ก็พ้นจากกิเลสอย่างกลางด้วยสมาธิ เมื่อมีปัญญา ก็พ้นจากกิเลสอย่างละเอียดด้วยปัญญา ความพ้นจากกิเลสอย่างหยาบอย่างกลาง อย่างละเอียดเป็นวิมุตติโดยลำดับ

อึ้ง ในเบื้องต้นแม้จะยึดถือศีลสมาธิปัญญาด้วยอุบาทน เพราะเห็นว่า เป็นบุญ เป็นกุศล ก็ยังเป็นการดี เพราะเป็นการยึดในทางดี อาจอำนวยความสะดวกให้พ้นจากทุกข์โทษได้ และศีลสมาธิปัญญานี้ แม้ในทางคติโลก เช่นในการเรียนหนังสือ ในการศึกษาศิลปวิทยา หรือในการทำการงานก็ต้องใช้โดยนัย คือต้องมีใจไม่คิดมุ่ง ประพฤติชั่วทางกาย วาจา สงเคราะห์เข้าไปในศีล ต้องตั้งจิตมั่นอยู่ในการเรียนเป็นต้นนั้น สงเคราะห์เข้าไปในสมาธิ และต้องมีปัญญาสอดส่องพิจารณาจนรู้จริง สงเคราะห์เข้าไปในปัญญา จึงจักพ้นจากความขัดข้องถึงความสำเร็จได้

พุทธศาสนิก คือผู้นับถือพระพุทธศาสนาการปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา โดยสามารถ เพราะการปฏิบัติตั้งนั้นเป็นบุญ เมื่อปฏิบัติอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นผู้อยู่กับบุญ เป็นเหตุให้ถึงวิมุตติหลุดพ้นตามขั้น จึงชื่อว่าถือเอาสาระแห่งกายนี้ไว้ได้ตามควรแก่ความปฏิบัติ

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ยมฺหิ สจฺจณฺจ ธมฺโม จ

อหิสฺสา สณฺณมฺโม ทมฺโม

สเว วณฺตมฺโล ธิโร

โส เถโรติ ปวฺจจติ

จักแสดง คำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นส่วนธรรมสวนกุศล เพราะทำปัญญาความรู้ ปัญญาบารมี ความฉลาด อันเป็นไปในทางธรรมให้เจริญยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ สมเด็จพระบรมศาสดานั้นปรากฏตามประวัติที่ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ทรงตั้งอยู่ในภาวะที่จะเป็นผู้ปกครองประชาชน และทรงมีพระกายปรากฏอยู่ จึงทรงศึกษาเล่าเรียนจนทรงมีความรู้ความสามารถ ข้อนี้ ควรเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้ประสงค์จะรู้ศิลปวิทยาอันใดอันหนึ่ง ก็พึงตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ความสามารถ ต่อจากนั้น ก็ทรงปกครองประชาชนด้วยดี ไม่มีการปฏิวัติอะไรเกิดขึ้น ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้มีหน้าที่ปกครองที่จะพึงปกครองด้วยดี แม้จะทรงปกครองด้วยดีก็จริงแล แต่ทว่า ทรงเห็นว่าไม่เลื่อนชั้นของพระองค์ให้ดีขึ้น จึงทรงปรารถนาจะเลื่อนชั้นของพระองค์ให้ดีขึ้นไปอีก ความปรารถนานั้น เมื่อแก่กล้ายิ่งขึ้นก็นำพระองค์ให้เสด็จออกแสวงหาธรรมที่เป็นสัจจะ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธรรมสวนะกึ่งกาฬปักข์ วิสาขมาส วันศุกร์ที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

คือสภาพที่เป็นจริง ทรงค้นคว้าทดลองในทางที่เชื่อว่าดีว่าชอบในครั้งนั้น ทรงกำหนดผลสอบเหตุ ทรงเห็นว่ายังไม่ถูกต้อง ก็ทรงเปลี่ยนไปใหม่ ข้อนี้ ควรเป็นตัวอย่างของผู้ปรารถนาความถูกต้อง ที่จะพึงสอบเหตุสอบผลเรื่อยไปจนกว่าจะพบความถูกต้อง เมื่อทรงกำหนดเหตุผลเปรียบทางปฏิบัติไปโดยลำดับ จนทรงเห็นว่าข้อที่ทรงดำเนินมาเป็นอรรถกถิลมถานุโยค ทางมัชฌิมาปฏิปทาเป็นอย่างอื่น ก็ทรงละอรรถกถิลมถานุโยค ทรงดำเนินในมัชฌิมาปฏิปทา ในที่สุดก็ทรงรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง ทรงทราบพระองค์ ว่า ทรงหลุดพ้นแล้ว และความหลุดพ้นของพระองค์ไม่กำเริบ ดังพระบาลีว่า อุกุปฺวา เม วิมุตติ วิมุตติของเราไม่กำเริบ นี่เป็นส่วนอรรถกถิตสมบัตติ เมื่อทรงประสบวิมุตติแล้ว จะทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่เฉย ๆ ก็ได้ แต่ทรงมีพระเมตตา ปรารถนาสุข พระกรุณา ปรารถนาจะช่วยให้พ้นทุกข์ จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนเป็นส่วนปรหิตสมบัตติ ธรรมที่ทรงแสดงนั้น ก็ชี้สัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริง อันมีอยู่ที่บุคคลทุกคน เพราะบุคคลทุกคนมีธรรมอยู่ที่ตน และเป็นผู้แสดงธรรมนั้นออกมาเป็นเหตุยกส่วนคืออย่างหนึ่ง ส่วนชั่วอย่างหนึ่ง เพื่อให้บุคคลนั้นเองกำหนดพิจารณาเห็นและละส่วนชั่ว ตั้งอยู่ในส่วนดี บุคคลมีกายส่วนหนึ่ง จิตหรือธาตุรู้ส่วน ๑ ประกอบกัน จึงเป็นสังขาร คือ ส่วนผสม บุคคลโดยมากพอใจดูกายซึ่งเป็นส่วนภายนอกด้วยตาเนื้อที่เรียกว่า มังสจักขุ แต่ไม่สนใจจะดูส่วนภายในของตน บางคนไม่ดูตนเองว่าเป็นอย่างไร ถึงจะมีผู้มาตักเตือน ก็ยังไม่รู้หรือไม่ยินดียรับคำตักเตือน บุคคลควรยินดียรับคำตักเตือนมาสอบดูตน เมื่อเป็นจริง จักได้แก้ไข แม้จะไม่ใช่จริงก็ไม่เสียหายอะไร ท่านแสดงว่าให้เห็นผู้มาชี้โทษให้ปรากฏ กล่าวขมคือตักเตือนว่ากล่าวให้เหมือนผู้ชี้ขุมทรัพย์ให้ ผู้ชี้ขุมทรัพย์ให้ แม้จะไม่มีทรัพย์ตามที่ชี้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีความหวังดี ธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาเปรียบเหมือนกระจกเงาสำหรับให้บุคคลดูตน ผู้จะแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าและอวัยวะส่วนอื่นของตนในกระจกเงา ย่อมอาจแต่งตัวได้ตามปรารถนา เมื่อบุคคลฟังธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว สอบธรรมที่ตน หรือสอบตนกับธรรม ก็อาจนำธรรมมาแต่งตนให้ดีขึ้นได้ กายมีปัจจัยเป็นเครื่องทำนุบำรุง บุคคลจึงต้องแสวงหาปัจจัยมาเป็นเครื่องทำนุบำรุงกาย ส่วนจิตมีธรรมเป็นเครื่องทำนุบำรุง ถ้าขาดธรรม ก็ทุรนทุรายเดือดร้อน ถึงจะมีทรัพย์นับแสน ๆ ล้าน ๆ ก็ไม่เป็นสุข เมื่อมีธรรมเป็นเครื่องทำนุบำรุง จึงจะเป็นสุข ท่านจึงแสดงว่า ท่านผู้มีจิตสงบไม่ทุรนทุรายเดือดร้อน จะอยู่ในบ้านหรือ

ในป่า ในที่ลุ่มในที่ดอน ที่นั้นเป็นรมณีสถาน และกาย ย่อมมีมลทินของกาย คือ กายส่วนเก่า เช่นหนังแห้งลอกขาดไป หรือเหงื่อโคลไหลออกมาจากภายในบ้าง ละอองธุลีในภายนอกเข้ามาทำให้เปราะเปื้อนบ้าง กายจึงเศร้าหมองขุ่นมัว ถ้าปล่อยไว้ไม่ชำระล้างก็ปฏิภูลโสโครก แม้จิตก็มีมลทินของจิต กล่าวโดยทั่วไป คือราคะ โทสะ โมหะ ถ้าไม่ชำระล้าง จิตก็เศร้าหมองขุ่นมัวยิ่งขึ้น ธรรมเป็นเครื่องชำระล้างนั้น ท่านแสดงไว้มีปริยายเป็นอันมาก โดยปริยายหนึ่ง ดังที่ยกไว้เบื้องต้น แปลว่า สัจจะ ธรรม อหิสา สัจญญะ ทมะ มีในบุคคลใด บุคคลนั้นแลเป็นผู้มีมลทินอัน คายแล้ว และบุคคลนั้นอันผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นผู้มั่นคง ดังนี้ พิจารณาความได้ว่า พระพุทธภาษิตนี้ แสดงผลคือความเป็นผู้มีมลทินอันคายแล้วและความเป็นผู้มั่นคงว่า เกิดจากเหตุคือธรรม ๕ ประการ มีสัจจะเป็นต้น นี้เป็นใจความของพระพุทธภาษิตนี้

สัจจะ โดยทั่วไป ได้แก่ธรรมที่เป็นสัจจะ คือสภาพที่จริงอย่าง ๑ ความจริงใจ อันมีอยู่ที่บุคคลอย่าง ๑ ในที่นี้หมายถึงความจริงใจอันมีอยู่ที่บุคคล ประมวลวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน ในบารมี ๑๐ เข้าในสัจจะข้อนี้ ความจริงใจนี้ทำให้เกิดความ ตั้งใจที่จะทำจริง ถ้าขาดเสียบุคคลก็เป็นคนเหลวไหลเลอะเทอะ ทำอะไรไม่สำเร็จ ขำศึกของความจริงใจ ได้แก่สัจจะ คือความไม่จริงใจ ต้องกำจัดเสียด้วยสัจจะ แต่สัจจะคือความจริงใจนี้ ทำให้เกิดความตั้งใจที่จะทำจริงในทางที่ถูกก็ได้ ในทางที่ผิด ก็ได้ สัจจะในทางที่ผิดมีนิทานเรื่องเถรตรงเป็นตัวอย่าง คือเถรตรงเดินทางพบต้นตาล ขวางหน้าอยู่ ก็ขึ้นต้นตาลเพื่อไปลงทางโน้น เหตุฉะนี้ จึงแสดงธรรมไว้เป็นข้อที่ ๒ ธรรมได้แก่ส่วนที่ดีที่ชอบ ขำศึกของธรรมก็คือธรรม คือส่วนที่ชั่วที่ผิด ถ้าสัจจะอยู่กับธรรม ก็เป็นไปในทางดี อยู่กับอธรรม ก็เป็นไปในทางชั่ว ท่านแสดงธรรมไว้ ก็เพื่อให้สัจจะเป็นไปกับธรรม

อหิสา ข้อที่ ๓ ได้แก่ความไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อนด้วยความโง่เขลา เบาทัญญา ๑ ไม่เบียดเบียนตนให้เดือดร้อนด้วยความโง่เขลานั้น ๑ สัจญญะข้อที่ ๔ ได้แก่ความสำรวมระวังนับเข้าในสังวรปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อระวังความชั่วที่ยัง ไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้ ลึนไป บุคคลมีราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นตัวเดิมอยู่ ถ้าเพียงเท่านั้น ก็พอประมาณ

แต่บุคคลอาศัยราคะ โทสะ โมหะ เติมเพิ่มพูนขึ้นให้อยู่เสมอ จึงต้องใช้สัญญาะอันนับ
 เข้าในปราน ๒ ข้อนั้น ทมะข้อที่ ๕ ได้แก่ความปราบปรามหรือกำจัดราคะ โทสะ
 โมหะ อันเป็นตัวเดิมให้เสื่อมสิ้นไป ทมะ จึงมีหน้าที่ปราบปรามหรือฝึกหัดราคะ
 ชั้นละเอียด ได้แก่ความพอใจ อันมีอยู่ในภายใน เมื่อประสบอารมณ์ที่น่าพอใจ ก็แสดง
 อากาโรออกมาเป็นราคะ (ชั้นกลาง) คือความยินดีหรือโลภอยากได้ หยาบกว่านั้น
 ก็เป็นอกิฆณา หรืออกิฆณาวิสมโลก สายโทสะ ที่เป็นชั้นละเอียดเรียกว่า ปฏิฆะ
 ที่แปลว่าความกระทบกระทั่ง ยังไม่เข้าใจ ถ้าแปลว่าความไม่ชอบใจก็พอเข้าใจ
 หมายถึงความไม่ชอบใจอันมีอยู่ในภายใน เมื่อประสบอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ ก็แสดงอาการ
 ออกมาเป็นโทสะ คือความประทุษร้ายจิตให้เดือดร้อนด้วยความโกรธ แต่ก็ยังคงอยู่
 ในจิต หยาบกว่านั้นเป็นพยาบาท สายโมหะ ที่เป็นชั้นละเอียด ได้แก่อวิชา คือ
 ความไม่รู้จริงแสดงอาการออกมาเป็นโมหะ คือ หลง หยาบกว่านั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ
 เหล่านี้เป็นมลทินของจิต อาจกำจัดให้เสื่อมสิ้นไปได้ ด้วยธรรม ๕ ประการมีสังขจะ
 เป็นต้น เมื่อกำจัดได้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีมลทินอันคายได้แล้วและเป็นผู้มั่นคง ไม่โยกโคลง
 ง่อนแง่น แม้ในทางโลกย่อมปรารถนาความเป็นผู้มั่นคง ไม่ปรารถนาความเป็นผู้
 ง่อนแง่นคลอนแคลน ผู้มีมลทินอันคายแล้วเป็นผู้มั่นคง มีชื่อว่าตาทีผู้คงที่

ในที่สุด ทรงเดือนพุทธศาสนิกให้ปฏิบัติในธรรม ๕ ประการ มีสังขจะเป็นต้น
 เพื่อกำจัดมลทินของจิตและเพื่อเป็นผู้มั่นคง แม้จักกำจัดไม่ได้สิ้นเชิง ก็จักเป็นผู้มีสุคติ
 เป็นเบื้องหน้า

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส

นตฺถิ ปญฺญา อฌายโต

ยมฺหิ ฌานญจ ปญฺญา จ

ส เว นิพฺพานสฺสฺสฺสฺสฺสฺส

จักแสดงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นส่วนธรรมสวนกุศล ตามวันธรรมสวนะอันเวียนมาถึงเข้าโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น แสดงสัจจธรรมที่ได้ทรงค้นพบตามเป็นจริงด้วยพระองค์เอง เพราะเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ทรงหนักในความรู้ ทรงดำเนินในจรณะ ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินถึงวิชา ทรงสอบเหตุ สอบผลแก้ไขเลื่อนขึ้นไปโดยลำดับ จนทรงประสบหรือทรงพบสัจจธรรมตามเป็นจริง ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้ประสงค์ผล ที่จะพึงค้นหาดำเนินไปในเหตุแห่งผลนั้น เมื่อทรงประสบสัจจธรรมแล้ว ก็ไม่ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่เฉย ๆ ทรงมีพระกรุณาแสดงธรรมสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้เห็นตามเป็นจริง และทรงแสดงมีเหตุผลส่งถึงกัน และผู้ฟังอาจพิจารณาปฏิบัติให้ได้รับผลได้ แต่ปรากฏว่า ธรรมไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังทั่วไป ทั้งนี้ ไม่ใช่เพราะธรรมที่ทรงแสดง ไม่ใช่เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เข้า วันธรรมสวนะ อมาวาสี เวสขามาส วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

แสดงธรรม แต่เป็นเพราะผู้ฟังนั่นเอง ผู้ฟังบางคนเมื่อฟังก็ฟังไป เมื่อฟังแล้วก็แล้วไป ธรรมที่ฟังแล้ว ก็เหมือนอย่างลมพัดตลอดตาข่าย ไม่ติดอยู่ ผู้ฟังบางคนไม่มีความเชื่อเลื่อมใส แต่ตั้งใจฟังธรรมและกำหนดเนื้อความของธรรม ด้วยมุ่งจะยกขึ้นจับผิด ผู้ฟังบางคนมีความเชื่อเลื่อมใส เจียโลตลงตั้งใจฟังธรรมและกำหนดเนื้อความของธรรมด้วยมุ่งจะรู้ตาม ผู้ฟัง ๓ จำพวกนี้ ธรรมไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังจำพวกแรก แต่เป็นประโยชน์แก่ ๒ จำพวกหลัง อนึ่ง ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น โดยตรงทรงแสดงที่บุคคล ตามอภิธรรม ธรรมมี ๓ คือ กุศลธรรม ธรรมเป็นกุศลคือ ส่วนดีส่วนชอบ ๑ อกุศลธรรม ธรรมเป็นอกุศลคือส่วนไม่ดีไม่ชอบ ๑ อัพยาทธรรม ธรรมเป็นอัพยาทฤต คือท่านไม่ยืนยันว่าเป็นกุศล หรืออกุศล ๑ ธรรมเหล่านี้มีอยู่ที่บุคคลนั่นเอง บุคคลจึงเป็นตัวธรรม แต่เมื่อบุคคลไม่เพ่งพิจารณาดูที่ตน ก็ไม่อาจรู้ อาจเห็นธรรมที่ตนเอง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ก็เพื่อให้ผู้ฟังได้อาศัย น้อมมาเพ่งพิจารณาดูที่ตน ธรรมที่ทรงแสดงจึงเป็น *โอบนโยโก* ควรน้อมเข้ามาในตน ข้อนี้ ต้องอาศัยฉาน คือความเพ่ง ๑ ปัญญาความพิจารณา ๑ เพราะถ้าไม่เพ่งก็ไม่รู้ ไม่พิจารณา ก็ไม่เห็นจริง ต่อเมื่อเพ่งพิจารณาจึงจะรู้ จะเห็นตามเป็นจริง ฉานและปัญญานี้ต้องใช้ในกิจการทุกอย่างแม้ในทางโลก ยกตัวอย่างเช่นการแต่งหน้าให้งดงาม ก็ต้องใช้ฉานและปัญญา ผู้ปรารถนาจะแต่งหน้า ต้องเพ่งดูเงาหน้าของตนในกระจก และพิจารณาว่าส่วนไหนเสีย เพื่อจักได้แก้ไขดี และส่วนไหนดีแล้ว เพื่อจักได้ไม่ต้องแก้ไขหรืออุดหนุนให้ดียิ่งขึ้น ในทางธรรม ก็ต้องอาศัยฉานและปัญญาทุกอย่าง เหตุฉะนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ ดังที่ยกขึ้นเป็นนิกเขปบท ๓ เบื้องต้นแปลว่า ฉานคือความเพ่ง ไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาไม่มีแก่ผู้ไม่เพ่ง ฉานและปัญญามีในบุคคลใด บุคคลนั้นอยู่ในสำนักแห่งนิพพานหรืออยู่กับนิพพาน ดังนี้ ฉานคือความเพ่ง ได้แก่ความกำหนดรวมอยู่แห่งเดียว ปัญญา ได้แก่ความพิจารณาสิ่งที่เพ่งนั้น ฉานไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา คือผู้ไม่รู้ประโยชน์ของความเพ่งว่า เป็นเหตุให้เกิดปัญญา เมื่อไม่รู้ อย่างนี้ จึงไม่เพ่ง และเมื่อไม่เพ่ง ก็ไม่ได้ปัญญา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า นตฺถิ ฉานํ อปญฺณสฺส ฉานํไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา นตฺถิ ปญฺญา อฉานํ โท ปญฺญาไม่มีแก่ผู้ไม่เพ่ง

คำว่า นิพพาน ผู้นับถือพระพุทธศาสนาเคยได้ยินได้ฟังมาแล้ว และเข้าใจว่าเป็นธรรมชั้นสูง คือความดับกิเลสสิ้นเชิง และเมื่อเห็นว่าตนไม่สามารถจะปฏิบัติให้ถึงได้ก็ท้อถอย แต่ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้นย่อมใช้ได้ทุกชั้นโดยเหตุผลและอาจอนุโลมไปใช้แม้ในทางโลก ผู้ไม่รู้ไม่สามารถในสิ่งใด ขวนขวายศึกษาฝึกหัดจนมีความรู้ ความสามารถในสิ่งนั้น ความดับความไม่รู้ไม่สามารถเสียได้อย่างนี้เป็นนิพพานอย่างหนึ่ง ผู้อ่านหนังสือไม่ออก พยายามเรียนจนอ่านออก ความดับความอ่านหนังสือไม่ออกเสียได้ ก็เป็นนิพพานอย่างหนึ่ง ในส่วนหนึ่ง ก็เหมือนกัน บุคคลจึงอยู่กับนิพพานโดยลำดับ แต่ทั้งนี้ต้องมีฉานและปัญญาเป็นคู่กันมา ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน โดยปรกติบุคคลมีมาร คือ ธรรมเป็นเครื่องทำลายล้างส่วน ๑ บารมี คือธรรมส่วนที่ดีส่วน ๑ มารเป็นเครื่องทำลายบารมี บารมีก็เป็นเครื่องทำลายมาร เมื่อมารมีกำลัง มารก็ผจญบารมีให้พ่ายแพ้และครอบงำใจไว้ เมื่อบารมีมีกำลัง บารมีก็ผจญมารให้พ่ายแพ้และบุคคลก็อยู่กับบารมี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงผจญมารให้พ่ายแพ้ไปด้วยพระบารมี จึงได้พระนามว่า พระวิชิตมาร แปลว่าพระผู้มีมารอันชนะแล้ว การปฏิบัติธรรมก็เป็นการอบรมบารมีเพื่อทำลายมารนั่นเอง แต่การปฏิบัติต้องอาศัยการเรียนธรรมที่เรียกทางพระพุทธศาสนาว่าสุตะเป็นเบื้องต้น จะเรียนทางตา คือดูหนังสือ หรือเรียนทางหู คือฟังก็ได้ เมื่อกำลังเรียนมารก็จักเข้ามากระซิบบว่า เรียนทำไม คิดเรื่องหรือทำการที่สนุกดีกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ต้องใช้ฉานและปัญญาเพ่งพิจารณา อุดหนุนให้เป็นบารมีกำจัดมารคือความเกียจคร้านอย่างนี้เสีย ความดับมารที่มากกระซิบบใจอย่างนี้เสียได้ ก็เป็นนิพพานอย่างหนึ่ง ต่อมาถึงการปฏิบัติธรรม ความยินดียินร้ายและความหลงมกมายในอารมณ์ทั้งหลายในโลกย่อมเป็นเหตุให้ประพตูล่วงทางกายและวาจาด้วยความตั้งใจ อารมณ์เหล่านี้ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องที่ผ่านมาทางตา เป็นต้น ความยินดียินร้ายและความหลงมกมายเป็นอาวุธของมาร ซึ่งเข้ามาทิ่มแทงใจ ให้เดือดร้อนทรมันทุราย เช่นให้เดือดร้อนว่าทรัพย์ที่ได้มาโดยทางทุจริตนั้น เจ้าของจะมาแย่งยื้อไปเมื่อไร หรือตนจะพลัดพรากไปเมื่อไร เหตุฉะนี้ ให้ใช้ฉานและปัญญาเพ่งพิจารณาให้เป็นบารมีดับความยินดียินร้ายและความหลงมกมายที่เกิดขึ้นเสีย แม้ไม่ตลอดไป ทับหรือข่มไว้ หรือดับได้ชั่วคราวชั่วขณะ ก็เป็นการดี ความดับได้อย่างนี้ ก็เป็นนิพพานอย่างหนึ่ง ส่วนในธรรมชั้นสูง โดยปรกติ บุคคลย่อมยินดียึดถืออยู่ในอัตภาพ

ร่างกายนี้ว่า เอตํ มม นันฺของเรอ โสโหมสมิ เรอเป็นนันฺ โสโ เม อตฺตา นันฺเป็น
 ตัวตนของเรอ กิอฺตภาพร่างกายนี้ เป็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข ไม่มีเปลี่ยนแปลง
 เป็นอย่างอื่น เพื่อให้กำหนดรู้ตามเป็นจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมไว้
 โดยปริยายเป็นอันมากเช่นอริยสัจจ ๔ สติปัฏฐาน ๔ ธาตุวิภังคสูตร แม้จะทรงแสดง
 ไว้มากปริยายด้วยกัน แต่ก็มีใจความเป็นอันเดียวกัน ตามนัยธาตุวิภังคสูตร ทรงแสดง
 ว่าบุคคลมีธาตุ ๖ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาส และวิญญาณธาตุ ๕ ข้างต้น
 เป็นธาตุไม่มีความรู้ ถ้ามีอยู่ตามลำพังก็ไม่สามารถรู้อะไรได้ และไม่มีใครทุกข์ร้อน
 แต่เพราะมีวิญญาณธาตุเข้าประกอบ จึงสามารถรู้อะไรได้ ทางที่วิญญาณธาตุออกมาสู่
 นันฺ เรียกว่าผัสสายตนะ คือที่เกิดผัสสะ ได้แก่จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มนะ คือ
 ออกมาสู่รูปรูปร่างจักขุ ออกมาสู่เสียงทางโสต ออกมาสู่กลิ่นทางฆาน ออกมาสู่รส
 ทางชิวหา ออกมาสู่โณภูมิจักขุทางกาย รูป เสียง กลิ่น รส โณภูมิจักขุทั้ง ๕ นี้
 ประมวลเป็นธรรมคือเรื่องที่วิญญาณธาตุรู้ทางมนะ และวิญญาณธาตุยังประกอบด้วย
 อวิชชา เหตุฉะนี้ เมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น เกิดเป็นผัสสะขึ้นแล้ว ก็เกิดเวทนานำให้เกิด
 ตัณหา คือความดิ้นรนของใจขึ้น ความดิ้นรนของใจเพื่อให้ได้เป็นกามตัณหา เพื่อให้
 เป็นภวตัณหา เพื่อให้เสื่อมเสียเป็นวิภวตัณหา นี้เป็นสมุทัยสัจจะหรือเป็นมาร เมื่อเกิด
 ขึ้น ต้องใช้ฉานและปัญญา เพ่งพิจารณาดับเสีย ความดับตัณหาเสียได้เป็นนิพพาน
 หรือนิโรธสัจจะ ฉานและปัญญาเป็นบารมีหรือมคฺคสัจจะ ที่ท่านแสดงว่ามีองค์ ๘
 ความดับตัณหาได้แม้เพียงแปลบหนึ่งหรือชั่วฟ้าแลบ ก็ทำให้เกิดประโยชน์ได้ มารกับ
 บารมีมีอยู่ที่ใจและเป็นข้าศึกที่คอยรบกันอยู่ ใจจึงเป็นสนามรบ เมื่อมารชนะ มารก็
 ยึดสนามใจไว้ได้ เมื่อบารมีชนะ บารมีก็ปกป้องสนามใจ นิพพานคือความดับมาร
 เสียได้ เป็นเครื่องแสดงความชนะของบารมี ทั้งนี้ อาศัยฉานและปัญญาคอยเพ่ง
 พิจารณา เพราะเมื่อมีความเพ่งพิจารณาอยู่ก็ประสบความสำเร็จเป็นนิพพานมาโดยลำดับ
 ผู้ที่มีฉานและปัญญา จึงชื่อว่าอยู่กับนิพพานดังที่ตรัสไว้ว่า

ยมฺหิ ฉานญจ ปญฺญา จ สเว นิพฺพานสนฺติเก ฉานและปัญญามีในบุคคลใด
 บุคคลนั้นอยู่ในสำนักแห่งนิพพาน ด้วยประการฉะนี้

ในที่สุด ทรงเตือนพุทธศาสนิก ให้ปฏิบัติตามสามารถ

บันทึกพระธรรมเทศนาไตรสิกขา^๑

สีล สมาธิ ปัญญา จ

วิมุตติ จ อนุตตารา

อนุปุพฺพธา อิมะ ธมฺมา

โคตเมน ยสฺส สตินา

จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรมเป็นส่วนธรรมสวนกุศล ตามสมควรแก่กาลเวลาเป็นที่ฟังธรรมอันเวียนมาถึง

อนึ่ง วันนี้เป็นวันวิสาขปุณณมี ซึ่งเป็นวันที่พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายได้ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เมื่อถึงวันเช่นนี้ จึงควรพุทธศาสนิก จะพึงระลึกถึงพระคุณ ทำการบูชาและฟังธรรมตามสามารถ ธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อให้ประชุมชนอยู่ด้วยกันเป็นสุข และให้บุคคลแต่ละคนอยู่เป็นสุข ความอยู่เป็นสุข เป็นข้อที่ปรารถนาอยู่ด้วยกัน แต่เป็นผลที่เกิดแต่เหตุ เมื่อทำเหตุถูกแล้ว ก็ย่อมได้ผลดังปรารถนา พระบรมศาสดาเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ก็ได้ทรงปรารถนาสุข ทรงแสวงอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อทรงแสวงในทางอื่นไม่พบ จึงทรงแสวงด้วยพระองค์เอง ด้วยทรงทำจิตให้เป็นปกติ ให้ตั้งมั่นและ

^๑ พระธรรมเทศนาไตรสิกขา กัณฑ์เช้า วันวิสาขปุณณมี วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ทรงใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง ก็ทรงรู้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่คงทน บังคับไม่ได้ จึงเป็นทุกข์ตามสภาพ เมื่อบุคคลยึดถือก็พลอยไม่เที่ยง ไม่คงทน บังคับไม่ได้ไปด้วย แต่เมื่อรู้ตามเป็นจริง ไม่ยึดถือ ความรู้เป็นส่วนหนึ่ง คงที่อยู่ สิ่งที่อยู่เป็นอีกส่วนหนึ่ง ผู้รู้จึงเป็นตาที่ ผู้คงที่ ไม่ใช่สิ่งที่รู้ จึงทรงเป็น พุทโธ ผู้ตื่น และทรงแสดงธรรมสั่งสอนไว้เป็นอันมากประมวลลง ก็เพื่อให้ประพตติดีทางกายวาจา ด้วยความตั้งใจที่เรียกว่าศีล เป็นเครื่องกำจัดทุกข์โดยตรงกันข้าม เพื่อทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นเครื่องกำจัดความฟุ้งสร้านแห่งจิต และเมื่อให้รู้ตามเป็นจริง เป็นปัญญา เป็นเครื่องกำจัดความหลงไม่รู้ตามเป็นจริง ดังที่พระธรรมสังคาคณะ ได้ประพันธ์เป็นคาถาตามที่ยกไว้เป็นบทกวีเขมรเบื้องต้น แปลว่าธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นส่วนเหตุ และวิมุตติ อันเป็นส่วนผล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ชื่อว่าโคดมโดยพระโคตรผู้มีพระยศสูง ได้ตรัสรู้โดยลำดับแล้ว และเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ตรัสบอกแก่ชนทั้งหลาย คำว่า ศีลแปลว่าปกติ โดยตรงได้แก่ความที่จิตเป็นปกติ ไม่ถูกราคะ หรือ โภคะ โทสะ โมหะจุดไป จิตที่ถูกราคะหรือโภคะ โทสะ โมหะชักนำไป เป็นจิตวิปริต วิปลาส เพียงเท่านั้น ยังไม่ล่วงออกไปภายนอกก็เสียศีลภายใน เมื่อประพตติชั่วทางกาย วาจา ด้วยความตั้งใจ ก็เสียศีลภายนอก ความประพตติชั่วทางกาย วาจาด้วยความตั้งใจ เป็นเหตุทำจิตให้เศร้าหมอง วิปลาส และให้ฟุ้งสร้าน ทั้งทำปัญญาให้รู้ชั่วรู้ผิด ท่านจึงให้สมาทานศีล แม้จะยังมีจิตคิดจะล่วง ก็ยังดีกว่าประพตติล่วงทีเดียว แต่เมื่อยังมีจิตเช่นนั้น ก็ยังไม่เป็นศีลภายใน หรือศีลทางใจ จึงควรทำจิตให้สงบเป็นปกติจากราคะหรือโภคะ โทสะ โมหะ เมื่อจิตสงบเป็นปกติได้ ก็เป็นศีลภายใน เป็นอุปสมะหรือสันติ จะทำจิตให้สงบอย่างนั้นได้ ด้วยการดูจิตนับเข้าในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เมื่อดูจิตอยู่ ก็เลสที่เกิดกับจิตก็สงบ จิตก็อยู่กับศีลคือความสงบสมาธิ คือความตั้งจิตมั่น ความตั้งจิตมั่น แต่ไม่ถึงแนวแน่เรียกว่าอุปจารสมาธิ ความตั้งจิตมั่นแนวแน่ เรียกอัปนาสมาธิ สมาธิมี ๒ ผู้เจริญและอารมณ์ของสมาธิก็มี ๒ คือ อารมณ์บางอย่างให้ถึงเพียงอุปจารสมาธิ เช่นระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ต้องใช้ปัญญาพิจารณาตรววจเพื่อให้เห็นจริง ต้องใช้ความคิดกว้าง แต่ก็รวมอยู่ในเรื่องนั้น ไม่อาจรวมจิตให้แนวแน่ได้ ผู้เจริญจึงอาจได้เพียงอุปจารสมาธิ อารมณ์บางอย่างให้ถึงอัปนาสมาธิ เช่นกำหนดความหายใจออกกลับไม่ต้องใช้ความคิดกว้าง ผู้เจริญจึงอาจ

ถึงอุปมาสมาธิได้ ส่วนปัญญาได้แก่ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเพื่อให้รู้จริงอย่าง ๑ ได้แก่ความรู้จริงอย่าง ๑ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณานั้น แม้จะเกิดความรู้ขึ้นบ้าง ก็ยังไม่ใช่ความรู้จริง เพราะยังต้องพิจารณาอยู่ ต่อเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาอาศัยความตั้งจิตมั่นอุดหนุนจนเกิดความรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง จึงเป็นปัญญา คือความรู้จริง เมื่อไม่รู้จริง ย่อมยึดถือ เมื่อรู้จริง ย่อมไม่ยึดถือ ความรู้จริง ไม่ยึดถือเป็นวิชา เมื่อวิชาเกิดขึ้น ก็เกิดวิมุตติคือความหลุดพ้นจากความยึดถือเกี่ยวเกาะ ในเบื้องต้น แม้จะยึดถือศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยอุปาทานเพราะเห็นว่าเป็นบุญ เป็นกุศลก็ยังเป็นการดี เพราะเป็นการยึดในทางดี อาจอำนวยความสะดวกให้พ้นจากทุกข์ได้ และศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ใช้ได้ในทางคติโลก เช่นในการเรียนหนังสือ ในการศึกษาศิลปวิทยา หรือในการทำการงาน ต้องมีศีล คือเว้นจากประพฤติชั่วทางกายวาจาด้วยความตั้งใจ ต้องมีสมาธิตั้งจิตมั่นอยู่ในการเรียนเป็นต้นนั้น และต้องมีปัญญาสอดส่องพิจารณาจนรู้จริง จึงจักพ้นจากความขัดข้อง ถึงความสำเร็จ

ในที่สุด ทรงเตือนให้พุทธศาสนิกปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญาโดยสามารถ เพราะการปฏิบัติดังนั้นเป็นบุญ เมื่อปฏิบัติจึงเป็นผู้อยู่กับบุญ ชื่อว่าถือเอาสาระแห่งกายนี้ไว้ได้ตามควรแก่ความปฏิบัติ

บันทึกแนวพระธรรมเทศนาภัณฑ์ศักราช^๑

เทศน์ภัณฑ์ศักราช คือบอกศักราชแล้ว ปรารภวันวิสาขะ อันตรงกับวันประสูติ
ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า แสดงพระพุทธคุณเป็นต้น โดยลำดับไป
นับเข้าเป็นกถาท้ายศักราช ไม่ต้องตั้งโม ขัน นิกเขบพท และในตอนท้าย ก็เตือนให้
ตั้งใจฟังธรรมที่จะแสดงต่อไป เทศน์ภัณฑ์นี้ เป็นภัณฑ์แรกในพิธีบูชาทั้ง ๓ ในวันที่

สมเด็จพระสังฆราช ทรงประทานพระธรรมเทศนาภัณฑ์ศักราช ทรงบอกโดย
มครภาษาว่า

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุทฺทสฺส ปรีนิพฺพานโต ปฏฺจาย
อฏฺฐจอสีตี สํวฺจจรูตฺตร จตุสตาธิกาณี เทวสํวฺจจรสหฺสสาณี ปวตฺตมานานี ปจฺจุปนฺน
กาลวเสน เวสาขมาสสฺส จนฺทคตฺติยา ปณฺณรสี ตีถี, สุริยคตฺติยา ฉพฺพีสตีมี ทินฺ
วารวเสน โสรวาโร โหติ เอวํ ตสฺส ภควโต ปรีนิพฺพานา สาสนายุกาลคณฺนา
สลฺลภฺเขตพฺพา

^๑ แนวพระธรรมเทศนาภัณฑ์ศักราช พิธีวิสาขบูชา วันเสาร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

เมื่อทรงแปลแล้ว ทรงปรารภวันวิสาขบูชาต่อไป แล้วทรงแสดงพระพุทธานุคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ โดยลำดับ ก่อนจบกัณฑ์ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้ตั้งใจ ฟังธรรมที่จะแสดงต่อไปตามแบบของกัณฑ์นี้ด้วยมคธภาษาก่อนแล้ว จึงแปลว่า “อิโต ปรี สกุกจํ ธมฺโม โสตพฺโพ เบื้องหน้าแต่นี้ ฟังตั้งสมันนาหารจิต ฟังธรรมภาสิต ที่ท่านจะแสดงต่อไป ณ กาลบัดนี้

จบกัณฑ์นี้เพียงนี้ ไม่ต้อง เหว่ ก็มี.....

บันทึกเหตุ ก่อนแต่เทศน์ มีการประชุมพระเถรทำวัตร สวดมนต์ ทำวัตร ไม่ใช่สายสิญจน์ เว้นแต่ตอนที่พระสังฆเถระว่าคำบูชาก่อน หนุต มยฺ นโม จัปสายสิญจน์ด้วย แต่ก็เพียงพระสังฆเถระรูปเดียว เมื่อกล่าวคำบูชาจบแล้ว ก็วางสายสิญจน์ ทำวัตรจบแล้ว สวดมนต์ จัปสายสิญจน์ทั้งหมด

วันธรรมสวนะกึ่งชุนหีบักข์^๑

โย จ พุทฺธจ ธมฺมจ ๗เปฯ สพฺพทฺทฺชา ปมฺจจติ

ทรงแสดงโดยเริ่มว่า จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เมื่อฟังธรรมและมีความรู้ขึ้นเป็นความรู้ธรรม เมื่อได้พิจารณาจนมีความเข้าใจแจ่มแจ้งถูกต้อง เป็นความฉลาดในธรรม และเมื่อนำความรู้ธรรมมาสอนในตน ให้รู้ตนตามเป็นจริง จึงจะเป็นเหตุทำตนให้ดีขึ้นได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ได้ทรงพิจารณาธรรม นำมาสอนในพระองค์ ก็ทรงทราบพระองค์ว่า ยังขาดวิชาวิมุตติ จึงได้เสด็จออกแสวงหาจนได้ทรงรู้แจ่มแจ้ง ตามเป็นจริงเป็นวิชา และทรงหลุดพ้นจากความไม่รู้จริงเป็นวิมุตติ ครั้งทรงประสบ วิชาวิมุตติแล้ว ก็ทรงแสดงคำสั่งสอนประกาศสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริง สัจธรรม นั้น ได้แก่สภาวะสิ่งที่มีอยู่เป็นไปอยู่ในโลกพร้อมทั้งเหตุผล แต่บุคคลอาจไม่รู้หรือ รู้ก็ได้ เช่นไฟเป็นของมีแสงสว่างและเป็นของร้อน เด็กเห็นไฟรู้ว่ามีแสงสว่าง ชื่อว่า รู้สัจธรรมอย่างหนึ่ง แต่เด็กไม่รู้ว่าเป็นไฟร้อน จึงเอามือจับไฟชื่อว่าไม่รู้สัจธรรมในข้อนี้ สัจธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศนั้น ก็ทรงประกาศที่บุคคลนั้นเอง บุคคล

^๑ วันธรรมสวนะกึ่งชุนหีบักข์ อาสาฬหมาส วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ฟังธรรม รู้ธรรมเป็นกรรม แต่เป็นกรรมในทางดี มีความคุ้นเคยในธรรม เป็นบารมี ในทางตรงกันข้าม ความประพฤติชั่วร้ายทุจริต เป็นกรรมในทางชั่ว ความคุ้นเคยใน ทุจริต เป็นอาสวะ บุคคลทั่วไปมีอยู่ทั้ง ๒ ส่วน เมื่อประพฤติดี ก็เพิ่มเติมบารมีแก้ อาสวะ และมีภัยอันตราย ก็คิดยึดเหนี่ยวสิ่งที่เห็นว่าจะเป็นที่พึ่งได้ ทางพระพุทธ- ศาสนาก็สอนให้คิดยึดเหนี่ยวเหมือนกัน แต่ให้คิดยึดเหนี่ยวในทางดี ดังพระพุทธภาษิต ที่ท่านอั้งไว้ที่ยกเป็นบทกวีเชป ฌ เบื้องต้น แปลว่าบุคคลใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งที่ระลึก เห็นอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ คือทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางดำเนินให้ถึงความ ดับทุกข์ นั่นเป็นสรณะอันเกษม นั่นเป็นสรณะอันอุดมของบุคคลนั้น บุคคลนั้นมา ถึงสรณะนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ข้อว่าบุคคลใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะแสดงว่า เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ก็ทำให้ หายว่าเหว ทำให้เบาใจ หายหวาดกลัว ในที่อื่น ท่านแสดงให้เจริญพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังขานุสสติ การระลึกถึงนั้น ถ้าระลึกด้วยไม่ใช่ปัญญาพิจารณาคิด บั่นเอาว่า พระพุทธเจ้ามีรูปร่างอย่างนั้น ๆ พระธรรมเป็นอย่างนั้น ๆ พระสงฆ์เป็น อย่างนั้น ๆ ชื่อว่าถึงด้วยโมหะ แต่ก็ยังดีกว่าระลึกถึงในเรื่องที่ไม่ดี ระลึกถึงด้วย ใช้ปัญญาพิจารณานั้น คือระลึกว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระคุณ คือ พุทฺโธ ผู้รู้ ผู้ตื่น จนหายหลง ไม่มีรูปสัณฐาน เพราะพระพุทธเจ้าไม่ใช่พระกาย ดังพระพุทธภาษิตที่ ตรัสแก่พระวัคกลีว่า “ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” พระธรรมโดยตรง ได้แก่วิชชาวิมุตติที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เกิดขึ้นเพราะการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ การปฏิบัติก็อาศัยการฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าปริยัติ พระสงฆ์คือหมู่ท่านผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและปฏิบัติธรรม พระสงฆ์นี้ เดิมก็เป็นบุคคลธรรมดา มีชื่อนั้นชื่อนี้ แต่เมื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปฏิบัติตาม ก็เป็นหมู่กันโดยความประพฤติ เป็นสาวกสงฺขโมเสมอกัน แม้หมู่อื่น ๆ ก็เป็นหมู่กันเพราะมีธรรมเสมอกัน เช่นหมู่โจร ก็เพราะมีธรรมของโจรเสมอกัน หมู่นักแสดงการพนัน ก็เพราะมีธรรมของนักแสดงการพนันเสมอกัน อนึ่ง หมู่ที่เบียดเบียน กันไม่เป็นหมู่ที่ดีที่ชอบ ในโลกนี้แบ่งกันออกเป็นหมู่ ๆ เป็นชาติต่าง ๆ มีเครื่องกำหนด เป็นเครื่องรวมกันเข้าเป็นชาติ และยังแบ่งเป็นหมู่เล็ก ๆ ลงไปอีก ชาติหรือหมู่เหล่านี้

ก็เบียดเบียนทำลายล้างกันแลกัน นี่ไม่เป็นการดีการชอบ ส่วนพระสงฆ์ไม่เป็น
 อย่างนั้น ไม่ประพฤติเบียดเบียนตนและผู้อื่น ประพฤติแต่ประโยชน์เกื้อกูล จึงอยู่
 เป็นสุข และทำให้ผู้อื่นอยู่เป็นสุข การระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
 ดังแสดงมานี้ ยังไม่เป็นสรณะอันมั่นคง จึงมีพระพุทธภาษิตต่อไปว่า “เห็นอริยสัจจ์ ๔
 ด้วยปัญญาชอบ”

เรื่องอริยสัจจ์ ๔ พุทธบริษัทเคยได้ฟัง ได้อ่านกันซ้ำของ โดยมากกว่าทุกซ์
 ได้แก่ชาติความเกิดเป็นต้นจนถึงปรารถนาไม่ได้สมหวัง สมุทัยเหตุให้ทุกซ์เกิด ได้แก่
 ตัณหาทั้ง ๓ นิโรธ ความดับทุกซ์ ได้แก่ดับตัณหาได้สิ้นเชิง มรรค คือทางดำเนินให้
 ถึงความดับทุกซ์ ได้แก่มรรคมองค์ ๘ ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา มีสัมมาทิฐิเป็นต้น
 มีสัมมาสมาธิเป็นที่สูงที่สุด เมื่อกล่าวโดยนัยอย่างต่ำ ความประพฤติชั่ว เป็นอกุศลทุจริต
 เป็นสมุทัย เหตุให้ทุกซ์เกิด ความประพฤติเป็นกุศลสุจริต เป็นมรรคถือข้อปฏิบัติให้
 ถึงความดับทุกซ์ แต่ก็ยังเป็นวิภวคามิกุศล ไม่เป็นเหตุให้พ้นทุกซ์ทั้งปวงได้ เพราะยังมี
 ตัณหา คือความดิ้นรนของใจอยู่ ตัณหาที่มีลักษณะดังนี้ โปโนพุกวิกา มีความเป็นอีก
 คือไม่หยุดอยู่คงที่ มีใหม่เป็นใหม่อยู่เรื่อย *นันทิราคสหคตา* ประกอบด้วยความติด
 เพราะความเพลิน เรื่องที่ชอบ ก็ติดได้ เรื่องที่ไม่ชอบ ก็ติดได้ เมื่อติดในเรื่องที่ชอบ
 ก็ทำให้ยินดี ติดในเรื่องที่ไม่ชอบก็ทำให้ยินร้าย *ตตร ตตุรามินนุทีน* มีความยินดียิ่งใน
 อารมณ์นั้น ๆ อารมณ์ได้แก่เรื่องที่ดีว่าดำริที่ติด ดังพระพุทธภาษิตว่า *ยญจ เจเตติ
 ยญจ ปกปฺปติ ยญจ อนุเสตี อารมฺมณเมตํ โหติ*^๑ คิดดำรินอนตามเรื่องใด นั่นเป็น
 อารมณ์มีความยินดียิ่งในเรื่องที่ดีที่ดำริที่ติดนั้น ๆ ตัณหาที่มีลักษณะ ดังแสดงมานี้
 จำแนกออกโดยอาการที่ดิ้นรนไป ก็เป็น ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรนเพราะ
 กามคือความใคร่ ภาวตัณหา ความดิ้นรนเพราะภพคือความเป็นนั้นนี้ วิภวตัณหา
 ความดิ้นรนเพราะวิภพ คือความไม่เป็นอย่างนั้น ตัณหานี้เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ๆ
 เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดทุกซ์ มีชาติเป็นต้นเป็นลำดับไป ตัณหาจึงเป็น

^๑ นิตานวรรค สัยุตตนิกาย (๑๖/๑๔๗/๗๙)

ทุกข์สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ด้วยประการฉะนี้ มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อบุคคลดำเนินไปในทางนี้แล้ว ก็สามารถทำทุกข์ให้ดับไปได้ จะทำอะไรสิ่งหนึ่งก็ต้องมีทางดำเนิน จะทำทุกข์ให้ดับไปก็ต้องมีทางดำเนินคือมัชฌิมาปฏิปทานี้ ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งที่ระลึก และเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาอันชอบ นี่เป็นสรณะอันเกษม อันอุดม บุคคลมาถึงสรณะนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

ในที่สุด ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้ทำสรณะอันเกษมอุดมให้มีในตน

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๘๘

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

เช้าวันนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประทานพระธรรมเทศนาสาราณียธรรม ทรงยกพระบาลีว่า ฉยเม ภิกฺขเว ธมฺมา สาราณียา ปิยกรณา ครุกรณา สงฺคหยา อวิวาทาย สามคฺคิยา เอกิภาวาย สํวตฺตุนฺติ ทรงแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงชี้แจงแนะนำธรรมเพื่อให้ความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ความพร้อมเพรียงกันเกิดจากความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเกิดจากปัญญารู้เหตุผลตามเป็นจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีปัญญาอย่างสูงสุด จึงทรงเป็นพระอรหันต์ ผู้ควรบูชาสักการะทั้งปวง ทรงบรรลุพระอรหันต์ คือความเป็นพระอรหันต์ เพราะทรงปฏิบัติเหตุอย่างหนึ่ง ทรงได้รับผลจากเหตุนั้นแล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ผลที่ประสงค์ ก็เปลี่ยนไปใหม่ จนทรงปฏิบัติในเหตุที่ดีที่ชอบ อันเรียกว่าจรณะ จึงทรงบรรลุผลอย่างสูงสุด ข้อปฏิบัติอันเรียกว่าจรณะนั้น คือทรงตั้งพระทัยงดเว้นจากความชั่วทางกายวาจา ทรงกำจัดความฟุ้งสร้าน ทำพระทัยให้มีอารมณ์อันเดียว ทรงทำปัญญาให้เกิด กำจัดความรู้ชั่วรู้ผิด เพราะทรงปฏิบัติในจรณะนี้ จึงทรงบรรลุความเป็นพระอรหันต์ ผู้ไกลจากข้าศึก ข้าศึกมี ๒ คือ ข้าศึกภายนอก ข้าศึกภายใน สิ่งที่ทำอันตรายแก่กาย เป็นข้าศึก

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันธรรมสวนะ วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ภายนอก สิ่งที่ทำอันตรายแก่จิต เป็นข้าศึกภายใน จิตมีอารมณ์ต่าง ๆ อันยั่วให้เกิด ยินดีเป็นราคะบ้าง ให้เกิดยินร้าย เป็นโทสะบ้าง ให้หลงมกมาย เป็นโมหะบ้าง อารมณ์ มาจากภายนอก ราคะ โทสะ โมหะ เป็นส่วนภายใน นี่เป็นข้าศึกภายใน ภายที่มีข้าศึก ย่อมเดือดร้อน ส่วนภายในที่ไม่มีข้าศึกย่อมเป็นสุข ฉันทใด จิตก็ฉันทนั้น ที่มีข้าศึกย่อม เดือดร้อน ส่วนจิตที่ไม่มีข้าศึกย่อมปลอดโปร่งแจ่มชื่น มีความสงบสุข พระสัมมา สัมพุทธเจ้าทรงพ้นจากข้าศึกภายนอกและจากข้าศึกภายในด้วยพระธรรมนั้น จึงทรงเป็น พระอรหันต์ผู้ไกลจากข้าศึก เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ทรงประกอบด้วยสุขอันเกิดจากวิมุตติ อันเรียกว่า วิมุตติสุข แม้จะทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอดไปก็จะได้ แต่เพราะทรงมี พระมหากษัตริย์ จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนโดยปริยายเป็นอันมาก โดยปริยายหนึ่ง ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลที่อยู่รวมกันเป็นหมู่มีความพร้อมเพรียงกันอัน เรียกว่า สาราณียธรรม ดังพระพุทธภาษิตที่ขึ้นเป็นนิกเขปบทเบื้องต้นแปลว่า ธรรม ๖ ประการเหล่านี้ เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ ของกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน ไม่วิวาทกัน พร้อมเพรียง เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ธรรม ๖ ประการเหล่านี้คือ

๑. เข้าไปตั้งเมตตาทายกรรม คือการงานที่ทำทางกายด้วยเมตตาในสพรหมจารี ทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ
๒. เข้าไปตั้งเมตตาวจีกรรม คือ การงานที่ทำทางวาจาคือพูดด้วยเมตตาใน สพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ
๓. เข้าไปตั้งเมตตาตามโนกรรม คือการงานที่ทำทางใจ คือคิดด้วยเมตตาใน สพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ
๔. แบ่งปันลาภที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุด แม้ที่อยู่ใน ภาตรให้เป็นการบริโศคทั่วไปในสพรหมจารีทั้งหลาย
๕. มีศีลที่เป็นไท ที่วิญญูชนสรรเสริญ ที่ไม่ต้องจับ ต้องถือ ที่เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอด้วยสพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ

๖. มีทิวฏฐิที่เป็นนริยะ ที่นำออก ที่นำผู้มีทิวฏฐินั้นออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบเสมอด้วยสพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่ลับ ทั้งในที่แจ้ง

ธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ย่อลงเป็น ๓ คือ ตั้งความดีแก่กัน ๑ มีศีลเสมอกัน ๑ มีทิวฏฐิเสมอกัน ๑ ผู้อยู่ด้วยกันเป็นหมู่ย่อมมีคนมั่งคั่งบ้าง ชัดสนบ้าง ถ้าผู้มั่งคั่งไม่เจือจางแก่ผู้ชัดสน ความเป็นไปก็ไม่สม่าเสมอ เพราะฉะนั้น จึงควรแบ่งปันเจือจางกัน ผู้ได้รับการแบ่งปัน ก็ควรตั้งเมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตาตามโนกรรม คือจะทำพูดคิดใด ๆ ก็ประกอบด้วยเมตตา เพียงเท่านี้ ถ้าไม่มีศีลอย่างต่ำเพียงศีล ๕ ก็อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข เมื่อมีศีล จึงจักอยู่ด้วยกันเป็นสุข ผู้มีศีล ถ้าต้องคอยระวังรักษา ชื่อว่าเป็นทาสศีล เมื่อมีศีลอยู่กับใจ ชื่อว่าเป็นไท ศีลที่อยู่กับใจนี้ วิทยุณชนย่อมสรรเสริญว่าเป็นเป็นไท ไม่เป็นทาสและศีลที่อยู่กับใจที่ไม่ต้องจับ ต้องถือ ศีลที่ต้องจับ ต้องถือ ย่อมมีเหน้อยหน่าย คินคลายเหมือนอย่างถือสิ่งของไว้ด้วยมือ เมื่อเมื่อยมือ ก็ต้องวาง ส่วนศีลที่อยู่กับใจไม่ต้องจับต้องถืออย่างนั้น และเป็นไปเพื่อสมาธิ เพียงมีศีลเหมือนกัน แต่มีทิวฏฐิคือความเห็นไม่เสมอกัน ก็อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข เมื่อมีทิวฏฐิเสมอกัน จึงจักอยู่ด้วยกันเป็นสุขโดยปกติ บุคคลย่อมมีทิวฏฐิอันไม่เกี่ยวกับดีหรือชั่วต่าง ๆ กัน ตลอดขึ้นไปถึงพระอรหันต์ เช่นพระสารีบุตรเถระ เห็นว่าความมีปัญญาดี พระโมคคัลลานเถระ เห็นว่าความมีฤทธิ์ดีเป็นต้น ส่วนทิวฏฐิอันเกี่ยวกับดีหรือชั่วแบ่งได้เป็น ๓ คือ ทิวฏฐิที่ไม่ทำให้เลว ไม่ทำให้ดีขึ้นคงที่อยู่ ๑ ทิวฏฐิที่กดให้เลวลง ไม่คงที่ ๑ ทิวฏฐิที่ยกให้ดีขึ้น ไม่คงที่ ๑ ในที่นี้ หมายถึงทิวฏฐิที่เป็นนริยะ คือยกให้ดีขึ้น ที่นำออกคือนำออกจากทิวฏฐิ ส่วนที่กดให้เลวลง ทิวฏฐิเช่นนี้ย่อมนำผู้ประกอบด้วยทิวฏฐินั้นออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบได้ ธรรม ๖ ประการอันย่อลงเป็น ๓ เหล่านี้ เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้เป็นที่รักที่เคารพของกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน ไม่วิวาทกันพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียว พุทธศาสนิกผู้อยู่ด้วยกันเป็นหมู่ ฟังปฏิบัติในธรรมเหล่านี้ เพื่ออยู่ด้วยกันเป็นสุขและพร้อมเพรียงกันในปัจจัย ๔ และความปฏิบัติในธรรมเหล่านี้ เป็นความดีอันเป็นเหตุให้เกิดสุขในภพหน้าต่อไป

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

โย โว อานนท รมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺตโต

โส โว มมจฺเจเน สตุถา

ทรงแสดงโดยเริ่มว่า

จัดแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เป็นเครื่องอบรมปัญญาความรู้ และเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับทั้งพระธรรมที่เนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ก็ได้ทรงค้นคว้าคือทรงปฏิบัติดำเนินไปในธรรมอันเป็นส่วนเหตุ ซึ่งเรียกว่าจรณะ ทรงผ่านทางเป็นตอน ๆ ไปโดยลำดับจนถึงที่สุดทาง เป็นอันเสร็จกิจที่ควรทำ อยู่จบพรหมจรรย์ ที่สุดทางนั้นก็คือวิชา จึงได้พระนามว่า “วิชาจรณสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ และทรงแสดงธรรมสั่งสอนจำแนกออกเป็นธรรมส่วน ๑ วินัยส่วน ๑ ดังพระพุทธภาษิตที่ยกไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้น แปลความว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น เป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงไป” ดังนี้

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

ข้อที่ทรงแนะนำให้ปฏิบัติเรียกว่าธรรม ข้อที่ทรงบังคับไม่ให้ประพฤติ เรียกว่าวินัย ธรรมและวินัยนี้ เมื่อบุคคลระลึกถึง ก็เข้ามาตักเตือนสั่งสอนบุคคล จึงเป็นศาสนา บุคคลบางพวกอาจเข้าใจว่า เมื่อพระบรมศาสดา ปรีณิพพานแล้ว จักไม่มีศาสดามีแต่ธรรมวินัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสไว้ว่า ธรรมวินัยนั้นแหละเป็นศาสดา เพราะฉะนั้น ศาสดาจึงยังมีอยู่ หาล่วงไปไม่ ธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เป็นสัจจธรรมคงตัว ไม่มีเปลี่ยนแปลง ที่แรก ยังไม่ปรากฏแก่บุคคล เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และทรงแสดงธรรมสั่งสอน จึงปรากฏแก่บุคคลผู้ฟังจนถึงรู้ตาม ธรรมคือคำสั่งสอนเป็นข้อที่ควรฟัง จำ ท่อง และเพ่งพิจารณาให้รู้ความ ดังพระพุทธรักษาว่า *เย เต ธมฺมา อาทิกุลยาณา มชฺเชกกุลยาณา ปรีโยसानกุลยาณา* ธรรมเหล่านั้นงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด *สาตถํ สพฺพญชฺฉํ เกวลปรีปุณฺณํ ปรีสุทฺถํ พุรฺหมจฺริยํ อภิวทฺนติ* กล่าวพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์บริสุทธิสิ้นเชิง *ตถารูปาสฺส ธมฺมา พหุสฺสุตา โหนฺติ* ธรรมเห็นปานนั้น เป็นข้อที่ภิกษุเหล่านั้นฟังมาก *ธตา* จำทรงไว้ *วจสา ปรีจิตา* สั่งสมด้วยวาจา คือท่อง *มนสาอนุเปกฺขิตา* เพ่งด้วยใจ *ทิวฺจียา สุปฺปฏิวิทฺธา* ขบเจาะด้วยทิวฺจีย การฟังจำท่อง เป็นปริยัติคือการเรียน ทำให้รู้ธรรม เป็น *ธมฺมญฺญู* การเพ่งด้วยใจ ขบเจาะด้วยทิวฺจีย ทำให้รู้อรรถ เป็น *นอตถญฺญู* ฟังจำข้อธรรมไว้ได้มาก ก็มากทั้งรู้ความ เปรียบเหมือนรวบรวมทรัพย์ไว้ได้มากทั้งรู้จักวิธีใช้ เพราะฉะนั้น เมื่อฟังจำไว้ได้แล้ว ก็ต้องเพ่งพิจารณาด้วยใจขบเจาะด้วยทิวฺจียอีกด้วย

ข้อว่างามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดนั้น คือผู้มีใจงามเท่านั้น ย่อมฟังธรรม คิดพิจารณาธรรมและปฏิบัติธรรม ผู้มีใจไม่งาม ย่อมไม่ฟัง คิด และปฏิบัติ ธรรมนั้น จึงชื่อว่า งามในเบื้องต้น เพราะผู้มีใจงามฟัง งามในท่ามกลาง เพราะผู้มีใจงาม คิดพิจารณา งามในที่สุด เพราะผู้มีใจงามปฏิบัติ

ข้อว่ากล่าวพรหมจรรย์นั้น พรหมจรรย์ คือข้อปฏิบัติที่ดีที่ชอบ ได้แก่ความ ตั้งใจประพฤติชอบทางกาย วาจา ๑ ความตั้งใจมั่นในอารมณ์ที่ดี ๑ ความรู้เห็นตามเป็นจริง ๑ ข้อปฏิบัติที่ตรงกันข้าม เรียกว่า อพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ได้ถึงที่สุด เรียกว่าอยู่จบพรหมจรรย์ ดังคำว่า *วุสิตํ พุรฺหมจฺริยํ อยู่จบพรหมจรรย์* โดยปริยายอย่างต่ำ ประพฤติได้ขั้นใด ก็ชื่อว่าอยู่จบขั้นนั้น

พรหมจรรย์นี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากุศล ตรงกันข้ามกับอกุศล ทั้ง ๒ นี้มีอยู่ที่บุคคล บุคคลจะประพฤติชั่วทางกายวาจาจะมีใจฟุ้งสร้าน จะหลง ไม่รู้ตามเป็นจริง ก็ที่ตน จะประพฤติชอบทางกายวาจา จะมีใจตั้งมั่นในอารมณ์ที่ดีจะรู้เห็นตามเป็นจริง ก็ที่ตน ข้อนี้อาจพิจารณาเห็นได้ที่ตนด้วยตนเอง จึงเป็น *สนฺทวิญฺญูจิกโก* อันบุคคลพึงเห็นเอง และเมื่อมีกุศลอยู่ที่ตน บุคคลก็ได้ประสบกุศล เมื่อมีกุศลอยู่ที่ตน บุคคลก็ได้ประสบกุศล ไม่นิยมกาลเวลา จึงเป็น *อกาลิกโก* ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะพึงเห็นพึงได้ที่ตนอย่างนั้น จึงเป็นเหมือนเรียกให้มาดูได้ที่ตน กุศลก็ดูได้ อกุศลก็ดูได้ ความสนุก ความทุกข์ ความเมื่อกบฏ ความเหี่ยวแห้ง ตลอดถึงเรื่องทุก ๆ อย่างในโลก ก็ดูได้ที่ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเป็น *เอหิปสฺสสิโก* ควรกล่าวว่าจะมาดู และควรน้อมแต่ส่วนที่ดีที่ชอบมาในตน จึงเป็น *โอปนยฺยิกโก* ควรน้อมเข้ามาในตน และเมื่อได้ประสบก็รู้ได้จำเพาะตน เป็น *ปัจจุตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ* อันผู้รู้พึงรู้จำเพาะตน ซึ่งให้ผู้อื่นรู้ไม่ได้ แต่บอกแนะนำ เมื่อผู้อื่นได้ปฏิบัติตามที่ได้บอกแนะนำจนรู้ขึ้นอีก ก็รู้ได้จำเพาะตน เช่นเดียวกัน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นแต่เพียงผู้บอกดังพระพุทธภาษิตว่า “*ตฺมุเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ ความเพียรอันท่านทั้งหลายพึงทำ อกุชาตาโร ตถาคตา* พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอก” ดังนี้ ผู้ฟังบอก เพียรประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อตั้งใจประพฤติชอบทางกายวาจา ก็ชื่อว่างามในเบื้องต้น ทำให้ตั้งมั่นในอารมณ์ที่ดี ก็ชื่อว่างามในท่ามกลาง อบรมปัญญาให้รู้เห็นตามเป็นจริง ก็ชื่อว่างามในที่สุด คนโดยมากปรารถนาความงาม จึงตกแต่งร่างกายให้งาม ปกปิดส่วนที่ไม่งาม เปิดเผยส่วนที่งาม แต่ความงามของรูป เป็นของไม่คงทนเหมือนความงามของใจ และถ้าเป็นผู้มีรูปไม่งามมาเดิม ก็ไม่อาจแก้ไขได้ เพราะเป็นผล จะได้แก้ได้ก็แต่เหตุ ส่วนผู้มีใจงาม แม้จะมีร่างกายไม่งาม ก็มีผิวพรรณผ่องใส ถ้ายังจะต้องมีภพชาติอีก ละโลกนี้ไปแล้ว ก็จะไปถือกำเนิดเกิดเป็นผู้มีรูปร่างต่อไป เพราะฉะนั้น จึงควรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นผู้มีใจงามตามสมควร และเมื่อประพฤติตามคำสั่งสอนของพระองค์ ก็ชื่อว่าได้เจริญเสด็จพระศาสดามาประทับอยู่ที่ตน เป็นเครื่องคุ้มครองรักษาและอำนวยอริยวิญญูผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ

คำชี้แจง

พระธรรมเทศนาไตรสิกขานี้ ได้บันทึกตามที่ท่านประธานในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อเช้าวันวิสาขบูชาพุณณมี พ.ศ. ๒๕๘๘ มีธรรมเนียมในวัดบวรนิเวศฯ ว่า ในวันธรรมสวนะวันวิสาขบูชาพุณณมี แสดงไตรสิกขา วันวิสาขบูชาภูมิ แสดงไตรลักษณ์ เป็นเทศน์กัณฑ์อุโบสถเวลาเช้า โดยปกติ เทศน์กัณฑ์อุโบสถ วันธรรมสวนะเวลาเช้า ได้เสด็จลงประธาน รู้สึกกันว่า ธรรมที่ทรงแสดง นำบันทึกรักษาไว้ ถ้าปล่อยให้ลืมไปเสีย ก็น่าเสียดาย จึงได้บันทึกไตรสิกขาเทศนานี้ไว้ ด้วยมุ่งบันทึกแต่ธรรมกับทั้งแนวหรือทางแห่งเทศนา จึงเป็นบันทึกธรรมในรูปเทศนา ดูเป็นเทศน์ขนาดสั้น ผู้ปรารถนาอาจนำไปขยายให้ยาวได้ แต่การบันทึกก็บันทึกเท่าที่จำได้ และน้อยกว่าที่ทรงแสดงจริงมาก จึงเป็นที่แน่ว่าบกพร่องในทางความพิสดาร ทั้งไม่แน่ว่าจะถูกต้องโดยตลอด ถ้ามีการผิดพลาดในข้อใดข้อหนึ่ง ก็เป็นเพราะผู้บันทึกจำผิดพลาดไปเอง

เจ้าหน้าที่หนังสือพิมพ์ธรรมจักรขุปรารถนาจะได้พระธรรมเทศนาเพื่อนำลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ที่กล่าวนั้น จึงได้มอบบันทึกนี้ให้ แต่ก็ได้นำถวายเพื่อทรงตรวจก่อนได้โปรดตรวจแก้ไขตามสมควร

๒ พฤษภาคม ๒๕๙๐

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ท้าวเม ธมา พุทฺถการา กตเม เทว สติ จ สมฺปชฺฌณญจ

ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้า ได้ทรงอาศัยสติ คือ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ คือความรู้ตัว อันเป็นตัวปัญญา อุดหนุนในการปฏิบัติ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังรู้ถูกต้องจริง อันเรียกว่า สัจจธรรม สัจจธรรมนี้ เมื่อมีธรรม ๒ ข้อนั้นอุดหนุน จึงจักสามารถรู้ทั่วถึงได้ ในทางคติโลก แม้การทำชั่ว ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะอันเป็นไปในทางชั่ว สติสัมปชัญญะเป็นอุปการะในทุกทางอย่างนี้ ท่านจึงแสดงว่ามีอุปการะคือเป็นเครื่องอุดหนุนมาก ดังปาฐะที่ท่านยกไว้แปลว่า “ธรรมเหล่านี้ ๒ ประการ มีอุปการะมาก คือ สติ ๑ สัมปชัญญะ ๑”

สติ คือความระลึกได้ ท่านยกบาลีบทเทศว่า *ปรเมน สติเนปกุเณ สมฺนาคโต จิรคตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา อนุสฺสริตา* แปลว่า ประกอบด้วยสติเป็นธรรมเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่ง ระลึก ตามระลึกการที่ทำ คำที่พูดแล้วนานได้ ท่านแสดงว่า บุคคลอาจทำพูดได้ถูกต้อง ก็เพราะระลึกจำการที่ทำ คำที่พูดแต่เดิม ๆ ได้ ถ้าระลึกจำไม่ได้เสียแล้ว ก็พูด ก็ทำในปัจจุบันไม่ถูก ความระลึกจำการที่ทำคำที่พูดไว้ได้นาน ๆ

^๑ เทศน์สมเด็จฯ กัณฑ์เช้า วันพระกึ่งศกัลปักษ์ กัตติกมาส วันที่ ๒๓ พุศิจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๗

จึงเป็นเหตุให้การทำการพูดต่อ ๆ มา ถูกต้องยิ่งขึ้น แล้วท่านแสดงถึงสติอีกอย่างหนึ่ง คือ ระลึกได้ถึงการทำคำที่พูดอยู่ ในปัจจุบัน คือเมื่อทำพูดอยู่ ก็ระลึกได้ว่าทำพูดอะไรผิดหรือถูกอย่างไร สติที่ระลึกจำได้ถึงการทำหรือคำในอดีต เป็นเครื่องอุดหนุนสติที่ระลึกถึงการหรือคำในปัจจุบัน เพราะเมื่อจำได้ว่าเคยทำ เคยพูดอย่างไร ก็อาจทำ อาจพูดอย่างนั้นได้ และอาจสอบพิจารณาแก้ข้อที่เคยผิดให้ถูกยิ่งขึ้นได้

สัมปชัญญะคือความรู้ตัว ท่านแสดงคู่กันไปกับสติว่า เมื่อสติระลึกได้ ก็มี ความรู้ตัวประกอบไปด้วยกัน ท่านยกตัวอย่างการอ่านหนังสือ เมื่ออ่านก็ต้องมีสติระลึก ได้ว่าอ่านอย่างไร เรื่องอะไร ต้องมีสัมปชัญญะ รู้ตัวว่ากำลังอ่านคู่กันไป

ธรรม ๒ ประการนี้ เป็นเครื่องอุดหนุนทั้งในทางคติโลก ทั้งในทางคติธรรม ทางโลก จะทำการใด ๆ ให้สำเร็จ ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะอุดหนุน ตลอดถึงการทำชั่ว ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะ แต่เป็นไปทางชั่ว ทางธรรม ก็ต้องอาศัยสติสัมปชัญญะอุดหนุน ในการปฏิบัติธรรมทั้งขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง ผู้ปฏิบัติ ย่อมศึกษาคือฟังจำทรงธรรมไว้ ข้าของมากบ้างน้อยบ้าง เมื่อข้าของน้อยอาจปฏิบัติถูกน้อย เมื่อข้าของมาก ก็อาจ ปฏิบัติให้ถูกได้มาก ในการปฏิบัติทำใจให้ยึดอยู่ในอารมณ์ที่สงบ ก็ต้องมีสติระลึก ไปอยู่ แต่ในอารมณ์นั้น ให้ใจอยู่กับสติพร้อมทั้งมีสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ การพิจารณาให้ รู้สัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริง ด้วยธาตุรู้ ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะอุดหนุน ท่านแสดง ว่าธาตุรู้มีสี่ให้รู้ภายนอกทางอายตนะ เมื่ออยู่กับอุปาทาน คือจับยึดถือสิ่งทีรู้ทาง อายตนะไว้ ก็มีภพชาติ ชรา มรณะ ต่อเมื่ออยู่กับธาตุรู้ที่รู้สัจธรรม จึงพ้นจาก ภพชาติ ชรา มรณะ เป็นอมตธรรม อมตธรรมเป็นธรรมที่ไม่มีหมดสิ้น ไม่มีน้อยลง ไม่มากขึ้น จะมีผู้ได้ ผู้ถึงมากขึ้น ก็ไม่น้อยลง จะมีผู้ได้ ผู้ถึงน้อยลง ก็ไม่มากขึ้น ต่างกับทรัพย์ทางโลก เมื่อผู้หนึ่งมีมากอีกผู้หนึ่งก็มีน้อยลง

ท่านแสดงว่า ธาตุรู้ที่มีอุปาทานนั้น ก็ยังมีต่างกัน ธาตุรู้ที่ได้รับอบรมให้รู้ดี รู้ชอบอุปาทานก็ยึดดี เป็นเหตุให้มีภพดี ชาติดี ส่วนธาตุรู้ที่ได้รับอบรมให้รู้ชั่วรู้ผิด อุปาทานก็ยึดชั่วยึดผิด เป็นเหตุให้มีภพชั่วชาติชั่ว

ท่านแนะนำให้อบรมธาตุรู้ให้รู้ดีรู้ชอบ ด้วยมีสติสัมปชัญญะอุดหนุน

ท่านประมวลความว่า สติสัมปชัญญะมีอุปการะคือเป็นเครื่องอุดหนุนมาก ทั้งทางโลก ทางธรรม ทางโลก ก็ทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ทางธรรม ก็ทั้งขั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง แล้วจบเทศนาด้วยการเตือนพุทธศาสนิกให้ทำสติสัมปชัญญะ อุดหนุนการปฏิบัติ ดีปฏิบัติชอบให้ยิ่งขึ้นตามสามารถ

๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

เช้าวันนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ประทานพระธรรมเทศนา ทรงยกพระบาลี

สุสสุสสิ ลภเต ปญญิ

อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ

ทรงแสดงดั่งบันทึกเท่าที่จำได้ ดังต่อไปนี้

บัดนี้ จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา เพื่ออบรมปัญญา ความรู้ ปัญญาบารมี ความฉลาด ปัญญาและปัญญาบารมีทั้ง ๒ นี้ต่างกัน แต่ก็เนื่องกัน ความรู้อันเกิดจากการฟังเป็นต้นเป็นปัญญา ความคุ้นเคยหรือความฉลาด อันเนื่องมาจากปัญญา เป็นปัญญาบารมี ปัญญาทำให้เกิดขึ้นได้ ส่วนปัญญาบารมีทำให้เกิดขึ้นโดยตรงไม่ได้ เป็นของเกิดสืบเนื่องมาจากปัญญา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ได้ทรงบำเพ็ญบารมี อุบารมี ปรมัตถบารมีให้บริบูรณ์ จึงได้ตรัสรู้นี้เป็นอัครตทิตสมบัตติ เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้มีพระกรุณาแสดงธรรมสั่งสอน นี่เป็นปรทิตสมบัตติ ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้น ก็เพื่อให้ผู้ฟังรู้และมีเหตุผล คือ ทรงแสดงเหตุอย่างนั้น ๆ ว่า จะให้ผลอย่างนั้น ๆ หรือยกย่องนั้น ๆ เกิดจากเหตุอย่างนั้น ๆ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

และผู้ฟังอาจได้รับผล ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ เหตุฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงจึงเป็น สวากขาตธรรม และธรรมที่ทรงแสดงนี้ ผู้ฟังอาจเห็นได้ด้วยตนเอง จึงเป็น *สนฺทสิญฺจิกโก* แต่ก็ต้องฟังด้วยดี สมดังพระพุทธานุญาตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทหนักเขปเบื้องต้นว่า *สุสุสุสฺสํ อภเต ปญญํ* ผู้ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา *อปฺปมตฺโต วิจฺจขโณ* ผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเห็นแจ่มแจ้ง

การฟังเป็นทางเกิดปัญญา ไม่ใช่แต่การฟังเท่านั้น การดูด้วยตา การดมด้วย จมูก เป็นต้น ก็เป็นทางให้เกิดปัญญาได้ แต่การฟังด้วยหูเป็นทางให้เกิดปัญญาได้มาก จึงยกการฟังเป็นที่ตั้ง เสียงที่ฟังก็มี ๒ อย่าง คือเสียงที่เกิดจากสิ่งของกระทบกัน ๑ เสียงที่เป็นภาษา ให้ความรู้ความได้ ๑ ภาษาเป็นสมมติสัจจะ คือ จริงโดยสมมติ สมมติก็คือ รู้กันหรือเห็นร่วมกัน สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ต้องมีสมมติเรียก จึงจะพูดรู้กันได้ ถ้าไม่มีสมมติ ก็ไม่อาจพูดให้รู้เรื่องกันได้ เช่นร่างกายนี้ มีอวัยวะน้อยใหญ่ เป็นอันมากด้วยสมมติชื่อเรียกเช่นเรียกส่วนเบื่องบนว่าศีรษะ ส่วนเบื่องต่ำว่าเท้า ถ้าไม่สมมติ ก็พูดไม่ถูก และถ้าตั้งใจพูดให้ผิดสมมติ ด้วยมุ่งให้ผู้ฟังเข้าใจผิด ก็เป็นพูดเท็จ เช่นเมื่อถูกถามว่า เห็นไม้หรือไม่ ผู้ถูกถาม ไม่รับรู้ว่ามันเป็นไม้ จึงตอบว่าไม่รู้ นี่เป็นพูดเท็จ สมมตินี้ภาษาหนึ่งก็อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้ จึงต้องเรียนภาษา เพื่อให้รู้สมมติ เมื่อรู้สมมติแล้ว ก็อาจพูดให้ถูกสมมติ อนึ่ง ในหมู่คน ก็ยังสมมติขึ้นต่างกัน เมื่อมีกษัตริย์ ก็สมมติกษัตริย์เป็นชั้นสูง คนขัดสนหรือคนชาติสกุลต่ำเป็นชั้นต่ำ หรือในครั้งพุทธกาล สมมติหมู่คนเป็นกษัตริย์ พรหมณ์ เวสสะ สุททะ จันทาละ ปุกกุสะ เมื่อบุคคลทำให้ถูกสมมติก็เป็นการปฏิบัติถูกสมมติ สมมติดังแสดงมานี้ เป็นสมมติสัจจะ จะได้ปัญญา รู้สมมติสัจจะ เพราะฟังด้วยดี คือตั้งใจเรียนให้รู้สมมติตามเป็นจริง เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า *สุสุสุสฺสํ อภเต ปญญํ* ผู้ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา

อันสมมติต้องมีสิ่งที่รับสมมติ สิ่งที่รับสมมตินั้น ได้แก่สิ่งที่มีอยู่เป็นไปอยู่ตาม ธรรมดาในโลก เรียกว่า ปรมัตตสัจจะ สภาพที่จริงโดยปรมัตต์ หรือสภาวะสัจจะ สภาพที่จริงโดยสภาพ ร่างกายอันมีอวัยวะน้อยใหญ่ที่สมมติชื่อเรียกกันนี้ เมื่อสลาย สภาวะย่อมปรากฏ เป็นธาตุดินน้ำแยกย้ายกันไปตามประเภทปรมัตตสัจจะหรือ

สภาวะนี้จะนี้ เมื่อบุคคลรู้จัก ย่อมสามารถนำมาประกอบเป็นสังขาร ใช้ในทางเกื้อกูลกันหรือทำลายกันก็ได้ ถ้ารู้ดี ก็ใช้ในทางเกื้อกูลกัน ถ้ารู้ชั่ว ก็ใช้ในทางทำลาย จะรู้ดีได้ก็ต้องรู้ตนตามเป็นจริง โดยมาก บุคคลไปรู้คนอื่นว่าเป็นอย่างนั้น ๆ แต่ไม่รู้ตนเองว่า เป็นอย่างไร ถึงคนอื่นก็ไม่รู้เขาเองว่าเป็นอย่างไร แต่ไปรู้คนอื่นจากตนว่าเป็นอย่างนั้น ๆ การจะรู้ตนได้ ต้องอาศัยฟังด้วยดีหรือตั้งใจเรียนคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รู้ธรรมเป็นอัมมัญญ ให้รู้อรรถ เป็นอรรถัญญ แล้วนำมาสอบกับตนเป็นอรรถัญญ แล้วปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรมเป็นอัมมานุอัมปฏิบัติบั้นะนี้ต้องอาศัยความไม่ประมาท ตั้งใจฟัง พิจารณาปฏิบัติ จึงจะเห็นแจ่มแจ้งตามเป็นจริง เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสต่อไปว่า *อปฺปมตฺโต วิจฺกฺขณฺโณ* ผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมเห็นแจ่มแจ้ง

อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า *ปญฺณํ นปฺปมชฺเชยฺย* ไม่พึงประมาทปัญญา คือ ให้ใช้ปัญญาพิจารณากายนี้ โดยนัยธาตุวิภังคสูตรว่า มีธาตุ ๖ มีผัสสาชยคณะ ๖ มีอารมณ์เป็นที่เที่ยวไปของใจ ๑๘ เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖ โทมนัส ๖ อุเบกขา ๖ มีธรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ๔

ในที่สุด ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้เป็นผู้รู้ดี ซึ่งเป็นผู้เจริญ ตามพระพุทธานุชาตินว่า *สุวิชาโน ภวํ โหติ* ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ อย่าให้เป็นผู้รู้ชั่ว ซึ่งเป็นผู้เสื่อมฉิบหาย ตามพระพุทธานุชาตินว่า *ทุวิชาโน ปฺราภวโ* ผู้รู้ชั่วเป็นผู้ฉิบหาย

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

อดตณฺณเจ ปิยํ ชณฺณา

รทฺเทยฺย นํ สุรทฺธิตํ

ติณฺณมณฺณตฺรํ ยามํ

ปฏฺิซคฺเคยฺย ปณฺทิตอ

มีใจความตามที่ทรงแสดงตามที่จำได้ ดังต่อไปนี้

ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา แสดงสัจจะ คือสภาพที่จริง อันมีอยู่ที่บุคคล บุคคลจะรู้จักธรรมนั้นได้ ด้วยการฟังคำสั่งสอนของพระองค์ให้มาก ตามพระพุทธภาษิตว่า *เย เต อาทิกุลยาณา มชฺเฌกุลยาณา ปรีโยสานกุลยาณา สาดถํ สพฺยณฺชนํ เกวลปรีปุณฺณํ ปรีสุทฺถํ พุรหฺมจรียํ อภิวทฺนติ ตถารูปาสฺส ฐมา พหุสฺสุตา โหนฺติ ธตา วจสา ปรีจิตา มนฺसानุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิจยา สุปฺปฏิวิทฺธา* ธรรมเหล่านั้น มีคุณในเบื้องต้น มีคุณในท่ามกลาง มีคุณในที่สุด กล่าวพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์ บริสุทธ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น ฝึกหัดฟังมาก ทรงคือจำไว้ สัมผัสด้วยวาจา ฟังด้วยใจ ขบเจาะด้วยทิวฏฺิ

ขั้นแรกให้ฟัง แล้วจำไว้สัมผัสด้วยวาจา คือท่องให้คล่องปาก รวมเรียกว่า ฟังจำ ดูด้วยตาเช่นอ่านหนังสือ ก็นับเข้าในฟัง การฟังจำนี้ใช้ในการเรียนทั่ว ๆ ไป เมื่อฟังจำแล้ว ก็ฟังด้วยমনะคือใจ เป็นขั้นที่ ๒ คือคิดนึกพิจารณา บุคคลมีมนะ คือ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๕

ใจสำหรับคิดนึกด้วยกันทั้งนั้น และเมื่อคิดนึกพิจารณาแล้ว ก็ขบเจาะด้วยทิวฏฐิ คือ ตกลงใจ บุคคลจะทำอะไรได้ ก็ต้องมีการตกลงใจก่อน และเมื่อมีความตกลงใจแล้ว ก็ปฏิบัติคือสงใจให้ดำเนินต่อไป บุคคลบางคน เมื่อกำลังฟังธรรมทำความเข้าใจ เอาเองว่า ธรรมนี้ไม่ควรแก่เราจึงไม่ตั้งใจฟังโดยเคารพ ก็ไม่ได้ความรู้ธรรม ในครั้ง พุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม บางครั้ง มีผู้ฟังเป็นอันมาก แต่ผู้ฟัง ไม่ได้ ทำความตกลงใจเอาเองอย่างนี้ ตั้งใจฟังโดยเคารพ จึงได้ความรู้ธรรม และเนื้อความ ของธรรม อาจปฏิบัติคือสงใจให้ดำเนินไปตามธรรมได้ โดยปกติ บุคคลอาจสงใจไปใน ทางดีก็ได้ ทางชั่วก็ได้ ถ้าสงไปในทางดี ก็ทำ พุศฺ คิณฺตี ถ้าสงไปในทางชั่วก็ทำ พุศฺ คิณฺชฺว พระสัมมาสัมพุทธะเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ได้ทรงสงใจไปในทางดี จึงทรงพ้น จากความชั่วทุจริตทั้งปวง เมื่อใจของพระองค์พ้นจากความชั่ว ก็รวมกันเข้าตั้งมั่น แน่วแน่มั่นเป็น “อเนญชะ” คือไม่หวั่นไหว ทรงน้อมไปเพื่อรู้ ก็รู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง เป็นวิชา ทรงบรรลุถึงธรรมอันสูงสุด ข้อปฏิบัติที่ทรงดำเนินมาจนถึงวิชา ก็เป็น “จรณะ” จึงทรงได้พระนามว่า “วิชชาจรณสมปนฺโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ” ต่อแต่นี้ก็ทรงมีพระกรุณาคือสงสารในหมู่สัตว์ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนโดยปริยายคือ ทางเป็นอันมาก เช่นที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุทเทศ ๓ เบื้องต้นแปลว่า “ถ้าบุคคลรู้ว่าตน เป็นที่รัก ฟังรักษาตนนั้นให้ดี บัณฑิตฟังประทับประคองตลอดด้วยทั้ง ๓ ้วยด้วยหนึ่ง”

ความเสื่อมแห่งชีวิตเรียกว่า้วย ท่านแบ่งเป็น ๓ คือปฐม้วย มัชฌิม้วย ปัจฉิม ้วย พระพุทธภาษิตนี้แสดงว่า ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ฟังรักษาให้ดี ฟังประทับประคอง ให้ได้สัก้วยหนึ่ง ถ้ายังประมาทในปฐม้วยก็ฟังรักษาให้ดีในมัชฌิม้วย ถ้าในมัชฌิม้วย ยังประมาทอีก ก็ฟังรักษาให้ดีในปัจฉิม้วย แต่ฟังทำความเข้าใจในคำว่าตนก่อน คนโดยมากเข้าใจว่า ร่างกายทั้งหมดตั้งแต่ศีรษะตลอดถึงเท้าเป็นตน จึงคอยทะนุ บำรุงตบแต่งให้งดงาม แต่ร่างกายนี้มีอวิชาเป็นเหตุ อวิชาเป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร จำแนกเป็นปุญญาภิสังขาร ประุณฺเตนฺนุญ อปุญญาภิสังขารประุณฺเตนฺนุญ อเนญชาภิสังขาร ประุณฺเตนฺนุญที่ไม่วุ่นไหว ปุญญาภิสังขารเป็นกุศลกรรม เป็นเหตุ ประุณฺเตนฺนุญร่างกายให้งดงาม อปุญญาภิสังขารเป็นอกุศลกรรม เป็นเหตุประุณฺเตนฺนุญร่างกาย ให้ไม่สวยงาม อนึ่ง ยังมีความดิ้นรนของใจเพื่อให้ได้ให้เป็นที่และเป็นและเพื่อทำลาย ความดิ้นรน เพื่อให้ได้ เป็นกามตัณหา ความดิ้นรนเพื่อให้เป็น เป็นภวตัณหา ความดิ้นรนเพื่อ

ทำลายเป็นวิภวตัณหา กามตัณหาเป็นความปรารถนาเพื่อจุดเข้ามา ภวตัณหาก็เป็นความปรารถนาเพื่อจุดเข้ามา ส่วนวิภวตัณหา เป็นความปรารถนาเพื่อผลักออกไป จึงรวมกันเข้าเป็นความดิ้นรนปรารถนาเพื่อจุดเข้ามาอย่างหนึ่ง เพื่อผลักออกไปอย่างหนึ่ง ๒ อย่างเท่านั้น ทั้ง ๒ นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เดือดร้อนตั้งต้นแต่ส่วนบุคคลจนถึงโลก สงครามโลกที่เกิดขึ้น ก็เพราะเหตุทั้ง ๒ นี้ ประเทศที่ก่อสงครามก็เพื่อจุดเข้ามา ประเทศที่ทำการป้องกันก็เพื่อผลักออกไป พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง สงบความดิ้นรนปรารถนาเสีย เป็นทุกขนิโรธ ปัญญาที่พิจารณา เป็นมรรค เมื่อปฏิบัติดำเนินไปในมรรค ก็ชื่อว่ารักษตน ประคับประคองตน เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมที่ทำก็จักเป็นกรรมดี เป็นบุญญาภิสังขาร ประุงแต่งร่างกายให้งดงามอีกด้วย

ในที่สุด ทรงเตือนพุทธศาสนิกให้ปฏิบัติเพื่อส่งความดิ้นรนปรารถนาเพื่อจุดเข้ามา ๑ เพื่อผลักออกไป ๑ ทรงเห็นว่า ถ้าโลกสงบ ความดิ้นรนปรารถนาทั้ง ๒ นี้ได้ก็จักมีสันติภาพ ปราศจากสงครามทั่วไป

๑๘ มกราคม ๒๔๘๙

กึ่งชอุณหป้กข์ มหมมม

กัจฉ มนุสสุสปฏิลาโก

กัจฉ มจจัน ชีวดี

กัจฉ สทุธมมสสุวณ

กัจฉ พุทุธานมุปปาโท

ทรงเริ่มแสดงโดยลำดับไปว่า บัดนี้ จักแสดงธรรมคือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นสวนธรรมสวมัยบุญ ตามสมควรแก่วันธรรมสวณะ อันเวียนมาถึง ณ บัดนี้ คำว่าบุญ พุดเป็นคำไทย ๆ กันชินปาก และฟังกันจนชินหู แต่ก็ควรรู้ว่า หมายถึงไร บุญแปลว่า ส่วนที่ดีที่ชอบ อันเป็นเครื่องชำระส่วนที่ชั่วที่ผิดอันคู่กับอยู่ เหมือนมีดกับสว่าง ส่วนทั้ง ๒ นี้มีที่ตน ตนทำให้มีขึ้น และไม่มีหมดสิ้น ผู้ปรารถนาเป็นคนดี ควรทำบุญให้มีขึ้นที่ตน การทำบุญจะต้องรู้ว่าการทำบุญคืออะไร พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ทรงแสดงอยู่ว่าอะไรเป็นบุญ ดังคำว่า ก็ กุสลาณเอสึ ทรงประพฤติส่วนดีชอบ เป็นเครื่องชำระส่วนชั่วผิดทางกายวาจาก่อน ต่อไปทรงประพฤติส่วนดีชอบเป็นเครื่องชำระส่วนชั่วผิดทางใจที่ทำให้ฟุ้งชาน ทรงน้อมใจที่ตั้งมั่นไม่ฟุ้งชานเพื่อรู้ตามเป็นจริง ก็ทรงรู้ตามเป็นจริงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ส่วนดีชอบที่ทรงปฏิบัติมาโดยลำดับ เป็นบุญและเมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ทรงสอนโดยปริยายคือทางเป็นอันมาก ดังที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้น โดยปริยายหนึ่ง แปลว่า

๑ พระธรรมเทศนา กึ่งชอุณหป้กข์ มหมมม วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕

“ความได้เป็นมนุษย์ เป็นการยาก ชีวิตคือความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดมาแล้ว จะต้องตาย เป็นการได้ยากหรือเป็นไปยาก การฟังพระสัทธรรมเป็นการได้ยาก ความเกิดขึ้นของพระพุทธรูปทั้งหลายเป็นการได้ยาก”

คำถามมนุษย์ควรรู้จักก่อนว่าหมายถึงอะไร มนุษย์โดยชาติ คือเกิดมาเป็นมนุษย์ เป็นมนุษย์อย่าง ๑ มนุษย์โดยธรรม คือมีธรรมของมนุษย์ที่เรียกว่ามนุษยธรรม เป็นมนุษย์อย่าง ๑ ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์โดยชาติ เมื่อรู้ดีชั่ว และมุ่งจะทำดี จึงจะเป็น มนุษย์โดยธรรม ในการอุปสมบท ท่านถามผู้ขออุปสมบทว่า *มนุษยไสสิ* เป็นมนุษย์หรือ ผู้มาขออุปสมบท ก็เห็นกันแล้วว่าเป็นมนุษย์โดยชาติ ท่านถามดังนั้นจึงหมายความว่า เป็นคนรู้ดีชั่ว และมุ่งจะทำดีหรือไม่ เพราะถ้าไม่รู้ดีชั่ว ไม่มุ่งจะทำดี ก็ไม่ควรอุปสมบท เราทั้งหลายได้เกิดมาเป็นมนุษย์โดยชาติ เป็นลาภที่ควรยินดีอย่าง ๑ เพราะสัตว์ทั้งหลายในโลกเกิดมาโดยชาติอื่นจากมนุษย์ คือเป็นสัตว์เดรัจฉาน มีมากนัก เป็นมนุษย์มีน้อย ที่เป็นมนุษย์โดยธรรมด้วยยังมีน้อย เพราะโดยมากผู้เกิดมาเป็น มนุษย์โดยชาติ ไม่เป็นมนุษย์โดยธรรม มีความอยากได้ ชัดเคือง หลง ก็ล้างผลาญ เบียดเบียนกันลงไป การที่มนุษย์ทำสงครามฆ่าล้างผลาญเบียดเบียนชีวิต ทรัพย์สิน ที่อยู่ อาศัยกันลงไป ก็เพราะขาดมนุษยธรรม ความที่ผู้เป็นมนุษย์โดยชาติ ได้เป็นมนุษย์ โดยธรรม จึงเป็นการยาก บัดนี้เราทั้งหลายได้รู้ดีชั่วและมุ่งจะทำดี จนถึงได้ฟังธรรม ของพระพุทธรูป ชื่อว่า ได้เป็นมนุษย์โดยธรรม เป็นลาภที่ได้ยาก ควรยินดี เป็น ข้อแรก

ข้อที่ ๒ ชีวิตคือความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายผู้เกิดมาแล้วจะต้องตาย เป็นการได้ยากหรือเป็นไปยาก ชีวิตเป็นไปยากอย่างไร นึกดู ก็จะเห็นได้ สัตว์ทั้งหลาย ตายเสียในครรภ์มารดา ก็มาก คลอดออกมาแล้วตายก็มาก ตายเสียเมื่อเป็นเด็กเล็ก ก็มาก ตายเสียเมื่อเป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาวก็มาก ชีวิตเป็นไปอยู่ได้จนถึงบัดนี้ จึงเป็นลาภที่ได้ยาก และเมื่อเป็นไปอยู่ก็เป็นไปยาก ต้องบริโภคเพื่อแก้ไข คือความหิว กระทบ ต้องนุ่งห่ม เพื่อแก้ไข คือหนาวร้อน ต้องมีที่อยู่อาศัย เพื่อแก้ไข คือ สัมผัส แดดเหลือบยุ้งเป็นต้น ต้องกินยาเพื่อแก้ป่วยไข้ ชีวิตนี้ต้องแก้กันอยู่ จึงเป็นไปได้ แต่เพราะชินไป จึงไม่ค่อยรู้สึก บัดนี้เราทั้งหลายได้มีชีวิตเป็นไปอยู่จนถึงได้มาฟังธรรม

ของพระพุทธเจ้าในบัดนี้ ชื่อว่าได้ลาภที่ได้ยาก ควรยินดีในขั้นต้น และควรทำชีวิตให้เป็นชีวิตดี ไม่ควรทำให้เป็นชีวิตชั่ว จะทำชีวิตให้เป็นชีวิตดีได้ ก็ต้องฟังพระสัทธรรมที่เป็นการได้ยาก ธรรมส่วนที่ดีชื่อว่าสัทธรรม ธรรม ได้แก่เหตุผลที่เป็นภายนอกสำหรับโลกธาตุส่วน ๑ ที่เป็นภายในสำหรับบุคคลส่วน ๑ เหตุผลภายนอกนั้น เช่น เพราะมีเหตุ ผนจึงตก เป็นผล เพราะฝนตกเป็นเหตุ ดินจึงเปียก เป็นผล เพราะดินเปียกเป็นเหตุ พืชพรรณจึงงอกงามเป็นผล ดังนี้ เป็นต้น ต้องการผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็สวหาเหตุของผลเช่นนั้น เมื่อรู้แล้วก็สามารถทำให้สำเร็จผลที่ประสงค์ได้ เช่นประสงค์ให้ดินเปียก ก็เอาน้ำรด เพราะรู้เหตุผลเหล่านี้ จึงสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้ยาก การเรียนวิทยาศาสตร์ในโลก ก็เรียนสวหาเหตุหาผล สวหาเหตุเหล่านี้เอง เมื่อรู้แล้วก็สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ดังที่เห็นกันอยู่ แต่สิ่งต่าง ๆ ที่ทำขึ้นนั้น ยังไม่จัดเป็นส่วนดี ยังไม่จัดเป็นส่วนชั่ว แล้วแต่บุคคลจะนำไปใช้ เช่นเรือบินเรือแล่นไปในน้ำ ถ้าบุคคลใช้รับคน ขนสิ่งของ ก็เป็นการดี ถ้าใช้เป็นเครื่องเบียดเบียนกัน ก็เป็นการชั่วร้าย เพราะฉะนั้น เหตุผลในภายนอกจึงเป็นไปตามเหตุผลภายในของบุคคล เหตุผลภายในนั้น เช่น รู้กันว่าเป็นคนดี ก็เพราะทำดี ทำดี ก็เพราะรู้จักดีชอบชั่วผิด รู้จักดีชอบชั่วผิด ก็เพราะสนใจที่จะรู้ รู้กันว่าเป็นคนชั่ว ก็เพราะทำชั่ว ทำชั่ว ก็เพราะรู้แต่ส่วนชั่ว ไม่รู้ส่วนดี รู้แต่เท่านั้น ก็เพราะไม่สนใจที่จะรู้ทั้งส่วนชั่วทั้งส่วนดี ดังนี้ เป็นต้น บุคคลผู้มีเหตุผลส่วนชั่วผิดอยู่ภายใน ก็แสดงออกมาภายนอกเป็นชั่วผิด ปรากฏแก่ตนและแผ่ออกไปถึงผู้อื่น ผู้มีเหตุผลส่วนดีชอบอยู่ภายใน ก็แสดงออกมาภายนอกเป็นการดีชอบ ปรากฏแก่ตนเองและแผ่ออกไปถึงผู้อื่นเช่นเดียวกัน สัทธรรมแสดงเพื่อให้รู้เหตุผลภายในเพื่อทำส่วนที่ดีที่ชอบ ละส่วนที่ชั่วที่ผิด เหตุผลเหล่านี้ มีอยู่ที่ตัวนี้เอง ทำก็ทำที่ตัว ละก็ละที่ตัว พระพุทธเจ้าทรงแสดง ก็ทรงแสดงที่ตัวนี้เอง และทรงแสดงมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และท่านแสดงสืบต่อมาจนบัดนี้

แต่การฟังพระสัทธรรมเป็นการได้ยาก เพราะบุคคลมีหู ก็ไม่ฟังหรือไม่ตั้งใจฟัง แม้จะฟังก็ไม่พิจารณาให้รู้เนื้อความ แม้จะพิจารณาให้รู้เนื้อความ ก็ไม่ปฏิบัติให้เป็นธัมมานุวัตรปฏิบัติบั้นนะ คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นการยาก การพิจารณาให้รู้เนื้อความก็เป็นการยาก การตั้งใจฟัง ก็เป็น

การยาก เพราะบุคคลมีหู ก็ไม่ฟัง เราทั้งหลายได้ฟังพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า ชื่อว่าได้ลาภที่ได้ยาก ควรยินดีและควรตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาให้รู้เนื้อความและปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม เพื่อให้เกิดเป็นผู้รู้ขึ้น ซึ่งเป็น การได้ยาก

พุทธะแปลว่าผู้รู้ฟังพระสัทธรรม ให้รู้ธรรม รู้รอดและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จนเป็นผู้รู้ขึ้น ชื่อว่าสาวกพุทธผู้รู้ซึ่งเป็นผู้ฟัง อีกพวกหนึ่ง ฟังที่ตัวนี้เอง และปฏิบัติจนเป็นผู้รู้ขึ้น พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ทรงฟังที่ตัวของพระองค์เองและทรงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ในที่สุด จึงทรงเป็นพุทธโศ คือผู้รู้ ผู้ตื่น ในการปฏิบัติธรรมจะต้องรู้จักตน บางคนเห็นว่าร่างกายเป็นคน แม้ตั้งแต่เกิดมา จนบัดนี้ร่างกายเปลี่ยนมา เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ หนุ่มสาว ผู้ใหญ่ คนแก่โดยลำดับ ถ้าร่างกายเป็นตน ตนก็จะมีเป็นอันมาก แต่ไม่มีใครรู้สึกว่ามีเป็น ๒ เลย คงรู้สึก ว่าตนมีหนึ่งเท่านั้น ร่างกายจึงไม่ใช่ตน เมื่อเป็นเช่นนั้นอะไรเป็นตน บางคนแสดงว่า ส่วนดีส่วนชอบหรือส่วนชั่วส่วนผิดที่มีอยู่เป็นตน อ้างพระพุทธภาษิตที่แสดงอัตตัญญูตา คือความเป็นผู้รู้จักตนว่า รู้ว่า เรามีประมาณเท่านี้โดยศรัทธา ศีล พาหุสัจจะ วิริยะ ปัญญา ปฏิภาณ แต่มีบางคนแสดงว่า ส่วนดีส่วนชอบหรือส่วนชั่วส่วนผิด เป็นเพียง ส่วนหรือเครื่องประกอบให้กำหนดความรู้ที่ผู้รู้จะได้พบตัวจริง ควรกำหนดให้รู้จักความรู้ สิ่งที่อยู่และผู้รู้ และนำเอาส่วนที่ดีที่ชอบเข้าประกอบ ละส่วนที่ชั่วที่ผิดเสียโดยลำดับ ความเกิดขึ้นของพุทธะทั้งหลายเป็นการได้ยาก บัดนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นแล้ว เราทั้งหลายทันคำสั่งสอนของพระองค์ เป็นลาภที่ได้ยาก ควรยินดี จึงสมควรตั้งใจฟังพระสัทธรรม ให้เกิดเป็นผู้รู้ขึ้น ด้วยประการฉะนี้

พุทธศาสนิก เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และระลึกว่า การที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นการยาก ก็ควรตั้งอยู่ในธรรมที่จะทำให้เป็นมนุษย์ โดยธรรม ทำชีวิตให้เป็นชีวิตดี ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมตามที่ได้ฟังแล้วโดยสามารถ

บันทึกวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙

เสรีจเวลา ๘ ทุ่มเศษ

หรือ ๒ นาฬิกาเศษของวันที่ ๑๐

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

อิทานิ ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปรินิพฺพานโต ปฏฺจาย เอกฺขนวฺติ สํวจฺจรุตฺตร
จตุสฺตธาภิธานิ เทวสํวจฺจรสหสฺसानิ ปวตฺตมานานิ
ปจฺจุปฺนฺนกาลวเสน มาฆมาสสฺส สุริยคตฺติยา
โสฬสํ จนฺตคตฺติยา ปณฺณรสมํ
โสรวาโร เอวํ ตสฺส ภควโต ปรินิพฺพานา สาสนาญฺกาลคณฺนา
สลฺลกุเขตฺตพฺพา

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล จำเดิมแต่ปรินิพพาน แห่งพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น บัดนี้ได้ ๒๔๐๙ พรรษา เป็นไปอยู่ปัจจุบันสมัย โดย
สุริยคติ วันที่ ๑๖ โดยจันทรคติ วันที่ ๑๕ วันเสาร์ ขอพุทธบริษัท ฟังกำหนด
นัยศาสนากาลของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง วันนี้ เป็นวันมาฆปุณณมี พระจันทร์เพ็ญเสวยมาฆฤกษ์ ซึ่งท่านกำหนด
ว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคำสั่งสอนที่เป็นประธานอันเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์
ในที่ประชุมภิกษุ ๑๒๕๐ รูป อันเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต แปลว่า ประชุมองค์ ๔

^๑ พระธรรมเทศนา วันมาฆบูชา วันเพ็ญ มาฆมาส วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๙

คือภิกษุเหล่านั้น ไม่มีนัดหมาย มาประชุมกันเอง ๑ ล้วนอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ-
อุปสัมปทา คือพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระดำรัสว่าจงเป็นภิกษุมา ๑
ล้วนเป็นพระอรหันตชีนาสพ ๑ วันนั้น เป็นวันมาฆปุณณมี ๑ เวลานั้น เป็นปฐมโพธิกาล
คือเป็นกาลตอนแรกของพระพุทธเจ้า พระสาวกยังมีน้อย และทรงส่งไปประกาศ
พระศาสนาในที่ต่าง ๆ จึงทรงแสดงคำสอนย่อ ๆ เพื่อให้ถือเป็นหลักว่า ไม่ทำบาป
ทั้งปวง ๑ ทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑ ขำระจิตของตน ๑ ดังนี้ พุทธศาสนิกเมื่อระลึกถึง
เรื่องจาตุรงคสันนิบาต ความระลึกนั้น ชื่อว่าอนุสสตานุตตริยะ ความระลึกอันเยี่ยม
เพราะระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้บริวาร เป็นเหตุทำให้บริสุทธิ์ผ่องใส
เมื่อได้เตรียมเครื่องสักการบูชาและน้ำปานะนำมาบูชาพระพุทธเจ้าและพระสาวก
จักให้ภิกษุสามเณรได้บริโภคน้ำปานะ ชื่อว่า ได้ชวนช่วยในกิจที่ชอบ เมื่อได้มาประชุม
ในสภา คือที่ประชุมเช่นนี้ ชื่อว่า ได้แสดงความพร้อมเพรียงกันในทางที่ชอบ
ความพร้อมเพรียงกันนี้ ถ้าพร้อมเพรียงกันทำชั่ว ก็เป็นความพร้อมเพรียงกันใน
ทางผิด ถ้าพร้อมเพรียงกันทำดี ก็เป็นความพร้อมเพรียงกันในทางธรรม แผละเมื่อ
ทำการบูชาด้วยกายด้วยวาจา ก็ชื่อว่าได้ประพฤติชอบทางกายวาจา พุทธศาสนิกได้
ทำกิจเหล่านี้ เพราะมีใจระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวก เพราะฉะนั้น จะแสดง
เรื่องพระพุทธเจ้าและพระสาวกต่อไป

พระพุทธเจ้า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ปรากฏโดยพระประวัติว่า ได้ทรงอุปบัติในชาติตติย
สกุลอันสูงศักดิ์ ก็เพราะกรรมคือการไม่ดูถูกผู้อื่น และชาติตติยสกุลที่ทรงอุปบัตินั้น
เป็นชาติตติยมหาศาล ไม่ใช่ชาติตติยที่ยากจน เพราะทรงมีใจอารีเผื่อแผ่ ทรงมีรูปโฉมงดงาม
เพราะไม่โกรธ ผู้โกรธย่อมมีผิวพรรณเศร้าหมอง ความไม่โกรธจึงทำให้มีรูปพราม
ผู้ไม่โกรธ ย่อมมีผิวพรรณผ่องใส ความไม่โกรธ จึงทำให้มีรูปงดงาม ทรงมีพื้นฉลาด
เพราะทรงหมั่นพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อทรงเจริญวัย สมควรศึกษาเล่าเรียน
พระบิดาก็จัดให้ทรงศึกษาเล่าเรียน ทรงตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ไม่ทรงเพลิดเพลินไป
ในการเล่นอันเป็นเรื่องของทารก เมื่อสมควรมีพระชายา พระบิดาก็ทรงจัดให้ทรงอภิเษก
ด้วยพระนางยโสธรา ต่อมาได้ทรงเห็นว่า ทุกคนที่เกิดมาต้องแก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครพ้น
พระญาติชั้นผู้ใหญ่ของพระองค์เอง ก็ได้ล่วงไปโดยลำดับปรากฏอยู่ จึงเสด็จออกแสวงหา
เครื่องพ้น เหมือนอย่างแสวงหาอายุวัฒนะ คือ ยาเจริญอายุ เวลานั้นท่านแสดงว่า

อีก ๗ วัน ก็จะได้ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ไม่ทรงปรารถนา พระเจ้าจักรพรรดิ ท่านแสดงว่า มีแก้ว ๗ ประการและปกครองด้วยศัพทพิธราชธรรม คือ ทาน ศีล บริจาค อาชวะ ความเป็นผู้ตรง มัททวะ ความเป็นผู้อ่อนโยน ตปะ ความเพียร อักโกธะ ความไม่โกรธ อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน ชันติ อวิโรธนะ ความไม่กำเริบ เพราะยินดี ยินร้าย เพราะเหตุนี้จึงมีผู้มาขออยู่ในปกครองเอง ไม่เหมือนจักรพรรดิ ในเวลานี้ ขออิมชื่อว่าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนาไปใช้ และเป็นจักรพรรดิเพราะการ รุกรานต่างกับพระเจ้าจักรพรรดิเดิม เมื่อเสด็จออกแล้ว ตอนแรก ทรงเที่ยวศึกษา ในสำนักอาจารย์ต่าง ๆ เมื่อทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางก็ทรงหลีกออกไปปฏิบัติทดลองด้วย พระองค์เอง ตามวิธีที่เขานิยมกันในครั้งนั้น เช่นทรงกลั่นลมหายใจ ในที่สุดได้ทรง ระลึกถึงเมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ ได้ทรงโดยกำหนดลมหายใจเข้าออก บรรลุปฐมฌาน จึงทรงเปลี่ยนวิธีใหม่ ทรงทำใจให้เป็นสมาธิ สงบจากราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ อาจทรงโน้มไปเพื่อรู้ตามเป็นจริง เพราะผู้ที่มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ ใจอยู่ไม่อาจพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงได้ ทรงพิจารณาดูพระองค์เอง ก็ทรงพบอาสวะ คือ กิเลสอย่างละเอียดอันนอนเนื่องอยู่ภายใน

อาสวะมี ๓ คือ กามาสวะ กิเลสอย่างละเอียดอันนอนเนื่องอยู่ภายในคือกาม ภวาสวะ กิเลส อย่างละเอียดอันเนื่องอยู่ภายในคือภพ อวิชชาสวะ กิเลสอย่างละเอียด อันนอนเนื่องอยู่ภายในคืออวิชชา ความไม่รู้ตามเป็นจริง อาสวะเหล่านี้มีอยู่ด้วยกัน ทุกคน และแสดงให้เห็นปรากฏตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๆ เช่นเด็ก ๆ แสดงความต้องการอาหาร เสื้อผ้า เมื่อโตขึ้น ก็แสดงความต้องการมากออกไป เช่นต้องการอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่ อาศัย ยาแก้ไข้ ต้องการรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ ธรรมคือเรื่องที่ใจคิด ที่ตัว ชอบใจ นี่เป็นการแสดงออกไปแห่งกามาสวะ เมื่อแสดงออกเป็นความต้องการ อย่างแรง ก็เป็นกามตัณหา เป็นเหตุแห่งทุกข์ ส่วนภวาสวะก็แสดงให้เห็นปรากฏตั้งแต่ เป็นเด็ก ๆ เช่นเมื่อเห็นผู้อื่นเป็นคนดี เป็นเศรษฐี เป็นเจ้า เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระราชินี ก็อยากเป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อต้องการจะเป็นอย่างแรงก็เป็นภวตัณหา เป็นเหตุแห่งทุกข์ แหละเมื่อต้องการสิ่งที่ชอบภพที่ชอบจะได้ประสบตามต้องการทั้งนั้น ก็หาไม่ ต้องประสบสิ่งหรือภพที่ไม่ชอบด้วย เพราะในโลกนี้ มีทั้งสิ่งที่ชอบ ภพที่ชอบ ทั้งสิ่งที่ไม่ชอบ ภพที่ไม่ชอบ เมื่อได้ประสบสิ่งหรือภพที่ไม่ชอบ อวิชชาสวะก็ยื่นออก

มารู้ผิด ทำให้เกิดความต้องการอย่างแรงเพื่อให้สิ่งหรือภาพที่ไม่ชอบนั้นเสื่อมเสียไป เป็นวิภาตัตถา เป็นเหตุแห่งทุกข์

อีกประการหนึ่งตัตถาเหล่านี้เป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ และเป็นอาสวะสมุทัย เหตุให้เกิดอาสวะด้วย ตัตถาเป็นอาสวะสมุทัยได้อย่างไร ควรพิจารณา ตัตถาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่ตัตถาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ เหตุฉะนั้น แม้ตัตถาจะดับไป แต่อุปาทานก็ยึดอารมณ์ของตัตถาส่งต่อไปให้แก่ภพ กาม ภพ อวิชชาซึ่งในชั้นเดิมเป็นอาสวะไม่มีอารมณ์ก็มีอารมณ์ขึ้น กล่าวคือเมื่อตัตถาเกิดขึ้น กามตัตถาก็ต้องการส่วนที่ชอบทั้งภายในกายนี้ เช่นส่วนที่สวยงามทั้งภายในอกภายใน เช่น แก้วแหวนเงินทอง บ้านช่องเรือรถสวนไร่นา ภาตัตถาก็ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นต้องการเป็นเศรษฐี ครอบครองดี ต้องการเป็นเทวดา อินทรพรหม วิภาตัตถาก็ต้องการให้ส่วนที่ไม่ชอบภพที่ไม่ชอบเสียไป กามก็ขยายออก ใครได้แก้วแหวนเงินทองเป็นต้น ภพก็ขยายออกเป็นเศรษฐี ครอบครองดี เป็นต้น อวิชชาก็ขยายออก รู้แก้ว แหวน เงินทองเป็นต้น แต่รู้ผิดจากความเป็นจริง กาม ภพ อวิชชาที่ขยายออกใหม่นี้ต่างจากตัวเดิม กามตัวเดิมใครอยู่เฉย ๆ ไม่มีว่าใครอะไร กามใหม่ใครแก้วแหวนเงินทองเป็นต้น ภพเดิมเป็นความเป็นอยู่เฉย ๆ ไม่มีว่าเป็นอะไร ภพใหม่เป็นนั่นเป็นนี่ อวิชชาเดิมก็ไม่รู้ (หรือรู้ผิดอยู่เฉย ๆ) ไม่มีว่าไม่รู้สิ่งนั้นสิ่งนี้ (หรือรู้ผิดสิ่งนั้นสิ่งนี้) อวิชชาใหม่รู้แก้วแหวนเงินทองเป็นต้น ตามสมมติ แต่ก็ผิดจากความ เป็นจริง อาสวะใหม่เหล่านี้ขยายออกงอกออกได้ไม่มีที่สิ้นสุด ตามอารมณ์ของตัตถาที่อุปาทานยึดเป็นภพหรือภาพไว้ เมื่อตัตถาเจริญ อาสวะก็เจริญตาม ตัตถาจึงเป็นอาสวะสมุทัย เหตุเกิดอาสวะ ได้อย่างนี้ ตามความเข้าใจเป็นอย่างนี้แล ความดับตัตถาได้สิ้นเชิง เป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ เป็นอาสวะนิโรธ ความดับอาสวะ ปัญญาที่พิจารณาให้รู้อาสวะ อาสวะสมุทัย ทุกข ทุกขสมุทัยตามเป็นจริง จนเป็นสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) เลื่อนขึ้นเป็นวิชชา (ความรู้ถูกต้องตามเป็นจริง) กำจัดอวิชชาได้จิตพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสถึงพระองค์เองว่า *เอวံ เม ชานโต เอวံ เม ปสฺสโต กามาสวาปี จิตฺตํ วิมุจฺจติ ภวาสวาปี จิตฺตํ วิมุจฺจติ อวิชฺชาสวาปี จิตฺตํ วิมุจฺจติ* เมื่อเรารู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ

ดังนี้ เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อาสวะนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะสัมมาทิฏฐิ ต้องอาศัยสัมมาสมาธิ (ความตั้งใจชอบ) ช่วยประคับประคอง คือต้องอาศัยความตั้งใจชอบประกอบการพิจารณา จนเกิดความเห็นชอบเป็นสัมมาทิฏฐิ และสัมมาทิฏฐิก็สนับสนุนสัมมาสมาธิ เพราะฉะนั้น ในองค์มรรค ท่านจึงแสดงสัมมาทิฏฐิเป็นองค์ต้นสัมมาสมาธิเป็นองค์สุดท้าย เมื่อสัมมาทิฏฐิได้อาศัยสัมมาสมาธิประคับประคอง จนเป็นมรรคสมังคี ก็เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับอาสวะ

ความที่รู้เป็นปัญญามีอยู่ด้วยกันทุกคน แต่ต่างกันเป็น ๒ คือ ความรู้มืด ๑ ความรู้สว่าง ๑ ความรู้มืดนั้น คือ รู้ว่าไม่รู้ เทียบด้วยความรู้ชั้นสมมติ เช่น คนไม่รู้หนังสือ อ่านหนังสือไม่ออก เมื่อเห็นหนังสือ ก็รู้ว่าอ่านไม่ออกเสมอไป ส่วนความรู้สว่างเทียบด้วยคนรู้หนังสือ อ่านหนังสือออก เมื่อเห็นหนังสือ ก็อ่านออกทุกครั้งไป นี่เป็นตัวอย่างความรู้ชั้นสมมติ ความรู้สภาวะสูงขึ้นไปกว่านี้ พระพุทธเจ้าก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อทรงกำหนดพิจารณา จนทรงรู้อาสวะ อาสวสมุทัย อาสวานิโรธคามินีปฏิปทา และทุกข ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เกิดความรู้สว่างกำจัดความรู้มืดได้ก็ทรงพอพระทัยว่ารู้ละ และทรงแสดงธรรมสั่งสอนได้มีพระสาวกผู้ฟังแล้วรู้ตามขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้มาประชุมเป็นจตุรงคสันนิบาตด้วยประการฉะนี้

พุทธศาสนิก เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกรวมทั้งพระคุณ ก็พึงนำพระคุณของท่านมาใส่ใจตน หรือน้อมใจของตนไปหาพระคุณของท่าน และพึงหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาให้เกิดความรู้สว่าง กำจัดความรู้มืด หรือกำหนดให้รู้อาสวะ อาสวสมุทัยเป็นต้น อันมีอยู่ภายในให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อเป็นเช่นนี้ จักเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและพระสาวกดีขึ้น จิตใจก็จักบริสุทธิ์ผ่องใสเป็นสุข

พุทธศาสนิก เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวก ได้ศรัทธาเลื่อมใสส่วนหนึ่งแล้ว ก็พึงตั้งสมันนาหารจิต ความสดับธรรม ในเรื่องจตุรงคสันนิบาต ที่ท่านจักได้สลับเปลี่ยนกันแสดงต่อไป ณ กาลบัดนี้

บันทึกแล้วโดยมาก ๑๖ กุมภาพันธ์ ๑๗ กุมภาพันธ์

บันทึกพระธรรมเทศนา อัฐฐมีบูชา^๑

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวาหติ

เอसानิสฺโส ธมฺเม สุจิณฺเณ

น ทุคฺคตี คจฺฉติ ธมฺมจารี

มีใจความตามที่จำได้ ดังต่อไปนี้

บัดนี้ จักแสดงธรรม คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นส่วนธรรมัสสวมัยบุญ บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม คำว่าบุญได้แก่ความดีความชอบเป็นเครื่องกำจัดความชั่วผิด บุญเมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดความชั่วผิด เช่นเดียวกับบาปที่เมื่อเกิดขึ้น ก็กำจัดความดีชอบ บุคคลจะทำบุญเป็นเครื่องกำจัดความชั่วผิด ก็ต้องเป็นผู้หนักในเหตุผล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ก็ทรงเป็นผู้หนักในเหตุผล ทรงทำเหตุที่ดีกำจัดเหตุที่ชั่วในที่สุด ทรงประสบผลอย่างสูง ที่เรียกว่าอนุตตรวิมุตติ แล้วทรงมีพระกรุณาแสดงธรรมสั่งสอน คือแสดงเหตุผล อันมีอยู่ในบุคคลทุกคนนั่นเอง บุคคลทุกคนมีเหตุผลที่ดีส่วนหนึ่ง เหตุผลที่ชั่วส่วนหนึ่ง จึงแสดงออกมาเป็นดีบ้าง เป็นชั่วบ้าง

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า อัฐฐมีบูชา อัฐฐมี กาพย์ปักษ์ มาฆมาส วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘

แต่บุคคลเมื่อไม่พิจารณาตนเองก็ไม่รู้ ไม่อาจทำเหตุที่ดีกำจัดเหตุที่ชั่วได้ ในการทำเหตุที่ดี กำจัดเหตุที่ชั่วต้องอาศัยขันติ เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

ขันตี ปรหม์ ตโป ตีติกขา

นิพพานั ปรหม์ วทนุติ พุทธา

พระพุทธ คือพระผู้รู้จันต์ ไม่หลง หรือพระผู้ตื่นเพราะรู้ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นความอดทน ความยอมรับ เป็นบรมตบะ คือธรรมเครื่องแผดเผากิเลสอย่างยิ่ง นิพพานเป็นบรมธรรม คือธรรมอย่างยิ่ง

ขันติ แปลว่า อดทน ตีติกขา แปลกันมาว่า อดกลั้น แต่ไม่ตรงตามอรรถ ตีติกขา ตามอรรถ หมายถึงความยอมรับ ดังในพระพุทธภาษิตว่า

อหิ นาโค ว สงฺคาเม จาปาโต ปติตฺ สรํ

อติวากุญฺ ตีติกฺขิสฺสํ

เราจักอดทนคำล่วงเกิน เหมือนช้างอดทนลูกศรที่ตกจากแล่งในสงคราม หมายความว่า เมื่อเรื่องเกิดขึ้น อันจะต้องยอมรับ ก็ยอมรับ ไม่ฝืน

บุคคลมีเครื่องเศร้าหมองใจ เรียกว่า กิเลส คือราคะหรือโลภะ เป็นฝ่ายยินดี โทสะเป็นฝ่ายยินร้าย โมหะ เป็นฝ่ายหลง เมื่อไม่พิจารณา ความยินดียินร้ายหลงมกมาย ก็เกิดครอบงำใจ ทำให้ฟุ้งซ่านไม่สงบ แรงขึ้นก็หมกมุ่น ทุรนทุราย ขวนขวายเป็นต้นหาแรงขึ้นอีก ก็ล่วงออกไปประทุติชั่ว เช่นแย่งชิงถือเอาสิ่งของของผู้อื่น ผู้ที่ถูกแย่งชิงก็ทำการป้องกัน จึงเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่ทำการแย่งชิง ๑ ฝ่ายที่ทำการป้องกัน ๑ ต่อสู้กัน จนถึงเกิดเป็นสงครามโลกขึ้น ทั้งนี้เพราะไม่พิจารณาตนเอง ให้รู้เหตุผลในตนตามเป็นจริง บุคคลโดยมาก เมื่อยังเป็นเด็กอยู่ก็รู้เหตุผลน้อย เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้นได้สัดดับฟังมากขึ้น มีความคิดมากขึ้น ก็รู้เหตุผลมากขึ้น แต่บางคนแก่แล้ว ก็ยังรู้เหตุผลน้อย พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมชี้เหตุผลมาแต่ครั้งพุทธกาล ก็มีคนเป็นอันมากไม่สนใจจะฟัง ผู้ที่มาฟัง แต่ไม่ตั้งใจฟังก็มีมาก ผู้ที่ตั้งใจฟัง แต่ไม่กำหนดไว้ได้ ก็มีมาก ผู้ที่กำหนดไว้ได้ในขณะที่ฟัง แต่ลืมเสียเมื่อลุกออกไป ก็มีมาก

ผู้ที่กำหนดไว้ได้ไม่ลืมหืม แต่ไม่พิจารณาไม่ปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม ก็มีมาก ทั้งนี้ เพราะไม่พิจารณาคูตนเอง การพิจารณาคูตนเองเป็นการผินใจ การตั้งใจฟังจนถึงปฏิบัติ ก็เป็นการผินใจ ต้องอาศัยขันติ คือความอดทน แต่ขันติ เป็นความอดทนต้น ๆ ไม่ใช่ปัญญาพิจารณา จึงเป็นตบะคือเครื่องเผากิเลส แต่ก็แผดเผาใจตนเองให้เดือดร้อน เพราะอดทนเอาคือ ๆ เมื่อใช้ปัญญาพิจารณา ยอมรับไว้ ก็ทำใจให้คลายความเดือดร้อน ความยอมรับ ด้วยใช้ปัญญาพิจารณา เป็นตติตักขาขันติ ความอดทน ตติตักขา ความยอมรับ เป็นบรมตบะ คือเครื่องเผาเผากิเลสอย่างยิ่ง แต่ขันติแผดเผาใจตนเองให้เดือดร้อน ด้วยเพราะอดทนคือ ๆ เมื่อมีตติตักขา คือความยอมรับด้วยใช้ปัญญาพิจารณาจึง ค่อยยังชั่วขึ้น แต่ก็ยังไม่สนิท ต้องอาศัยนิพพานคือความดับ จึงจะสิ้นเดือดร้อน เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตต่อไปว่า นิพพานัน ปรมฺ นิพพานํ เป็นบรมธรรม คือ ธรรมอย่างยิ่ง

นิพพาน คือความดับ ต้องมีมรรคคือทาง มรรคที่จะดำเนินไปถึงนิพพานนั้น โดยทั่วไป คือสงัดใจไปในเรื่องอื่น เมื่อประสบคำดำว่าจะทำให้เกิดโทษ ก็ต้องข่มใจ พิจารณาหาทางสงบ วิธีที่ละเอียดกว่านี้ คือทำใจให้ตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว อีกอย่างหนึ่ง ดูใจโดยนัยสติปัญญา รากะหรือโลภะเกิดขึ้น ก็ให้รู้ โทสะเกิดขึ้น ก็ให้รู้ โมหะเกิดขึ้นก็ให้รู้ เมื่อดูอยู่ กิเลสที่เกิดขึ้น ก็จะสงบ อีกอย่างหนึ่ง พิจารณาว่าทุกคนมี วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้ตามที่แสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตร ธาตุรู้ออกมารู้ภายนอกได้ด้วย อาศัยผัสสายตนะ คือที่ต่อผัสสะ คือตาต่อรูป หูต่อเสียง จมูกต่อกลิ่น ลิ้นต่อรส กายต่อโผฏฐัพพะ มนะต่อธรรม คือเรื่อง ถ้าไม่มีผัสสายตนะ ธาตุรู้ของสามัญชน ก็รวมอยู่ไม่ปรากฏ ผัสสายตนะเป็นทุกข์ รูปเป็นต้นก็เป็นทุกข์ ทุกข์จึงต่อทุกข์ จะต้องการกันเพื่ออะไร ปัญญาที่พิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงเป็นมรรค เป็นทางให้ถึง นิพพาน การปฏิบัติในมรรคอันเป็นทางให้ถึงนิพพาน ก็ต้องอาศัยขันติและตติตักขา

การปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่า ประพฤติธรรม แม้ให้ถึงนิพพานชั่วคราว ที่เรียกว่า ตถังคนิพพาน ก็ยังให้เกิดสุข ไม่นำไปทุกข สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ยกไว้ ณ เบื้องต้น แปลว่า “ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี่เป็นอนันตสงสีในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่มฤต” ด้วยประการ ฉะนี้

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ธมฺมจารี สุขี เสติ

อสมิ โลเก ปรมฺหิ จ

มีใจความตามที่จำได้ ดังต่อไปนี้

บัดนี้ จักแสดงธรรม คือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดับปัญญา ความรู้สืบเนื่องไปถึงปัญญาบารมี ความฉลาดในทางธรรม ตามสมควรแก่กุศลเจตนา อันปรารถนาการฟังธรรม ของสาธุชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา

ธรรมเป็นส่วนภายนอก คือเรื่องที่เป็นไปอย่าง ๑ เป็นส่วนภายในคือที่เกิดกับจิตอย่าง ๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้) ทรงใช้ปัญญาพิจารณาธรรมที่เกิดกับจิต ทรงทราบธรรมส่วนชั่วที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองขุ่นมัว ที่พระโหราณาจารย์ กล่าวว่ามีมาร ธรรมส่วนชั่วนี้ ยื่นออกมายึดอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก อันรวมเข้าในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เปรียบเหมือนการยื่นแขนออกมาจับอาวุธต่าง ๆ คืออารมณ์นั้น ๆ เพื่อประหารประหารพระองค์ นี้เป็นสายอาสวะ

อนึ่ง ทรงทราบธรรมส่วนดี ที่เรียกว่าบารมี เป็นเครื่องกำจัดมาร ธรรมส่วนดีนี้เมื่อมีอยู่ ก็ทำให้พูดดี คิดดี และทำดีด้วย ความตั้งใจดี อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกมีอยู่เป็นอันมาก บุคคลเมื่อลืมนาคดู ตั้งหูฟัง ก็จะได้รู้ได้ และยอมยื่นออกมาจับเอาได้

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า วันอมาวาสีมาฆมาส วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

ด้วยโลภะบ้าง ยินร้ายด้วยโทสะบ้าง หลงมงายด้วยโมหะบ้าง โลภะ โทสะ ชื่อว่าเป็นมาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอาศัยพระบารมีกำจัดมารเสียได้ จึงได้พระนามว่า วิชิตมารโร ผู้มีมารอันชนะแล้ว มารถูกกำจัดก็มีแขนขาด ไม่ยื่นออกมาอีกได้ และทรงมีพระกรุณาแสดงธรรมสั่งสอนเพื่อบุคคลเป็นคนดี และมีความสุขที่ตน ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้น ก็ทรงแสดงที่ตนเอง เมื่อตั้งใจพิจารณาคูตน จักเห็นได้ว่า ธรรมส่วนที่ดีก็มีอยู่ที่ตัว ธรรมส่วนที่ชั่วก็มีอยู่ที่ตัว บุคคลมีบุพเพทบุญญตามาก จึงเกิดในสกุลสูง มีบุพเพทบุญญตาน้อย จึงเกิดในสกุลต่ำ ใคร ๆ คงปรารถนาเกิดในสกุลสูงไปปรารถนาเกิดในสกุลต่ำ แต่ก็ไม่อาจเลือกเกิดได้ตามปรารถนา ต้องเกิดตามเหตุ และเมื่อเกิดมาแล้ว ในสกุลสูงก็ตาม ในสกุลต่ำก็ตาม ก็ยังไม่เชื่อว่าเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่ว คนเกิดในสกุลสูงอาจทำชั่วก็ได้ คนเกิดในสกุลต่ำ อาจทำดีก็ได้ คนเกิดในสกุลไรก็ตาม เมื่อทำดี ก็ชื่อว่าเป็นคนดี เมื่อทำชั่วก็ชื่อว่าเป็นคนชั่ว ดังพระพุทธภาษิตว่า น ชจุจ วสโล โหติ คนไม่เป็นคนเลวเพราะชาติ น ชจุจ โหติ พราหมโณ คนไม่เป็นพราหมณ์ที่เขานับถือกันว่าเป็นคนดีในครั้งนั้นเพราะชาติ กมมุนา วสโล โหติ คนเป็นคนเลวเพราะกรรม กมมุนา โหติ พราหมโณ คนเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรู้เห็นตามเป็นจริง เป็นชานนุต ผู้รู้ ปสฺสนุต ผู้เห็น ทรงแสดงธรรมสั่งสอน กล่าวโดยรวบยอด ก็ทรงแสดงเหตุที่ชั่วอันเนื่องไปถึงผลที่ดี ทรงแสดงเหตุที่ชั่วอันเนื่องไปถึงผลที่ชั่วและทรงสั่งสอนไม่ให้เกิดเหตุที่ชั่ว ให้ทำเหตุที่ดี ดังพระพุทธภาษิตที่ทรงแสดงไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า สพฺพปาปสฺส แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง บาปได้แก่ความชั่วที่ทำบุคคลให้เป็นคนชั่ว มีบางคนเข้าใจว่าบาปมีแต่ในพระพุทธศาสนา นี่เป็นความเข้าใจผิด เพราะบาปมีอยู่ทั่วไป บาปมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกเช่นเรียกว่า ลามกะ แปลว่า สกปรก ใคร ๆ ย่อมชอบสะอาด ไม่ชอบสกปรก แต่เมื่อทำบาปด้วยกาย กายแม้จะสะอาดก็สกปรก เมื่อทำบาปด้วยวาจา ปากคอแม้จะสะอาด ก็สกปรก เมื่อทำบาปด้วยใจ ใจก็สกปรก แต่ใจเป็นของละเอียด รู้ยาก เรียกว่า ทุจริต เพราะเป็นความประพฤติชั่ว และเรียกชื่ออย่างอื่นที่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่นอกุศล แปลว่า กิจของคนไม่ฉลาด บุคคลเมื่อ

ไม่พิจารณาตนให้รู้ตามเป็นจริง ย่อมเป็นผู้ไม่ฉลาด จึงหาความชั่ว เพราะฉะนั้น ความชั่ว จึงชื่อว่าอกุศล เพราะเป็นกิจของคนไม่ฉลาด บาบทำบุคคลให้เป็นคนชั่ว เช่นเดียวกับบุญทำบุคคลให้เป็นคนดีอันตรงกันข้าม บุคคลที่เกิดมา เป็นเด็ก ๆ ยังทำบาปหรือบุญไม่ได้ ก็ยังไม่เป็นคนดีคนชั่ว เมื่อโตขึ้น จึงอาจทำได้ และเมื่อทำบาป ก็เป็นคนชั่ว เมื่อทำบุญ ก็เป็นคนดี ถ้าไม่ทำอะไร ก็เป็นกลาง ๆ เช่นเดียวกับบุคคล เมื่อทำนาทำสวน ก็เป็นกสิกร ทำการค้า ก็เป็นพานิช ทำราชการ ก็เป็นอำมาตย์ ไม่ทำอะไร ก็ไม่ชื่อว่าเป็นอะไร บาปจึงเกิดจากการทำ ไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบาป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่าไม่ทำบาปทั้งปวง เป็นข้อแรก แต่เมื่อไม่ทำบาป ก็ยังไม่ชื่อว่า ทำดีอันเป็นเหตุให้เป็นคนดี จึงตรัสสอนต่อไปว่า *กุศลสสุปปสมุพทา* แปลว่า การยังกุศลให้ถึงพร้อม กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด ได้แก่ ความดี บุคคล เมื่อพิจารณาตนให้รู้ตามเป็นจริง ย่อมเป็นผู้ฉลาด เมื่อฉลาด ก็ทำแต่ความดี ความดี จึงชื่อว่ากุศล เพราะเป็นกิจของคนฉลาด และมีชื่อเรียกว่าอย่างอื่นอีกเช่นเรียกว่า บุญ เพราะเป็นเครื่องชำระความชั่ว ว่าสุจริต เพราะเป็นความประพฤติดี กุศลก็เกิดจากการทำเช่นเดียวกับบาป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ทำกุศลเป็นข้อสอง บุคคลไม่ทำบาปทำกุศล ก็ยังสงัดให้คิดนึกไปในเรื่องที่ทำให้เดือดร้อน เมื่อประสบ อารมณ์แม้ที่ยิ่งใหญ่ และไม่พิจารณาที่จิตให้รู้ตามเป็นจริง ก็จักยินดียินร้าย หลงมงามาย มัวเมาประมาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนต่อไว้ว่า *สจิตตปริโยทปนํ* แปลว่า การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว จิตนี้เป็นของละเอียด รู้ยาก เด็กอยู่ในครรภ์ก็ปรากฏว่ามีจิต คลอดออกมาแล้ว เมื่อหิวกระหายเจ็บร้อน ก็แสดงอาการออกมาต้องการ สิ่งแก้หิวกระหาย ต้องการร้อนแก้เย็น ต้องการเย็นแก้ร้อน เมื่อโตขึ้น ก็แสดงอาการ ให้ปรากฏขึ้นโดยลำดับ

และจิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร ดังพระพุทธภาษิตว่า *ปภัสสรमितฺถํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิลเสหิ อุปกฺกิลฺภฺจํ* ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือ ผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา ธรรมชาติเดิมของจิตที่ผุดผ่องนั้น สามัญชนกำหนดรู้ยาก คำว่าประภัสสร ไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ บริสุทธิ์เกิดจากการชำระอุปกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองมีวิชาเป็นต้น พิจารณาตาม

พระพุทธภาษิตว่า ตณฺจ โข อาคนตุเกหิ อุปกิเลสเสหิ วิปฺปมุตฺตํ แต่จิตนั้นพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมาดังนี้ เห็นได้ว่าจิตแม้จะเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสที่จรมาก็อาจพ้นจากอุปกิเลสเหล่านั้นได้ แต่จะพ้นได้ก็ด้วยการชำระจิตให้่องแผ้ว การชำระนั้นคือดูจิตให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อดูอยู่กิเลสที่เกิดขึ้น ก็จักสงบไป ไม่ทนอยู่ได้ หรือทำจิตให้ตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว นี่เป็นสมณะ อีกอย่างหนึ่ง ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริงเป็นฝ่ายวิปัสสนา บุคคลผู้ไม่ทำบาป ทำกุศล และชำระจิตของตนให้่องแผ้วชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติธรรม เมื่อยังไม่บรรลุผลถึงที่สุด ก็ยอมอยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้ เบื้องต้น แปลว่า “ผู้ประพฤติธรรมยอมอยู่เป็นสุขในโลกนี้ และในโลกอื่น” ด้วยประการฉะนี้

๓ มีนาคม ๒๔๘๙

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

ยญจ เจตติ ยญจ ปกปติ ยญจ อนุเสติ
อารมณเมตฺ โหติ วิญญาณสฺส จิตฺติยา

มีใจความตามที่จำได้ ดังต่อไปนี้

บัดนี้ จักแสดงคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม เป็นส่วนธรรมัสสนวมัยบุญ ตามสมควรแก่กุศลเจตนา อันปรารถนาคือเริ่มการฟังธรรมของสาธุชนคือคนดีผู้นับถือพระพุทธศาสนา การฟังธรรมก็เพื่อให้รู้ธรรมคือสภาพที่จริงที่เรียกว่าสัจจธรรม เหมือนอย่างเรียนศิลปวิทยา ก็เพื่อให้รู้การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าไม่รู้ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ฟังธรรม รู้แต่ไม่เข้าใจ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อีกชั้นหนึ่ง เหมือนอย่างเรียนศิลปวิทยา รู้ แต่ไม่เข้าใจ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ แม้เข้าใจ แต่ไม่ปฏิบัติให้สมควรแก่ธรรม ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ชั้นต่อขึ้นไปอีก เหมือนอย่างเรียนศิลปวิทยา รู้เข้าใจ แต่ไม่ทำ ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ การฟังธรรม รู้เข้าใจ และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จัดเป็นบุญ คือเป็นเครื่องชำระ เป็นกุศล คือ กิจของคนฉลาด ผู้มุ่งดีมุ่งชอบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงมุ่งดีมุ่งชอบ จนถึงทรงสละความสุขเสด็จออกแสวงหา ไม่ได้ทรงฟังเสียงของคนหมู่มาก ถ้าทรงฟังเสียงของ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า อัฐมี ชุณหะวัณ ๒๕๓๕ วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๙

คนหนุ่มมาก ถ้าทรงฟังเสียงของคนหนุ่มมาก ก็คงเสด็จออกไม่ได้ เมื่อเสด็จออกแล้ว ที่แรก ทรงศึกษาในสำนักของอาจารย์ ทรงเห็นว่า ข้อปฏิบัติในสำนักของอาจารย์นั้น ยังประกอบด้วยอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็มีภพ เมื่อมีภพ ก็มีชาติ ชรา มรณะ โดยลำดับ ไม่เป็นทางพ้นทุกข์ได้ จึงเสด็จหลีกออกปฏิบัติลำพังพระองค์ ไม่ได้ฟังเสียง ข้างมากของอาจารย์และศิษย์เหล่านั้น ทรงสละสิ่งทั้งปวงแม้ที่นิยมว่ามีค่ามาก เมื่อมี พระทัยคิดจะประพฤติชั่ว ก็ตั้งพระทัยคิดงดเว้น ทรงทำจิตให้ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว และทรงน้อมไปเพื่อรู้ตามเป็นจริง ก็ทรงรู้สัจจะ คือสภาพที่จริง ความรู้กับสภาพที่จริง ถ้าไม่ตรงกัน ก็เป็นความรู้พลาดผิด มีความยึดถือ ภพ ชาติ ขำรุด ทรวดโทรมอยู่ใน ความรู้พลาดผิดนั้น ถ้าความรู้กับสภาพที่จริงตรงกัน ก็เป็นความรู้ถูกชอบ ไม่มี ความยึดถือ ภพ ชาติ ขำรุด ทรวดโทรมในความรู้ถูกชอบตามเป็นจริงนั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความรู้ถูกชอบตามเป็นจริง จึงทรงเป็นตาที่ ผู้คงที่ เป็นอมตะ คือ ผู้ไม่ตาย ความไม่ตายเป็นของแสดงให้เห็นกันไม่ได้ แม้จะใช้คำพูด ทั้งโลกมาแสดง ก็แสดงให้เห็นไม่ได้ นอกจากจะปฏิบัติให้ถึงเข้าด้วยตนเอง เปรียบเหมือน คนที่เคยถูกไฟไหม้แล้วจะบอกคนที่ยังไม่เคยถูก ให้รู้ว่าไฟร้อนอย่างไร ก็บอกให้รู้ไม่ได้ นอกจากจะจับมือคนที่ยังไม่เคยถูกไฟจี้ไฟให้รู้ด้วยตนเอง เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธานุภาพ แสดงว่า *อกุขาตาโร ตถาคตา* พระตถาคตทั้งหลายเป็นเพียงผู้บอก *ตุมเหติ กจจํ อาตบฺปํ* ความเพียรอันท่านทั้งหลายพึงทำ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคำสั่งสอน แม้มีปริยายคือทางเป็นอันมากก็เพื่อให้บุคคลปฏิบัติให้เป็นผู้เจริญขึ้น ความเจริญ เรียกว่าวัฒนธรรม ธรรมก็ได้แก่สภาพที่จริง วัฒนธรรม ได้แก่องงามเติบโต เผล็ดออกไป หมายถึงความว่า ไม่คงที่ แต่ไม่ทรุดโทรม ดีขึ้น

วัฒนธรรมมี ๒ คือ วัฒนธรรมทางวัตถุหรือทางโลก ๑ วัฒนธรรมทางใจหรือ ทางธรรม ๑ ความเจริญทางวัตถุเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุหรือทางโลก เช่นในบัดนี้มีสิ่ง ต่าง ๆ เจริญขึ้นเป็นอันมาก การเปลี่ยนแปลงของเครื่องแต่งตัว ก็เป็นวัฒนธรรม ทางวัตถุอย่าง ๑ เครื่องแต่งตัวได้เปลี่ยนแปลงมาแล้ว และคงจะเปลี่ยนแปลงต่อไปอีก ไม่รู้ว่าจะเปลี่ยนแปลงต่อไปอย่างไร แต่วัฒนธรรมทางวัตถุ เมื่อมีมาก ก็เป็นเหตุให้ เสื่อมทางจิตใจ เป็นหายนะ อย่างในบัดนี้ มีโจรผู้ร้ายชุกชุม มีความประพฤติชั่ว

เสียหายมากขึ้นทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งหญิงทั้งชาย ที่เป็นเช่นนี้ เพราะยึดถือว่า เอดี มม นั้นของเรา เอโส หมสมิ เราเป็นมัน เอโส เม อตุตา นั้นเป็นตัวของเรา จึงยินดีสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความยินดี ยินร้ายสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความยินร้าย หลงมงาย สิ่งที่ไม่พอจะให้ยินดียินร้าย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องดิ้นรนขวานขวายเพื่อให้ได้สิ่งที่ชอบ เพื่อให้เป็นไปตามที่ชอบ เพื่อให้เสื่อมเสียสิ่งที่ไม่ชอบ เช่นต้องการเครื่องแต่งตัวที่ชอบ เกลียดเครื่องแต่งตัวที่ไม่ชอบต้องการให้เสื่อมเสียไป นี่เป็นวัฏนธรรมทางวัตถุหรือทางโลก แม้จะบกพร่องไปบ้าง ก็ไม่ทำให้เดือดร้อน ท่านแต่ก่อนไม่เจริญทางวัตถุเหมือนเดี๋ยวนี้ แต่ก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข

ส่วนวัฏนธรรมทางใจหรือทางธรรม แบ่งออกเป็นโลกียธรรม ๑ โลกุตตรธรรม ๑ ความประพฤติเป็นไปเพื่อโลกหรือมุ่งโลกเป็นที่ตั้ง เป็นฝ่ายโลกียธรรม โลกียธรรมนี้ ยังแบ่งเป็นฝ่ายชั่วส่วน ๑ ฝ่ายดีส่วน ๑ การพูดชั่ว การทำชั่ว การคิดชั่ว เป็นโลกียธรรมฝ่ายชั่ว การคิดชั่ว เป็นเหตุให้พูดชั่ว ทำชั่ว ส่วนการไม่พูดชั่ว ไม่ทำชั่ว เพราะไม่คิดชั่ว เป็นโลกียธรรมฝ่ายดี เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า *อนุปวาโท อนุปมาโต* แปลว่า การไม่พูดร้าย การไม่ทำร้าย คือ ไม่พูดชั่ว เป็นวจีทุจริต ไม่ทำชั่ว เป็นกายทุจริต การไม่พูดชั่ว ไม่ทำชั่ว เกิดจากความสำรวมในความคิดหรือข้อปฏิบัติที่เป็นปากเป็นประธานอันเรียกว่าปาฏิโมกข์ เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า *ปาฏิโมกฺเข จ สัวโร* แปลว่า ความสำรวมในปาฏิโมกข์ คำว่าปาฏิโมกข์ ได้แก่ความดีหรือข้อปฏิบัติที่เป็นปากเป็นประธาน เช่นในคำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ก็ได้แก่โอวาทแสดงความดีหรือข้อปฏิบัติที่เป็นปากเป็นประธาน ภิกษุปาฏิโมกข์ ก็ได้แก่ใจปฏิบัติที่เป็นปากประธานของภิกษุที่ใช้ว่าปาฏิโมกข์ ก็หมายความว่าเหมือนกัน เช่น ทิสปาโมกข์ ก็หมายความว่า อาจารย์ผู้เป็นประธานอยู่ในที่นั้น ๆ ปาฏิโมกข์ในที่นี้ โดยปริยายหนึ่ง ได้แก่ศีล ๕ เพราะศีล ๕ เป็นความดีหรือข้อปฏิบัติที่เป็นปากเป็นประธานของความดีหรือข้อปฏิบัติทั้งปวง ถ้าไม่มีศีล ๕ ก็ไม่อาจปฏิบัติความดีให้ยิ่งขึ้นไปได้ ศีล ๕ ได้แก่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีล ๕ เพื่อให้บุคคลผู้เป็นมนุษย์ตามชาติเป็นมนุษย์ตามธรรม และบุคคล

เมื่อมีศีล ๕ ก็ไม่ทำตนให้เลวลง ทั้งอยู่ด้วยกันเป็นสุข อนึ่ง บุคคลจะอยู่เป็นสุข ก็เพราะรู้ประมาณในการบริโภค คือไม่บริโภคมากเกินไป น้อยเกินไป เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า *มตตญญตา จ ภตตสมิ* แปลว่า ความรู้ประมาณ ในภัตต์ คืออาหารที่บริโภค การไม่พูดชั่ว การไม่ทำชั่ว ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ความรู้ในประมาณในภัตต์บริโภค ๔ ประการนี้เป็นเหตุให้บุคคลสูงขึ้นจากความชั่ว เป็นคนดีและอยู่เป็นสุขส่วน ๑ อีกส่วนหนึ่ง บุคคลเมื่อเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมคือเรื่องด้วยใจ ก็ยินดี ยินร้าย หลงมงายในอารมณ์ คือรูปเป็นต้นเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงให้ประกอบความเพียรทางจิตต่อไปว่า *อธิจิตเต จ อาโยโค* แปลว่า การประกอบในอธิจิต อธิจิต ได้แก่จิตยังไม่ไซ้จิตสามัญ การประกอบในอธิจิต ก็ได้แก่ทำจิตให้ยิ่งขึ้นไป การประกอบในอธิจิตนั้น คือการปล่อยอารมณ์มาก ยึดอารมณ์เดียว และน้อมจิตที่มีอารมณ์เดียวนั้น เมื่อรู้ตามเป็นจริง แต่การประกอบในอธิจิต จะมีได้ ก็ต้องอยู่ในที่นอนที่นิ่งอันสงบ เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดง ไว้ในเบื้องต้นแห่งการประกอบอธิจิตว่า *ปนตญจ สยนาสนิ* แปลว่า ที่นอนที่นิ่งอันสงบ การอยู่ในที่นอนที่นิ่งอันสงบเป็นกายวิเวก ความสงบกาย การประกอบในอธิจิตเป็น จิตวิเวก ความสงบจิต การจะทำจิตให้สงบ ควรรู้จักอารมณ์ตามพระพุทธานุชาตที่ ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า *ยญจ เจเตติ* เป็นต้น แปลว่า คิดถึงสิ่งใด ดำริถึงสิ่งใด นอนเมื่อถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารมณ์เพื่อความตั้งอยู่แห่งวิญญานธาตุคือธาตุรู้ ดังนี้ พระพุทธานุชาตนี้ทรงแสดงไว้ เพื่อเตือนบุคคลให้รู้จักเลือกคิด ดำริพัวพันอารมณ์ที่ดี ที่ชอบ แล้วกำหนดรู้ตามเป็นจริงต่อไป

พุทธศาสนิก เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าฉะนี้แล้ว ไม่พึง ดูถูกว่า เป็นของครี พึงตั้งใจพิจารณาให้เข้าใจและปฏิบัติตามสามารถ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักได้รับผลดี ผลชอบตามสมควรแก่ความปฏิบัติของตน ด้วยตนและที่ตนด้วยประการ ฉะนี้

บันทึกพระธรรมเทศนา^๑

มนุหน จปล จิตต์

ทุรกข์ ทุณนิवारย

อุชฺฏ กโรติ เมธาวิ

อุสุกาโร ว เตชน

มีใจความตามที่จำได้ดังต่อไปนี้

บัดนี้ จักแสดงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดับปัญญา ความรู้ คือเพื่อให้รู้จักสังขารธรรม ข้อที่ควรรู้ตามเป็นจริง ความรู้หรือธรรมชาติที่รู้มีอยู่ทั่วถึงกัน ไม่ว่างเว้น แต่ถ้าไม่ออกไปรู้ความรู้ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ก็ไม่เพิ่มไม่ออก ต่อเมื่อออกไปรู้ ความรู้ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น จึงเพิ่มงอกออกมากขึ้น ความรู้ที่งอกออกมากขึ้น ความรู้ที่งอกออกได้นี้ เป็นความรู้ชั่วผิดก็มี เป็นความรู้ถูกชอบก็มี ถ้าธรรมชาติที่รู้หรือธาตุรู้ มีความรู้ชั่วผิด ทำอะไรทางกาย ก็เป็นการทำชั่ว พุดอะไรทางวาจา ก็เป็นการพุดชั่ว คิดอะไรทางใจ ก็เป็นการคิดชั่ว ถ้าธรรมชาติที่รู้หรือธาตุรู้มีความรู้ถูกชอบ ทำอะไรทางกาย ก็เป็นการทำดี พุดอะไรทางวาจา ก็เป็นการพุดดี คิดอะไรทางใจ ก็เป็นการคิดดี การทำ พุด คิดชั่ว เป็นอกุศลหรือบาป ส่วนการทำ พุด คิดดี เป็นกุศลหรือบุญ เพราะฉะนั้น ฟังใช้ปัญญาพิจารณาดูความรู้หรือธาตุรู้ของตนให้รู้ตามเป็นจริง ความรู้ดีชอบเป็นสัมมาทิฏฐิ วาจาที่พุดดีด้วยความรู้ดีชอบ ก็เป็นสัมมาวาจา การงานที่ทำ

^๑ พระธรรมเทศนา กัณฑ์เช้า เพ็ญจาทุทหสี ฝัคนุมาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๘๙

คำสั่งสอนต่อไปว่า *กุศลสุสฺยสฺมปทา* การทำกุศลให้ถึงพร้อมหรือว่า *ปาฏิโมกฺข* *จ สฺวโร* ความสำรวมในปาฏิโมกข์ คือความประพฤติปฏิบัติที่เป็นปากเป็นประธานได้แก่ศีล ๕ เพราะศีล ๕ เป็นปากเป็นประธานของความประพฤติปฏิบัติอย่างอื่น ถ้าขาดศีล ๕ ก็จะมีการฆ่ากัน ลักทรัพย์ของกันเป็นต้น ไม่มีสงบสุข แต่เพราะมีศีล ๕ จึงมีความสงบสุข ชื่อว่ามีศีล ๕ เพราะมีความตั้งใจคิดงดเว้น ถ้าไม่มีความตั้งใจก็ไม่ชื่อว่ามีศีล ๕ เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ ยังอ่อน ไม่อาจทำชั่วหรือดีทางกาย วาจาใจได้ ปรากฏเหมือนมีศีล แต่ก็ไม่มีชื่อว่ามีศีล เพราะไม่มีความตั้งใจ จิตจึงเป็นเบื้องต้นเป็นสำคัญ เพราะเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ทำจิตให้ตรง ดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้นว่า

ณฺหฺนํ จปลํ จิตฺตํ ทฺรฺกฺขํ ทฺนฺนฺวารยํ

จิต ณฺหฺนํ เป็นธรรมชาติดีนรน จปลํ โยกโคลง ทฺรฺกฺขํ รักษายาก ทฺนฺนฺวารยํ ห้ามยาก จิตมีลักษณะกวัดแกว่ง โยกโคลง รักษายาก ห้ามยากอย่างนี้ เป็นเหมือนไม้คด ผู้มีปัญญา ย่อมทำให้ตรงได้ เปรียบเหมือนช่างศรดัดลูกศร ดังพระพุทธภาษิตต่อไปว่า

อุชฺฐํ กโรติ เมธาวิ อสุกาโร ว เตชนํ

ผู้มีปัญญาย่อมทำให้ตรง เหมือนช่างศรดัดลูกศร ผู้มีปัญญาออกมาจากศัพท์ว่า เมธาวิ แปลว่า ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทำลาย สิ่งใดควรทำลายด้วยปัญญา ผู้ที่ทำลายสิ่งนั้นได้ด้วยปัญญาชื่อว่า เมธาวิ ผู้มีปัญญาย่อมทำจิตให้ตรง ตรงตามอะไร ตรงตามประสงค์ ประสงค์จะให้จิตตรงไปตามทางใด ทำให้ตรงตามทางนั้น เพื่อให้ทำจิตให้ตรง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงคำสั่งสอนต่อไปว่า *อธิจิตฺเต อาโยโค* การประกอบในอธิจิตแปลว่า จิตยัง ไม่ใช่จิตสามัญ จิตสามัญขัดส่าย ยินดี ยินร้าย หลงมงายไปในอารมณ์ต่าง ๆ ทำจิตให้สูงขึ้นกว่าจิตสามัญ ชื่อว่าประกอบในอธิจิต

จิตนี้เป็นธรรมชาติมีอยู่ทั่วถึงกัน ไม่ว่างเว้น จิตได้แก่อะไร ในอรรถกถาธรรมบทแสดงว่า จิตตฺนฺติ วิญญานํชื่อว่าจิต ในมิ่งคัลลตถทีปนีแสดงว่า *อตุตา นามจิตฺตํ* จิตชื่อว่าตน แต่ค้านกับพระบาลี ในอนัตตลักขณสูตรว่า *วิญญานํ อนตุตา* วิญญาน

ไม่ใช่ตน และในพระบาลีว่า จิตต์ อตตโน อชุกมกัสมุ ทำจิตของตนให้ตรง เอว เม
 ชานโต เอว เม ปสฺสโต กามาสวาปี จิตต์ วิมุจฺจิตฺถ ภวาสวาปี จิตต์ วิมุจฺจิตฺถ
 อวิชฺชาสวาปี จิตต์ วิมุจฺจิตฺถ เมื่อเรารู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตพ้นแล้วจากกามาสวา
 ภาสวา อะวิชชาสวา แสดงว่า จิตเป็นอย่างหนึ่ง ตนหรือเราเป็นอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน
 เพราะในพระบาลีทั้ง ๒ นั้นมีทั้งจิต ทั้งตน หรือมีทั้งจิตทั้งเรา ถ้าเหมือนกันจะ
 กล่าววาท่า ทำจิตของตน หรือเมื่อเรารู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตพ้นแล้วดังนี้ ไม่ได้ เมื่อเป็น
 เช่นนี้ จิตและตนคืออะไร ควรพิจารณา

จิตเรียกในธาตุวิภังคสูตรว่า วิญญาณธาตุ คือธาตุรู้คู่กับธาตุไม่รู้คือ ธาตุดิน
 น้ำ ไฟ ลม อากาศ ประกอบกับเข้าเป็นบุคคล ดังพระบาลีว่า ฉธาตุโร อัย บุริโส
 บุรุษนี้มีธาตุ ๖ ดังนี้ พิจารณาตามพระสูตรนี้จะพอรู้ได้ จะทำจิตของตนให้ยิ่ง
 ขึ้นได้โดยประการใด ก็พึงทำโดยประการนั้น จิตจักสงบ ไม่ซัดส่าย แล้วพึงน้อมไป
 เพื่อรู้ตามเป็นจริง ให้เป็นจิตยิ่งด้วยความรู้อีกส่วนหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง
 คำสั่งสอนให้บุคคลไม่ทำบาปทั้งปวง หรือไม่พูดให้เจ็บช้ำน้ำใจ ไม่ทำให้เจ็บหรือให้
 ลิ่นชีวิต ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อมหรือสำรวมในปาฏิโมกข์ และให้ประกอบในอธิจิต
 เอตํ พุทฺธาน สาสนํ นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธรู้ทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล

๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๙

บันทึกความทรงจำสมเด็จพระเจ้า

ในวันนี้ (พุธ ที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๕๗) ท่านเจ้าพระคุณได้มาที่กุฎิ เล่าเรื่องเก่าหลายเรื่อง ดังต่อไปนี้

๑. กรมธรรมการ

กรมธรรมการ เดิมขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน กรม ไกรสรวิฑิตเป็นจางวางกำกับราชการก่อน ต่อมาเจ้าจินดา โอรสกรม ไกรสรวิฑิต ต่อมาสมเด็จพระยาบารามฯ ต่อมา เจ้าพระยาวิฑิตฯ ต่อมาพระยาอุฑิตฯ ขึ้นเดิมนี่ว่าแต่เรื่องพระ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ มีจัดการศึกษาขึ้น เมื่อจัดกระทรวงขึ้นก็รวมกับกรมธรรมการเดิมตั้งเป็นกระทรวงธรรมการ แล้วก็เปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการในรัชกาลที่ ๕ แล้วเป็นกระทรวงธรรมการอีกในรัชกาลที่ ๗ แล้วเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกในปัจจุบัน

ในสมัยสมเด็จพระยาบารามฯ มีเสด็จออกพระ ว่างสมเด็จพระเจ้าในกรมอยู่หน้าประตูวิเศษชัยศรี ก่อน ๑ ยามเป็นกำหนดเสด็จออกพระ ประทับนั่งบนเตียงพระหมอบเฝ้าที่พื้น เวลา ๑ ยาม กำหนดเฝ้าพระพุทธเจ้าหลวง จึงเสด็จออกพระก่อน ๑ ยาม กรมหมื่นบารามฯ โอรสสมเด็จพระเจ้าในกรมเคยรับสั่งว่า ไม่นับถือพระเห็นจะเป็นเพราะเห็นอาการเข้าเฝ้าของพระ

๑ ความทรงจำสมเด็จพระเจ้า วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

สมเด็จพระสังฆราชที่ฟังสิ้นพระชนม์เคยเล่าว่าไม่เคยเข้าเฝ้า สมเด็จพระวันรัตแดง อุปัชฌาย์ของท่านเคยบอกแก่ท่านว่า สมเด็จพระวันรัตแดง รับสั่งว่า ไม่รู้จักมหาแพ เวลานั้น ท่านยังเป็นเณร ท่านเรียกว่า ปฏิบัติฝ่าบาท (หมายถึงสมเด็จพระวันรัตแดง) ก็พอแล้ว

๒. พระราชาคณะราชวงศ์

ชื่อ พระราชาคณะราชวงศ์ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นชื่อแสดงเครื่องประดับ คือ

พระสีลวราลังการ ฝ่ายสมณะ

พระญาณวราภรณ์ ฝ่ายเปรียญ

พระสังวรพรประสาธน์ ฝ่ายสมณะ

พระพุทฺธูปบาทปิลันธน์ ฝ่ายเปรียญ

อีกชื่อหนึ่ง คือ สุกุณคณาภรณ์ ชื่อเหล่านี้แสดงว่ายศสมณะสูงกว่า ฝ่ายเปรียญเดิมตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้า ต่อมาภายหลัง ตั้งแต่ ม.ร.ว. ด้วย ในรัชกาลที่ ๕ พระราชนิยมเปลี่ยนไปเช่น

พระราชพงษ์ปฏิพัธน์

๓. พระราชาคณะหม่อมเจ้าขึ้นไป

นั่งหน้าสมเด็จพระราชาคณะ

พระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวช ทรงเป็นพระราชาคณะสามัญ เดิมเจ้านายตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป เมื่อเป็นพระราชาคณะ นั่งหน้าสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นั่งหน้าสมเด็จพระสังฆราช ส

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อหม่อมเจ้าพระชัชวาล ในกรมหลวงบดินทร วัดราชประดิษฐ์เป็นที่พระสังวรพรประสาธน์ ฝ่ายสมณะ ได้พัดพุดตาลงา พระพุทธเจ้าหลวงทรงจัดให้นั่งต่อจากเจ้าคณะรอง

๔. เหตุที่ท่านนั่งรองสมเด็จพระวันรัต แพ

เมื่อวันท่านรับพัดสมเด็จพระราชาคณะ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ไม่เสด็จสมเด็จพระวันรัตแพ นิ่งเป็นที่ ๑ เมื่อท่านรับพัดแล้ว สังฆการีบอกให้สมเด็จพระวันรัตแพขยับลงไปนั่งเป็นที่ ๒ แต่ท่านสั่งให้สังฆการีบอกให้ไม่ต้องขยับลงไปแล้วท่านก็ไปนั่งเป็นที่ ๒ เอง สมเด็จพระวันรัตแพ คือสมเด็จพระสังฆราชที่ฟังลวง จึงขอบอกขอบใจท่านนัก

๕. ปาวณีเวสาศิคณะ

เดิม คณะธรรมยุตแฝงอยู่ในคณะกลาง ในรัชกาลที่ ๔ ที่แรก กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นเจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรมสมเด็จพระปวเรศฯ เมื่อดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นบวรรังษี เป็นเจ้าคณะรอง และปกครองคณะธรรมยุตด้วย แต่ยังไม่ได้ยกเป็นคณะใหญ่ต่างหาก และเมื่อยังไม่ได้ชื่อว่าคณะธรรมยุต ตั้งชื่อเรียกกันเองว่า บวรนิเวสาศิคณะ ต่อมาจึงได้พระราชทานยกขึ้นเป็นคณะใหญ่ต่างหาก กรมสมเด็จพระปวเรศฯ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต ในรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง เมื่อยังแฝงอยู่ในคณะกลางนั้น เจ้าคณะใหญ่หนกลางก็หาได้ปกครองคณะธรรมยุตไม่ คณะธรรมยุตคงมีสังฆปริณายกในคณะของตนปกครองกันเอง ตั้งแต่ต้นมา และพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงอนุโลมโดยพฤตินัย จนถึงได้เป็นคณะหนึ่งต่างหาก ก็แสดงว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงรับรองเต็มที่

๖. พัดแฉกงา

พัดแฉกงา เคยเข้าใจกันว่า พระนั่งเกล้าฯ โปรดให้ทำประธานพระจอมเกล้าฯ เมื่อทรงผนวช ต่อมาจึงได้ทราบแน่จากประวัติเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) ผู้สร้างวัดบูรณสิริฯ ว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) เป็นผู้ทำถวายพระจอมเกล้าฯ ในรัชกาลที่ ๔ พระจอมเกล้าฯ พระราชทานกรมสมเด็จพระปวเรศฯ เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต เมื่อกรมสมเด็จพระปวเรศฯ สิ้นพระชนม์แล้ว รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชสา เป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงตั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต พระราชทานพัดแฉกงาแก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระศัพทกรมสมเด็จพระเจ้าไฉนนานปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเคยมีพระดำรัสเล่าว่า เคยทรงแย่งพัดแฉกงากันกับพระศพ คือ เมื่อมีงานออกหน้าี่

พระศพ ก็เอาพัดแฉกงาไปตั้งถวายที่พระศพ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเองจะทรงใช้ ก็ไปเอามาจากพระศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงใช้ในงานพระราชพิธี ๒ งาน คือ ถือน้ำคราว ๑ กฐินคราว ๑ เป็นทำนองทรงหาเรื่องใช้ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าสิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต ได้พระราชทานพัดแฉกงานี้ต่อมา เคยเห็นทรงใช้ในงานถือน้ำ ส่วนกฐินให้ถ้ำมพระจุลคณิศร์ การพระราชทานพัดแฉกงาแก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จะพระราชทานวิธีอย่างไร ก็ให้จำไปถ้ำมพระจุลคณิศร์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้าสิ้นพระชนม์แล้ว กรมธรรมการไปเรียกคืนจากวัดราชบพิธ เพื่อจะไปให้แก่สมเด็จพระสังฆราชที่จะตั้งใหม่ พระธรรมปาโมกข์ได้ส่งคืนมาที่วัดนี้ ไม่ได้ให้ไปอ้างว่าเอาไปจากวัดบวรฯ จึงส่งคืนวัดบวรฯ กรมธรรมการตามมาเอาอีกได้ชี้แจงเรื่องราวไป จึงได้งด แต่พัดนี้เราไม่ได้ใช้ เพราะไม่ได้พระราชทานแก่เรา ในฐานะที่เป็นเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตต่อมา

๗. หลักเกณฑ์ในการตั้งพระสังฆราช

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ขึ้นไป ไม่ได้ค้น แต่ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระมหาเถระที่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของพระองค์ ถ้าไม่มี ก็ไม่ทรงตั้ง ในรัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี เพราะทรงนับถือเป็นพระอาจารย์ เมื่อกรมสมเด็จพระปรมาธิบดี สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ได้ทรงตั้งอีกตลอดรัชกาล ในรัชกาลที่ ๕ จะทรงตั้งกรมสมเด็จพระปวเรศฯ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์แต่กรมสมเด็จพระขอมได้ไหว้พระสวดมนต์ไปก่อน จนจวนจะสิ้นพระชนม์ จึงทรงรับมหาสมณุตฯ ทรงรับประมาณเกือบปีหรือปีกว่าก็สิ้นพระชนม์ รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชสา ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ (พระศพกรมสมเด็จพระเอาไว้นานจน สมเด็จพระสังฆราชสา สิ้นพระชนม์ลงอีก เข้าพระเมรุเดียวกันกับเจ้านายอีกหลายพระองค์) เมื่อสมเด็จพระสังฆราชสาสิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรับมหาสมณุตฯ ในรัชกาลที่ ๖ เพราะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ในรัชกาลที่ ๖

บันทึกวันที่ ๖ เสรีวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๘๗

พระธรรมเทศนา
และ ศราทศพรตเทศนา

อุโบสถเทศนา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สฺจิจฺฉโน สฺขมาวาหติ

เอसानิสฺโส ธมฺเม สฺจิจฺฉเน

น ทฺคคฺติ คจฺฉติ ธมฺมจารี

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ข้อนี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่มุคคติ

ธรรม แปลว่า สภาพที่ทรงไว้ หมายความว่าทรงไว้ซึ่งความจริง หมายถึงตั้งความจริงเองก็ได้ ความจริงนั้นหมายถึงความจริงตามเรื่องที่เป็นไปตามเหตุและผล ๑ ความจริงที่อยู่เหนือเหตุผล ๑ ความจริงตามเรื่องที่เป็นไปนั้น เช่น ความจริงในคำพูด ดังกล่าวว่า พูดจริง ก็หมายความว่า พูดถูกต้องตามเรื่องที่เป็นไป ได้เห็น ก็พูดว่าได้เห็น ได้ยิน ก็พูดว่าได้ยิน ดังนี้ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในชั้นต้น ก็ทรงแสดงเรื่องที่เป็นไปจริงตามเหตุและผลในบุคคลนี้เอง ต่อจากนั้น จึงทรงแสดงธรรมที่อยู่เหนือเหตุและผล อันเป็นธรรมชั้นสูง

* ทรงแสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์

ธรรม คือ ความจริงตามเรื่องที่เป็นไปในบุคคล อาจแบ่งได้เป็น ๓ คือ มรรค
๑ ผล ๑ ภูมิ ๑

มรรคแปลว่าทาง หมายถึงทางดำเนินทาง กาย วาจา และใจ ของบุคคล
ผลได้แก่การถึงอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นผลของการดำเนินนั้น
ภูมิ ได้แก่ที่ ๆ ถึงอย่างใดอย่างหนึ่ง

เปรียบเทียบการเดินทางไปสู่ภูมิภาคแห่งใดแห่งหนึ่ง มรรคได้แก่การเดินทาง
ผลได้แก่การถึง ภูมิได้แก่ภูมิภาคที่ถึงนั้น ๆ ธรรมกล่าวคือ มรรค ผลและภูมินี้ แบ่งออก
โดยภูมิเป็น ๔ ชั้นคือ กามาวจรภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑ อรูปาวจรภูมิ ๑ โลกุตตรภูมิ ๑

กามาวจรภูมิ ได้แก่ภูมิที่ยังลงในกาม กาม โดยตรงได้แก่กิเลสเป็นเหตุให้
ใคร่ ให้ปรารถนาอยากได้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่า
พอใจ กาม โดยอ้อมได้แก่รูป เสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่กิเลสออกมาใคร่ ภูมิที่ข้งอยู่ใน
กามนี้ เรียกว่ากามาวจรภูมิ อย่างสูงก็ได้แก่สวรรค์อันหมายถึงที่ ๆ มีอารมณ์อันเลิศ
อย่างต่ำก็ได้แก่อบายภูมิต่าง ๆ มีนรกเป็นต้น โดยปกติสามัญชนทั่วไปย่อมเที่ยวไปใน
ภูมินี้เพราะมีจิตปรารถนา รูป เสียงเป็นต้น ที่เรียกว่าเป็นกามแต่ละอย่างด้วยความ
โลภบ้าง ชัดเคื่อง ประทุษร้าย บุคคลที่ชัดขวางด้วยความโกรธบ้าง หลงติดด้วยความ
หลงบ้าง เมื่อมีความโลภ โกรธ หลง ดำเนินอยู่ในจิตจึงเป็นเหตุก่อเจตนาความจงใจ
เจตนาที่เป็นเครื่องก่อกรรมคือการทำงานที่ทำทาง กาย วาจา ใจ บุคคลจึงดำเนินกรรม
เหล่านั้นอยู่เสมอ เป็นส่วนชั่วอันเรียกว่าอกุศลกรรมบ้าง เป็นส่วนดีอันเรียกว่ากุศลกรรม
บ้าง ถ้าเป็นส่วนชั่ว การดำเนินนั้นก็เป็ทุกคติ แปลว่าทางปฏิบัติที่ชั่ว เมื่อมีทางปฏิบัติชั่ว
อันเรียกว่าเป็นมรรคที่ชั่ว ก็ย่อมได้รับผลที่ชั่ว อันเรียกว่าทุกคติเหมือนกัน แปลว่า
การถึงชั่ว ถึงชัวก็คือถึงภูมิที่ชั่วนั้นเอง อันเรียกว่าทุกคติเหมือนกัน แปลว่าที่ถึงอันชั่ว
ทุกติภูมินี้ท่านเรียกว่าอบาย มีประเภทต่าง ๆ มีนรก เป็นต้น มักอธิบายถึงภูมิเช่นนั้น
อันบุคคลผู้ทำชั่วฟังถึงในปรโลก แต่อบายนั้นฟังมีในปัจจุบันนี้เอง ไม่ใช่ต้องรอไปใน
ภพหน้า กล่าวคือ อบาย แปลว่าที่ไร้ความเจริญ หมายความว่าไร้ความดีและความสุข
เมื่อไม่มีความดีความสุขในทีใด ที่นั้นชื่อว่าอบาย บุคคลผู้ทำชั่วอันเรียกว่าปาปทุจริต
ต่าง ๆ ทาง กาย วาจา ใจ ย่อมเป็นผู้ไร้ความดีตั้งแต่ในขณะที่ทำความชั่วและยอม

ถูกความ โลก โกรธ หลง ผัดเผาใจให้เดือดร้อน เมื่อทำความชั่วไปแล้วยังต้องเดือดร้อนเพราะผลของความชั่วอีกส่วนหนึ่ง จึงเป็นผู้ไร้ความสุข เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ตกอบายตั้งแต่กระทำความชั่วในชีวิตนี้เอง แต่เมื่อมีทางปฏิบัติอันเรียกว่าเป็นมรรคที่ดีก็ย่อมได้รับผลดี ทางปฏิบัติดีนั้นเรียกว่าสุคติ แปลว่าทางปฏิบัติที่ดี ผลที่ดีก็เรียกว่าสุคติ แปลว่าการถึงดี ถึงดีก็คือถึงภูมิที่ดีนั่นเอง ภูมิที่ดีนั้นก็เรียกว่าสุคติ เหมือนกัน แปลว่าที่ถึงที่ดี สุคติภูมิท่านแสดงไว้มีประเภทต่าง ๆ มี มนุษย์ สวรรค์ เป็นต้น บางอย่างแสดงว่าเป็นผลที่พึงได้ในปรโลก แต่แม้แต่สุคติภูมินี้ก็พึงได้พึงถึงในปัจจุบันนี้เอง กล่าวคือ ในที่ใดมีความเจริญคือมีความดีและความสุข ในที่นั้นชื่อว่าเป็นสุคติภูมิบุคคลเมื่อทำความดีอันเรียกว่าบุญกุศลหรือสุจริตต่าง ๆ ย่อมเป็นผู้มีความดีและความสุขตั้งแต่ประพตในปัจจุบันนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้บรรลุถึงสุคติภูมิตั้งแต่ในชาตินี้ ไม่ต้องรอถึงในชาติหน้า มรรคผล และภูมิดังกล่าวมานี้แม้จะเป็นไปในทางที่ดี ก็เป็นไปเพื่อกาม คือ รูป เสียง เป็นต้น ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ อย่างสูงก็ได้แค่สวรรค์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกโดยภูมิว่ากามาวจรภูมิ และเพราะเป็นส่วนที่ดี จึงเรียกว่ากามาวจรกุศล แต่ถ้าเป็นส่วนที่ชั่วก็เรียกว่ากามาวจรอกุศล

รูปาวจรภูมิ ได้แก่ภูมิที่ยังลงในรูป รูปในที่นี้หมายถึง รูปนิमितแห่งสมาธิจิต หรือสมาธิจิตที่ประกอบด้วยรูปนิमित สมาธิได้แก่ความตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ปราศจาก กามและอกุศลกรรมทั้งหลาย อารมณ์เหล่านี้ในเบื้องต้นได้แก่รูปกัมมัฏฐานต่าง ๆ มีกสิณเป็นต้น ดังที่แสดงไว้ในเรื่องสมถกัมมัฏฐานเพราะเป็นที่ตั้งของจิตได้โดยง่าย เพราะจิตกำหนดตั้งอยู่ในรูปกัมมัฏฐานจึงเรียกว่ารูปนิमित ภูมิของจิตที่ยังลงในสมาธิจิตอันประกอบด้วยรูปนิมิตดังกล่าวมานี้ เรียกว่ารูปาวจรภูมิ เป็นภูมิที่สูงกว่ากามาวจรภูมิ สำหรับบุคคลผู้เห็นโทษในกามและปรารถนาจะหลีกออกจากกามจึงดำเนินขึ้นมาในภูมินี้ เพราะกามนั้นโดยที่สุดแม้เป็นสวรรค์ก็ย่อมมีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เมื่อบุคคลยึดถืออยู่ว่าเป็นเราเป็นของเรา เมื่อกามทั้งหลายแปรปรวนไปก็เป็นทุกข์เดือดร้อน และถ้ามีจิตหมกมุ่นอยู่ในกามทั้งหลาย ก็ย่อมไม่ได้รับความสงบต้องพัวพันยุ่งเหยิงอยู่โดยประการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งความสงบจึงหลีกออกจากกาม ที่เรียกว่า เนกขัมมะ วิธีหลีกออกจากกามนั้นมี ๒ อย่าง คือหลีกออกทางกายหนึ่ง หลีกออกทางใจหนึ่ง หลีกออกทางกายนั้นได้แก่หลีกออกจากบ้านเรือนหรือที่มี

ความพัวพันยุ่งเหยิงต่าง ๆ มาสู่ที่สงบสงัด ดังเช่น ผู้นับถือพระพุทธศาสนาปลีกตน ออกจากบ้านเรือนมาสู่วัดหรือที่สงบสงัดในวันธัมมัสสวนะเป็นต้น จนถึงหลีกออกบวช หลีกออกทางใจนั้นได้แก่บำเพ็ญสมาธิตั้งจิตมั่นไว้ในอารมณ์แห่งกัมมัฏฐานข้อใดข้อหนึ่ง จนจิตสงบจากกามและจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แม้การตั้งใจฟังธรรม ไม่สนใจให้ฟุ้งซ่าน ออกไปภายนอก ก็ชื่อว่า เป็นการหลีกออกทางใจได้เหมือนกัน เพราะธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง ล้วนเป็น *นียยานิกธรรม* คือธรรมเป็นเครื่องนำออกดังกล่าวมาทั้งสิ้น รูปาวจรภูมิ โดยตรง หมายถึงการหลีกออกทางใจด้วยสมาธิดังกล่าวมา แต่ก็ต้องอาศัยการหลีกออกทางกายด้วย โดยปกติ บุคคลย่อมอาศัยภูมิตั้งใจในบางครั้งบ้างคราวแม้โดยไม่รู้สึกรู้ตัว เพราะจะตั้งใจให้หมกมุ่นอยู่ในกามตลอดไปโดยไม่ว่างเว้นนั้น หาได้ไม่ เพราะธรรมชาติของจิตใจย่อมต้องการความสงบสงัดเป็นการพักผ่อนแม้ในบางครั้งบ้างคราว เพราะฉะนั้น จึงต้องมีเวลาที่สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายโดยวิธีต่าง ๆ ในเวลานั้นแหละจึงจะได้ความสุขอย่างยิ่ง อันเป็นความสุขที่เกิดจากความสงบ ๆ การปฏิบัติไปในภูมิตั้งใจนี้เรียกว่ามรรค การบรรลุถึงหรือการได้เรียกว่า ผล ภูมิแห่งสมาธิจิตที่ได้ที่ตั้งเรียกว่าภูมิ ทั้งหมดนี้เรียกโดยส่วนรวมว่า รูปาวจรภูมิ เป็นกุศลส่วนหนึ่งจึงเรียกว่ารูปาวจรกุศล

อรูปาวจรภูมิ ได้แก่ ภูมิที่หยั่งลงในอรูป อรูปในที่นี้หมายถึงอรูปนิมิตแห่งสมาธิจิต หรือสมาธิจิตที่ประกอบด้วยอรูปนิมิต เพราะจิตกำหนดอยู่ในอรูปกัมมัฏฐาน มีกำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุดดังนี้ เป็นต้น เป็นภูมิที่สูงกว่ารูปาวจรภูมิอีกชั้นหนึ่งสำหรับผู้มุ่งทำสมาธิให้ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น เพราะสมาธิในรูปาวจรภูมินั้นใกล้เคียงต่ออรูป ใกล้เคียงต่อปฏิขะคือความกระทบกระทั่ง ใกล้เคียงต่อส่วนสิ่งต่าง ๆ ยังไม่ได้ความสงบที่ประณีตอย่างยิ่ง และอาจจะเสื่อมได้ง่าย ฉะนั้น จึงปฏิบัติก้าวล่วงรูปสัญญา ความสำคัญหมายในรูป ปฏิขสัญญา ความสำคัญหมายในสิ่งที่ฟังกระทบกระทั่ง ไม่ใส่ใจต่ออนันตตสัญญา ความสำคัญในส่วนสิ่งต่าง ๆ ตั้งจิตไว้ในอรูปกัมมัฏฐานดังกล่าว การปฏิบัติดำเนินไปเพื่อสมาธิจิตนี้ เรียกว่ามรรค การบรรลุถึงหรือการได้ เรียกว่า ผล ภูมิแห่งสมาธิจิตที่ได้ที่ตั้ง เรียกว่าภูมิ ทั้งหมดนี้เรียกโดยส่วนรวมว่า อรูปาวจรภูมิ เป็นกุศลส่วนหนึ่ง จึงเรียกว่าอรูปาวจรกุศล

โลกุตตรภูมิ คือภูมิที่เหนือโลกได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มรรค ๔ ได้แก่โสดาปัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑ ผล ๔ ได้แก่โสดาปัตตผล ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตตผล ๑ นิพพาน ได้แก่ธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสแฉกของทุกข์ เป็นภูมิธรรมชั้นสูงสุด โลกุตตรภูมินี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงไว้ มีเฉพาะในพระพุทธานุศาสน์ ส่วน ๓ ภูมิข้างต้น กามาวจรภูมิก็มีอยู่เป็นพื้นโลก ทั้งสายสุคติ ทั้งสายทุคติ ส่วนรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิก็ปรากฏว่าพวกฤๅษีดาบสตั้งแต่ก่อนพุทธกาลก็สามารถปฏิบัติให้บรรลุได้อยู่ ดังเช่นอาฬารดาบสและอุทกดาบส ท่านก็แสดงว่าเป็นผู้ได้ถึงรูปาวจรภูมิ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ก็ได้ทรงดำเนินในกามาวจรภูมิสายสุคติ ตลอดเวลาที่ยังมิได้เสด็จออกผนวช ต่อมา ทรงเห็นว่าภูมินี้โดยที่สุดแม้เป็นสวรรค์ ก็ยังไม่พ้นจากทุกข์คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทรงพิจารณาเห็นว่าธรรมเป็นเครื่องพ้นจากทุกข์เหล่านี้ก็น่าจะมีอยู่ เปรียบเหมือนมีมิด ก็มีสว่างแก่ มีร้อนก็มีเย็นแก่ ทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องพ้นจากทุกข์ดังกล่าว ทรงเห็นว่าการแสวงหาโมกขธรรมในฆราวาสวิสัย ยากที่จะกระทำได้ จึงทรงละกามสุขสมบัติทั้งปวงเสด็จออกผนวชแสวงหาโมกขธรรมนั้น ในเบื้องต้นได้ทรงปฏิบัติดำเนินในรูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิในสำนักของท่านอาฬารดาบสและอุทกดาบส เมื่อทรงศึกษาและปฏิบัติไปจนสิ้นภูมิของอาจารย์แล้ว ก็ทรงเห็นว่ายังมีใช้โมกขธรรมตามที่ทรงประสงค์ เพราะสมาธิจิตดังกล่าวยังประกอบด้วยอภิสังขารเจตนา ความมุ่งหรือความจงใจ อภิสังขาร ความปรองดองเมื่อเป็นเช่นนี้ จึงยังประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน จึงยังไม่พ้นจากทุกข์บรรลุถึงโมกขธรรมได้ จึงเสด็จหลีกออกแสวงหาโมกขธรรมด้วยพระองค์เอง ท่านแสดงว่าได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานพระองค์ให้เดือดร้อนลำบากต่าง ๆ ตามวิธีที่นิยมกันในสมัยนั้น เมื่อทรงทำด้วยวิธีอย่างยิ่งแล้ว ก็ไม่ได้รับผลจึงทรงเห็นว่าวิธีนี้เป็นการทรมานกายให้ลำบากเปล่า ไม่ใช่ทางของโมกขธรรม จึงทรงดำริหาวิธีอย่างอื่นต่อไป ทรงระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อครั้งเป็นพระกุมารในคราวเสด็จตามพระราชบิดาไปในพระราชพิธีอุปบมงคล คือพิธีแรกนา ก็ทรงเห็นว่านั่นจะเป็นทางเพื่อจะตรัสรู้ จึงได้ทรงเลิกทุกรกิริยา กลับบำรุงพระกายให้มีกำลังแล้วก็ทรงเริ่มบำเพ็ญเพียรทางจิต คือทรงทำจิตให้เป็นสมาธิ ตามวิธีปฏิบัติที่ท่านแสดงไว้ คือ ทรงกำหนดลมหายใจออก

ลมหายใจเข้า จนจิตเป็นสมาธิ แต่ไม่ทรงติดอยู่ในสมาธิ ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินั้นไปเพื่อรู้ตามเป็นจริง ก็ได้ทรงประสพพระญาณคือปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงโดยลำดับ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า ทรงได้

บุพเพนิวาสญาณ คือ ความรู้ระลึกชาติหนหลังได้ ตั้งแต่ชาติ ๑ ๒ ชาติ ไปโดยลำดับ เป็นเหตุให้ทรงทราบความที่ต้องเวียนเกิดมาตลอดกาลยี่ดยาวนาน

จตุปปาทญาณ ความรู้ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึง กล่าวคือความเคลื่อนไหวจากชาติหนึ่ง ๆ เข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม เป็นเหตุให้ทรงทราบอีกชั้นหนึ่งว่า กรรมเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนเกิดดังกล่าว

อสาวิกขณญาณ ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะคือทรงรู้อย่างนี้ ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ พระญาณนี้เป็นเหตุให้ทรงทราบถึงที่สุดว่าความเวียนเกิดซึ่งเนื่องมาจากกรรมนั้นเมื่อมีอยู่ トラบใด ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นทุกข์ก็มีอยู่ トラบนั้น และเป็นทุกข์ซึ่งมีอยู่ในคนทุกคนนี้เอง เพราะฉะนั้นข้อนี้จึงเป็นทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมเกิดจากตัณหาคือความดิ้นรนของใจเพื่อจะได้บ้าง เพื่อจะเป็นนั้นเป็นนี้บ้าง เพื่อจะไม่เป็นนั้นเป็นนี้บ้าง อันมีอยู่ในบุคคล ตัณหานี้แหละเป็นเหตุเกิดทุกข์ ความดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์ พระญาณที่หยั่งรู้ตามเป็นจริงดังกล่าวเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ข้อนี้ก็หมายถึงการปฏิบัติตั้งแต่ต้นมาคือ ตั้งแต่ชั้นศีล และชั้นสมาธิจนถึงปัญญาหรือพระญาณดังกล่าวนั้น อนึ่ง กระแสทุกข์ยังดำเนินไปอยู่ก็เพราะยังมีอาสวะคือกิเลสเป็นเครื่องดองหมักหมมอยู่ในจิตมีอวิชชาเป็นต้น นี้แหละเป็นตัวอาสวะ ตัณหาย่อมเป็นเหตุเกิดอาสวะด้วย ความดับตัณหาตลอดจนถึงอวิชชาโดยสิ้นเชิงเป็นความดับอาสวะ ญาณปรีชาเป็นเหตุหยั่งรู้ดังกล่าวมาพร้อมทั้งข้อปฏิบัติในเบื้องต้นทั้งปวงจนอวิชชาเกิดขึ้น อวิชชาดับไปเป็นทางปฏิบัติให้ถึงทางดับอาสวะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ทรงถึงสัจธรรมเหล่านี้ ท่านจึงแสดงว่านี่ อันหมายถึงการได้ประสบเป็นสันติปฏิสัจธรรมอยู่เฉพาะหน้า จึงทรงพอพระทัยว่าได้ตรัสรู้แล้วและได้ประสบโมกขธรรมแล้ว เพราะความเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็เนื่องมาจากกรรม กรรมก็เนื่องมาจากกิเลส มีอวิชชาตัณหาเป็นต้น เมื่อดับกิเลสได้แล้ว

ก็ดับกรรม เมื่อกรรมดับ วิบากคือผลอันได้แก่ความเวียนเกิดก็ดับ จึงเป็นอัน ดับทุกข์
สิ้นทุกข์ ด้วยประการทั้งปวง ข้อนี้จึงเป็นโมกขธรรมด้วยประการฉะนี้ แลจัดว่าเป็น
โลกุตตรภูมิ คือภูมิที่เหนือโลก เพราะเป็นไปเพื่อไม่เกี่ยวเกาะอยู่กับโลกด้วยอุपाทาน
ท่านจัดเป็นมรรค ๔ ผล ๔ ตามที่ละกิเลสได้เป็นขั้น ๆ ส่วนนิพพานนั้นก็น่าจะมี ๔
เหมือนกัน คือนิพพานของพระโสดาบัน นิพพานของพระสกทาคามี นิพพานของพระ
อนาคามี นิพพานของพระอรหันต์ แต่ท่านทรงแสดงรวมไว้เพียงหนึ่ง จึงเป็นโลกุตตร
ธรรม ๙ นิพพานเป็นสังขธรรมที่เป็นยอดเยี่ยม และเป็นธรรมที่เหนือเหตุผลเพราะสูง
กว่ามรรคและผลภูมิที่พึงบรรลุในภูมิทั้ง ๓ ข้างต้นก็น่าจะเป็นธรรมที่เหนือเหตุผล
เหมือนกัน เพราะอยู่เหนือมรรคและผลในภูมินั้น ๆ เพราะมรรคก็คือการดำเนิน
ผลก็คือการถึง ทั้ง ๒ นี้เกี่ยวแก่บุคคลต้องปฏิบัติหรือว่าปรุงแต่งขึ้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า
สังขตธรรม ธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้น ส่วนภูมิที่ถึง บุคคลไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น เป็นที่ที่มีอยู่
ตามธรรมดา เช่นเดียวกับภูมิภาคที่ไปด้วยกายในที่นั้น ๆ ฉะนั้น จึงน่าเป็นอสังขต
ธรรม ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ท่านแสดงว่ายอดของสังขตธรรมก็คือมรรคมองค์ ๘ กล่าว
คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ดังกล่าว ยอดของอสังขตธรรมก็คือวิราคะ ธรรมเป็น
ที่สิ้นราคะ หมายถึง นิพพาน.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้สังขธรรมทรงบรรลุถึงโลกุตตรธรรมหรือ
โมกขธรรมแล้วก็ได้ทรงแสดงธรรมนั้น สั่งสอน ในเบื้องต้น ทรงสอนให้ละกามาวจร
ภูมิฝ่ายอกุศล ให้ดำเนินไปในกามาวจรภูมิฝ่ายกุศลด้วยศีล ทาน เป็นต้น ต่อขึ้นมา
ทรงสอนให้ละกามาวจรภูมิแม้ที่เป็นฝ่ายกุศลให้ดำเนินไปในรูปาวจรภูมิและอรูปาวจร
ภูมิด้วยสมาธิ ต่อขึ้นมาอีก ทรงสอนให้ละภูมิทั้งสองนั้น เพราะไม่ติดไม่ยึดถือ
ให้ดำเนินไปในโลกุตตรภูมิ ด้วยปัญญา แต่ก็ต้องอาศัยข้อปฏิบัติใน ๒ ภูมิข้างต้น เป็น
เครื่องอบรมและเป็นปัทมฐาน บุคคลผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ แล้วปฏิบัติตามที่ทรง
สั่งสอน ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูง ชื่อว่าธรรมจारी แปลว่าผู้ประพฤติธรรม เมื่อบุคคล
ประพฤติธรรม ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมนั้นให้ดำรงอยู่ในภูมิธรรมที่ประพฤติ
นั้น ๆ ไม่ให้ตกไปสู่ภูมิธรรมที่ต่ำ โดยลำดับขึ้นไปตั้งแต่ขั้นกามาวจรภูมิ จนถึงโลกุตตรภูมิ
กล่าวโดยเฉพาะธรรมในโลกุตตรภูมิ ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑
กับปริยัติธรรมอันหมายถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๑ รวมเป็น ๑๐

ประกาศ พระโหราณาจารย์ท่านยกเป็นธรรมรัตนะอย่างสูง สมดังพระราชนิพนธ์ในบท
สวดปณามพระรัตนตรัยของรัชกาลที่ ๔ ว่า

โย มคฺคปากามตเภทภินฺนโก

โลกุตฺตโร โย จ ตทตฺถทีปโน

แปลความว่าโลกุตตรธรรมอันต่างด้วย มรรค ผล และนิพพาน ๑ ปริยัติธรรม
ที่สองเนื้อความแห่งโลกุตตรธรรมนั้น ๑ ดังนี้ พระธรรมนี้ย่อมรักษาผู้ทรงธรรมนั้นไว้
ไม่ให้ตกไปสู่โลกที่ชั่วโดยแน่นอนแท้จริง สมดังบทพระราชนิพนธ์สรรเสริญพระธรรมว่า

โย มคฺคปากปริยตฺติวิโมกฺขเภทโ

ธฺมโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี

แปลความว่า ธรรมอันต่างด้วย มรรค ผล ปริยัติและวิโมกข์ย่อมทรงผู้ทรงธรรมนั้น
จากความตกไปในโลกที่ชั่ว ดังนี้ แม้ธรรมในภูมิที่ต่ำลงมาก็ย่อมทรงรักษาผู้ประพฤติ
ธรรมไม่ให้ไปสู่ทุกคติตามภูมิตามชั้น สมดังพระพุทธภาษิตที่ยกไว้ ณ เบื้องต้น แปล
ความว่า ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุข
มาให้ ข้อนี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมนั้น ย่อมไม่ไปสู่
ทุกคติ ด้วยประการฉะนี้.

วิทยุธรรมเทศนา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขนฺตี จ โสวจสฺสตา

สมณานนฺจ ทสฺสนํ

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา

เอตมฺมงฺคฺลฺมฺตฺตฺมนฺติ

บัดนี้ จะแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรม ตามสมควรแก่กุศลเจตนา แห่งท่านสาธุชน ซึ่งปรารถนาจะฟังธรรม ในวันนี้ จะแสดงเรื่องการเรียนรู้พระพุทธานุศาสนานะและเรื่องขันติ สืบต่อไป

การเรียนรู้พระพุทธานุศาสนานั้น ได้แก่ การฟัง หรือการอ่าน ให้รู้ว่าพระพุทธานุศาสนานะแสดงอย่างไร ดังที่ท่านพุทธศาสนิกชนได้ฟังธรรม ณ บัดนี้ ก็เป็นการเรียนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง คือการทำพระพุทธานุศาสนา ได้แก่ การที่ละความชั่วให้เป็นการทำความดีให้เป็นการเรียนปฏิบัติตั้งนี้เป็นประการสำคัญ เพราะถ้าละความชั่วไม่เป็นการทำความดีไม่เป็นการเรียนปฏิบัติตั้งนี้เป็นการศึกษาปฏิบัติพระพุทธานุศาสนา การเรียนในทางคติโลกก็เช่นเดียวกัน ก็เพื่อที่จะให้ทำเป็น เช่นเรียนในศิลปะอย่างใด ก็ต้องการ

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ๗ มกราคม ๒๕๐๗

ให้ทำเป็นในศิลปะอย่างนั้น ถ้าทำไม่เป็นก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เฉพาะในทางพระพุทธศาสนาที่ละความชั่วให้เป็น ทำความดีให้เป็นนั้น อาศัยการที่ได้ฝึกหัดเพื่อที่จะละความชั่ว และเพื่อที่จะทำความดีบ่อย ๆ เป็นต้นว่า เมื่อความโกรธเกิดขึ้น จะทำอย่างไร? ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ละโกรธ แต่ถ้าละไม่เป็นก็ละไม่ได้ ฉะนั้นในการที่จะละความโกรธได้ ก็จะต้องมีการฝึกหัดปฏิบัติ

ในการปฏิบัติดังที่กล่าวมานี้ อาศัยธรรมที่เป็นกำลังใจประการหนึ่ง คือ ขันติ ได้แก่ความทนที่อาศัยความอดกลั้น เพราะโดยปรกติเมื่อรับอารมณ์ที่เป็นที่ดั่งแห่งความชอบ ความชังหรือความหลง ก็ย่อมเกิดความชอบความชังหรือความหลง ถ้าไม่มีขันติก็ปล่อยความชอบความชังหรือความหลงนั้นออกไปข้างนอก แสดงออกไปให้คนอื่นเขาเห็นว่า คนนี้ชอบ คนนี้ชัง คนนี้หลง และก็แสดงกรรมคือการงานที่กระทำออกไป เช่นว่าชอบ ก็แสดงกรรมเพื่อที่จะให้ได้มา ได้มาโดยชอบไม่ได้ก็ต้องทำทุจริต ชังก็เหมือนกัน ก็แสดงออกไปเป็นกรรม ทำร้ายเขาบ้าง พูดว่าร้ายเขาบ้าง เป็นต้น อันเป็นเรื่องวิวาทกัน ดังที่ปรากฏเห็นอยู่ หลงก็เหมือนกัน แสดงกรรมออกไปก็เป็นกรรมของคนหลง ตนเองไม่รู้ แต่คนอื่นเขามองบางที่เขาารู้ อย่างที่พูดกันว่า คนนั้นหลงไปเสียแล้ว เป็นต้นว่า บุคคลที่เป็นคนดี ๆ แต่ว่าเมื่อประสบโลกธรรมที่น่าปรารถนามี ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็เมาได้ หลงไป ในลาภ ในยศ ในสรรเสริญ ในสุขนั้น และก็แสดงอาการของคนหลง คือว่าลืมตัวไป คนอื่นก็รู้สึกว่ามันหลงไปเสียแล้ว ลืมตัวไปเสียแล้ว ดังนี้ ไม่มีขันติ ก็ปล่อยชอบ ปล่อยชัง ปล่อยหลง ออกไปให้คนอื่นเห็น แสดงกรรมออกไปดังที่กล่าวมานี้

แต่ถ้าถ้ามีขันติ คือความอดทน ชอบก็ทนเอาไว้ ชังก็ทนเอาไว้ หลงก็ทนเอาไว้ ไม่แสดงออกอย่างที่เรียกว่าพยายามเก็บไว้ในใจ นี่เป็นขันติชั้นหนึ่ง อีกชั้นหนึ่งคือ โสรัจจะ ความเสียมหรือความมีใจแช่มชื่น อันหมายถึงว่า ชอบ ชัง หลง ที่เก็บไว้ในใจนั้น เก็บดองเอาไว้ ไม่ได้ เป็นพิษ เพราะฉะนั้น ก็ระบายออกไปจากใจ ไม่เก็บเอาไว้ ระบายออกไป ทำให้ใจให้เสียมสงบ ให้แช่มชื่น เมื่อระบายออกไปได้ดังนี้ก็ไม่อึดอัด ไม่ลำบาก เป็นขันติชั้นหนึ่งซึ่งเป็นชั้นละเอียดเข้า สามัญชนรักษัตณอยู่ได้ มีความสวัสดีก็ด้วยอาศัยขันติดังกล่าวมานี้ เพราะทุก ๆ คนนั้นก็ย่อมประสบอารมณ์ที่ทำให้ชอบบ้าง ชังบ้าง หลงบ้าง แต่ว่าอาศัยมีขันติดังที่กล่าวมา ก็ยับยั้งการที่จะปล่อยชอบ

ซึ่ง หลงออก และยับยั้งที่จะปล่อยกรรมไปตามอำนาจของชอบ ซึ่ง หลง นั้น เพราะ ฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่ไม่ผลุนผลัน เป็นผู้ที่ยับยั้งไว้ได้ อาชญากรรมที่บังเกิดขึ้นต่าง ๆ ก็เพราะผลุนผลันออกไป ยับยั้งไว้ไม่ได้ คือว่า ขาดขันติดังที่กล่าวมานั้น ถ้ามีขันติ รักษาอยู่แล้ว ก็จะยับยั้งไว้ได้ ไม่ผลุนผลันออกไป เพราะฉะนั้น ขันติจึงเป็นธรรมที่สำคัญที่เป็นเครื่องรักษาบุคคลทุก ๆ คนให้สามารถที่จะเว้นจากกรรม ที่ชั่ว ที่ผิด ให้ประกอบกรรม ที่ถูกได้ นี่เป็นขันติอย่างสามัญ

ส่วนขันติอีกอย่างหนึ่ง คือ ความทนชนิดที่เป็นความทนทานในตัวเอง ไม่ต้อง อาศัยความอดกลั้น ขันติตั้งนี้ก็เป็ผลของขันติสามัญนั่นเอง กล่าวคือ เมื่ออบรมขันติ สามัญนี้แหละให้บังเกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็จะทำให้จิตใจมีความทนชนิดที่มีความทนทานใน ตัวเองขึ้นต่ออารมณ์ที่มากระทบโดยลำดับ แต่ในเบื้องต้น ต้องอาศัยการทำขันติสามัญ นี้ให้เป็น คือ ทำให้ได้ขึ้นก่อน เพราะฉะนั้น ก็ควรศึกษาถึงเรื่องวิธีปฏิบัติขันติ ต้องมี ขันตินั้นก็เพราะมีความชอบ ความซัง ความหลง อันเนื่องมาจากอารมณ์ที่มาประสพต่าง ๆ ถ้าจิตใจไม่มีความชอบ ความซัง ความหลง ก็ไม่ต้องใช้ขันติ

เพราะฉะนั้น ก็มาพิจารณาว่า ความชอบ ความซัง ความหลง ที่จำเป็นต้อง ใช้ขันตินี้ เนื่องมาจากอะไร?

พิจารณาดูแล้ว ก็จะรู้สึกว่ ก็เนื่องมาจากอารมณ์ที่ยั่ว ยกตัวอย่าง ความ โกรธ ก็เนื่องมาจากกระทบอารมณ์ที่มายั่วให้โกรธ เป็นรูปบ้าง เป็นเสียงบ้าง รูปก็รูป ที่ตาเห็น เสียงก็เสียงที่หูได้ยิน ก็สอบสวนต่อไปอีกว่า ตาเห็นก็เห็น เสียงได้ยินก็ได้ยิน แล้วทำไมจึงต้องโกรธ ถ้าจะตอบอย่างธรรมดา ก็ตอบว่า เพราะไม่ชอบรูปนั้น ไม่ชอบ เสียงนั้น สอบต่อไปอีกว่า ทำไมจึงไม่ชอบ ในข้อนี้ ถ้าตอบอย่างสามัญก็จะต้องตอบว่า เพราะรูปเสียงนั้น ที่รวมเป็นคนนั้น คนนี้เป็นต้น เขาเคยมารังแกอย่างนั้นอย่างนี้ พูดยังนั้นอย่างนี้ ซึ่งทำให้ไม่ชอบ โดยปรกติก็ต้องตอบอย่างนี้ คือว่าเพ่งโทษออกไป มองเห็นโทษของสิ่งที่ไม่ชอบนั้น เห็นโทษมากก็ไม่ชอบมาก เห็นโทษน้อยก็ไม่ชอบน้อย โดยปรกติก็เป็นไปอยู่อย่างนี้ ในทางคติโลก คราวนี้ ถ้าจะมาดูในทางคตินิธรรมว่าเพราะ อะไร ก็จะพึงเห็นได้ว่าเพราะจิตใจนี้เองมองเพ่งโทษออกไปข้างนอก ถ้าถามว่า ตัวความ โกรธ ความเกลียดนั้นอยู่ที่ไหน อยู่ที่คนนั้นหรือว่าอยู่ที่รูปนั้น เสียงนั้น เมื่อค้นหาตัว

ความโกรธ ความเกลียด แล้วค้นหาที่ตัวคนนั้น คือว่า รูปนั้น เสียงนั้น ที่ตนไม่ชอบ ก็จะไม่พบเลย คราวนี้จะพบที่ไหน พิจารณาดูก็จะพียงเห็นได้ว่าพบที่ใจของตนเองนี้แหละ ตัวความเกลียด ความโกรธ ความไม่ชอบ ก็อยู่ที่ใจนี้เอง เมื่อเป็นดังนี้ก็มองกลับเข้ามา คือว่า มาดูตัวความไม่ชอบ ตัวความเกลียด ความโกรธ ที่ใจของตนเองว่า ความไม่ชอบ ความเกลียด ความโกรธ อยู่ที่ใจนี้ เมื่อดูแล้วก็ต้องดูแยกธาตุออกไปอีกว่า มีอะไรบ้างอยู่ในกลุ่มของความไม่ชอบนั้น ก็จะพบว่า มีตัวเรื่องที่เก็บเอาไว้ในส่วนหนึ่ง มีตัวจิตใจส่วนหนึ่ง และมีตัวความผูก คือว่า ผูกเอาเรื่องไว้กับใจอีกส่วนหนึ่ง ตัวความผูกนี้เป็นตัวสำคัญที่จะกระชับเรื่องให้ติดอยู่ ประกอบอยู่กับจิตใจ ยิ่งผูกให้แน่นมากก็ยิ่งยึดอัดมาก ผุดออกไปก็เป็นความไม่ชอบมาก ถ้าผูกน้อยก็ยึดอัดน้อย ผุดออกไปก็เป็นความไม่ชอบน้อย เมื่อแยกธาตุออกไปดังนี้ จะพียงเห็นว่า ตัวความผูกเอาไว้นี้เป็นตัวสำคัญ ดังที่เรียกว่า ความผูกโกรธนี้เอง ซึ่งเป็นต้นของเวรภายนอกทั้งหมด และก็ความผูกนี้ที่ผูกอยู่ที่จิตใจของตนเอง เมื่อกำหนดดูเข้ามาดังนี้ แล้วก็จะเห็นความจริงแจ่มชัดขึ้นว่า โดยแท้แล้วอยู่ที่จิตใจของตนนี้เอง ไม่ใช่ไปอยู่ที่ข้างนอก เมื่อดูให้ความจริงปรากฏขึ้น ตัวความผูกนั้นเป็นตัวกิเลสก็จะสงบไปได้ เพราะอำนาจของการที่ดูให้เห็น ดูให้รู้จัก เมื่อเป็นดังนี้จิตใจก็บังเกิดความสงบ ในเบื้องต้น

เมื่อยังเพ่งโทษออกไปข้างนอก ก็ต้องมีขันติ คือ ความอดกลั้น ถ้าอดกลั้นไว้ไม่ได้ก็จะแสดงกรรมออกไป ตามอำนาจของความไม่ชอบนั้น ดังที่กล่าวแล้ว และก็ต้องหาทางผ่อนระบายใจด้วยวิธีใดๆ แต่เมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติ ระวังมูลเหตุที่จำเป็นที่จะต้องอดทน กล่าวคือ ระวังตัวกิเลสที่เป็นมูลเหตุเสีย ด้วยวิธีพิจารณาดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว โดยกลับเข้ามาดูข้างใน ดูตัวความผูก และคลายความผูกใจนั้นของตนลงไป ๆ โดยลำดับ เมื่อเป็นดังนี้ จิตใจที่คลายความผูกได้แล้ว ก็จะเป็นจิตใจที่ผ่อนคลายเมื่อจิตใจได้รับความผ่อนคลายก็เป็นจิตใจที่บังเกิดความสบาย เมื่อได้ฝึกหัดในการที่หันมาระวังมูลเหตุอยู่เสมอดังนี้ จิตใจก็มีความแข็งแกร่งมากขึ้น เมื่อกระทบอารมณ์ที่อยู่ใน กำลังของจิตใจ ก็จะรู้สึกเฉย ๆ ไม่เป็นอะไร ก่อนที่จะฝึกหัดให้เกิดความแข็งแกร่งหรือเข้มแข็งขึ้นในจิตใจ ถูกกระทบเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ยิ่งกว่านั้น ก็โกรธเสียแล้ว เมื่อจะรักษามรรยาทเอาไว้ก็ต้องมีขันติ แต่เมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติระวังมูลเหตุดังกล่าว

มาแล้วอยู่บ่อย ๆ จิตใจมีความเข้มแข็งขึ้นกระทบเรื่องที่เคยโกรธก็จะไม่โกรธ เว้นไว้แต่ว่าจะไปกระทบเรื่องที่ใหญ่โตกว่า กำลังของจิตใจ ที่อบรมมาแล้ว ถ้ากระทบเรื่องที่อยู่ในระดับกันหรือว่าต่ำกว่าก็จะเป็นอะไร นี่เรียกว่า เป็นขันติอย่างหนึ่ง คือ เป็นความทนชนิดที่เป็นความทนทานแก่ตนเอง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติ ระวังมูลเหตุที่จะต้องให้ขันติดังกล่าวมานี้ คือว่า ระวังกิเลส อาสวะในจิต จนถึงทำให้หมดสิ้นไป เพราะฉะนั้น จิตใจของพระองค์ จึงมีขันติอันได้แก่มีความทนทาน ความทนชนิดที่เป็นความทนทานในตนเอง กระทบอะไรก็มีจิตเฉย ๆ เสมอกัน ดังที่ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระหฤทัยสม่ำเสมอ ในบุคคลทั้งที่แสดงตนเป็นศัตรูของพระองค์ ทั้งที่เป็นพระญาติสนิทก่อนแต่ทรงผนวช คือ ทรงมีพระหฤทัยสม่ำเสมอในพระเทวทัต ในพระราหุล และในบุคคลอื่น ๆ ทั้งหมด และได้มีพระพุทธานุภาพได้แสดงถึงพระองค์ไว้ว่า

อหํ นาโคว สงฺคาเม

จาปาโต ปตฺติ สรํ

อติวากุญฺ ติตฺติกุชิสฺสํ

ทุสฺสํโล หิ ปุณฺณชฺชโน

ที่แปลความว่า “เรา ทนทาน คำล่วงเกิน เหมือนอย่างช้างศึกที่ทนทานลูกศร ซึ่งตกจากแล่งในสงครามเพราะว่าคนเป็นอันมากเป็นผู้คู่ศึกลดนี้” นี่เป็น ติตฺติกุชฺชโน ขันติ คือ ความทนทาน ส่วนขันติสามัญนั้น ท่านเรียกว่า อธิวาสนขันติ ขันติ คือความอดกลั้น คือต้องทำให้อยู่ทับ ได้แก่ ต้องมีการยับยั้งเอาไว้

อธิวาสนขันติ นี้ ท่านแสดงว่า เป็นขันติที่ใช้ในทางร่างกายด้วย คือ ร่างกายนั้นไม่เหมือนอย่างจิตใจ จิตใจทำกิเลสที่บังเกิดขึ้นให้หมดสิ้นไปได้ แต่ว่าร่างกายนั้น ต้องมีความรู้สึกเย็น ร้อน เป็นต้น ที่เรียกว่า เวทนา มีสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง ท่านแสดงว่ากายของพระอรหันต์บุคคล หรือกายของปุณฺณชฺชโนต้องมี เวทนา เพราะว่ายังมีเบญจขันธ์อยู่ เมื่อเป็นดังนี้ ขันติที่พึงใช้แก่ร่างกายก็คือ อธิวาสนขันติ ได้แก่ความอดทน เช่นว่า ทนหิว ทนระหาย ทนหนาว ทนร้อน ร่างกายที่หัดให้มีความอดทนดังกล่าวมานี้ ตามกำลังที่ร่างกายจะพึงทนทานได้ ก็เป็นประโยชน์ที่จะทำให้เกิดการแข็งแรงแรงขึ้นในร่างกาย เป็นร่างกายที่ไม่อ่อนแอ นำพิจารณาว่า สำหรับ

ท่านผู้ละกิเลสได้แล้ว ทุกขเวทนานั้นก็จะไม่เข้าถึงจิตใจอันจะทำให้ต้องเกิดความอดกลั้นทางจิตใจ อาจจะเรียกว่า อธิวาสนก็ได้ แต่ก็พึงอธิบายคำว่า อธิวาสนนี้ไปในลักษณะที่ว่า ทับเอาไว้ หมายความว่า ทุกขเวทนามี แต่ว่าจิตใจที่มีความทนทานนั้นทับเอาไว้ได้ หมายความว่า ไม่ขึ้นถึงจิตใจ ไม่ทำให้จิตใจมีความกระวนกระวายกระสับกระส่าย แต่ว่าทุกขเวทนานั้น ก็ยังมีอยู่ นี่เป็นอธิบายเรื่องขันติ

ขันติ คือความทนทานนี้ ซึ่งเป็นขันติอย่างสูง ท่านใช้แก่พระพุทธศาสนาด้วย คือ พระพุทธศาสนานั้นก็มีขันติ หมายความว่า มีความทนทาน เพราะว่า เป็นสังฆธรรม ธรรมะ ที่เป็นตัวความจริง จึงมีขันติ คือมีความทนทานต่อความเพ่งพินิจ ยิ่งเพ่งพินิจลงไปที่สังฆธรรมนั้น ก็ยังมีความทนทานอยู่ตัวไม่สลาย นี่เป็นลักษณะของสังฆะทั้งปวง เมื่อเป็นสังฆะแล้ว ก็ต้องมีขันติ คือ ความทนทานต่อความเพ่งพินิจ ไม่มีสลาย อยู่ตัว เป็นความจริงอยู่เสมอ

เมื่อมาปฏิบัติในพระพุทธศาสนา อันแสดงเรื่องขันติดังกล่าวมานี้ ทำขันติให้เพิ่มขึ้นในตนเอง ฝึกหัดตั้งแต่ในเบื้องต้น คือ ในขันติสามัญ และก็ฝึกหัดคอยระวังมูลเหตุที่จะให้อดทน คือว่า ระงับ การผูกใจที่ตั้งกล่าวมาแล้ว ผ่อนคลายความผูกใจนั้นให้คลี่คลายไป ก็ย่อมจะได้ประสพขันติอีกอย่างหนึ่ง คือ ขันติที่เป็นความทนทาน เป็นขันติที่ไม่มีความอึดอัด เป็นความสงบ และก็จะได้ประสพผลปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีขันติเพราะว่าเป็นสังฆธรรมอันมีความทนทานต่อความเพ่งพินิจ มีอรรถาธิบายดังได้แสดงมาด้วยประการฉะนี้

ปฏิรูปเทศวาสาทิกถา*

นโม ตสส ภควโต อรหโตสมมาสมพุทฺธสส

ปฏิรูปเทศวาโส จาติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับปัญญาความรู้ ปัญญา
บารมี ความฉลาดในทางธรรม แก่ท่านผู้ปรารถนาธรรมทั่วไป ในธรรม ๓ ประการ
ตามที่ยกไว้เป็นบทอุเทศเป็นอาทิว่า ปฏิรูปเทศวาโส จ การอยู่ในเทศะคือถิ่นที่สมควร
๑ ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน ๑ อตฺตสมฺมาปณฺธิ ความ
ตั้งตนไว้ชอบ ๑ มีอธิบายว่า

ประการแรก การอยู่ในเทศะ คือ ถิ่นที่สมควร คำว่าเทศะ แปลว่าถิ่น คำว่า
ปฏิรูปเทศะ แปลว่าถิ่นที่สมควร ถิ่นที่สมควรนั้น เมื่อกล่าวกว้าง ๆ ก็คือ ถิ่นที่เหมาะสม
แก่กิจที่จะกระทำ ถิ่นที่เหมาะสมแก่ผลที่มุ่งหมายที่จะได้รับ เพราะฉะนั้น ที่ใดจะเป็นถิ่น
ที่สมควรสำหรับผู้ใด ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงว่า ผู้นั้นจะกระทำอะไร มุ่งผลอะไร เมื่อ
ถิ่นใดเหมาะสมแก่กิจการที่จะทำ เหมาะแก่ผลที่จะได้รับ ก็ชื่อว่าเป็นปฏิรูปเทศะ ถิ่นที่
สมควรสำหรับผู้นั้น เป็นบุคคล ๆ ไป และเมื่อกล่าวอย่างละเอียดก็เฉพาะเป็น
เรื่อง ๆ ไป บุคคลทุก ๆ คนย่อมมีชาติภูมิ คือถิ่นที่เกิดสำหรับตน และมีภูมิลำเนาที่
อยู่ เกิดในถิ่นใด เมื่อถิ่นนั้นสมควรอยู่เพื่อศึกษาเล่าเรียน เพื่อประกอบการงานเป็นต้น

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ทางสถานีวิทฺถุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
๑๗ กรกฎาคม ๒๕๐๗

ก็ศึกษาเล่าเรียนประกอบกิจการงานในถิ่นนั้น ถ้าถิ่นนั้นยังไม่เพียงพอ ก็จำต้องย้ายไปอยู่ที่อื่นเพื่อที่จะศึกษาเล่าเรียน เพื่อที่จะประกอบกิจการงาน ดังนี้ เป็นต้น และเมื่อศึกษาเล่าเรียนในประเทศยังไม่เพียงพอ ก็ไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ ต่างประเทศที่ไปศึกษาก็เป็นถิ่นที่สมควร เพราะฉะนั้น ปฏิรูปเทศะ ถิ่นที่สมควรนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญในเบื้องต้น สำหรับผู้ที่มุ่งความเจริญ เมื่อพิจารณาดูว่า จะเรียนอะไร จะทำกิจอะไร มุ่งผลอะไรอยู่ในถิ่นใดจึงจะสำเร็จ เมื่อไปอยู่ในถิ่นนั้นก็อาจที่จะประสบความสำเร็จได้

แต่ว่า การที่จะประสบความสำเร็จนั้น ไม่ใช่เพียงแต่อยู่เท่านั้น ก็จำเป็นที่จะต้องสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ตน เช่นว่า เมื่อประสงค์จะเล่าเรียน ประสงค์จะทำการงานก็ทำการงาน ดังนี้ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การอยู่ในปฏิรูปเทศะนั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์ เพราะฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ทรงแสดงประการแรกว่าการอยู่ในเทศะ คือถิ่นที่สมควร และประการที่ ๒ ว่า ความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำแล้วในกาลก่อน

บุญมี ๒ อย่าง บุญที่เป็นส่วนเหตุ แปลว่า เครื่องชำระความชั่ว บุญที่เป็นส่วนผล หมายถึงความสุข บุญที่เป็นส่วนเหตุ อันเป็นเครื่องชำระความชั่วนั้น รากเหง้าของความชั่วก็คือ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธแค้น โมหะ ความหลง นี้ เป็นรากเหง้าของความชั่ว เพราะเมื่อบุคคลลุ่มอำนาจแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงประกอบทุจริต ทางกาย ทางวาจา ทางใจ มีประการต่าง ๆ เกิดเป็นบาปอกุศล ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้จะชำระความชั่วนั้นได้ด้วยอะไร ก็ต้องชำระด้วยบุญที่ตรงกันข้าม ในการชำระนั้น ก็ควรที่จะชำระจิตใจของตนเอง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งรากเหง้าของความชัวดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงได้แสดงเครื่องชำระล้างจิตใจไว้ กล่าวคือ

ความโลภ ให้ชำระล้างด้วยทาน คือ การบริจาค ในเบื้องต้น เมื่อเกิดความโลภ อยากได้ในสิ่งที่ไม่ควรอยากได้ ก็ต้องสละความคิดอยากได้นั้นออกไปเสีย นี่เป็นทานประการหนึ่ง และเมื่อมีสิ่งใดอยู่ อันควรที่จะบริจาค เป็นการเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่น ก็สละบริจาควัตถุสิ่งนั้น ไปตามสมควร นี่ก็เป็นทานอีกประการหนึ่ง เพราะฉะนั้น ทาน การให้ การบริจาดดังกล่าวมานี้ จึงเป็นเครื่องชำระโลภะ ความโลภอยากได้

ส่วนโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองนั้น ให้ชำระด้วยศีล คือ ความตั้งใจเดิน จากความประพฤติดีตทางกาย ทางวาจา

โมหะ ความหลง นั้น ให้ชำระได้ด้วยการอบรมใจให้ตั้งมั่น และการอบรมใจ ให้มีความรู้ อันเรียกว่าภาวนา แปลว่า อบรม คือ อบรมใจให้ตั้งมั่นสงบ อบรมใจให้ เกิดความรู้

เพราะฉะนั้น ทาน ศีล ภาวนา ทั้ง ๓ ประการนี้ จึงเป็นบุญ เป็นเครื่องชำระ ล้างความชั่ว เป็นบุญส่วนเหตุ เมื่อกระทำบุญส่วนเหตุดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมจะได้รับความ สุข อันเป็นส่วนผล การทำบุญก็คือการที่คอยตรวจดูใจของตนเอง ว่ามีโลภบ้างไหม มีโกรธบ้างไหม มีหลงบ้างไหม และก็คอยชำระใจให้บริสุทธิ์จากความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น คอยป้องกันใจไม่ให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง นี้แหละเป็นการ ทำบุญโดยตรงคือเป็นการชำระใจให้บริสุทธิ์สะอาด

ส่วนการทำบุญข้างนอกนั้น เป็นการทำบุญ แต่ว่ายังไกลออกไปอีกชั้นหนึ่ง การทำบุญโดยตรงที่ใกล้ชิดนั้น ก็คือการที่คอยตรวจดูใจของตน คอยชำระใจของตนให้ บริสุทธิ์สะอาดอยู่เสมอ นี้แหละ เป็นการทำบุญโดยตรง ทานก็อยู่ในใจ ศีลก็อยู่ในใจ ภาวนาก็อยู่ในใจ ไม่ใช่อยู่ที่อื่นข้างนอก ทำทานอยู่ที่ใจ รักษาศีลอยู่ที่ใจ อบรมภาวนา อยู่ที่ใจ เมื่อเป็นบุญดังนี้ก็ย่อมจะได้บุญที่เป็นส่วนผล คือ ความสุขขึ้นมาทันที และเป็นความสุขปัจจุบัน ส่วนการทำบุญข้างนอกนั้น อาจจะต้องรอผลคือความสุขข้างหน้า ยังไม่ใช่ปัจจุบัน แต่การทำบุญโดยตรงที่ใจนี้ ได้รับผล คือ ความสุขปัจจุบันที่เดียว พิจารณาดูก็จะเห็นได้ ใจของเราที่โลภ ที่โกรธ ที่หลง เป็นใจที่ร้อน ไม่บริสุทธิ์ แต่เมื่อ คอยตรวจดูใจของเราอยู่ และคอยรักษา คอยชำระใจของเรา ให้สงบโลก สงบโกรธ สงบหลง เมื่อสงบลงได้ ความที่ร้อนนั้น ก็สงบ กลับเป็นความเย็น เป็นความสุข ความเย็น ความสุขนี้มีขึ้นทันที เดียวนั้น ที่ทำความสงบใจได้ เพราะฉะนั้น บุญที่เป็น ส่วนเหตุก็ดี บุญที่เป็นส่วนผลก็ดี ซึ่งมาปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นโดยตรงที่จิตใจแล้ว ก็เป็น ผลของบุญนั้นทันทีที่จิตใจของตน ไม่ต้องไปรอว่าเมื่อนั้นเมื่อนี้ การที่ต้องรอผลของบุญ ว่าเมื่อนั้นเมื่อนี้ นั้นก็เพราะไปทำบุญที่ไกลใจข้างนอกออกไป เพราะฉะนั้น จึงต้องรอ แต่ว่าเมื่อมาทำบุญให้ใกล้ชิดใจของตนเอง ดังที่กล่าวมานี้ ไม่ต้องไปรอผล ได้รับผล ของบุญที่ทำนั้นปัจจุบันทันที

ความมีบุญที่ได้ทำแล้วในกาลก่อน หมายถึงว่า ได้ทำมาแล้วในเวลาก่อนแต่นี้ จึงบ่งความว่า บุญนั้นทำมาก่อนก็มี ทำในปัจจุบันก็มี ในที่นี้แสดงถึงบุญที่ทำมาก่อน ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่า ผลคือความเจริญที่พึงได้รับนั้น จะต้องทำบุญมาก่อน คือ จะต้องทำเหตุที่ดีก่อนแล้ว จึงจะได้รับผลคือความเจริญ กล่าวคือ เมื่อต้องการความสุข ความเย็นดังกล่าวมานั้น ก็ต้องชำระใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดเป็นบุญที่เป็นส่วนเหตุก่อน เมื่อทำบุญที่เป็นส่วนเหตุก่อนแล้ว จึงจะได้รับผลคือความสุข ความเจริญ ที่เป็นผลของ บุญนั้น จะต้องการผลคือความสุข ความเจริญ และก็ต้องการให้ได้รับผลนั้นทีเดียวนั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะว่าผลต้องเนื่องมาจากเหตุ ฉะนั้น ก็ต้องทำเหตุก่อน เมื่อทำเหตุ ก่อนแล้ว จึงจะได้รับผล นี่ก็เป็นความหมายที่เป็นธรรมดาอยู่ในตัว

อีกประการหนึ่ง บุคคลที่ทำความดีอยู่เสมอ ๆ มาเป็นเวลาช้านาน ย่อมเป็นผู้ที่มีพื้นดีอยู่ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะได้รับความสุข ความเจริญ มากกว่าผู้ที่ไม่ได้ทำ บุญมา หรือกว่าผู้ที่ทำบุญมาน้อยกว่า เหมือนอย่างการเรียนหนังสือ ผู้ที่เคยเรียนมา มากกว่า ก็ย่อมจะเรียนชั้นสูงขึ้นไป และมีความรู้มาก แต่ว่าผู้ที่เรียนมาน้อยจะมาให้มีความรู้เสมอกับผู้ที่เรียนมามากในทันทีนั้นไม่ได้ ผู้ที่เคยทำความดีมามากก็เช่นเดียวกัน ก็มีโอกาที่จะได้รับความสุขความเจริญมากกว่าผู้ที่ทำความดีมาน้อย หรือว่าไม่เคย ทำความดีมาเลย เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธานุญาตแสดงไว้ดังนี้ เพื่อเป็นการเตือนใจ ให้บุคคลหมั่นอบรมบุญ คือความดีที่เป็นส่วนเหตุที่กล่าวมานั้น ในปัจจุบันอยู่เสมอ ๆ แล้วก็จะกลายเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบุญ คือ ความดี ให้ทวีมากขึ้นโดยลำดับ

ข้อที่ ๓ ความตั้งตนไว้ชอบ ความตั้งตนไว้ชอบนี้ ก็คือ ความตั้งตนไว้ไม่ผิด ตนนั้นย่อมอยู่ในภาวะ อยู่ในฐานะที่ต่าง ๆ กัน โดยวัย ก็เป็นเด็กบ้าง เป็นผู้ใหญ่บ้าง โดยหน้าที่การงาน ก็เป็นนั่นเป็นนี่ ไปตามการงานที่ได้รับแต่งตั้งหรือที่กระทำ โดยความเกี่ยวข้องกัน ก็เป็นมารดาบิดาหรือเป็นบุตรธิดา หรือเกี่ยวข้องกันในทางอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ตนอยู่ในภาวะอันใด อยู่ในฐานะอันใด ตั้งตนไว้ อย่างไรจึงจะชอบกับ ฐานะ ภาวะ นั้น ก็ตั้งตนไว้อย่างนั้น อันนี้แหละเรียกว่า ตั้งตนไว้ ชอบโดยส่วนรวม

แม้การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาก็เหมือนกัน ธรรมะก็มีหลายชั้น ชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นละเอียด เช่นว่าศีลก็มีต่าง ๆ ศีล ๕ ศีล ๘ และศีลที่สูงที่สุดขึ้นไปกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ตนควรจะอยู่ในศีลอันใด ธรรมะก็เหมือนกัน มีเป็นอันมาก ตนควรจะอยู่ในธรรมะอันใด ก็พิจารณาและตั้งอยู่ในศีลในธรรมอันนั้น ให้เหมาะแก่ภาวะ ให้เหมาะแก่ฐานะของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบในทางพระพุทธศาสนา การตั้งตนไว้ชอบนี้ ก็คือ ตั้งตนไว้ในทางบุญทางกุศล ดังที่กล่าวมาแล้วด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งตนไว้ชอบ ก็ได้ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญบุญในปัจจุบัน เป็นข้อที่ ๓

เมื่อจะแสดงน้อมเข้ามาที่จิต เป็นข้อปฏิบัติทางจิต ก็อาจจะแสดงได้โดยย่อว่า จิตของแต่ละบุคคลนั้น จะควรตั้งอยู่ในที่ใด โดยปกติ จิตมักจะแล่นไปอยู่กับอารมณ์ที่ชอบ ที่ปรารถนา ที่พอใจ คือ คิดไปในเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง เรื่องของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นที่เคยประสบพบผ่านมารูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นปรากฏรวม ๆ กันเป็นบุคคลบ้าง เป็นวัตถุสิ่งของบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตก็คิดถึงคนนั้น ๆ ถึงสิ่งนั้น ๆ ที่ปรารถนาพอใจ หรือจะกล่าวแยก ก็คิดไปถึงรูปเสียงเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น และเมื่อคิดไป ก็ไม่ใช่คิดไปเฉย ๆ เท่านั้น เมื่อคิดไปถึงบุคคลใด บุคคลนั้นก็มาปรากฏเหมือนมาอยู่ในใจเต็มที่ เมื่อคิดไปถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็มาปรากฏเหมือนมาอยู่ในใจเต็มที่ บุคคลและสิ่งนั้นเข้ามาอยู่ในใจ

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ใจก็ไปอยู่ในบุคคล หรือในสิ่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จิตใจโดยปกติ จึงมักจะไปอยู่กับอารมณ์ดังที่กล่าวมานี้ และอารมณ์นั้น เมื่อเป็นเครื่องที่ยั่วให้เกิดโลก โกรธ หลง จิตใจก็พลอยโลดแล่นทวนทวยายไปต่าง ๆ เพราะมักอยู่ในเทศะคือถิ่นอันหมายถึงอารมณ์ดังกล่าว จึงได้ไถ่ต่อบาปอกุศล เพราะว่าโลก โกรธ หลง นั้นเป็นรากเหง้าของบาปอกุศล ก็ชักนำไปให้วิ่งไปในทางบาปอกุศลอยู่เป็นอาจิม ก็ทำให้ตั้งตนไว้ชอบไม่ได้ เพราะฉะนั้น ต้นทางของบาป ต้นทางของการตั้งตนไว้ผิด ก็คือเทศะที่อยู่ของใจนี้เอง ต่อเมื่อมาเลือกเทศะ คือ ที่อยู่ของใจให้ชอบ ก็คือ เลือกธรรมให้เป็นที่อยู่ของใจ ให้ใจอยู่ในธรรมวิหาร คือ มีธรรมเป็นที่อยู่ ซึ่งเป็นที่อันสงบหรือเป็นความสงบ เป็นทางสงบโลก สงบโกรธ สงบหลง ก็ย่อมจะไถ่บุญ สามารถจะทำบุญ คือ คุณความดีได้ และสามารถจะตั้งตนไว้ชอบได้ ด้วยประการฉะนี้

สัทธินทริยกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สทุธาย ตรติ โอมนติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในสัทธินทริยกถา ว่าด้วยธรรมที่เป็นใหญ่คือ ศรัทธา โดยปริยาย คือ ทางอธิบายอย่างหนึ่ง เพื่อเกื้อกูลสัมมาปฏิบัติแก่ผู้ชอบธรรมทั่วไป

ตรวจดูศรัทธา คือความเชื่อของแต่ละบุคคลในบัดนี้ว่าเป็นอย่างไร ? มีศรัทธา คือความเชื่ออย่างไร ? เชื่อในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ อย่างไร ? พิจารณาดูแล้วก็อาจจะรู้ได้ ความเชื่อของแต่ละบุคคลในพระศาสนาตั้งกล่าวนั้น ก็เกิดจากอายตนะ เป็นเบื้องต้น คือ เกิดจากตา จากหู ตาได้เห็นวัด เห็นพระพุทธปฏิมา เห็นพระภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกาเป็นต้น มาตั้งแต่เด็กน้อย เมื่อได้เห็นได้ยินบ่อย ๆ เข้า ก็ชักนำให้เกิดความเลื่อมใสที่เรียกว่า “ปสาทะ” ทำไมจึงเลื่อมใส ก็เพราะว่า ได้รู้สึกเห็นคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มาโดยลำดับ การเห็นคุณนั้น บางทีเห็นจากภายนอก บางทีก็เห็นจากภายใน ที่เห็นจากภายนอกนั้น เช่น เห็นใน

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภณ ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
๒๑ มกราคม ๒๕๐๙

ทางว่าท่านจะเป็นผู้ช่วยให้พ้นจากทุกข์ ประสบความสุขได้ในทางต่าง ๆ เจ็บไข้ไม่สบาย ไปขอน้ำมนต์มารดหรือมาพรมก็ทำให้หายได้ ต้องการโชค ต้องการลาภ ก็ไปอธิษฐานขอ ต้องการให้พ้นภัยก็ไปอธิษฐานให้ท่านคุ้มครอง และบางที่เมื่อได้โชคได้ลาภ ได้ความหายโรค ได้ความปลอดภัย ก็เชื่อว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทให้ ก็เพิ่มความเชื่อความเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป บางทีเห็นคุณจากภายนอก ดังกล่าวมานี้ ทำให้เกิดความเลื่อมใส แต่ความเลื่อมใสอย่างนี้เป็นอันตรายง่าย ถ้าขอน้ำมนต์ไปรดไม่หายไข้ ขอโชคลาภไม่ได้ ขอให้ช่วยให้พ้นภัยไม่สำเร็จ ก็เลยไม่เลื่อมใส และแม้จะเลื่อมใสก็มุ่งอยู่ที่จะได้ลาภ ได้โชค ได้ความหายโรค ได้ความพ้นภัยเป็นต้น เท่านั้น มิได้มุ่งที่จะละความชั่วและทำความดีอะไร ฉะนั้น ความเชื่อความเลื่อมใส ดังที่กล่าวมานี้จึงอ่อนแอจนคลอนแคลน และไม่ถูกต้องตรงตามทางพระพุทธศาสนา จึงควรพิจารณาถึงความเลื่อมใสความเชื่อข้างใน

การพิจารณาความเชื่อความเลื่อมใสข้างในนั้น ก็ต้องเข้ามาพิจารณาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จับพิจารณาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเบื้องต้นทีเดียวว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ว่าอย่างไร ท่านสอนสติปัญญา ให้พิจารณาภายใน เวทนา จิต ธรรม ท่านสอนให้ละความชั่ว ให้ทำความดี ให้ทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ท่านสอนในวิปัสสนาภูมิตั้งนี้เป็นต้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ฟังมานี้ถูกต้องหรือไม่ จริงแท้หรือไม่ เมื่อพิจารณาแล้ว ไม่เห็นข้อผิดพลาดในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้สึกว่า คำสั่งสอนทุกข้อทุกบทเป็น “นियยานิกรธรรม” คือเป็นธรรมนำออกจากทุกข์ได้จริง บุคคลมีทุกข์ เมื่อมาปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็สงบความทุกข์ พ้นจากความทุกข์ได้จริง ร้อนอยู่ด้วยกิเลส ร้อนอยู่ด้วยราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อมาปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็สงบร้อนดับไฟกิเลสดังกล่าวได้จริง จิตใจมีความสงบ มีความเย็นจริง ท่านที่เป็นต้นเดิม แสดงพระธรรมคำสั่งสอน มีสติปัญญา วิปัสสนาภูมิเป็นต้นเหล่านี้ ไว้ให้เราทั้งหลายได้ศึกษาปฏิบัติมาจนบัดนี้ นี่แหละคือพระพุทธเจ้า ท่านเป็นผู้ที่มีพระปัญญาคือความรู้จริง และท่านได้ปฏิบัติมาด้วยความบริสุทธิ์จริง ทั้งยังมีพระกรุณาแสดงแก่โลก ซึ่งเราทั้งหลายในบัดนี้ก็มีส่วนรับพระกรุณาของพระพุทธเจ้า ในเมื่อมีส่วน ได้ฟัง ได้ปฏิบัติ ตามคำสั่งสอนของพระองค์ ท่านจึงเป็นพระพุทธเจ้าจริง และพระธรรมคำสั่งสอนของท่านก็เป็นของจริงแท้ เพราะ

เมื่อมาพิจารณาและมาปฏิบัติตามก็ได้รับผล เคยร้อนมาด้วยไฟราคะ โลภะ โทสะ โมหะ และด้วยความทุกข์ต่าง ๆ เมื่อมาถือปฏิบัติพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ได้รับความสงบจริง ได้รับความเย็นใจจริง พระธรรมของพระพุทธองค์จึงเป็นของจริงแท้แน่นอน และพระสงฆ์คือผู้ได้ปฏิบัติสำเร็จตามคำสั่งสอนของพระองค์ก็มีจริง เพราะว่าเมื่อพระธรรมเป็นของจริงแล้ว พระธรรมนั้นก็จะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติให้บังเกิดผลดีได้ และมีบุคคลที่ปฏิบัติพระธรรมจนประสบผลมาแล้วจริง เพราะฉะนั้น พระสงฆ์คือผู้ที่ปฏิบัติพระธรรมจนได้ประสบผลมาแล้วก็มีอยู่จริง แม้พระพุทธภาษิตก็ได้มีแสดงไว้ว่า เมื่อมรรคมืองค์ ๘ ยังมีอยู่คือ ยังมีผู้ปฏิบัติอยู่ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอริยบุคคลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จึงมีจริง

การพิจารณาด้วยพิจารณาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก สืบเข้าไปถึงพระธรรม พระสงฆ์ จนรู้สึกว่าการรัตนตรัยทั้ง ๓ นี้เป็นของมีจริงแท้เกิดปสาทะคือความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ขึ้น นี้เป็นความปสาทะคือความเลื่อมใสเกิดจากภายใน แต่ว่าความเลื่อมใสที่เกิดจากภายในดังกล่าวมานี้ ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจนได้ประสบผลของธรรมแม้แต่น้อยแล้ว จึงจะรู้สึกแล่นเข้าไปถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ได้รับผลเท่าใด ก็จะมีความรู้สึกแล่นเข้าไปถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เท่านั้น ถ้าไม่ปฏิบัติให้ได้รับผลของธรรมบ้างแล้ว ศรัทธापสาทะก็จะแล่นไปข้างนอกเป็นส่วนมาก ไม่แล่นเข้ามาข้างใน ซึ่งเป็นการแล่นเข้าถึงองค์จริง เมื่อมีปสาทะความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่เกิดจากข้างใน แล่นเข้ามาถึงองค์จริงของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เท่าไร ก็จะทำให้เว้นจาก ปสาทะ ความเลื่อมใส สัทธา ความเชื่อที่แล่นไปข้างนอก อันเป็นการแล่นไปไกลจากองค์จริง เท่านั้น และจะน้อมนำให้เกิดการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือละความชั่วทำความดี และทำจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ขึ้นเป็นลำดับ

การละความชั่วเป็นประการแรกนั้นก็คือ “ศีล” สืบมาจากปสาทะ คือความเลื่อมใสกล่าวคือเมื่อใจแล่นเข้าถึงองค์พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็ย่อมผ่องใส

แต่ถ้าเมื่อแล่นออกไปข้างนอกก็จะเศร้าหมอง จะร้อน คือเมื่อแล่นออกไปข้างนอก ก็จะไปพบอารมณ์ที่ยั่วให้เกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะต่าง ๆ แต่ถ้ามืดแล่นเข้ามา หอวงค์พระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็จะพบความสงบ ความเย็น จากไฟเหล่านั้น แล่นออกห่างไปจากหอวงค์พระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มากเท่าใด ก็จะเกิดความ ร้อนเท่านั้น แล่นเข้ามาใกล้พระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มากเท่าใดก็จะเกิดความ เย็นขึ้นเท่านั้น ใจก็ยังจะสงบผ่องใส นี่แหละเป็นปสาทะคือจิตใจที่ผ่องใส

เมื่อจิตใจผ่องใส ไกลจากราคะ โทสะ โมหะ ใจเช่นนี้แหละเป็นตัวศีล เกิดความ ผ่องใสใจขึ้น เมื่อใดเกิดเป็นตัวศีลขึ้นเมื่อนั้น เป็นศีลขึ้นเองโดยไม่ต้องสมทาน และ เป็นตัวศีลแท้ เพราะฉะนั้น ความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้า ความเลื่อมใสในพระธรรม ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และศีลที่เป็นผลมาจากความเลื่อมใสดังกล่าวมานี้ รวมเรียกว่า เป็น “สัทธา”

เมื่อใดมาอบรมความเลื่อมใส อบรมศีลดังกล่าวให้เกิดขึ้น ความเลื่อมใสและ ศีลดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นได้เท่าใด ก็ชื่อว่าสัทธาเกิดขึ้นเท่านั้น และเมื่อเกิดความเลื่อมใส ในพระพุทธรเจ้าอย่างไม่หวั่นไหว เลื่อมใสในพระธรรมอย่างไม่หวั่นไหว เลื่อมใสใน พระสงฆ์อย่างไม่หวั่นไหว ศีลก็เป็นศีลแท้ นี่แหละที่ท่านกล่าวว่าเป็นโสดาปัตติลังคะ คือองค์แห่งโสดาปัตติ การเข้าถึงกระแสของธรรม ซึ่งเป็นขั้นต้นแห่งอริยมูนิในพระพุทธร ศาสนา และเมื่อนั้นสัทธา คือความเชื่อก็เป็นสัทธาอินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธาที่เอาชนะ ความชั่วอันจะทำให้ไปสู่อบายภูมิได้เด็ดขาด แต่ว่าถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ ความเลื่อมใสยัง หวั่นไหว ยังกวัดแกว่งอยู่ ศีลก็ย่อมจะยังกวัดแกว่งอยู่ตามไปด้วย ศรัทธาคือความเชื่อ ก็ยังไม่เป็นอินทรีย์ คือในบางครั้งก็เอาชนะความชั่วไม่ได้ ยังต้องทำความชั่ว ซึ่งนำ ให้ไปอบายภูมิ บางคราวก็เอาชนะความชั่วได้

เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้น จึงต้องพิจารณาถึงศรัทธาของเราแต่ละคนนี่ว่าเป็น อย่างไร เกิดจากปสาทะคือความเลื่อมใส ที่เกิดจากข้างนอก หรือว่าเกิดจากข้างใน แหละก็ต้องพยายามอบรมให้เป็นไปภายใน คือมุ่งที่จะศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมคำ สั่งสอนขอพระพุทธรเจ้าโดยตรง ให้แล่นเข้าถึงหอวงค์พระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ข้างในโดยตรง ทั้งนี้ ก็จะมีสุขใจได้ด้วยใจของตนเอง ถ้าใจของตนเองยังแล่นออกไป

ข้างนอก ทางอายตนะ คือตาก็สอดสายไปหารูปที่น่าชอบใจ เหมือนอย่างงูที่เลื้อยไปหาจอมปลวก หูสอดสายไปหาเสียงที่น่าชอบใจ เหมือนอย่างจระเข้วิ่งหาน้ำ จมูกก็ต้องการสอดสายไปหากลิ่นที่น่าชอบใจ เหมือนอย่างนกบินไปในอากาศ ลิ้นก็สอดสายไปหารสที่น่าชอบใจ เหมือนอย่างไก่บ้านบินเข้าบ้าน กายก็สอดสายไปหาสิ่งที่กายถูกต้องที่น่าชอบใจ เหมือนหมาจิ้งจอกวิ่งเข้าป่าช้าหาซากศพ ใจก็สอดสายไปหาเรื่องที่น่าชอบใจ เหมือนวานรโลดเล่นไปบนต้นไม้ ซึ่งเป็นเครื่องยั่วให้เกิดโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง และเพื่อต้องการให้ได้อารมณ์ที่น่าต้องการนั้น ก็ขอให้พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ช่วย ช่วยไม่ได้ก็ต้องร้อนอยู่ด้วยไฟ คือ ราคะหรือโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง การที่เล่นออกไปข้างนอกดังนี้ จะยิ่งไกลพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไกลศีลออกไปทุกที ความเชื่อก็วิ่งเตลิดออกไปทุกที แต่เมื่อใดได้ละทิ้งการสอดสายออกไป เช่นนั้น กลับเข้ามาหาพระพุทธเจ้า พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กลับเข้ามาหาสติปัญญา กลับเข้ามาหาวิปัสสนาภูมิ กลับเข้ามาหาพระธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ยึดถือเป็นข้อปฏิบัติและตั้งใจปฏิบัติ คือละความชั่ว ทำความดี และทำจิตใจของตนให้ผ่องใสไปโดยลำดับ จนได้ประสบผลของธรรม การประสบผลของธรรมนั้น ก็คือว่าความที่จิตใจสงบจากไฟที่เผาผลาญอยู่นั้น สงบจากอารมณ์ข้างนอก สงบจากไฟ คือราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นจิตใจที่ผ่องใสบริสุทธิ์ นี่แหละเป็นตัวปสาทะ และเมื่อจิตใจผ่องใสบริสุทธิ์ขึ้น ก็เป็นตัวศีลอยู่ในตัว เพราะจิตใจที่ผ่องใสบริสุทธิ์นั้น เป็นจิตใจที่สงบจากราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นจิตใจที่ปกติ ก็เลสเหล่านี้ไม่ฉุดชักจิตใจออกไปให้ประกอบความผิดต่าง ๆ ปสาทะ คือความเลื่อมใสที่เล่นถึงองค์พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และที่เป็นตัวศีลดังกล่าวมานี้แหละเป็นตัวศรัทธาโดยตรง

เหมือนอย่างว่า ตามองเห็นรูป เห็นรูปอย่างใด ก็เชื่อว่ารูปนั้นเป็นอย่างนั้น ดังนี้แล้วก็จะทำให้เกิดการหลงผิด เพราะว่าลูกตาที่บอกเรานั้นเชื่อว่าบอกถูกต้องทุกอย่างก็หาไม่ เหมือนอย่างว่าเรามองดูทางรถไฟ รางรถไฟที่วางคู่กันเมื่อมองไปจะเห็นว่าปลายทางจะเล็กเข้าไปทุกที จนชิดกัน ถ้าจะเชื่อว่ารางรถไฟเป็นอย่างนั้นเหมือนอย่างที่ถูกตาเห็น ไกลล์ูกตาใหญ่ ไกลล์ูกตาก็รวมเข้า เล็กเข้าจนชิดกัน ถ้าเชื่อลูกตาอย่างนี้แล้ว ก็เป็นการเชื่อผิด หรือว่าบางทีตาผาดไปมองเห็นสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง และก็เชื่อ

ลูกตาว่าเป็นอย่างนั้น ดังนี้แล้ว ก็ผิดอีก เหมือน ในบัดนี้ มีเครื่องมือสำหรับส่องดูสิ่งละเอียดเป็นอย่างยิ่ง ถ้าดูด้วยเครื่องมือที่เป็นกล้องส่องต่าง ๆ แล้ว ก็ยิ่งจะรู้สึกวาทาของเรานั้นใช้ไม่ได้ ที่มองเห็นนั้นหายาเต็มที เมื่อใช้กล้องส่องดูซึ่งเป็นกล้องอย่างละเอียด ก็จะไปอีกอย่างหนึ่ง

หูก็เหมือนกัน เชื่อหูไม่ได้ ถ้าเชื่อหู เขาบอกอย่างใดก็เชื่ออย่างนั้น ก็จะเป็นอันว่าจะต้องถือเอาผิด คนที่ถูกเขาหลอกลวง ก็เพราะว่าเชื่อหู ที่เรียกว่าหูเบา ไม่ทันที่จะได้ตรึกตรองพิจารณา เขาบอกมาอย่างใด ฟังอย่างใด ก็ถือเอาทันทีว่าเป็นความจริง ก็เป็นอันว่าแม่หูของตนเองก็เชื่อไม่ได้ ต้องพิจารณาไตร่ตรองเหมือนกัน

จมูก ลิ่น ภาย ตลอดถึงใจ ก็เช่นเดียวกัน ยิ่งใจแล้วก็ต้องยิ่งระวังมาก ไม่ควรที่จะเชื่อใจของตนเองจนเกินไป โดยเฉพาะใจที่เคลือบอยู่ด้วยราคะ หรือโลภะ โมหะ ก็ยังเป็นใจที่เชื่อไม่ได้ เพราะมีความลำเอียง ลำเอียงอยู่ด้วยราคะ หรือโลภะบ้าง ลำเอียงอยู่ด้วยโทสะบ้าง ลำเอียงอยู่ด้วยโมหะบ้าง

เหมือนอย่างใจที่เคลือบอยู่ด้วยราคะ ความติด หรือว่าความชอบ เมื่อใจชอบสิ่งใดเสียแล้ว ก็จะต้องเห็นว่าสิ่งนั้นดี ถ้ายิ่งชอบมากก็ต้องเห็นว่าดีมาก แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ดี ใครมาบอกว่าไม่ดี ถ้าลงใจได้ชอบเสียแล้ว ก็ไม่เชื่อ จะต้องยืนยันว่าดีอยู่นั่นเอง เพราะว่าใจลำเอียงในด้านชอบเสียแล้ว

ใจที่เคลือบด้วยโทสะ ความไม่ชอบหรือความชัง ก็เหมือนกัน เมื่อชังเสียแล้ว ก็เห็นว่าสิ่งนั้น ๆ ไม่ดี แม้สิ่งนั้นจะมีดีอยู่บ้าง ก็เห็นว่าไม่ดีอยู่นั่นเอง ไม่ยอมที่จะรับว่าดี

ยิ่งเมื่อเคลือบด้วยโมหะ ความหลง ก็ยังเป็นใจที่มีตมัวหนักเข้า ไม่สามารถจะวินิจฉัยตัดสินอะไรลงไปถูกต้องได้ เพราะฉะนั้น ใจที่เคลือบด้วยราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นใจที่เชื่อไม่ได้เลย จึงต้องพิจารณาใจของตนดูว่าเป็นอย่างไร ถ้าใจยังมีราคะหรือโลภะมีโทสะ มีโมหะ ก็อย่าเพิ่งตัดสินใจลงไปว่าอะไรเป็นอะไร อย่าเชื่อใจของตนในขณะที่นั้น ต้องรอให้ ราคะหรือโลภะสงบ รอให้โทสะ สงบ รอให้โมหะ สงบ หรือทำให้กิเลสเหล่านี้สงบเสียก่อนแล้วจึงค่อยวินิจฉัยตัดสินใจลงไปว่าอย่างไร

เมื่อจิตใจว่าง ปลอดโปร่งจากกิเลสเหล่านี้แหละ การตัดสินใจจึงจะถูกต้องตาม เหตุผล และเมื่อตัดสินใจอย่างมีเหตุผลเป็นการถูกต้องแล้วจึงจะเชื่อใจของตนเองได้ เพราะฉะนั้น ทางที่ให้เกิดความเชื่อทั้งหมดนั้น จะเป็นทางตากก็ตาม ทางหูก็ตาม ทางจมูกก็ตาม ทางลิ้นก็ตาม ทางกายก็ตาม สำคัญอยู่ที่ทางมนะคือทางใจอันเดียว ถ้าใจมีปัญญา รู้เหตุผลอยู่กับใจเองแล้ว จะเห็นรูปอะไร ก็ตัดสินใจรูปนั้นได้ถูกต้อง จะได้ยินเสียงอะไร จะได้สูดกลิ่นอะไร จะได้รสอะไร จะได้ถูกต้องอะไร ก็ตัดสินใจสิ่งเหล่านี้ได้ถูกต้องทั้งนั้น และก็ทำให้เกิดความเชื่อที่ถูกต้อง ว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้เป็นอย่างนี้ แต่ว่าถ้าใจไม่มีปัญญา รู้เหตุผลอยู่กับใจแล้ว ก็ตัดสินใจอะไรผิดพลาด ไม่ถูกต้องทั้งนั้น

ข้อสำคัญจึงต้องคอยระวังใจของตนนั้นอันเดียวให้จงหนัก อย่าได้ไปไว้วางใจ ไปเชื่อใจ ต้องคำนึงถึงเหตุผล คำนึงถึงความจริง และถ้ายังสงสัยในใจของตนอยู่ ก็ต้องสอบถามกัลยาณมิตรคือมิตรที่เที่ยงตรงซึ่งจะเป็นผู้ให้สติ เป็นผู้ให้ปัญญาแก่ตนได้ แล้วจึงนำมาสอบสวนดูอีกทีหนึ่งว่า ความจริงเป็นอย่างไร มีเหตุผลอย่างไร ดังนี้แหละ จะได้ศรัทธา คือ ความเชื่อประกอบด้วยปัญญา ประกอบด้วยเหตุผล

ศรัทธาคือความเชื่อที่เรียกว่าเป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิวิปัสสนานั้น ท่านแสดงว่า หมายถึงว่ามีปสาทะคือความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้า มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ และมีศีลที่บริสุทธิ์ถึงใจ เมื่อมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยไม่หวั่นไหว และมีศีลที่บริสุทธิ์ถึงใจดังนี้ จึงชื่อว่า “มีศรัทธาที่เป็นสัทธินทรีย์” อินทรีย์คือศรัทธา

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า *สทฺถาย ตรติ โฉมฺ* ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้ด้วย ศรัทธา มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้)

สวากขาตธรรมกถา* กัณฑ์อุโบสถ ภาคเช้า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สจฺจํ เว อมตา วาจาติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ประดับปัญญาบารมีแห่งท่านสาธุชนผู้เป็น
ธรรมกามะ ใคร่ปรารถนาธรรม ตามสมควรแก่วันเป็นที่พึงธรรมอันเวียนมาถึงเช้า
จะแสดงยกพระธรรมคุณบทว่า “สวากขาโต ภควตา ธมฺโม” ขึ้นแสดงอธิบายพร้อม
ทั้งธรรมะที่เนื่องกันอันจะพึงทำให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคุณบทนี้ และเป็นเครื่อง
เกื้อกูลแก่สัมมาปฏิบัติ

พระธรรมคุณบทว่า “สวากขาโต ภควตา ธมฺโม” แปลว่า ธรรมะอันพระผู้มี
พระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว เป็นบทที่พุทธศาสนิกชนได้สวดสรรเสริญกันเป็นบทแรกแห่ง
พระธรรมคุณทั้งหมด เบื้องต้นพึงเข้าใจคำว่า “ธรรมะ” ก่อน แล้วจึงทำความเข้าใจสืบ
ต่อไปว่า อันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้วอย่างไรต่อไป

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ทางสถานีวิทูยกะจายเสียงแห่งประเทศไทย
๑๔ กันยายน ๒๕๐๙

คำว่า “ธรรมะ” นั้น โดยพยัญชนะ แปลว่า “สภาพที่ทรงอยู่” คือ ทรงอยู่ด้วยสัจจะ ความจริง เพราะธรรมดว่าสิ่งที่เป็นสัจจะนั้น ย่อมทรงสภาพเป็นความจริง อยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าสิ่งใดไม่เป็นสัจจะ สิ่งนั้นก็ห้ามีสภาพที่ทรงอยู่ตลอดไปไม่ที่ยังเหมือนอย่างทรงอยู่ได้นั้น ก็ด้วยความไม่รู้ หรือด้วยความเข้าใจผิดของบุคคลเท่านั้น ความรู้หรือความไม่รู้ ความเข้าใจถูก หรือความเข้าใจผิดของบุคคลย่อมไม่อาจที่จะเปลี่ยนสัจจะให้ไม่เป็นสัจจะ หรือที่จะทำสิ่งที่ไม่เป็นสัจจะให้เป็นสัจจะขึ้นได้ สิ่งใดเป็นสัจจะ สิ่งนั้นก็ย่อมคงเป็นสัจจะ ดำรงความเป็นสัจจะอยู่ตลอดไป ธรรมะเป็นสภาพที่ดำรงอยู่ หรือทรงอยู่ ก็หมายถึงทรงอยู่หรือดำรงอยู่โดยความเป็นสัจจะดังกล่าว ได้ในพระพุทธานุญาตในธรรมนิยามสูตร แสดงโดยใจความว่า

“พระตถาคตทั้งหลายจะทรงอุบัติขึ้นในโลก หรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ความกำหนดแห่งธรรม ก็ย่อมดำรงอยู่” ดังนี้

ธรรมซึ่งเป็นธาตุ หรือเป็นธรรมลัทธิ เป็นธรรมนิยามดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ประจำโลก แม้พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้หรือไม่ตรัสรู้ธรรมธาตุนั้น ก็คงดำรงเป็นธรรมอยู่นั่นเอง แต่ว่า เมื่อพระตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นแก่โลก แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมคือศาสนธรรม คำสั่งสอนของพระองค์จึงเป็น “สุวากุขาโต อันพระองค์กล่าวดีแล้ว”

อนึ่ง ศาสนธรรม ธรรมที่พระองค์ได้ทรงแสดงสั่งสอนด้วยทรงเปิดเผยชี้แจง กระทำให้ตื่นดังกล่าวมานั้น ได้ทรงแสดงเพื่อให้รู้ ไม่ใช่ทรงแสดงเพื่อให้ไม่รู้ ทรงแสดงมีเหตุอันผู้ฟังอาจตรงตามเห็นจริงได้ ไม่ใช่ทรงแสดงไว้เหตุ และทรงแสดงมีปาฏิหาริย์คือ เป็นจริง ที่เรียกว่า เป็นวาจาสิทธิ์ ตรัสอย่างไรก็ย่อมเป็นอย่างนั้น

ข้อว่าทรงแสดงเพื่อให้รู้ นั้น ก็เพราะว่าธรรมที่ได้ตรัสรู้ ท่านแสดงไว้ว่ามีมาก แต่ธรรมะที่ทรงแสดงย่อมมีเพียงส่วนหนึ่ง เหมือนดังที่ได้มีแสดงไว้ในบาลีบทแห่งหนึ่งว่า

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จอยู่ที่ป่าแห่งหนึ่ง ได้ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วก็ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ใบไม้ที่อยู่ในกำพระหัตถ์ กับใบไม้ในป่าทั้งสิ้นนี้ ข้างไหนจะมากกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า

“ใบไม้ในกำพระหัตถ์ กับใบไม้ในป่าทั้งสิ้นนี้ ช่างไหนจะมากกว่ากัน”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบไม้ในกำพระหัตถ์มีเพียงนิดเดียวเท่านั้น ส่วนใบไม้ในป่าทั้งสิ้นมีเป็นอันมาก”

พระองค์ก็ตรัสโดยความว่า “ข้อนี้ฉันใด แม้ธรรมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงก็ฉันนั้น ธรรมะที่ได้ตรัสรู้นั้นก็เหมือนใบไม้ในป่าทั้งสิ้น แต่ธรรมะที่ทรงแสดงก็เหมือนอย่างใบไม้ในกำพระหัตถ์”

แต่ว่า ธรรมที่ควรแสดงเพื่อให้รู้อันจะพึงเป็นประโยชน์ พระองค์ก็ได้ทรงแสดงทั้งหมด ไม่ได้ทรงปกปิด ไม่ทรงมีกามีของอาจารย์ คือ ได้ทรงเปิดเผยแสดงข้อที่ควรแสดงทั้งสิ้น

โดยบาลีเทศน์ชี้ให้เห็นว่า พระองค์ได้ทรงเลือกธรรมะแสดงในข้อที่ควรรู้ ควรเห็น ส่วนข้อที่ไม่ควรรู้ ไม่ควรเห็น ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ไม่ทรงแสดง ธรรมะที่ควรรู้ ควรเห็นนั้นโดยปริยายหนึ่ง ก็ได้แก่ สัจจะทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ ความดับ ทุกข์ มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ทรงแสดงภายในกายอันนี้ซึ่งมีขนาดยาววา หนาคืบหนึ่งของทุก ๆ คน บุคคลจึงสามารถที่จะกำหนดพิจารณาให้รู้จักสัจจะทั้ง ๔ นี้ได้ ด้วยจิตใจของตนเอง ฉะนั้น จึงเป็นอภิปัญญาธรรม ธรรมที่ควรรู้อย่าง และมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ เพราะทรงแสดงผลพร้อมทั้งเหตุ หรือ เหตุพร้อมทั้งผล ดังในสัจจะทั้ง ๔ นี้ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ ความดับทุกข์เป็นผล มรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุจึงมีผลพร้อมทั้งเหตุบริบูรณ์ซึ่งผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ และมีปาฏิหาริย์ คือ เป็นจริง เพราะเป็นวาจาสิทธิ์ ตรัสอย่างใดก็เป็นอย่างนั้น ดังในสัจจะทั้ง ๔ ตรัสสิ่งใดว่าเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นที่จริง ตรัสสิ่งใดเป็นเหตุเกิดทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นที่เกิดทุกข์จริง ตรัสสิ่งใดเป็นความดับทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นที่ความดับทุกข์จริง ตรัสสิ่งใดเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นที่ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง เป็นจริงดังที่ตรัส จึงเป็นวาจาสิทธิ์ เพราะตรัสอย่างใดก็เป็นอย่างนั้น แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมที่ทรงแสดงจึงเป็น “สุวาจาโต อันพระองค์กล่าวดีแล้ว

อนึ่ง ในการตรัสนั้น ในที่แห่งหนึ่ง มีแสดงว่า ได้ตรัสวาจาที่เป็นจริงแท้ด้วย เป็นประโยชน์ด้วย ถูกกาลด้วย วาจาดังนี้จะเป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นหรือไม่ก็ตาม พระองค์ก็ตรัส เพราะได้ทรงมีพระกรุณาอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งหลาย ได้ตรัสดังนี้แก่ อภัยราชกุมาร และได้ตรัสชี้ให้ชัดลึกลงว่า

ถ้าทารกน้อยที่พระราชกุมารได้ทรงอุ้มอยู่ในขณะที่มาเผื่อนั้น ได้กลืนเอาชิ้นไม้หรือชิ้นโลหะเข้าไปในปาก พระองค์จะอย่างไร

พระราชกุมารกราบทูลว่า ก็จะต้องทรงพยายามนำเอาชิ้นไม้หรือชิ้นโลหะนั้น ออก จะต้องทำแม่ด้วยอาการบังคับทารกน้อยด้วยการให้อ้าปากออก แล้วก็ล้วงเอาชิ้นไม้หรือชิ้นโลหะออก แม้จะต้องถึงอาการมีโลหิตออกก็ตาม ก็ด้วยความกรุณาในเด็ก นั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า พระวาจาที่พระองค์ได้ตรัสก็เป็นเช่นนั้น ถึงคนอื่นจะไม่ชอบ แต่ว่าถ้าเป็นประโยชน์แก่เขา ทั้งเป็นของจริงของแท้ ทั้งถูกกาลด้วย พระองค์ก็ตรัสวาจานั้น โดยไม่ต้องคำนึงว่าเขาจะชอบหรือไม่ชอบ เพราะได้ทรงมีพระกรุณาในสัตว์ทั้งหลายดังนี้

พระราชกุมารกราบทูลว่า เมื่อได้มีผู้มากราบทูลถามปัญหา พระองค์ก็ตรัสตอบได้ทันที ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ได้ทรงเตรียมพระองค์มาก่อน ด้วยคิดว่า เขาจะมาถามอย่างนั้น แล้วก็ต้องตอบอย่างนั้น เช่นนี้หรือ?

พระองค์ได้ตรัสตอบว่า เหมือนอย่างพระราชกุมารทรงเป็นผู้รอบรู้เรื่อง ประกอบทั้งปวงของรถ ครั้นมีใครมาทูลถามเรื่องเครื่องรถ จะต้องเตรียมพระองค์มาก่อนที่จะตอบเขา หรือว่าจะทรงตอบเขาโดยทันที

พระราชกุมารกราบทูลว่า ตอบได้ทันที เพราะได้ทรงทราบเรื่องรถมาดีแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า ปฏิภาณที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ก็ฉันทันนั้น เพราะได้ตรัสรู้ ธรรมธาตุทั้งหลายดีแล้ว ฉะนั้น

จึงทรงตอบธรรมะทั้งหลายที่มีผู้มาทูลถามได้ทันที แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมะที่ทรงแสดงจึงเป็น “สุวากุขาโต อันพระองค์กล่าวดีแล้ว”

อนึ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมะมีอาการดังกล่าวมาโดยลำดับนั้น ด้วยวิธีที่ทรงแสดงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้น มีการเทียบเคียงให้เห็นดำและขาวชัดเจน ฉะนั้น

ธรรมะที่ทรงแสดงเป็นสันตัสสนา แสดงให้เห็นจริงแจ่มแจ้ง

เป็นสมาทปนา ชวนให้สมาทานปฏิบัติ

เป็นสมุตเตชนา เป็นเหตุให้อาจหาญในการปฏิบัติ

เป็นสัมปหังสนา เป็นเหตุให้รื่นเริงในการปฏิบัติ

สมดังที่ผู้ฟังธรรมะทั้งหลายได้กล่าวสรรเสริญว่า

ทรงแสดงธรรมะเหมือนอย่างหางของที่คว่ำ

เหมือนอย่างเปิดของที่ปิด

เหมือนอย่างบอกทางแก่คนหลงทาง

เหมือนอย่างชูดวงประทีปในที่มืดเพื่อบริการ ผู้มีจักขุจะมองเห็นรูปดังนี้

แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมะที่ทรงแสดงจึงเป็น “สุวากุขาโต อันพระองค์กล่าวดีแล้ว”.

อนึ่ง ท่านจึงได้แสดงถึงลักษณะแห่งธรรมะที่ทรงแสดงว่า “อาทิกุลยาณา มชฺเฌกุลยาณา ปรีโยสานกุลยาณา งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด สادتถิ สพฺพญชฺชนิ เกวลปรีปฺพญชฺชนิ ปรีสุทฺธิ พุรหมจฺจรียิ อภิวทฺทนฺติ ย่อมกล่าวพรหมจรรย์ คือ ศาสนา คำสอนที่ชี้ถึงมรรคปฏิบัติ พร้อมทั้งอรรถะ คือ เนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ บริบูรณ์ บริสุทฺธิ สิ้นเชิง” ดังนี้ ข้อที่งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุดนั้นอธิบายโดยปริยายหนึ่งว่า ธรรมะที่ทรงแสดงทั้งปวง ย่อมชี้แสดงถึง ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ ความหลุดพ้น มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นประโยชน์ เป็นอานิสงส์ เพราะฉะนั้น จึงงามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลางด้วยปัญญา งามในที่สุดด้วยวิมุตติ ดังนี้

อนึ่ง ธรรมะที่ทรงแสดงทั้งปวงนั้น เมื่อผู้ฟังตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ความรู้ในธรรมะก็ย่อมแล่นเข้าถึงคุณพระรัตนตรัย ดังที่กล่าวไว้ในวิมมังกสูตรตอนหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่เรานั้นยิ่ง ๆ ขึ้น ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้น แยกแยะเทียบเคียงให้เห็นดำขาว พอรู้ยิ่งธรรมเพียงบางข้อในธรรมที่ทรงแสดงเท่านั้น ก็ถึงความแน่ใจในธรรมทั้งหลาย จึงเลื่อมใสในพระศาสนาว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้ชอบเองแล้ว พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว” เพราะเหตุนี้จึงงามในเบื้องต้นด้วยความที่แล่นเข้าถึงพระพุทธรูป โดยอาการว่า พระพุทธรูปเจ้าได้ตรัสรู้ดี งามในท่ามกลางด้วยแล่นเข้าถึงพระธรรมคุณ โดยอาการว่า พระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุดด้วยแล่นเข้าถึงพระสังฆคุณโดยอาการว่าพระสงฆ์ปฏิบัติดี

อนึ่ง ธรรมะที่ทรงแสดงนั้น ย่อมเป็นปริยัติธรรม ธรรมที่ฟังเรียนด้วยการสดับฟังเป็นต้น ให้มีความรู้ขึ้นก่อน ปริยัติธรรมนี้ก็ย่อมชี้ถึงปฏิบัติธรรม ธรรมที่ฟังปฏิบัติคือ ศิล สมาธิ ปัญญา ปริยัติธรรมจึงมีปฏิบัติธรรมเป็นประโยชน์เป็นอันสงส์ และปฏิบัติธรรมก็ย่อมมีปฏิเวธธรรม ธรรมที่ฟังรู้แจ้งแทงตลอดเป็นประโยชน์เป็นอันสงส์ จึงกล่าวได้ว่า งามในเบื้องต้นด้วยปริยัติ งามในท่ามกลางด้วยปฏิบัติ งามในที่สุดด้วยปฏิเวธ

อนึ่ง ธรรมะนั้นย่อมกล่าวพรหมจรรย์ คือคำสอนที่เรียกว่าศาสนา หรือปริยัตินั้นปฏิบัติเพื่อปฏิเวธดังนั้น พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำที่บริบูรณ์ บริสุทธิ์สิ้นเชิง ที่ว่าพร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความนั้น คือ มีเนื้อความหรือผลของเหตุ พร้อมทั้งพยัญชนะนั้น คือ พร้อมทั้งถ้อยคำที่เป็นภาษา หรือมีเหตุของผลดีกว่าธรรมะที่ทรงแสดงนั้น ประกอบด้วย เหตุ ผล ประกอบด้วยความของภาษา พร้อมทั้งภาษาที่ดี อย่างบริบูรณ์ อันหมายถึงว่าไม่มีบกพร่อง บริสุทธิ์ อันหมายความว่าไม่ผิดพลาด บุคคลผู้ฟังธรรมจึงได้ ความบริบูรณ์ ได้ความบริสุทธิ์ ของธรรมะทุกข้อสามารถที่จะจับธรรมะได้ทั้งขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา ตลอดถึงขั้นวิมุตติ สามารถที่จะเข้าถึงพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ สามารถที่จะได้ทั้งปริยัติและปฏิเวธ แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมะที่ทรงแสดงจึงเป็น “สุวากุษาโต อันพระองค์กล่าวดีแล้ว”

คุณของธรรมะที่ปึงถึงความบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งปวง จะพึงเห็นได้จากพระพุทธรูปที่ตรัสโต้ตอบทั้งหลาย ดังเช่นได้มีเทพมาเฝ้ากราบทูลกล่าวภาชิตของตนว่า “ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่ แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่ สรรพทั้งหลายมีสมุทรมเป็นอย่างยิ่ง” พระพุทธเจ้าได้ตรัสภาชิตของพระองค์ว่า “ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี สรรพทั้งหลายมีฝนเป็นอย่างยิ่ง” ดังนี้

อีกบทหนึ่ง เทพบุตรได้มากราบทูลแสดงภาชิตของตนว่า “กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีทั้งหลายก็ย่อมล่วงไป ลำดับของวัยก็ละไปโดยลำดับ บุคคล เมื่อได้พิจารณาเห็นภัยในมรณะคือความตายก็พึงกระทำบุญทั้งหลายที่จะพึงนำสุขมาให้” พระพุทธเจ้าได้ตรัสภาชิตสามบทข้างต้นเหมือนกัน แต่ว่าบาทท้ายได้ตรัสแก้ว่า “บุคคล เมื่อได้พิจารณาเห็นภัยนี้ในความตาย ก็พึงจำนงสันติคือความสงบ ละโลกามิส คือเหยื่อเครื่องล่อในโลกเสีย” ดังนี้

ตามพระพุทธภาชิตทั้งสองที่ตรัสแก้นี้ บทแรกแก้ทั้งหมด บทหลังแก้ให้ความดำเนินของธรรมะสมบูรณ์ถึงวิมุตติคือความหลุดพ้น อันเป็นสาระแก่นสารแห่งพระพุทธศาสนา แม้เพราะเหตุนี้ ธรรมะที่ทรงแสดงก็เป็น “สุวากุขาโต ธรรมะอันพระองค์กล่าวดีแล้ว”

พระธรรมคุณบทนี้ จะพึงปรากฏว่าเป็น “สุวากุขาตธรรม” โดยนัยต่าง ๆ ดังกล่าวก็ด้วยอาศัยความที่ธรรมกามบุคคลได้ตั้งใจสดับตรับฟัง พิจารณาจนได้ปัญญา คือ ความรู้ในธรรมะ เมื่อเป็นดังนี้ ความงาม ความไพเราะ ของธรรมะจึงจะปรากฏ เมื่อความงาม ความไพเราะ ของธรรมะปรากฏขึ้น พระธรรมคุณบทว่า “สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคกล่าวดีแล้ว” ก็จะปรากฏขึ้น เป็นประโยชน์ เกื้อกูลแก่สัมมาปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้น แลจักเห็นว่า สุวากุขาตธรรม เป็นสัจจวาจาที่เป็นอมตะ สมดังภาชิตที่ว่า “สจฺจํ เว อมตํ วาจา คำสัตย์แลเป็นอมตะวาจา” มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

ธาตุวิภังคสูตรตถกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ธธาตุโร อโย ภิกขุ ปุริโส ฉผสฺสสายตโน อฎฺฐารสมโนปวิจาโร จตุราริฎฺฐาโน, ยตถ จิตฺตํ มณฺณสฺสวา นปฺปวตฺตนฺติ มณฺณสฺสเว โข ปน นปฺปวตฺตมาเน มุนิ สนฺโตติ วุจฺจติ ปณฺณํ นปฺปมชฺเชยฺย สจฺจมนุรฺกฺเขยฺย จาคมนุพฺรุหฺเขยฺย สนฺติเมว โส ลิกฺกฺเขยฺย. อโยมฺหุเทโส ธธาตุวิภังคสฺสชาติ.

บัดนี้ จักแสดงธรรมีกถาในธาตุวิภังคสูตร เป็นเรื่องระดับสติปัญญา เพิ่มพูน สัมมาปฏิบัติในทางธรรม ตามสมควรแก่เวลา ดำเนินความตามนิทานวจนะแห่งพระ สูตรอันเริ่มว่า เอวมเม สุตฺตํ เป็นต้น โดยความว่า ข้าพเจ้า (พระอานนทเถระ) ได้สดับ มาแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวจาริกไปในนครชนบททั้งหลาย เสด็จตรงไปสู่กรุงราชคฤห์ เสด็จไปยังนิเวสน์ (ที่อยู่) ของนายช่างหม้อ ทรงขอพัก แรมราตรีหนึ่ง ก็โดยสมัยนั้น กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ บวชด้วยศรัทธาอุทิศพระผู้มีพระภาค (แต่ไม่รู้จักพระองค์) เข้าพักอยู่ก่อนแล้วในนิเวสน์ของนายช่างหม้อนั้น นายช่างหม้อ จึงทูลขอให้ทรงขออนุญาตบรรพชิตผู้ที่เข้าพักอยู่ก่อน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจึง เสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติ ตรัสขอพักแรมร่วมด้วย ท่านปุกกุสาติทูลถวายโอกาสเพื่อ ทรงพักตามความสุข

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ

อถ โข ภควา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปนิเวศน์ของนายช่างหม้อ
 ทรงปูลาดหญ้าส่วนข้างหนึ่ง ประทับนั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งพระกายตรง ดำรงสติ
 เฉพาะหน้า ยิ่งราตรีเป็นอันมากให้ล่วงไป แม่นท่านปุกกุสาติก็ยิ่งราตรีเป็นอันมากให้
 ล่วงไปด้วยการนั่ง พระผู้มีพระภาคทรงเห็นมีอิริยาบถน่าเลื่อมใส จึงตรัสถามว่า
กัสี ตฺวํ ภิกฺขุ อุตฺติสฺส ปพฺพชิตฺโต ดูก่อนภิกษุ ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน
 หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร เมื่อท่านปุกกุสาติ กราบทูลว่า บวชอุทิศพระโคดม
 ศักยบุตร ผู้สมณะ ซึ่งมีกิตติศัพท์อันงามเลื่องลือไปว่า *อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมา-*
สมฺพุทฺโธ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
 เป็นต้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้า ชอบใจธรรม
 ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น จึงตรัสถามว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
 ประทับอยู่ ณ ที่ไหน เมื่อท่านปุกกุสาติ กราบทูลว่า ประทับอยู่ในนครสาวัตถี
 ในชนบทภาคเหนือ จึงตรัสถามอีกว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านเคยเห็นหรือ
 แลเห็นแล้ว ฟังรู้จักหรือ เมื่อท่านปุกกุสาติ กราบทูลว่า ไม่เคยเห็น ถึงเห็น ก็คงไม่รู้จัก
 ดังนี้ จึงทรงคิดว่า กุลบุตรนี้บวชอุทิศเรา เราพึงแสดงธรรมแก่เขา ดังนี้แล้ว ตรัสเรียก
 ท่านปุกกุสาติว่า ภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน จงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว
 เมื่อท่านปุกกุสาติทูลรับแล้ว ภควา เอตทโวจ พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไวยากรณภาษิต
 นี้ว่า *ฉฺชาตุโร อโย ภิกฺขุ ปุริโส* เป็นต้น ดังที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นนิกเขปบท ณ เบื้องต้น
 แปลว่า ดูก่อนภิกษุ บุรุษนี้มีธาตุ ๖ มีผัสสสายตนะ ๖ มีมโนปิวจาร ๑๘ มีอธิษฐาน ๔
 ที่บุคคลตั้งอยู่แล้ว อาสวะ คือมานะ ย่อมไม่เป็นไป ก็เมื่ออาสวะ คือมานะไม่เป็นไป
 ผู้นั้นท่านเรียกว่ามุนี ว่าสัตบุรุษ ไม่พึงประมาทปัญญา ฟังตามรักษาสัจจะ ฟังพอกพูน
 จาคะ ผู้นั้นพึงศึกษาสันตินั้นแหละ นี้อุทเทศแห่งฉฺชาตุวิภังค์ ดังนี้ ต่อไปนี้ ทรงแสดง
 นิทเทศ คือแสดงไขความแห่งอุทเทศ คือคำที่ทรงยกขึ้นแสดงแต่หัวข้อนั้นว่า *อิตฺติ โข*
ปเนตฺติ วุตฺตํ ก็คำนี้ที่เรากล่าวอย่างวนี้ *ภิกฺขุเจตฺติ ปฏฺวิจฺจ วุตฺตํ* เราอาศัยอะไรกล่าว
ฉฺยมา ภิกฺขุ ชาติโย ปฐฺวีธาตุ ดูก่อนภิกษุ ธาตุ ๖ เหล่านี้ คือปฐวีธาตุ ดังนี้เป็นต้น
 เป็นข้อ ๆ โดยลำดับไป ดังจะเก็บความมาเรียงแต่โดยย่อดังต่อไปนี้

๑. บุรุษนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ
 (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อากาสธาตุ (ธาตุอากาศ) วิญญานธาตุ (ธาตุรู้)

๒. มีผัสสายตนะ (ที่ต่อผัสสะ) ๖ คือ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) มนะใจ

๓. มีมโนปวชา (ที่เกี่ยวไปของมนะ) ๑๘ คือ เห็นรูปด้วยจักขุ ฟังเสียงด้วย โสตะ ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฐัธรรม (เรื่อง) ด้วยมนะ ย่อมเกี่ยวไปเคล้ารูปเป็นต้น ที่เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง ที่เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส บ้าง ที่เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา (เฉย ๆ เป็นกลาง ๆ) บ้าง จัดเป็นอุปวชาฝ่าย โสมนัส ๖ ฝ่ายโทมนัส ๖ ฝ่ายอุเบกขา ๖

๔. มีอธิษฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งจิต) ๔ คือ ปัญญา (รู้ทั่ว) สัจจะ (จริง) จาคะ (สละ) อุปสมะ (สงบระงับ)

๕. ไม่พึงประมาทปัญญา ตามรักษาสัจจะ พอกพูนจาคะ ศึกษาสันติ คือ ไม่ประมาทปัญญาอย่างนี้

ปัญญา (๑) เห็นปฐวีธาตุด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริง ปฐวีธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี สิ่งใดเนื่องในตัว อาศัยตัว เป็นของแค้น เป็นของแข็ง มี คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ปอด กระเพาะอาหาร ไล่ใหญ่ สายรัดไล่ อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือแม่สิ่งไร ๆ อื่น ที่มีลักษณะ แค้นแข็ง เนื่องในตัว อาศัยตัว มีใจครอง อย่างเดียวกันนี้เรียกปฐวีธาตุเป็นภายใน พึงเห็นปฐวีธาตุทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า เนต์ มม ปฐวีธาตุนี้ไม่ใช่ของเรา เนโสหสมฺมิ เราไม่เป็นปฐวีธาตุนี้ น เมโส อตฺตา ปฐวีธาตุนี้ ไม่ใช่ตัวตนของเรา เพราะเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมหน่าย หาย กำหนดยินดีในปฐวีธาตุ

เห็นอาโปธาตุด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริง อาโปธาตุเป็นภายในก็มี เป็น ภายนอกก็มี สิ่งใดเนื่องในตัวอาศัยตัวเป็นของเหลว เอบอบไม่มีใจครอง คือ ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล หรือแม่สิ่งไร ๆ อื่นที่มีลักษณะเหลว เอบอบ เนื่องในตัว อาศัยตัว มีใจครอง อย่างเดียวกัน นี้เรียก อาโปธาตุเป็นภายใน พึงเห็นอาโปธาตุทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ด้วยปัญญา ชอบตามเป็นจริงว่า อาโปธาตุนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอาโปธาตุนี้ อาโปธาตุนี้ไม่ใช่

ตัวตนของเรา เพราะเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมหน่าย หายกำหนด ยินดีในอาโปธาตุ

เห็นเตโชธาตุด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริง เตโชธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอก ก็มี สิ่งใดเนื่องในตัว อาศัยตัว เป็นของร้อน ร้อนอบไป มีใจครอง คือ ความร้อนเป็นเหตุอบอุ่นร่างกาย ความร้อนเป็นเหตุทรุดโทรมร่างกาย ความร้อนเป็นเหตุกระวนกระวายร่างกาย ความร้อนเป็นเหตุถึงความแปรไปโดยชอบแห่งของที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว ล้มแล้ว หรือแม้สิ่งไร ๆ อื่นที่มีลักษณะร้อน ร้อนอบไป เนื่องในตัว อาศัยตัว มีใจครอง อย่างเดียวกัน นี้เรียกเตโชธาตุเป็นภายใน พึงเห็นเตโชธาตุทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า เตโชธาตุนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น อาโปธาตุนี้ เตโชธาตุนี้ไม่ใช่ตัวตนของเรา เพราะเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมหน่าย หายกำหนด ยินดีในเตโชธาตุ

เห็นวาโยธาตุด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริง วาโยธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอก ก็มี สิ่งใดเนื่องในตัว อาศัยตัว เป็นลม เป็นของพัดไป มีใจครอง คือ ลมอันขึ้นเบื้องบน ลมอันลงเบื้องล่าง ลมอันนอนในท้อง ลมอันนอนในลำไส้ ลมอันแล่นไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า หรือแม้สิ่งไร ๆ อื่นที่มีลักษณะเป็นลมพัดไป เนื่องในตัว อาศัยตัว มีใจครองอย่างเดียวกัน นี้เรียกว่าโยธาตุเป็นภายใน พึงเห็นวาโยธาตุ ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็นภายนอก ด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า วาโยธาตุนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นวาโยธาตุนี้ วาโยธาตุนี้ไม่ใช่ตัวตนของเรา เพราะเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมหน่าย หายกำหนด ยินดีในวาโยธาตุ

เห็นอากาศธาตุด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริง อากาศธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี สิ่งใดเนื่องในตัว อาศัยตัว เป็นอากาศ เป็นที่ว่าง มีใจครอง คือ ช่องหู ช่องจมูก ทวารปาก ทางสำหรับกลิ่นของที่กิน ดื่ม เคี้ยว ล้ม ที่ที่ของกิน ดื่ม เคี้ยว ล้มตั้งอยู่เป็นอันดี ทางสำหรับของที่กิน ดื่ม เคี้ยว ล้ม ออกจากส่วนล่าง หรือแม้สิ่งไร ๆ อื่นที่มีลักษณะเป็นอากาศ เป็นที่ว่าง เนื่องในตัว อาศัยตัว มีใจครองอย่างเดียวกัน นี้เรียกว่าอากาศธาตุเป็นภายใน พึงเห็นอากาศธาตุ ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็น ภายนอกด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า อากาศธาตุนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอากาศ

ธาตุนี้ อากาศธาตุนี้ไม่ใช่ตัวตนของเรา เพราะเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมหน่ายหายกำหนดยินดีในอากาศธาตุ

จึงเหลือแต่วิญญาณอันบริสุทธิ์ ผุดผ่องอีกอย่างหนึ่งเท่านั้น ย่อมรู้อะไร ๆ คือ ย่อมรู้สุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกข์มสุขบ้าง ด้วยวิญญาณนั้น อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง สุขเวทนา ย่อมเกิดสุขเวทนา อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ย่อมเกิดทุกข์เวทนา อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกข์มสุขเวทนา เมื่อเสวยเวทนาอย่างใด ย่อมรู้ว่าเรา เสวยเวทนาอย่างนั้น และย่อมรู้ว่า เพราะดับผัสสะอันเป็นที่ตั้งเสีย เวทนานั้นก็ดับ ก็สงบ เปรียบเหมือนเพราะสีไม้ ๒ อัน เกิดไอร้อน เกิดไฟ เพราะพรากไม้ ๒ อัน ออก ไอร้อนก็ดับ ก็สงบ ฉะนั้น

จึงเหลือแต่อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว อ่อน ควรแก่การงานและผุดผ่องอีก อย่างหนึ่งเท่านั้น เปรียบเหมือนช่างทองหรือศิษย์ของช่างทองผู้ฉลาด ก่อเบ้าแล้วโบก ปากเข้า แล้วเอาแหวนจับทองใส่เข้าไปในปากเบ้า ฟิงสูบตามเวลา ประพรมตามเวลา เฟ่งดูตามเวลา ทองนั้น ถูกขจัด โล่กสวระออก เป็นของอ่อน ควรแก่การงานและ ผุดผ่อง หวังจะทำเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่นสร้อย ตุ้มหู เครื่องประดับคอ ระเบียบทอง ก็ทำให้สำเร็จตามต้องการได้ ฉะนั้น

ผู้ (มีอุเบกขาอันบริสุทธิ์) นั้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ถ้าเราฟิงน้อมอุเบกขาอัน บริสุทธิ์ผ่องแผ้วนี้ไปสู่อากาศสามัญจายตนะ ฟิงอบรมจิตตามไป อุเบกขานี้ของเราอาศัย ยึดถืออากาศสามัญจายตนะนั้น ฟิงตั้งอยู่ตลอดเวลาที่ยืดยาวนาน ถ้าเราฟิงน้อมไปสู่ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ฟิงอบรมจิตตามไป อุเบกขานี้ของเรา อาศัยยึดถือข้อที่น้อมไปนั้น ๆ ก็ฟิงตั้งอยู่ตลอดเวลาที่ยืดยาวนาน แต่อากาศสามัญจายตนะเป็นต้นนั้นเป็นสังขตะ จึงไม่ปรุงแต่ง ไม่จงใจเพื่อภพหรือเพื่อ วิภพ ก็ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ก็ดับโดยรอบ เฉพาะตน ย่อมรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจ อื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ ไม่มีอีก ผู้ (ดับโดยรอบเฉพาะตน) นั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา หรือทุกข์เวทนา หรืออทุกข์มสุขเวทนา ย่อมรู้ว่าเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าสยบติด ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเสวยเวทนาอย่างใด ก็พรากใจเสวยเวทนาอย่างนั้น เมื่อเสวย เวทนามีกายเป็นที่สุดก็รู้ว่าเมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ ย่อมรู้ว่า เบื้องหน้าแต่

สิ้นชีวิต เพราะกายทำลาย เวทนาทั้งปวงที่ผลิตเพลินจักเป็นของเย็นคือสงบไปในโลกนี้ที่เดียว เปรียบเหมือนเพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ไฟจึงติดตะเกียงน้ำมัน เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ นั้น และไม่เพิ่มน้ำมันและไส้อื่น ตะเกียงน้ำมันหมดเชื้อก็ดับ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยประการอย่างนี้ ย่อมประกอบด้วยปัญญาวิชฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งจิตคือปัญญา) อย่างยิ่งนี้ นี้เป็นปัญญาอย่างยิ่งอย่างประเสริฐ คือญาณ (ความรู้) ในอันสิ้นทุกข์ทั้งปวง

สัจจะ (๒) วิมุตติ (ความหลุดพ้น) นั้นของผู้ที่ตั้งอยู่ในสัจจะ (จริง) ไม่กำเริบสิ่งที่เปล่าเป็นธรรมดา เป็นของเท็จ สิ่งที่ไม่เปล่าเป็นธรรมดา คือนิพพาน เป็นของจริง

เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยประการอย่างนี้ ย่อมประกอบด้วยสัจจาวิชฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งจิตคือ สัจจะ) อย่างยิ่งนี้ นี้เป็นสัจจะอย่างยิ่งอย่างประเสริฐ คือนิพพาน ที่ไม่เปล่าเป็นธรรมดา

จาคะ (๓) ผู้ยังไม่รู้ในกาลก่อน ย่อมหอบยึดถืออุปธิทั้งหลายไว้บริบูรณ์ แต่อุปธิเหล่านั้น เป็นของที่ผู้้นั้นจะได้ ตัดถอนราก ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิด ต่อไปเป็นธรรมดา

เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยประการอย่างนี้ ย่อมประกอบด้วยจาคาวิชฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งจิตคือจาคะ) อย่างยิ่งนี้ นี้เป็นจาคะอย่างยิ่งอย่างประเสริฐ คือความสลະคืนอุปธิทั้งปวง

อุปสมะ (๔) ผู้ยังไม่รู้ในกาลก่อน ย่อมมีอภิขณา (ความโลภ พง์เล็ง) ฉันทะ (ความพึงใจ) สาราคะ (ความยินดีนัก) และอาฆาต (ความเคียดแค้น) พยาบาท (ความบองร้าย) สัมปโทสะ (ความขัดเคือง) และอวิชชา (ความไม่รู้จริง) สัมโมหะ (ความเพื่อน) สัมปโมหะ (ความหลงไหล) แต่กิเลสเหล่านั้น เป็นของที่ผู้้นั้นจะได้ ตัดถอนราก ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี ไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา

เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยประการอย่างนี้ ย่อมประกอบด้วยอุปสมาวิชฐาน (ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งจิตคืออุปสมะ) อย่างยิ่งนี้ นี้เป็นอุปสมะอย่างยิ่งอย่างประเสริฐ คือความสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ

๖. ในอธิษฐานธรรม ๔ ไรเล่าที่บุคคลตั้งอยู่แล้ว อาสวะ คือมานะย่อมไม่เป็นไป ก็เมื่ออาสวะคือมานะ ไม่เป็นไป ผู้นั้นท่านเรียกว่ามุนี ว่าสัตบุรุษ คือ (๑) มานะว่าเรามีเราเป็น (๒) มานะว่าเราไม่มี ไม่เป็น (๓) มานะว่าเราจักมีจักเป็นแล้ว (๔) มานะว่าเราจักไม่มี ไม่เป็นแล้ว (๕) มานะว่าเราจักเป็นผู้มีรูป (๖) มานะว่า เราจักเป็นผู้ไม่มีรูป (๗) มานะว่าเราจักเป็นผู้มีสัญญา (๘) มานะว่าเราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญา (๙) มานะว่าเราจักเป็นผู้มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ มานะ เป็นดังโรค ฝี ลูกศร เพราะลวงมานะทั้งปวงนั้นแหละ จึงเรียกว่ามุนี ว่าสัตบุรุษ ผู้เป็นมุนี เป็นสัตบุรุษ ย่อมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบ ไม่กระหึ่ม เหตุที่ให้เกิดไม่มีแก่ผู้นั้น เมื่อไม่เกิด โฉนจักแก่ เมื่อไม่แก่ โฉนจักตาย เมื่อไม่ตาย โฉนจักกำเริบ เมื่อไม่กำเริบ จักกระหึ่ม เพื่ออะไร

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจำแนกหัวข้อที่ทรงยกขึ้น ดังที่ได้เก็บความมา เรียงไว้ข้างต้นจบลงแล้ว ก็ตรัสแก่ท่านปุถุภุคสาติว่า *อิมํ โข เม ตวํ ภิกขุ สงฺฆิตฺเตน ฉ ธาตุวิมฺภํ ธารเหติ* ดูก่อนภิกษุ ท่านจงทรงจำฉาตุวิมภังคโดยย่อของเรานี้แล ดังนี้

อถ โข อายสฺมา ปุถุภุคสาติ ลำดับนั้นแล ท่านปุถุภุคสาติ คิดว่า พระศาสดาของเรา พระสุคตของเรา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา เสด็จถึงแล้ว จึงลุกจากอาสนะ ทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง หมอบด้วยศีรษะแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค กราบทูล ขอให้ทรงรับคืนโทษลวงเกินเพราะเรียกร้องพระองค์ด้วยวาจาว่าอาวุโส อันเป็นคำเรียกผู้เสมอกัน พระผู้มีพระภาคทรงรับคืนแล้ว ท่านปุถุภุคสาติทูลขออุปสมบท พระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงบาตรจีวร ทรงทราบวาท่านยังไม่มีบริบูรณ์ จึงตรัสว่า พระตถาคตทั้งหลายไม่ให้อุปสมบท ผู้มีบาตรและจีวรไม่บริบูรณ์ ท่านปุถุภุคสาติได้หลีกไปแสวงหาบาตรจีวร ถูกแม่โคขวิดให้สิ้นชีวิต

พวกภิกษุได้กราบทูลถามถึงคติภพหน้าของท่าน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตรชื่อปุถุภุคสาติเป็นบัณฑิต ได้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ไม่เบียดเบียนเรื่อง การประพตติธรรมกะเราเป็นผู้ผู้เกิด จะบริณีพพานในโลกนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้น เป็นธรรมดา เพราะสิ้นสังโยชนส่วนเบื้องต่ำทั้งนั้นดังนี้

หัวข้ออธิบาย

๑. ชื่อพระสูตรว่า ฉฐาตุวิภังค์ จะมีวิจารณ์ว่า พระสูงกว่าคนธรรมดาหรือไม่ ด้วยก็ได้

๒. ใจความพระสูตร ตอนต้นแสดงสภาวะ ตอนกลางแสดงอธิษฐาน อาศัย สภาวะ ตอนท้ายแสดงผลแห่งการตั้งอยู่ในอธิษฐาน

๓. บรรยาย สภาวะ ซึ่งคำว่าบุรุษ ว่าธาตุ

๔. แสดงอธิษฐาน เฉพาะฉาน คือ

รูปฉาน ที่ ๑ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

ที่ ๒ ปิติ สุข เอกัคคตา

ที่ ๓ สุข เอกัคคตา อุเบกขา

อรุณฉาน ที่ ๑ ถือ เอาอากาศไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

ที่ ๒ ถือเอาวิญญาณไม่มี ที่สุดเป็นอารมณ์ ที่ ๓ ถือเอาอรุณธรรมที่สุขุม จนถึงแก่จะว่าไม่มีอะไรเป็นอารมณ์

ที่ ๔ ถือเอาอรุณธรรมที่สุขุมยิ่งกว่านั้น จนถึงแก่จะว่ามีสัญญาไม่ใช่ไม่มี สัญญาไม่ใช่เป็นอารมณ์

ในพระสูตรนี้แสดงอรุณฉานทีเดียว น่าเป็นเพราะอุเบกขาในพระสูตรนี้เป็นองค์ฉานที่ ๔ อยู่แล้ว

ปัญญา รู้ธาตุ ๕ เหลือแต่วิญญาณ รู้เวทนาเหลือแต่อุเบกขา ตรงนี้เป็นหัวข้อ ถ้าน้อมไปสู่รูป ก็เป็นสังขตะ เมื่อไม่น้อมไป ไม่ปรุงแต่ง ไม่จงใจเพื่อภพ วิภพ ก็ไม่ ยึดมั่น ไม่สะดุ้ง จึงตั้งโดยการเป็นนิพพาน นิพพานอยู่ตรงนี้ เมื่อถึงนิพพาน จะเสวย เวทนา ก็ปราศใจเสวย คือ ไม่ยินดียินร้าย ปัญญา จึงนำสู่ สัจจะคือนิพพาน เป็นอันสละอุปธิ เป็นจาคะ สงบจากโทสะ โมหะ เป็นอุปสมะ

๕. มานะ ๒ ปัจจุบัน ๑ อนาคต ๑ มานะอนาคต เป็นชั้นธรรมดา ชั้นรูป ชั้นอรุณ มานะเหล่านี้ ไม่ครอบงำ ผู้ตั้งอยู่ในอธิษฐาน ๔ จึงชื่อมนี ว่าสันตะ

สังขารูปสมสุขกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

เมตฺตาวិหาริ โย ภิกฺขุ

ปสนฺโน พุทฺธสฺสเน

อริคฺฉเณ ปทํ สนฺตํ

สงฺขารูปสมฺ สุขํ

บัดนี้ จักแสดงศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา ซึ่งแสดงทางแห่งความสงบสุข พอเป็นทางศึกษาปฏิบัติธรรมตามพระพุทธภาษิตที่ยกไว้ ณ เบื้องต้นอันแปลว่า “ภิกษุซึ่งมีปกติอยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฟังถึงบทอันสงบ อันเป็นที่สงบระงับสังขาร เป็นสุข ดังนี้

ธรรมที่ว่าบุคคลผู้เกิดมาในโลกนี้ ย่อมมีจิตใจประกอบด้วยภาวะอันหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าความรัก อันมีลักษณะประกอบด้วยความชมชอบและความเยื่อใย ความรักนี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ คือความรักที่มีตนเองเป็นที่ตั้ง ๑ ความรักที่มีผู้อื่นเป็นที่ตั้ง ๑ ความรักที่มีตนเองเป็นที่ตั้งนั้น คือ ความรักที่เป็นไปเพื่อตน คือเมื่อตนรักสิ่งใด ก็ปรารถนาชวนชวายให้ได้สิ่งนั้นมา และเมื่อได้มาแล้วก็หวงแหนรักษา ฟังเห็นตัวอย่างเช่น ความรักที่สามีภรรยา มีต่อกันในฐานะที่ต้องการได้มาเป็นคู่ครองกัน หรือความรักที่บุคคลมีต่อทรัพย์สมบัติ แก้วแหวนเงินทอง หรือพัสดุอย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลจะต้องการผู้ที่มา

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภณ

เป็นคู่ครอง ก็เพราะผู้นั้นมีลักษณะเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของตน บุคคลต้องการทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ก็เพราะทรัพย์สมบัติเหล่านั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของตน ฉะนั้น ความรักอย่างนี้ กล่าวสั้นก็คือความรักตนเอง และที่กล่าวกันว่ารักภรรยาสามี หรือรักทรัพย์สมบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง พุดให้ตรงก็ต้องพุดว่ารักตน จะฟังเห็นได้ว่า บุคคลหรือพัสดุอันเป็นที่รักนั้น ทำไมจึงเป็นที่รัก ก็เพราะเป็นที่ต้องกับลักษณะที่ตนชอบ หรือเพราะตนเห็นว่าน่ารักหน้าชอบ ถ้าตนไม่เห็นว่าเป็นน่ารักหน้าชอบ บุคคลหรือพัสดุนั้น ๆ ก็คงไม่เป็นที่รักที่ชอบมาตั้งแต่ต้น และเมื่อมาเป็นที่รักที่ชอบแล้ว ถ้าลักษณะที่ทำให้รักให้ชอบนั้น สิ้นไป หรือเปลี่ยนแปลงไป เพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็กลายเป็นที่เฉย ๆ หรือเป็นที่เกลียดชังไปเลยทีเดียว เหตุฉนั้น จึงเห็นได้ว่าที่ว่ารักสิ่งนั้นสิ่งนี้ที่แท้ก็คือว่ารักตนเอง ข้อนี้แม้พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้ว่า

สพฺพา ทิสฺสา อณุปริคฺคฺมฺม เจตฺตฺสา

เนวชฺชฺมคฺคา ปิยตฺรมตฺตนา กฺวจฺจิ

แปลว่า เราค้นหาด้วยใจไปทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบผู้ที่เป็นที่รักไปยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ ดังนี้

ส่วนความรักที่มีผู้อื่นเป็นที่ตั้งนั้น คือความรักที่เป็นไปเพื่อผู้อื่น เมื่อเกิดขึ้นในผู้ใดก็ขวนขวายเพื่อความสุขแก่ผู้นั้น เป็นความรักที่อาจสละความสุขของตน ให้แก่ผู้ที่ตนรักนั้นได้ ความรักชนิดนี้ ฟังเห็นเช่นความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรของตนหรือที่ผู้ใหญ่มีต่อผู้น้อย มารดาบิดาเมื่อมีความรักในบุตรธิดา ย่อมไม่คำนึงถึงความสุขของตน คำนึงถึงแต่ความสุขของบุตรธิดาเป็นที่ตั้ง และยอมลำบากขวนขวายเลี้ยงดูทะนุถนอมบุตรธิดาของตนด้วยดีมาตั้งแต่ต้น แม้บุตรธิดาประพฤติกว้างเกินก็ไม่ถือเป็นโทษ คงมีความรักเต็มเปี่ยมอยู่นั่นเอง และผู้ใหญ่เมื่อมีความรักในผู้น้อย ก็ขวนขวายป้องกันทางเสี้ยนนำไปสู่ทางเจริญ แม้ผู้น้อยเมื่อมีความรักใคร่ปรารถนาดีต่อผู้ใหญ่ ก็เชื่อว่ามีความรักเป็นไปในผู้ใหญ่ได้ และเมื่อมีอยู่เต็มเปี่ยมก็ยอมอาจสละแม้ชีวิตเพื่อผู้ใหญ่ได้ ฟังเห็นตัวอย่าง เช่น พระอานนทเถระผู้สละชีวิตเพื่อพระศาสดา ในคราวเมื่อพระเทวทัตให้ปล่อยช้างนาฬาคีรีให้ปลงพระชนม์ พระอานนทเถระได้สละชีวิตของตนเพื่อพระศาสดา ออกไปยืนเบื้องหน้า กั้นพระองค์ไว้ ดังนี้ แม้ข้าราชการบริพาร ผู้มีความรักในพระ

มหากษัตริย์หรือเจ้านายของตนก็อาจสละความสุขเพื่อพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายของตนได้ ความรักที่เป็นไปเพื่อผู้อื่นนี้ คือเมตตาที่ท่านแปลว่าความรักใคร่ปรารถนาจะให้ เป็นสุข ตรงกันข้ามกับความรักประเภทแรก

บุคคลทั่วไปย่อมมีความรักทั้ง ๒ ประเภทนี้รวมกันอยู่ เพราะฉะนั้น จึง ขวนขวายเพื่อความสุขตนบ้าง เพื่อความสุขผู้อื่นบ้าง แต่ถ้ามีความรักประเภทที่มีตนเป็นที่ตั้งมาก ก็มุ่งประโยชน์ตนมาก ไม่คำนึงถึงความสุขของผู้อื่น เช่นนี้ ถ้ายังไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน ก็ยังไม่ผิดศีลแต่ขาดธรรม แต่เมื่อถึงกับเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็ชื่อว่าผิดศีลอีกส่วนหนึ่ง ในข้อนี้พระบรมศาสดาตรัสสอนให้เทียบตนกับผู้อื่น เพื่อเป็นข้อเตือนใจไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ดังที่ตรัสสืบไปว่า

เอวํ ปิโย ปุณฺณ อุตฺตา ปเรสํ

ตสฺมา น หิเส ปรมตฺตกาโม

แปลว่า ตนของผู้อื่นก็เป็นที่รักมากเหมือนอย่างนั้น (คือ เหมือนตนของตนก็เป็นเป็นที่รักมากของตน) เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ดังนี้

การเทียบความรักตนที่มีอยู่ในตนกับผู้อื่นว่ามีเหมือนกันแล้วเว้นจากความเบียดเบียนผู้อื่นนั้น จัดเข้าในพระพุทธานุศาสนสุภาษิตชื่อว่า *สพฺพปาปสฺส อภรณํ* การไม่ทำบาปทั้งปวง เพราะการทำบาปก็คือการเบียดเบียนผู้อื่น การเว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่นจึงชื่อว่าเป็นการไม่ทำบาป จัดเป็นศีล ซึ่งเป็นขั้นต้นแต่จะปฏิบัติดังนี้ ได้ก็ต้องอบรมธรรมให้มีขึ้นในใจ เป็นเครื่องอุปถัมภ์ศีล ได้ในพระพุทธานุศาสนสุภาษิตชื่อว่า *กุสลสฺสุปฺสมฺปทา* การยังกุศลให้ถึงพร้อม

คำว่า *ธรรม* ที่หมายถึงในทางดี กับคำว่า *กุศล* มีเนื้อความอย่างเดียวกัน แต่ถ้าคำว่า *ธรรม* ที่หมายความเป็นกลาง ๆ ถ้าหมายถึงในทางดีก็เรียกว่า *กุศลธรรม* ถ้าหมายถึงในทางชั่ว ก็เรียกว่า *อกุศลธรรม* ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นที่พูดถึงกุศลคำเดียว หรือธรรมคำเดียวย่อมหมายถึงทางดีตามที่เข้าใจกันอยู่เป็นพื้น ธรรมที่พึงอบรมให้มีขึ้นนั้น ในที่นี้จะยกเมตตาขึ้นแสดง เพราะเมตตามีลักษณะเป็นความรักที่มีผู้อื่นเป็นที่ตั้ง ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับความรักที่มีตนเองเป็นที่ตั้ง จึงชื่อว่าเป็นคู่ปรับกัน

วิธีเจริญเมตตา ก็คือการหัดทำจิตให้มีเมตตา จิตคิดปรารถนาให้เป็นสุข โดยสนิทใจ ปราศจากโทสะพยาบาท ในขั้นฝึกหัดปฏิบัติ ในเบื้องต้น จำต้องหักແไปให้บุคคลที่เป็นมิตรสหายก่อน เพราะเป็นที่เกิดเมตตาได้ง่าย ต่อไป จึงหัดเจริญไปในคนที่ เป็นกลาง ๆ ไม่รักไม่ชัง แล้วจึงหัดเจริญไปในคนที่เป็นศัตรู เพราะเมตตา นี้ เมื่อมีกำลังยังอ่อน ก็อาจเกิดในผู้ที่ เป็นมิตรสหายได้ง่าย เมื่อมีกำลังแก่กล้าขึ้น จึงอาจเกิดในคนที่เป็นกลาง ๆ ตลอดจนถึงที่เป็นศัตรูได้ และจำต้องหัดอบรมตั้งแต่ในเวลาที่จิตยังเป็นปกติ ไม่มีโทสะ พยาบาท เพราะถ้าไม่มีเมตตาจิตเป็นพื้นอยู่แล้ว ก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องป้องกันหรือดับโทสะ พยาบาทได้ เปรียบเหมือนเมื่อมีข้าศึกยกมา ถ้าไม่เตรียมกำลังใจให้พร้อมสรรพก่อนแล้ว ก็ไม่อาจป้องกันต่อสู้ข้าศึกได้ จึงจำเป็นที่จะต้องเตรียมอบรมเมตตา ให้มีประจำอยู่ตั้งแต่จิตยังเป็นปกติดี และเมื่อมีเป็นพื้นอยู่แล้ว ก็อาจอดทนต่อโทสะพยาบาท เพราะเมตตาเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เห็นโทษ อันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะพยาบาท เปรียบเหมือนมารดาบิดาไม่เห็นโทษในบุตรธิดา แม้จะว่ากล่าว ตักเตือนก็ทำด้วยความมุ่งดี ไม่มี ความมุ่งร้าย

การอบรมเมตตาให้เกิดขึ้น จัดเป็นการอบรมกุศลประการหนึ่ง ซึ่งท่านจัดเป็นชั้นสมาธิ ทำไมการอบรมกุศลจึงจัดเป็นสมาธิ ปัญหาที่พึงเฉลยได้ว่า สมาธิคือความตั้งจิตมั่น หมายความว่าตั้งจิตมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดี ที่เป็นฝ่ายความไม่โลภหรือไม่กำหนด ยินดี ไม่โกรธ ไม่หลง ก็การอบรมกุศลนั้นจำจะต้องตั้งจิตไว้ในอารมณ์ที่ดีอันเป็นกุศล เช่นนั้น กุศลจึงจะเกิดขึ้น ข้อนี้ก็เช่นเดียวกับในการทำอกุศลให้เกิด กล่าวคือเมื่อตั้งจิตไว้ในอารมณ์อันเป็นอกุศล อกุศลก็เกิด นี้ก็เรียกว่าเป็นสมาธิเหมือนกัน แต่เป็นมิจฉาสมาธิ ส่วนการตั้งจิตไว้ในอารมณ์ที่เป็นกุศลเป็นสัมมาสมาธิ แม้ในการเจริญเมตตา ก็จำต้องอาศัยสมาธิ คือ ตั้งจิตไว้ในอารมณ์ที่เป็นคุณ กล่าวคือ เมื่อจะเจริญเมตตาในผู้ใด ก็ต้องคิดค้นหาคุณของผู้นั้น ไม่เกาะเกี่ยวอยู่ในโทษ หากุบายหัดห้ามจิตไม่ให้ยึดอยู่ในโทษ ให้ตั้งอยู่ในคุณของเขา จึงอาจปลุกเมตตาให้เกิดขึ้นในผู้นั้นได้ ถ้ามียึดอยู่ในโทษของเขา ไม่แหวกโทษออกไปให้พบคุณ แทนที่จะเกิดเมตตา กลับจะเกิดโทสะพยาบาทไปเสีย ฉะนั้น แทนที่จะอบรมกุศลให้เกิด กลับเป็นการอบรมอกุศลไปเสีย คือ แทนที่จะได้เมตตากลับได้โทสะพยาบาทไปเสีย

ถ้าค้นหาคุณในบุคคลไม่พบ ก็ให้พิจารณาคุณของธรรมคือเมตตา ตั้งจิตไว้ในคุณของเมตตาแทน เมื่อตั้งจิตไว้ในคุณเช่นนี้ ย่อมอาจปลุกเมตตาให้เกิดขึ้นได้ การตั้งจิตไว้ในอารมณ์ที่เป็นกุศลหรือในคุณย่อมอาจใช้ได้ทั่ว ๆ ไป บุตรธิดาเมื่อตั้งจิตไว้ในคุณของมารดาบิดา ไม่ทิ้งโทษให้ท่าน ผู้อยู่ในความอุปการะของท่าน ผู้อยู่ในความอุปการะของเจ้านายหรือผู้ปกครองอื่น ๆ เมื่อตั้งจิตไว้ในคุณของเจ้านายและผู้ปกครองนั้น ๆ ไม่เพ่งโทษให้ท่าน ย่อมจะได้ไมตรีจิตสนิทสนม และความกตัญญูกตเวทีในมารดาบิดา ในเจ้านายในผู้ปกครองนั้น ๆ ผู้ตั้งตนเป็นคนลบลู่บุญคุณของท่าน ทำท่านผู้มีบุญคุณให้เดือดร้อน ก็เพราะไม่ตั้งจิตไว้ในคุณ จึงเกิดอกุศลขึ้นในตน ทำตนให้เดือดร้อน ทำท่านผู้มีบุญคุณให้เดือดร้อน แต่การที่จะอบรมกุศลให้เกิดขึ้นได้ ก็จำต้องชำระจิตของตนให้หมดจดจากความปรุ่งแต่งที่เศร้าหมอง ได้ในพระพุทธานุสสาสนีชื่อว่า *สจิตตปริโยทปนํ* การชำระจิตของตนให้ผ่องใส ดังนี้

ความปรุ่งแต่งอันมีอยู่ในจิตนั้นเรียกว่าสังขาร สังขารคือความปรุ่งแต่งชั้นละเอียด ก็คือความปรุ่งแต่งให้เป็นปิยรูปสาดรูปขึ้นในจิต ปิยรูป แปลว่า รูปเป็นที่รัก สาดรูป แปลว่า รูปเป็นที่ชอบใจ คำว่า รูป ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงรูปหยาบอย่างที่เราเห็นอยู่ในภายนอก แต่หมายถึงรูปละเอียดที่จมอยู่ในจิต ถ้าพิจารณาตามกระแสพระพุทธานุสสาสนี จึงจะพอรู้ได้โดยอาการ คือเมื่อตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ภายใต้อุ้งมือสัมผัสพระ ตลอดถึงใจได้รู้สึกเรื่องราว ทำไมจึงเกิดความรักใคร่ปรารถนา พอใจในรูปเสียงเป็นต้นบางอย่าง ไม่ชอบใจในรูปเสียงบางอย่าง เฉย ๆ ในรูปเสียงบางอย่าง ทั้งนี้ ก็เพราะบุคคลปรุ่งแต่งปิยรูปสาดรูปไว้ในใจแล้ว เมื่อประสบรูปเสียงภายนอกที่ตอกัน จึงเกิดความยินดี เมื่อประสบรูปเสียงภายนอกที่ขัดกัน ก็เกิดความยินร้าย เมื่อประสบรูปเสียงภายนอกที่เป็นกลาง ๆ ก็เกิดความรู้สึกเฉย ๆ ถ้าฟังรูปเสียงภายนอกที่มาประสบ ถ้าบุคคลไม่มีปิยรูปสาดรูปอยู่ในจิตแล้ว ก็ไม่ทำให้เกิดความยินดียินร้ายขึ้นได้ เหมือนอย่างท่านผู้อบรมจิตดีแล้ว หรือพระอรหันต์ เมื่อท่านประสบรูปเสียงภายนอกก็ไม่เกิดความยินดียินร้าย เพราะท่านไม่มีปิยรูปสาดรูปอยู่ในจิต

อนึ่ง ความยินดียินดีร้ายที่เกิดปรากฏอยู่ในจิตนั้น ความยินดีร้ายเป็นผลสืบมาจากความกระทบกระทั่งกับปิยรูปสาตรูป เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงต้นเค้าของความกระทบกระทั่ง นั้นก็คือปิยรูปสาตรูป กล่าวคือเมื่อมีปิยรูปสาตรูปขึ้นแล้ว เมื่อมีอารมณ์ที่ขัดกันมากระทบ ความกระทบนี้เรียกว่าปฏิกษะเป็นเหตุให้เกิดโทสะหรือความยินดีร้ายสืบไป ส่วนปิยรูปสาตรูปนั้นนับเข้าในราคะหรือกามคุณที่ชั้นละเอียด อันเป็นเหตุให้เกิดราคะ คือความยินดีอันเป็นราคะชั้นกลาง หรือโลภะความอยากได้ ก็แหละปิยรูปสาตรูปนี้เป็นสังขารคือความปรุงแต่ง เพราะบุคคลเป็นผู้ปรุงแต่งขึ้นเอง และปรากฏรูปลักษณะต่าง ๆ กัน ดังจะเห็นได้จากความที่บุคคลมีรูปลักษณะแห่งสิ่งที่รักที่ชอบใจต่าง ๆ กัน บางอย่างก็เห็นได้ชัดว่ารูปลักษณะเหล่านั้นเกิดจากอาการต่าง ๆ ปรุงแต่งมาโดยลำดับ เช่นความชอบ ในแบบของการแต่งกาย ในเรื่องอาหาร ในวาจา ในมรรยาท ในขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้คนชาติหนึ่งหมู่หนึ่งหรือบางที่ชั้นหนึ่งตระกูลหนึ่งก็ชอบไปอย่างหนึ่ง การที่ชอบไปอย่างหนึ่ง ๆ นั้น ก็เพราะได้รับอบรมให้ชอบมาตั้งแต่ต้น จนเข้าไปฝังเป็นปิยรูปสาตรูปอยู่ในจิต โดยปกติก็ไม่ปรากฏ และบางที่ตนเองก็ไม่รู้ว่าตนมีปิยรูปสาตรูปอยู่อย่างไร เมื่อไปประสบกับรูปเสียงภายนอก จึงอาจทราบได้และก็บัญญัติรูปเสียงภายนอก ที่เป็นที่ชอบเหล่านั้นว่า เป็นปิยรูปสาตรูป หรือเป็นกามคุณ เพราะปรากฏเห็นได้ แต่โดยที่แท้แล้ว ปิยรูปสาตรูปเป็นความปรุงแต่งที่ฝังอยู่ในจิตของตนนั่นเอง ไม่ใช่รูปเสียงภายนอก ถ้ารูปเสียงภายนอกเป็นปิยรูปสาตรูปแล้ว ใคร ๆ ก็ละไม่ได้ พระอรหันต์ก็คงเห็นรูปได้ยินเสียงอยู่แต่ไม่เป็นปิยรูป สาตรูปก็เพราะในจิตของท่านไม่มีปิยรูปสาตรูปอยู่

ปิยรูปสาตรูปนี้ เป็นมูลแห่งความรักที่มีตนเป็นที่ตั้ง มีลักษณะให้ห่วงแหนเพื่อตน และแปรไปเป็นความชังได้โดยง่าย ในเมื่อสิ่งนั้น ๆ ได้เปลี่ยนแปรไป สิ่งซึ่งเป็นที่รักอย่างยิ่งนั้น ถ้าเปลี่ยนไปแล้วก็กลายเป็นที่เกลียดชัง หรือเป็นอันตรายอย่างยิ่ง แม้คำเก่าก็มีอยู่ว่า ช่างสารงูเห่าฆ่าเก่าเมียรักดังนี้ แม้พระพุทธภาษิตก็มีแสดงว่า

ปิยโต ชายเต โสโก ปิยโต ชายเต ภย

ความโศกยอมเกิดแต่สิ่งที่รัก ภยยอมเกิดแต่สิ่งที่รัก หรือว่า

เปมโต ชายเต โสโก เปมโต ชายเต ภย

ความโศกยอมเกิดแต่ความรัก ภยยอมเกิดแต่ความรัก

ทั้งนี้ เพราะอะไร เมื่อพิจารณาดูก็อาจเห็นได้ เมื่อเกิดความรักขึ้นในสิ่งใด ก็ต้องแสวงหาสิ่งนั้น จึงต้องกลัวว่าจะไม่ได้สิ่งนั้นมา นี่เป็นภัยอย่างหนึ่ง ถ้าไม่ได้มาก ก็เกิดความโศกเศร้าเสียใจ ถ้าได้มาสมปรารถนาก็เกิดความกลัวว่าจะเป็นอันตรายไป เพราะเหตุต่าง ๆ นี่ก็เป็นภัยอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นอันตรายไป ก็เกิดความโศกเศร้าเสียใจอีก ตัวความต้องการอยากได้นั้นเป็นตัวโลภะ เมื่อมีโลภะขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีโทสะในเมื่อประสบสิ่งที่ขัดกับความรักของตน และโทสะนี้เมื่อเกิดขึ้นก็ประทุษร้ายใจของตนเอง ดังที่เรียกว่าเจ็บใจ นอกจากนี้ ยังเกิดโมหะคือความหลงสยบติดอยู่ในสิ่งนั้น ๆ อันปรากฏเป็นมัจฉริยะความตระหนี่หวงแหนเป็นต้น เหตุฉะนี้ สิ่งที่รักที่ชอบใจนั้น ๆ จึงเป็นทางไหลมาแห่งทุกข์และกิเลสต่าง ๆ เหตุฉะนี้ พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนให้บุคคลใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง เพื่อดับปิยรูปสาตรูปที่บุคคลปรุงแต่งขึ้นในจิตเสีย และเมื่อจิตพ้นจากปิยรูปสาตรูปนั้นได้แล้ว ก็ย่อมจะดับความโศกและดับภัย ทั้งปวงได้ ดังพระพุทธานุชาตที่ตรัสต่อไปว่า

ปิยโต วิปฺปมุตฺตสฺส นตฺถิ โสโก กุโต ภย

โศกยอมไม่มี ภัยยอมไม่มี แก่ผู้พ้นจากสิ่งที่รัก และว่า

เปมโต วิปฺปมุตฺตสฺส นตฺถิ โสโก กุโต ภย

โศกยอมไม่มี ภัยยอมไม่มี แก่ผู้พ้นจากความรัก ดังนี้

อนึ่ง ได้ตรัสสอนนางวิสาขา ผู้เกิดความโศกในเพราะหลานหญิงผู้เป็นที่รัก ถึงกาละ ที่แรกได้ตรัสถามว่า จะพึงปรารถนาหรือไม่ ให้มีบุตรหลานเท่าจำนวนคนในกรุงสาวัตถี นางวิสาขาทูลตอบว่า ปรารถนาอย่างนั้น จึงตรัสถามต่อไปว่า คนในกรุงสาวัตถีตายวันละเท่าไร นางวิสาขาทูลตอบว่า ตายวันละ ๑๐ คน เป็นต้น พระศาสดาจึงตรัสว่า จะสำคัญความนั้นอย่างไร ท่านก็ต้องเศร้าโศกกันเรื่อยไปกระนั้นหรือ

นางวิสาขาจึงทูลว่า ข้าพเจ้าไม่ต้องการบุตรหลานมากถึงเพียงนั้นแล้ว พระศาสดาจึง
 ประทานพระโอวาทว่า ชนเหล่าใดมีที่รัก ๑๐๐ หนึ่ง ชนเหล่านั้นก็มีทุกข์ ๑๐๐ หนึ่ง
 ดังนี้แล้วทรงแสดงลดลงมาโดยลำดับ จนถึงว่าชนเหล่าใดมีที่รักสิ่งเดียว ชนเหล่านั้นก็
 มีทุกข์สิ่งเดียว ชนเหล่าใดไม่มีที่รักเลย ชนเหล่านั้นก็ไม่มีทุกข์เลย เรากล่าวว่าชนเหล่า
 นั้นไม่มีโรค ไม่มีกิเลสเพียงดังธูลี ไม่มีควมคับแค้น ดังนี้ (อุทาน ๒๕/๒๒๓)

ในกาลที่จะชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วจากปิยรูปสาตรูป หรือจากปิยารมณ์อัน
 เป็นสังขารคือความปรุงแต่งนี้ จำต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นโทษ ตามกระแสพระพุท
 ภาชิตที่ยกมาข้างต้นนั้น อีกอย่างหนึ่ง ให้พิจารณาให้เห็นตามคติของธรรมดา
 ตามอภิณหปัจจเวกขณะ ข้อ ๔ ว่า สพเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว
 เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะของรักของชอบใจทั้งหลาย
 เป็นสังขารอย่างหนึ่ง จึงตกอยู่ในสังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง คือ
 อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดปรากฏหนึ่ง วโย ปญญาติ ความเสื่อมปรากฏหนึ่ง
 จิตฺตฺสฺส อณฺเณตฺตํ ปญญาติ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนอย่างอื่นปรากฏอยู่หนึ่งดังนี้
 แม้ความปรุงแต่งที่เป็นปิยรูปสาตรูปในจิตก็เป็นสังขารซึ่งตกอยู่ในลักษณะเหล่านี้เหมือนกัน
 จึงตกว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะมีเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไปเป็นทุกข์คือทนอยู่ไม่ได้ เพราะ
 ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ไม่หยุดยั้งอยู่คงที่ เหตุฉะนี้ จึงไม่ควรถือว่านั่นเป็นของ
 เรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้

ก็แหละสิ่งที่รักที่ชอบใจทั้งปวง ย่อมประมวลลงที่สกลกายอันนี้ อันจำแนก
 ออกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเรียกว่า เบญจขันธ์ โดยปกติ สามัญ
 ชนย่อมยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นตน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกเบญจขันธ์ว่า อุปาทาน
 ขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือ ว่าเป็นตน ผู้รักตนก็คือรักเบญจขันธ์ เบญจขันธ์จึงเป็น
 ปิยรูปสาตรูปอย่างยิ่ง ส่วนปิยรูปสาตรูปอย่างอื่น ย่อมอิงเบญจขันธ์เพราะเป็นปิยรูป
 สาตรูปที่มีตนเป็นที่ตั้ง เหตุฉะนี้ จึงต้องใช้ปัญญาพิจารณาเบญจขันธ์ให้เห็นตามเป็น
 จริง ตามสังขตลักษณะอันรวมลงก็คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เพื่อดถอนความยึดถือว่าเบญจ
 ขันธ์เป็นของตน ตนเป็นเบญจขันธ์ เบญจขันธ์เป็นตนของตนดังนี้ เมื่อใช้ปัญญาพิจารณา
 ให้เห็นจริงได้เพียงใด ก็ย่อมชำระความปรุงแต่งในจิตที่ปรากฏเป็นปิยรูปสาตรูปได้เพียง

นั่น จนถึงชำระได้สิ้นเชิง เมื่อสังขารภายในอันเป็นที่ตั้งของความยึดถือสิ้นไปแล้ว สังขารภายนอก กล่าวคือเบญจขันธ์ของตนก็ดี ของผู้อื่นก็ดี สังขารอื่น ๆ นอกจากนี้ก็ดี ซึ่งประมวลลงเป็น ๒ คือ อุปาตินนสังขาร สังขารที่มีใจครองอุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตามสายอายุตนะ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมคือเรื่องราว ก็เป็นสังขารอยู่ตามสภาพ ไม่เข้ามาก่อให้เกิดความทุกข์เดือดร้อน เพราะไม่มีสังขารภายในยื่นออกไปรับ นี่เป็น สงขารวุสโม ความสงบระงับสังขาร

ในขั้นนี้จิตน่าจะประกอบด้วยอุเบกขา คือความวางเฉยในสัตว์และสังขารทั้งปวง แต่เพราะจิตปราศจากความปรารถนาทุกข์แก่ผู้อื่น เป็นผู้ไม่เป็นศัตรูต่อใคร ทั้งไม่เห็นใคร แม้ผู้ที่มุ่งประทุษร้าย ว่าเป็นศัตรู จึงชื่อว่าประกอบด้วยเมตตาพร้อมทั้งกรุณาปราศจากความรักที่มีตนเป็นที่ตั้ง แต่ก็ชื่อว่าเป็นผู้รักษาตนไว้ด้วยดี

ความรักที่มีผู้อื่นเป็นที่ตั้งกล่าวคือเมตตานั่น ถ้าประกอบด้วยความยึดถือ ก็สังเคราะห์เป็นความรักที่มีตนเป็นที่ตั้ง อันเรียกว่า เปมะ แปลว่าความรัก แหละเรียกสิ่งรักว่าปิยะ จึงเป็นอันยังไม่พ้นทุกข์พ้นภัย ต่อเมื่อเป็นเมตตาที่เจือด้วยอุเบกขา อันปรารถนากรรมและคติธรรมดาจึงจะพ้นทุกข์พ้นภัยได้

บุคคลผู้ไม่ทำบาปเพราะเหตุแห่งความรักที่มีตนเป็นที่ตั้ง อบรมเมตตาจิตให้เกิดขึ้นในตน ด้วยการตั้งจิตไว้ในกุศลธรรม มุ่งส่วนคุณของบุคคลอื่นหรือของธรรมเป็นที่ตั้ง ตลอดจนถึงชำระจิตให้หมดจดจากความปรุงแต่งดังแสดงมานั้น ย่อมเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยเมตตาอันบริสุทธิ์ ไม่เป็นแดนเกิดแห่งภัยเวร เพราะไม่เห็นว่าเป็นศัตรูของใคร และไม่เห็นว่าจะมาแต่ที่ไหน เพราะไม่เห็นว่าเป็นศัตรูของตน เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้มีสุข

แต่จะเป็นเช่นนี้ได้ ก็ต้องมีปสาทะคือความเลื่อมใส พร้อมทั้งความเชื่อในพระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะศรัทธา ปสาทะนั้นย่อมเป็นเหตุชักนำไปปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ กล่าวคือไม่ทำบาป ทำกุศล และชำระจิตให้ผ่องแผ้วตามที่แสดงมาโดยลำดับ ถ้าปฏิบัติตรงกันข้าม ชื่อว่าปฏิบัติตามศาสนาของ

มาร มารคือกิเลสได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ บุคคลผู้ลุ่มอำนาจของมารคือกิเลสเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้ถูกมารสั่งให้ประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ นี้ชื่อนับถือศาสนาของมาร แต่ผู้นับถือศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมทำตนให้เป็นผู้รู้ ค่อยรู้เท่าทันมารอยู่เสมอ จึงเป็นผู้ถือเอา ศีล สมาธิ ปัญญา ไว้ได้ และกำจัดมารให้สิ้นไป เหตุฉะนี้ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสพระพุทธภาษิตบทอุเทศ ๓ เบื้องต้นว่า

เมตตาวีหารี โย ภิกขุ

ปสนโน พุทธสาสนเ

อริคฺจฺเ ปทํ สนฺตํ

สงฺขารูปสมํ สุขํ

ภิกขุ (ผู้เห็นภัยในวัฏฏ์ หรือผู้เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย) ซึ่งมีปกติอยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฟังถึงบทอันสงบ อันเป็นที่ระงับสังขาร เป็นสุขดังนี้

ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อทราบกระแสพระพุทธภาษิต ตามที่แสดงมานี้ เมื่อปรารถนาความสุขที่ปราศจากภัยเวร ตลอดจนถึงที่เกิดจากความสงบระงับสังขาร คือ ความปรุ้งแต่งในจิตของตน ฟังปลุกศรัทธา ปสาทะ ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ในมาร เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักประพฤติตนห่างจากบาปอกุศล เจริญด้วยบุญกุศล ตลอดจนถึงมีจิตอันบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จักประสบความสุข ตามสมควร แก่ความปฏิบัติ

โตเทยยมาณวปัญหา ที่ ๙*

นมตฤ สุกตสส

ยสฺมี กามา น วสนฺติ ตณฺหา ยสฺส น วิชฺชติ
กถฺกถา จ โย ตินฺโน วิโมกฺโข ตสฺส นาปโร ๗

นिरาสโส โส น จ อาสสาโน

ปญฺญาณวาโส น จ ปญฺยกปปี

เอวมฺปิ โตเทยย มฺนี วิชาน

อภิญฺจนํ กามภเว อสฺตตฺนฺติ

บัดนี้ จักแสดงโตเทยยมาณวปัญหาที่ ๙ ต่อไป

ดำเนินความว่า เมื่อhemกะมาณพได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของสมเด็จพระบรมศาสดา ได้บรรลุอุรหัตตผลธรรมามิสฺมัย และได้เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วย เอหิภิกขุอุปสัมปทา พร้อมด้วยบริวารแล้ว โตเทยยมาณพได้โอกาส จึงกราบทูลถามปัญหาสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นลำดับที่ ๙ ต่อไปว่า

* ทรงแสดงเมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๘ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๑

ยสฺมี กามา น วสนฺติ ตณฺหา ยสฺส น วิชฺชติ
กถฺกถา จ โย ตินฺโน วิโมกฺโข ตสฺส กิฺติโส ดํงึ

แปลความว่า กามทั้งหลายไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดก้าว
ล่วงกถกถา คือความสงสัยเสียได้ ความพ้นของบุคคลนั้น เป็นเช่นไร ดังนี้

ปัญหา นี้ มีความว่า วิโมกข์ของผู้ที่ไม่มี กาม ตัณหา และความสงสัย เป็นเช่น
ไร สมเด็จพระบรมศาสดาผู้มีพระภาคไม่ขัดข้อง จึงตรัสพยากรณ์สนองปัญหาของโต
เทยยามาณพินฺนว่า

ยสฺมี กามา น วสนฺติ ตณฺหา ยสฺส น วิชฺชติ
กถฺกถา จ โย ตินฺโน วิโมกฺโข ตสฺส นาวโร

แปลความว่า กามทั้งหลายไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้าม
ล่วงความสงสัยเสียได้ วิโมกข์ ความพ้น ของผู้นั้นไม่เป็นเป็นอย่างอื่น ดังนี้

ในพุทธพยากรณ์นี้ มีใจความว่า วิโมกข์ของผู้ที่ไม่มีกาม ตัณหา และความ
สงสัย ไม่มีเป็นอื่น มีข้อพึงอธิบายโดยพิสดารคือ กาม ตัณหา และสงสัย ๓ ประการนี้
คืออะไร ๑ เมื่อ กาม ตัณหา และความสงสัย ไม่มี วิโมกข์ไม่เป็นอื่นอย่าง ๑ ดังจะ
แสดงต่อไปโดยลำดับ

กาม แปลว่า ใคร่ หมายถึงกิเลสที่เป็นเหตุใคร่อย่าง ๑ หมายถึงอารมณ์ที่
กิเลสใคร่อย่าง ๑ อารมณ์อันนำใคร่นั้น ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ใคร่
ที่ปรารถนา ที่พอใจ เรียกว่าวัตถุกามบ้าง กามคุณบ้าง กามที่หมายถึงอารมณ์ หรือ
กามารมณ์นี้ จึงมีมาก แล้วแต่ว่ากิเลสจะเป็นเหตุให้ใคร่ในสิ่งใด ๆ สิ่งนั้น ๆ เป็นวัตถุ
กามหรือเป็นกามคุณทั้งหมด ตามธรรมดา พัสตุคือสิ่งที่มีในโลกทั้งหมด หรือรูปเป็นต้น
ที่มีอยู่ในโลก มิใช่เป็นตัวกาม เพราะพัสตุหรือรูปเป็นต้นเป็นของกลาง ๆ สำหรับโลก
มิใช่มีไว้สำหรับให้ใคร่ ให้ปรารถนา ให้พอใจ

อนึ่ง เพราะมิใช่เป็นตัวใคร่ แต่มีส่วนอื่นมาใคร่อีกต่อหนึ่ง ถ้าพัสตุหรือรูป
เป็นต้นเป็นตัวกามแล้ว ท่านที่ละกามได้ก็ต้องหมายความว่าท่านละพัสตุที่เคยใคร่ในโลกเสีย
ทั้งหมด ตลอดถึงละรูปกายของท่านด้วย คือหมายความว่าต้องฆ่าตัวตาย แต่ข้อนี้

ไม่เป็นอย่างนั้น ปรากฏว่าท่านที่ละกามได้จะมีมากสักเท่าใดก็ตาม พัสตุที่มีอยู่ในโลก ก็ไม่ปรากฏว่าบกพร่องไปเลย แลท่านก็คงอาศัยรูปกายเป็นไปอยู่ในโลกจนกว่าจะถึงอายุขัยไปตามธรรมดา นี่เป็นข้อยืนยันว่า พัสตุหรือรูปเป็นต้นที่ใคร มิใช่เป็นตัวกามที่แท้จริงเลย

ส่วนกามที่หมายเอากิเลสนั้น ได้แก่กิเลสที่เป็นเหตุใคร่ หมายความว่ากิเลสตัวใดเป็นเหตุให้ใคร่ กิเลสตัวนั้นเป็นกาม โดยนัยนี้ กิเลสที่เป็นตัวกาม จึงมีมากในที่บางแห่ง ท่านชี้เอาโรคะ ได้ในพระบาลีในฉกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า *สงกปปราโค ปุริสสุส กาโม* โรคะเกิดเพราะความดำริ เป็นกามของคน ดังนี้ โรคะที่เป็นกามในที่นี้ น่าจะหมายเอาโรคะที่หายาบ ที่ปรากฏกลุ่มมุ่มอยู่ในใจ มิใช่โรคะที่ละเอียด ที่ไม่ปรากฏ เพราะคำว่า *สงกปปราค* บ่งว่าโรคะที่ปรากฏเกิดขึ้นแล้วเพราะอำนาจความดำริ นี่เป็น ตัวกามที่แท้จริง เป็นฐานะที่พึงจะได้ในพระบาลีนั้น ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ตัวกามนั้น ได้แก่กิเลสที่ให้ใคร่ อันเกิดปรากฏขึ้นแล้วเพราะความดำริ แลความดำริเป็นทางให้กามเกิดขึ้น

ข้อนี้มีอธิบายว่า สังกัปปะ ที่แปลกันว่า ความดำริ ได้แก่ ความกำหนดคิด นึกไปสังกัปปะที่เป็นทางให้เกิดกามนั้น ได้แก่สังกัปปะคือกำหนดคิดนึกไปในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะ บ้าง ซึ่งเคยได้ประสบ บ้างที่กำลังประสบอยู่บ้าง ที่ยังมีได้ประสบเพียงแต่คิดคาดไปเองบ้าง ด้วยอำนาจกิเลส เมื่อคิดนึกไปถึงอารมณ์ส่วนที่เป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ปรารถนา พอใจ ติดอยู่ หรือนึกปรุงไปให้เป็นอารมณ์เช่นนั้น ก็จะเกิดความรักใคร่ปรารถนายินดีพอใจติดอยู่ หรือนึกปรุงไปให้เป็นอารมณ์เช่นนั้น ก็จะเกิดความรักใคร่ปรารถนายินดีพอใจติดอยู่ ความรักใคร่เป็นต้นที่เกิดขึ้นดังนี้ ล้วนเป็นกิเลสที่เป็นกามแต่ละอย่าง ๆ แต่ถ้าไม่กำหนดใจ คิดนึกไปในอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจกิเลส ดังกล่าวมา กามแต่ละอย่างก็จะไม่เกิดขึ้นกลุ่มมุ่มใจ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวแก่กามโดยบุคคลาธิษฐานโวหารด้วยความรู้เท่าว่า *สงกปฺปา กาม ชายสิ* แปลความว่า แน่กาม ท่านย่อมเกิดจากความดำริ ดังนี้ ความดำริที่เป็นทางให้เกิดกามนี้ เป็นมิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด

ผัสฺดุหรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ แม้จะมีใช่เป็นตัวยกามที่แท้จริง แต่ก็ยังเป็นทีใคร่ของคนเกือบทั้งโลก เพราะฉะนั้น ท่านจึงประกาศเป็นกาม เรียกว่าเบญจกามคุณ แลประกาศใจซึ่งมีธรรมารมณ์อันประกอบด้วยกิเลสกามเป็นที่ ๖ ได้ในพระบาลีว่า “*ปญฺจ กามคุณา โลกเ มโนญฺจา ปเวทิตา*” แปลความว่า กามคุณ ๕ ในโลก มีใจเป็นที่ ๖ ท่านประกาศไว้แล้ว ดังนี้ ในทางปฏิบัติที่ท่านสอนให้ละกาม มิได้หมายความว่าให้ละหรือทำลายผัสฺดุ มีรูป เสียงเป็นต้น แต่หมายความว่า ให้ละตัวยกามที่แท้จริงที่เป็นภายในคือกิเลสกาม เมื่อละกิเลสกามได้แล้ว พัสฺดุหรือคุณก็เลิกเป็นกาม กลายเป็นผัสฺดุกลาง ๆ สำหรับโลกตามเดิม

รวมความว่า ตัวยกามที่แท้จริงนั้น ได้แก่ กิเลสอันเป็นเหตุให้ใคร่ เช่นตัณหา ราคะ รติ เป็นต้น แต่ท่านไม่เรียกว่าตัณหาเป็นต้น แต่เรียกว่ากาม เพราะมุ่งกล่าวเจาะจงที่ตรง “ใคร่” แลกามนี้เป็นกิเลสที่สำคัญอันขึ้นหน้าขึ้นตาตัวหนึ่ง ทั้งแปลกกับกิเลสอื่น ๆ คือผัสฺดุมีรูป เสียงเป็นต้นภายนอกที่กิเลสยื่นออกไปใคร่ ท่านก็ประกาศนามให้เป็นกามไปทั้งหมด ดังที่เรียกว่าเบญจกามคุณ หรือวัตฺตูกาม ดังกล่าวแล้ว แลในปกรณ์โดยมาก เมื่อกล่าวถึงกาม ก็มักหมายถึงเบญจกามคุณเป็นพื้น แลมักประกอบเบญจ เช่นในที่นี้ ใช้ศัพท์ว่ากามา แปลว่ากามทั้งหลาย ซึ่งหมายความว่ามาก แต่ย่อมาถึงถึงกิเลสซึ่งเป็นมูลเดิมอยู่ในตัว

ตัณหา ได้แก่ ความอยาก ที่ดิ้นรน ที่ทะยาน เป็นกิเลสสำคัญที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอีกตัวหนึ่ง กล่าวโดยอาการมี ๓ คือ กามตัณหา ดิ้นรนอยากได้กามสมบัติ มีรูป เสียง ที่ติดใจ ๑ ภวตัณหา ดิ้นรนอยากเป็นโน่นเป็นนี่ ๑ วิภวตัณหา ดิ้นรนอยากเปลี่ยนแปลงล้มเลิก หรือทำลาย สิ่งที่เป็นแล้ว หรืออยากไม่เป็น ๑ กล่าวโดยวัตฺตูกคือที่ตั้ง มี ๖ คือ รูปตัณหา ทะยานอยากในรูป ๑ สัทตตัณหา ทะยานอยากในเสียง ๑ คันธตัณหา ทะยานอยากในกลิ่น ๑ รสตัณหา ทะยานอยากในรส ๑ โผฏฐัพพตัณหา ทะยานอยากในสิ่งที่กายพึงถูกต้อง ๑ รัมมตัณหา ทะยานอยากในธรรมคือเรื่องราว ๑ ตัณหานี้เกิดขึ้นเพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย ได้ในพระบาลีปัจจุสมุปาบทว่า เวทนาปัจจยาตณฺหา แปลว่า ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย ดังนี้

ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ท่านแสดงที่เกิดตัณหาโดยละเอียด จึงกล่าวถึงตัณหา ต่อจากสัญญา กล่าวสัญญาต่อจากเวทนา แต่เมื่อจับกล่าวตรงสำคัญ ตัณหาย่อมเกิด เพราะเวทนา ข้อนี้อธิบายว่า เวทนาคือความรู้สึยอารมณ์เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เมื่อได้ส่วยอารมณ์เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม ก็จำได้ และเพราะเหตุที่เคยรู้อารมณ์นั้น ย่อมเกิดความดิ้นรนทะยานอยากในอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจบ้าง ย่อมเกิดความดิ้นรนทะยานอยากให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะให้ได้ส่วยอารมณ์เช่นนั้นบ่อย ๆ บ้าง ย่อมเกิดความดิ้นรนทะยานอยากเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีอารมณ์เช่นนั้นหรือมี แต่ตรงกันข้ามบ้าง ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากไปต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ แลตัณหานี้พร้อมอยู่เสมอ แม่น้ำยังมีคราวน้ำขึ้นเต็มฝั่ง แต่ตัณหานี้ไม่มี คราวเต็มเลย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า นตฺถิ ตณฺหาสมานํที่ แปลความว่า แม่น้ำเสมอด้วยตัณหา ไม่มี ดังนี้

กถิงกถา แปลว่า กล่าวว่อย่างไร ได้แก่ความสงสัยลึงเลที่เป็เหตุให้กล่าวว่ อะไร อย่างไร ในที่อื่นเรียกว่า วิจิจจนาบ้าง กังขาบ้าง สงฺสยะบ้าง มีความหมายอย่าง เดียวกัน ผู้ที่ยังไม่รู้ไม่หมด ย่อมมีความสงสัยอยู่ด้วยกัน แต่ความสงสัยนั้นมิอยู่ ๒ อย่าง คือความสงสัยในสิ่งทีปราชญ์ไม่นิยามว่เป็นประโยชน์ ๑ ความสงสัยในสิ่งทีปราชญ์นิยามว่เป็นประโยชน์ ๑ อย่างตน ได้แก่ความสงสัยในเรื่องเบื้องต้น ทีสุด ผู้สร้าง ผู้ทำลายโลกธาตุเป็นต้น

ในครั้งพุทธกาล ก็ได้เคยมีผู้สงสัยในเรื่องเช่นนี้ และได้กราบทูลถามสมเด็จ พระบรมศาสดา คือพระมาลุงกยะ ได้กราบทูลถามปัญหา ๑๐ ข้อ กะสมเด็จ พระบรมศาสดาว่า โลกเที่ยงยั่งยืน มีทีสุด หรือไม่เที่ยงยั่งยืน ไม่มีทีสุด เป็นต้น พระองค์ไม่ ทรงพยากรณ์ เพราะเหตุทีเรื่องเหล่านั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้น พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้อพร้อม เพื่อนิพพาน

อย่างที ๒ ได้แก่ความสงสัยในเรื่องทีเป็นประโยชน์ โดยนัยหนึ่ง คือ ในสัจจะ ๔ คือทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ ทางให้ถึงความดับทุกข์ และในอดีต อนาคต

ทั้งอดีตและอนาคต และในปัจจุบันสมุพบาท คือธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ปรากฏว่า ผู้มีความสงสัยในเรื่องเช่นนี้ เมื่อกราบทูลถามกะสมเด็จพระบรมศาสดา พระองค์ย่อมทรงพยากรณ์ เพราะเหตุที่เรื่องเหล่านั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อหน่าย คลายกำหนดเป็นต้น ในปัญหานี้ เฟงถึงภูมิปฏิบัติของพาวรีพราหมณ์ ผู้ผูกปัญญา ซึ่งออกบวชด้วยมุงธรรมอันสูงสุด แลเฟงถึงพุทธพยากรณ์ จึงให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ความสงสัยที่กล่าวถึงในปัญหานี้ หมายถึงความสงสัยในเรื่องที่ปราชัญญ์ นิยมว่าเป็นประโยชน์ ดังแสดงมานั้น เพราะเหตุว่า ความสงสัยในเรื่องที่ปราชัญญ์ไม่ นิยมว่าเป็นประโยชน์ ถึงแม้จะมีผู้มาบอกให้รู้จักหมดสงสัย ก็ไม่สามารถบรรลุถึงวิโมกข์ได้ ส่วนความสงสัยในเรื่องนอกนี้ เมื่อได้ฟังพยากรณ์ หรือพิจารณาให้รู้จนหมดสงสัยแล้ว สามารถบรรลุถึงวิโมกข์ได้

ก็ความสงสัยดังกล่าวมานี้ เกิดจากอวิชา คือความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง หรือรู้ผิด อย่างละเอียด เป็นสังโยชน์ กิเลสเครื่องผูกในสัตว์ นอนเนื่องนิ่งอยู่ในสันดานเหมือน ไม่มี เมื่อบุคคลไม่คิดค้นอรรถธรรมอันใด หรือมิได้ประสบปัญหาข้ออรรถธรรมอันใด ก็ไม่สงสัย คล้ายกับรู้อะไรหมดทุก ๆ สิ่ง เมื่อคิดค้นหรือประสบปัญหาข้ออรรถธรรมอันใดที่ไม่รู้ ความสงสัยอย่างละเอียดที่ซุ่มซ่อนอยู่ในใจก็แผ่ออกมาคลุมใจ ให้สงสัย ลังเลว่านี่อะไร อย่างไร ความสงสัยที่คลุมใจนี้เป็นนิเวรณ์ เครื่องกั้นจิตไว้ เป็นปริยภู ฐานะ เครื่องกลุ่มรุมจิต ปล้นจิต จิตที่ถูกความสงสัยนี้ครอบงำไว้ ย่อมมีเดมัว เปรียบ เหมือนน้ำขุ่นเป็นต้น ไม่สามารถจะส่องดูเงาหน้าได้

กาม ตัณหา แล กถิงกถา คือความสงสัย ดังแสดงมานี้ ไม่มีอยู่ในผู้ใด วิโมกข์ ของผู้นั้นไม่เป็นอื่น ข้อนี้มีอธิบายว่า วิโมกข์ ได้แก่ความหลุดพ้น หมายความว่าหลุด พ้นจากทุกข์ วิโมกข์ในปัญหานี้บ่งว่ามี ๒ คือ วิโมกข์ที่กลับกลายเป็นอย่างอื่นได้ ๑ วิโมกข์ที่กลับกลายเป็นอย่างอื่นไม่ได้ ๑

ในครั้งพุทธกาล วิโมกข์คำนี้เป็นคำที่รู้จักกันดี แลนิยมกันว่าเป็นผลปลายทาง ปฏิบัติ แต่มีความเข้าใจในวิโมกข์และในทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงวิโมกข์ต่าง ๆ กัน ผู้ที่เห็น โลกเป็นทุกข์ จึงต่างออกปฏิบัติแสวงหาวิโมกข์ตามความคิดเห็น

ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า “ทุกข์เป็นผล เกิดแต่เหตุ ถ้าละเหตุแห่งทุกข์ได้ ทุกข์ก็ดับไป” นี้แลเป็นความหลุดพ้นหรือวิโมกข์ และเหตุเกิดทุกข์ที่รู้ได้ในปัญหานี้ คือ กาม ตัณหา และความสงสัย ถ้ากิเลสทั้ง ๓ นี้ยังมีอยู่ ยังละไม่ได้เด็ดขาด วิโมกข์ที่อาจจะปรากฏเพราะสมณะหรือสมาธิแม้ถึงฌาน หรือเพราะวิปัสสนาที่ยังไม่ถึงอริยมรรค ย่อมเป็นวิโมกข์ชั่วคราว เมื่อเลิกเจริญสมณะหรือออกจากฌานแล้ว หรือว่าหยุดเจริญวิปัสสนาแล้ว กิเลสได้โอกาสก็กลับปรากฏขึ้นอีก วิโมกข์ก็กลับกลายเป็นความไม่หลุดพ้นตามเดิม แต่ถ้ากิเลสทั้ง ๓ นี้ไม่มี เพราะละได้เด็ดขาดแล้ว วิโมกข์ย่อมเป็นธรรมยั่งยืน ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่นอีกต่อไป เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพยากรณ์ว่า “กามทั้งหลายไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามล่วงความสงสัยเสียได้ ความพ้นของผู้นั้นไม่เป็นอย่างอื่น” ดังนี้

เมื่อโตเทยยมาณพได้ฟังพุทธพยากรณ์ดังนี้แล้ว จึงกราบทูลถามต่อไปอีกว่า

“นिरาสโส โส อุต อาสสาโน
 ปญญาณาโส อุต ปญญาบปี
 มุนี อหิ สกุก ยถา วิชญถิ
 ตมเม วียาจิกข สมนตจกขุ”

แปลความว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง หรือผู้นั้นมีความหวังอยู่ ผู้นั้นมีปัญญา หรือมีสักแต่ปัญญา ข้าแต่พระองค์ผู้ตักยะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีด้วยอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุโดยรอบ ขอพระองค์จงตรัสบอกมุนีนั้นแก่ข้าพระองค์ ดังนี้

ปัญหาของโตเทยยมาณพ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนหนึ่งว่า ผู้นั้น คือ ผู้ที่ไม่มีกาม ตัณหา และความสงสัย เป็นผู้ยังมีความหวังอยู่หรือไม่ เป็นผู้มีปัญญาหรือมีสักแต่ปัญญา ตอนสองว่า จะรู้จักมุนีด้วยอย่างไร

สมเด็จพระบรมศาสดา ผู้มีพระจักขุโดยรอบ จึงตรัสตอบปัญหาของโตเทยย-
 มาณพนั้นว่า

“นिरาสโส โส น จ อาสสาโน ปญญาณวาโส น จ ปญญกปปี
เอวมปิ โดเทยฺย มฺหิ วิชาน อภิณฺจัน กามภเว อสตุตฺ”

แปลความว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง มีความหวังหาไม่ได้ และผู้นั้นมีปัญญา มิใช่
มีสักแต่ว่าปัญญา ดูก่อนโดเทยฺย ท่านจงรู้จักมุนีว่าไม่มีกังวลเกี่ยวเกาะ ไม่ข้องอยู่ใน
กามภพ แม้อย่างนี้เกิด ดังนี้

พุทธพยากรณ์นี้ก็แบ่งเป็น ๒ ตอน พอเหมาะแก่ปัญหา จะอธิบายเป็นลำดับไป
พุทธพยากรณ์ตอนแรกว่า ผู้นั้น คือ ผู้ที่ไม่มีกาม ตัณหา แลความสงสัย เป็นผู้ไม่มี
ความหวังเลย และเป็นผู้มีปัญญา มิใช่มีสักแต่ว่าปัญญา

อาสา ศัพท์นี้ที่เป็น “อส” แปลว่ากินหรือบริโภค ที่เป็น “อาสา” แปลความว่า
หวัง ความปรารถนา อันเป็นเครื่องกินใจ กิเลสเป็นเหตุให้หวัง ให้ปรารถนา กิเลสที่
พึงกล่าวในที่นี้ คือ กาม ตัณหา แลความสงสัย กามเป็นเหตุให้หวังไปตามใคร่ ตัณหา
เป็นเหตุให้หวังไปตามอยากดิ้นรน ความสงสัยเป็นเหตุให้หวังเพื่อจะรู้ให้แน่นอน
เมื่อกาม ตัณหา แลความสงสัย อันเป็นเหตุให้หวัง พ้นไปจากจิต ความหวัง ความ
ปรารถนา ก็ไม่มี กลายเป็นผู้หมดความหวังหรือไม่มีความหวังใด ๆ ทั้งหมด เพราะ
เหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า “ผู้นั้นไม่มีความหวัง มีความหวังหาไม่ได้” ดังนี้

ปัญญา คือ ความรู้แจ่มแจ้งชัดเจน ปัญญานี้ เมื่ออวิชชายังมีอยู่ ย่อมเป็น
ปัญญาสักแต่ว่า เพราะมิใช่ปัญญาที่รู้แจ่มแจ้งชัดเจนตามความเป็นจริง ถึงจะรู้อ่าง
ก็รู้อย่างผิดพลาด ฟุ้งซ่านไป หรือรู้อย่างเคลือบคลุม ไม่ทะลุปรุโปร่ง เพราะเหตุที่ถูก
อวิชชาปกคลุมไว้ เปรียบเหมือนกระจกเงาที่พอกหน้าด้วยโคลนตม ทั้งวางอยู่ในที่มืด
ย่อมมืดมัว ย่อมไม่สามารถจะส่องดูให้เห็นชัดได้ ฉะนั้น เมื่ออวิชชาหมดไปพร้อมด้วย
กิเลสต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยอวิชชามีกามเป็นต้น ปัญญาย่อมส่องใสสว่าง รู้เหตุผลแจ่ม
แจ้งชัดเจนทะลุปรุโปร่ง ตามความเป็นจริง เป็นปัญญาแท้ เพราะไม่มีเครื่องปกคลุม
เปรียบเหมือนกระจกเงาที่เช็ดสะอาด ทั้งวางอยู่ในที่สว่าง ย่อมใสสะอาด สามารถจะ
ส่องดูให้เห็นชัดเจนได้ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสบรรหารว่า
“ผู้นั้น มีปัญญา มิใช่มีสักแต่ว่าปัญญา” ดังนี้

พุทธพยากรณ์ตอนที่ ๒ ว่า จงรู้จักมุนีว่าไม่มีกังวลเกี่ยวเกาะ ไม่ข้องอยู่ใน
กามภพ ดังนี้ มีอธิบายว่า

มุนี แปลว่า ผู้รู้ หมายถึงเอาท่านผู้ประกอบด้วยญาณชื่อว่า โมนะ อีกอย่างหนึ่ง
หมายถึงเอาท่านผู้ประกอบด้วยโมเนยยปฏิบัติ ขอบปฏิบัติเครื่องเป็นมุนี โมนเนยยปฏิบัติ
นั้น โดยนัยหนึ่ง ท่านแสดงไว้ในธรรมบท ชุททกนิกายว่า

“โย จ ตูลั้ว ปคคยห	วรมาทาย ปณฺทิตโต
ปาปานิ ปริวชฺเชติ	ส มุนิ เตน โส มุนิ
โย มุนาติ อุกา โลกเก	มุนิ เตน ปวฺจจติ”

แปลความว่า บุคคลใดแล เป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ ดุจบุคคลประกอบ
ตาซึ่งเว้นบาปทั้งหลายขาด บุคคลนั้น เป็นมุนี เป็นมุนีเพราะเหตุนั้น (อนึ่ง) บุคคลใดรู้
ประโยชน์ทั้ง ๒ ในโลก เรียกบุคคลนั้นว่าเป็นมุนี เพราะเหตุนั้น”

ในพระบาลีนี้แสดงว่า ผู้ที่ได้นามว่ามุนีต้องเป็นบัณฑิต เว้นชั่วผิด ประพฤติดี
ปฏิบัติชอบ และมีปัญญารู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ แต่ผู้ที่ยังเฝ้าขบขมไม่คอยพุดจาก็ดี
ผู้พุดมากก็ดี หาได้ชื่อว่ามุนีเพราะเหตุนี้ไม่ เพราะอาจนั่งเฝ้าด้วยความไม่รู้ หรือ
พุดมากไปเปล่า ๆ ส่วนท่านผู้เป็นมุนีนั้น จะพุดหรือจะนิ่ง ก็พุดหรือนิ่งด้วยความรู้
ทำสิ่งใด ๆ ด้วยไตรทวาร ก็ทำด้วยความรู้อันโมเนยยปฏิบัตินั้น อย่างสูงได้แก่อรหันต์
มคคญาณ อันเป็นเครื่องละกิเลสได้เด็ดขาดสิ้นเชิง ท่านผู้ละกิเลสได้เด็ดขาดสิ้นเชิง
ด้วยอรหัตตมคคญาณ ย่อมเป็นผู้ปลอดโปร่ง หมดกิเลสเป็นเหตุกังวลห่วงใย ไม่ข้อง
ติดอยู่ในกามภพ จัดเป็นมุนีที่แท้จริงแลสูงสุดในพระพุทธศาสนา

อภิญญา แปลว่า ไม่มีกังวล ทั้งนี้ เพราะละกิเลสอันเป็นเหตุให้กังวล ให้เด็ด
ขาดสิ้นเชิง

กามภวะ แปลว่า กามภพ อย่าง ๑ กามและภพอย่าง ๑ ในที่นี้ควรแปลว่า
กามและภพ กาม ได้แก่ กิเลสกาม แลวิสдукกาม ภพ ได้แก่ความเป็น อันปรากฏขึ้น
ด้วยอำนาจความยึดถือ ผู้ที่ข้องอยู่ในกามเป็นอย่างไร ส่วนผู้ที่ไม่ข้องอยู่ในกามเป็น
อย่างไร จักแสดงต่อไป

ส่วนผู้ที่ข้องอยู่ในภพ ย่อมปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ด้วยอำนาจอุปาทาน ย่อมสำคัญขั้นพร้อมทั้งสิ่งทีเนื่องด้วยขั้นว่าเป็นของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อขั้น แก่ เจ็บ ตาย ก็เห็นว่า เราแก่ เจ็บ ตาย จึงชื่อว่าไม่พ้นจากแก่ เจ็บ ตาย แลไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงมีโสภ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ไม่ข้องอยู่ในภพ ย่อมไม่สำคัญว่าขั้น เป็นของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา คือหมดเป็นเรา เป็นเขา จึงไม่พลอยแก่ เจ็บ ตาย ไปตามขั้น เพราะแยกเอาความเป็นเราออกเสียจากขั้นได้ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงมีโสภเป็นต้น

มุณี เป็นผู้ไม่ข้องอยู่ในภพ เพราะละกิเลสเป็นเหตุใคร่ได้ เป็นผู้ไม่ข้องอยู่ในภพ เพราะละกิเลสคือตัณหาอันเป็นปัจจัยให้ยึดถือให้เป็นนั่นเป็นนี่ได้

ในครั้งพุทธกาล คงมีผู้ประกาศตนเป็นมุณีกันมาก จนเกิดเป็นปัญหาว่าใครเป็นมุณีแท้ ใครเป็นมุณีไม่แท้ โททยมาณพก็น่าจะมีความข้องใจในเรื่องนี้อยู่ จึงได้กราบทูลขอให้สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแนะนำให้รู้จัก พระองค์จึงทรงชี้มุณินั้นแท้จริงแลสูงสุดแก่เขาด้วยพระพุทธบรหารว่า “ท่านจงรู้จักมุณีว่าไม่มีกังวล ไม่ข้องอยู่ในภพ” ดังนี้

ในพุทธพยากรณ์ตามที่แสดงมาโดยลำดับนี้ ถ้าจัดตามแนวอริยสัจจ์ย่อมได้โดยตรงดังนี้ กาม ตัณหา และกถังกถา คือความสงสัย เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด วิโมกข์ เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ส่วนทุกข์สังขารมีได้แสดงไว้ ถึงมีได้แสดงไว้ทุกข์สมุทัยย่อมไปถึงเอง เพราะทุกข์สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล เมื่อมีเหตุก็ต้องมีผลเป็นธรรมดา ส่วนทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ท่านแสดงไว้โดยอ้อม พิจารณาได้ในคำว่า “กามทั้งหลายไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามกถังกถา ความสงสัยเสียได้” ดังนี้ ธรรมใดเป็นเหตุละภพ จนเป็นผู้ไม่มีภพ ธรรมใดเป็นเหตุละตัณหา จนเป็นผู้ไม่มีตัณหา ธรรมใดเป็นเหตุข้ามความสงสัยจนเป็นผู้ไม่สงสัย ธรรมนั้นเป็นมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

แท้จริง กามทั้งหลาย ให้อัสสาทะ คือความพอใจบ้างเหมือนกัน แต่ให้อัสสาทะเป็นส่วนน้อย ให้โทษมากกว่า เพราะเหตุนี้ พุทธาทิบัณฑิตจึงติเตียนกามไว้ด้วยปริยายเป็นอันมาก ด้วยอุปมาเป็นอันมาก เช่นพระบาลีในเถรีคาถา ขุททกนิกายว่า

“อนิจจา อทุรฺวา กามา, พหุทุกฺขา มหาวิสา, อโยคุโฬว สนฺตตโต อมฺมฺลา
ทุกฺขปฺผลา” แปลความว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก มีพิษมาก
ดังก้อนเหล็กที่ร้อนจัด มีความคับแค้นเป็นมูล มีทุกข์เป็นผล ดังนี้ ผู้ที่พิจารณาให้เห็น
กามาที่นพ คือโทษแห่งกามจนรู้สึกดังนี้ด้วยปัญญา ย่อมหน่ายไม่โยติในกามแม้ที่เป็น
ทิพย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมพ้นจากทุกข์ได้ ในพระบาลีในสคาถวรรคสังยุตตนิกายต่อจาก
๒ บาทคาถาที่ประกาศเบญจกามคุณซึ่งมีใจเป็นที่ ๖ ว่า “เอตฺถณฺนํ วิราเชตฺวา เอวํ
ทุกฺขา ปมฺจุจฺติ” แปลความว่า บุคคลคลายความพอใจในกามนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์
ได้ ดังนี้ โดยนัยนี้ ปัญญาที่พิจารณาให้รู้จักโทษในกาม จนคลายความพอใจในกามได้
เป็นมรรคประการหนึ่ง

แม้ต้นหากก็เป็นกิเลสสำคัญ ที่ทำให้จิตวิ่งพล่าน อำนวยทุกข์ที่ฟังกลัวใหญ่น้อย
ทุกประการ ท่านแสดงโทษโดยย่อเนกปริยาย เช่นในสคาถวรรคสังยุตตนิกายว่า

“ตณฺหา อฺุฑฺธิโต โลกิ
มจฺจุณา ปิหิตโต โลกิ
ชฺราย ปรีวาริตโต
ทุกฺเข โลกิ ปติฏฺฐิตโต”

แปลความว่า โลกอันต้นหาก่อขึ้น อันชราห้อมล้อม ความตายสกัดไว้ ตั้งอยู่
แล้วในทุกข์ ดังนี้ ผู้พิจารณาให้เห็นอาที่นพ โทษแห่งต้นหา ด้วยปัญญา ย่อมละต้นหาได้
ได้ในพระบาลีในจุฬนิกาย ชุททกนิกายว่า

“เอวมาทีนํ ฌตฺวา
วิตตณฺโห อนาทาโน
ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมภวํ
สโต ภิกฺขุ ปรีพฺพเช”

แปลความว่า ภิกษุรู้โทษ อย่างนี้ว่า ต้นหาเป็นเหตุให้ทุกข์เกิดแล้ว เป็นผู้
ปราศจากต้นหา ไม่ถือมัน มีสติ ฟังแว่นรอบ ดังนี้ โดยนัยนี้ ปัญญาที่พิจารณาให้รู้
โทษแห่งต้นหา จนต้นหาปราศจากไป เป็นมรรคประการหนึ่ง

ส่วนกถังกถา คือความสงสัย ก็มีโทษมากทั้งในทางคติโลกแลคติธรรม เพราะ
เป็นกฏให้ล้มเลไม่แน่นอนลงไปได้ แต่ความสงสัยนี้เนื่องมาจากอวิชา จะแก้ความ
สงสัยให้หมดไปได้ ก็ด้วยกำจัดอวิชาให้หมดไป ทั้งนี้ จะทำได้ด้วยความเพียรเพ่ง

พิจารณาโดยรอบ จนธรรมทั้งหลายมีทุกขสังขเป็นต้น มีปฏิจจสมุปปาทเป็นที่สุดตามที่
กล่าวมาแล้วข้างต้นปรากฏขึ้น และรู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ คือรู้ว่าธรรมไหนเป็นเหตุ ธรรม
ไหนเป็นผล แจ่มแจ้งชัดเจน พร้อมทั้งรู้ว่าปัจจัยทั้งหลายสิ้นไป ความรู้แจ่มแจ้งชัดเจน
ตามเป็นจริงฉะนี้ เป็นตัววิชา เมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดอวิชาให้หมดไปทันที เมื่ออวิชา
ถูกกำจัดเสียแล้ว ความสงสัยทั้งสิ้นก็หมดไป ได้ในพระบาลีพุทธอุทานว่า

“ยทาหเว ปาตุภวานติ ธมฺมา

อาตานิโน ฉายโต พุราหฺมณสฺส

อถสฺส กงฺขา วปฺยนฺติ สพฺพา

ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ

ยโต ชยํ ปจฺจยาณํ อเวทึ

แปลความว่า ในกาลใด ธรรมทั้งหลาย มีปรากฏแก่พรหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่
ในกาลนั้น ความสงสัยของพรหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ เพราะ
มารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย ดังนี้ ปัญญาที่เพ่งพิจารณาจนธรรมทั้งหลายปรากฏ
ทั้งเหตุแลผล บังเกิดวิชาขึ้นทำลายความสงสัยพร้อมทั้งมูลคืออวิชาให้หมดไปดังนี้
เป็นมรรคประการหนึ่ง

ปัญญาที่เป็นมรรค ดังกล่าวมานี้เป็นสัมมัมปัญญา ปัญญาชอบ เรียกว่ามรรค
ปัญญา มรรคตามที่กล่าวมานี้กล่าวโดยเอกเทศ เมื่อกล่าวโดยทั่วไป มรรค ข้อปฏิบัติ
เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติสายกลาง ๘ ประการ
มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด มัชฌิมาปฏิปทานี้ สมเด็จพระบรมศาสดา
ตรัสสอนว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ควรสร้งเสพโดยส่วนเดียว

ท่านผู้ละกามเป็นต้นได้ด้วยมรรคปัญญาอันเกิดจากมรรคภาวนา บรรลุวิโมกข์
หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ย่อมเป็นผู้ไม่มีหวังใด ๆ ทั้งหมด เป็นผู้มปัญญาแท้จริง มิใช่
มีปัญญาสักแต่ว่า อันเป็นปัญญาชั้นโลกีย์ และเพราะเหตุฉนั้น จึงไม่มีกังวลเกาะเกี่ยว
ไม่ข้องติดในกามและภพ ท่านผู้เช่นนี้เป็นมุณีที่แท้จริง

ปัญหานี้พร้อมทั้งพุทธพยากรณ์ แม้จะเป็นท่อนเป็นตอนทางโวหาร ก็ย่อมเนื่องถึงกันตลอดสายทางธรรมปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้

สรุปความว่า โตทยยมานพ กราบทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาว่า วิโมกข์ของผู้ที่ไม่มีกาม ตัณหา แลข้ำมกถังกถา ความสงสัยได้ เป็นเช่นไร? พระองค์ตรัสบรรหารว่า วิโมกข์ของผู้นั้นไม่เป็นอื่น โตทยยมานพกราบทูลถามต่อไปอีกว่า ผู้นั้นยังมีหวังหรือไม่มี มีปัญญาแท้หรือมีปัญญา แต่ว่า จะรู้จักมันด้วยอย่างไร พระองค์ตรัสบรรหารว่า ผู้นั้นไม่มีความหวัง มีปัญญาแท้ จงรู้จักมันว่าไม่มีกังวล ไม่ข้องติดในกามภพ ดังนี้

ในที่สุดแห่งพุทธพยากรณ์ โตทยยมานพพร้อมทั้งศิษย์บริวารมีจิตพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน คือบรรลูลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ อเสขบุคคล จบกิจพรหมจรรย์ในพระพุทศาสนา ทูลขออุปสมบทะสมเด็จพระศาสดา ก็ได้รับพระวาจาให้เป็นภิกษุด้วยเอหิภิกขุอุปสมบทแล้วประกาศตนให้ปรากฏว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของตน ตนเป็นสาวก ดังนี้

โตทยยมานพปัญหาพร้อมทั้งพุทธพยากรณ์ มีใจความพร้อมทั้งอรรถาธิบาย ดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

ธรรมวินัยกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อมฺเห รกฺขตุ สทุธฺมโม สพุเพปิ ธมฺมจาริโน
วุฑฺฒิ สมฺปาปุณฺเอยาม ธมฺเม อริยฺปปเวทิตฺเตติ.

บัดนี้ จักแสดงเรื่องความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัยสืบต่อไป

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแลถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว พุทธบริษัทผู้เคยเห็นพระกาย เคยเฝ้า เคยฟังเสียงที่ทรงแสดงธรรมของพระองค์ ก็ไม่ได้เห็น ไม่ได้เฝ้า ไม่ได้ฟังอีกต่อไป ปัจจุบันชนตาคือประชุมชนผู้เกิดภายหลังก็ดูจเดียวกัน แม้จักไปสู่เจดีย์สถานมีประเภทดังที่ท่านแสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ก็ชวนให้นึกว่าเหวว่า ที่นี้เป็นที่ประสูติ ที่นี้เป็นวัตถุที่สร้างเฉพาะสมเด็จพระบรมศาสดาผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น แต่บัดนี้ หามีพระองค์ไม่แล้ว เราว่างเปล่าจากพระองค์แล้วทรงปรารภถึงเหตุนี้ จึงตรัสไว้ในเวลาใกล้จะปรินิพพานว่า

สียา โข ปนฺนนฺท ตุมฺหากิ เอวมฺสฺส อตีตฺสตุฏฺกิ ปาวจฺนํ, นตฺถิ โน สตฺถาติ

ก็บางครั้งบางคราว ท่านทั้งหลายจะฟังมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์คือธรรมวินัยมีศาสดาล่วงไปแล้ว, ศาสดาของเราทั้งหลายไม่มีแล้ว,

* ทรงแสดงเมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙

น โข ปเนตฺ อานนฺท เอวํ ทฎฺจพฺพํ

แต่ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนั้นเลยนะ อานนท

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺเจน
สตุถา

ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัย
นั้นแหละ อานนท เป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลที่เราล่วงไป ดังนี้

เหตุฉะนั้น แม้จักเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พุทธบริษัทก็ยังมีศาสดาแทน
พระองค์อยู่ หาได้ว่าเหวห่างเปล่าจากศาสดาไม่ และเมื่อได้ฟัง ได้ปฏิบัติธรรมวินัย
ก็ชื่อว่าได้ฟัง ได้ปฏิบัติพระบรมศาสดา แม้ในเวลาที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ พุทธสาวก
สาวิกาก็ได้ฟังได้ปฏิบัติธรรมวินัยที่ทรงแสดงทรงบัญญัติขึ้นเอง ในที่อื่น ได้ตรัสไว้โดย
ความว่า ผู้ไม่เห็นธรรม แม้จักอยู่ใกล้ชิดพระองค์ ก็ไม่ชื่อว่าเห็นพระองค์ ส่วนผู้เห็น
ธรรมนั้นแหละ ชื่อว่าเห็นพระองค์ ดังนี้ เหตุฉะนั้น ในกาลไหน ๆ ก็ตาม คือในกาลที่
ยังดำรงพระชนม์อยู่ก็ตาม ในกาลที่เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ตาม ผู้ใดได้ฟัง
ได้ปฏิบัติธรรมวินัย จนเห็นธรรมด้วยจักขุคือญาณ ผู้นั้นชื่อว่าได้เห็นพระองค์พระสัมมา
สัมพุทธเจ้า ไม่เช่นนั้น ก็ไม่ชื่อว่าได้เห็นพระองค์ แม้สมเด็จพระบรมศาสดาเอง
จะทรงได้พระเนมิตตกนามว่า อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นต้น ก็เพราะตรัสรู้พระธรรม
แม้เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ ก็เพื่อกิจอย่างเดียวคือประกาศธรรมที่
ได้ตรัสรู้แล้ว ตลอดถึงวินัยให้แพร่หลายกว้างขวาง ดังพระพุทธภาษิตว่า

น ตาวาหํ ปาปิมี ปรินิพฺพายิสฺสามิ ยาว เม อิหํ พุรฺหมจฺริยํ อิทุญฺเจว ภวิสฺสติ
เป็นต้น

แปลความว่าเราจักยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าเวลาที่พหุหมจรรย์คือธรรมวินัย
ของเรานี้จักยังไม่ผลิตผลแพร่หลายกว้างขวาง รู้กันมาก หนาแน่น (และ) จนกระทั่ง
เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้ว ดังนี้

แต่ธรรมวินัยนี้จักชื่อว่าผลิตผลแพร่หลายก็ต่อเมื่อพุทธสาวกสาวิกาเป็นผู้
ฉลาดเฉียบแหลม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในธรรมวินัย เหตุฉะนั้น จึงตรัสตั้งพระพุทธปณิธาน
อธิษฐานพระชนมายุไว้อีกนัยหนึ่งว่า

น ตาวาหํ ปาปิมี ปรินิพพายิสฺสามิ ยาว เม ภิกฺขุ น สวากา ภวิสฺสนฺติ วิยตฺตา
เป็นต้น

แปลความว่า สวาก สาวิกาของเรา คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จัก
ยังไม่ใช่ผู้ฉลาดเฉียบแหลม ได้รับแนะนำดี สดับมาก ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม จักเรียนแบบอาจารย์ของตนแล้ว แสดงบัญญัติ
กำหนด เปิดเผยจำแนกทำให้ตื่นได้ จักข่มปรึบวาทคือคำจาบจ้วงล่วงเกินที่เกิดขึ้นให้
สงบโดยถูกระงับ แสดงธรรมมีปฏิหาริย์ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น
ดังนี้

พระพุทธภาษิตนี้ส่องให้เห็นความตั้งพระทัยกำหนดผลที่มุ่งหมายแน่นอนมั่นคง
ในทางที่จักทรงเป็นศาสดาเอกในโลก อันท่านผู้เป็นมหาบุรุษนั้น ย่อมไม่ปล่อยชีวิตและ
เวลาให้ล่วงไปโดยเลื่อนลอยไม่มีจุดหมาย ย่อมกำหนดจุดหมายลงไปแน่นอนและมุ่ง
หน้าดำเนินไปสู่จุดหมายนั้นโดยไม่ทอดยอ แม้สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อก่อนแต่
ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็ทรงกำหนดจุดหมายอันแน่นอนคือโมกขธรรม เมื่อ
ทรงประสพโมกขธรรมแล้ว และทรงตกลงพระทัยจะแสดงธรรมโปรดเวไนยนิกร ก็ทรง
กำหนดจุดหมายแน่นอนลงไปตั้งพระพุทธาธิษฐานนั้น และก็ทรงทำได้สำเร็จ กล่าวคือ

(๑) ทรงแสดงธรรม บัญญัติวินัย ประกาศเผยแผ่ให้แพร่หลาย

(๒) มีพุทธสาวกสาวิกาฉลาดเฉียบแหลม ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ในธรรมวินัย
สามารถข่มปรึบวาทที่เกิดขึ้นให้สงบโดยถูกระงับ แสดงธรรมมีปฏิหาริย์ได้

ข้อแรกเกี่ยวกับการวางหลักธรรมวินัยและประกาศเผยแผ่ ข้อหลังเกี่ยวกับ
บุคคลผู้รับปฏิบัติธรรมวินัย

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงทำได้สำเร็จ สมพระพุทธปณิธานอธิษฐาน
พระชนมายุสังขารนั้น ทรงปรารถนาถึงขั้นนี้ จึ่งตรัสไว้เมื่อทรงหายประชวรก่อนหน้าแต่
ทรงปลงอายุสังขารว่า

ก็ ปนानนฺท ภิกฺขุสงฺฆโม มยิ ปจฺจาสิสฺสติ เทสิโต อานนฺท มया ธมฺโม อนนฺตรํ
อพาหิรํ กิริตฺวา นตฺถานนฺท ตถาคตฺตสฺส ธมฺเมสุ อัจฉริยมฺภูจฺจि (๑๐/๑๑๘)

ดูกรอานนท์ ก็ภิกษุสงฆ์จะยังหวังอะไรในเราอยู่อีกเล่า ธรรมอันเราแสดงแล้ว กระทำไม่ให้มีภายในภายนอก กำมืออาจารย์คือการปิดบังซ่อนเร้นในธรรมทั้งหลาย ไม่มีแต่ตถาคต ดังนี้

จึงชื่อว่าทรงได้บำเพ็ญกรณียะของศาสดาผู้แสวงประโยชน์เกื้อกูลและความสุข แต่สาวกได้บริบูรณ์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ธรรมที่ทรงแสดงแล้ว วินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ก็เป็นศาสดาของสาวกสาลิกาพุทธบริษัท ดังที่ตรัสตั้งไว้ในเวลาใกล้จะปรินิพพานนั้น

ในธรรมและวินัยทั้ง ๒ นี้ ธรรม ได้แก่ โอวาทานุสาสนี คือคำสอนทั้งปวงที่ทรงแสดงแก่คฤหัสถ์และบรรพชิต จำเดิมแต่ปฐมเทศนาเป็นต้นไปจนถึงปัจฉิมวาจา อันสรุปรวมลง โดยนัยหนึ่ง เป็น ๓ ประการ คือ

สหพปาปสุส อกรณ์ สอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวง ๑

กุสลสุสุปสมุปทา สอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม ๑

สจิตตปริโยทปนั สอนให้ทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ๑ ดังนี้

ส่วนวินัย ได้แก่สิกขาบทที่ทรงบัญญัติแก่สาวกสาวิกาฝ่ายบรรพชิตเป็นสำคัญ โดยมากเป็นข้อห้ามกันความประพฤติทางกายวาจารวมลงโดยนัยหนึ่ง เป็นภิกขุปาฏิโมกข์ ๑ ภิกขุณีปาฏิโมกข์ ๑ รวมเรียกว่า อุกโตปาฏิโมกข์ ในขั้นต้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงแต่ธรรมคือคำสอนก่อน แม้เมื่อมีผู้มาขอบวชต่อพระองค์มากขึ้น ทั้งผู้ที่เป็นบรรพชิตมาก่อน และคฤหัสถ์ทั้งบุรุษสตรี แต่ในสมัยแรกนั้น ต่างก็เข้ามาขอบวชด้วยศรัทธาเลื่อมใส มุ่งทำลายอาสวะกิเลส และโดยมากก็มีอาสวะกิเลสสิ้นแล้ว ถึงจะอยู่ด้วยกันมาก และมีชื่อโคตรชาติตระกูลต่าง ๆ กัน ก็มีศีลและทิวฏฐิเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงมีความสงบเรียบร้อย ไม่ต้องทรงบัญญัติวินัย ต่อมา ผู้เข้ามาบวชมีความมุ่งต่าง ๆ กัน และมากขึ้นทั้งทางรัตตัญญภาพและจำนวน ทั้งเกิดลาภสักการะมากขึ้น ทำให้เกิดอัสวีฎฐานิยธรรม จึงทรงบัญญัติสิกขาบท แสดงพระปาฏิโมกข์เพื่อกำจัดอัสวีฎฐานิยธรรมเหล่านั้น

ในชั้นแรก คำว่า วินัย หมายความว่าถึงสิกขาบทบัญญัติสำหรับบรรพชิต และเมื่อมีชั้นแล้ว สิกขาบทที่ทรงวางไว้สำหรับคฤหัสถ์เช่นเบญจศีล ก็เรียกว่าวินัยด้วย ธรรมวินัยทั้ง ๒ นี้ ยังตั้งอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่ายังมีพระศาสดาอยู่ตราบนั้น และพระพุทธศาสนาหรือพรหมจรรย์ก็ชื่อว่าดำรงอยู่ตราบนั้น เพราะธรรมและวินัยนี้เองรวมเรียกว่าพระพุทธศาสนาหรือพรหมจรรย์

แต่มีปัญหาว่า มีข้อกำหนดให้ตราบใดอย่างไรว่าธรรมวินัยนี้ยังตั้งอยู่ หรือเสื่อมสูญไป? ปัญหานี้อาจตอบได้โดยอาศัยนัยแห่งพระพุทธปณิธานอธิษฐานพระชนมายุสังขารนั่นเองว่า ตราบใด มีแบบแผนธรรมวินัยนี้เป็นหลักฐาน มีผู้ประกาศเผยแผ่ให้แพร่หลาย ๑ มีผู้รู้ธรรมวินัย และปฏิบัติดีปฏิบัติชอบถูกต้องตามวินัย เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พุทธมามิกา ที่รวมเรียกว่า พุทธศาสนิกชน ตามธรรมวินัย ๑ ธรรมวินัยก็ยังคงตั้งอยู่ตราบนั้น แต่เมื่อเป็นไปตรงกันข้าม ธรรมวินัยก็เสื่อมหรือสูญไป เหตุฉะนี้ การรักษาธรรมวินัยให้ตั้งอยู่ในกาลไหน ๆ ก็ตามอาจทำได้ด้วยการดำเนินอุบายให้เป็นไปตามนัยพระพุทธานิษฐานทั้ง ๒ ประการนั้น นอกจากนี้ หาได้ไม่

ประการแรก คือ แบบแผนธรรมวินัยนั้น จักทำให้ดีขึ้นได้ด้วยการรื้อยกรองเรียบเรียงธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ให้ถูกต้องตามที่ทรงสั่งสอนไว้จริง ๆ นี้เรียกว่าสังคายนา ในครั้งพุทธกาล การเทศนาสั่งสอนเป็นไปโดยลำพังวาจา ท่องบ่น จำใส่ใจ และฝึกหัดประพจน์เจนกันมา ไม่ได้ใช้จดบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร และทรงสั่งสอนตามสมควรแก่ผู้รับเทศนา และเรื่องที่เกิดขึ้น ในที่ ในกาล นั้น ๆ ด้วยทรงมุ่งประโยชน์ที่จะพึงได้เป็นที่ตั้ง เมื่อไม่ได้เรียบเรียงรวบรวมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ ก็ยากที่กุลบุตรผู้เกิดในภายหลังจะรู้ทั่วถึง ด้วยล่วงไปแห่งพระศาสดาและสาวกซึ่งบวชทัน ก็มีแต่จะอันตรธานไปโดยลำดับชั่วอายุเป็นแหม่นมัน การสังคายนาจึงเป็นกิจสำคัญที่สุดควรแท้ที่เดียวที่จะพึงทำ ด้วยความนิยมนับถือในพระศาสดาและด้วยอหิยาศัยแผ่ประโยชน์แก่ผู้อื่นในภายหลัง แม้ในสมัยที่พระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็ได้ริเริ่มสังคายนาพระธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงให้เป็นหมวดหมู่ ดังที่กล่าวไว้ในสังคีตสูตรโดยความว่า นิครนถนาตบุตร ศาสดาผู้หนึ่งในครั้งนั้น ได้ทำกาละในเมืองปาวาโดยไม่ชำนานูหม์นิครนถ์ผู้เป็นศิษย์เกิดแตกแยกพุ่มเถียงกันเรื่องคำสั่งสอนของศาสดาของตน เป็นเหตุให้คำสั่งสอน สาวกของนิครนถ-

นาฏบุตร นั้นกระจัดกระจายเสื่อมสูญไป ท่านพระธรรมเสนาบตีปรารถถึงเหตุนี้ จึงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อโยไซ ปนาวุโส อมฺหากํ ภควตา ธมฺโม เป็นต้น แปลความว่า ส่วนธรรมนี้แล อันพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ครั้นประกาศไว้ดีแล้ว เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ให้เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เราทั้งหมดพึงสังคายนา ร้อยกรองรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่ ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น โดยประการที่พรหมจรรย์นี้ พึงตั้งอยู่ตลอดกาลยืดยาวนาน ชื่อนั้น พึงมีเพื่อความเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนมาก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้

ต่อแต่นั้นท่านก็ร้อยกรองพระธรรมเป็นหมวด ๆ ตั้งแต่หมวดหนึ่งเป็นต้นไป แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจบแล้วสมเด็จพระบรมศาสดาก็ตรัสประทานสาธุการ เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาได้ดับขันธปรินิพพานแล้ว การสังคายนา ก็เป็นกิจสำคัญยิ่งขึ้น พระสงฆ์สาวกจึงได้ทำการสังคายนาเป็นคราว ๆ โดยลำดับมา

แต่ธรรมวินัยนี้ ย่อมเกี่ยวข้องกับบุคคลโดยตรง เกี่ยวด้วยพุทธบริษัทมีภิกษุ เป็นต้น ลำพังธรรมวินัยก็เป็นเพียงแบบแผน ถ้าไม่มีผู้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติ ก็หาชื่อว่าตั้งอยู่ไม่ แต่เมื่อมีผู้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติจึงชื่อว่าตั้งอยู่ ก็บุคคลผู้เกี่ยวข้องด้วยธรรมวินัยซึ่งสำคัญที่สุดนั้นก็คือภิกษุสงฆ์หรือภิกษุบริษัท เพราะภิกษุสงฆ์เป็นผู้ศึกษาดำรงพระพุทธศาสนา เป็นผู้นำพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ให้ประพฤติธรรมวินัย เหตุฉะนี้ เมื่อภิกษุสงฆ์สาวกประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยดีอยู่ พระพุทธศาสนาคือธรรมวินัยอันนี้ก็ชื่อว่าตั้งมั่น แต่เมื่อภิกษุสงฆ์มีทิฏฐิและความประพฤติวิปริตผิดแผกออกไป พระพุทธศาสนาก็พลอยระส่ำระสาย ธรรมวินัยย่อมเกี่ยวข้องกับบุคคลที่สำคัญ ก็คือ ภิกษุบริษัท ด้วยประการฉะนี้

เหตุฉะนี้ ความมีผู้รู้ธรรมวินัยและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบถูกต้องตามธรรมวินัย อันเป็นประการที่ ๒ จึงเป็นข้อสำคัญยิ่ง ซึ่งจะกำหนดหมายให้ทราบแน่นอนว่าธรรมวินัยยังตั้งอยู่ ปรารถตามการทำสังคายนาทุก ๆ ครั้งว่าพระสงฆ์สาวกผู้ทำสังคายนา ในครั้งนั้น ๆ ได้ปรารถนาคณะผู้เกี่ยวข้องด้วยธรรมวินัยโดยตรง คือภิกษุบริษัทนั่นเอง เป็นเหตุ จึงทำสังคายนา ร้อยกรองรวบรวมให้เป็นแบบฉบับ ที่การกสงฆ์รับรองด้วยกัน

ว่าถูกต้อง แล้วประกาศเผยแพร่ให้พุทธบริษัทได้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติโดยถูกต้อง ข้อนี้
อาจเห็นได้ประจักษ์ชัดจากประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัย ซึ่งจักได้แสดงต่อไปโดย
สังเขปดังต่อไปนี้

ปฐมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ ๑) พระมหากัสสปเถระเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ประรภ
คำสุภทัชชภิกษุผู้บวชตอนแก่กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย เมื่อพระศาสดานิพพานได้
เพียง ๗ วันเท่านั้นเป็นเหตุ ทำในกรุงราชคฤห์ ในปีบริณิพพานนั่นเอง การกสงฆ์
๕๐๐ รูป ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ๗ เดือนจึงเสร็จ

ทุติยสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ ๒) พระยสกากันตทกบุตร เป็นผู้ชักนำ
ประรภเรื่องภิกษุชาวเมืองเวสาลีนวกวัชชีบุตร ผู้ประพฤตินอกรีตผิดพระวินัยเป็นเหตุ
ทำที่เมืองเวสาลีนั่นเอง เมื่อพุทธปรินิพพานแล้วราว ๑๐๐ ปี การกสงฆ์ ๗๐๐ รูป ได้
พระเจ้ากาฬโคก เป็นศาสนูปถัมภก ๘ เดือนจึงแล้ว

ตติยสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ ๓) พระโมคคัลลีสีบุตรตีสสะ เป็นผู้ประรภขึ้น
เพราะเหตุเดียวที่เข้ามาบวชในพระภิกษุสงฆ์บ้าง ปลงผมนุ่งผ้ากาสาเวเอาเองบ้าง และ
ประพฤติและแสดงลัทธิของตนเข้าปนไปไว้ เมื่ออาศัยพระราชอำนาจพระเจ้าอรรมาโคก
มหาราช กำจัดพวกนั้นออกไปได้แล้ว จึงได้ชำระพระธรรมวินัยใหม่ ทำที่กรุงปาตลีบุตร
เมื่อพระพุทธศาสนายุกาลราว ๒๓๔ ปีล่วงไปแล้ว การกสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ได้พระเจ้า
อรรมาโคกมหาราชนั้น เป็นศาสนูปถัมภก ๙ เดือนจึงเสร็จ เมื่อทำสังคายนาสำเร็จ
แล้ว ปรากฏในตำนานว่า พระโมคคัลลีสีบุตรตีสสะ เล็งเห็นพระศาสนาจะไม่ตั้งถาวร
ในชมพูทวีป จึงส่งพระเถระทั้งหลายให้ไปประกาศพระศาสนาในนานาประเทศหลาย
ตำบลด้วยกัน เช่น ส่งพระมหินทเถระ พระราชโอรสของพระเจ้าอรรมาโคกมหาราช
ไปยังลังกาทวีป ส่งพระโสณะพระอุตตระ ไปยังสุวรรณภูมิ

การสังคายนาพระธรรมวินัยสายเดียวกันนี้ ซึ่งมีต่อมาก็ที่ลังกานั้นเอง ทำกัน
ตามลำพังพระสงฆ์ในขณะนั้น ควรนับว่าเป็นแค่อนุสังคิติ สังคายนาน้อย แยกเป็น
สาขาออกไป แต่พวกลังกาและพวกที่ใช้คัมภีร์อันได้มาจากสายนั้น ก็นับสังคายนาใน
ที่นั้นเข้าต่อลำดับสังคิติในชมพูทวีป ที่นับว่าเป็นคราวใหญ่ ก็ครั้งพระมหินทรไปประดิษฐาน
ศาสนา ณ ที่นั้น เมื่อพระพุทธศักราช ๒๓๖ ปี จนมีกุลบุตรชาวเกาะนั้นเอง ได้ศรัทธา

ออกอุปสมบทเล่าเรียนรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกธรรมและบวชกล่าวสั่งสอนกันได้เองแล้ว ก็ประชุมพระสงฆ์เป็นมหาสังฆนิบาตให้พระอริยวงศาสำแดงความรู้ในบริษัทเพื่อประกาศพระศาสนาว่า หยั่งลงมันแล้วในที่นั้น นับเป็นครั้งที่ ๔ แต่ดูก็ไม่เชิงเป็นสังคายนาแท้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพุทธกาลได้ราว ๔๕๒ ปีล่วงไปแล้ว นวกภิกษุพหุสูตรในเกาะนั้นมีพระพุทธรูปตติยเศียรเป็นประธาน ปรารภความเสื่อมทรามแห่งพระพุทธศาสนา และเห็นว่านานไปเบื้องหน้า กุลบุตรจะถอยน้อยจากปัญญา จึงพร้อมใจกันจาริกพระพุทธพจน์เป็นอักษรลงในใบลาน เพื่อเป็นแบบฉบับหลักฐานยังยืนสืบไป พระเจ้าวิภูฏะคามนิกายเป็นศาสนูปถัมภก ปีหนึ่งจึงสำเร็จ นับเป็นครั้งคำรบ ๕ การทำสังคิตินลังกา ขึ้นชื่ออยู่ที่ ๒ คราวเท่านั้น

ส่วนในชมพูทวีป ปรากฏตามตำนานสายอื่นว่า ตั้งแต่ได้ทำทุกุติสังคายนาแล้ว พระสงฆ์เกิดแตกแยกกันเป็น ๆ นิกาย คือพวกถือตามคำสั่งคายนานั้นเรียกว่า ลัทธิเถรวาท ได้ชื่อว่าสถวีระ ต่อมาได้ชื่อว่าทักษิณนิกาย เพราะเป็นฝ่ายแถบใต้ หนึ่งพวกคือตามภิกษุวัชชีบุตร และพวกอื่นซึ่งมิได้ถือตามลัทธิเถรวาท ซึ่งเรียกว่า ลัทธิอาจรียวาท ได้ชื่อว่ามหาสังฆิกะหนึ่ง พวกหลังนี้ ต่อมาได้ชื่อว่าอุตตรนิกาย เพราะเป็นฝ่ายแถบเหนือ ฝ่ายนี้ได้รับสนับสนุนจากพระเจ้ากนิษกะ ทำสังคายนาที่เมืองปुरुสานครเมื่อราว พ.ศ. ๖๖๘ เปลี่ยนหลักการพระพุทธศาสนาและภาษาที่ใช้เป็นสันสกฤต ขนานชื่อขึ้นว่า ลัทธิมหายาน เรียกลัทธิเดิมว่าหินยาน ครั้นแล้วพระเจ้ากนิษกะก็ส่งศาสนทูตไปเที่ยวสอนศาสนายังนานาประเทศ แต่โดยมากไปทางเหนือและทางตะวันออก ด้วยเหตุนี้เอง ลัทธิมหายานจึงแพร่หลายไปทางไซบีเรีย มองโกเลีย ทิเบต จีน ญี่ปุ่น ตลอดถึง ญวน กับได้แผ่มาทางหมู่เกาะอินเดียตะวันออกด้วย เช่น เกาะชวา สุมาตรา เป็นต้น

ในชมพูทวีปเอง เมื่อพวกถือศาสนาอิสลามลงมาได้เป็นใหญ่แต่ พ.ศ. ๑๗๐๐ พวกอิสลามก็พากันรื้อทำลายเจดีย์สถาน และเบียดเบียนพวกนับถือพระพุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ จนพุทธบริษัทในชมพูทวีปทั้งฝ่ายเหนือและใต้เลยหมดสิ้นสูญไป ส่วนในประเทศไทยปรากฏว่าได้รับพระพุทธศาสนาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๕๐๐ จากพระโสณะอุตตระที่นำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ทางสุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานกันว่า

ได้แก่ที่นครปฐม ต่อมาได้รับลัทธิมหายานอันมาทางอาณาจักรศรีวิชัยบ้าง ได้รับลัทธิมหายานอันมาทางเมืองพุกามบ้าง ได้รับลัทธิลังกาวงศ์ โดยพระภิกษุไทยได้ไปบวชแปลงในเมืองลังกาในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแล้วกลับมาชักนำขึ้นบ้าง

พระพุทธรูปศาสนาสาสนายนี้ ได้ตั้งยืนมาในประเทศไทยแต่สมัยนั้น จนถึงในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์การพระศาสนาเสื่อมโทรมลงมาก เนื่องมาตั้งแต่เสียกรุงแก่พม่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงเล่าเรียนรอบรู้พระไตรปิฎกแตกฉาน เป็นอัครรรยพิตกับผู้อื่นด้วยผู้อื่นแม้จะเล่าเรียนรู้เชี่ยวชาญก็ได้คิดวินิจฉัยความและสอบกับความประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปอยู่ เชื้อถือแต่มติที่อาจารย์สั่งสอนมาเป็นตำรา ทำนองลัทธิอาจารย์วาทแต่พระองค์ทรงพิจารณาความและทรงสอบกับความประพฤติที่เป็นไปอยู่ จึงทรงหลีกเลี่ยงเข้าไปในศาสนาวงศ์ที่ทรงเห็นว่าสืบมาแต่พระสุคตทศพล และทรงหยิบยกพระธรรมวินัยจากแบบฉบับมาปฏิบัติโดยเคร่งครัด ได้มีผู้ปฏิบัติตามเสด็จ เมื่อมากขึ้นจึงเป็นหมู่กันตามธรรมวินัย มีชื่อเรียกว่าธรรมยุติกนิกาย ฝ่ายคณะเดิมเรียกว่ามหานิกาย จึงมีเป็น ๒ นิกายขึ้นในประเทศไทย ด้วยประการฉะนี้

ตำนานการสังคายนาและความเป็นมาแห่งพระพุทธรูปศาสนาตามที่แสดงมาเป็นสังเขปกถานี้ ส่องให้เห็นว่า

๑. การสังคายนา ก็เพื่อร้อยกรองรวบรวมพระพุทธรูปวินัยให้เป็นหมวดหมู่ให้เป็นแบบแผนที่การกสงฆ์รับรอง
๒. บรรณบุคคลโดยตรง คือ ภิกษุบริษัทนั้นแลเป็นเหตุโดยอาการต่าง ๆ กัน
๓. ชำระมลทินที่เกิดในการพระพุทธรูปศาสนาให้บริสุทธิ์สะอาด กล่าวคือชำระสังฆมณฑล กำจัดฝ่ายผิด ยกย่องรักษาฝ่ายถูก ให้กำลังฝ่ายถูก

ในการบริหารการพระศาสนาได้เจ้าการที่สำคัญเป็น ๒ คือ

๑. ในฝ่ายพุทธจักร คือพระสังฆเถระ ผู้เป็นประธานพร้อมทั้งการกสงฆ์
๒. ในฝ่ายอาณาจักร คือองค์ศาสนูปถัมภก ผู้ให้กำลังแก่ฝ่ายพระ

ได้วิธีทำที่ควรกล่าวดังนี้

๑. เมื่อมีมลทินเกิดขึ้นในสังฆมณฑล ก็กำจัดมลทินนั้นก่อน เช่นในตติยสังคายนา

๒. เมื่อชำระมลทินแล้ว จึงทำสังคายนา

๓. เมื่อทำสังคายนาแล้ว จึงประกาศเผยแผ่สืบไป

ในการสังคายนา ผู้มีหน้าที่โดยตรงก็คือพระสงฆ์สาวก เพราะเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดานิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกย่อมมีหน้าที่บริหารพระศาสนา รักษาแบบแผนพระพุทธรวณะและสังฆมณฑลเองให้บริสุทธิ์ พระพุทธรวณะนี้ เมื่อยังไม่ได้จารีกลงเป็นตัวอักษร ก็จำเป็นต้องทำการสังคายนาโดยกาลสมัย เมื่อได้จารีกลงเป็นตัวอักษรเรียบร้อยแล้ว ก็ได้มีการคัดลอกแพร่หลายออกไปยังประเทศต่าง ๆ และในประเทศนั้น ๆ เองก็ได้มีการคัดลอก ตรวจชำระเรื่อยมา

ในประเทศไทยนี้ก็เช่นกัน เมื่อหาฉบับพระไตรปิฎกได้มาแล้ว ก็คัดลอกตรวจชำระโดยลำดับมาหลายครั้ง จนถึงฉบับสยามรัฐที่พิมพ์ในรัชกาลที่ ๗ เหล่านี้ไม่ควรเรียกว่าสังคายนา เพราะเป็นเพียงคัดลอก ตรวจชำระตัวอักษรเท่านั้น มีเรื่องที่จะต้องจัดทำตลอดไป ก็คือ เรื่องบุคคลซึ่งเรียกในบัดนี้ว่าการกสงฆ์ เมื่อพิจารณาตามตำนานย่อมเห็นได้ว่าได้จัดทำมาแล้วหลายวิธี ดังจักเลือกแสดงพร้อมทั้งผลดังต่อไปนี้

(๑) ในสมัยตติยสังคายนา เมื่อมีภิกษุหมู่หนึ่งประพัตินอกกรีต ผิดพระวินัยหมู่ภิกษุฝ่ายเคร่งครัดตกลงกันแยกออก โดยวิธีประชุมกันตัดสินอธิกรณ์นั้นและทำสังคายนา ไม่ปรากฏว่าได้มีการบังคับ เป็นแต่ทางฝ่ายอาณาจักร ไม่อุปถัมภ์ฝ่ายประพัตินอกกรีต อุปถัมภ์ฝ่ายธรรมวาทีวินัยวาที ผลมี ๒ ทาง คือ ทางหนึ่งภิกษุสงฆ์แตกเป็น ๒ นิกาย ต่อมาเป็น ๒ ฝ่าย อีกทางหนึ่ง คือความได้ประพัติลัทธิศาสนาตามใจสมัครเปิดเผยได้ ไม่ต้องปกปิด ประพัตินเพราะถูกบังคับ

(๒) ในสมัยตติยสังคายนา มีเดียรถีย์เข้ามาปลอมบวช เมื่อได้สวนทราบแล้ว ได้มีการบังคับให้สึก ผลก็คือ ความคงอยู่แต่ฝ่ายเดียว แต่เมื่อพิจารณาตามตำนานการได้สวนเป็นเพียงถามว่าพระพุทธานุญาตเจ้ามีวาตะอย่างไร เมื่อตอบผิดจากหลักที่วางไว้

ก็ให้สึกเสีย จึงน่าจะกำจัดได้ไม่หมด วงศ์บรรพชาอุปสมบท น่าจะมีข้อพึงรังเกียจสงสัย มาแต่สมัยนั้น

(๓) ในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์แห่งกรุงหงสาวดีระหว่างจุลศักราช ๘๒๒-๕๕๓ ซึ่งเรียกในศิลาจารึกกัลยาณีว่า พระเจ้ารามาริบัติ ทรงพิจารณาบาลีและอัฐกถาต่าง ๆ เรื่องสีมา ทรงรังเกียจ สงสัยพัทธสีมาในพม่า จึงทรงส่งพระพม่าไปแปลงในลังกา แล้วกลับมาผูกสีมาใหม่ เรียกว่าสีมากัลยาณี ในเวลานั้น ในพม่า มีหลายนิกาย ได้ทรงอุปถัมภ์พระนิกายเดิมผู้มาแปลงในสีมาใหม่ และทรงตั้งกติกาวัดรห้ามมิให้ภิกษุ ประพฤตินอกกริติดิพพระวินัย ถ้าขัดขึ้น มีการลงโทษทางอาญาจักร เล่าไว้ในศิลาจารึก นั้นว่า ได้มีพระนิกายเดิมเข้าแปลง ไม่เช่นนั้นก็สึกเป็นอันมาก จนแน่พระทัยว่าพระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ผ่องแผ้วแล้ว น่าคิดว่า พระที่แปลงนั้นโดยมากคงทำเพื่อให้ต้องพระราช อนุญาตัย มิใช่ด้วยศรัทธาเลื่อมใส ผลที่ปรากฏต่อมา ก็คือ ในพม่า คงแตกแยกออกเป็นหลายนิกาย

(๔) ในประเทศไทย สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี รัชลัทธิลังกาวงศ์เข้ามา จึงมีเป็น ๒ นิกาย คือ พระสงฆ์พวกเดิมนิกาย ๑ พระสงฆ์พวกที่อุปสมบทตามลัทธิ ลังกาวงศ์นิกาย ๑ แต่ในที่สุด ท่านสันนิษฐานว่ารวมกันได้ด้วยปรองดอง ยกตัวอย่าง เช่นในพิธีบรรพชาอุปสมบท ต้องรับไตรสรณาคม เป็นภาษามครครั้ง ๑ สันนิษฐานว่า ตามลัทธิลังกาวงศ์ เป็นภาษาสันสกฤตครั้ง ๑ สันนิษฐานว่าตามลัทธินิกายเดิม เพื่อให้สมบูรณ์ตามคติทั้ง ๒ นิกาย แต่สำหรับผู้ที่บรรพชาอุปสมบทมาก่อนแล้ว เข้ากันได้ได้อย่างไร ไม่ปรากฏ ผลที่ปรากฏตามตำนานก็คือไม่ปรากฏต่าง นิกาย แต่ต่อมาในตอนหลังก็ปรากฏว่าเสื่อมโทรมลงเป็นเหตุให้เกิดธรรมยุตติกนิกายขึ้น

วิธีเกิดธรรมยุตติกนิกาย เป็นไปด้วยศรัทธาเลื่อมใสในธรรมวินัยเป็นที่ตั้ง ไม่มีการบังคับทั้งโดยตรงและโดยอ้อมใด ๆ ทำนองวิธีเกิดแห่งพุทธบริษัทในสมัยพุทธกาล พระองค์ผู้เป็นต้นวงศ์ธรรมยุต แม้เมื่อทรงลาผนวชกลับไปเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็น พระมหากษัตริย์แล้ว ถ้าจะทรงใช้วิธีอย่างทุติยสังคายนา การก็จักเป็นไปมาก กระทบ ถึงวงศ์บรรพชาอุปสมบท เป็นเหตุทุ้มเถียงแตกแยกกันยิ่งขึ้น ถ้าจะทรงใช้บังคับเด็ด ขาดอย่างในตติยสังคายนา หรือบังคับโดยอ้อมอย่างพระเจ้าธรรมเจดีย์ ก็จักเป็นการ

บังคับศรัทธาและจิตใจ ทั้งเรื่องก็ต่างกัน และผู้ที่ยอมมาเข้าพวกด้วยก็อาจทำเพื่อให้ต้องพระราชอัธยาศัย มิใช่ด้วยศรัทธาเลื่อมใส ต่อไปก็อาจเสื่อมลงโดยง่าย แต่มีข้อนำคิดถึงวิธีรวมของพระเจ้าธรรมเจดีย์ คืออุปถัมภ์ให้ฝ่ายหนึ่งไปอุปสมบทใหม่ในอีกฝ่ายหนึ่ง มิใช่ด้วยให้รวมกันเข้าเฉย ๆ เป็นเหตุให้เกิดความรบรอนแน่นสนิทเป็นอันเดียวกันทางพระวินัย แต่ถึงอย่างนั้น ในที่สุดก็ยิ่งแตกแยกกันออกไปอีก เหตุฉะนี้ วิธีการที่ดีที่สุด ก็คือ วิธีการแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาที่ทรงประกาศพระศาสนา ปลุกศรัทธาเลื่อมใส เป็นเหตุชักจูงใจให้เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบท หรือแสดงตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา

การบริหารสืบต่อพระพุทธศาสนาทุกประการ ตามที่แสดงมานี้ ย่อมสรุปรวมลงโดยย่อเป็น ๒ ประการ คือ เพื่อรักษาแบบฉบับพระธรรมวินัย และประกาศเผยแผ่ ๑ เพื่อให้บุคคลผู้เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติธรรมวินัยคงมีอยู่โดยเฉพาะ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ผู้สืบต่อศาสนวงศ์แต่พระสุคตทศพลดำรงอยู่

พุทธศาสนิกในปางบรรพ์ ท่านได้บริหารรักษาพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งศาสนวงศ์สืบส่งมาจนถึงพุทธศาสนิกในบัดนี้ จึงควรที่พุทธศาสนิกในบัดนี้ จักตั้งอยู่ในกตัญญูกตเวที ด้วยการบริหารรักษาไว้เพื่อส่งสืบไป การบริหารรักษาจักทำได้ก็ด้วยการสดับฟังธรรมวินัยและปฏิบัติให้เป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ตามธรรมวินัยก่อน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็พึงทราบว่พระพุทธศาสนาได้ตั้งอยู่ในตนแล้ว และตนจึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความตั้งอยู่ของพระพุทธศาสนา ได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตามควรแก่ความปฏิบัติ แต่เนิ่น ก็พึงช่วยบริหารรักษาให้เป็นไปโดยฐานะ ๒ ประการ ตามนัยพระพุทธาธิฐานที่แสดงแล้วตามฐานะของตน ข้อนี้ จักเป็นเหตุให้ได้รับความคุ้มครองรักษาจากพระสัทธรรม บรรลุถึงความเจริญในธรรมวินัยนี้ สมด้วยพระราชอธิฐานที่ยกขึ้นไว้เป็นนิคมเชบพท ณ เบื้องต้นว่า

อมเห รุกขตุ สทฺธมฺโม

สพเพปิ ธมฺมจาริโน

วฺจฺจตี สมปาปุณฺเณยฺยาม

ธมฺเม อริยปฺปเวทิตะ

ขอพระสัทธรรมจงรักษาเราทั้งหลาย ผู้ประพฤติธรรมแม้ทั้งหมด ขอเราทั้งหลายจงบรรลุถึงความเจริญในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว ด้วยประการฉะนี้

กัตถัญญกตเวทีกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

เทวเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา ทฺลลภา โลกสฺมี กตฺเม เทว โย จ ปุพฺพการี โย
จ กตถญฺญกตเวที อิมเ ช ภิกฺขเว เทว ปุคฺคลา ทฺลลภา โลกสฺมินฺติ

บัดนี้ จักรับประธานถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ในบุพพการีแลกัตถัญญ
กตเวทีกถา ประดับพระปัญญาบารมี เพิ่มพูนพระกุศลราศีสัมมาปฏิบัติ เพื่อสนอง
พระอุปการคุณที่ได้ทรงมีแก่อาตมภาพ แลเพื่อสนองพระประสงค์ที่ทรงใคร่สดับธรรม
ตามคตินิยมแห่งสัปบุริสบัณฑิต ผู้นับถือพระพุทธศาสนา

พระเดชพระคุณ พระวรวงศ์บริพัตร ได้ทรงประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม
มีพระเมตตาเป็นต้น ตามพระฐานะที่ทรงเป็นผู้ใหญ่ในไทยรัฐสีมามณฑล กล่าวโดย
เฉพาะ ทรงมีพระเมตตาการุณแก่อาตมภาพ และทรงอุปการะในฐานะที่พึงทำด้วย
พระหฤทัยอันประกอบด้วยความหวังดีโดยลำดับมาจึงทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นบุพพการี
ผู้มีพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่อาตมภาพ และในปีนี้ ยังได้ทรงอุปการะให้อาตมภาพได้
อุปสมบทเป็นนาคหลวง ข้อนี้ เป็นการทรงยังเจตนาของอาตมภาพที่ตั้งไว้แน่วแน่ว่าจะ

* ทรงเรียบเรียงให้ พระแสวง มหาากายี แสดงถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์-
ทิพยอาภา เมื่อ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๒

อุปสมบทให้สำเร็จประการ ๑ เป็นการทรงยกย่องให้ปรากฏอีกประการ ๑ และเมื่อได้ทรงอุปการะให้อุปสมบทอย่างมีเกียรติแล้ว ยังได้ทรงบำรุงด้วยภัตตาหาร ประทานกำลังให้สำเร็จเป็นอาหารสัปปายะ ในการศึกษาแลปฏิบัติธรรมวินัย ตามสมควรแก่สมณเพศและวินัยนิยมตลอดมา พระคุณูปการเหล่านี้ จึงอำนวยประโยชน์ยิ่งใหญ่ยากที่จะประกาศให้ปรากฏได้สิ้นเชิง และเตือนอยู่ในใจของอาตมภาพอย่างไม่มีเวลาคลาย

อาตมภาพเมื่อได้รับพระอุปการะให้ได้อุปสมบทสำเร็จเป็นภิกษุภาวะในพระบวรพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้ตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรมวินัยอันเป็นสัตตคุณาสนนของสมเด็จพระบรมศาสดาเต็มตามสติกำลัง และเกิดความรู้สึกรั้งแต่เมื่อแรกย่างเข้ามาในธรรมวินัยว่า พระบวรพุทธศาสนา นี้ เต็มไปด้วยสันติธรรม อันล้วนเป็นไปเพื่อสันติภาพ เมื่อศึกษาธรรมวินัยยิ่งขึ้นไปอีก ก็ยิ่งเกิดความซาบซึ้งเห็นตามพระพุทธานุภาพที่ *นตฺถิ สนฺตปิรํ สุขํ* แปลว่า สุขอื่นจากความสงบไม่มี เพราะเหตุฉะนั้น ถ้าหากบุคคลมาปรับปรุงตนเองให้เข้ากับธรรมวินัย อันเป็นไปเพื่อสันติภาพคือความสงบแล้ว ก็จักประสบความสำเร็จอันหาประมาณมิได้

ถ้าจะกล่าวโดยอุปมา ธรรมวินัยมีอุปมาเหมือนน้ำอันใสสะอาดแลเยือกเย็นเหมาะสำหรับดับความร้อนความระหายยิ่งกว่าสรรพสิ่งบรรดามีในโลก ผู้ที่มีความร้อนความระหาย แต่ไปแก้ด้วยสิ่งอื่น ๆ นอกจากน้ำคือธรรมวินัย ย่อมไม่สามารถดับความร้อนความระหายได้ เป็นเหตุให้เกิดความร้อนความระหายยิ่งขึ้นอีก ข้อนี้ มีอุปมาเหมือนคนร้อน ระหายน้ำ แต่รับประทานสิ่งอื่นอันเป็นของร้อนของแฉ่น ย่อมไม่อาจดับความร้อนความระหายได้ กลับเป็นเหตุให้ร้อนและผิวดก เกิดความระหายยิ่งขึ้น ฉะนั้น ส่วนผู้ที่มีความร้อนความระหาย เมื่อได้ดื่มน้ำคือธรรมวินัย ย่อมอาจดับความร้อนความระหายได้ตามสมควรแก่ความประพฤติปฏิบัติ เปรียบเหมือนคนร้อนระหายน้ำดื่มน้ำอันใสสะอาด ย่อมอาจดับความร้อนความระหายได้ ฉะนั้น

ความร้อนความระหายตามนัยที่ถวายเป็นวิสัยนามาจะนี้ คือความทะยานอยาก หรือความดิ้นรนแห่งจิต เพื่อได้สิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง เพื่อเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง เพื่อปราศจากความเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง นี้เรียกว่า ตัณหา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นทุกขสมุทัย คือ

เหตุให้เกิดทุกข์เดือดร้อนทั้งปวง เพราะเหตุนี้ เมื่อตณฺหาอันเป็นเครื่องเผาให้ร้อนให้
ระหายดับไปไม่เหลือ ใจก็หลุดพ้นจากทุกข์และเยือกเย็นได้

ศาสนธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนยอมผ่อนน้อมน้อมไปเพื่อ
วิมุติ ความพ้นทุกข์ มีวิมุติเป็นที่สุด มีอุปมาดุจแม่น้ำทุกสายยอมไหลไปสู่มหาสมุทร
มีมหาสมุทรเป็นที่สุด ฉะนั้น วิมุตินี้ยอมปรากฏเมื่อใด ความสงบยอมปรากฏเมื่อนั้น
เมื่อความสงบปรากฏ บุคคลยอมได้ประสบความสุขที่แท้จริง อันวิมุตินี้สามัญชนมัก
เข้าใจว่าเป็นธรรมสูงเกินเอื้อม แล้วละเลยไม่ใส่ใจถึง ความจริงหาเป็นเช่นที่เข้าใจนั้นไม่
มีเหตุผลที่จะพึงอ้างได้จากอาการที่พระพุทฺธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง คือ ทรงสั่งสอน
ให้รู้ยังเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ๑ ทรงสั่งสอนมีเหตุผล อันผู้ปฏิบัติอาจตรง
ตามให้เห็นจริงได้ ๑ ทรงสั่งสอนเป็นอัครรย คือผู้ปฏิบัติยอมได้รับผลตามสมควรแก่
ความปฏิบัติ ๑ เพราะเหตุนี้ วิมุติจึงเป็นธรรมที่ควรรู้ควรเห็น มีเหตุผลอาจตรงตาม
ให้เห็นจริงได้ ทั้งผู้ปฏิบัติอาจถึงได้ ในเมื่อปฏิบัติถึงขีดขั้นอันสมควร ข้อนี้เป็นได้
จริงอย่างไรก็อาจพิจารณาเห็นได้แม้พอเป็นราว ๆ

อันจิตใจของบุคคลทุกคนยอมประกอบอลวนอยู่ด้วยอารมณ์ร้อยแปดพันประการ
ที่ก่อให้เกิดความโลภก็มี ก่อให้เกิดความโกรธก็มี ก่อให้เกิดความหลงใหลก็มี เมื่อ
อารมณ์มากระทบใจ ก็แสดงอาการไปตามทำนองแห่งอารมณ์นั้น ๆ เช่นเมื่ออารมณ์
ที่ชอบใจมากระทบ ก็แสดงอาการชอบคือโลภอยากได้ อารมณ์ที่ชังมากระทบ ก็แสดง
อาการเกลียด คือ โกรธ ชัดเคือง เมื่ออารมณ์กลาง ๆ มากระทบก็แสดงอาการ
เฉย ๆ คือหลงไม่รู้ตามจริง เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้คนภายนอกก็พอสังเกตอาการทราบได้
ว่าคนนี้โลภ คนนี้โกรธ คนนี้หลง แม้ตนเองก็ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนมีประการต่าง ๆ
มากบ้าง น้อยบ้าง ท่านจึงเปรียบอกุศลกรรมเหล่านี้ว่าคล้ายไฟ เพราะคอยเผาผลาญ
ให้รุ่มร้อนอยู่เสมอ เช่น ความโกรธเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเผาเรณใจให้เดือดร้อน แต่อาศัยที่
อกุศลกรรมเหล่านี้ไม่ตั้งอยู่ในจิตใจเสมอไป บุคคลจึงบรรเทาความรุ่มร้อนได้บ้างใน
บางครั้ง ข้อนี้เป็นเคราะห์ดีของคน เพราะถ้าอกุศลกรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในจิตใจจำเจ
อยู่แล้ว บุคคลก็อาจถูกเผาให้สิ้นชีวิตไปได้โดยไม่ช้าเลย กล่าวคือ เมื่ออกุศลเหล่านั้น
เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมคลายไปเองบ้าง หลุดพ้นไปจากจิตเพราะการกำหนดพิจารณาบ้าง

ข้อที่ว่าเสื่อมคลายไปเองนั้น เป็นลักษณะแห่งวิปริตนามธรรม คือ สิ่งที่จะต้องแปรปรวนไปตามธรรมดา ข้อที่ว่าหลุดพ้นไปจากจิตเพราะการกำหนดพิจารณาเป็นลักษณะแห่งวิมุตติ เพราะกิริยาที่อุกศลย่อมหลุดพ้นไปจากจิต นี้แลเป็นวิมุตติ ฉะนั้น สามัญชนจึงต่างมีวิมุตติอยู่ด้วยกันทุกคน แต่วิมุตติของสามัญชนเป็นสิ่งที่อาจกำเริบได้ เหตุที่หลุดพ้นไปแล้วภายหลังอาจกลับเกิดขึ้นอีก ถึงอย่างนั้น การที่สามัญชนยังมีสันติสุขอยู่ก็เพราะวิมุตตินี้เอง แลวิมุตตินี้เองเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของสามัญชนให้ดำรงอยู่ได้ แต่ในทางพระพุทธศาสนาคตินิยมวิมุตติที่ไม่กำเริบได้เป็นอย่างสูงสุด เหตุฉะนั้นจึงวางหลักธรรมสุขุมละเอียดยิ่งขึ้นตามชั้น โดยย่อแบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือชั้นวินัยเป็นกฎหมายจัดเขตแดนแห่งความประพฤติภายนอก เปรียบเหมือนรั้วที่ล้อมไว้เป็นขอบเขต อีกชั้นหนึ่ง คือ ชั้นธรรม เป็นเครื่องจัดความประพฤติภายในให้ตั้งมากล่อมเกล่าอริยาศัยจิตใจแลความเห็นให้ประณีตยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนคนรักษาบ้านที่จัดชำระแลตกแต่งบ้านให้สะอาดเรียบร้อยงดงามด้วยเครื่องแต่งต่าง ๆ ให้โปร่งมีทางลมเดินเข้าออกสะดวก ฉะนั้น

วินัยนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้สำหรับคฤหัสถ์ก็มี สำหรับบรรพชิตก็มี ส่วนธรรมนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้เป็นอันมาก เท่ากับความต้องการของคน เปรียบเหมือนโอสถที่มีมากขนาน เท่ากับโรค ฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงวางหลักธรรมแก่บุคคลพอเหมาะแก่อริยาศัย เปรียบเหมือนแพทย์วางยาแก่คนไข้พอเหมาะแก่โรค เป็นต้นว่าทรงวางวิริยะ คือความเพียร แก่คนเกียจคร้าน ทรงวางสันโดษ แก่คนไม่รู้จักพอ ทรงวางทาน แก่คนตระหนี่ อีกนัยหนึ่ง ทรงวางธรรมตามลำดับชั้น ไม่ลักลั่นกัน คือทรงวางทิฏฐธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ปัจจุบัน เพื่อลาภ ยศ ไม่ตรีก่อนแล้วทรงวางสัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์ภายหน้า เพื่ออายุ สุข ยศ สวรรค์ต่อไป แล้วจึงทรงวางปรมัตถะ คือประโยชน์อย่างยิ่ง เพื่อวิมุตติที่ไม่กำเริบ โดยนัยที่ถวายวิสัชนามาแล้วหรือนิพพานในที่สุด เพราะเหตุนี้ ธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาจึงมีเหมาะแก่คนทุกชั้นทุกประเภทหรือทุก ๆ คน แต่ต้องรู้จักน้อมนำมาใช้ปฏิบัติ มีผู้ที่มีได้ศึกษาบางคนกล่าวตำหนิธรรมบางข้อในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ เพราะไม่ทราบอรรถรสแห่งธรรมนั้น ๆ นั้นเอง จึงเข้าใจธรรมไม่ถูกกับวัตถุประสงค์ หรือนำไปคละปน

กันหมด ข้อนี้เปรียบเหมือนผู้ที่มีไข้แพทย์ ไม่รู้จักใช้โอสถให้เหมาะกับโรค แม้โอสถจะวิเศษสักปานไร ก็ไม่มีประโยชน์ ทั้งอาจอำนวยการโทษให้อีก ฉะนั้น

อนึ่ง ศาสนธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น ย่อมแสดงแต่สังขธรรม คือความจริง เพราะเหตุนี้ ความจริงเมื่อมีอยู่ในที่ใด พระพุทธศาสนาย่อมมีอยู่ในที่นั้น บุคคลทุกคนเมื่อหนีไปจากความจริงไม่พ้น จึงไม่อาจพ้นไปจากพระพุทธศาสนาได้เลย แม้จะนับถือหรือไม่นับถือพระพุทธศาสนาก็ตามที่ พระพุทธศาสนาย่อมบริบูรณ์ด้วยหลักธรรมทุกชั้นทุกประเภท ซึ่งล้วนแต่เป็นสังขธรรม คือ ความจริง โดยนัยที่ถวายเป็นวิสัยชานามา ฉะนั้น เหตุฉะนี้ ผู้ที่จริงต่อธรรม จึงจะรู้ธรรมตามสมควร แก่สังขของตน ส่วนผู้ที่ไม่จริงต่อธรรม ย่อมไม่อาจรู้ธรรมได้ ข้อที่ว่าจริงต่อธรรมนี้คือปฏิบัติจริง ข้อนี้จะสำเร็จได้เพราะอาศัยมีเวลาศึกษาปฏิบัติโดยเฉพาะ

อันฆราวาสวิสัยย่อมมากมุลุ่นวายไปด้วยกิจการงานและสรรพสุภารมณ์ จึงก่อให้เกิดกังวลและความนิยมชมชื่นเพลิดเพลิน ไม่มีโอกาสที่จะศึกษาปฏิบัติธรรมได้สะดวก แม้จะมีโอกาสอยู่บ้าง แต่จิตใจก็มักจะไม่น้อมมาทางธรรม เพราะถูกชักนำให้เพลิดเพลินไปในทางอื่น จึงปฏิบัติแต่ส่วนที่หยาบ ทั้งส่วนธรรม ทั้งส่วนวินัย ที่ทรงวางไว้สำหรับคฤหัสถ์ เช่น ศีล ๕ กรรมบถ ๑๐ เป็นต้น แม้การศึกษาเล่าเรียนก็ดูจะเดียวกัน เหตุฉะนี้ จึงมักเข้าใจผิดในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาอยู่เป็นอันมาก

ส่วนสมณวิสัยย่อมว่างจากกิจการงานอย่างคฤหัสถ์แลมีวินัยเป็นรั้วรอบขอบชิดกีดกันเข้าศึก หลักต่อต่อกุศลสัมมาปฏิบัติ จัดไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากโลกภายนอก จึงไม่มีเหตุให้เกิดกังวลห่วงใยหรือชักนำจิตใจให้เหินห่างจากธรรม เหตุฉะนี้ สมณวิสัยจึงเป็นโอกาสช่องว่างสำหรับปฏิบัติธรรมเพื่อให้ได้ตลอดถึงวิมุตติอันไม่กำเริบได้สะดวกโดยส่วนเดียว แม้บุคคลจะออกครองเพศบรรพชิตในสมณวิสัยวินัยนิยมตลอดไปมิได้ แต่ได้เพียงชั่วกาลก็ยังไม่อาจประโยชน์ใหญ่ เพราะเป็นโอกาสอันเฉพาะให้ได้ศึกษาปฏิบัติธรรมวินัย เป็นเหตุให้เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาถูกต้องแลซาบซึ้งยิ่งขึ้น แม้จะลาสิกขากลับไปก็พอรับประกันตนเองว่า จักเป็นคนดีในฐานะเป็นพุทธศาสนิก จักเป็นพลเมืองดีในฐานะเป็นพสกนิกร จักเป็นข้าราชการที่ดีในฐานะเป็นข้าราชการ ดังนี้ เป็นต้น

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาอาจนำมาไปปฏิบัติให้เกิดผลได้ในที่ทุกสถาน แต่ข้อนี้ ต้องขอยกเว้นบุคคลผู้ออกบวชครองเพศบรรพชิตด้วยความจำใจ ไม่หวังดี เพื่อศึกษาปฏิบัติให้เกิดความเข้าใจถูกต้องแก่แลทนอยู่ไปพอครบกำหนดกาลเพราะเหตุ ดังที่ถวายเป็นวิสัยชานามา ฉะนั้น สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระองค์เอกอัครศาสนาปฐมภักในพระบวรพุทธศาสนา จึงพระราชทานโอกาสให้ราชภัฏข้าราชการ ลาพักเพื่อบวชได้ชั่วคราวกำหนด บรรดาราษฎร์ข้าราชการเหล่านั้น อาตมภาพเป็นผู้หนึ่ง ทั้งได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้อุปสมบทเป็นนาคหลวงในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงนับว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณเป็นพิเศษ แต่ทั้งนี้ ก็เป็นไปโดยพระอุปการะของพระเดชพระคุณ พระวรวงศ์บัตร เมื่ออาตมภาพได้อุปสมบทมา อยู่จำพรรษาในวัดบวรนิเวศวิหารกับสหธรรมิกบริษัททั้งเก่าแลใหม่แล้ว กล่าวโดยเฉพาะ นวกภิกษุสามเณร สมเด็จพระอุปัชฌาย์ได้สั่งสอนอบรมธรรมวินัยด้วยตนเอง ส่วนหนึ่งแล้ว ยังได้จัดให้มีการสอนตามหลักสูตรนักเรียนชั้นตรีในโรงเรียนอีกส่วนหนึ่ง การศึกษาได้เป็นไปตั้งนี้ทุกวัน เว้นวันหยุดเช่นวันธรรมสวนะจึงเป็นเหตุให้อาตมภาพ เกิดความรู้สึกในพระบวรพุทธศาสนาเช่นที่ถวายเป็นวิสัยชานามาโดยลำดับ แต่ข้อนั้นเป็นการ ถวายวิสัยชานาโดยส่วนรวมเพียงเอกเทศคือส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะถ้าจะถวายวิสัยชานา เป็นข้อ ๆ ไป ก็ไม่สามารถจะถวายวิสัยชานาให้จบลงภายในเวลาอันสมควรได้ ทั้งนี้ เริ่มตั้งแต่ ทุกะ คือ หมวด ๒ ในหนังสือ *นวโกวาท* จับแต่หมวดแรก คือธรรมมี อุปการะมาก ๒ อย่าง คือ สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้นไป

ธรรมทุก ๆ ข้อล้วนควรรู้ควรเห็น อาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ทั้งเป็นจริงตาม ที่ทรงแสดงไว้ หลักธรรมเพียงที่จัดเป็นหลักสูตรนวกภิกษุ ก็รู้สึกว่าจะเต็มไปด้วยสารัตถะ พอเพียงพอไปปฏิบัติให้ได้ประสบสันติภาพแห่งชีวิตได้ดียิ่ง ซึ่งจัดหาไม่ได้ในที่อื่น แม้เพื่อนนวกภิกษุอื่น ๆ ผู้บวชด้วยความมุ่งดี เมื่อได้สนทนากันก็ทราบกันได้ว่าต่างมีความรู้สึกนึกเห็นต่างกันดังนี้ เพราะเหตุนี้ การออกบวชครองเพศเป็นบรรพชิตใน พระพุทธศาสนาแม้ชั่วคราว จึงเปรียบเหมือนการลงอาบในสระอันมีน้ำเปี่ยมสะอาดแล เย็นระรื่น แม้จะต้องรีบขึ้นไปในเวลาอันรวดเร็ว ความเย็นนั้นก็ยังคงติดตัวอยู่ตลอดไป เมื่อนึกถึงเวลาใด ก็เกิดความเย็นขึ้นเวลานั้น ทั้งยังเป็นอุปนิสัยปัจจัยเพื่อวิมุตติธรรม ในที่สุด อีกอย่างหนึ่ง การออกบวชยังชื่อว่าเป็นการช่วยสืบอายุพระพุทธศาสนา

อันแสดงทางแห่งสันติภาพ เพราะว่า ธมฺโม สงฺเขน ทวาริต พระธรรมอันพระสงฆ์ทรงรักษาไว้ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ผู้ออกบวชด้วยดีทุกคนจึงต่างได้ความพอใจว่าตนได้ใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ สมแก่การเสียสละออกบวช และรู้สึกว่าได้ทำบุญอย่างสูง ทั้งผู้ลงทุนลงแรงอุดหนุนให้บวช ก็ได้รับความอิมอกอิมใจ ได้ทำบุญอย่างสูง เพราะรู้สึกว่าได้อุดหนุนคนให้ได้ทำบุญอย่างสูง

อาตมภาพเมื่อได้ความพอใจแลความรู้สึกดั่งที่ถวายวิสัยนามาฉะนี้ จึงมาคำนึงถึงท่านผู้ลงทุนลงแรงอุดหนุนตั้งแต่ต้นตลอดถึงให้ได้บวช จิตใจก็น้อมไปถึงบุพการีหลายท่าน มีพระเดชพระคุณ พระวรวงศ์บิดรเป็นต้น และครุ่นคิดที่จะปฏิการพระคุณูปการทั้งในสมณเพศอยู่เสมอ แต่จะปฏิการอย่างคฤหัสถ์วิสัยย่อมไม่เหมาะแก่วินัยนิยม

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ไม่ทรงเห็นปฏิการอย่างอื่นยิ่งกว่าธรรม จึงทรงแสดงธรรมแก่พระบุพการีของพระองค์โดยโอกาส ข้อนี้เป็นพุทธนิยาม และพระพุทธรสาวกก็มีนิยามตามเสด็จสมเด็จพระบรมศาสดาตลอดมา เหตุฉะนี้ อาตมภาพจึงตั้งใจที่จะถวายพระธรรมเทศนาโดยโอกาส เป็นส่วนปฏิการสนองพระคุณตามพุทธนิยาม และบัดนี้ พระเดชพระคุณ พระวรวงศ์บิดรทรงไคร่สดับธรรม และทรงแสดงพระประสงค์ให้อาตมภาพมาแสดงถวาย อาตมภาพจึงมีความยินดีเพราะจักได้มีโอกาสเพื่อแสดงปฏิการตามพุทธนิยาม ทั้งเพื่อสนองพระประสงค์อีกส่วนหนึ่ง

จักเริ่มถวายวิสัยนาต่อไปตามกระแสพระพุทธรภาษิตที่ได้ยกไว้เป็นนิกเขบพทณ เบื้องต้น พระพุทธรภาษิตนั้น แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้หาได้ยากในโลก บุคคล ๒ จำพวกนั้นเป็นไฉน คือบุคคลที่เป็นบุพการีจำพวกหนึ่ง ที่เป็นกตัญญูกตเวทีจำพวกหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้แล หาได้ยากในโลก ดังนี้

เมื่อธิบายว่า บุคคลผู้ทำอุปัการะก่อน ชื่อว่าบุพการี บุคคลผู้รู้อุปการะอันท่านทำแล้วคือรู้คุณท่าน และประกาศอุปการะอันท่านทำแล้วให้ปรากฏคือตอบแทนคุณท่านชื่อว่ากตัญญูกตเวที โดยมากบุคคลจำต้องให้อุปการะไปตามหน้าที่ หรือเพราะ

เป็นหน้าที่ซึ่งต้องให้อุปการะ และบางทีก็ให้อุปการะในทางที่ผิด เพราะโมหะเป็นเหตุ ให้ไม่ทราบว่าการสมควรอย่างไร จึงไม่จัดเป็นบุพการีแท้ และโดยมาก บุคคลเมื่อรับ อุปการะจากท่านแล้ว ก็มักลบหลู่ไม่รู้คุณท่าน และทอดทิ้งเฉยเมยไม่ตอบแทน บางที ก็ยกย่องตอบแทนในทางที่ผิด จึงไม่จัดเป็นกตัญญูกตเวทีแท้ เหตุฉะนี้ ท่านจึงกล่าวว่ หาได้ยากในโลก หมายความว่า มีน้อย ถ้าจะให้ได้คู่กันด้วยแล้ว ก็มีน้อยยิ่งขึ้น

อนึ่ง ในโลกนี้ แบ่งบุคคลออกได้เป็น ๒ จำพวก คือผู้ให้พวกหนึ่ง ผู้รับ พวกหนึ่ง บุคคลคนหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นผู้รับในเบื้องต้นก่อน แล้วจึงอาจเป็นผู้ให้ใน ภายหลัง คือในเบื้องต้น บุคคลย่อมรับชีวิตเลือดเนื้อและความอนุเคราะห์เลี้ยงดูจาก มารดาบิดาและญาติพี่น้องทั้งปวง รับการปกครองของรัฐบาล ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ชื่อนี้ย่อมรับตั้งแต่เกิดจนตลอดชีวิต รับศิลปวิทยาจากครูอาจารย์มีมารดา บิดาเป็นต้นไป แลย่อมรับศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า บุคคลเมื่อเป็นผู้รับ ดังนี้แล้ว ต่อไปก็อาจเป็นผู้ให้อย่างนั้นบ้าง คือให้ชีวิตเลือดเนื้อและความอนุเคราะห์แก่ บุตรธิดา รักษาการปกครองให้เป็นไปตามระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีอธิปไตยมาจาก ประชาชนทั้งหลาย ให้ศิลปวิทยาแก่อนุชนหรือศิษยานุศิษย์ และให้คำสั่งสอนสืบศาสนา ตามแนวพระพุทธศาสนา

โดยนัยนี้ บุคคล ๒ จำพวกคือผู้ให้และผู้รับ จึงมีได้ในคนคนเดียวนี้เอง แต่ต่างวาระกัน คือในวาระที่ให้ ก็จัดเป็นพวกให้ ในวาระที่รับก็จัดเป็นพวกรับ บุคคล โดยมากมักให้โดยฐานอื่น โดยมีเครื่องตอบแทน เช่น ขายให้ มิใช่ให้โดยฐานเป็นบุพการี และมักรับโดยฐานอื่น ไม่ยอมเป็นหนี้บุญคุณกัน เช่นรับโดยการซื้อ ไม่รับโดยวิธีที่ให้ สำเร็จเป็นกตัญญูกตเวที คนคนเดียวที่เป็นทั้งบุพการีและกตัญญูกตเวทีเต็มทีโดยนัยนี้ ยังมีน้อยนักหนา นี่เป็นหลักปริมาณ ส่วนในทางปฏิบัติ สมเด็จพระบรมศาสดาทรง แสดงกรณีษะที่ผู้ให้พึงทำแก่ผู้รับ แลผู้รับพึงปฏิบัติแก่ผู้ให้ จำแนกข้อไว้เป็นคู่ ๆ เช่นกรณีษะที่มารดาบิดาพึงทำแก่บุตรธิดา และที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติแก่มารดาบิดาเป็นต้น แม้คู่อื่นจากที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ก็พึงปฏิบัติต่อกันตามสมควร ถ้าจะ ถวายวิสาขนาจำแนกคู่และข้อโดยนัยนี้ ก็จะเนิ่นช้าเกินเวลาอันสมควร เหตุฉะนี้ จักถวายวิสาขนาโดยวิธีลัด คือผู้ให้อุปการะ พึงให้ด้วยประโยชน์ และผู้รับเล่าก็พึงรู้คุณท่าน และตอบแทนด้วยประโยชน์

คำว่า ประโยชน์ แปลจากคำว่า อรรถ มักเข้าใจกันว่า คือผลที่ต้องการหรือที่พอใจ แต่คำนี้ที่หมายถึงเหตุ คือการทำอันจะทำให้เกิดผลนั้นก็มิ เช่นอุฏฐานสัมปทา ท่านแสดงว่าเป็นประโยชน์อย่างหนึ่ง โดยนัยนี้ คำว่า ประโยชน์ จึงใช้หมายถึงเหตุก็ได้ ใช้หมายถึงผลก็ได้ เมื่อหมายถึงเหตุ ควรแปลว่า การประกอบประโยชน์ หรือการทำประโยชน์ เมื่อหมายถึงผล ควรแปลว่าผลประโยชน์ เหตุฉะนั้น เมื่อพบคำว่า ประโยชน์ ก็พึงจับความหมายให้ถูกต้องตามอรรถประสงค์ในที่นั้น ๆ ประโยชน์นั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ตามชั้น (เช่นที่อ้างถวายเป็นวิสัยนาในตอนต้น เหตุฉะนั้นจะถวายเป็นวิสัยนาโดยลำดับไป) บุคคลเมื่อเกิดมาแล้วจำต้องมีเครื่องดำรงชีวิต จึงจะเป็นผู้อยู่ได้ ผู้ที่มีเครื่องดำรงชีวิตเพียงพอเรียกว่า ตั้งตัวได้ เพื่อให้ตั้งตัวได้ก่อน สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงแสดงอรรถประโยชน์เบื้องต้นเป็นส่วนเหตุไว้ ๔ ประการ คือ

อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น

อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาผลศิลปวิทยา หรือการงานที่เกิดจากความหมั่น

กัลยาณมิตตตา เลือกคบแต่มิตรที่ดีงาม

สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ มิให้ผิดเคืองนัก มิให้ฟุ่มเฟือยนัก

ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดผลประโยชน์ ที่นับว่าเป็นประธาน คือ ลาก ยศ ไมตรี ทันทาเห็น จึงเรียกว่า ทุฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่งก็เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมทันทาเห็นเหมือนกัน

อนึ่ง บุคคลยังมีเวลาข้างหน้าที่จะต้องผ่านอีกมาก และจำต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงอรรถประโยชน์ไว้รับรองอีก ๔ ประการเป็นส่วนเหตุ คือ

สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ ในทางคติโลก คือ เชื่อมต่อกฎหมาย ต่อบริษัท ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในทางธรรม คือเชื่อพระบัญญัติ สรรค์ของพระตถาคตเจ้า แลเชื่อฟังคือถือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์

ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล ศีลในทางโลกคือความประพฤติเรียบร้อยเป็นพลเมืองดีตามกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ในทางธรรมคือความประพฤติเป็นปกติเรียบร้อย เป็นคนดี ตามหลักศีลธรรม

จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการสละ ในทางโลก เช่นเสียภาษีอากร หรือสละกำลังต่าง ๆ เพื่อบำรุงประเทศชาติ ในทางธรรม คือสละพัสดุสิ่งของเพื่อบูชาผู้มีคุณบ้าง เพื่อสงเคราะห์เป็นการผูกไมตรีบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่คนขัดสนบ้าง รวมความว่าสละเพื่อวัตถุประสงค์หรือแก่บุคคลที่ควรสละให้

ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือความรู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์

ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดผลประโยชน์ ที่นับว่าเป็นประธาน คือ อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ ตลอดไป ไม่ต้องวิตกถึงกาลภายหน้าว่าจะเดือดร้อน และทำให้เป็นคนโสมภณ ผู้งามในหมู่ และเป็นที่รักเป็นที่ต้องการของหมู่จึงเรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายนอก ผู้ขาดประโยชน์ภายนอกแม้ข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมมีฐานะภายนอกอันอ่อนแอจนคลอนแคลน ประโยชน์ทั้ง ๒ ที่ถวายวิสัยชานามา ฉะนั้นทำให้บุคคลเป็นผู้มีหลักฐานอันมั่นคงในโลกทั้งในปัจจุบันและภายหน้า แลเมื่อบรรลุถึงหลักฐานในโลกแล้ว ก็ควรมีหลักฐานในธรรมอีก

เพื่อเป็นหลักประกันหลักฐานในโลกจนพ้นโลก สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงแสดงอรรถประโยชน์ทางธรรมไว้อีก ที่เป็นส่วนเหตุ คือความประพฤติชอบอย่างสูงที่เรียกว่า อริยมรรค ที่เป็นส่วนผลอย่างสูง คือ อริยผลหรือวิมุตติที่ไม่กำเริบ โดยนัยที่ถวายวิสัยชานาแล้ว ที่เป็นส่วนเหนือเหตุผลอย่างนี้ คือ นิพพาน ประโยชน์ทางธรรมนี้ทำให้บุคคลพ้นทุกข์ทั้งปวง จึงเรียกว่าปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ชั้นนี้ สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงแสดงไว้เพื่อสามัญชนโดยเฉพาะ สามัญชนจึงอาจบรรลุได้ด้วย การปฏิบัติเหตุ เริ่มแต่ทำกาย วาจา จิต อาชีพ ความดำริพิจารณาและความเห็นให้ชอบธรรมยิ่งขึ้นโดยลำดับ

ข้อสำคัญของการปฏิบัติเพื่อบรรลุประโยชน์ขั้นนี้ อยู่ที่การอบรมจิตใจ คือคอยสำรวมระวังมิให้ยินดียินร้าย หลงมงายติตอยู่ ๑ ชม่วิไมให้ลุอำนาจความดีนั้นรณปรารถนา ๑ เมื่อบุคคลมาอบรมจิตใจอย่างนี้ ย่อมอาจประสบความเกษมสำราญปลอดโปร่งแจ่มใส แม้ไม่ถึงปรมัตถะ ก็ย่อมประสบสันติภาพเสมอไป และยังทำให้หลักฐานในโลกมั่นคงยิ่งขึ้น พิจารณาาก็เห็นได้ว่า ผู้ไม่สำรวมใจ ชมใจไว้ไม่ได้ ได้รับความร้ายอย่างไร ส่วนผู้ที่สำรวมใจ ชมใจไว้ได้ ได้รับความดีอย่างไร สันติภาพอันเป็นยอดของความสุขโดยตรงย่อมเกิดจากความสำรวมใจและชมใจไว้ได้นี้เอง โดยตรงกันข้ามความเดือดร้อนวุ่นวายทั้งปวง ย่อมเกิดจากความไม่สำรวมและความชมใจไว้ได้นี้เอง แต่ข้อนี้ หมายถึงความสำรวมและชมใจ ตามหลักกรรมในพระบวรพุทธศาสนา เหตุฉะนี้ ผู้มุ่งสันติภาพจึงมักจะตั้งกติกาไว้สำหรับตนเองว่า จักสำรวมใจ จักชมใจ เมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ มีรูป เสียง เป็นต้น ด้วยอุบายวิธีใดวิธีหนึ่ง และเมื่อปฏิบัติได้ แม้เพียงชั่วคราหรือบางคราก็นับว่าเป็นการดี แลเชื่อว่าได้อย่างขึ้นสู่ปรมัตถะโดยลำดับ

ผู้อุปการะด้วยการชักนำให้ประกอบด้วยประโยชน์ตามที่ถวายเป็นวิสัยนามาฉะนี้ ชื่อว่าเป็นบุพการีของผู้รับอุปการะนั้นโดยนัยอย่างสูง และผู้ที่รับอุปการะจากท่านแล้ว ก็รู้คุณท่านแลชักนำให้บุพการีของตนประกอบด้วยประโยชน์ทั้ง ๓ นั้น เป็นการตอบแทนก็ชื่อว่าเป็นกตัญญูกตเวทียอย่างสูง และเป็นอันว่าได้ตอบแทนบุรพูปการของท่านเสร็จ

ข้อนี้ สารกด้วยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปฏิการพระพุทธบิดาและพระพุทธมารดา ตลอดถึงพระประยูรญาติ ด้วยทรงชักนำให้ตั้งอยู่ในประโยชน์ทั้ง ๓ อันมีปรมัตถะเป็นจุดพุทธประสงค์ แต่บุพการีและกตัญญูกตเวทียโดยนัยนี้หาได้ยากยิ่ง เข้าในคำว่า “ของดีหายาก” สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสพระพุทธภาษิตตามที่ยกมา ถวายเป็นวิสัยนามาฉะนี้ เพื่อทรงชี้ปริมาณของบุคคลคู่นี้ ๑ เพื่อให้บุคคลทราบแล้วเกิดอุตสาหะ ขวนขวายทำตนให้เป็นบุพการีแลกตัญญูกตเวทียตามฐานะ ๑ หาให้มีพระประสงค์ให้ไปแสวงหาในที่อื่นดูหาเพชรพลอยที่มีค่าหายากไม่ เพื่อให้สำเร็จพระพุทธประสงค์นี้ จึงทรงสอนให้บุคคลอุปการะ สงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ตามฐานะไว้โดยอเนกนัย เพื่อให้สำเร็จเป็นบุพการี แลทรงสอนให้ผู้รับอุปการะมีความกตัญญูกตเวทียต่อบุพการี

ของตน และทรงยกย่องว่าเป็นคนดีเป็นอาทิ ทั้งทรงแสดงอรรถประโยชน์ไว้เป็นข้อปฏิบัติต่อกันของทั้ง ๒ ฝ่าย โดยตรงกันข้าม ทรงติเตียนผู้ไม่มีกตัญญูทเวทิวัวเป็นอันมาก เช่นโดยนัยภาษิตว่า *มนุษย์สเมคฺคุ นาสีเท ยสฺมี นตฺถิ กตญฺญตา* ความรู้คุณไม่มีในผู้ใดไม่ควรเข้าใกล้ผู้นั้น ซึ่งเป็นมนุษย์เหมือนกะพี้ไม้ หาแก่นสารแลประโยชน์มิได้

อันกตัญญูตานั้นเป็นส่วนใจที่คิดรู้พระคุณ จึงเป็นส่วนภายใน ส่วนกตเวทิตาเป็นส่วนการทำที่ประกาศตอบแทนพระคุณ จึงเป็นส่วนภายนอกแต่การทำที่จะเป็นกตเวทิตานั้น ต้องเนื่องมาจากกตัญญูตาโดยส่วนเดียว มิฉะนั้น หาเป็นกตเวทิตาไม่มีบุคคลบางจำพวกปฏิบัติต่อบุพการีผู้อุปการะตน ด้วยใจที่หวังประโยชน์ตน หาใช่ด้วยใจที่หวังประโยชน์ท่าน เพราะรู้คุณไม่ การนั้นจึงไม่เป็นกตเวทิตา ผู้ที่ประจบสอพลอหรือนำเรื่องที่สบบารมณฺ์มากล่าวบอຍุบพการีผู้อุปการะตน เพื่อให้ท่านรักใคร่ จักได้ให้สิ่งที่ดีตนประสงค์ หรือบำรุงบำเรอท่านในทางที่อาจจะนำความเสื่อมเสียมาสู่ในภายหลัง ก็จัดเข้าในพวกนี้ การที่ทำเช่นนี้ นอกจากไม่เป็นกตเวทิตาแล้ว ยังเป็นเครื่องหลอกลวงทำลายบุพการีผู้อุปการะตนอีกด้วย จึงน่าละอายใจตัวเองยิ่งนัก และผู้ที่ย่อมเชื่อว่าเป็นศัตรูที่ร้าย เพราะอยู่ใกล้ชิดทั้งเป็นที่สนิทไวใจ เหตุฉะนี้ ท่านจึงห้ามมิให้เข้าใกล้ เพราะฉะนั้น ผู้รับอุปการะจากท่านทุก ๆ คน จึงไม่ควรทำการเช่นนี้ ควรทำแต่สิ่งที่จะนำอรรถประโยชน์มาสู่ท่าน โดยนัยที่ถวายเป็นวิสัยนามาแล้วอย่างเดียว แม้การนั้นจักไม่เป็นที่ชอบใจของท่าน แต่ถ้าจักเป็นประโยชน์ต่อท่านแล้ว ก็ควรทำและทำด้วยใจที่รู้คุณ ทั้งนี้ จักเป็นไปได้เพราะการระลึกให้รู้พระคุณท่านทาง ๑ คิดให้เห็นโทษแห่งความอกตัญญูทเวทิวัว และให้เห็นคุณานิสงส์แห่งความกตัญญูทเวทิวัว ทาง ๑

อนึ่ง ในคราวเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความเจริญนั้นอาจเป็นเหตุบังผู้กตัญญูทเวทิวัวได้บ้าง เพราะบุคคลเช่นนี้ ย่อมไม่มีการประจบสอพลอ แต่ในคราวต้องการใช้หรือในคราวต้องการความช่วยเหลือ ผู้กตัญญูทเวทิวัวย่อมปรากฏตัวทันที และจักเสียสละให้แก่บุพการีของตนได้ทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ ผู้กตัญญูทเวทิวัวจึงเป็นที่ยกย่องเชิดชูกันทุกชาติทุกภาษา

บุพการีและกตัญญูกตเวทิตาโดยนัยที่ถวายวิสาขนามาจะนี้ โดยตรงฟังพิจารณา
ดูในตนว่ามีอยู่หรือไม่ ถ้ามีอยู่ ก็ฟังทราบว่ามี สมเด็จพระบรมศาสดาทรงหมายถึงตน
นี้เอง ตรัสว่า ทูลลภา หายาก ทั้งนี้ เพราะหวังอรรถประโยชน์ต่อกันแล้วนี้ ถ้าไม่มีก็
ฟังทราบเพราะเหตุที่ตนไม่มีนี้เอง จึงตรัสว่า ทูลลภา หายาก ทั้งนี้ เพราะไม่หวัง
อรรถประโยชน์ต่อกันและกัน มีนัยดังรับประทานถวายวิสาขนาด้วยประการจะนี้

บุญอันใดที่เกิดจากการที่อาตมภาพออกบวชเป็นภิกษุภาวะในพระบวรพุทธศาสนา
แล้วศึกษาปฏิบัติธรรมวินัยตามสติกำลัง และบุญส่วนอื่นใดที่ได้บำเพ็ญโดยลำดับมา
อาตมภาพขอถวายพระกุศลในบุญนั้น ๆ แต่พระเดชพระคุณ พระวรวงศ์บพิตร ผู้ทรง
เป็นบุพการี อันยิ่งใหญ่ และขอตั้งมโนปณิธานอ้างพระศรีรัตนตรัย ให้ทรงเจริญด้วย
ไตรอรรถประโยชน์ ปราศจากโทษ ศัตรู อุปัทวันตราย ประกอบด้วยพระอนามัยและ
สันติสุขสวัสดิ์ ทุกทิพาราตรีกาล

รับประทานวิสาขนามา ในบุพการีแลกตัญญูกตเวทิตา พอสมควรแก่เวลา
แล้ว ก็มีด้วยประการจะนี้ ขอถวายพระพร

อัจฉुकคตาวาจากถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อจฺจุคฺคตา อติพลตา

อติเวฬํ ปภาสิตา

วาจา หนฺติ ทุมฺเมธํ

ติตฺติรํ วาตีวสฺสิตํ

บัดนี้ จักแสดงธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แห่งการฟังธรรมตามสมควรแก่เวลา ประโยชน์แห่งการฟังธรรมนั้น โดยนัยหนึ่ง ได้แก่ ปัญญา คือรู้เนื้อความพร้อมทั้งหัวข้อธรรมที่แสดง และรู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น ปัญญานี้ จักมีได้ก็ด้วยอาศัยการฟังด้วยดี คือตั้งใจเงี่ยโสตสดับฟังโดยเคารพตั้งแต่นั่นจนจบ สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า *สุสุสูสี ลภเต ปญญํ* ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา ดังนี้ ปัญญา ย่อมเป็นเครื่องกล่อมเกลากิเลสคือความเห็นให้ถูกต้องต่อเหตุผลตามทำนองคลองธรรม เมื่อบุคคลมีความเห็นถูกต้องแล้ว จะทำพุดคิดอะไร ก็ถูกต้องเหมาะสม เป็นเหตุให้เกิดผลดีทั้งในทางโลกและทางธรรม เหตุฉะนี้ ผู้มุ่งผลดีปรารถนาจะอบรมปัญญา กล่อมเกลากความเห็นให้ถูกต้อง จึงสมควรชวนชวายฟังธรรมตามโอกาส ข้อนี้ ก็จักเป็นมงคลคือเหตุให้บรรลุถึงความเจริญอันอุดม สมด้วยพระพุทธ-

* ทรงแสดงเมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ๒๕ สิงหาคม ๒๔๙๕

ภาษิตว่า กาลเณ ธมฺมสุสฺวณํ เอตมฺมํคฺลมฺมุตฺตมํ การฟังธรรมโดยกาล เป็นอุดมมงคล
ดังนี้

ศาสนธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น ซึ่งแสดงไว้โดยนัยอันลุ่มลึกบ้าง
ปานกลางบ้าง สามัญบ้าง เพื่อให้เหมาะแก่อินทรีย์บารมีของเวไนยนิกรและเหตุการณ์
นั้น ๆ โดยบรรยายหนึ่ง ทรงแสดงโทษของวาจาที่เกินสมควรเป็นต้น ด้วยคาถาประพันธ์
ในติดติรชาดกอันมาในขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก ดังที่ยกไว้เป็นบทอุเทศ ณ
เบื้องต้นว่า อจฺจุคฺคตา อติพลตา อติเวลํ ปภาสิตา เป็นต้น แปลความว่า วาจาที่เกิน
สมควร รุนแรงมาก พุดผิดเวลา ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม เหมือนเสียงขันฆ่า
นกกกระหาที่ขัน ฉะนั้น ดังนี้

เสียงที่เปล่งออกไปเป็นภาษาแสดงข้อความ ชื่อว่า วาจา แม้หนังสือที่แสดง
ข้อความก็ชื่อว่าวาจา เพราะเป็นเครื่องหมายที่ใช้แทนเสียงนั่นเอง วาจานี้เป็นเครื่อง
แสดงข้อความที่ผู้พูดประสงค์ให้ผู้อื่นทราบ ถ้าวาจานั้นใช้เสียง ผู้อื่นก็ฟัง ทราบได้ด้วยหู
ถ้าใช้หนังสือก็อ่าน ทราบได้ด้วยตา อนึ่ง วาจายังเป็นเครื่องแสดงความรู้อันดีหรือลึกลับ
แสดงน้ำใจคือความคิดพร้อมทั้งเจตนาและความประสงค์ของผู้พูดเอง ข้อนี้ มีพระพุทธ-
ภาษิตแสดงว่า

หทยสฺส สทิสี วาจา วาจาเชนกับใจ

สํโหวหาเรน ไสเจยฺย เวทิตพฺพํ ความเป็นผู้สะอาดฟังทราบได้ด้วยถ้อยคำสำนวน
แม้ความเป็นผู้ไม่สะอาด ก็มีนัยเช่นเดียวกัน โดยปกติ ผู้พูดย่อมมีเจตนาและ
ความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้ฟัง ถ้าพูดด้วยความฉลาด ก็อาจทำผู้ฟังให้เป็นไป
ตามเจตนาประสงค์ได้ และนำผลดีไม่มีประมาณมาสู่ผู้พูด แต่ถ้าพูดด้วยความเขลา
ก็ไม่อาจให้สำเร็จเจตนาประสงค์ของผู้พูดได้ และอาจให้เกิดโทษไม่น้อยแก่ผู้พูด
เพราะเหตุนี้ จึงมีคำกล่าวว่ “ปากเป็นเอก” คือปากเป็นที่หนึ่ง ทั้งในส่วนที่เป็นเหตุนำ
คุณ ทั้งในส่วนที่เป็นเหตุนำโทษมาให้ แม้ภาษิตเก่าก็มีว่า

ลกฺขี วสตี ชิวฺหคฺเค

ชิวฺหคฺเค มิตฺตพฺนฺธวา

พฺนฺธนํ เจว ชิวฺหคฺเค

ชิวฺหคฺเค มรณํ ฐวํ

แปลความว่า ทรัพย์สมบัติ มิตรญาติ การต้องจองจำ และความตาย อยู่ที่
ปลายลิ้นแท้ทีเดียว

วาจาที่พูดด้วยความฉลาด เป็นวาจาฝ่ายมีคุณ ที่พูดด้วยความเขลา เป็นวาจา
ฝ่ายมีโทษ

ในที่นี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้ลักษณะวาจาฝ่ายมีโทษ คือ *อจฺจุคฺคตา*
วาจาที่เกินสมควร *อติพลตา* ที่รุนแรงมาก *อติเวฬุ* *ปภาสิตา* พูดผิดเวลา วาจาที่เกิน
สมควรนั้นคือวาจาที่พูดส่งเสริมขึ้นไปจนเกินความเป็นจริง เกินเหตุ เกินผล ผิดวินัย
หรือพูดเป็นน้ำไหล ไม่มีเนื้อถ้อยกระตือรือร้น พูดเอาเอง ไม่มีที่อ้าง พูดมากไม่รู้จักจบ
รวมความว่า วาจาที่พูดส่งเสริมไปโดยไร้ประโยชน์ ยกตัวอย่างวาจาโอ้อวด อีกอย่างหนึ่ง
อจฺจุคฺคตา หมายถึง วาจาที่ลวงเกิน คือที่กล่าวลวงล้าเข้าไปในเรื่องของผู้อื่น โดยไม่
สมควร ด้วยเหตุขาดความเคารพบ้าง พูดพล่อย ๆ โดยมีได้คิดบ้าง ยกตัวอย่างวาจา
ที่พูดตักเตือนผู้ใหญ่ตรง ๆ โดยมีได้เลือกกาลเทศะ และวิธีให้เหมาะสม หรือวาจาที่
พูดเล่นหัว ยั่วเย้า เป็นต้น จนเกินพอดี

วาจาที่รุนแรงมากนั้น คือวาจาที่พูดใช้คำรุนแรง เผ็ดร้อนด้วยมุ่งหมายเสียด
แทงใจผู้อื่น หรือที่พูดใช้คำละมุนละม่อม แต่เจือด้วยความโกรธ เช่น คำประชด
ด้วยมุ่งตำหนิพ้อมหาจำเรียม คำเย้ยด้วยหมายปลงหรือว่า นอนให้สบาย เป็นต้น หรือ
วาจาที่พูดด้วยมุ่งจะให้ได้ตั้งใจเกินไปจนกลายเป็นบังคับขู่เข็ญ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
อติพลตา หมายถึง วาจาที่พูดพร่ำเพรื่อ ซ้ำซาก

วาจาที่พูดผิดเวลานั้นคือวาจาที่พูดในเวลาอันไม่ควรพูด ในสถานอันไม่ควรพูด
ที่เรียกว่าพูดผิดกาลเทศะ วาจาเช่นนี้แม้จะเป็นจริงก็ไม่ให้คุณ

วาจาที่เกินสมควรเป็นต้นนี้ ตรัสว่าย่อมทำลายคนทรามปัญญาเหมือนเสียง
ขันฆ่านกระหาที่ขัน ฉะนั้น มีเรื่องเล่าในติตติรชาดกว่า นกกระหาขัน พรานได้ยิน
จึงรู้ที่อาศัยและไปจับฆ่านำไป ท่านจึงยกเสียงขันซึ่งฆ่านกระหา เป็นข้อเปรียบกับ
วาจาเช่นนั้นที่ทำลายคนทรามปัญญา หมายความว่า คนทรามปัญญากล่าววาจา
เช่นนั้น ย่อมได้รับความวิบัติเพราะวาจาของตน

คนทราบบัญญานั้น คือคนเขลา ไม่ทราบข้อที่ควรพูด ไม่ควรพูด ไม่ทราบ เวลาและสถานที่ควรพูดไม่ควรพูด โดยปกติบุคคลย่อมพูดตามที่รู้มาบ้าง ตบแต่ง ขึ้นเองบ้าง ทางที่สื่อให้เกิดความรู้ ก็คืออายตนะ ได้แก่ ตาเป็นสื่อให้รู้รูป หูเป็นสื่อให้รู้เสียง จมูกเป็นสื่อให้รู้กลิ่น ลิ้นเป็นสื่อให้รู้รส กายเป็นสื่อให้รู้สิ่งที่กายถูกต้อง ใจเป็นสื่อให้รู้เรื่อง

ในทางเหล่านี้ หูเป็นสื่อให้รู้อะไรได้มากที่สุด จากเสียงที่เปล่งออกเป็นวาจา เมื่อมีหนังสือแทนเสียงขึ้น ตาก็เป็นสื่อให้รู้อะไรได้มากอีกทางหนึ่ง เรื่องที่ผ่านเข้ามา ทางสื่อเหล่านี้ก็มีเป็นอันมากทั้งส่วนดีส่วนเสีย ยกตัวอย่างวาจาที่ได้ยินได้ฟัง หนังสือที่ได้อ่าน เป็นส่วนดีคือมีประโยชน์ และผู้พูดหรือเขียนมีเจตนาประสงค์ดีก็มี เป็นส่วนไม่ดีคือไม่มีประโยชน์ และผู้พูดหรือเขียนมีเจตนาประสงค์ร้ายก็มี ถ้ามีเจตนาประสงค์ร้าย เขาก็มิได้บอกให้ทราบ แต่พูดกลบให้เห็นว่าดี ซ่อนข้อร้ายไว้ปลายทาง

อีกอย่างหนึ่ง เรื่องที่พูดต่อกันไปโดยมาก มักถูกตบเติมแก้ไข บางคนพูดออกไป เรื่องก็กลายเป็นจินตนิมิตก็มี ดังที่เรียกว่าวาจามีปีก ผู้ฟังหรืออ่านรู้มาแล้ว ไม่กล้ารับรองก่อนด้วยวิจารณ์ปัญญา คือไม่มีใครควรอนุญาตให้ทราบว่าควรไม่ควรอย่างไร พูดต่อไปตามที่รู้ นั้น ๆ ได้ชื่อว่าเป็นคนทราบบัญญา ถ้าวาจานั้นเป็นฝ่ายมีโทษ ยกตัวอย่างเช่นวาจาที่ยกยอให้เหลือ วาจาที่ยกเอาเรื่องส่วนตัวขึ้นมาชูชูเหยยให้แตกสามัคคีกัน วาจาที่กล่าวถึงเรื่องสงวนของทางบ้านเมือง ซึ่งจัดเป็นวาจาเกินสมควรและล่วงเกิน เพราะพูดล่วงล้ำเข้าไปโดยไม่สมควรในเรื่องของบุคคลและหมู่ วาจาที่เล่าลือถึงเหตุการณ์อันร้ายแรง อันได้มีหรือจะมีแก่บุคคลหรือหมู่ วาจาที่กล่าวมุ่งความเสื่อมเสียแห่งบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นวาทรรุนแรง ถ้าพูดบ่อย ๆ ก็จัดเป็นวาจาที่พูดพร่ำเพรื่อซ้ำซาก และวาจาที่พูดสรรเสริญหรือติเตียนบุคคลหรือกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเวลาอันไม่ควรสรรเสริญหรือติเตียน ซึ่งจัดเป็นวาจาที่พูดผิดกาล วาจาเช่นนี้ก็ย่อมทำลายผู้พูดเอง บุคคลผู้ขาดวิจารณ์ปัญญาในวาจาที่ได้ยิน อาจกลายเป็นเครื่องมือของผู้มุ่งร้ายโดยไม่รู้ตัว และอาจตายใจจนตัวตายก็มี

อนึ่ง แม้จะทราบว่าเป็นเรื่องไม่ควรพูด ก็อาจมีผู้ที่อดพูดไม่ได้ เพราะมีนิสัยรู้อะไรแล้วนิ่งไม่ได้ ที่เรียกว่า “ปากสว่าง” หรือพูดเพราะมีเจตนาและความประสงค์ไม่ดี

บางทีเพราะมีเจตนาประสงค์เช่นนั้น จึงตบแต่งเรื่องขึ้นเองทั้งหมดที่เรียกว่าปั้นขึ้นบ้าง ส่งเสริมเพิ่มเติมขึ้นบ้าง วาจาเช่นนี้เป็นฝ่ายมีโทษเช่นกัน ผู้พูดก็ชื่อว่าคนทรามปัญญา เพราะขาดสติเหนียวรั้ง ต้องวิบัติเดือดร้อนเพราะวาจาของตน ดั่งมีตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก ถ้าวาจานั้นเกี่ยวถึงหมู่ ก็ทำหมู่ให้เดือดร้อนเสื่อมเสียอีกด้วย นี่เป็นโทษในโลกนี้ อนึ่ง ถ้าวาจานั้น เป็นวจีทุจริต คือพูดชั่ว ได้แก่ มุสาวาท พูดเท็จ ปิสุณาวาท พูดส่อเสียด ผรุสวาท พูดคำหยาบ สัมผัสปลปวาท พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นเหตุให้เข้าถึงอบาย คือภพอันไร้ความเจริญในโลกหน้า และตรัสไว้ในที่อื่นอีกว่า

ปฺริสฺสสฺ หิ ชาตสฺส

กฺุธารี ชายเต มุখে

ยาย ฉินฺหติ อตุตฺตานํ

พาโล ทุภฺภาสิตํ ภณํ

แปลเอาความว่า ขวานอันเป็นเครื่องฟาดฟันตนเอง ย่อมเกิดที่ปากของคนพาล ผู้กล่าวคำชั่ว ดังนี้

ด้วยเหตุนี้ บุคคลทุกคนจึงควรเว้นวาจาที่มีโทษ กล่าวแต่วาจาที่มีคุณ คือวาจาที่สมควร นิ่มนวลเรียบร้อยและถูกเวลา อันตรงกันข้ามกับวาจาที่เกินสมควรเป็นต้น วาจาที่สมควรนั้นคือที่พูดเหมาะสมแก่ความเป็นจริงและเหตุผลเป็นต้น ซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ ยกตัวอย่างวาจาที่พูดสมานสามัคคี ที่สรรเสริญตามเหตุผล วาจาที่นิ่มนวลและไม่พูดพรวดเพื่อซ้ำซากเรียบร้อยนั้น คือที่ใช้ถ้อยคำตามวัฒนธรรมของชาวเมือง อ่อนหวาน เกลี้ยงกลา จับใจ แต่มีน้ำหนักด้วยถ้อยคำกับเหตุผล วาจาเช่นนี้จัดเป็นวาจาที่มีประโยชน์ อันวาจาที่จริงแท้และมีประโยชน์ แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ตรัส ทั้งตรัสให้ถูกเวลา ต้องด้วยพระพุทธรูปที่ตรัสแก่กษัตริย์กุมาร ความว่า วาจาที่ไม่จริงไม่แท้หรือจริงแท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ จะเป็นที่รักชอบใจของชนอื่นหรือไม่ก็ตาม พระตถาคตไม่ตรัส ส่วนวาจาที่จริงแท้ทั้งปวง ประกอบด้วยประโยชน์ จะเป็นที่รักชอบใจของชนเหล่าอื่นหรือไม่ก็ตาม พระตถาคตทรงรู้กาล ตรัสวาจานั้น เพราะพระตถาคต มีความอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้

ความเว้นวาทที่มีโทษ กล่าวแต่วาทที่มีคุณ จักเป็นไปได้เพราะสำรวมวาท คือระวังรักษาปากมิให้พูดวาทที่มีโทษด้วยมีสติเห็นยั้งใจ บางทีเห็นยั้งไว้ไม่ไหว ด้วยอำนาจความโลภบ้าง ความขัดแค้นโกรธเคืองบ้าง ความหลงหรือเขลาไปบ้าง เพราะมีสิ่งยั่วให้เกิดโลภ โกรธ หลงขึ้น ยกตัวอย่าง ลาม ยศ เป็นสิ่งยั่วให้โลก ศัตรुकุ่เวรเป็นสิ่งยั่วให้โกรธ สุรานารีเป็นสิ่งยั่วให้หลง เมื่อโลก โกรธ หลงเกิดครอบงำใจแล้ว ก็สำรวมวาทไว้ไม่ได้ พูดเรื่องที่ไม่ควรพูด ในเวลาและสถาน อันไม่ควรพูด เหตุฉะนั้น เมื่อปรารถนาพูดแต่ที่มีคุณ ก็พึงสำรวมวาท เพราะถ้าพูดไม่สมควรออกมา ก็จะเป็นเหตุเดือดร้อนแก่ตนเองตลอดถึงหมู่ ชื่อนี้จักสำเร็จได้ด้วยหลักเว้นไม่มั่วสุม ด้วยสิ่งที่ยั่วให้เกิดโลภ โกรธ หลงเหล่านั้น และแม้จะเกิดโลภ โกรธ หลงขึ้นบ้างตาม เรื่องของสามัญชน ก็ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นโทษ ช่มไว้ไม่ยอมให้มีอำนาจครอบงำใจได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สติก็มีกำลังเข้าระวังรักษาปากไว้อยู่สำเร็จเป็นวาทสังวร คือสำรวมวาท วาทที่สำรวมแล้วเช่นนี้ ย่อมเปล่งออกมาด้วยสติและปัญญาที่ไตร่ตรองพิจารณาแล้ว จึงเป็นวาทที่สมควร นิ่มนวล เรียบร้อยและถูกเวลา เป็นเหตุอำนาจสุขผลมาให้โดย ส่วนเดียว เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า *สาธุ วาจา ย ส่วโร* สำรวม วาจาเป็นเหตุให้สำเร็จประโยชน์ ดังนี้

รวมความว่า ความสำรวมวาทเป็นเหตุให้พูดวาทที่สมควร นิ่มนวล เรียบร้อย และถูกเวลา วาจาเช่นนี้ย่อมนำสุขผลมาสู่ผู้พูด ซึ่งมีวิจารณ์ปัญญา ส่วนความไม่สำรวม วาท เป็นเหตุให้พูดวาทที่เกินสมควรหรือพูดล่วงเกิน รุนแรงมากหรือพรั่หรือซ้ำซาก และผิดเวลา วาจาเช่นนี้ย่อมทำลายผู้พูดซึ่งเป็นคนทรมานปัญญาให้วิบัติเสื่อมเสีย เปรียบเหมือนเสียงขันฆ่านกระทาที่ขัน ฉะนั้น มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการ ฉะนี้

ภัททกสิล ภัททิกาภิฏฐิกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส

ภทฺทเกณ จ สีเลน

ภทฺทิกาย จ ภิฏฐิกยา

เอเตหิ ทฺวึหิ ธมฺเมหิ

โย สมนฺนาคโต นโร

กายสฺส เกทา สปปญฺเอย

สคฺคํ โส อุปฺปชฺชตีติ

บัดนี้ จักถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญา
บารมี เพิ่มพูนพระกุศลราศีส่วนธัมมัสสวนมัย แต่บพิตร หม่อมเจ้าพวงรัตน์ประไพ
ผู้ทรงรับกัณฑ์และสมาคมนี่ซึ่งมี เป็นประธาน

บพิตร หม่อมเจ้าพวงรัตน์ประไพ ปรากฏว่าทรงมีพระศรัทธาปราทะมันใน
พระพุทธศาสนา ทรงพอพระทัยในการฟังธรรม และแสวงหาบุญในพระพุทธศาสนา
อันสำเร็จด้วยทาน ศีล ภาวนา โดยสามารถ เพื่อให้พระศรัทธาเป็นญาณสัมปยุต คือ
ประกอบด้วยญาณ และอบรมพระบารมีให้ทวีขึ้นโดยลำดับ

แท้จริง การฟังธรรมย่อมเป็นเหตุให้รู้ทั่วถึงอรรถคือเนื้อความ และธรรมคือ
หัวข้อธรรม แล้วปฏิบัติให้เหมาะ ได้ทั้งแก่คติโลกและคติธรรม โลกมีความหมุนเวียน

* ทรงแสดงเมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ถวายหม่อมเจ้าพวงรัตน์ประไพ ชุมพล
ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ ๑๘ กันยายน ๒๔๘๕

แปรเปลี่ยนอยู่โดยปกติ เมื่อกล่าวถึงส่วนที่เกี่ยวข้องแก่บุคคล บางคราวก็หมุนเวียนมาในทางดี คือประกอบด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข บางคราวก็หมุนเวียนมาในทางร้าย คือประกอบด้วยอลาภ อยศ นินทา ทุกข์ ใครจะบังคับโลกให้คงที่อยู่มิได้

ส่วนธรรมมีสภาพดำรงอยู่คงที่ เป็นอย่างไร ก็คงเป็นอย่างนั้นตลอดไป เพราะธรรมเป็นความจริง หรือเป็นกฎธรรมดา เช่น กฎธรรมดาว่า “โลกมีความหมุนเวียนอยู่โดยปกติ” หรือว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นี่เป็นธรรม ความหมุนเวียนของโลกย่อมเป็นไปตามเหตุอย่าง ๑ ตามสังขตลักษณะ คือลักษณะของสังขารอย่าง ๑

ที่เป็นไปตามเหตุนั้น ส่วนที่ติยอมหมุนเวียนมา เพราะเหตุที่ดี คือปฏิรูปการ การทำเหมาะในปัจจุบันนี้ และบุพเพกตปุญญา ความเป็นผู้มีบุญอันได้ทำแล้วในกาลก่อน ส่วนที่ชั่ว ย่อมหมุนเวียนมาเพราะเหตุที่ชั่วอันตรงกันข้าม

ที่เป็นไปตามสังขตลักษณะนั้น คือ อุปฺปาโท ปญฺญาติ เกิดปรากฏ ๑ วโย ปญฺญาติ เสื่อมปรากฏ ๑ จิตฺตสฺส อณฺณกตฺตํ ปญฺญาติ เมื่อตั้งอยู่ แปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ ๑

ผู้รู้ทั่วถึงอรรถและธรรมในพระพุทธศาสนา ย่อมทราบกฎธรรมดาข้อนี้ และสามารถทำโลกให้หมุนเวียนมาดีแก่ตนได้ ด้วยการประกอบเหตุที่ดี และเมื่อโลกหมุนเวียนมาหรือไปอย่างไร ก็แสดงอาการคงที่ ไม่ขึ้นลง ด้วยอำนาจความยินดียินร้าย เพราะพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงว่า ข้อนี้ ๆ ไม่เที่ยง ไม่คงทนอยู่ได้ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ควรยินดียินร้าย เมื่อเข้าสมาคม ย่อมรู้จักเลือกคบแต่กัลยาณมิตร และแสดงกิริยาถ้อยวาจาให้เหมาะสม ตามพระพุทธจรรยา นี้ชื่อว่า ปฏิบัติให้เหมาะแก่คติโลก

ส่วนธรรมกล่าวโดยอภิธรรมนัยมี ๓ อย่าง คือ ธรรมเป็นกุศล ๑ ธรรมเป็นอกุศล ๑ ธรรมเป็นอัพยาगत คือไม่ยืนยันว่าดีหรือชั่ว ๑ กุศลธรรมและอกุศลธรรมย่อมเกี่ยวถึงจิต ถ้าไม่เกี่ยวถึงจิต ก็เป็นอัพยากตธรรม ยกตัวอย่าง “ประพฤติดีโดยไตรทวาร” ความประพฤตินั้นประกอบด้วยกุศลจิต จึงเป็นกุศลธรรม ส่วนไตรทวารเป็นอัพยากตธรรม เพราะเป็นเพียงทางเครื่องประพฤติ กุศลธรรมเป็นส่วนที่ควรบำเพ็ญ

อกุศลธรรมเป็นส่วนควรละ อภัยกตธรรมเป็นส่วนควรกำหนดรู้ แม้โลกที่มีความหมุนเวียนไปโดยปกติ ก็เป็นอภัยกตธรรม ซึ่งควรกำหนดรู้ ผู้รู้ทั่วถึงอรรถและธรรมในพระพุทธศาสนาโดยนัยที่แสดงมา ย่อมละอกุศลธรรม บำเพ็ญกุศลธรรม และกำหนดรู้อภัยกตธรรมได้โดยสามารถ นี้ชื่อว่าได้ปฏิบัติให้เหมาะแก่ศีลธรรม ผู้ปฏิบัติให้เหมาะทั้งแต่คติโลกและศีลธรรม ตามคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา โดยนัยแม่ที่ถวายวิสัชนามาจะนี้ ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ต้องตามพระบาลีว่า

อตถมณฺเฑน ฐมฺมมณฺเฑน ฐมฺมานุฐมฺมปฏิปนฺโน วิหฺรติ

รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่ ดังนี้

ผู้เช่นนี้ย่อมมีกายเอิบอิมด้วยอิฏฐผลในโลก อันเป็นอาหารของกาย จิตใจอิมเอิบด้วยธรรม อันเป็นอาหารของจิตใจ เมื่อมีกายและใจเอิบอิมอยู่ ย่อมเป็นสุข ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลूसุข โดยบรรยายหนึ่ง คือภัททกศีล และภัททิกาภิภูสิ ต้องด้วยอนุศาสนีภาษิต อันมาในชุกทกนิกาย ชุกทปาฐะ ซึ่งยกไว้เป็นอุทเทศ ณ เบื้องต้นว่า

ภทฺทเกณ จ สีเลน

ภทฺทิกาย จ ทิฏฺฐิจยา

เป็นอาทิ แปลความว่า นรชนใดประกอบด้วยธรรม ๒ ประการนี้ คือด้วยภัททกศีล ๑ ด้วยภัททิกาภิภูสิ ๑ นรชนนั้นเป็นผู้มีปัญญา กายทำลายแล้ว ย่อมเข้าถึงสรวรรค์ ดังนี้

พระพุทธภาษิตนี้แสดงถึงเหตุอันได้แก่ธรรม ๒ ประการ คือภัททกศีล และภัททิกาภิภูสิ แสดงถึงผลคือความเข้าถึงสรวรรค์แห่งผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้

ศีล ในพระพุทธภาษิตนี้ได้แก่ความประพฤติ ในทางชั่วเรียกว่า *ปาปกศีล* ในทางดีเรียกว่า *ภัททกศีล* ในที่นี้ แสดงถึงภัททกศีล แปลว่าศีลอันดีงาม มุ่งหมายถึงความประพฤติอันดีงาม บุคคลย่อมแสดงการทำทางกายวาจาด้วยความตั้งใจอยู่โดยปกติ เพื่อการศึกษาเล่าเรียนบ้าง เพื่อประกอบการอาชีพบ้าง เพื่อทำกิจอื่น ๆ อีกบ้าง การทำนั้น ๆ ถ้าเป็นไปในทางดีหรือชั่ว เรียกว่าศีลคือความประพฤติ ภัททกศีลคือความประพฤติดี ย่อมทำผู้ประพฤติให้เป็นภัทรบุคคล คือคนดีงาม

ส่วนปาปกลีล คือความประพฤติชั่ว ย่อมทำผู้ประพฤติให้เป็นปาปชน คือคนชั่ว บุคคลย่อมเป็นคนดีหรือคนชั่ว เพราะความประพฤติของตน หาใช่เพราะเหตุอื่นไม่ เหมือนอย่างที่เราเห็นว่าพ่อค้า ก็เพราะทำการค้า ฉะนั้น เมื่อคิดดูเฝิน ๆ ให้นำเห็นว่า การที่ทำของตนเองไม่สำคัญ จะทำอย่างไรก็ตาม เมื่อคนอื่นว่าดีก็ดีได้ เมื่อคนอื่นว่าชั่วก็ชั่วได้ เมื่อถือโลกคือผู้อื่นเป็นใหญ่ ย่อมเห็นอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง ให้นำเห็นว่า การที่ทำทุกอย่าง ย่อมมุ่งผลแก่ตนเป็นที่ตั้ง เหตุฉะนั้น การที่ทำอะไรก็ตาม ถ้าทำให้ตนได้ผลเป็นที่พอใจ ก็นับว่าดี ถ้าทำตนให้เสื่อมประโยชน์ ก็นับว่าชั่ว เมื่อถือตนเป็นใหญ่ ย่อมเห็นอย่างนี้ ความเห็นทั้ง ๒ นี้ เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้ จักเห็นได้ว่ายังมีขาดตกบกพร่อง เพราะได้ส่วนเดียวคือผู้อื่นหรือตน ส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น ทั้งเมื่อได้ส่วนหนึ่ง ก็อาจขัดกับอีกส่วนหนึ่ง ขาดการเทียบเคียงระหว่างโลกคือผู้อื่นกับตน

แท้จริงการบัญญัติว่าดีหรือชั่ว เพราะถือโลกคือผู้อื่นเป็นประมาณ อาจขัดกับตน หนึ่ง การบัญญัติเช่นนั้น เพราะถือตนเป็นประมาณ ก็อาจขัดกับผู้อื่น ยกตัวอย่าง การฉ้อโกง อาจมีผู้เห็นว่า ถ้าฉ้อโกงได้เป็นความฉลาด จนมีคำว่าฉลาด แล้วต้องโกง แต่พึงพิจารณาดูว่า ถ้าผู้อื่นฉ้อโกงตนได้ เขาย่อมชอบ ส่วนตนย่อมไม่ชอบแน่ ถือผู้อื่นเป็นประมาณจึงอาจขัดกับตนได้อย่างนี้ โดยนัยตรงกันข้าม ถ้าตนไปฉ้อโกงผู้อื่นได้ แมตคนจักชอบ แต่ผู้อื่นย่อมไม่ชอบแน่ ถือตนเป็นประมาณ จึงอาจขัดกับผู้อื่นได้อย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ การบัญญัติว่าดีหรือชั่วด้วยถือโลกคือผู้อื่นอย่างเดียว หรือถือตนอย่างเดียวเป็นประมาณ จึงไม่ยุติธรรมเพราะอาจได้ทางหนึ่ง เสียทางหนึ่ง และคำว่าฉลาดแล้วต้องโกง จึงมิใช่สุภาษิตเพราะเป็นคำของคนถือโลกหรือตนเป็นใหญ่

ยังมีอีกวิธีหนึ่ง คือ บัญญัติว่าดีหรือชั่ว ด้วยการเทียบเคียงระหว่างตนและผู้อื่นมิให้ขัดกัน บัญญัติอย่างนี้ย่อมได้ทั้งฝ่ายตนและผู้อื่น หรือแม้จะได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ก็ไม่ขัดหรือตัดรอนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงเป็นทางที่ยุติธรรม ยกตัวอย่าง

การประทุษร้ายร่างกายทำลายชีวิตผู้อื่น ก่อนแต่จะบัญญัติลงไปว่าดีหรือชั่ว พึงพิจารณาเทียบเคียงว่า เรารักชีวิตและร่างกายของตน บรรารณามีชีวิตอยู่โดยผาสุก ฉนั้นใด ผู้อื่นก็รักแลบรรารณานั้นเหมือนกัน การประทุษร้ายทำลายสิ่งรักของผู้อื่น จึงไม่ยุติธรรม เพราะเป็นการขัดหรือตัดรอนผู้อื่น เมื่อพิจารณาเทียบเคียงโดยเหตุผล

อย่างนี้ จึงบัญญัติลงไปได้ว่า การประทุษร้ายร่างกายทำลายชีวิตผู้อื่น เป็นการชั่ว ไม่ควรทำ แม้การฉ้อโกงและทุจริตอื่น ๆ ก็อาจพิจารณาเทียบเคียงและบัญญัติได้ว่าเป็นการชั่วเช่นเดียวกัน

ความมีเมตตากรุณาต่อกัน ก็พึงพิจารณาเทียบเคียงว่า เราปรารถนาความมีเมตตากรุณาจากผู้อื่น ฉันทใด ผู้อื่นก็ปรารถนา ฉันทนั้นเหมือนกัน ความมีเมตตากรุณาต่อกันจึงเป็นเครื่องทำตนและผู้อื่นให้เป็นสุข ปราศจากทุกข์ ไม่มีขัดต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเลย เมื่อพิจารณาเทียบเคียงโดยเหตุผลอย่างนี้ จึงบัญญัติลงไปว่า ความมีเมตตากรุณาเป็นการดี ควรอบรมให้มีขึ้น

การบัญญัติว่าดีหรือชั่ว โดยการเทียบเคียงระหว่างตนและผู้อื่นให้ยุติธรรมอย่างนี้ เป็นการบัญญัติโดยธรรม ผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ ย่อมเห็นว่าดีหรือชั่วโดยอาศัยหลักความยุติธรรมเช่นนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงบัญญัติการดีการชั่ว ย่อมทรงบัญญัติโดยธรรม ข้อนี้ เมื่อพิจารณาดูจักเห็นได้ทุกข้อ ตั้งต้นแต่เบญจศีลขึ้นไป นี้เป็นเหตุภูมิปรียาย คือบรรยายอย่างต่ำหรือสามัญ

แต่ในอุปริมปรียาย คือบรรยายอย่างสูง ทรงบัญญัติว่า ชอบ หรือผิด ด้วยมุ่งจุดปลายทางแห่งพระพุทธศาสนา กล่าวคือวิชาและวิมุตติเป็นหลัก การใด เป็นข้อปฏิบัติเอียงเหลื่อมลาดไปสู่วิชาและวิมุตติ การนั้นทรงบัญญัติว่าชอบ การใดเป็นข้อปฏิบัติขัดแย้งต่อวิชาและวิมุตติ การนั้น ทรงบัญญัติว่าผิด และเพื่อกำหนดง่าย จึงทรงวางหลักธรรมสำหรับตัดสินธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว ไว้ ๘ ประการ ด้วยพระพุทธภาษิตในโคตมีสูตร อันมาในอังคุตตรนิกายอัฐกนิบาต โดยความว่า

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความกำหนดข้อมใจ ๑

เป็นไปเพื่อประกอบทุกข์ ๑

เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลส ๑

เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ๑

เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ ๑

เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๑

เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ๑

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ๑

ธรรมเหล่านั้น ฟังรู้ว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ๑

เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์ ๑

เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส ๑

เป็นไปเพื่อความอยากอันน้อย ๑

เป็นไปเพื่อความสันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ ๑

เป็นไปเพื่อความสังัดจากหมู่ ๑

เป็นไปเพื่อความเพียร ๑

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ๑

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอน ของพระศาสดา ดังนี้

บัณฑิต ผู้มีปริชา ย่อมไม่ถือโลกหรือตนเป็นใหญ่ ในการบัญญัติการดีการชั่ว แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ แม้จะไม่ได้ฟังศาสนธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อพิจารณาเทียบเคียงระหว่างตนและผู้อื่นโดยยุติธรรม ก็อาจทราบการดีหรือชั่วได้ด้วยตนเอง ความเว้นการดี ประพฤติการชั่ว เป็นปาปกสิล คือความประพฤติชั่ว ส่วนความเว้นการชั่ว ประพฤติการดี เป็นภัททกสิล คือความประพฤติดีหรืองามอันประสงคในที่นี้ โดยนัยอริยมัคคภัททกสิล ได้แก่ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ เว้นจากเบียดเบียน ทำลายล้างร่างกายและชีวิต ทรัพย์และเชื้อสายของผู้อื่น ๑ สัมมาวาจา เจรจาชอบ เว้นจากพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบและพูดเพ้อเจ้อ ๑ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ เว้นมิจฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ๑

ภัททกสิล นี้จักมีเป็นไปได้เพราะอาศัยภัททิกาทิฎฐิ คือ ทิฎฐิอันงาม ถ้าปราศจากทิฎฐิอันงาม สิลอันงามก็มีขึ้นไม่ได้ ทิฎฐิ แปลว่าความเห็น เห็นผิดเป็นปาปิกาทิฎฐิ เห็นชอบเป็นภัททิกาทิฎฐิอันประสงคในที่นี้ ความปฏิบัติดำเนินของบุคคลในทุก ๆ ทาง ย่อมเป็นไปตามความเห็น และความเห็นย่อมเนื่องด้วยความรู้ เมื่อยังรู้ไม่ถูกไม่จริง ความเห็นย่อมกลับกลอกเลื่อนไปมาได้ ในทางผิดบ้างถูกบ้างเสมอ โดยมากมักเป็นไปตามบุคคลที่เกี่ยวข้องและศาสนาที่นับถือ ถ้าได้กัลยาณมิตรและศาสนาที่ดี

ก็อาจทำความเห็นให้เป็นไปในทางที่ถูกได้ แต่ถ้าได้ตรงกันข้าม ก็อาจทำความเห็นให้เฉไปในทางที่ผิด ความเห็นไปในทางที่ผิดนั้น ถ้าเฉไปจนผิดทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น ก็เป็นปาปิกาทิฏฐิอย่างหนัก ทางพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อเรื่องกรรม ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงพ้นจากความเห็นผิดอย่างหนักนั้นได้ตั้งแต่ต้น ข้อนี้เป็นลภาพิเศษอย่างหนึ่ง ถึงเช่นนั้น เมื่อยังรู้ไม่ถูกไม่จริง ความเห็นก็ยังไม่เป็นไปตามธรรม ยังเห็นโลกเป็นใหญ่บ้าง เห็นตนเป็นใหญ่บ้าง ไม่ยอมเห็นธรรมเป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงสอนให้ทำความเห็นให้ตรง การที่ทำความเห็นให้ตรงเรียกว่า ทิฏฐุชุกกรรม ตรัสว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญข้อหนึ่ง ข้อนี้ต้องอาศัยโยคบัญญัติ คือความรู้ที่เกิดจากการประกอบประกอบในที่นี้ ได้แก่ การสดับฟัง ๑ การคิดค้น ๑ การปฏิบัติให้มีขึ้น ๑ กล่าวเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา ศาสนธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาย่อมแสดงสัจจะคือความจริงโดยเหตุผล อันบุคคลควรฟัง คิดค้น และปฏิบัติตาม โดยมากผู้ฟังย่อมได้ความรู้ตามเนื้อเรื่อง แต่มักไม่อาจรับรู้ได้ทั้งหมด มิใช่แต่ไม่อาจรับรู้เท่านั้น ยังยึดเยาะอยู่ว่าตนฉลาดกว่าเสียอีก เพราะเห็นไปว่า หลักความดีความชั่วที่ทรงแสดงนั้น ไม่เหมาะแก่ความเป็นไปของโลกหรือของตน ถ้ารับปฏิบัติ ก็จักกลายเป็นผู้โง่เขลากว่าผู้อื่น

ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อฟังคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว แต่เกิดมีความเห็นปรารถโลกหรือตนเป็นใหญ่เช่นนั้น ควรแก้ไขด้วยการคิดค้นพิจารณาอาศัยหลักเทียบเคียง ตนกับผู้อื่น หรือผู้อื่นกับตน โดยยุติธรรมหรือโดยดุลยภาพเป็นขั้นสามัญ และคิดค้นพิจารณาอาศัยหลักวิชาวิมุติเป็นขั้นสูง ดังที่ถวายเป็นวิชาแล้วในตอนที่ว่าด้วยภัททกสิล การคิดค้นพิจารณานี้ จำต้องอาศัยการปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง เมื่อคิดค้นพิจารณาแล้วปฏิบัติ ปฏิบัติแล้วคิดค้นพิจารณาโดยลำดับไป จนเห็นตามเป็นจริง ถึงกับให้ตนเองรับรู้ ย่อมอาจทำความเห็นที่เคยเฉไปให้ตรงได้ ความเห็นที่กลับตรงเช่นนี้ เป็นภัททกสิลขึ้นด้วยนี้ เป็นเหตุวิปริยาย บรรยายอย่างต่ำหรือสามัญ เพราะยังเกี่ยวข้องอยู่ด้วยตนและผู้อื่น แต่ก็เป็นไปโดยธรรม กล่าวโดยอุปริมปริยาย บรรยายอย่างสูง เมื่อได้ประกอบอบรมปัญญาจนแก่กล้าเต็มที่ เป็นวิชาคือรู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริง กำจัดอวิชชาอันเป็นต้นเหตุแห่งความยึดถือเสียได้ ความเห็น

ย่อมพ้นจากความเกี่ยวเกาะด้วยตนและผู้อื่น เป็นวิมุติคือความหลุดพ้น ความเห็นที่ประกอบด้วยวิริยาและวิมุติเช่นนี้ เป็นภักทกทิกฎฐิอย่างสูง

ธรรมทั้ง ๒ ประการ คือภักทกทิสล ความประพฤติงาม ภักทิกทิกฎฐิ ความเห็นงาม เหล่านี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงผลโดยบรรยายอย่างต่ำว่าเป็นเหตุให้ผู้ที่มีอยู่เข้าถึงสวรรค์เมื่อดับขันธไปแล้ว แต่โดยบรรยายอย่างสูง เป็นเหตุให้บรรลุมรรค ผล นิพพานได้

สวรรค์นั้นเป็นที่เข้าใจกันว่าได้แก่ทิพยสถาน อันเปรียบพร้อมไปด้วยทิพยสุขสมบัติ ในพระคานานี้ ทรงแสดงว่า อันผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ข้อนี้พึงเข้าถึง ในเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ผู้ไม่เชื่อโลกหน้าหรือมิได้พิจารณาให้ถ่องแท้ ถือเอาความตรง ๆ ตามพยัญชนะ อาจเห็นว่าธรรม ๒ ข้อนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะไม่ตรัสว่าอำนาจผลให้ในปัจจุบัน แต่ผู้พิจารณาและรู้จักถือเอาความ จักเชื่อโลกหน้าหรือไม่ก็ตาม ย่อมเห็นว่าธรรม ๒ ข้อนี้ เป็นเหตุปลดเปลื้องทุกข์ อำนาจสุขให้ตั้งแต่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว เพราะว่า เหตุแห่งความทุกข์เดือดร้อนอย่างอื่นอันยิ่งไปกว่าปาปกสิลและปาปิกทิกฎฐิ และเหตุแห่งสุขสมบัติอื่นอันยิ่งไปกว่าภักทกทิสลและภักทิกทิกฎฐิ หาได้ยากในปัจจุบันยังให้เกิดสุข ฉันทใด แม้ในอนาคตก็จักให้เกิดสุข ฉันทนั้น ผู้ประกอบด้วยศีลและทิกฎฐิอันงาม เมื่อพิจารณาเทียบเคียงโดยนัยนี้ ย่อมได้ความสุขอันเกิดแก่ความอุ่งใจในสัมปรายภพอีกส่วนหนึ่งตราบถึงมรณสมัย เมื่อทำลายขันธไปแล้ว ถ้าสัมปรายภพมิอยู่ ย่อมเข้าถึงสวรรค์อันเปรียบพร้อมด้วยทิพยสุขสมบัติโดยแท้ สมด้วยคาถาพระพุทธรักษาตบทอเทศนั้นแล

ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนาที่รับประทานถวายวิสัยชานองพระประสงค์และฉลองพระเดชพระคุณนี้ ขอเดชคุณพระศรีรัตนตรัยจงอภิบาลรักษาบพิตร หม่อมเจ้าพวงรัตนประไพและสมาคมนี้อันมี เป็นประธาน ให้ทรงประกอบด้วยพระปฏิภาณ ธนสารสมบัติและประสบสิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง และล่วงพ้นอุปสรรค ศัตรู อุบัติอันตรายกับบันดาลสิ่งที่น่าปรารถนา ให้ทรงสมบูรณ์ด้วยจตุรพิธพรและอนามัย เป็นพลบัจจยให้ทรงเจริญด้วยศีลและทิกฎฐิอันงามยิ่งขึ้น ทุกทิพาราตรีกาล โดยเทศนาบรรหารดั่งที่ถวายวิสัยชานามา ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

พุทธอุปาทาทีสุชกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สุโข พุทฺธานมฺอุปฺปาโท

สุชา สทฺธมฺมเทสนา

สุชา สงฺฆสฺส สามคฺคี

สมคฺคานํ ตโป สุโขติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาเหตุให้เกิดสุข ๔ ประการ มีความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายเป็นต้น เป็นเครื่องประดับสติปัญญาในทางธรรมตามสมควรแก่วันธัมมัสสวนะ คือวันฟังธรรม อันเวียนมาถึง ณ บัดนี้

โดยปกติ บุคคลทั่วไปย่อมใช้เวลาส่วนมากประกอบธุรกิจต่าง ๆ ของตน ไม่มีโอกาสได้แลเหยียวนมาในทางธรรม ท่านจึงได้กำหนดวันฟังธรรม ๘ วันบ้าง ๗ วันบ้าง ต่อครั้ง เรียกว่าวันธัมมัสสวนะ หรือเรียกโดยสามัญว่า “วันพระ” ดังเช่นวันนี้ เพื่อให้เป็นโอกาสได้หันมาหาธรรมกันคราวหนึ่ง

โลกนั้น ถ้าขาดธรรม ก็ปราศจากความดีงามและความสงบสุข เมื่อมีธรรมเข้าอุปถัมภ์ จึงจักประกอบด้วยความดีงามและสันติสุข พิจารณาดูในที่ซึ่งประกอบด้วย ความชั่วร้ายและความทุกข์เดือดร้อน ทั้งในภายนอก ทั้งในภายในคือที่ตนเอง จักเห็น

* ทรงแสดงเมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริฎฐ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙ เมื่อ ๙ กรกฎาคม ๒๔๘๘

ว่าเป็นเพราะขาดธรรมอย่างเดียว ส่วนในที่ซึ่งประกอบด้วยความดีงามและสันติสุข ก็เพราะมีธรรมะ เหตุฉะนี้ เมื่อถึงวันและเวลาที่กำหนดไว้สำหรับฟังธรรม ผู้มุ่งความดีและความสุข จึงสมควรตั้งใจฟังโดยเคารพ ข้อนี้ ก็จักเป็นมงคล คือเหตุให้ถึงความเจริญด้วยความดีและความสุข

กัธรรมกถาในวันนี้ จักแสดงตามบทพระบาลีพุทธภาษิตที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น อันมีอยู่ ๔ ข้อ แปลว่า ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุข ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข ความพากเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข พระพุทธภาษิตทั้ง ๔ ข้อนี้ มีอรรถาธิบายโดยลำดับดังต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ ว่า ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข มีอธิบายว่า พระพุทธรูป กล่าวโดยกลาง ๆ ตามเนื้อความของศัพท์ ก็คือท่านผู้รู้ธรรมที่จริงแท้ เมื่อท่านเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุให้ผู้อื่นได้อาศัยความรู้ของท่านเป็นเครื่องดำเนินของตน เปรียบเหมือนเกิดแสงสว่างขึ้นในโลก เป็นเหตุให้ผู้อยู่ในที่มืดซึ่งมีจักษุได้อาศัยแสงสว่างนั้นเห็นสิ่งทั้งหลายได้ตามเป็นจริง ไม่ต้องหลงเข้าใจผิด ในโลกนี้ ยกย่องนับถือความรู้และบุคคลผู้มีความรู้ ไม่ยกย่องนับถือคนโง่เขลา ดังมีคำสุภาษิตกล่าวไว้เป็นอันมากเช่นว่า “ท่านเป็นเครื่องประดับมือ ความสัตย์เป็นเครื่องประดับคอ ศาสตร์คือวิทยาการเป็นเครื่องประดับหู จะประโยชน์อะไรอีกเล่าด้วยเครื่องประดับอื่น ๆ”

“นกเค้าแมวไม่เห็นในกลางวัน กาไม่เห็นในกลางคืน แต่คนเขลาผู้เสื่อมจากวิทยา ไม่เห็นทั้งในกลางวันทั้งในกลางคืน”

“ถึงจะถึงพร้อมด้วยรูปแล้วย กำเนิดในสกุลมหาศาล แต่เสื่อมจากวิทยา ย่อมไม่งามเหมือนดอกทองกวาวที่ไร้กลิ่น”

“พระราชา คนย่อมบูชาเฉพาะในประเทศของพระองค์ ส่วนผู้รู้ คนย่อมบูชาทั่วไป”

เหตุฉะนี้ บุคคลโดยมากจึงต่างชวนขวยเล่าเรียนศึกษาวิทยาการต่าง ๆ เพื่อให้เป็นผู้มีความรู้ในวิทยาการนั้น ๆ และอุทิศตนให้บุตรหลานมิตรสหายเป็นต้นของตนได้ศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่เล่าเรียนศึกษามากก็ฉลาดมาก และสามารถทำคนให้สูงเด่นกว่าผู้ที่ฉลาดน้อยกว่าตน หมู่คณะตระกูลตลอดขึ้นไปถึงประเทศที่มีคนฉลาดมากก็เจริญรุ่งเรือง ผู้มีความรู้ความฉลาดจึงเป็นที่ปรารถนาในโลก ยิ่งในเวลาเกิดปัญหาขัดข้องหรือมีความดับขันธด้วยภัยอันตราย ก็ยิ่งจำปรารถนาคนฉลาดผู้สามารถแก้ไขพระพุทธรูปทั้งหลาย ก็คือบรรดาผู้รู้ผู้ฉลาดนั่นเอง แต่หมายอย่างสูงถึงผู้รู้ธรรมที่จริงแท้คือรู้จักทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่เรียกว่าอริยสัจ ๔ ในศาสนานี้ พระพุทธเจ้าผู้เป็นต้นเดิม ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ถัดลงมา ก็ได้แก่พระอรหันตสาวกผู้รู้ตาม พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเป็นสรณะคือที่พึ่งที่ระลึกอันประเสริฐ เพราะเมื่อบุคคลใดหมู่ใดถึงท่านเป็นสรณะ และปฏิบัติตามคำของท่านแล้ว บุคคลนั้นหมู่นั้นก็เป็นผู้มีศีลมีธรรม มีปัญญารู้จักบาปบุญ คุณโทษ เป็นอย่างต่ำ รู้จักทุกข์เป็นต้นที่เรียกว่าอริยสัจตามพระองค์เป็นอย่างสูง จึงเป็นคนดี คนงาม คนประเสริฐ สามารถยกตนให้สูงขึ้นโดยลำดับไม่มีตกต่ำ และอยู่เป็นสุข เมื่อมีภัยเฉพาะหน้าและตั้งสติระลึกถึงท่าน ให้พระคุณเกิดปรากฏในใจ ความสะดุ้งหวาดเสียวก็อาจสงบ สามารถคุมสติ รักษาใจให้ตั้งมั่นผ่องได้ ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายเป็นเหตุให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้

ข้อที่ ๒ ว่า การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุข เมื่ออธิบายว่า พระสัทธรรมแปลว่าธรรมคือคำสั่งสอนของผู้สงบ ผู้สงบนั้นเรียกโดยศัพท์ว่าสัตบุรุษ อย่างสูง ก็ได้แก่พระพุทธรูปทั้งหลายดังแสดงมาในข้อ ๑ นั้นเอง ข้อนี้สอนความว่า ความรู้ความฉลาดในทางธรรมนั้น ประสงค์เฉพาะที่เป็นไปเพื่อความสงบ และผู้รู้ซึ่งเป็นพระพุทธรูปนั้นต้องเป็นผู้รู้สงบ ธรรมอันใดของท่านผู้สงบหรือเป็นไปเพื่อความสงบ ธรรมอันนั้นคือสัทธรรม พระสัทธรรมนี้ย่อมปรากฏแพร่หลาย เพราะอาศัยการแสดง คือโฆษณาหรือเผยแพร่ พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย เมื่อได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ก็ทรงแสดงธรรม บัญญัติวินัย ทั้ง ๒ นี้เป็นสัทธรรมโดยตรง และพระพุทธรูปทั้งหลายก็ได้แสดงสืบต่อกันมา พระธรรมวินัยจึงตั้งมั่นยั่งยืนตลอดมาถึงเราทั้งหลาย

ได้ฟังได้ปฏิบัติจนทุกวันนี้ เทียบกับวิทยาการอย่างอื่นที่ปรากฏแพร่หลายอยู่ในโลก ก็เพราะผู้เป็นต้นเดิมและผู้รับสืบทอดมาเปิดเผยแสดงหรือเขียนไว้เป็นตำรา ถ้าปกปิดซ่อนเร้น ก็คงสูญสิ้นไปพร้อมกับชีวิตของเจ้าของผู้ปกปิดไว้ คงมีวิทยาการดี ๆ สูญไปอย่างนี้เป็นอันมาก

การแสดงพระสังฆธรรมเป็นเหตุให้เกิดสุขได้อย่างไร ฟังทราบโดยนัยตรงกันข้ามก่อน การแสดงอสังฆธรรม คือเรื่องที่ชักนำให้เกิดความไม่สงบ เช่น ชักชวนให้ประพฤตินอกจรรยา ให้เบียดเบียนเป็นการก่อเวรหรือแก้แค้นกัน หรือให้ก่อความไม่สงบอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนไม่สงบตั้งแต่บุคคลแต่ละคนขึ้นไป ข้อนี้ไม่เป็นที่ประสงค์ของใครเลย จึงมีการป้องกันปราบปรามต่าง ๆ เช่น ในทางอาณาจักร ก็มีกฎหมายที่มุ่งผลคือความสงบเรียบร้อยของประชาชน มีเจ้าหน้าที่ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ ส่วนการแสดงพระสังฆธรรมเป็นเหตุให้เกิดความสงบ ซึ่งถือว่าเป็นยอดสุขอย่างเดียว ดังคำว่า “สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี” เพราะเมื่อผู้ฟังได้ตั้งใจฟังแล้ว แม้เป็นผู้ไม่สงบมาก่อน ก็อาจกลายเป็นผู้สงบขึ้น เช่น เคยประพฤตินอกจรรยา หรือมีจิตใจงุ่นง่านเดือดร้อน เมื่อได้ฟังพระสังฆธรรมอันชี้โทษของทุจริต แสดงคุณของสุจริต และอุบายสงบใจ ก็อาจกลายเป็นผู้สงบจากทุจริต หันมาประกอบด้วยสุจริต หรือมีจิตใจสงบเป็นสุขได้ ยิ่งไปกว่านี้ ยังอาจกลายเป็นผู้สงบอย่างสูง ที่เรียกในที่นี่ว่า สัตบุรุษ หรือพระพุทธรูปดั่งกล่าวมาข้างต้น และถ้ามีมากด้วยกันเป็นหมู่จนถึงเป็นประเทศ ก็เป็นหมู่ที่สงบ เป็นประเทศที่สงบ การแสดงพระสังฆธรรมเป็นเหตุให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้

ข้อที่ ๓ ว่า ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข มีอธิบายว่า หมู่ได้แก่คนหลายคนที่ยกเข้าเป็นพวกเป็นคณะ มีกิจที่พึงทำร่วมกัน มีผลได้ผลเสียที่พึงได้รับร่วมกัน คนทุกคนย่อมจัดเข้าในหมู่ใดหมู่หนึ่ง โดยสกุล ย่อมอยู่ในหมู่คนผู้ร่วมสกุล โดยชาติ ย่อมอยู่ในหมู่คนร่วมชาติ โดยการทำงาน ย่อมอยู่ในหมู่คนผู้ร่วมการทำงาน โดยความประพฤติธรรม ย่อมอยู่ในหมู่คนผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน โดยฐานเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็อยู่ในหมู่พุทธมามกะ พุทธมามิกา อุบาสก อุบาสิกา ตลอดถึงภิกษุสามเณร เป็นอันไม่มีใครอยู่ปลีกตามลำพัง และทุกหมู่มีกิจที่จะพึงจัดทำ ความที่

ทุก ๆ คนในหมู่ช่วยกันทำช่วยกันคิดกิจนั้น ๆ และร่วมกำลังกันอย่างอื่น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แตกแยกแก่งแย่งกัน เรียกว่าความพร้อมเพรียงของหมู่

ความพร้อมเพรียงนี้มีขึ้นได้ เพราะทุกคนในหมู่มีจุดร่วมเป็นอันเดียวกัน ไม่กินแหนงแคลงใจกัน เห็นประโยชน์ของหมู่เป็นใหญ่กว่าประโยชน์เฉพาะตนเป็นต้น ทั้งช่วยกันส่งเสริมความพร้อมเพรียงโดยวิธีต่าง ๆ เช่นตั้งมติไตร่ตรองต่อกัน เจลี่ยเผื่อแผ่แก่กัน ทำความประพฤติตลอดความเห็นให้กลมกลืนกัน เมื่อบริบูรณ์ด้วยเหตุเหล่านี้ความพร้อมเพรียงกันก็เกิดขึ้น ถ้าบกพร่องก็ไม่เกิดความพร้อมเพรียงขึ้นได้ หรือพร้อมเพรียงกันแล้วก็กลับแตกแยก

หมู่ที่มีความพร้อมเพรียงกัน ย่อมเป็นหมู่ที่เข้มแข็ง ใครทำลายได้ยาก ตรงกันข้ามกับหมู่ที่แตกความพร้อมเพรียงกัน แต่ผลของความพร้อมเพรียงกันนี้ อาจเป็นคุณก็ได้ เป็นโทษก็ได้ ถ้าเป็นหมู่ที่ชั่วร้ายไร้ศีลธรรมหรือนอกกฎหมาย ใช้ความพร้อมเพรียงในทางผิด ก็เป็นโทษ ต่อเป็นหมู่ที่ดีที่ชอบด้วยศีลธรรมและกฎหมาย ใช้ความพร้อมเพรียงในทางถูก จึงเป็นคุณให้เกิดสุขซึ่งประสงค์ในที่นี้ ข้อนี้ต้องอาศัยหัวหน้าหมู่เป็นผู้รู้ผู้ฉลาด สามารถกำหนดแสดงกิจการที่หมู่พึงปฏิบัติได้โดยถูกต้องเรียบร้อย, กล่าวในทางพุทธจักร พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นประมุขได้ทรงแสดงพระสัทธรรมอันจริงแท้แน่นอน หมู่พุทธบริษัทก็ได้ปฏิบัติตามโดยพร้อมเพรียงกัน เกิดเป็นความพร้อมเพรียงของหมู่ผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน จึงได้รับผลเป็นสุขตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุขด้วยประการฉะนี้

ข้อที่ครบ ๔ ว่า ความพากเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข มีอธิบายว่าบุคคลทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันดังแสดงแล้วในข้อ ๓ มีความพากเพียรทำกิจการใด ๆ อันอยู่ในวิสัย กิจการนั้น ๆ ย่อมสำเร็จ เพราะความพร้อมเพรียงกันเป็นการรวมกำลัง เป็นเหตุให้เกิดกำลังหรืออำนาจพิเศษ พันวิสัยอำนาจของบุคคลผู้เดียวพึงเห็นเช่น ของหนักที่คน ๆ เดียวยกไม่ขึ้น เมื่อหลายคนช่วยกันยก ก็เกิดกำลังพิเศษสามารถยกขึ้นได้ แต่พึงทราบไว้ว่า ความพร้อมเพรียงเป็นการรวมกำลังกัน ให้เกิดอำนาจเข้มแข็งขึ้นเพียงใด ความไม่พร้อมเพรียงกัน ก็เป็นการแยกเป็นการบั่นทอนกำลังลงทำให้เกิดความอ่อนแอเพียงนั้น

พระพุทธภาษิตข้อนี้ ตรัสเตือนบุคคลให้รวมกำลังกันพากเพียรทำกิจที่เป็นประโยชน์เพื่อผลคือความสุขที่จะพึงได้รับร่วมกัน การรวมกำลังกันนี้มีใช้จำปรารถนา แต่ในระหว่างบุคคลต่อบุคคลเท่านั้น จำปรารถนาในบุคคลแต่ละคนก่อนทีเดียว จะเห็นได้ดังนี้ เมื่ออวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกายพร้อมเพรียงกันทำการตามหน้าที่ ก็เกิดสมรรถภาพในร่างกาย สามารถเคลื่อนไหวและทำการต่าง ๆ ได้ ในการเคลื่อนไหวกิริยา การของกายมีเดินเป็นต้น เมื่อใจคิด ตาดู ขาก้าวไปในทางเดียวกัน จึงจะสำเร็จการเดิน, ในการทำการต่าง ๆ เมื่อมีกำลังกาย กำลังใจ กำลังความคิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงจะสามารถ คิดให้เห็น ทำให้สำเร็จ ตามประสงค์ โดยที่สุด ชีวิตความเป็นอยู่ เมื่อร่างกายและจิตยังพร้อมเพรียงกันอยู่ ก็เป็นไปได้ เหล่านี้ยกมาเป็นตัวอย่างให้เห็นความที่จำปรารถนาความพร้อมเพรียงกันในภายใน แม้ในข้ออื่น ก็จำปรารถนาความพร้อมเพรียงของส่วนที่เกี่ยวข้องกันนั้น ๆ

เพราะฉะนั้น บุคคลจึงจำต้องทำความพร้อมเพรียงให้เกิดขึ้นในตนเองก่อน ตั้งต้นแต่ทำความพร้อมเพรียงภายในร่างกายให้สามารถเคลื่อนไหวและทำการต่าง ๆ ได้ตามต้องการ จะทำการใดก็ประมวลกำลังทุกส่วนทั้งกายใจและความคิดให้พร้อมเพรียงกันแน่นแน่ว พากเพียรทำกรณนั้นจนสำเร็จ แล้วขยายความพร้อมเพรียงกันนี้ ขยายออกไปถึงครอบครัว หมู่คณะ เป็นวงกว้างออกไปโดยลำดับ คอยป้องกันแก้ไขเหตุที่ทำให้เสียความพร้อมเพรียงส่งเสริมเหตุแห่งความพร้อมเพรียง เช่นนี้จึงจักเป็นผู้เข้มแข็งสามารถทำประโยชน์สุขให้เกิดแก่ตนเองและแก่หมู่ และเป็นผู้ที่กำลังที่จะรวบรวมหมู่ได้ แม้ในการปฏิบัติธรรม ธรรมปฏิบัติก็ต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงจะสำเร็จผลแห่งการปฏิบัติ ผู้มีความพร้อมเพรียงตามที่แสดงมานี้ เมื่อกำลังพากเพียรก็ต้องตรากตรำต่อหนาวร้อนหิวระหายและอื่น ๆ ถ้าทอดยเสีย ถึงจะพร้อมเพรียงกันก็ไม่มีผล เช่นเดียวกับที่มีได้พร้อมเพรียงกัน แต่ถ้าพากันพากเพียรไปจนสำเร็จ ก็ย่อมได้ประสบการณ์ความสุขในที่สุดของความพากเพียร ความพากเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันเป็นเหตุให้เกิดสุขดีประการฉะนี้

รวมความว่า ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธะ คือท่านผู้รู้จริงทั้งหลาย ๑ การแสดงพระสัทธรรม คือธรรมของท่านผู้สงบ คือพระพุทธะนั้น อันเป็นไปเพื่อความสงบ ๑

ความพร้อมเพรียงกันของหมู่ที่เป็นไปโดยชอบ ๑ ความพากเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน อันมีกำลังสามารถทำกิจการอันอยู่ในวิสัยทุกอย่างให้สำเร็จ ๑ เป็นเหตุให้เกิดสุข

พระพุทธภาษิตทั้ง ๔ ข้อนี้ มีเหตุผลเนื่องกันดังนี้ เมื่อพระพุทธะทั้งหลาย อุบัติขึ้น ก็แสดงพระสัทธรรม หมู่ชนผู้ได้ฟังพระสัทธรรมแล้ว ปฏิบัติตาม ก็เป็นหมู่กันอีก ตามธรรมที่ปฏิบัติและตามภูมิธรรมที่บรรลุ ไม่แตกต่างกัน เป็นอันเดียวกัน โดยความประพฤติและความเห็นนี้เป็นความพร้อมเพรียงกันของหมู่ ผู้พร้อมเพรียงกันนี้ย่อมมีกำลังสามารถพากเพียรปฏิบัติธรรมหรือกรณียกิจอื่น ๆ จนสำเร็จได้ แต่นั้นก็ได้รับความสุขในที่สุดของความพากเพียร เทียบในทางโลก เมื่อเกิดมีหัวหน้าหมู่ ผู้ฉลาดหลักแหลมได้วางหลักปฏิบัติสำหรับหมู่โดยถูกต้องแน่นอนแล้ว เมื่อหมู่ได้ปฏิบัติตามโดยพร้อมเพรียงกัน ก็มีกำลังหรืออำนาจพิเศษเกิดแต่ความรวมกำลัง สามารถพากเพียรนำภาระของหมู่ไปสู่ความสำเร็จได้โดยสวัสดิ์

สาธุชน เมื่อได้ฟังธรรมกถาดังที่แสดงมานี้ เมื่อปรารถนาให้ตนเองและส่วนรวมเป็นสุข ก็พึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน รวมกำลังพากเพียรทำกิจที่พึงทำ ตามหลักปฏิบัติของหมู่ที่ผู้เป็นประมุขได้วางไว้โดยชอบ และโดยฐานที่เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็พึงเป็นผู้พร้อมเพรียง ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธะทั้งหลาย การแสดงพระสัทธรรม ความพร้อมเพรียงของหมู่ ความพากเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ก็เป็นเหตุให้เกิดสุข พระพุทธภาษิตทั้ง ๔ ข้อ มีเนื้อความ พร้อมทั้งอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้.

สตินิวารณกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ยานิ โสตานิ โลกสฺมี

สติ เตสํ นิวารณํ

โสตานํ สํวรํ พุรุมิ

ปณฺญาเยเต ปิถียเยเร

กระแสนเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสนเหล่านั้น เราบอกเครื่องป้องกัน
กระแสนทั้งหลาย กระแสนเหล่านั้น ย่อมปิดเสียได้ด้วยปัญญา

โสดะ ที่แปลว่า กระแส ในที่ทั่วไปมี ๒ คือ กระแสโลก ๑ กระแสธรรม ๑
กระแสโลก คือ กระแสกิเลสาสวะและทุกข์ เพราะเชื่อว่าโลกย่อมเจือด้วยกิเลสและ
ทุกข์หรือโลกนั่นเองคือกิเลสและทุกข์ กระแสธรรม คือ กระแสบารมี หรือธรรมเป็น
เครื่องสงบระงับกิเลสและทุกข์ เพราะเชื่อว่าธรรม ย่อมประกอบด้วยความสงบระงับ
กระแสทั้ง ๒ นี้ ย่อมมีอยู่ในบุคคลทั่วไป และมีที่อาศัยอยู่ในจิตใจ.

กระแสทั้ง ๒ นี้ย่อมไหลสวนทางกัน ทำลายกันและกัน, เมื่อใด กระแสโลก
มีกำลัง พัดพาบุคคลให้ไหลไปตาม, เมื่อนั้น กระแสโลกย่อมทำลายกระแสธรรม
พึงเห็นบุคคลผู้กำลังถูกกิเลสครอบงำเป็นตัวอย่าง ในขณะที่นั้นกิเลสย่อมปรากฏ ธรรม

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๔๗

ย่อมดับ เมื่อใด กระแสธรรมมีกำลัง ชักนำบุคคลให้เป็นไปตาม เมื่อนั้น กระแสธรรมย่อมทำลายกระแสโลก พึงเห็นบุคคลผู้กำลังเจริญในธรรมเป็นตัวอย่าง ในขณะที่ธรรมย่อมปรากฏ ก็เลสย่อมดับ บุคคลมีกระแสทั้ง ๒ อันไหลทวนกันอยู่เช่นนี้ จึงประกอบกรรมอันชาวบาง กรรมอันดำบ้างคละปนกันไป

โสตะ คือกระแส ในพระพุทธรูปนี้หมายถึงกระแสโลกมี ๕ คือตัณหา ๑ ทิฏฐิ ๑ กิเลส ๑ ทุจริต ๑ อวิชชา ๑

ตัณหา คือความอยาก ทะยาน หรือความดิ้นรนของใจในสิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนา พอใจ อันเรียกว่ากามตัณหา ๑ ในความเป็นนั้นเป็นนี้ อันเรียกว่าภวตัณหา ๑ ในความเสื่อมสิ้นไปแห่งหรือภาวะที่ไม่ชอบ อันเรียกว่าวิภวตัณหา ๑

ทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าตัวตนเราเขาสนับสนุน มานะ คือ ความสำคัญตนว่า ดีกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง เลวกว่าเขาบ้าง อีกอย่างหนึ่ง คือความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

กิเลส คือ เครื่องขุ่นข้องหมองใจ มีราคะ หรือโลภะ โทสะและโมหะเป็นต้น

ตุจริต คือ ความประพฤติชั่ว ทางกาย เรียกว่า กายตุจริต ทางวาจาเรียกว่า วาจตุจริต ทางใจ เรียกว่า มโนตุจริต

อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ่มแจ้งตามเป็นจริงในสังขารธรรม มีในทุกขสัจเป็นต้น

ทั้ง ๕ นี้ เรียกว่ากระแส เพราะไหลท่วมจิตใจของสัตว์โลก เมื่อท่วมจิตก็ชื่อว่าท่วมโลก ที่ท่านบัญญัติโดยชื่ออื่นทั้งหมด คือ ท่วมขันธโลก ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของสัตว์โลก ท่วมอายตนะโลก คือ อายตนะภายในมีตา เป็นต้น อันเป็นเครื่องต่ออายตนะภายนอกมีรูป เป็นต้นของสัตว์โลก ท่วมธาตุโลก มีจักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ เป็นต้น ของสัตว์โลก ไหลท่วมไปทั้งในอบายโลก มนุสสโลก เทวโลก

อนึ่ง ทั้ง ๕ นี้จะปรากฏเป็นกระแสที่ไหลไปดังกล่าว ก็เพราะเกิดสืบเนื่องกัน ไปเป็นสาย ๑ ไหลบ่าไป ๑ เหมือนอย่างกระแสน้ำที่ขึ้นหนุนเนื่องกันไป และไหลบ่า ไปสู่ที่ลาดต่ำกว่าระดับของตน ทั้ง ๕ นี้ก็ฉนั้นนั่น ข้อหนึ่ง ๆ ก็เป็นกระแสอย่างหนึ่ง และทุกข้อก็ยังเนื่องเป็นกระแสเดียวกัน ในกระแสเหล่านี้ กระแสอวิชชาย่อมเป็นต้นเดิม เกิดอาศัยหมักหมมจมอยู่ในจิต เป็นชนิดกระแสละเอียดโดยเป็นอาสวานุสัย เป็นเหตุ บัจจัยของกระแสอย่างอื่น ๆ ทุกอย่าง (โดยนัยปฏิจจสมุปบาท)

กระแสเหล่านี้เมื่อไหลท่วมทันไปดังนี้ ย่อมเกิดผลอย่างไร?

ย่อมเกิดผล คือความทุกข์ร้อน เมื่อตัณหาเกิดขึ้น ก็ชักจิตใจให้ดิ้นรนทะยาน เพื่อจะได้สิ่งที่ชอบบ้าง เพื่อจะเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง เพื่อจะให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบเสื่อม ลื่นไปบ้าง เมื่อทิวฏฐิเกิดขึ้นก็ทำให้เห็นว่าตัวตนเราเขา ทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับ มานะว่าเรามากกว่าเขาบ้าง เราเสมอเขาบ้าง เราเร็วกว่าเขาบ้าง ทำให้เกิดความแก่งแย่ง แข่งดี เป็นชนวนแห่งความแตกร้าง ไม่สงบ ตัณหา และทิวฏฐิ ทั้ง ๒ นี้ย่อมเนื่องกัน เมื่อเกิดปรากฏขึ้น กิเลส คือ ความขุ่นข้องหมองใจก็เกิดปรากฏ คืออาการที่ใจขุ่นเศร้า หมองไม่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กิเลส จะชี้ว่าได้แก่ระคะความยินดีติดอยู่ หรือความโลภ โกรธ หลงก็ได้ เพราะเป็นเครื่องทำให้ใจขุ่นเศร้าหมอง เนื่องกันกับตัณหา ทิวฏฐิ เมื่อกิเลสเกิดกล้า ก็เป็นเหตุให้ทำทุจริตมีอาการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ร้อน ทั้งหมดตั้งแต่อย่างละเอียดจนถึงอย่างหยาบ ตั้งแต่ภายในจนถึงภายนอก กล่าวคือ เมื่อกระแสเหล่านี้ท่วมอยู่เจียบ ๆ ก็เป็นทุกข์อย่างละเอียด เมื่อฟุ้งขึ้นท่วมจิตใจ ในภายในก็เป็นทุกข์อย่างกลาง คือความกลัดกลุ้มร้อนรนกระวนกระวาย ไม่สงบ เมื่อท่วมทันจนล่องออกไปเป็นทุจริต ก็เป็นทุกข์อย่างหยาบ ถึงตอนนี้ ทุกข์นั้นมิใช่เกิด ผุดผาดตนเองเท่านั้น ยังผุดผาดผู้อื่นที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ตั้งแต่ส่วนน้อยจนถึง ส่วนใหญ่หรือตลอดทั้งโลก

กระแสเหล่านี้จะกันปิดเสียได้ด้วยอะไร อะไร ในพระพุทธรูปที่แสดงว่า จะกันปิดเสียได้ด้วยสติและปัญญา

สติมี ๔ ชั้น คือสติอุปการะหรือสติพละ ๑ สติปัญญา ๑ สติโพชฌงค์ ๑ สติในองค์มรรค ๑ ปัญญามี ๔ ชั้นคู่กัน คือปัญญาพละ ๑ ปัญญาในสติปัญญา ๑ ปัญญาในโพชฌงค์ ๑ ปัญญาในองค์มรรค ๑

สติอุปการะหรือสติพละนั้น แปลสติว่าความระลึกได้ พร้อมทั้งสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว คือระลึกได้ว่าจะควรทำ ควรพูด ควรคิดอย่างไรในปัจจุบัน และระลึกได้ว่าได้ทำพูดคิดมาแล้วในอดีตอย่างไร จะทำพูดคิดต่อไปในอนาคตอย่างไร ทั้งมีความรู้ตัวประกอบอยู่เสมอ สตินี้ท่านเรียกว่า สติเนปักกะ แปลว่าสติเป็นธรรมเครื่องรักษาตัว เพราะเมื่อบุคคลมีสตินี้ปกครองตนอยู่ จึงทำพูดคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาด ถ้าขาดสตินี้ก็เกิดความผิดพลาด ทำ พูด คิดแล้ว ก็ระลึกไม่ได้ หรือทำพูดคิดแล้วก็ว่ายังไม่ได้ทำพูดคิด ยังไม่ได้ทำ พูดคิด ก็ว่าได้ทำ พูด คิดแล้ว, อาการเช่นนี้เรียกกันว่าผลอไผลบ้าง ลืมหลงบ้าง หลงไหลบ้าง บางที ทำ พูด คิดไม่ได้ หรือไม่ถูกไม่เหมาะในปัจจุบัน เพราะระลึกโยงอดีตโยงอนาคตไม่ได้ ไม่นั้นในปัจจุบัน อันการที่ฟังทำ คำที่ฟังพูด เรื่องที่ฟังคิดในปัจจุบัน ย่อมโยงส่วนอดีตบ้าง อนาคตบ้าง ผู้ที่ระลึกไม่ได้ไม่ว่าก็ทำ พูด คิดไม่ได้ หรือทำได้ก็ไม่ถูก ไม่เหมาะกับเรื่องที่ต้องทำ ควรพูด ควรคิด หรือกับกาลเทศะ ดังที่เรียกว่าบ้า ๆ เป๋อ ๆ ถ้ามาก ก็กลายเป็นคนวิกลแต่ที่ไม่เป็นเช่นนั้น ทำ พูด คิด ได้ถูกด้วยกับเรื่องที่ต้องทำ พูด คิด ก็เพราะมีสติเป็นธรรมเครื่องปกครองตนอยู่ จึงระลึกโยง อดีต อนาคต กับปัจจุบัน ได้ทันและถูกต้อง สตินี้เป็นกำลังหรือเป็นอุปการะอันจำเป็นที่ทั้งปวง

ปัญญาที่คู่กัน คือ ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม เรียกอุปายโกศล ๑ ฉลาดรู้ในทางเจริญ เรียกอายุโกศล ๑ ฉลาดรู้ในการหลีกเลี่ยงทางเสื่อม ดำเนินไปในทางเจริญ เรียกอุปายโกศล ๑ ปัญญาเมื่อมีคู่กับสติ ย่อมทำให้การ ทำ พูด คิด ถูกต้องดียิ่งขึ้น

สติดังกล่าวมาเป็นธรรมเครื่องกันกระแสนทั้งหลายในโลก เพราะเป็นเครื่องปกครองรักษาตน ทำให้ระลึกได้ในทางเสื่อม ทางเจริญ และในการหลีกเลี่ยงจากทางเสื่อม ดำเนินไปในทางเจริญ จึงยับยั้งป้องกันกระแสนค้นหาเป็นต้นมิให้ท่วมทับหรือป้องกันต้นมิให้ไหลไปตามกระแสนั้น และเมื่อประกอบด้วยปัญญาดังกล่าวมา ปัญญาก็เป็นเครื่องปิดคือละกระแสนเหล่านั้น เพราะปัญญาเป็นเหตุให้รู้ว่านี่เป็นทางเสื่อม นี่เป็นทางเจริญ นี่เป็นการหลีกเลี่ยงจากทางเสื่อม ดำเนินไปในทางเจริญ เมื่อรู้จักจริงดังนี้ ก็ย่อมละทางเสื่อมอยู่เอง สติ ความระลึกได้ ปัญญา ความฉลาดรู้ รวมเรียกว่าความระลึกหรือความสำนึกรู้ เป็นเครื่องกันปิดกระแสนทั้งหลายในโลกดังนี้ บุคคลสามัญทั่วไปย่อมมีด้วยกันน้อยบ้างมากบ้าง จึงละชั่วประพฤติดีได้ตามภูมิชั้น

อนึ่ง สติและปัญญาดังกล่าวมา นับรวมกันว่าเป็นธรรมเครื่องรักษาตนอันจำเป็นปรารถนาในที่ทั่วไป แต่สตินี้เมื่อมีที่เข้าไปตั้งจึงจะมั่นคง ที่เข้าไปตั้งของสติ เรียกสติปฏิฐาน มี ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เรียกว่าอารมณ์ของสติก็ได้ อารมณ์โดยทั่วไปมี ๒ คือ อารมณ์ภายนอก ได้แก่ อารมณ์คือรูปที่ประสบทางตา อารมณ์คือเสียงที่ประสบทางหู อารมณ์กลิ่นที่ประสบทางจมูก อารมณ์คือรสที่ประสบทางลิ้น อารมณ์คือโผฏฐัพพะที่ประสบทางกาย อารมณ์คือธรรม (เรื่อง) ที่ประสบทางมนัสหรือใจ เมื่อตั้งสติระลึกไปในอารมณ์เหล่านี้ กระแสนโลกมีต้นกำเนิดก็เกิดเจริญ

อีกอย่างหนึ่งคืออารมณ์ภายในได้แก่สติปฏิฐาน ๔ เหล่านี้ เมื่อตั้งสติระลึกไป กระแสนธรรมย่อมเกิดเจริญ ฉะนั้น อารมณ์ของสติจึงเป็นข้อสำคัญ เพราะเป็นต้นทางของทั้งฝ่ายต่ำทั้งฝ่ายสูง และเมื่อไม่ปรารถนาจะให้สติเป็นไปในฝ่ายต่ำ ก็ต้องปฏิบัติตั้งไว้ในฝ่ายสูงคือสติปฏิฐาน

สติปฏิฐานก็คือตั้งสติเข้ามากำหนดดูที่ตนเอง แสดงแต่ส่วนหยาบเข้าไปหาส่วนละเอียดคือตั้งสติกำหนดดูกาย ให้สติอยู่กับกาย กายไหวเคลื่อนไหวเป็นไปอย่างไร ก็ให้รู้ ให้กายอยู่ในความดูแลของสติ เลื่อนเข้าไป ตั้งสติกำหนดดูเวทนา ให้สติอยู่กับเวทนา เป็นสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ก็ให้รู้ ให้เวทนาอยู่ในความดูแลของสติ เลื่อนเข้าไป

ตั้งสติกำหนดจิตที่ถูกเวทนาปรุง คือสุขปรุงให้ยินดี ทุกข์ปรุงให้ยินร้าย อุเบกขา (เฉย ๆ) ปรุงให้หลง ให้จิตอยู่ในความดูแลของสติ เลื่อนเข้าไป ตั้งสติกำหนดคุณธรรม คือ ส่วนที่ประกอบอยู่กับจิต มีความยินดี ความยินร้าย ความหลงเป็นต้น ให้สติอยู่กับธรรม ธรรมมีความเป็นไปอย่างไรก็ให้รู้ ให้ธรรมอยู่ในความดูแลของสติ สตินี้เรียกอนุปัสสนาสติ สติเป็นเครื่องตามดูให้เห็นอาการกาย เวทนา จิต ธรรม ตามที่เป็นไป ทั้งภายในภายนอก ทั้งเกิดดับ ลักษณะที่กำหนดดูไปตาม เป็นสติลักษณะที่รู้ไปตาม เป็นปัญญา มีเป็นคู่กันอยู่ เป็นชั้นอนุปัสสนา ดูตาม เห็นตาม อาการกายเป็นต้นด้วยกัน สติปัญญานดังกล่าวมาชื่อว่าเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลายในโลก เพราะแยกทางจากกระแสโลก ดำเนินไปในกระแสธรรม ปัญญาที่คู่กันชื่อว่าเป็นเครื่องปิด เพราะเมื่อประกอบกับสติย่อมกำหนด ดู รู้เห็น อาการที่เป็นไปตลอดทั้งเกิดทั้งดับ จึงไม่ยึดมั่นในกาย เวทนา จิต ธรรม กระแสโลกก็สงบไป เพราะความไม่ยึดมั่นในกาย เวทนา จิต ธรรมก็สักแต่ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม

อนึ่ง สติปัญญาน เมื่อตั้งมั่นดี ยิ่งไม่หลงลืม ก็เลื่อนขึ้นเป็นสติโพชฌงค์ สืบขึ้นไปถึงธัมมวิจยโพชฌงค์ อันเป็นตัวปัญญา โพชฌงค์ แปลว่าองค์คือเหตุเป็นเครื่องตรัสรู้ สติในชั้นนี้ จึงเป็นความระลึกเพื่อรู้ แสดงให้เชื่อมกับสติปัญญานว่า เมื่อสติเลื่อนเข้าไปกำหนดคุณธรรมที่จิต ธรรมทั้งหลายที่เกิดดับ ๆ อยู่ที่จิตก็ปรากฏแก่สติ เป็นอกุศล ธรรมส่วน ๑ กุศลธรรมส่วน ๑ อภัยกตธรรมส่วน ๑ นีวรณ หรือโลก โกรธ หลง เป็นอกุศลธรรม สติปัญญาน โพชฌงค์ เป็นต้น หรือความปราศจากโลก โกรธ หลง เป็นกุศลธรรม ชั้นนี้ आयตนะ ธาตุ อันรวมเรียกสกลกายนี้ หรือกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นอภัยกตธรรม คือส่วนที่เป็นกลาง มิใช่กุศลมิใช่อกุศล ทั้งปุถุชน ทั้งพระอรหันต์ ก็มีอภัยกตธรรมเหล่านี้เหมือนกัน

มีข้อที่ต่างกัน คือ พระอรหันต์เป็นผู้ละกระแสตัณหาเป็นต้นได้แล้ว ส่วน ปุถุชนยังละมิได้ กระแสตัณหาเป็นต้นจึงไหลท่วมชั้นนี้ आयตนะ ธาตุ หรือกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นเหตุให้เกิดกุศลบ้าง อกุศลบ้าง ถึงอย่างนั้น ลำพังชั้นนี้ เป็นต้น หรือกาย เวทนา จิต ธรรม ก็คงเป็นอภัยกตธรรมอยู่นั่นเอง สติที่กำหนดเพ่งดูเห็นธรรมทั้งหลายปรากฏแจ่มชัด เป็นสติโพชฌงค์ ปัญญาที่พิจารณารู้ว่า อิมะ กุสลา ธรรม

เหล่านี้เป็นกุศลลา อิเม อกุศล ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล อิเม อพุยากตา ธรรมเหล่านี้เป็นอพุยากต เป็นธัมมวิจยโพชฌงค์ เพราะเป็นปัญญาเครื่องเลือกเฟ้นธรรม สติโพชฌงค์ เป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลายในโลก มันคง แข็งแรงดีกว่าสติปัญญา ปัญญาในโพชฌงค์ หรือธัมมวิจยปัญญา เป็นเครื่องปิดคือกระแสทั้งหลายในโลกได้ดีกว่าปัญญาในสติปัญญา เช่นเดียวกัน

อนึ่ง สติและปัญญาในโพชฌงค์ เมื่อแก่กล้าขึ้นจนถึงหยั่งลงในอริยสัจ ก็เลื่อนขึ้นเป็นองค์มรรค คือ สติกำหนดสติปัญญานั้นแล จนทุกขสัจปรากฏ ทุกขสมุทัยสัจปรากฏ ทุกขนิโรธสัจปรากฏ มรรคสัจปรากฏในสติปัญญาบริบูรณ์ เป็นสัมมาสติ ในองค์มรรค ปัญญาที่หยั่งรู้นี้ทุกข นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้มรรค ทางปฏิบัติ ให้ถึงทุกขนิโรธ เป็นสัมมาทิฐิ อันเป็นปัญญาในองค์มรรค สติและปัญญาในองค์มรรค นี้เป็นเครื่องกันเครื่องปิดกระแสทั้งหลายในโลกได้เด็ดขาดตามภูมิชั้น (คือภูมิพระโสดาบัน จนถึงภูมิพระอรหันต์) เพราะเมื่อมรรคปัญญาเกิดขึ้น วิชา (ความรู้แจ่มแจ้งตาม เป็นจริงในสัจธรรม) ก็เกิด เมื่อวิชาเกิดขึ้น อวิชาก็ดับ เมื่ออวิชาอันเป็นต้น กระแสดับ กระแสอื่น ๆ คือตัณหา ทิฐิ กิเลส พุจริต ก็ดับตามกัน

สติเป็นเครื่องกันกระแสทั้งหลายในโลก กระแสเหล่านั้นย่อมปิดเสียได้ด้วยปัญญาตามลำดับขั้น มีอรรถาธิบายดังแสดงมา ด้วยประการฉะนี้

พุทธธานุสสติกา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
สฺบฺปปุทฺธํ ปพฺพชฺฌนฺติ สทา โคตมสวากา
เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตา สตีติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในพุทธธานุสสติกา ตามสมควรแก่วันธรรมสวนะ อันเวียนมาถึงเข้า พุทธธานุสสติ คือความระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้น ได้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนา อันแสดงข้อปฏิบัติ เพื่อให้สันนิเลสและกองทุกข์ พระองค์ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง วิสุทธิคุณ คุณคือบริสุทธิ์จริง กรุณาคุณ คุณคือมีพระกรุณา เอ็นดูสงสารจริง จึงทรงเป็นผู้ที่ควรเคารพบูชาเป็นอย่างสูงสุด ควรที่จะระลึกถึง การระลึกถึงพระพุทธเจ้านั้น ระลึกถึงโดยพระประวัติอย่างหนึ่ง ระลึกถึงโดยพระคุณอย่างหนึ่ง

ระลึกถึงโดยพระประวัติ นั้น ก็คือ ระลึกถึงพระพุทธประวัติอันแสดงถึงพระชาติ คือความเกิด และแสดงถึงพระสกุลที่ทรงประสูติ แสดงถึงเรื่องราวของพระองค์ที่เป็นมาโดยลำดับ ตั้งต้นแต่การทรงศึกษาเล่าเรียน ทรงอภิเษก เสด็จออกทรงผนวช ทรงแสวงหาธรรมะ ตรัสรู้ธรรมะ ทรงประกาศพระพุทธศาสนา ประดิษฐานพุทธบริษัท

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๑๒

จนถึงเสด็จปรินิพพาน การระลึกถึงดังนี้ เป็นการระลึกถึงพระองค์โดยพระประวัติ

อีกอย่างหนึ่ง ระลึกถึงโดยพระคุณ คือ ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ซึ่งมีอยู่ปรากฏอยู่ดังสรูปเข้าในพระคุณ ๓ ข้อ ดังกล่าวนั้น อีกอย่างหนึ่ง ระลึกถึงโดยพระคุณ ๘ ประการ ซึ่งเรียกว่า “นวรหคุณ” ดังที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ว่า “อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ” เป็นต้น

ในวันนี้ จะแสดงถึงบทหนึ่ง คือบทว่า “อรหํ” ที่แปลว่า “พระอรหันต์” พระคุณบทนี้ ประมวลแสดงความบริสุทธิ์ผุดผ่องของพระพุทธเจ้า ปราศจากราคะโมหะมัจฉะ ด้วยประการทั้งปวง เหมือนอย่างเป็นผ้าขาวที่บริสุทธิ์สะอาดเป็นอย่างยิ่ง แต่การยกวัตถุขึ้นอุปมานี้ ก็ยังเป็นการไม่ถูกต้องครบถ้วน เพราะผ้าขาวที่บริสุทธิ์สะอาดนั้น ถ้าหากธุลีคือละอองมาถูกต้องก็เศร้าหมองได้ ส่วนความบริสุทธิ์สะอาดของพระพุทธเจ้า เป็นความบริสุทธิ์สะอาดเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีโอกาสที่จะเศร้าหมองเป็นไผ่ผ้ามีราคะโมหะมัจฉะ แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงพระนามว่า “อรหํ” ที่แปลว่า เป็นผู้ไกลกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย เป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง เป็นผู้สะอาดหมดจดเป็นอย่างยิ่ง จะค้นหาเครื่องเศร้าหมองในพระองค์โดยเฉพาะในพระจิต จะเป็นราคะ โทสะ โมหะ หรือ โลภะ โทสะ โมหะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่มีทั้งสิ้น แม้เครื่องเศร้าหมองอย่างอื่นทั้งที่เปิดเผยและทั้งที่ปกปิดก็ไม่มีด้วยประการทั้งปวง

ต่างจากสามัญชนซึ่งยังเกลือกกลั้วอยู่ด้วยสิ่งเศร้าหมองทั้งหลาย ในบางครั้งอาจมีจิตใจบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยการปฏิบัติ ไม่ปรากฏกิเลสเครื่องเศร้าหมองเข้ามาพัวพันก็เหมือนอย่างเป็นผู้ไกลจากกิเลส แต่เมื่อเปลี่ยนเวลา เปลี่ยนอารมณ์ กิเลสเครื่องเศร้าหมองก็กลับแล่นเข้ามาเกลือกกลั้วอยู่ในจิตใจอีก เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ไกลบ้าง ใกล้บ้าง แต่โดยที่แท้แล้วกิเลสเครื่องเศร้าหมองซึ่งเป็นสิ่งละเอียดก็ยังแอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ในจิตใจ แม้ในขณะที่จิตใจกำลังแจ่มใสปลอดโปร่งสบาย เพราะฉะนั้น ก็ชื่อว่า ยังไม่ใช่เป็นผู้ไกล แต่เป็นผู้อยู่กับกิเลส แม้ที่เป็นชั้นละเอียดดังกล่าวมานั้น

ส่วนพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้ไกลจริง ๆ กิเลสเครื่องเศร้าหมองไม่กลับเข้ามาอีก ทั้งนี้ เพราะอะไร ก็เพราะว่าได้ทรงกำจัดกิเลสทั้งหลายได้สิ้นเชิง คือทรงทำให้สิ้นไปโดยสิ้นเชิง ความทุกข์ทั้งปวงหลุดพ้นไปทั้งสิ้น ชื่อว่า ได้ทรงกำจัดกิเลสและกองทุกข์

ให้พ้นไปหมดไปจากจิตสันดาน จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างเต็มที่ ไม่มีบกพร่องจิตของพระองค์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ปราศจากอารมณ์ที่เข้ามาจับกับกับกิเลส จึงไม่มีไฟที่จะเผาเผาจิตใจ ไม่มีศาสตราวุธที่คอยทิ่มแทงจิตใจให้เดือดร้อน กระสับกระส่าย

ต่างจากสามัญชน เพราะสามัญชนนั้นยังมีกิเลสเป็นเครื่องเผาเผาจิตใจ รับอารมณ์เข้ามาเหมือนอย่างเป็นศาสตราวุธที่แทงจิตใจให้เดือดร้อนกระสับกระส่าย อยู่เสมอ ดังจะพึงเห็นได้ในบางครั้ง จิตใจมีความสงบแช่มชื่นแจ่มใส กิเลสเครื่องเศร้าหมองที่เคยปรากฏก็ไม่ปรากฏเหมือนอย่างไม่มีกิเลส จะมองดูอะไรก็แช่มชื่น จะฟังอะไรก็ราบรื่น จะรับอารมณ์อะไรอย่างอื่นก็แจ่มใส แต่ในบางครั้ง จิตใจนี้มีเครื่องเศร้าหมองเป็นต้นว่าโลภบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง เผาเผาจิตใจให้เร่าร้อน กระวนกระวาย ในขณะที่จิตใจเป็นอย่างนี้ จะมองอะไร ก็ขัดตา จะฟังอะไร ก็ขัดหู จะรับอารมณ์อะไร ก็ไม่สะดวก อารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นเหมือนอย่างศาสตราวุธของศัตรูที่แทงจิตใจให้เดือดร้อนกระสับกระส่าย แต่ในบางครั้ง ก็มีความแช่มชื่นเบิกบานดังกล่าวมานั้น เพราะอะไร ? ก็เพราะยังมีกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ในจิต อันเรียกว่า อาสวะ กิเลสที่ดองหรือหมักหมม อนุสัยคือกิเลสที่นอนจม เหมือนอย่างเป็นศัตรู เป็นข้าศึก ที่ซ่อนเร้นอยู่ ศัตรูหรือข้าศึกที่ซ่อนเร้นอยู่ในจิตใจนี้ เป็นศัตรู ข้าศึก อันสำคัญกว่าศัตรูข้าศึกในภายนอก ถ้ามีความไม่ประมาท มีสติดีอยู่ ข้าศึกศัตรูที่ซ่อนเร้นนี้ก็ได้โอกาส แต่ถ้าเกิดความประมาท ขาดสติขึ้นเมื่อใด ข้าศึก ศัตรูที่ซ่อนเร้นนี้ก็ได้ออกโอกาสโผล่ขึ้นมาเป็นอารมณ์ศาสตราวุธ ทิ่มแทงจิตใจ ให้เดือดร้อน กระสับกระส่ายกระวนกระวาย มีประการต่าง ๆ

แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ที่เหมือนอย่างเป็นข้าศึกศัตรูที่แอบแฝงซ่อนเร้นนี้ได้โดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น จึงไม่มีศัตรูใน และเมื่อไม่มีศัตรูใน อารมณ์ทั้งหลายก็ไม่มาเป็นอารมณ์ซึ่งทำให้จิตใจกระสับกระส่ายไม่ผาสุก คงมีพระเหตุภัยลุ่มาเสมอในอารมณ์ทั้งปวง บริสุทธิ์ผุดผ่องปราศจากความทุกข์ มีความมั่นคง ทนทานไม่หวั่นไหว ในอารมณ์ทั้งหลาย เหมือนอย่างภูเขาแห่งทิเบต ไหมโยกคลอนด้วยลมที่พัดมาจากทิศทั้งหลาย เพราะเหตุทรงกำจัดข้าศึกคือกิเลส ทั้งที่เป็นข้าศึกชั้นใน ทั้งที่เป็นข้าศึกชั้นนอก ได้ด้วยประการทั้งปวง จึงได้พระนามว่าเป็น “พระอรหันต์” และ

เพราะเหตุนี้ จึงมีพระเหตุที่ปราศจากความดิ้นรนโลดแล่นไปในอารมณ์ทั้งหลาย ต่างจากสามัญชน

อันสามัญชนทั่วไปนั้น ยังมีจิตใจดิ้นรนโลดแล่นไปในอารมณ์ทั้งหลาย เร็วยิ่งกว่าวดยานพาหนะที่รวดเร็วที่สุด ดังจะพึงเห็นได้ จิตใจนี้ดิ้นรนโลดแล่นไปในอารมณ์ที่ตาเห็นบ้าง ไปในเสียงที่หูได้ยินบ้าง ไปในกลิ่นที่จมูกได้รับรู้อ่าง ไปในรสที่ลิ้นได้ลิ้มบ้าง ไปในสิ่งที่กายได้ถูกต้องบ้าง ไปในรูปเสียงเป็นต้นที่ใจเก็บไว้และมาคิดถึงบ้าง จิตใจดิ้นรนโลดแล่นไป ในอารมณ์นี้ ในอารมณ์นั้น อย่างรวดเร็ว และไปได้ไกล ไม่มีขอบเขต ไม่ใช่แต่ดิ้นรนโลดแล่นไปเปล่า ๆ เท่านั้น ยังดิ้นรนโลดแล่นไปยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงมกมายบ้าง และยึดมั่นถือมั่นอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย อารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็ผูกพันอยู่กับจิต แม้จิตก็ผูกพันอยู่กับอารมณ์ จึงดิ้นรนโลดแล่นไปคลุกเคล้าไปอยู่ด้วยความสุขบ้าง อยู่ด้วยความทุกข์บ้าง ความดิ้นรนโลดแล่นไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้ เรียกว่า “เป็นสังสารวัฏ คือความวนทอ่งเที่ยวไป” ของจิตใจอันนี้

ดังจะพึงเห็นได้ จิตใจที่ดิ้นรนโลดแล่นไปนั้นเป็นส่วนหนึ่ง บังเกิดเจตนา ความจงใจพุ่งออกไปเป็นส่วนหนึ่ง และจับยึดอารมณ์ทั้งหลายเป็นส่วนหนึ่ง เกี่ยวพันกันไป คือเมื่อมีความดิ้นรนก็มีความมุ่งจิตใจ ใจมุ่งออกไป เมื่อมีความมุ่งใจออกไปก็มุ่งออกไปเกี่ยวเกาะพัวพันกับอารมณ์ทั้งหลาย ครั้นอารมณ์ทั้งหลายต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าต้องล่วงไปตามคติธรรมตา แต่ก็พันผูกเอาไว้ หน่วงเหนี่ยวเอาไว้ไม่ให้ล่วงไป ดังเช่น ได้เห็นรูปทั้งหลายในอดีต คือในเวลาที่ผ่านมาแล้ว รูปที่เห็นนั้นก็ผ่านไปแล้ว แต่ว่าจิตใจนี้ยังผูกพันเกี่ยวหน่วงเอาไว้ มาปรุงแต่งอยู่ในจิตใจไม่ให้อ่างไป ไม่ให้ผ่านไป นอกจากนี้ ยังหวังถึงอารมณ์ข้างหน้า

ความเป็นไปของจิตใจจึงเป็นสังสารวัฏ ทอ่งเที่ยวอยู่กับความดิ้นรนกวัดแกว่งนี้บ้าง กับความมุ่งของใจบ้าง กับอารมณ์ที่ยึดถือเอาไว้บ้าง และเมื่อยึดถือเอาไว้แล้วก็เพื่อความดิ้นรนโลดแล่นมากขึ้นไปอีก และใจก็มุ่งมากขึ้นไปอีก และก็กลับพัวพันเกี่ยวเกาะมากขึ้นไปอีก เป็นสังสารวัฏวนทอ่งเที่ยวอยู่กับตัวกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองอันได้แก่ความดิ้นรนกวัดแกว่งอันนี้บ้าง กับกรรม คือความจงใจบ้าง กับวิบากคือผลอันได้แก่อารมณ์ที่ยึดมั่นถือมั่นอันนี้บ้าง พิจารณาดูถึงจิตใจของบุคคลที่เป็นไป

อยู่ทุกวันเวลา ก็ยุ่งอยู่กับ วนเวียนอยู่กับ กิเลส กรรม และวิบาก ดังกล่าวแล้วนี้
ทั้งนั้น ไม่หลุดพ้นไปจากวนเวียนอันนี้ได้

แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะทรงกำจัดกิเลสนี้ได้โดยสิ้นเชิง จึงทรงเป็น
ผู้ปราศจากความดิ้นรนโลดแล่นไปด้วยอำนาจของกิเลส ของกรรม และของวิบาก
ด้วยประการทั้งปวง จึงเท่ากับได้ทรงหักซีกของล้อ คือสังสารจักร ความวนเวียน
ท่องเที่ยว ทรงเป็นผู้ หยุดกิเลส หยุดกรรม หยุดวิบาก หยุดความทุกข์ โดยประการ
ทั้งปวง แม้เพราะเหตุนี้จึงได้พระนามว่า “พระอรหันต์” เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์
ผุดผ่อง เพราะเหตุดังกล่าว จึงควรบูชาสักการะของชนทั้งหลาย เป็นผู้สมควรอย่างยิ่ง
ที่จะพึงบูชาสักการะ ควรที่จะบูชาสักการะพระองค์ด้วยความสนิหใจได้ เพราะทรงเป็น
ผู้บริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยประการทั้งปวง แม้เพราะเหตุนี้ จึงได้พระนามว่า “พระอรหันต์”
คือเป็นผู้สมควรเพื่อการบูชาและสักการะ

อนึ่ง แม้เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ จึงทรงเป็นผู้ไม่มีที่เร้นลับที่จะประกอบกรรม
ที่ชั่ว ที่ผิด เพราะสิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง ต่างจากสามัญชนที่ยังเป็นผู้ที่มีความ
ความลับหรือมีที่ลับ กล่าวคือ ยังเป็นผู้ที่ต้องยังมีความปกปิดหรือมีความสังวรระวัง
บางที่สังวรระวังกิริยาทางกาย ทางวาจา แต่จิตใจก็ยังคิดลวงละเมิด เพราะยังมีกิเลส
อยู่ในจิตใจ แม้จะไม่รุนแรงแต่ก็ยังมีอยู่ ยังเปิดใจไม่ได้ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงเปิดเผยได้ทั้ง ทางกาย ทางวาจา ทางจิตใจ ไม่มีเรื่องใด ๆ ซ่อนเร้นแอบแฝง
อยู่ เพราะทรงเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยประการทั้งปวง แม้เพราะเหตุนี้ จึงได้พระนามว่า
“พระอรหันต์” การระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า แม้คำว่า “พระอรหันต์” ดังกล่าว
มานี้ ย่อมทำให้ได้ความซาบซึ้งในความบริสุทธิ์ผุดผ่องของพระองค์ และเมื่อได้น้อม
จิตใจเข้าไปใกล้ชิดกับสิ่งบริสุทธิ์ ก็ย่อมจะได้รับความเยือกเย็นและได้รับความบริสุทธิ์
ผุดผ่อง ทำจิตใจให้เกิดความสงบตั้งมั่น เพิ่มพูนศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความ
เลื่อมใส ในพระพุทธคุณได้ข้อหนึ่ง สมด้วยปฏิปทาของพระพุทธสาวก ตามพระพุทธ-
ภาษิตที่แปลความว่า “ชนเหล่าใดมีสติไปในพระพุทธเจ้าเป็นนิตย์ ทั้งกลางวัน และ
กลางคืน ชนเหล่านั้นเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้พระโคตม ย่อมตื่นอยู่ด้วยดีทุกเมื่อ”
ด้วยประการฉะนี้

เสฏฐชีวิตกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

สทุธิธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ

ธมฺโม สฺสจฺฉินฺโณ สฺขมาวาหาติ

สจฺฉํ หเว สาธูตํ รัสสาณํ

ปญฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐนฺติ

บัดนี้ เป็นสัตตมวารที่ ๒ แต่จนถึงมรณะลงไปของหม่อมทองสุก เกษมสันต์
บพิตร (หม่อมเจ้าหญิงอรอำไพ) พร้อมทั้งหม่อมเจ้าหญิงจันทร์จรัส พระเชษฐภคินี ได้
(ทรง) บำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานส่วนมาตุภูมิฐานกิจ ในบุญเขตทางพระพุทธศาสนา
น้อมส่วนกุศลอุทิศหม่อมชนนีผู้ละป็นั้น ด้วยความกตัญญูกตเวที ตามฐานะอันบุตร
ธิดาที่ดีพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาในสมัยเมื่อท่านล่วงลับไป ตามเทศนานัยพุทธภาษิต
ที่ตรัสแสดงเหตุที่หวังจะมีบุตรของมารดาบิดาไว้ข้อหนึ่งว่า

อถวา ปน เปตานิ กาลกตานิ ทกฺขินิ อนุปฺปทสฺสามีติ

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในงานสัตตมวารที่ ๒ หม่อมทองสุก เกษมสันต์

แปลว่า อหนึ่งเล่า บุตรหรือธิดาจักทำทักษิณานุประทานเพื่อเราผู้ล่วงลับไปแล้ว
 ดังนี้ จึงชื่อว่าได้ทรงปฏิบัติทำความปรารถนาของหม่อมชนนีให้บริบูรณ์อนุรูปแก้สมัย
 และชื่อว่าได้ทรงปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาด้วยในขณะเดียวกัน ส่งให้เห็นความ
 เป็นสาธุชนสัตบุรุษ อันมีความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมินั้น ตามพระพุทธภาษิตว่า

ภูมि वे साधुरानं कตญुकुतवेतिदा

ความกตัญญูกตเวที เป็นภูมิตั้งของสาธุชนคนดี ดังนี้

หม่อมทองสุข เกษมสันต์ อาศัยความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำไว้ในกาลก่อน
 และคุณสมบัติในประวัติกาล จึงได้เป็นหม่อม ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหม
 วรานุรักษ์ และเป็นหม่อมชนนีในพระโอรสและพระธิดาหลายพระองค์ ได้ปฏิบัติหน้าที่
 อันควรแก่ฐานะมาโดยลำดับ จนเมื่ออายุล่วงเข้าปัจฉิมวัย พระโอรสธิดาบรรลู่ถึง
 หลักฐานควรแก่อุเบกขาพรหมวิหาร ก็ปลีกตนออกแสวงหาสันติสุขทางพระพุทธศาสนา
 ด้วยการเข้าวัดรักษาศีลฟังธรรมและบำเพ็ญบุญอย่างอื่นมีทานเป็นต้น เป็นอุบาสิกา
 ประจำวัดบวรนิเวศวิหาร ตัดกังวลทางเคหสถานให้น้อยลงโดยลำดับ จนถึงออกไปอยู่
 ในวัดบวรนิเวศวิหารตอนบริเวณพระอุโบสถ ตลอดพรรษกาล ในตอนหลังนี้ แม้ออก
 พรรษาแล้ว ก็ยังพอใจอยู่ต่อไปอีก ในระหว่างที่อยู่วัด นอกจากบำเพ็ญธรรมส่วน
 ตนแล้ว ก็ได้ช่วยขนขวายในกิจการต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย เป็นต้นว่า
 รับรองเจ้านายและผู้ที่ต้องรับรองซึ่งไปฟังธรรมในวันธรรมสวนะ หรือแม้ในวันพิธีอื่น
 ถวายและให้ความสะดวกโดยประการต่าง ๆ เมื่อเจ้านายหรือบุคคลบางท่านต้องการ
 จะเลี้ยงพระ ก็รับช่วยจัดการเรื่องอาหาร เข้าดูแลสั่งการเอง กิจการก็ดำเนินไปโดย
 เรียบร้อย เป็นที่พอพระทัยและพอใจทุกคนรวมมา เฉพาะตนท่านเอง นอกจากทำอาหาร
 ถวายพระเณรบางรูปเป็นประจำแล้ว ก็พอใจปรารถนาเหตุนั้นเหตุนี้เลี้ยงพระเนื่อง ๆ
 เมื่อถึงเทศกาลถวายกาลทาน เช่นถวายผ้าวัสสาวลิก คือผ้าจํานำพรรษา ถวายเภสัช
 มีน้ำตาลเป็นต้น ก็เป็นผู้ชักชวนจัดการให้สังฆกาลทานนั้น ๆ สำเร็จไปได้ ในพรรษา
 ที่แล้ว ผ้าแพ่งขึ้นมากแล้วทั้งเริ่มหายาก ก็ยังชวนขวายให้ได้มีการถวายผ้าจํานำพรรษา
 สำเร็จ นอกจากนี้ เมื่อวัดมีงานใด ๆ ซึ่งต้องติดต่อกับเจ้านายและบุคคลภายนอก
 ก็ช่วยขนขวายทำการติดต่อ ทำให้วัดได้รับความสะดวกขึ้นเป็นอันมาก

หม่อมทองสุข เกษมสันต์ ได้มีสายสัมพันธ์ติดต่อกับวัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรงพระชนม์อยู่ในสมัยหลังนี้ แม้เมื่อยังไม่ได้เข้าพักพรชกกาลในวัด ก็ได้ช่วยกิจการของวัดและบริจาคทานโดยควรแก่สมัย เมื่อได้เข้าพักอยู่ในวัดแล้ว ก็ได้โอกาสบำเพ็ญกรณียกิจดังที่ถวายวิสัยชานามาข้างต้นเต็มที่ ปรากฏว่ามีความสุข ถ้าได้กระทำการณียกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ร่างกายจะเหน็ดเหนื่อยก็ตามที ทั้งนี้ ด้วยมีความมุ่งบุญมุ่งกุศลและมุ่งดีต่อวัดเป็นที่ตั้ง เป็นอันได้ปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตว่า

เอตํ ภยํ มรณํ เปกฺขมาโน บุญญานิ กยิราถ สุชาวานิ

ผู้พึงภัยในความตาย พึงทำบุญอันเป็นเครื่องนำสุขมาให้ดังนี้

คุณจริยาของหม่อมผู้ล่วงลับไป อันเกี่ยวข้องกับวัดที่ได้ถวายวิสัยชานามาโดยสังเขป กถาฉะนี้ ย่อมเนื่องมาถึงบทิตรผู้พระโอรสธิดา ซึ่งได้คอยอุปถัมภ์บำรุงหม่อมชนนีให้ได้บำเพ็ญบุญทุก ๆ อย่างตามปรารถนาโดยสะดวก ชื่อว่าได้ช่วยส่งเสริมให้ท่านได้สมาทานตั้งมั่นในธรรมมีศรัทธาเป็นต้นยิ่ง ๆ ขึ้น การยังมารดาบิดาให้สมาทานตั้งมั่นในศรัทธาเป็นอาทิ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นการตอบแทนคุณท่านอย่างสูง ตามนัยพระพุทธภาษิตมาในมาตาปิตุคุณสูตร ในทุกังคุดตตราว่า พหุปรการา ภิกฺขเว มาตาปิโตโร เป็นต้น แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา เป็นผู้ผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร บุตรผู้ใดยังมารดาบิดา

ผู้ไม่มีศรัทธาให้สมาทานตั้งมั่นในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา,

ผู้ไม่มีศีล ให้สมาทานตั้งมั่นในความถึงพร้อมด้วยศีล,

ผู้ตระหนี่ ให้สมาทานตั้งมั่นในความถึงพร้อมด้วยการบริจาค

ผู้ทรามปัญญา ให้สมาทานตั้งมั่นในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา

ด้วยเหตุเท่านั้นแล ภิกษุทั้งหลาย เป็นอันบุตรผู้้นสำเร็จ ทำตอบ ทำยั้งแล้วแก่มารดาบิดา ดังนี้

ประวัติชีวิตบั้นปลายของหม่อมทองสุข เกษมสันต์ ประกอบอยู่แต่ด้วยกุศลกิจทางพระพุทธศาสนา เป็นอุบาสิกผู้เข้าไปใกล้พระรัตนตรัยด้วยใจพร้อมทั้งกาย บัดนี้

ชีวิตนั้นได้สิ้นไปแล้ว ด้วยโรคที่เป็นมานานเดือนอันเริ่มตรวจทราบ ในเวลาที่พักอยู่ในวัด และโรคนั้นได้กำเริบแรงขึ้นโดยลำดับ แม้บิดรผู้พระโอรสธิดาจะชวนชวายเป็นยาอย่างไร แม้ภิกษุสามเณรจะชวนชวายเพื่อให้คืนคลายโดยควรแก่สมณวิสัยอย่างไร ก็ไม่ยอมถอย เพียงแต่ผ่อนได้เป็นครั้งคราวเท่านั้น ในที่สุด ก็จำต้องละไป ละชีวิตร่างกายที่ได้ดำเนินมาเกิน ๗๐ ปี ละบิดรผู้พระโอรสธิดาตลอดถึงนัดดาและญาติมิตร ผู้ยังปรารถนาให้ยังอยู่ต่อไปและห้อมล้อมอยู่โดยรอบ ละทุก ๆ สิ่งบรรดามีในโลกนี้ ตลอดถึงฉันทยาศรัยที่ยังไม่เต็มในการบุญ ซึ่งให้เห็นประจักษ์จริงตามพระพุทธภาษิตว่า *อุปนิสัย โลก อหุวิ* โลกอันชวายเป็นไป ไม่ยั่งยืน *อตาณ โลก อนภิสสโร* โลกไม่มีเครื่องต้านทาน ไม่เป็นใหญ่ *อสุสโก โลก สพพํ* ปหาย *คมนีย* โลกไม่เป็นของตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป ดังนี้

หม่อมทองสุข เกษมสันต์ แม้จะละทิ้งทั้งปวงไปแล้ว ตามนัยพระพุทธภาษิตนี้ แต่อรรถกริยามีบุตรธิดาสังคหกิจเป็นต้นที่ได้กระทำไว้ ยังปรากฏผลเป็นไปอยู่ อรรถกริยาเหล่านี้ มีข้อที่ควรยกเป็นพิเศษ ก็คือความเป็นบุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อนในพระโอรสธิดา ซึ่งเมื่อทรงอนุสรณ์ลำดับอุปการกิจที่เป็นมาโดยลำดับ ก็จักเป็นเครื่องเพิ่มพูนความกตัญญูกตเวทีให้ใหญ่ยิ่ง สำเร็จเป็นบุคคลหาได้ยากขึ้นคู่หนึ่งในโลก ดังนี้พนธ์พระพุทธภาษิตว่า

เทวเม ภิกขเว บุคฺคฺลา ทฺลลภา โลกฺสมิ, กตฺเม เทว, โย จ บุพพการี โย จ กตญฺญกตเวที. อิม โข ภิกขเว เทว บุคฺคฺลา ทฺลลภา โลกฺสมิ (๒๐/๑๐๘)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้ ๒ จำพวก หาได้ยากในโลก คือบุพพการี ผู้อุปการะก่อน ๑ กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะแล้วและตอบแทน ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวก เหล่านี้แลหาได้ยากในโลก ดังนี้

ในบุคคล ๒ จำพวกนี้ บุพพการีย่อมเป็นที่ตั้งของความกตัญญู ความกตัญญูเป็นที่ตั้งของกตเวทีโดยลำดับ กล่าวคือ ปฏิบัติการกิจใด ๆ ที่ทำไปด้วยความกตัญญู จึงจักสำเร็จเป็นความกตเวทีคือตอบแทนคุณท่าน และความกตัญญูจักมีก็เพราะเห็นบุพพการี

ข้อที่ตรัสว่าหาได้ยากมีเงื่อนอยู่ตรงนี้เอง คือฝ่ายบุพพการีมีบกพร่องต่อหน้าที หรือทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นเป็นให้โทษ เป็นเหตุให้ไม่ปลงใจเห็นเป็นบุพพการี อีกอย่างหนึ่งที่ควรจะกตัญญูกตเวทิต์ไม่เห็นเป็นบุพพการีเอง บุคคลมีอยู่ แต่แลไม่เห็นกัน เพราะบกพร่องต่อหน้าที่ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือแต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เป็นไปอยู่อย่างนี้โดยมาก จึงตรัสว่าหาได้ยาก เหตุฉะนี้ ฝ่ายบุพพการีก็ควรปฏิบัติหน้าที่ให้บริบูรณ์ ไม่เห็นมีเจตนาเป็นโทษ มุ่งประโยชน์เกื้อกูลเป็นที่ตั้ง ชื่อว่าทำตนให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นได้ ฝ่ายที่ฟังกตัญญูกตเวทิต์ก็ระลึกโดยวิธีให้เห็นคุณของบุพพการี ประคองอนุสรณ์ให้ดำเนินไปในสายคุณ ไม่ใช่ในสายโทษ ถ้าโทษมาปรากฏ ก็พิจารณาข่มให้ตกไปโดยอุบายวิธี ประคองคุณให้เด่นจนเห็นคุณของท่าน ดังนี้ชื่อว่าเห็นบุพพการีเป็นกตัญญู กล่าวโดยเฉพาะบุตรธิดา ย่อมชื่อว่าเห็นกตัญญูบริบูรณ์ เมื่อเห็นพระพรหม เห็นบูรพาจารย์ เห็นพระอรหันต์ ตามนัยพระพุทธภาษิตว่า

พรหมมาติ มาตาปิโตร บุพพาจริยาติ วุจเจอร์
อาหุเนยฺยา จ ปุตตานํ ปชาย อนุกมฺปกา

มารดาบิดาท่านเรียกว่าพรหม เพราะประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมในบุตรธิดา ท่านเรียกว่าบูรพาจารย์ เพราะเป็นผู้ฝึกหัดกล่อมเกลาสั่งสอนบุตรธิดาก่อนอาจารย์อื่น ทั้งน่ายู่เบื้องหน้าเสมอ ท่านเรียกว่าอาหุเนยยะ ผู้ควรวัตถุที่นำมาบูชา คือเป็นพระอรหันต์ของบุตรธิดา เพราะเมื่อบุตรธิดานำวัตถุมีข้าน้ำเป็นต้นมาบูชาในท่าน ย่อมได้บุญมีผลานิสงส์เหมือนอย่างนำไปบูชาในพระอรหันต์อาหุเนยบุคคล เพราะเหตุที่ท่านถนอมอนุเคราะห์บุตรธิดาผู้เกิดมาให้ดำรงชีวิตอยู่โดยสวัสดิ์ ดังนี้ และปฏิภารกิจที่ทำด้วยความกตัญญูบริบูรณ์อย่างนี้ ย่อมเป็นความกตเวทิต์มีผลไพศาล เป็นผู้ที่เทพยดาคุ้มครองรักษาและประสพสุขสมบัติ ดังคำที่พระโพธิสัตว์ตรัสไว้ว่า

โย มาตริํ ปิตริํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสฺติ
เทวาปิ นํ ติกิञฺจนฺติ มาตาเปตฺติภริํ นริ

ผู้ใดบำรุงเลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม แม่เทพยดาทั้งหลาย ย่อมคุ้มครองรักษาผู้นั้น ผู้เป็นคนเลี้ยงมารดาบิดา

อานนโท จ ปโมโห จ

สทา หลีกีพิตัง

มาตริ ปริจิริตวาน

ลพภเมตัง วิชานตา

ความบันเทิง ความอิมใจ ความยิ้มแย้มร่าเริง ๓ อย่างนี้ อันผู้รู้พึงได้เพราะ บำรุงมารดา (บิดา) ดังนี้. อันความกตเวทียปฏิบัติภารกิจทุกประการ ย่อมยุติโดยสมัย แต่มีประการหนึ่งไซ้ที่เหมาะทุกกาลสมัย ทั้งเมื่อปฏิบัติได้ ย่อมให้เกิดสิริมงคลแก่ บุตรธิดา ข้อนี้คือปฏิการะสนองความหวังดีของท่าน ด้วยความประพฤติธรรมคือ การดี การชอบ เพราะ ธรรมจारी สุขี เสติ ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข เมื่อ บุตรธิดาอยู่เป็นสุข ท่านจะมีชีวิตอยู่หรือละโลกนี้ไปแล้ว หากได้ทราบด้วยญาณวิถี ทางใดทางหนึ่ง ก็พลอยยินดีเป็นสุขไปด้วย

เหตุฉะนั้น จักนำธรรมในพระพุทธศาสนามาถวายเป็นบูชาในลำดับไป พอเป็น เครื่องประดับพระปัญญา เพิ่มพูนพระกุศลสัมมาปฏิบัติ ตามบทพระบาลีพุทธภาษิตที่ ได้ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า

สทธีธ วิตตัง ปุริสสส เสฏฐัง

ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้

ธมโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ

ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำมาสุขมาให้

สจฺจํ หเว สาธุตรํ รसानํ

ความสัตย์เป็นรสที่ทำให้สำเร็จประโยชน์ดีกว่ารสทั้งหลาย

ปญฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฐัง

ปราชญ์กล่าวชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด

เมื่ออธิบายว่า ความเชื่อที่มีเหตุผล คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เรียกว่าศรัทธาทาง พระพุทธศาสนา (ซึ่งมุ่งแผ่ศาสนา) สอนให้เชื่อความรู้ของพระตถาคตพุทธเจ้า เป็นข้อแรก เพราะเป็นเหตุให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระองค์ เมื่อเชื่อฟังคำสั่งสอน ของพระองค์ ก็ย่อมเชื่อกรรม (การทำ) เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่สัตว์มีกรรม

เป็นของตน เพราะพระพุทธศาสนาคือเป็นกรรมวาจา คือ กล่าวกรรม ดังอภิณหปัจจเวกขณะ (ข้อที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ) ข้อหนึ่งว่า ยัม กมมัม กริสฺสามิ กลฺยาณัม วา ปาปกัม วา ตสฺส ทายาทิ ภวิสฺสามิ เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว เราก็จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดังนี้ เพราะมีศรัทธาดังกล่าวมาเป็นข้อต้น บุคคลจึงได้ชื่อว่านับถือพระพุทธศาสนา และรับธรรมในพระพุทธศาสนา มาประพฤติปฏิบัติ น้อยหรือมาก ตามควรแก่ศรัทธาของตน

ที่กล่าวกันว่ามีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้า อินทรีย์นั้นก็คือศรัทธาข้อหนึ่ง ศรัทธาจึงเป็นธรรมที่นำธรรมข้ออื่น ต่อธรรมข้ออื่น เป็นต้นของคุณงามความดีทั้งปวง แม้ในทางคติโลก ความเชื่อคือศรัทธาก็อ้อมเป็นเครื่องนำการทำทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อเชื่อมีเหตุผล ก็นำไปทำเหมาะและถูกต้อง เป็นเหตุให้เจริญด้วยอภิญญาผลมี ทรัพย์ ยศ เป็นต้น เหตุฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ แต่ก็พึงประสงค์เฉพาะความเชื่อที่มีเหตุผล คือที่เป็นญาณสัมปยุต คือประกอบด้วยปริชา เพราะเป็นคุณทรัพย์ที่อาจใช้ซื้อคุณทรัพย์อื่น ๆ โดยเฉพาะทางพระพุทธศาสนา ก็เป็นผู้ นำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา และหยิบยื่นไตรสรณาคม ศีล ๕ เป็นต้น หรือทาน ศีล ภาวนาให้โดยลำดับขึ้นไปจนถึงมรรคผล นิพพาน ในทางคติโลก ก็อาจใช้ต่อทรัพย์ภายนอกให้ได้มา โดยชอบ สมดังพระพุทธบรรหารว่า “สัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้” เป็นข้อที่ ๑

คุณงามที่ศรัทธานำมา กล่าวโดยนัยหนึ่งก็คือธรรมจรรยา ความประพฤติธรรม เพราะศรัทธาย่อมเป็นเหตุให้เกิดhiri (ละอาย) ในอันประพฤติธรรม โอตตปปะ (สดุ้งกลัว) ต่อผลของอธรรม และเป็นเหตุให้เกิดฉันทอภัยาศัยในอันประพฤติธรรม เมื่อประพฤติธรรมดีแล้ว ก็ย่อมได้สุขเป็นผล คำว่า ธรรม ในที่นี้มีความหมายดังจะถวายเป็นวิสัยเป็น ๒ สถาน คือ สถานหนึ่งหมายถึง วินัย คือ ระเบียบวินัย ธรรมนิยมจารีตประเพณี ตลอดถึงกฎหมายและข้อบังคับต่าง ๆ บรรดาที่เป็นเครื่องจัดชุมชนมนุษย์ให้เป็นระเบียบ เรียบร้อย งดงาม ได้ในคำว่า “วัชชีธรรม (ธรรมของวัชชี)” เป็นอาทิ

อีกสถานหนึ่ง หมายถึง คุณที่ควรประพฤติ เป็นเครื่องอบรมอภัยาศัยจิตใจ ให้ประณีต เรียกตรงตัวว่าธรรม ข้อที่ตรงกันข้าม เรียกว่า อธรรม บุคคลเมื่ออยู่ใน

ปรมัตถะ (ประโยชน์อย่างยิ่ง) สมด้วยพระพุทธบรหารว่า “ความสัตย์เป็นรสที่ทำให้สำเร็จประโยชน์ดีกว่ารสทั้งหลาย” เป็นข้อที่ ๓

ทรัพย์คือศรัทธา สุขอันเกิดแต่ประพฤติธรรม และรสคือความสัจ ทั้ง ๓ ข้างต้นเหล่านี้ ต้องอาศัยปัญญาอีกข้อหนึ่ง จึงจักสนับสนุนกันและกันให้เป็นไปได้ด้วยดี ศรัทธาถ้าขาดปัญญาก็เป็นญาณวิปยุต (ไร้บริชา) ทำให้เชื่อไม่มีเหตุผล ความประพฤติธรรมถ้าขาดปัญญาก็อาจออกนอกทาง และสัจจะถ้าขาดปัญญาก็ไม่อาจเป็นความจริงที่ดีที่ถูกต้อง จนถึงเป็นสัจจะประจักษ์ในใจตั้งแต่ความจริงอย่างธรรมดาจนถึงอริยสัจจะ (จริงอย่างประเสริฐ) เหตุฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นธรรมที่พึงปรารถนาข้อสำคัญอันจะขาดเสียไม่ได้

ปัญญา ในที่นี้หมายถึง ความรู้จักพิจารณาให้เห็นคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และรู้จักพิจารณาให้รู้จักสภาพของโลกตามเป็นจริง การเล่าเรียน สดับตรับฟัง (สุตะ) การคิดค้น (จิตตะ) และการปฏิบัติอบรม (ภาวนา) เป็นทางให้เกิดปัญญาที่รู้จักเทียบเคียงให้เห็นความต่างกันระหว่างคุณ-โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น เมื่อรู้เทียบเคียงก็เป็นเหตุให้รู้ต่อไปว่าจักใช้ศิลปวิทยาในทางใด จักตั้งตนไว้โดยประการใด จึงจักเป็นคุณเป็นประโยชน์ ไม่เกิดโทษทุกข์อันตถะเสียหายแก่ตนทั้งเมื่อนี้ทั้งเมื่อหน้า ผู้มีปัญญาอย่างนี้ย่อมอาจตั้งตนได้โดยชอบ ประกอบด้วยอิฏฐผลสมบัติและคุณสารสมบัติ มีศรัทธาเป็นต้น ตรงกันข้ามกับผู้ไร้ปัญญา แม้อย่างนี้ ถ้ายังไม่รู้จักสภาพของโลกตามเป็นจริง ก็ยังไม่พ้นทุกข์เดือดร้อนเพราะอำนาจโลกะ โทสะ โมหะ ซึ่งอาศัยอยู่ในอวิชชาคือความไม่รู้จริง เพราะข้อนี้เอง ความวุ่นวายไม่สงบสุขตลอดถึงความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ จึงเป็นไปอยู่ในโลก แม้จะมีทรัพย์ มียศสักปานไร ก็ช่วยให้หายทุกข์เดือดร้อนทางใจเหล่านี้ไม่ได้ เว้นแต่ปัญญาที่รู้จักสภาพของโลกตามเป็นจริงนี้ข้อเดียวนี้ ก็อาศัยพิจารณาเทียบเคียงสิ่งต่าง ๆ บรรดามีในโลก ให้เห็นธรรมดาคือเกิด-ดับ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า ยงกิญจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา (ใด ๆ เกิด นั่นดับ ทั้งหมด) ดังนี้ รู้อย่างนี้เป็นเหตุ ถอนความยึดถือ ปลดเปลื้องตน ออกจากทุกข์เดือดร้อนในโลกได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวชีวิตของผู้มีปัญญาว่าประเสริฐ เพราะ

เป็นสุขชีวิตะ (ชีวิตดี) ทั้งรูปธรรมและนามธรรม สมด้วยพระพุทธบรรหารข้อ ๔ ว่า
“ปราชัญญ์กล่าวชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐ” ด้วยประการฉะนี้

หม่อมทองสุข เกษมสันต์ เป็นผู้มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา มีธรรมอันประเสริฐดีโดยสามารถ ตั้งอยู่ในสัจจะประกอบด้วยปัญญา โดยภาวนานุรูป ชื่อว่าเป็นผู้มีทรัพย์ มีสุข มีรส ที่ให้สำเร็จประโยชน์ และมีชีวิตอันประเสริฐ เป็นอันได้ถือเอาสาระส่วนประเสริฐของกายไว้ได้ แม้กายจักแตกสลาย จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป แต่ก็ยังได้คุณสารเหล่านี้เป็น อนุคามิกนิธิ (ขุมทรัพย์ที่ติดตามไป) อำนวยสุขสมบัติในสัมปรายภพ

บพิตร เมื่อมาระลึกถึงอุปการคุณของหม่อมชนนีบำเพ็ญปัจโจปการกิจตามควรแก่สมัย และรักษาความมุ่งดีของท่านไว้ ด้วยตั้งอยู่ในศรัทธา ประพฤติธรรมประกอบด้วยสัจจะ และอบรมปัญญาโดยสามารถ ก็ย่อมชื่อว่าทรงเจริญรอยความดีของหม่อมชนนี เป็นเหตุให้เกิดสิริสุขมงคล ด้วยประการฉะนี้

ขอกุศลบุญญาศรีทักษิณานุประทาน ที่บพิตรพร้อมทั้งหม่อมเจ้าหญิงจันทร์จำรัส พระเชษฐภคินี ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศแก่หม่อมชนนีนั้น จงถึงแต่หม่อมทองสุข เกษมสันต์ ด้วยอำนาจปัตตานุโมทนา เพื่อสำเร็จวิบุลผลสุขสมบัติโดยควรแก่คติวิสัย สมดังพระประสงค์ทุกประการ

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนาี้ พระสงฆ์ ๔ รูป จักได้สวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญ์วิธี เพื่อเพิ่มพูนอัปมาทธรรมในสมาคมนี้สืบต่อไป

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา พอสมควรแก่เวลาด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

สันติโสรัจจสมาธิกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ธมฺเม จ เย อริยปฺปเวทิตฺเต รตา

อนุตฺตรา เต วจฺสา มนฺสา กมฺมฺนา จ

เต สันติโสรัจจสมาธิสฺสจิตฺตา

สุตฺตสฺส ปญฺญา ย จ สารมชฺฌคูติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ
พระดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแต่พระราชกุศลทักษิณานุกรณ ที่สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญ เพื่อทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลพระราชทาน เจ้าพระคุณ
สมเด็จพระพุฒาจารย์ พุทธสมมหาเถระ ในสัตตมวารสมัย แต่วาระถึงมรณภาพ ฯ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์นั้น เป็นพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่งในสังฆมณฑล
ได้ปฏิบัติกิจที่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนา และแก่วงการศึกษาของประเทศชาติไว้เป็น
อันมาก

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ในงานสัตตมวาร สมเด็จพระพุฒาจารย์
(นวม พุทธสโร)

ในทางพระศาสนา ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในคณะสงฆ์มาด้วยดี เป็นต้นว่า ในฐานะเป็นเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสชั่วคราว ในฐานะเจ้าคณะแขวงบางแขวง เจ้าคณะมณฑลพิษณุโลก และเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม สมัยต่อมา ในฐานะสมาชิกสังฆสภาและสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ ฯ

ในด้านการศึกษาแห่งคณะสงฆ์ ได้เคยเป็นครูสอนมูลกัจจายนะ เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง มณฑลพิษณุโลก และได้อุปถัมภ์การศึกษาในทางต่าง ๆ ในวงการศึกษาของประเทศชาติ ได้เคยเป็นครูสอนหนังสือไทย เป็นครูใหญ่ ร.ร. อุดมพิทยายน วัดอนงคาราม ในตอนหลังได้เป็นผู้อุปการะโรงเรียนชายหญิงหลายโรงเรียน

นอกจากนี้ ท่านได้ทำการพิเศษอีกหลายอย่าง ประการสำคัญที่ควรยกย่องเป็นพิเศษ คือท่านได้เป็นผู้กำกับการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี อันเป็นปูชนียสถานสำคัญแห่งหนึ่ง ท่านได้ดูแลจัดปรับปรุงให้งดงามเป็นระเบียบเรียบร้อยและเจริญขึ้นโดยลำดับ ได้มีการจัดปฏิสังขรณ์ก่อสร้างมณฑปพระพุทธบาทขึ้นใหม่ ในคราวยกยอดมณฑปพระพุทธบาท สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ได้พระราชทานพระมหากฐนา เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชพิธียกยอด เหตุการณ์นี้เป็นเหตุการณ์อันพึงจารึกไว้ในประวัติพระพุทธบาท ก็พึงจารึกไว้ในประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ผู้กำกับการพระพุทธบาทด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้ประกอบประโยชน์กิจทั้งแก่พระศาสนาทั้งแก่ประเทศชาติ มีอาทิตั้งถวายวิสาขนามา จึงได้รับพระราชทานการยกย่องด้วยสมณศักดิ์สูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ เป็นที่เคารพนับถือโดยทั่วไป

กล่าวโดยย่อ ท่านชื่อว่า เป็นผู้เจริญโดยชาติ เพราะเมื่อเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ชื่อว่าได้เกิดโดยอริยชาติ ตามนัยของคุสิมาลสูตร เป็นผู้เจริญโดยคุณ เพราะได้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่ตนและผู้อื่น เป็นผู้เจริญโดยวัย เพราะได้มีอายุยืนนาน ฯ

กล่าวตามหลักธรรม ความเจริญทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนับถือ ยิ่งเจริญก็ยิ่งเพิ่มความเคารพนับถือ แต่ความเจริญทั้งหมดนี้ย่อมมี

ความเจริญด้วยคุณเป็นข้อสำคัญ คุณจะเจริญก็ต้องเจริญธรรมที่เป็นคุณ ตั้งต้นแต่ยินดีในธรรมเป็นต้น ต้องตามพระพุทธภาษิต ที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศว่า ธมฺเม จ เย อริยปฺปเวทิตะ รตา เป็นต้น แปลความว่า บุคคลผู้ยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศไว้แล้ว มีความประพฤติดีเยี่ยมด้วยกาย วาจา ใจ ดำรงมั่นอยู่ในสันติ (ความสงบ) โสรัจจะ (ความเสงี่ยม) และสมาธิ (ความตั้งใจมั่น) ย่อมบรรลุถึงแก่นสารแห่งสุตะ (การสดับ) และปัญญา ดังนี้ ตามพระพุทธภาษิตนี้ พระอริยเจ้าคือบุคคลผู้ประเสริฐ พระอริยเจ้าในพระพุทธศาสนาหมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระธรรมจริง ได้เป็นผู้บริสุทธิ์จริง และได้มีพระมหากรุณาแก่สัตว์โลกจริง ฉะนั้น ธรรมที่พระองค์ได้ทรงประกาศ จึงเป็นธรรมที่จะยังผู้ปฏิบัติให้เป็นผู้รู้จริงและบริสุทธิ์จริง ธรรมเหล่านี้ย่อมประมวลลงในกองศีลบ้าง กองสมาธิบ้าง กองปัญญาบ้าง กองวิมุตติคือความหลุดพ้นบ้าง รวมเรียกว่าเป็นอริยธรรมหรืออารยธรรม บุคคลผู้ยินดีในอริยธรรมดังกล่าว ย่อมมีฉันทะ ความพอใจ และมีความเพียรเพื่อปฏิบัติในอริยธรรมนั้น ในขั้นแรก ย่อมสมทานปฏิบัติในศีล คือมีความตั้งใจคิดงดเว้นจากความประพฤติละเมิดผิดทางกายและวาจา ดังที่เรียกว่ามีศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น ศีลนี้ชื่อว่าความประพฤติเยี่ยม เพราะไม่มีความประพฤติอย่างอื่นจะเยี่ยมไปกว่าศีล ฉะนั้น ผู้มีศีลจึงชื่อว่ามีความประพฤติเยี่ยมด้วย กาย วาจา ใจ

บุคคลจะรักษาศีลไว้ได้ด้วยดี ก็ต้องอาศัยสันติ โสรัจจะ และสมาธิ สันติคือความสงบ ได้แก่ความสงบ โลก โกรธ หลง อย่างหนึ่ง ความสงบทุกข์เดือดร้อน อย่างหนึ่ง สันติข้อแรกเป็นเหตุ สันติข้อหลังเป็นผล แต่สันติจะมีก็ต้องอาศัยโสรัจจะ คือความเสงี่ยม หมายถึงมีขันติ ความอดทนต่ออารมณ์เครื่องยั่วเย้าต่าง ๆ รักษาอาการกาย วาจา ใจ ให้เรียบร้อยดีงาม โสรัจจะจะมีได้ก็ต้องอาศัยสมาธิ คือความตั้งใจมั่นอยู่ในธรรม ไม่ถอนแ่่นคลอนแคลน ผู้ประกอบด้วยธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้ อย่างมั่นคง ชื่อว่าดำรงมั่นอยู่ในสันติ (ความสงบ) โสรัจจะ (ความเสงี่ยม) และสมาธิ (ความตั้งใจมั่น) บุคคลจะมีศีล ตลอดจนถึงมีใจตั้งมั่นอยู่ในธรรม ก็ต้องมีการสดับธรรม อันเรียกว่า สุตะ เพื่อให้รู้ธรรมตามที่พระอริยเจ้าได้ประกาศไว้ และพึงมีปัญญาเพื่อพิจารณาให้รู้จริงในอริยธรรมนั้น เพื่อผลคือวิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์

ในที่สุด วิมุตินี้เป็นสาระแก่นสารแห่งการปฏิบัติธรรม ตั้งแต่ข้อต้น ๆ มาโดยลำดับ จนถึงข้อสุดท้าย ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติในอริยธรรม โดยทำให้บริบูรณ์ตั้งแต่ต้นมาจนถึง สุตตะและปัญญา จนได้ประสบวิมุตติตามภูมิชั้น ชื่อว่าย่อมบรรลู่ถึงแก่นสารแห่งสุตตะ และปัญญา ด้วยประการฉะนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นผู้ยินดีในอริยธรรมของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้มีความพอใจ มีความเพียรปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย เป็นผู้มีมั่นคง ยั่งยืน อยู่ในพระธรรมวินัยโดยไม่เสื่อมถอย จนถึงอวสานสมัยแห่ง ชนม์ชีพ จึงชื่อว่า เป็นผู้เจริญด้วยคุณเป็นเครื่องอุดหนุนให้ได้ชื่อว่า เป็นผู้เจริญ โดยชาติ และเป็นผู้เจริญโดยวัย มีนัยดังที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัยนา สมเด็จฯ บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พร้อมด้วยสมเด็จฯ พระบรมราชินี เมื่อได้เสด็จ พระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปสรณ์ทั้งนี้ ชื่อว่าได้ทรงแสดง พระราชธรรมจรรยา ในข้ออภิจายนธรรม อันจะนำให้เกิดสุภผล ต้องตามพระพุทธ- นิพนธ์พุทธภาษิตว่า

เย วุฑฒมปจายนุติ

นรา ธมฺมสุส โกวิทา

ทิวฺจเ ธมฺเม จ ปาสฺสา

สมปราโย จ สุกคฺติ

แปลความว่า นรชนเหล่าใด ผู้ฉลาดรู้ธรรม ย่อมประพฤติด่อนน้อมนับถือ บุคคลผู้เจริญ นรชนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึงสรรเสริญในปัจจุบันบัดนี้ แลจัก เป็นผู้มิดคติคือทางไปอันดี เป็นที่ไปในอนาคตภายหน้า ดังนี้ ขออำนาจพระราชกุศล ทักษิณานุปสรณ์ ที่สมเด็จฯ บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญ เพื่อทรงอุทิศส่วน พระราชกุศลพระราชทานทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์อภิวินัยอันประเสริฐผล แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระพุทธมาจารย์ พุทธสรมหาเถระ สมตามพระบรมราชูทิศ โดยฐานนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจักได้รับพระราชทานสวด คาถาธรรมบรรยาย โดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูนอุปมาทธรรม สืบต่อไป

รับพระราชทานถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณประดับ พระปัญญาบารมี ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

กรรมและคติธรรมดา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ยโต ยโต สมฺมสฺติ ขนฺธานํ อุทฺยพฺพํ
ลภติ ปิตีปาโมชฺชํ อมตฺนตํ วิชานตฺนติ

บัดนี้ จักถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับ
พระปัญญาบารมี อนุรูปกุศลทักษิณานุปทาน ในพระบรมราชานุเคราะห์ แห่งสมเด็จพระ
พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งได้พระราชทานเพื่อบำเพ็ญอุทิศ เด็กหญิงดิฐฐิตา
อมาทยกุล ในสัปดาห์แรกนี้ ตามทางพระพุทธศาสนา เด็กหญิงดิฐฐิตา อมาตยกุล
เป็นธิดาเพียงคนเดียวของ พันตำรวจตรี พงศ์อมาตย์ อมาตยกุล และหม่อมราชวงศ์
หญิง ราศี (ดิศกุล) อมาตยกุล เป็นหลานคนแรกเพียงคนเดียวของบพิตรหม่อมเจ้า
ดิศศานุวัตร ดิศกุล และหม่อมเจ้าหญิงดิศกุล เป็นสุตที่รักของมารดาบิดา
พร้อมด้วยพระประยูรญาติและญาติทั้งปวง

เมื่อแรกเกิด มารดาบิดาได้นำขึ้นถวายสมเด็จพระราชชนนีบพิตร เพื่อความ
เป็นสิริมงคล สมเด็จพระราชชนนีบพิตร ได้ทรงรับไว้ในพระกรุณาธิคุณ แม้สมเด็จพระ

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ณ วัดเทพศิรินทราวาส
เมื่อ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

พระบรมพิตรทั้งสองพระองค์ได้ทรงรู้จักและพระราชทานพระเมตตาโดยลำดับ นับว่า เด็กหญิงดิฐฐิตา เป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้วมาเกิดผู้หนึ่ง เพราะเป็นที่หวังของมารดาบิดามาตั้งแต่ก่อนเกิด เมื่อเกิดมาแล้วก็ได้รับพระราชทานพระเมตตาจากสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ จากสมเด็จพระราชชนนีบพิตร ได้รับพระเมตตาจากพระญาติและญาติทั้งหลาย โดยเฉพาะเป็นที่รักอย่างยิ่งของมารดาบิดาผู้มีบุตรแต่เพียงผู้เดียว แต่เพราะบุญที่ทำไว้แล้วนั้น เป็นไปเพื่อผลมีความเป็นที่รักเป็นต้น มิใช่เพื่อผลคือความมีอายุยืนในอัตตภาพนี้ เด็กหญิงดิฐฐิตา จึงได้เกิดเจ็บป่วยเป็นโรคที่แพทย์และมารดาบิดากับใคร ๆ ไม่อาจช่วยไว้ได้ ได้ถึงแก่กรรมจากไปในขณะที่มีอายุเพียง ๓ ปี ๓ เดือน ๒๘ วัน (เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๑๐) ในขณะที่มารดาบิดาและทุก ๆ คนหวงแหนรักษาเป็นที่สุด เป็นเหตุให้เกิดความโศกเศร้าเสียใจด้วยความอาลัยเสียดายเป็นอย่างยิ่ง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทราบแล้ว ได้พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ในการบำเพ็ญกุศลศพ เด็กหญิงดิฐฐิตา อมาตยกุล ตั้งแต่ต้นจนถึงการบำเพ็ญกุศลใน สัตตมวารแรกนี้และบรรจุศพ เพื่อการฃาปนกิจในโอกาสต่อไป

โดยปกติ มารดาบิดาเป็นต้นย่อมมีความรักในบุตรหลาน ทางพระพุทธศาสนา แสดงว่ามารดาบิดาที่ดีย่อมมีพรหมวิหารธรรมในบุตรธิดา คือ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดีในความ สุขความเจริญของบุตรธิดา อุเบกขา ความวางใจมัธยัสถ์เป็นกลาง มารดาบิดา ผู้มีความรักความปรารถนาบุตรธิดาส่วนมากมักมี ๓ ข้อข้างต้น ส่วนข้อท้ายมักจะมียาก เพราะมักจะวางใจหรือปลดห่วงในบุตรธิดาไม่ได้ แม้บุตรธิดาจะมีความสุขความเจริญแล้ว ควรจะวางใจได้ ก็วางไม่ลง ยังคงคิดห่วงใยไปต่าง ๆ เมื่อบุตรธิดาประสบอันตราย ประสบความเสียหายที่ช่วยไม่ได้ ยิ่งปลงใจไม่ลง จึงไม่ได้ข้ออุเบกขา ซึ่งเป็นข้อที่ ๔ ความเป็นพรหมจึงไม่ครบ ๔ หน้า

อุเบกขาจะเกิดมีเฉย ๆ หาได้ไม่ ต้องอาศัยการพิจารณาในกรรมและผลของกรรม ตามที่ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น” ทุก ๆ คนที่เกิดมาจึงมีชนกชนนี ๒ ชั้น คือ ชั้นนอกมีมารดาบิดา

เป็นชนกชนนี ส่วนชั้นในมีกรรมเป็นชนกชนนี เพราะกรรมเป็นผู้สร้างให้เกิดมา กรรมเป็นผู้กำหนดชะตาแห่งชีวิต มีสุขทุกข์ ความเจริญ ความเสื่อม ความมีอายุยืน หรือสั้นเป็นต้น ฉะนั้น ทุก ๆ คนที่เกิดมาไม่ว่าจะเป็นบุตรธิดาของตนหรือของคนอื่น ต่างก็มาเกิดตามกรรมที่เขาทำไว้เอง เมื่อเขาจะไปก็ไปตามกรรมของเขาเหมือนกัน แม้ตนเองก็เป็นเช่นนั้น ย่อมมาเกิดและเป็นไปตามกรรมที่ได้ทำไว้ เมื่อพิจารณาตาม หลักกรรมดังนี้ จะปลงใจลงได้ในกรรม จิตใจจะได้อุเบกขาขึ้น การพิจารณาทางอุเบกขานี้ใช้ได้แม้กรรมปัจจุบัน คือ กรรมที่ทำผิดหรือถูก จะทำให้รักบุตรธิดาไม่ลำเอียงและ ถูกต้อง เช่นเมื่อบุตรธิดาทำผิด ก็ตักเตือนห้ามปราม ถ้าทำถูกก็ส่งเสริม ถ้าทำผิด เหลือเกินจนช่วยไม่ได้ ก็ต้องปลงใจลงในหลักกรรมว่า เป็นกรรมของเขาเอง หรือเมื่อ บุตรธิดาเจ็บป่วยรักษาเต็มที่แล้วไม่หาย ก็พึงปลงใจลงในกรรมดังกล่าวเช่นเดียวกัน

การใช้ความวางเฉยนี้ ถ้าใช้ผิดก็มีโทษ เช่นควรจะช่วยด้วยกรุณา แต่กลับเฉยเสีย อ้างว่าอุเบกขา ดังนี้เป็นความมีใจจิตหรือคับแคบหรือใจดำ หาให้อุเบกขาไม่หรือวางการงานต่าง ๆ ที่ควรทำ อ้างว่าสุดแต่กรรมเก่า ดังนี้ เป็นการทำผิดคำสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสสอนมิให้คิดว่าทุกอย่างสุดแต่กรรมที่ได้ทำไว้แล้ว ไม่ทำ อะไรที่ควรทำ แต่ตรัสสอนให้เพียรทำกิจที่ควรทำ เพราะกรรมใหม่ต่าง ๆ ที่จะทำ ย่อมสุดแต่บุคคลผู้จะทำเอง คนอาจทำหรือไม่ทำอะไรอย่างไรก็ได้ พระพุทธศาสนา ย่อมสอนเข้ามาตรงจุดนี้ คือให้เว้นกรรมที่ไม่ดี ให้ทำกรรมที่ดี เพราะทุก ๆ คนอาจ ละอาจทำได้ ทั้งเมื่อละกรรมที่ไม่ดี ทำกรรมที่ดีแล้ว จะได้รับความสุขเป็นผล ถ้าถือว่า สุดแต่กรรมเก่าอย่างเดียวแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่จำเป็นต้องมีเพราะไม่จำเป็นต้องมีคำสอนให้เว้นอะไรให้ทำอะไร อุเบกขาเป็นข้อครบพรหมวิหารธรรม มารดาบิดา ผู้มีอุเบกขาในเวลาที่เหมาะสมด้วย จึงจะเป็นพรหมของบุตรธิดาได้เต็มที่

ความพิจารณาในทางกรรมและผลของกรรม เป็นเครื่องทำใจให้เกิดอุเบกขา เป็นเหตุผ่อนคลายความยึดถือได้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง พิจารณาให้เกิดปัญญาใน คติธรรมดาของสังขาร เพราะทุก ๆ คนที่ยังมีบุคคลและวัตถุเป็นที่รัก ย่อมจะต้องมีความโศกในเมื่อต้องพลัดพรากเป็นธรรมดา จำต้องหาทางระงับใจของตนเองด้วยวิธีต่าง ๆ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนวิธีดับความโศกไว้หลายแห่ง ดังเช่นเรื่องดังต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน ใกล้กรุงสรวดี ได้มีสตรีผู้หนึ่ง ชื่อนางโคตมี มีบุตรคนแรก พอหัดเดินก็ตาย นางเศร้าโศกมาก อุ้มศพบุตรเที่ยวไปหาหมอรักษา ไปพบบัณฑิตคนหนึ่ง เขาแนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า นางจึงไปเฝ้าขอให้ทรงรักษาให้ฟื้น พระองค์ตรัสสั่งให้นางไปเที่ยวหาเม็ดพันธุ์ผักกาดในบ้านที่ยังไม่เคยมีใครตาย เพื่อประกอบยา นางได้อุ้มศพบุตรเที่ยวถามหาไป ก็ไม่พบสักบ้านเดียวที่ไม่เคยมีใครตาย กลับได้สติขึ้นว่า “กรรมหนักแท้ ๆ ที่ได้คิดสำคัญว่าบุตรของเราเท่านั้นตาย คนตายมากกว่าคนเป็นในบ้านทั้งสิ้น” เมื่อคิดได้ดังนั้น ใจก็แข็งขึ้น ทิ้งศพบุตรในป่าช้า กลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสสอนอบรมว่า “ความตายเป็นธรรมดาที่แน่นอนของสัตว์ทั้งหลาย คนที่มัวเมาอยู่ในบุตรและสัตว์เลี้ยง (เป็นต้น) มีใจข้องติดชานไปต่าง ๆ (มิได้มีสติระลึกถึงความตายว่ามีเป็นธรรมดา) มัจจุคือความตายย่อมคร่าไปเหมือนอย่างห้วงน้ำใหญ่พัดพาเอาบ้านที่เจ้าของกำลังหลับไป ฉะนั้น” นางได้สดับพระโอวาทแล้วบรรลุถึงกระแสธรรม เรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีให้นางกลับได้สติขึ้นด้วยตนเองก่อนแล้วประทานพระโอวาทเป็นทางปัญญาต่อไป ซึ่งก็ได้ผลเป็นเหตุให้นางดับความโศกได้สนิท

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อประทับอยู่ ณ บุพพาราม ของนางวิสาขา ใกล้กรุงสรวดี คราวหนึ่ง หลานซึ่งเป็นที่รักมากของนางวิสาขาตาย นางวิสาขาไว้ทุกข์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า วิธีไว้ทุกข์คือนุ่งห่มผ้าเปียก ใช้น้ำรดผมให้เปียกชุ่ม พระพุทธเจ้าตรัสถาม นางกราบทูลแล้วตรัสว่า นางปรารถนาจะมีบุตรมากหลายเท่าจำนวนคนในกรุงสรวดีหรือ ? นางกราบทูลรับ แล้วตรัสว่า คนในกรุงสรวดีตายวันละเท่าไร ? นางกราบทูลว่า ตายวันละคนก็มี ๒ คน ถึง ๑๐ คนก็มี กรุงสรวดีไม่มีว่างจากคนตายทุกวัน จึงตรัสว่า ก็จะต้องไว้ทุกข์อย่างนี้กันเรื่อยไปทุกวัน นางกราบทูลว่า พอแล้ว ไม่ต้องการมีบุตรหลายมากเช่นนั้นแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า ผู้ใดมีสิ่งอันเป็นที่รัก ๑๐๐ หนึ่งใน ก็มีทุกข์ ๑๐๐ หนึ่งใน ได้ตรัสลดลงมาโดยลำดับ จนถึงมีสิ่งเป็นที่รักอย่างหนึ่ง ก็มีทุกข์อย่างหนึ่ง ผู้ใดไม่มีสิ่งเป็นที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์ ไม่มีโศก ไม่มีหมองใจ ไม่มีคับแค้นใจ ดังนี้ นางวิสาขา ทำนว่าเป็นโสดาบัน คือ บรรลุถึงกระแสธรรมขั้นแรก คือ เห็นธรรมดาของทุก ๆ สิ่งที่เกิดมาว่าจะต้องดับ แต่ยังตัดความรักไม่ได้ เมื่อมีสิ่งเป็นที่รัก ก็ต้อง

เป็นทุกข์ แต่เป็นทุกข์ที่ตื่นเบาว่าปลุขณ และดับได้ง่ายกว่า แม้เช่นนั้น ก็ต้องมาฟัง พระพุทธเจ้าทรงโอวาทสั่งสอน อีกแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงภัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลก คือ ไฟไหม้ น้ำท่วม แผ่นดินไหว ซึ่งคนทั้งหลายพูดกันว่าเป็นภัยที่มารดา กับบุตรช่วยกันไม่ได้ก็มี ช่วยกันได้ก็มี ส่วนภัยอีกชนิดหนึ่งคือความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นภัยที่มารดา กับบุตรช่วยกันไม่ได้โดยแท้ และได้ตรัสว่า มีทางปฏิบัติ เพื่อที่จะพ้นภัยเหล่านี้ได้ คือ มรรค ได้แก่ทางปฏิบัติมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ความเห็นชอบ มีอธิบายในทางหนึ่งว่า คือความเกิดดับของขันธ คือสกนธ์กายนี้ ซึ่งเรียกว่าเป็นสังขารคือสิ่งปรุงแต่ง ซึ่งมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาให้รู้ให้เห็น ความจริงประจักษ์ขึ้น จิตใจจะพ้นจากความหม่นหมอง จักได้ปีติปราโมข และจะเป็น ผู้รู้ผู้เห็นซึ่งพ้นจากขันธ จึงพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย เพราะภาวะเหล่านี้ เป็นเรื่องของขันธ ไม่ใช่เป็นเรื่องของผู้รู้ผู้เห็นซึ่งพ้นจากขันธ เพราะไม่ยึดมั่น ฉะนั้น เมื่อขันธแก่ เจ็บ ตาย ผู้รู้ผู้เห็นจึงไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ดังที่ท่านผู้เป็นจันตคาถาที่ได้ยกเป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้น แปลความว่า “บุคคลพิจารณา เห็นความเกิด ความดับแห่งขันธทั้งหลาย ในกาลใด ๆ ย่อมได้ปีติปราโมขในกาล นั้น ๆ นั้นเป็นอมตะแห่งผู้รู้ทั้งหลาย” ส่วนองค์มรรคนอกนั้น อาจอธิบายสืบเนื่องกันไปได้ว่า เมื่อมีความเห็นชอบ ก็มีความดำริชอบเป็นต้น เป็นเหตุผลสืบกันไปโดยลำดับ เพราะองค์มรรคเหล่านี้ต่างก็อุดหนุนกันและกัน ด้วยรวมเป็นทางเดียวกัน ตั้งแต่ต้นทาง จนถึงปลายทาง ด้วยประการฉะนี้ ขออำนาจพระมหากษัตริย์คุณ ที่ได้พระราชทาน พระบรมราชานุญาตฯ พร้อมทั้งอำนาจกุศลในพระบรมราชานุเคราะห์ที่ได้บำเพ็ญ และอุทิศให้ทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แก่เด็กหญิงดิฐฐิตา อมาตยกุล ตามควรแก่คติภวิสัย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจักได้สวดคาถาธรรมบรรยาย โดยสรภัญญวิธีเพิ่มพูนอัปมาทธรรมสืบต่อไป

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา สนองพระเดชพระคุณพระดับพระปัญญาบารมี ยุติด้วยเวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

กุลธรรมกถา*

นโม ตสส ภควโต อรหโต สุมมาสมพุทฺธสส

อปฺปมตฺตา โหนตุ

หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา

สุกฺกธมฺมสมฺมาหิตา

สนฺโต สบฺปฺริสา โลก

เทวธมฺมาติ วุจฺจเรติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนาในกุลธรรมกถา ฉลองพระเดชพระคุณพระดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลทักษิณานุปทาน ที่หม่อมเจ้าผู้ทรงพระกนิษฐภาดา กนิษฐภคินี ทั้งหลายทรงบำเพ็ญอุทิศถวาย หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา เทวกุล ในสัตตมวารที่ ๒ แต่วันทรงถึงชีพิตักษัย ตามวิธีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา ในโอกาสนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้พระราชทานพระกรุณาธิคุณ เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นประธาน

หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา เทวกุล ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียะ ฉลองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริราช โดยเฉพาะสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลที่ ๖ ที่ ๗

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม
เมื่อ ๑๙ เมษายน ๒๕๑๒

และสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ตลอดถึงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์ทางการศึกษา ทางโรงเรียน ในทางบำบัดความไข้เจ็บของประชาชน ทางองค์การกาชาด ได้ทรงปฏิบัติฉลองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระชนก และหม่อมชนนีเป็นอย่างยิ่ง ได้ประทานพระกรุณาแก่เจ้านายผู้ทรงเป็นน้อง ตลอดถึงหลาน เป็นที่ซาบซึ้งประจักษ์ ได้ประทานญาติธรรมมิตรธรรมแก่พระประยูรญาติ ประยูรญาติ และมีตรสหาย ได้ประทานแสงสว่างคือวิทยาแก่กุลธิดา ได้ทรงเป็นที่รักเคารพแห่งคณะครูอาจารย์และศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ตลอดถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องทั้งปวง เมื่อทรงล่วงไป จึงเป็นที่อาลัยระลึกถึง อาศัยพระภคณีย์ที่ทรงบำเพ็ญเป็นประโยชน์ต่าง ๆ จึงได้รับพระราชทานโกศพระราชวงศ์ และได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ตลอด ๗ วัน

โดยเค้าพระประวัติ หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา เทวกุล ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและหม่อมพุก เทวกุล ณ อยุธยา ประสูติเมื่อวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๗ ที่วังสะพานถ่าน (วังเดิมของสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) เรียนอักษรหนังสือไทยกับครูบุญเกิด (มารดาหลวงสารานุประพันธ์) ต่อมาเมื่อย้ายเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังในสำนักสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงเรียนหนังสือกับหม่อมเจ้าหญิงปุก ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเรียนในโรงเรียนราชินีในสมัยที่ยังเรียกว่าโรงเรียนสุนันทาลัย ทรงสำเร็จการศึกษาราวปี พ.ศ. ๒๔๕๔ แล้ว ทรงเข้าทำหน้าที่ครูสอนในโรงเรียนราชินี เมื่อหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่

ในระยะเวลาที่อยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้น โปรดให้ไปรับใช้สมเด็จพระเจ้าฟ้าวัลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระราชปิตุจฉาในรัชกาลปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระชนกมีพระประสงค์ให้มารับใช้ถวายการปรนนิบัติที่วัง จึงทรงลาออกจากโรงเรียนราชินี และได้ทรงปฏิบัติฉลองพระเดชพระคุณตลอดมาจนสมเด็จพระชนกสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๔๖๖

ต่อมา หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภามีพระประสงค์จะให้ทรงทำหน้าที่ในโรงเรียนราชินีอีก เพราะมีพระดำริในสมเด็จพระเจ้าฟ้าวัลยอลงกรณ์ให้ขยายงานจัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นอีกแห่งหนึ่ง จึงได้ทรงเข้ารับหน้าที่อาจารย์ใหญ่ในโรงเรียนราชินีบน และผู้จัดการ

ของทั้งสองโรงเรียน และทรงเป็นประธานกรรมการราชินีมูลนิธิตั้งขึ้นสืบต่อหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า โปรดให้หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา จัดตั้งสำนักงานจัดผลประโยชน์ของวังปทุมวัน (ซึ่ง ณ บัดนี้ เป็นสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดาก็ทรงเป็นผู้หนึ่งที่ทรงเลือกให้เข้ารับหน้าที่ในสำนักงานนี้ ในหน้าที่ผู้รักษาเงินสดด้วย

ในส่วนที่เกี่ยวกับงานของสภาภชาชาติก็ทรงเป็นผู้ที่ได้รับเลือก และทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสภาภชาชาติมาหลายคราว จนเมื่อมาประชวรด้วยโรคหัวใจ ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ แพทย์ห้ามมิให้เดินทางไปไหนไกล ๆ หรือขึ้นลงบันได จึงจำเป็นต้องขอพระราชทานพ้นจากตำแหน่งกรรมการสภาภชาชาติ

ปรากฏว่า หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา เทวกุล ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยพระหฤทัยรักงานจริง ๆ ทรงเป็นผู้อุปการะดูแลสุขทุกข์ของหม่อมมารดามาด้วยอย่างยิ่ง จนตลอดชีวิตของหม่อมมารดา ทรงเป็นที่เคารพรักโดยสนิทใจประดุจมารดา ของเจ้านายผู้ทรงเป็นน้อง ๆ และหลาน ๆ ตลอดจนของครูและศิษย์ในโรงเรียนราชินีทั้งสอง

หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา ทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทูตียจุลจอมเกล้า และรัตนภรณ์ ชั้นที่ ๓

หม่อมเจ้าวงศ์ทิพยสูดา เทวกุล ได้ทรงประกอบด้วยพระชาติวุฒิ พระวัยวุฒิ และโดยเฉพาะทรงเจริญด้วยพระคุณวุฒิมาโดยลำดับ เพราะทรงตั้งในกุศลธรรมแห่งราชตระกูลเทวกุล ดังจะเรียกได้ว่า เทวกุลธรรม ดังบทอุเทศที่ยกขึ้นไว้ ณ เบื้องต้นว่า อุปปมตฺตา โหนฺตุ เป็นอาทิ มีพระนิพนธ์ในภาษาไทยของสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ว่า “อย่าเลินเล่อเปลืองหลงไหล มีทั้งอายทั้งกลัวความชั่วช้า รักษามั่นคงความดีที่สุกใส สงบอย่างผู้เลิศในโลกไซ้ร้ ท่านกล่าวไว้นี้คือ “เทวธรรม” และพึงแปลในคำร้อยแก้วตามพยัญชนะแห่งบทบาลีว่า “จงเป็นผู้ไม่ประมาท ผู้ถึงพร้อมด้วยหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) โอตตบปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ตั้งมั่นในธรรมที่ชาวสะอาดเป็นผู้สงบ เป็นคนดี ในโลก อันท่านเรียกว่า “ผู้มีเทวธรรม” จะถวายเป็นวิสันหาความแห่งธรรมหมวดนี้ต่อไป

ข้อแรก “จงเป็นผู้ไม่ประมาท” ก็คือ “อย่าเล่นเลอะเปลืองหลงไหล” อธิบายว่า ไม่ปราศจากสติ เพราะความไม่ประมาท ก็คือ ความอยู่ไม่ปราศจากสติ ตรงกันข้ามกับความประมาทซึ่งหมายถึงความอยู่ปราศจากสติ สติคือความระลึกรู้สำนึกได้ เป็นเครื่องห้ามใจจากความเล่นเลอะเปลืองหลงไหล อุดหนุนใจให้พินิจโดยรอบคอบและหนักแน่น ให้ยกตนจากความเกียจคร้าน ให้พากเพียรพยายามละความชั่วทำความดีเรื่อยไป พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน คือ

๑. ในการละกายทุจริต ประกอบกายสุจริต
๒. ในการละวจีทุจริต ประกอบวจีสุจริต
๓. ในการละมโนทุจริต ประกอบมโนสุจริต
๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก

อีกอย่างหนึ่ง ตรัสสอนให้ทำความไม่ประมาทในที่อีก ๔ สถาน คือ

๑. ระวังใจมิให้กำหนดยินดีในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดี
๒. ระวังใจมิให้ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
๓. ระวังใจมิให้หลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง
๔. ระวังใจมิให้มัวเมาในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

พิจารณาตามทางปฏิบัติ ความมีสติระวังใจย่อมเป็นข้อสำคัญในการทำความไม่ประมาท เพราะอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายที่เข้ามาถึงใจมีมาก บางเรื่องก็เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี บางเรื่องก็เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย บางเรื่องก็เป็นที่ตั้งแห่งความหลงและความมัวเมา ถ้าไม่มีสติระวังใจให้เพียงพอ ก็จะเกิดประมาทขึ้น จะยินดียินร้ายเปลืองหลงไหลไปในเรื่องเหล่านั้น และสติสำหรับระวังใจจะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยความหมั่นระลึกรู้สำนึกในความควรไม่ควร ในความผิดชอบชั่วดีอยู่เสมอ และคอยเตือนตนว่ากล่าวอบรมตนเอง ดังที่ตรัสสอนไว้ แปลความว่า “จงใจคือเตือนตนด้วยตน จงสอบสวนตนด้วยตน เธอฉันนั้นมีสติคุ้มครองตน เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย จักอยู่เป็นสุข” เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้เนื่อง ๆ จึงจะเกิดความไม่ประมาท คือไม่เล่นเลอะเปลืองหลงไหลขึ้นโดยลำดับ และความไม่ประมาทนี้เองจะอุดหนุนให้ปฏิบัติในทวารธรรมที่ตรัสไว้ในคาถาต่อไปว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยหิริโอตตปปะ” เป็นต้น

หิริ ได้แก่ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตปปะ ได้แก่ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ทั้งสองนี้เป็นธรรมที่ตรัสแสดงคู่กันเสมอ ดังพระนิพนธ์ว่า “มีทั้งอายทั้งกลัวความชั่ว” หิริ มีลักษณะรังเกียจต่อความชั่ว เหมือนอย่างคนรักสวยงามรังเกียจต่อสิ่งสกปรกปฏิญกุล โอตตปปะ มีลักษณะเกรงกลัวต่อความชั่ว เหมือนอย่างคนรักชีวิตกลัวต่อสรรพพิษ ทั้งคู่นี้เป็นมนุษยธรรมทั่วไป เพราะผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ย่อมมีธรรมคู่นี้อยู่เป็นพื้นโดยปกติ แต่อาจยังอ่อนและเพราะความประมาท ลุแก่อำนาจของความโลภ โกรธ หลง จึงทำให้คนประพฤติดังไม่มีหิริโอตตปปะ ทางที่จะอบรมให้เกิดธรรมคู่นี้คือหมั่นพิจารณาให้รู้จักกรรมและผลของกรรมว่ามีจริง กรรมชั่วจักให้ผลชั่วจริง และพิจารณาถึงความควรไม่ควรที่ตนจะทำ โดยพิจารณาถึง ฐานะ ภาวะ เป็นต้น กล่าวได้ว่าทุกคนรังเกียจความชั่ว กลัวเกรงคนชั่วที่เป็นคนอื่น แต่มักไม่นึกถึงหรือรังเกียจกลัวตนเองที่เป็นหรือจะเป็นคนชั่วไม่ได้ เมื่อนึกเข้ามาให้รังเกียจกลัวตนเองที่จะเป็นเช่นนั้นได้เมื่อใด ก็จะมีหิริโอตตปปะขึ้นเมื่อนั้น ธรรมคู่นี้เป็นเหตุใกล้ของศีล คือ ศีลจะมาทันทีเมื่อเกิดมีหิริโอตตปปะขึ้น และท่านแสดงว่า เป็นธรรมที่เป็นโลกบาล คือคัมภีร์ครองโลก เหมือนอย่างเทพจตุโลกบาลตามคติโบราณ ธรรมคู่นี้เมื่อมีอยู่ย่อมคัมภีร์ครองโลกได้จริง เพราะจะทำให้คนเราไม่ประพฤดิชั่วร้ายเบียดเบียนกันและกัน เป็นธรรมที่คัมภีร์ครองใจของตนของแต่ละบุคคลให้งดเว้นจากความประพฤดิชั่วร้ายเสียหายได้ ดียิ่งกว่าบุคคลหรือเครื่องคัมภีร์ครองภายนอก

ธรรมที่ชาวสะอาด จากศัพท์ว่า สุกกธรรม ดังพระนิพนธ์ว่า “รักษามั่นความดีที่สุกใส” สุกกธรรมก็คือความดีที่สุกใส แปลตามศัพท์ว่า “ขาว” หมายถึงธรรมที่สะอาด คือศีลหรือสุจริตทางกาย สุจริตทางวาจา สุจริตทางใจ หรือความประพฤติทุกอย่างที่เรียกว่า “ความดี” ในโลก ศีลสุจริตหรือความดีดังกล่าวเป็นสุกกธรรม ศีลในพระพุทธศาสนาอย่างต่ำก็คือศีล ๕ ปฏิบัติในศีลโดยประสงค์ รักษาความสุจริต ความดีในหน้าที่ เป็นต้น กล่าวได้ว่า “ตั้งมั่นในธรรมที่ชาวสะอาด” หรือ “รักษามั่นความดีที่สุกใส”

เป็นผู้สงบ คือ สงบกาย สงบวาจา สงบใจ หรือสงบความโลภ โกรธ หลง จะเป็นมูลเหตุให้ประพฤดิชั่วร้ายเสียหาย เป็นคนดี แปลจากคำว่าสัปปุรุษ ผู้ที่ชื่อว่า สัปปุรุษนั้น หมายถึงผู้ประพฤดิประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ

๑. อัมมัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ
 ๒. อัดถัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักผล
 ๓. อัดตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักตน
 ๔. มัตตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
 ๕. กาลัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา
 ๖. ปริสัจญญาตา ความเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ ประชุมชน
 ๗. ปุคคल्पโรปริญญาตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกคบบุคคล
- ในที่อื่นแสดงสัพปุริสธรรมไว้อีก ๗ อย่าง คือ

๑. สัตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ มีศรัทธา มีความละเอียด ต่อบาป มีความกลัวต่อบาป เป็นคนได้ยินได้ฟังมาก เป็นคนมีความเพียร เป็นคน มีสติมั่นคง เป็นคนมีปัญญา

๒. จะปรึกษาสิ่งใดกับใคร ๆ ก็ไม่ปรึกษาเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๓. จะคิดสิ่งใดก็ไม่คิดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๔. จะพูดสิ่งใดก็ไม่พูดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๕. จะทำสิ่งใด ก็ไม่ทำเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๖. มีความเห็นชอบ มีเห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น

๗. ให้ทานโดยเคารพ คือเอื้อเฟื้อแก่ของที่ตัวให้และผู้รับทานนั้น ไม่ทำอาการ ดุจทิ้งเสีย

สัตบุรุษ จึงเป็นคนดี หรือเป็นผู้เลิศ ดังพระนิพนธ์ว่า “สงบอย่างผู้เลิศในโลกไซ้”
ดังนี้

ผู้ถึงพร้อมด้วยหิริโหดตปปะ ตั้งมั่นในธรรมชาว เป็นผู้สงบ เป็นคนดีในโลก อันท่านเรียกว่า “ผู้มีเทวธรรม” คำว่า เทวะ คือ เทพ ตามคติแห่งความเชื่อแต่โบราณ เก่าก่อนพุทธกาล หมายถึงผู้ที่เกิดในสวรรค์หรือเทวโลกด้วยผลแห่งกรรมดีที่ได้ทำไว้ เป็นภพที่มีความสุขมาก กายของเทพเป็นกายทิพย์ มีแสงสว่างในตัวเอง สมดังคำว่า เทพเองก็เปลอย่างหนึ่งว่า ผู้สว่าง จึงเป็นที่ปรารถนาของคนเป็นอันมากที่จะไปเกิด

เป็นเทพ แต่ทางพระพุทธศาสนา ตรัสสอนน้อมเข้ามาในทางธรรมปฏิบัติที่คนทั้งปวง
รู้ได้เห็นได้ คือสอนให้เป็นเทพด้วยธรรมะ มีหิริโอตตปปะ เป็นต้น ซึ่งทุกคนปฏิบัติให้
ถึงได้ในปัจจุบัน อีกนัยหนึ่ง แสดงเทพไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. อุปัตติเทพ เทพโดยอุปบัติ คือเป็นโดยกำเนิด ได้แก่ผู้ที่เกิดเป็นเทพ
ในทิพยกาย

๒. สมมติเทพ เทพโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระราชินี พระราชโอรสธิดา

๓. วิสุทธิเทพ เทพโดยความบริสุทธิ์ ที่เป็นอย่างสูงสุด ก็ได้แก่พระอรหันต์

เทพทั้งปวงย่อมเป็นผู้สะอาดสดใส ผู้ประกอบด้วยหิริโอตตปปะ เป็นต้น
ย่อมเป็นผู้สะอาดสุกใสทางกาย วาจา และใจ จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีเทวธรรม ดังพระนิพนธ์
ว่า “ท่านกล่าวไว้นี้คือ เทวธรรม”

ความไม่ประมาทและเทวธรรม ย่อมเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้อบรมธรรม
เหล่านั้นให้มีขึ้นในตน บรรลุถึงภูมิที่เจริญ สว่าง มีความสุข ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในภายหน้า

หม่อมเจ้าวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล ได้ทรงปฏิบัติพระองค์ในความไม่ประมาท
และเทวธรรม ซึ่งสมเด็จพระชนกได้ทรงถือเป็นกุลธรรม จึงทรงบรรลุถึงความเจริญ
และความสว่างสุกใส อันเป็นลักษณะแห่งเทพยิ่งขึ้นโดยลำดับ แม้พระวรกายจะแตกสลาย
ไปตามคติธรรมดา แต่ก็ได้ทรงถือเอาสาระคือแก่นสารคือคุณงามความดี ที่อาศัยกาย
ประกอบสั่งสมไว้ได้เป็นอย่างดี ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจพระกุศลทักษิณานุปทาน ที่หม่อมเจ้าผู้ทรงพระกนิษฐภาดา กนิษฐภคินี
ทั้งหลายได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวายทั้งปวงนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ ผลดีวิบากสุขสมบัติ
แด่หม่อมเจ้าวงศ์ทิพย์สุดา เทวกุล โดยฐานนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ พระสงฆ์ ๔ รูป จักได้รับพระราชทาน
สวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญี เพื่อเพิ่มพูนอัปมาทธรรมสืบต่อไป

ถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในกุลธรรมกถา ฉลองพระเดชพระคุณ ประดับ
พระปัญญาบารมี พอสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

มโนนิवारณกถา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต มาสฺมพุทฺธสฺส
ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารयेติ

บัดนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัยนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณ
ระดับพระปัญญาบารมี อนุรูปพระกุศลทักษิณานุปทาน ที่หม่อมเจ้าบุญจิราธร
พร้อมด้วยพระกนิษฐาภาดา และนัดดาในราชตระกูลชุมพล ทรงบำเพ็ญและบำเพ็ญ
อุทิศถวาย หม่อมเจ้าหญิงจงใจถวิล ชุมพล ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
สรรพสิทธิประสงค์ ตามวิธีทักษิณานุปทานในพระพุทธศาสนา

ในโอกาสนี้ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จพระนางเจ้า
รำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้มีพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็น
ประธาน

หม่อมเจ้าหญิงจงใจถวิล ชุมพล ได้ทรงเป็นเจ้านายผู้ทรงมีพระชันษายืน
พระองค์หนึ่ง ปรากฏว่าทรงดำรงพระองค์ด้วยดี พร้อมด้วยพระจริยาวัตรแห่ง
ชาติตยานี้ เพราะได้ทรงอุปบัติในชาติตยราชตระกูลอันสูงศักดิ์ เป็นชาติวุฒิ เจริญด้วย

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม
เมื่อ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๒

พระชาติแล้ว ทรงอบรมในคุณวัตรต่าง ๆ เป็นเหตุให้ทรงมีคุณวุฒิ ความเจริญด้วยพระคุณสมบัติ ทั้งได้ทรงอบรมด้วยพระคุณธรรมตามพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ทรงมีศรัทธาความเชื่อในพระรัตนตรัย และในบาปบุญเป็นต้น น้อมนำพระหทัยให้ดำรงอยู่ในศีล คือ ความตั้งใจงดเว้นจากกรรมที่ผิด ให้ประพฤติกกรรมที่ดีที่ชอบ ทั้งได้ดำรงพระชนม์อยู่ยืนนานถึง ๘๓ โดยปี (ถึงชีพิตักษัย เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๑๒) นับว่าเป็นนัยวุฒิ เจริญด้วยพระวัย ได้ทราบว่าเป็นระยะภายหลังใกล้ที่จะทรงละไป ได้ทรงปรารภที่จะทรงบำเพ็ญพระกุศลหลายอย่าง เช่น จะทรงอุปการะกุศลบุตรให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ จะทรงทอดกฐิน และพระกนิษฐภคินีได้ทรงชวนขวยจัดทำถวาย เช่น จะจัดอุปการะกุศลบุตรให้อุปสมบทในวันพรุ่งนี้ เพื่อสนองพระประสงค์ถวายพระกุศล และจะจัดการทอดกฐินสนองพระประสงค์ในโอกาสต่อไปอีกด้วย ข้อที่ทรงจัดทำตามที่มีพระประสงค์ ยิ่งพระประสงค์ในการกุศลให้สำเร็จดังนี้ ถ้าทรงทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่งก็จะทรงโสมนัสอนุโมทนาและประทานพร

อันบุคคลผู้มีใจน้อมไปในการบุญการกุศล ย่อมเป็นผู้มีจิตใจที่ได้เคยอบรมมาแล้วในธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นจิตใจที่มีสภาวะคือที่พึ่งและมีกระแสธรรมเข้าถึงจิตใจแม้ในขั้นต่ำ กระแสธรรมนี้ก็เหมือนน้ำอันใสสะอาด ย่อมจะชำระความร้อน ความกระวนกระวาย ชำระความไม่สะอาดต่าง ๆ ทำจิตใจให้มีความผ่องใสและมีความเย็นความสบายขึ้นโดยลำดับ เพราะว่ากระแสธรรมที่พึ่งและตรงตามไปด้วยจิตใจนี้ ปราศจากกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ยิ่งส่งจิตใจไปในกระแสธรรม ก็ยิ่งจะห่างจากความโลภ ความโกรธ ความหลง แต่ว่าจิตใจนี้ยังมีอารมณ์พอกพูนอยู่และมีนิวรณ์อันเกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ คอยนำจิตแยกไปจากกระแสธรรม เมื่อออกไปจากกระแสธรรม ก็ย่อมเข้าไปสู่กระแสของกิเลสและอารมณ์ ซึ่งเหมือนกลับไปสู่กระแสน้ำที่ร้อนและสกปรก เพราะฉะนั้น ก็ทำจิตใจให้รุ่มร้อนและให้แปดเปื้อนอยู่ด้วยอารมณ์ทั้งหลายและนิวรณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ เพราะ

การทำสมาธิก็คือการที่นำจิตจากกระแสของกิเลสให้เข้าสู่กระแสของธรรม แต่ว่าจิตนี้โดยปรกติย่อมมีวิตกหรือวิตักกะ อันได้แก่ความคิด ความคิดของจิตใจย่อม

มีนิมิตสำหรับคิด นิมิตก็ได้แก่เรื่องที่จิตใจกำหนดจดจำอยู่ จิตใจย่อมกำหนดจดจำอยู่ในอารมณ์ และนิมิตคือเครื่องที่กำหนดจดจำหรือเรื่องที่กำหนดจดจำนี้ ก็คอยจัดจิตให้วิ่งไปหา และโดยปรกติ นิมิตคือเรื่องที่จิตกำหนดจำไว้นี้ก็จะเป็นเรื่องอาศัยฉันทะ คือ ความชอบบ้าง อาศัยโทสะ คือ ความไม่ชอบบ้าง อาศัยโมหะ คือ ความหลงเช่น ความเพลินความติดอยู่บ้าง ถ้าเป็นเรื่องที่ชวนให้ชอบใจมาก ชวนให้ไม่ชอบใจมาก ชวนให้หลงเช่นให้เพลินให้ติดอยู่มาก ก็เป็นนิมิตคือเป็นที่กำหนดจดจำเหมือนอย่างจาริกอยู่ในจิตใจ จาริกอยู่ต้นบ้าง ปานกลางบ้าง ลึกบ้าง สุดแต่เรื่องนั้น ๆ ถ้าเป็นเรื่องที่กำหนดจดจำจาริกอยู่ในจิตใจอย่างลึกซึ้ง ก็ย่อมจะนำจิตใจให้ออกไปอยู่กับนิมิตนั้นอย่างลึกซึ้ง ถ้าเป็นเรื่องที่กำหนดจดจำติดอยู่ปานกลาง ก็นำจิตให้ไปจดจ่ออยู่อย่างปานกลาง ถ้าเป็นเรื่องที่กำหนดจดจำจาริกอยู่ในจิตต้น ก็นำจิตให้ออกไปติดอยู่อย่างต้นเขิน ถ้าเรื่องที่ไม่ค่อยมีน้ำหนักให้กำหนดจำจาริกอยู่ในจิตใจ ก็มักจะเป็นเรื่องที่ผ่านมาไปเลยไป เรื่องเช่นนี้ไม่มีความสำคัญอะไรสำหรับจิตใจ

เรื่องที่มีความสำคัญสำหรับจิตใจนั้น ก็คือเรื่องที่กำหนดจดจำจาริกอยู่ต้น ปานกลาง หรือลึกซึ้งดังกล่าวมานั้น อันนี้แหละที่ภาษาธรรมะเรียกว่า นิมิต แปลว่า กำหนด หมายถึงกำหนดจดจำจาริกติดอยู่ เป็นชื่อของอารมณ์คือเรื่อง ก็ได้แก่อารมณ์คือเรื่องที่กำหนดจดจำจาริกติดอยู่ดังกล่าวมานั้น และเป็นเรื่องที่จิตใจจะต้องชอบหรือว่าชัง หรือว่าหลง เช่น เพลินหรือติดอยู่ดังที่กล่าวมาแล้ว นิมิตดังกล่าวมานี้เป็นอันตรายแห่งสมาธิ เป็นนิเวศน์ของสมาธิ จิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิไม่ได้ ก็ด้วยมีนิมิตดังกล่าวอันคอยชักนำจิตใจให้ออกไปจดจ่ออยู่ในเรื่องเช่นนั้น ไม่ยอมที่จะมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ

ในพระสูตรอันเรียกว่า วิตักกสัณฐานสูตร คือเป็นพระสูตรที่แสดงการหยุดวิตกคะ หรือว่าหยุดวิตก หมายถึงหยุดความคิดไปในนิมิตดังกล่าวมานั้น ท่านจึงสอนสำหรับวิธีหยุดวิตก คือ หยุดความคิดดังกล่าวมานั้นไว้หลายประการ ประการแรกก็คือ การทำมโนสิการ คือการทำใจให้ตั้งอยู่ในนิมิตอื่นจากนิมิตนั้น ดังเช่นการทำสมาธิโดยปกติก็จะต้องมีอารมณ์ของสมาธิ เช่น อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก กายคตาสติ สติที่พิจารณาไปในกาย เมื่อทำสมาธิก็จะต้องมีอารมณ์ของสมาธิ ดังตั้ง

จิตใจกำหนดลมหายใจเข้า-ออกดังกล่าวนั้น ลมหายใจนี้แหละเรียกว่าเป็นนิมิตต์ของสมาธิคือเป็นที่กำหนดจดจำ เป็นที่จารีกลงในจิตใจ แต่ว่าลมหายใจเข้า ออกนั้นจะเป็นอารมณ์ของสมาธิได้ ก็ต่อเมื่อได้ปรากฏเป็นนิมิตในจิตใจแทนนิมิตภายนอก ดังที่กล่าวมาข้างต้น กล่าวคือกำหนดให้ลมหายใจมาเป็นเครื่องกำหนดอยู่ในจิตใจเหมือนอย่างจารีกลงในจิตใจ ให้ปรากฏขึ้นแทนนิมิตภายนอก ถ้าลมหายใจที่กำหนดนี้ยังไม่เป็นเครื่องกำหนดจดจำ ยังไม่จารีกลงในจิตใจเพียงพอ นิมิตภายนอกที่มาก่อนก็จะคอยดึงจิตใจให้จดจ่ออยู่กับนิมิตเหล่านั้น ต่อเมื่อได้มีความเพียรไม่ย่อหย่อน มีความรู้ตัว มีสติกำหนดลมหายใจให้จารีกลงไป ให้เป็นเครื่องกำหนดลงไปในจิตใจ ตื่นปานกลางหรือว่าลึกซึ้ง นิมิตใหม่ คือ นิมิตของสมาธิ ก็จะถอนนิมิตเก่าออกไปโดยลำดับ ถ้านิมิตใหม่คือการกำหนดลมหายใจ หรือว่าลมหายใจที่กำหนดเป็นเครื่องกำหนดปรากฏอยู่ในใจอย่างตื่น ก็จะถอนนิมิตตื่นข้างนอกออกได้ แต่ก็ยังถอนนิมิตนอกที่จารีออกอย่างปานกลาง หรืออย่างลึกซึ้งไม่ได้ ต่อเมื่อได้กำหนดลมหายใจให้เป็นนิมิตคือเป็นเครื่อง กำหนดอยู่ จารีกอยู่ ลึกซึ้งลงไป จนถึงขนาดปานกลางก็จะถอนนิมิตนอกขนาดปานกลางออกไปได้ ถ้ากำหนดให้ลึกซึ้งลงไปอีกจนเป็นอย่างลึกซึ้ง ก็จะถอนนิมิตนอกที่เป็นอย่างลึกซึ้งลงไปได้ เพราะฉะนั้น การทำสมาธิจึงต้องอาศัยการสร้างนิมิตใหม่ คือนิมิตของสมาธิอันนี้ให้เป็นเครื่องกำหนดจดจำจารีกลงไปในจิตใจ ตั้งแต่ตื่น ลึกเข้าไปจนขนาดปานกลาง และอย่างลึกซึ้ง เรียกว่า ให้เป็นนิมิตของใจทั้งหมด ลงไปอย่างเต็มใจ ไม่มีส่วนพร่อง ที่จะให้เป็นที่อาศัยของนิมิตอื่นได้ แต่ข้อนี้ก็ต่ออาศัยการที่มีความเพียรไม่ย่อหย่อน มีความรู้ตัว และมีตัวสติตั้งอยู่ กำหนดอยู่ ก็ย่อมสามารถที่จะทำสมาธิให้ตั้งมั่นได้

อีกประการหนึ่ง ท่านสอนให้พิจารณาโทษของนิมิตภายนอก คืออารมณ์หรือเรื่องที่จิตใจกำหนดจดจำจารีกอยู่ อันเป็นชนวนของกิเลสที่เป็น ความชอบบ้าง ความชังบ้าง ดังที่ได้กล่าวมานั้น พิจารณาให้เห็นโทษว่า นิมิตคือเครื่องกำหนดจดจำที่จารีกอยู่เหล่านี้ เป็นเครื่องทำจิตให้เดือดร้อน ให้กระวนกระวาย ไม่สงบ เป็นการหาเรื่องเข้ามาก่อทุกข์แก่จิตใจของตนเอง จิตใจของตนเองนั้น ถ้าไม่มีเรื่องเหล่านี้มากำหนดจดจำจารีกอยู่ ก็จะเป็นจิตใจที่มีความสงบและมีความสุข แต่ว่า เพราะหาเรื่องเข้ามาจารีกลงไป กำหนดลงไปจดจำไว้ ทำให้ใจจดจ่อพัวพันไม่สามารถที่จะพรากออกไปได้

เพราะฉะนั้น จึงมีความทุกข์ มีเรื่องที่จารึกติดอยู่ในใจในจิต มากเรื่องก็เป็นทุกข์มาก น้อยเรื่องก็เป็นทุกข์น้อย ถ้าเป็นเรื่องที่กำหนดจดจำจารึกอยู่อย่างตื้น ก็เป็นทุกข์อย่างตื้น ลึกเข้าไป ก็เป็นทุกข์ลึกซึ่งเข้า ถ้ายิ่งลึกซึ่งอย่างที่สุด ก็ยิ่งมีความทุกข์อย่างลึกซึ่งที่สุด เพราะฉะนั้น นิमितเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่สร้างทุกข์ สร้างโทษ ให้บังเกิดขึ้น ไม่มีที่จะสร้างความสุข และในการที่จะทำสมาธิก็ไม่สามารถที่จะทำได้ เพราะฉะนั้น ก็พิจารณาให้เห็นโทษ และเมื่อได้เห็นโทษขึ้นแล้ว นิमितภายนอกนั้น ก็จะบรรเทาที่ลึกซึ่งก็จะถอนออกให้เป็นปานกลางขึ้น ที่เป็นปานกลางก็จะถอนให้ตื้นขึ้น ที่ตื้นก็จะหลุดไป จากจิตใจได้โดยง่าย

ท่านเปรียบเหมือนอย่างผู้ที่พอใจในความสะอาดเหมือนอย่างคนทั่วไป เมื่อรู้สึกว่ามีซากสัตว์ที่ตายแล้วมาแขวนคอตัวเองอยู่ ก็ย่อมจะรู้สึกว่ามี ความรังเกียจ ก็ย่อมจะสลัดซากสัตว์นั้นออกไปให้พ้นตัวโดยเร็ว ฉันทใด เมื่อพิจารณาโทษของนิमितภายนอก เมื่อเห็นโทษก็ย่อมจะสลัดนิमितภายนอกออกไปให้พ้นได้ให้พ้นตัว ให้พ้นจิตใจโดยเร็ว เหมือนกันฉันทนั้น เพราะฉะนั้น ข้อสำคัญจึงอยู่ที่พิจารณาให้เห็นโทษ ถ้ายิ่งไม่เห็นเป็นโทษก็ยังไม่สลัดออกไป จะเก็บไว้ก็เหมือนอย่างซากของสัตว์ที่ตายอันผูกอยู่ที่คอของตน ถ้าไม่รู้สึกว่าเป็นซากของสัตว์ที่ตายแล้ว รู้สึกว่าเป็นเครื่องประดับที่งดงาม ก็จะต้องรักษาเอาไว้ แต่เมื่อรู้สึกว่าเป็นซากของสัตว์ที่ตายแล้ว ก็จะต้องรีบสลัดออกไป คล่องคอเอาไว้ นิमितภายนอกก็เป็น ฉันทนั้น เมื่อพิจารณาเห็นโทษตามความเป็นจริง ก็ย่อมจะสลัดออก และเมื่อเป็นเช่นนี้ จิตใจก็ย่อมจะกลับมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิโดยง่าย จะกำหนดสมาธิในอารมณ์ไหน จิตใจก็ย่อมจะไม่มีอะไรอื่นที่จะมาคอยชักให้ออกไปพะวักพะวน ก็จะกลับมาตั้งอยู่ สงบอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ จะมีอารมณ์อันเดียว อยู่ในอารมณ์ของสมาธิ และเมื่อได้นำจิตใจให้กลับมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ จิตใจก็จะเป็นสมาธิขึ้น และนิमितของสมาธิก็จะยังเป็นนิमित คือจะยังเป็นเครื่องกำหนดจดจำ จะยิ่งจารึกลงไป ในใจ จิตใจก็จะอยู่กับนิमितของสมาธิ ไม่ออกไปข้างนอก คือมีอารมณ์อันเดียว เมื่อจิตใจมีอารมณ์อันเดียว ไม่แตกออกไป ก็จะได้สมาธิ การได้สมาธินี้จะให้เกิดปีติ คือความอิ่มใจ สุขคือความสบายกายสบายใจ เป็นความอิ่มใจ และเป็นความสบายกายสบายใจที่บังเกิดขึ้นจากวิเวกคือความสงบ ความสงบสงัดนี้ เมื่อยังไม่ได้สมาธิก็จะยังไม่รู้จัก ความสุขที่เกิดจากความสงบสงัด ก็จะไม่รู้จัก

แต่ว่าเมื่อได้สมาธิ ในขณะที่จิตใจเป็นสมาธิ จะปรากฏวิเวก คือความสงบสงัด สงบสงัด จากกาม คือ อารมณ์ที่ใคร่ที่ปรารถนาทั้งปวง จากอกุศลธรรมทั้งปวง จากความสงบ สงัดดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความสุขซึ่งมีความสุขอันประณีต ลึกซึ้ง ยิ่งกว่าความสุขที่เกิดจากนิमितในภายนอก และเมื่อได้ความสุขอันเกิดจากวิเวก คือความสงบสงัดแม้สักครั้งหนึ่ง ก็จะได้ปัญญาคือตัวความรู้ขึ้นด้วยตนเองว่า สมาธิให้ความสุขยิ่งกว่าความสุขในอารมณ์ภายนอก จะทำให้เกิดฉันทะ ความพอใจในสมาธิยิ่งขึ้น ในวิเวกคือความสงบสงัดอันเกิดจากทำสมาธินี้ จะไม่มีอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย จะไม่มีกิเลส เป็นต้นว่า ความชอบ ความชัง ความหลง ในอารมณ์ทั้งหลาย จะไม่มีความกระวนกระวาย กระสับกระส่ายเดือดร้อนในอารมณ์ทั้งหลาย จะไม่มีการบ่นว่าเป็นทุกข์ บ่นว่าเดือดร้อน บ่นว่ารำคาญ บ่นว่าชอบคนนั้น ไม่ชอบคนนี้ จะไม่มีการนึกถึงสิ่งนั้น สิ่งนี้ คนนั้น คนนี้ เรื่องนั้น เรื่องนี้ เป็นความปลอดโปร่ง เป็นความว่างจากสิ่งที่จะทำให้เกิดเดือดร้อนกระสับกระส่ายทุกอย่าง แต่ว่า ความสงบสงัดอันเกิดจากสมาธินี้ จะได้ก็ในขณะที่ทำสมาธิ เมื่อออกจากสมาธิแล้ว ความสงบสงัดนั้นก็หายไป จะกลับมาพัวพันกับอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายไปตามเก่า ก็จะชอบบ้าง จะชังบ้าง จะหลงบ้าง ไปในอารมณ์นั้น ๆ ท่านสอนให้อบรมปัญญา คือตัวความรู้ แต่ว่าการอบรมปัญญา คือความรู้นี้ จะทำได้ให้บังเกิดผลก็ต่อเมื่อจิตใจมีสมาธิสงบสงัดอันเกิดจากสมาธิ เพราะจิตใจที่มีลักษณะดังนั้น เป็นอุเบกขา คือความวางเฉย อันได้แก่เคยยึดอะไรไว้ ถืออะไร คือถือสิ่งใดไว้ ถืออะไรได้ก็วางลงได้ เคยยุ่ง เคยกระสับกระส่าย เคยพัวพัน อยู่กับเรื่องทั้งหลาย ก็หยุดก็เฉยได้ เมื่อมีความวางและมีความเฉยอยู่ได้ ดังกล่าวมานี้ จึงจะเป็นตัววิเวก คือความสงบสงัด และเมื่อเป็นเช่นนี้ จิตใจก็ปราศจากความลำเอียง ลำเอียงเพราะชอบบ้าง เพราะชังบ้าง เพราะหลงบ้าง เป็นการยกจิตใจขึ้นเหนืออารมณ์ และเหนือกิเลสทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะสามารถใช้จิตที่กำลังสงบสงัดเป็นอุเบกขา เช่นนี้พิจารณาดู ให้เห็นอารมณ์ทั้งหลายโดยตรง ก็คือพิจารณาดูนามรูปอันนี้ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าเป็นเราเป็นเขา เป็นที่ยึดถือว่าเป็นของเราเป็นของเขา ซึ่งเป็นตัวยุ่งเหยิงพัวพันอยู่ พิจารณาย้อนกลับเข้าไปในขณะที่จิตใจยังไม่ได้สมาธิก็ย่อมจะพบว่า นามรูปที่ตั้งแห่งความยึดถือนี้ เป็นตัวยุ่งเหยิงพัวพันอยู่เป็นอันมาก และก็เป็นเพราะตัวกิเลส คือตัวต้นเหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดถือนี้เอง เป็นตัวก่อ

ให้เกิดความยุ่งเหยิงขึ้น แม้สงบได้ด้วยสมาธิก็เป็นวิเวก เป็นความสงบสงัด ซึ่งให้บังเกิดความสุขได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อยังมีความยึดถือพัวพันอยู่ ยังปลงลงไม่ตก ก็ย่อมจะยังไม่สามารถจะกำจัด จะบรรเทา ตัวกิเลสในใจเหล่านี้ไปได้ เพราะฉะนั้น ก็หัดพิจารณาเป็นเครื่องปลงใจลงไปให้เห็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา และอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของนามรูปและของสิ่งทั้งหลาย บรรเทาความยึดมั่นถือมั่นนั้นลงไป และเมื่อเป็นเช่นนี้ นิमितภายนอกคือที่กำหนดจดจำฝังอยู่จารีกอยู่ในจิตใจ เมื่อบังเกิดความเห็นในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขึ้นในนิमितเหล่านั้น และแม้ในตนเองที่บังเกิดขึ้นจากความยึดถือในนามรูป ก็ย่อมจะปลงใจลงไปได้ และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นบรรเทาความยึดมั่นถือมั่น สิ่งที่เคยแบกเอาไว้เป็นทุกข์มากก็จะผ่อนลงไปได้ อันนี้แหละเป็นตัวปัญญา เมื่อทำสมาธิและคอยอบรมปัญญาเพิ่มเติมอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ความรู้ถึงซึ่งความจริง อันจะทำให้ความทุกข์สิ้นไปได้โดยลำดับความปฏิบัติ มาโดยลำดับดังนี้จะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยปฏิบัติตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “ยโต ยโต จ ปาปกं บาปเกิดจากอากรมณเฑาะ ๑ ตโต ตโต มโน นิวารเย พิงห้ามใจจากอากรมณเฑาะนั้น ๑” ด้วยประการฉะนี้

หม่อมเจ้าหญิงจงใจถวิล ชุมพล กล่าวได้ว่า ได้ทรงมีธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นเครื่องรักษาพระหทัย ทรงเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา อันเป็นสาระเป็นส่วนประเสริฐเป็นบุญกุศล ซึ่งจะพึงอำนวยผลเป็นความสุขสืบต่อไปในสัมปรายภพ

ขออำนาจพระกุศลทักษิณานุปทานที่พระกนิษฐภคินีและนัตดาทั้งหลายได้ทรงบำเพ็ญอุทิศถวายทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลิตวิบากสุขสมบัติ แต่หม่อมเจ้าหญิงจงใจถวิล ชุมพล โดยฐานนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา นี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจะได้สวดคาถาธรรมบรรยาย โดยสรภัญญวิธีเพิ่มพูนอัปมาทธรรมสืบต่อไป

ถวายวิสาขนาพระธรรมเทศนา ฉลองพระเดชพระคุณพระดับพระปัญญาบารมียุติด้วยเวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

ยโสภิตพัฒนภคา*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อุฏฺฐานวโต สติมโต

สุจิกมฺมสฺส นิสฺสมมการิโน

สณฺณตสฺส จ ธมฺมชีวิโน

อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิตพัฒนภคาติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ในการกุศลทักษิณานุปทาน ที่ท่านพลตรี
ถนอม กิตติขจร แม่ทัพกองทัพที่ ๑ พร้อมด้วยข้าราชการในกองทัพที่ ๑ ได้บำเพ็ญ
อุทิศท่านพลโทพระยาวิชิตรวงศวิกรม (ม.ร.ว.สิทธิ สุทัศน์) (ในสัตตมวารที่ นับแต่
วาระที่ท่านละโลกนี้ไป) ด้วยความเคารพนับถือในฐานะที่ท่านเคยดำรงตำแหน่งแม่ทัพ
กองทัพที่ ๑ เป็นที่เคารพนับถือของข้าราชการ ทั้งฝ่ายทหาร ทั้งฝ่ายพลเรือนทั่วไป

ท่านพลโท พระยาวิชิตรวงศวิกรม นั้น ได้มีประวัติประกอบด้วยเกียรติอัน
งดงามสะอาดตั้งแต่ต้นมาจนถึงที่สุด ปรากฏตามประวัติของท่านว่า โดยการศึกษา
ท่านได้เล่าเรียนศึกษาเป็นนักเรียนทหารบกในต่างประเทศ โดยการทำงาน ท่านได้รับ
ราชการทั้งฝ่ายทหาร ทั้งฝ่ายพลเรือน ทั้งในประเทศ ทั้งต่างประเทศ กล่าวคือ
ในฝ่ายทหารในตอนต้น ท่านได้รับราชการตั้งต้นแต่เป็นนายเวรรายงานขึ้นไปจนถึงเป็น

* ทรงแสดงเมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร
เมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๔๙๗

แม่ทัพที่ ๓, เป็นนายร้อยตรีขึ้นไปจนถึงพลโท และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหม่อมมณฑลราชา เป็นพระยาพิไชยสงครามโดยลำดับ.

ในฝ่ายพลเรือน ท่านได้ย้ายจากทหารไปเป็นสมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลภูเก็ต เพราะมณฑลภูเก็ตเป็นมณฑลชายแดนติดต่อกับเขตต่างประเทศ จึงมีเหตุบางอย่างในขณะนั้น ต้องการทหารผู้สามารถไปทำหน้าที่ปกครอง ทางราชการเห็นท่านเป็นผู้มีความสามารถเหมาะสมจึงย้ายไปทำหน้าที่ปกครอง ได้รับยศทางพลเรือนเป็นมหาอำมาตย์โท, และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่เป็นพระยาสุรินทราชา.

ในฝ่ายทหารในตอนหลัง ท่านได้กลับมาเป็นแม่ทัพที่ ๑ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่เป็นพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร

ในต่างประเทศ ท่านออกจากทหารแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นอัครราชทูตสยาม ประจำประเทศสหพันธรัฐอเมริกา

ในส่วนราชการในพระองค์ ท่านได้เป็นราชองครักษ์พิเศษ เมื่อเป็นหม่อมมณฑลราชา เป็นองคมนตรี (ตำแหน่งพิเศษ) เมื่อเป็นพระยาสุรินทราชา, และเมื่อกลับจากอเมริกา ก็มาเป็นสมุหราชองครักษ์ ในสุดท้ายได้เป็นพระอภิบาล พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ในขณะที่เสด็จประทับทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ ในทางการเมืองได้เป็นสมาชิกวุฒิสภาในสมัยหนึ่ง

ท่านพลโท พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ได้เจริญด้วยยศต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว เพราะตั้งอยู่ในธรรมเป็นเครื่องเจริญยศตามคาถาพระพุทธรักษาที่ยกไว้ ณ เบื้องต้นว่า อุกุจนวนโต สติมโต เป็นต้น

คาถาพระพุทธรักษาที่นี่ แปลความว่า ยศย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีความเพียร มีสติมีการงานสะอาด มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ สำรวมระวัง ดำรงชีวิตโดยชอบธรรม ไม่ประมาท ดังนี้ มีอธิบายว่า

ยศ ตามความหมายทั่วไป ได้แก่ ความเป็นใหญ่ ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ ความเป็นใหญ่ด้วยอิสสรศักดิ์ เรียกว่า อิศสรียศ (ยศคือความเป็นใหญ่) ๑ ความ

เป็นใหญ่ด้วยเกียรติ เรียกกิตติยศ (ยศคือเกียรติ) ๑ ความเป็นใหญ่ด้วยบิรวาร เรียกบิรวารยศ (ยศคือบิรวาร) ๑ ยศเหล่านี้เป็นผลที่เกิดและเจริญยิ่งขึ้นแก่บุคคล ผู้ประกอบด้วยธรรมเครื่องเจริญยศ ๗ ประการ มีความเพียรเป็นต้นเหล่านี้

ข้อต้น มีความเพียร คือเพียรพยายามศึกษาให้เกิดความรู้ความสามารถเพื่อ ประกอบกรณีะหน้าที่การงานนั้น ๆ เพียรประกอบกรณีะนั้น ๆ ให้สำเร็จและให้ดี ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป แต่ความเพียรนั้น ต้องประกอบด้วยสติ จึงจะเป็นความเพียรชอบ และไม่ตึงเกิน ไม่หย่อนเกิน เป็นไปพอเหมาะพอควร

ข้อที่ ๒ สติ ได้แก่ ความระลึกได้พร้อมทั้งสัมปชัญญะ ความรู้ตัว คือระลึก รู้ตัวอยู่ว่าจะทำและกำลังทำอะไร ผิดชอบชั่วดีอย่างไร เป็นเครื่องยับยั้งห้าม กันมิให้ ให้ความเพียรไปในทางที่ผิด เป็นเหตุให้การทำงานที่ทำด้วยความพากเพียรเป็นงาน สะอาดปราศจากโทษ

ข้อที่ ๓ มีการงานสะอาด ได้แก่ มีการงานที่ทำทางกายวาจาใจสะอาด ปราศจากโทษที่พึงช้อนเร้น เปิดเผยให้พิสูจน์ได้ว่าบริสุทธิ์สะอาดเสมอ เพราะไม่เป็นการ งานที่ทุจริต แต่เป็นสุจริต การงานที่ทำจะเป็นการงานสะอาดดังกล่าว ก็เพราะใคร่ครวญ ก่อนแล้วจึงทำ

ข้อที่ ๔ มีความใคร่ครวญแล้วจึงทำ ได้แก่ ใคร่ครวญให้รู้ถึงทางได้ทางเสีย โดยรอบคอบทั่วถึงแล้วจึงทำ ไม่ด่วนทำทั้งที่ยังมิได้ใคร่ครวญ การทำโดยไม่ใคร่ครวญ ก่อนเป็นเหตุให้บกพร่องผิดพลาด เสียความเป็นธรรม นานัตถะ คือโทษมิใช่ประโยชน์ มาสู่ ทำให้เกิดความเสียใจในภายหลัง แต่ก็แก้ไม่ได้ เพราะได้ทำไปแล้ว ผู้เป็นใหญ่จึง ควรระวังเพื่อไม่สั่งการอะไรออกไปโดยที่ยังมิได้ใคร่ครวญ เมื่อได้ใคร่ครวญให้รู้แน่แล้ว จึงสั่งการออกไป คำสั่งเช่นนี้ไม่รู้ว่ามแต่เด็ดขาดถูกต้อง ทั้งนี้ ต้องมีความสำรวมระวัง ให้มีความสุขุมเยือกเย็นอยู่เสมอ

ข้อที่ ๕ สำรวมระวัง คือสำรวมระวังใจให้มีความสุขุม คือ ละเอียดย ไม้ให้ หยาบสะเพร่า และให้เยือกเย็น ไม้ให้ร้อน เพราะความโลภ โกรธ หลง ความมีใจ หยาบสะเพร่า และร้อน เพราะกิเลสดังกล่าวย่อมกำบังดวงปัญญาให้เห็นเหตุผล

ถึงควรสำรวมระวังให้ห่างไกลจากอาการเช่นนั้น และถ้าใจกำลังมีอาการเช่นนั้น ก็คอย
สำรวมข่มใจไว้ ยังไม่ทำหรือสั่งการอะไรออกไป รอไว้ก่อนจนกว่าใจจะกลับสงบ
มีความสุขละเอียดและเยือกเย็นเป็นปกติ ความสำรวมระวังนี้เป็นเหตุหนุนการดำรง
ชีวิตให้เป็นไปโดยชอบธรรมด้วย

ข้อ ๖ ดำรงชีวิตโดยชอบธรรม คือหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต ไม่หาเลี้ยงชีพใน
ทางทุจริต ทั้งนี้ ต้องมีความไม่ประมาท

ข้อที่ ๗ ไม่ประมาท คือไม่เพลินเพลินเพลินตัวหรือลืมนตัวไป เพราะอารมณ์ที่น่า
ปรารถนาต่าง ๆ มีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นต้น มีสติกำกับตนอยู่เสมอ ผู้เป็น
ใหญ่ย่อมแวดล้อมอยู่ด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ยิ่งเป็นใหญ่มาก เครื่องแวดล้อม
เหล่านี้ก็ยิ่งมีมากขึ้นตามส่วน ล้วนเป็นเครื่องชวนให้ประมาท คือให้เพลินเพลินหรือ
ลืมนตัวไป จึงควรปลูกความไม่ประมาทให้เกิดขึ้น ด้วยมีสติเป็นธรรมเครื่องอารักขา
เป็นใหญ่ขึ้นเพียงไร ก็ควรมีความไม่ประมาทเพียงนั้น เพราะมีความไม่ประมาท ย่อม
มีความสำรวมระวัง เพราะมีความสำรวมระวัง ก็ย่อมไม่พลาดผิด

ผู้มีธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ย่อมเจริญยศ เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องเจริญยศ คือ
สร้างความเป็นใหญ่หรือความเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ อันเรียกว่า อีสริยยศ ความยกย่อง
สรรเสริญอันเรียกว่ากิตติยศ ความนิยมนับถือเคารพรักภักดี อันเรียกว่าปริวารยศ
ยศเหล่านี้เกิดขึ้นในภายในเพราะธรรมเหล่านี้ มิใช่เพราะบุคคลอื่นแต่งตั้งก่อน แต่เมื่อ
พระมหากษัตริย์หรือประเทศชาติยกย่องให้เป็นใหญ่ด้วยอิสริยยศ โดยสมมติแต่งตั้ง
อย่างใดอย่างหนึ่ง ความเป็นใหญ่โดยสมมติแต่งตั้งนี้ ชื่อว่าอิสริยยศโดยการสมมติ
แต่งตั้ง ความที่ได้รับยกย่องดังนั้นชื่อว่ากิตติยศ ความมีผู้น้อยอยู่ใต้บังคับบัญชาที่ดี
ความมีผู้น้อยผู้ใต้อันกิตติศัพท์อันดีงามของตน แล้วนิยมนับถือเคารพรักภักดีที่ดี ชื่อว่า
ปริวารยศ ยศเหล่านี้เป็นยศภายนอก เกิดขึ้นเพราะยศภายใน ถ้ายศภายในเสื่อมเพราะ
เสื่อมจากธรรมดังกล่าว ยศภายนอกก็เสื่อม ดังจะเห็นได้จากผู้เป็นใหญ่ หรือเรียก
กว้าง ๆ ว่าผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมดังกล่าวจึงเสื่อมจากเกียรติ เสื่อมจากปริวาร
และเสื่อมจากความเป็นใหญ่ในที่สุด ถ้ายศภายในเจริญเพราะเจริญด้วยธรรมดังกล่าว
ยศภายนอกก็พลอยเจริญ ดังจะเห็นได้จากผู้เป็นใหญ่หรือผู้หลักผู้ใหญ่ผู้ตั้งอยู่ในธรรม

ดังกล่าว ย่อมเจริญด้วยเกียรติ เจริญด้วยบวร และเจริญด้วยความเป็นใหญ่ยิ่ง ๆ
ขึ้นไป อันผู้เป็นใหญ่ย่อมมีความเด่นที่คนทั้งหลายสังเกตเห็นได้ง่าย เหมือนต้นไม้สูง
ยิ่งสูงเท่าไร ก็ยิ่งเห็นได้เด่นชัดเท่านั้น จึงเป็นที่ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างของคนทั้งหลาย
ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ แปลความว่า ถ้าราชา (คือผู้เป็นใหญ่) ประพฤติธรรม
ประชาชนก็ย่อมประพฤติธรรมตาม ถ้าราชาประพฤติธรรม ประชาชนก็ย่อมประพฤติ
ธรรมตาม ดังนี้ ผู้เป็นใหญ่จึงควรตั้งอยู่ในธรรมดังที่แสดงมาเพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่คน
ทั้งหลาย ทั้งเพื่อเจริญยศของตนเอง

ท่านพลโท พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ปรากฏว่าท่านเป็นผู้ทำจริง เด็ดขาด และ
สุขุมเยือกเย็นเป็นต้น เพราะตั้งอยู่ในธรรมเป็นเครื่องเจริญยศดังแสดงมา จึงเจริญด้วย
อิสริยยศ กิตติยศ บวรารยศมาโดยลำดับ แม้ท่านผู้เจริญยศในปัจจุบัน เมื่อตั้งอยู่ใน
ธรรมเป็นเครื่องเจริญยศเหล่านี้ ย่อมอาจรักษายศให้ดำรงอยู่ และเจริญด้วยยศยิ่ง ๆ
ขึ้นไป

ขออำนาจกุศลราศีทักษิณานุประทาน ที่ท่านพลตรีถนอม กิตติขจร แม่ทัพกองทัพ
ที่ ๑ พร้อมด้วยข้าราชการในกองทัพที่ ๑ ได้บำเพ็ญทั้งนี้ จงสัมฤทธิ์อิฏฐวิบาก
มนุญผล แต่ท่านพลโท พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.สิทธิ สุทัศน์) สมตามเจตนา
ประสงค์จงทุกประการ

ในอวสานแห่งเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จักได้สวดสังเวคคาถาโดยสรภัญญวิธี
เพื่อเพิ่มพูนอัปมาทธรรมในสมาคมนี้อีกต่อไป

แสดงพระธรรมเทศนา ยุติแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

